

ISSN 2409-6806

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Українське Історичне Товариство
НДЦ «Інститут досліджень української діаспори
імені професора Любомира Винара»

НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Серія «Історичні науки»

ВИПУСК 31

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2020

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 5 від 17 грудня 2020 року)*

*Науковий журнал входить до категорії «Б» переліку фахових видань з історичних наук
(наказ МОН від 24.09.2020 р. №1188)
та включений до міжнародної наукометричної бази Slavic Humanities Index.*

Редакційна колегія:

Трофимович В. В., доктор історичних наук, професор (*головний редактор*);
Атаманенко А. Є., доктор історичних наук, професор;
Висоцький Р., доктор габілітований, професор;
Давидюк Р. П., доктор історичних наук, професор;
Каспарек Н., доктор габілітований, професор;
Кулаковський П. М., доктор історичних наук, професор;
Лисенко О. Є., доктор історичних наук, професор;
Плохій С. М., доктор історичних наук, професор;
Яремчук В. П., доктор історичних наук, професор;
Атаманенко В. Б., кандидат історичних наук, доцент;
Близняк М. Б., кандидат історичних наук, доцент;
Марчук В. С., кандидат історичних наук;
Смирнов А. І., кандидат історичних наук, доцент;
Якубович М. М., кандидат історичних наук, доцент;
Рибачок І. О., кандидат історичних наук (*відповідальний секретар*).

Рецензенти:

Комар В. Л., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії слов'ян Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Піскун В. М., доктор історичних наук, професор, завідувач відділу джерелознавства новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України.

Н 34

Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки» / редкол.: В. В. Трофимович (голов. ред.) [та ін.]. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2020. Вип. 31. 260 с.

ISSN 2409-6806

DOI 10.25264/2409-6806-2020-31

Науковий журнал присвячений проблемам української і світової історії, історіографії та джерелознавства. У цьому випуску представлені наукові статті, присвячені вивченню феномену закордонного українства як історичного та соціокультурного явища, історії української еміграції, розвитку діаспорознавства в Україні.

Цей випуск стане у нагоді для фахівців-істориків, українознавців, викладачів, аспірантів, студентів закладів вищої освіти та усіх, хто цікавиться історією української еміграції.

УДК 94(082)
ББК 63

ISSN 2409-6806

© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2020
© Автори статей, 2020

ЗМІСТ

ДІАСПОРА ЯК ІСТОРИЧНЕ, ДЕМОГРАФІЧНЕ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ

<i>Надія Темірова</i> ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО МЕМОРІАЛЬНО-МОНУМЕНТАЛЬНОГО ПРОСТОРУ В КАНАДІ	7
<i>Olena Romanenko</i> SLAVIC COMMUNITIES IN AUSTRALIA: THE HISTORICAL BACKGROUND AND THE CURRENT SITUATION	14
<i>Тетяна Кондакова</i> ДОСЛІДЖЕННЯ ВИДІВ ВПЛИВУ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ, ОЦІНКА КОНКРЕТНИХ ПРИКЛАДІВ ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА В АСПЕКТІ СУЧАСНИХ ПОТРЕБ УКРАЇНИ	24
<i>Tanya Matanova</i> SOCIAL ONLINE NETWORK PLATFORMS OF UKRAINIANS IN BULGARIA AS A MEANS FOR SELF-PRESENTATION AND CONSOLIDATION	33
<i>Наталія Бойко</i> МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА ТА МІГРАЦІЯ З УКРАЇНИ (1990–2020 РР.)	41

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

<i>Окабе Йошіхіко</i> УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ У МАНЬЧЖУРІ (НА ОСНОВІ ПРАЦЬ ІВАНА СВІТА)	51
<i>Мілана Срібняк</i> СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ У НІМЕЧЧИНІ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	61
<i>Олеся Розовик</i> РАДЯНСЬКА ПРОГРАМА ПЕРЕСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА У 1921–1925 РР.	67
<i>Олеся Дзира</i> ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ДОПОМОГОВИХ ТОВАРИСТВ У КАНАДІ 1918–1939 РР.	73
<i>Галина Клинова-Дацюк</i> УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ У НІМЕЧЧИНІ ДІ-ПІ ПЕРІОДУ	79
<i>Ірина Рибачок</i> УКРАЇНСЬКІ ДІТИ-БІЖЕНЦІ В ЗАХІДНІЙ НІМЕЧЧИНІ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ШЛЯХИ ПОТРАПЛЯННЯ ТА СОЦІАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ	86

ІСТОРІЯ НАУКИ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

<i>Володимир Потульницький</i> ВНЕСОК УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ У РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ: ТЕМАТИЧНИЙ, МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АСПЕКТИ	98
--	----

Валентина Піскун

- СПОГАДИ КОСТЯ МАЦІЄВИЧА «ЖИТТЯ МОГО СУЧАСНИКА»:
ГЕОГРАФІЧНІ КООРДИНАТИ ПОДІЙ ТА ПРОСТОРОВІ ОБРАЗИ 108

Алла Атаманенко, Віктор Атаманенко

- УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ
ІСТОРИОГРАФІЇ ХХ СТ. (НОТАТКИ З НАГОДИ ЮВІЛЕЮ) 115

Георгій Потульницький

- ПРОБЛЕМИ МАЗЕПИНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ДОСЛІДНИЦЬКІЙ СПАДЩИНІ
ОРЕСТА СУБТЕЛЬНОГО 127

Марія Воронова

- НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ О. ПРИЦАКА В УКРАЇНІ
ПІСЛЯ 1991 РОКУ 134

Микола Железняк

- ПОТЕНЦІАЛ «ЕНЦИКЛОПЕДІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ» В МОДЕРНІЗАЦІЇ
ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ДЕРЖАВИ 142

Олександр Іщенко

- УКРАЇНА Й УКРАЇНЦІ НА СТОРІНКАХ «АВСТРАЛІЙСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ» 151

Данило Кравець

- ЄВРЕЙСЬКИЙ ТА ПОЛЬСЬКИЙ ДИСКУРСИ У СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОЇ
ДІАСПОРИ В 1940-х – 1980-х рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВУ
М. ДЕМКОВИЧА-ДОБРЯНСЬКОГО) 157

Тетяна Антонюк, Вікторія Антонова

- ВИДАВНИЧА ПРОДУКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК (УВАН)
У НІМЕЧЧИНІ З ФОНДУ ВІДДІЛУ ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНІКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ
БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО 165

Ярослав Сеник

- УКРАЇНСЬКА СПРАВА У ВАШИНГТОНІ В РОКИ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ
(З АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ ВІДДІЛУ РУКОПИСІВ ЛННБ УКРАЇНИ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА) 174

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ЗДОБУТКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Віолетта Дутчак

- ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ЛІТЕРАТУРИ І МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ
ДІАСПОРИ УПРОДОВЖ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ. 186

Sonia Musak

- RESEARCHING UKRAINIAN AUSTRALIAN LITERATURE:
TOWARDS A LITERARY HISTORY 194

Оксана Супронюк

- ФОНД ВІДДІЛУ ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНІКИ НБУВ ЯК ДЖЕРЕЛО
ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
(ІГОР КОСТЕЦЬКИЙ ТА ОЛЕКСАНДРА ЧЕРНЕНКО
ПРО ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА) 208

Ірина Накашидзе

- РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В АРГЕНТИНІ У ХХ СТ. 215

Ольга Кубік

- АНСАМБЛЕВЕ БАНДУРНЕ МИСТЕЦТВО В СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОЇ
ДІАСПОРИ: КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ 220

Ірина Яців

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ РЕЛІГІЙНО-ОБРЯДОВОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ ЗАХІДНОЇ ДІАСПОРИ В ОБ'ЄКТИВІ МУЗИКОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МИРОНА ФЕДОРІВА	226
---	-----

Анастасія Хеленюк

КОЛЕКЦІЯ МІРТАЛИ ПИЛИПЕНКО В МУЗЕЇ ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»	232
---	-----

Микола Проців

ЗІНОВІЙ ШТОКАЛКО (БЕРЕЖАН). НЕВІДОМИЙ... НЕЗНАНИЙ... НЕЗВІДАНИЙ...	240
---	-----

ДЖЕРЕЛА

Оксана Бризгун-Соколик

РЕГЕНСБУРГ ТАБІР ДіПі 1945–1949 «УКРАЇНА В МІНІАТЮРІ» (спомини)	247
---	-----

РЕЦЕНЗІЇ

Назар Мартинюк

РЕЦЕНЗІЯ: Kolańczuk A. Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym Drugiej Rzeczypospolitej / Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu. Przemyśl, 2017. 396 s.	255
---	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	257
------------------------------------	-----

**ДІАСПОРА ЯК ІСТОРИЧНЕ,
ДЕМОГРАФІЧНЕ
ТА СОЦІОКУЛЬТУРНЕ
ЯВИЩЕ**

Отримано: 24.08.2020 р.

Прорецензовано: 15.09.2020 р.

Прийнято до друку: 25.09.2020 р.

e-mail: temirova600@gmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-7-13

Темірова Н. Формування українського меморіально-монументального простору в Канаді. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острого, 2020. Вип. 31. С. 7–13.

УДК 39:911.3(=161.2:1-87)(71)

Надія Темірова

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО МЕМОРІАЛЬНО-МОНУМЕНТАЛЬНОГО ПРОСТОРУ В КАНАДІ

Стаття присвячена формуванню монументального простору української історії у Канаді. Показано, що найвищий рівень цієї активності припав на другу половину ХХ – початок ХХІ ст. Монументи, що відображають українську минушину – присвячені еміграції, трагедії Голодомору, визначним літераторам – розміщені у місцях компактного проживання переселенців. Ініціатива зведення монументів у більшості випадків належала українській громаді. Встановлення пам'ятників відбивало зміст історичної пам'яті діаспорян та їхній світоглядний зв'язок з етнічною Батьківщиною.

Ключові слова: українська діаспора, Канада, монумент, меморіальний простір, історична пам'ять.

Nadiia Temirova

FORMATION OF UKRAINIAN MEMORIAL AND MONUMENTAL SPACE IN CANADA

The article is devoted to the study of the process of formation of the Ukrainian memorial and monumental space in Canada. The study is based on written (information leaflets, programs of events, materials from the Government of Canada, documents of the Council of Ministers of the USSR and the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine [CP(b)U]), pictorial (photo images of monuments), electronic (materials from the official websites of Ukrainian embassies in Canada and Canadian embassies in Ukraine, public associations of Ukrainians in Canada) sources. They showed that in Canada, more than twenty monuments are dedicated to the iconic subjects of the Ukrainian history. They are located in five provinces – Alberta, Quebec, Manitoba, Ontario, Saskatchewan, which are places of compact residence of Ukrainians. It is shown that the monuments are dedicated to important events of national history, namely: emigration, the Holodomor, as well as prominent writers and poets. Six memorials commemorate the victims of the Famine of 1932–1933 in Ukraine, and four monuments honour the figure Taras Shevchenko. All, except one memorial, were installed in the second half of the twentieth and early twenty-first centuries. The culmination of the activity of the Ukrainian diaspora in Canada took place at this time. The initiative to erect monuments in most cases belonged to the Ukrainian community. Funding was provided by private donations, which indicates the existence of an internal need to create their own symbolic space. The unveiling of each monument was accompanied by the mass of people, and Canadian high-ranking officials were often present, which demonstrates the organic fit of the Ukrainian memory into the all-Canadian one. It is noted that several monuments were donated to the Ukrainian Canadian community by the Soviet government on behalf of the Ukrainian people. Such actions testified to attempts to expand the Soviet Union's influence on the Ukrainian diaspora. Thus, the community of millions of Ukrainians in Canada has not only preserved its language, religion, and traditions, but also outlined the visual space of its own history through the installation of monuments. This strengthened their self-identification with the Ukrainian people and their ethnic homeland.

Ключові слова: Ukrainian diaspora, Canada, monument, memorial space, historical memory.

Через складні економічні, соціальні, політичні процеси українці вимушено розсіялися по багатьох країнах світу, внаслідок чого наразі українська діаспора за різними підрахунками становить 12–20 млн осіб. Друге за чисельністю емігрантське середовище українців сформувалось у Канаді, де за даними перепису населення 2006 р. проживало 1,2 млн осіб українського походження (3,9% чисельності населення країни), причому порівняно з переписом 2001 р. кількість осіб українського походження тут зросла на 0,26%. Унікальність Канади полягає не лише в багаточисельній діаспорі, але й у високому рівні розвитку власного громадського сектору, що дозволило посісти вагоме місце

у поліетнічному середовищі країни. Порівняно з іншими світовими діаспорами українські громади мають найбільшу кількість різних об'єднань (за приблизними підрахунками – близько 3 тис.) і найбільше їх у Канаді – майже 1 тис. осередків [20]. Їхніми зусиллями протягом понад століття в заокеанському середовищі відтворюється український культурний і світоглядний простір. Одним із його складників виступає меморіально-монументальна традиція. З цієї точки зору досвід канадської української діаспори є унікальним і заслуговує на увагу.

У пізнанні історії української діаспори науковці мають істотний доробок. Її вивчення започатковано представниками діаспори. М. Марунчак, С. Наріжний, А. Цибрівський та інші автори зібрали багатий фактичний матеріал, окреслили етапи української еміграції, простежили особливості організації соціально-економічного, громадського та культурного життя українців у вигнанні [9; 11; 21]. Сучасні вітчизняні дослідники А. Заставний, В. Макар, В. Трощинський, А. Шевченко та інші, спираючись на доробок зарубіжних науковців, залучаючи недоступні раніше історичні джерела, проаналізували особливості формування української діаспори у Канаді, особливу увагу привернули до її становища по завершенні Другої світової війни, зокрема і розбудові культурного українського простору [4; 8; 17]. Ю. Кондрашевська у контексті аналізу національно-культурних здобутків українців Канади перелічила визначні монументи [7, с. 206]. Загалом, незважаючи на увагу до історії української діаспори, проблема формування символічного простору українців у Канаді не стала об'єктом спеціальної уваги, з огляду на що мета цього дослідження полягає у вивченні процесу формування українського меморіально-монументального сегменту у Канаді. Дослідження спирається на писемні (інформаційні листки, програми заходів, матеріали, що виходили від уряду Канади, документи Ради міністрів УРСР та КП(б)У), зображальні (фотозображення пам'ятників), електронні (матеріали офіційних сайтів посольств України у Канаді та Канади в Україні, громадських об'єднань українців у Канаді) джерела.

Українська діаспора у Канаді сформувалася протягом другої половини XIX – початку XXI ст. внаслідок чотирьох хвиль еміграції. Представники другої (міжвоєнна доба) та третьої (внаслідок Другої світової війни) з них виявили особливий організаційний хист і займалися не лише облаштуванням повсякденного життя, а й докладали зусиль до створення культурного простору. Важливе місце в його організації посіли монументи (пам'ятники), спрямовані на увічнення знакових подій української історії як найбільш наочні місця пам'яті.

Найперша меморіальна споруда – Кам'яний хрест або Пам'ятник піонерам – було зведено у 1903 р. на відстані 14 км на північ від с. Бучанан, що в провінції Саскачеван [22]. Спочатку Френк Тулік встановив дерев'яний хрест на території власного фермерського господарства невдовзі після його прибуття до Канади. У 1919 р. він замінив його на кам'яний, який зберігся до наших днів і залишається визначним місцем вшанування українців-першопрохідців [2, с. 22]. Наприкінці XX ст., 29 серпня 1991 р. у м. Едмонтон (провінція Альберта), неподалік будівлі місцевого законодавчого органу, до століття українських переселенців було відкрито пам'ятник. Його архітектором став Аллан Меррік Джефферсон, головним спонсором виступив Конгрес українсько-канадських провінцій. Скульптурна група символізує українську сім'ю, на панелі зображено предмети побуту (вишивані рушники, скриня, плетений кошик), українські музичні інструменти (бандура та цимбали). На меморіальній дошці викарбовано: «Пам'ятник присвячено століттю прибуття перших українських переселенців до Канади. Пам'ятник вшановує перших переселенців, які завдяки своїй мужності подолали фізичні труднощі та негаразди, щоб перетворити неосяжність прерій на родючі сільськогосподарські угіддя. Допомагаючи розв'язати економічний потенціал канадського заходу, українські піонери сприяли подальшому створенню провінції Альберта» [2].

Важливою частиною історичної пам'яті кожного народу є увічнення пам'яті визначних культурних діячів – письменників, поетів, митців. У Канаді протягом другої половини XX ст. було встановлено кілька монументів – Т. Шевченку, Лесі Українці, І. Франку, В. Стефанику. Найбільша увага приділена постаті Т. Шевченка, який був не лише художником слова та пензля, а й мислителем і громадським діячем. У Канаді наразі є чотири монументи, два з яких встановлено у другій половині XX ст., два з'явилися на початку нинішнього століття.

Перший пам'ятник Кобзарю у Західній півкулі було урочисто відкрито у 1951 р. у Палермо (провінція Онтаріо) в присутності 45 тис. осіб. Це стало можливим завдяки сприянню Товариства об'єднаних українських канадців, яке таким чином відзначило 60-річчя першопоселення українців в Канаді, хоча обговорення такого проекту тривало з 1939 р. Показово, що пам'ятник спорудже-

но на землі, яка належала громаді т. зв. прогресивних (радянськoфільських) українців. Монумент став дарунком уряду радянської України, з приводу чого у відповідній постанові Ради Міністрів УРСР і Центрального Комітету КП(б)У йдеться: «Идея навстречу желанию прогрессивных организаций в Канаде об ознаменовании 60-летия украинской эмиграции в 1951 году, Совет Министров УССР и ЦК КП(б)У постановляют: Преподнести украинской эмиграции в Канаде в день ее 60-летия памятник поэта Т.Г. Шевченко как дар народа Советской Украины» [10, с. 156–157]. Авторами його були Макар Вронський та Олексій Олійник. Загальна його висота становить 4 м. На постаменті викарбовано напис: «Т.Г. Шевченко 1814–1961. Від українського радянського народу українцям Канади. м. Київ, 1950 рік» [15, с. 304].

Через десять років, 9 липня 1961 р. у Вінніпезі, на площі Парламенту було встановлено другий пам'ятник Т. Шевченку [9, с. 405]. Він зведений на кошти українських канадців за проектом скульпторів Ендрю Дарагана і Романа Ковалю, який було визнано переможцем серед 17 поданих на конкурс [13; 24]. Значущість цієї події засвідчує присутність на відкритті близько 50 тис. осіб та участь у церемонії прем'єр-міністра Канади Джона Діфенбейкера [15, с. 307]. Великий Кобзар «сидить» на камені та «дивиться» в далечінь, тримаючи розгорнуту книгу. Бронзова постать встановлена на гранітному п'єдесталі кубічної форми. З трьох його боків розташовано барельєфні сцени з «Гайдамаків», «Катерини», «Невільника», бандуриста, який співає козакам [24].

Пам'ятник Т. Шевченку в Оттаві, на території Української католицької святині Іоанна Хрестителя було відкрито 26 червня 2011 р. Ця подія ознаменувала 120-річчя українського поселення в Канаді та 20-річчя незалежності України. Пам'ятник був створений українсько-канадським скульптором Лео Модем (повне ім'я – Леонід Григорович Молодожанин) – відомим митцем, нагородженим Почесним орденом Канади. На відкриття монументу прийшли понад 10 тис. українсько-канадських громадян [15, с. 307]. У центральній частині споруди, розташованій на гранітній базі заввишки близько 8,5 м, «стоїть» Тарас Шевченко. Одягнений він у довге пальто, модного на той час крою. Він «тримає» палітру й три пензлі та дивиться в далечінь. Статуя 3 м заввишки та вагою 630 кг. На трьох коротких основах розміщено книги. А одна з барельєфних фігур висотою 1,2 м і вагою 156 кг представляє гайдамаків – героїв епічної поеми Шевченка. Наступна фігура – Катерина з дитиною (висота 1,2 м, вага 163 кг) – нагадує Шевченкову ранню поему про сумну долю української дівчини. Останній композиційний елемент – бандурист (1,2 м, 156 кг), що похилився на Кобзаря та бандуру [19].

Пам'ятник Тарасу Шевченку у Квебеку (провінція Квебек) встановлено 31 травня 2014 р. на церемонії, присвяченій 200-річчю з дня народження поета. Архітектор – скульптор зі Львова Олег Лесюк. На гранітному постаменті розміщено бронзовий бюст поета [19]. Перед архітектором стояло завдання – зобразити Шевченка молодим та енергійним, що цілком вдалося.

Пам'ятник І. Франку було відкрито у 1956 р. у Вінніпезі на честь 100-річчя від дня його народження, що стало частиною програми, присвяченої Великому Каменяреві, організованої по всій країні [10, с. 128]. Через тридцять років, у 1984 р., за ініціативою Товариства об'єднаних українців Канади (ТОУК) було споруджено бронзовий монумент у Торонто на території закладу для осіб похилого віку ім. І.Франка. 1992 р. на честь українського діяча неподалік встановлено бронзове погруддя авторства львівського скульптора Петра Кулика. У тому ж році з'явився ще один пам'ятник І. Франку – у м. Ляшен (Квебек) [2].

Восени 1975 р. на замовлення Жіночої Ради Конгресу українців Канади у Гай-Парку Торонто встановлений пам'ятник Лесі Українці. Фігуру поетеси у повний зріст українські канадці отримали від радянської України через товариство «Україна» [10, с. 129]. Це бронзова постать поетеси на постаменті з чорного граніту. Пам'ятник обнесений високою металевою огорожею, обабіч якої встановлено табличку зі стислою інформацією про життя та творчість Лесі Українки. Автор монументу – американський скульптор українського походження Михайло Черешньовський. Майданчик перед пам'ятником у Гай-Парку є традиційним місцем проведення різноманітних масових заходів української громади Торонто. Пам'ятник поетеси у Саскатуні (провінція Саскачеван) авторства скульптора Галини Кальченко було подаровано в 1976 р. радянським урядом. Привертає увагу, що попередній монумент у Торонто радянською стороною ідентифіковано як такий, що встановлено «націоналістичними організаціями», а скульптор М. Черешньовський звинувачений у наче б то копіюванні образів поетеси, створених Г. Кальченко [10, с. 579].

У 1971 р. відзначалося 100-річчя від дня народження Василя Стефаника. XIII крайовий з'їзд Товариства об'єднаних українських канадців запропонував спорудити В. Стефанику пам'ятник –

погруддя в м. Едмонтоні, в провінції Альберта, де оселялись його земляки, яких він змалював у новелі «Камінний Хрест». У резолюції йшлося: «Ми бажали б отримати це погруддя як дарунок землякам у Канаді – усім українцям, а все інше буде виконано нашими заходами і засобами» [10, с. 397–398]. Активна роль у спорудженні пам'ятника належала сину письменника – Ю. Стефанику. Українській канадській громаді монумент було передано УРСР за сприяння товариства «Україна» та Українського товариства дружби і культурних зв'язків із зарубіжними країнами. Його відкриття відбулося під час фестивалю Товариства об'єднаних українських канадців в Едмонтоні. Зараз пам'ятник знаходиться в музеї під відкритим небом «Село української культурної спадщини» біля Едмонта (Альберта). Ще один пам'ятник В. Стефанику було зведено у Торонто [10, с. 128–129].

Загалом у Канаді протягом другої половини ХХ ст. встановлено понад десять монументів, присвячених визначним українським літераторам – Т. Шевченку, І. Франку, Лесі Українці, В. Стефанику. Чотири з них були подаровані радянською Україною, що варто розглядати як вияв прагнення розширювати вплив на заокеанську діаспору.

Меморіальні об'єкти як варіант місць пам'яті, за П. Нора, наділені символічним змістом і покликані актуалізувати образи минулого, а також виступають важливим моментом національної історії [12, с. 48]. Тому цілком закономірно, що у Канаді представлено кілька монументів, які увічнюють пам'ять про жертви Голодомору. Перший такий об'єкт «Розірване кільце життя» було встановлено 23 жовтня 1983 р. у Едмонтоні [14]. Його автором стала Людмила Темертей з Монреалю. Монумент, зведений за ініціативою Едмонтонського відділу Комітету українців Канади, розташований на площі Уінстона Черчилля, біля входу до мерії [5, с. 70]. Пам'ятний знак виконано у формі розірваного жорна, що символізує навмисно перерваний життєвий цикл. Зморені руки підняті у спротиві та благають про закінчення тортур. На монументі викарбувано написи українською, англійською та французькою мовами: «На вічну пам'ять мільйонам, хто загинув під час голоду-геноциду, який був спричинений в Україні радянським режимом у 1932–1933 роках. Сіймо на сторожі супроти тиранії, насильства, нелюдності» [16].

Встановлення першого меморіалу жертв Голодомору у Канаді викликало жорстку реакцію з боку радянського керівництва. 1983 р. посольство СРСР у Канаді подало ноту Міністерству закордонних справ Канади, в якій засуджувалося рішення муніципальної влади Едмонта дозволити будувати такий пам'ятник. Радянська сторона розглядала цей акт як намагання викривити «історичну правду» про колективізацію сільського господарства та розпалити ворожнечу до СРСР. При цьому апелювалося до пам'яті «миллионов советских людей, ставших жертвами германского фашизма в годы Второй мировой войны». Нота завершується словами: «Посольство выражает протест против антисоветской затеи с вышеупомнянутым памятником. Оно ожидает, что будут приняты необходимые меры к недопущению его строительства» [10, с. 675–676]. На це звернення була дана відповідь: «Министерство иностранных дел хотело бы обратить внимание Посольства на тот факт, что эдмонтонский и виннипегский отделы Комитета украинцев Канады являются независимыми и финансируемыми на частной основе организациями, которые предоставляют поддержку, культурные услуги своим членам в Канаде. Их деятельность как таковая до тех пор, пока они соблюдают законы Канады, является свободной от правительственного вмешательства и составляет законное выражение политических убеждений и взглядов» [10, с. 685–686].

24 червня 1984 р. пам'ятник жертвам Голодомору було урочисто відкрито у столиці Манітоби – місті Вінніпегу, перед будівлею міської ради. Автором монументу є Р. Коваль [14]. Його встановлення ініціював Вінніпезький відділ Комітету Українців Канади [1]. Меморіал являє собою пілон у вигляді усіченого багнету, між двох площин якого в центральній частині розміщений бронзовий барельєф матері з дитиною, що втратили надію й сподівання на порятунок [3]. На базису монументу, який виконано з чорного граніту, розміщено три бронзові дошки з пам'ятними написами українською, англійською та французькою мовами: «Цей пам'ятник споруджено для відзначення 50-ліття голоду-геноциду в Україні в 1932–33 роках і для увічнення пам'яті понад 7 000 000 невинних жертв пляново створеного голодомору советським урядом у Москві. Пам'ятаючи цю велику трагедію, ми переконані, що цей нелюдяний вчинок ніколи не відійде в забуття, і це небувале страждання ніколи не повториться в історії людства». На монументі також викарбовано уривок з твору Т. Шевченка «І Архімед, і Галілей ...»:

І на оновленій землі

Врага не буде, супостата.

А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі [14].

Пам'ятник жертвам Голодомору у м. Гакстон (провінція Онтаріо) було споруджено у 1989 р. за ініціативою членів управи філії Українського національного об'єднання (УНО) Торонто – Захід. Монумент має форму плити, на якій височіє хрест [16]. На ступінчастому обеліску, складеному з каміння, у колі квітів розташовані хрест і медальйон із тризубом [5, с. 70]. На пам'ятнику міститься напис українською та англійською мовами: «На вічну пам'ять 1 000 000 свободолюбивих українців, замучених голодною смертю в Україні ворожим соціалістичним режимом 1932–1933» [16]. Монумент жертвам Голодомору у м. Калгарі (провінція Альберта) авторства Ігоря Новосілеця було споруджено в 1999 р. та розміщено в парковій зоні. Об'єкт виконаний у формі монументальної плити, на якій міститься напис англійською, українською та французькою мовами: «У пам'ять мільйонам невинних жертв великого голоду-геноциду в Україні. Сіймо на сторожі супроти тиранії, насильства, нелюдності» [16].

2003 р. Сенат Канади одностайно схвалив резолюцію, в якій такі слова: «визнати Голод/Геноцид в Україні 1932–1933 рр. і засудити будь-які спроби заперечити чи викривити цю історичну правду, представляючи її чимось іншим, аніж геноцидом». Документ закликав визначити четверту суботу в листопаді по всій Канаді днем пам'яті жертв Голоду/Геноциду 1932–1933 рр. [6]. На підтвердження такого рішення у 2005 р. у Джексон-парку м. Віндзор (провінція Онтаріо) було споруджено меморіал, ініціатором якого виступив місцевий відділ Конгресу українців Канади. На монументі міститься напис англійською, французькою та українською мовами: «На вічну пам'ять понад 7 мільйонам жертв голодомору 1932–1933 років, вчиненим на Україні сталінським злочиним проти людства» [16].

21 жовтня 2017 р. у Торонто відбулося урочисте відкриття пам'ятника жертвам Голодомору, який став підсумком 25-річної роботи української громади Канади на чолі з Конгресом Українців Канади [1]. Скульптурну композицію розмістили на території Виставкової площі, неподалік від аеропорту Торонто та набережної озера Онтаріо [18]. Церемонія відкриття пам'ятника зібрала понад 2 тис. осіб, серед яких були провідні діячі Канади й України, зокрема мер Торонто Джон Торі, міністр закордонних справ Канади Христя Фріланд, голови та члени канадсько-українських громадських організацій, духовні особи, а також делегація від уряду України (понад 30 осіб) на чолі з першим віце-прем'єр-міністром України С. Кубівим [1]. Центральне місце меморіалу посіла скульптура українського митця П. Дроздовського «Гірка пам'ять дитинства» [18]. Бюджет проекту становив майже 1,5 млн канадських доларів. До збору коштів долучилися українсько-канадські громадські організації, численні родинні фонди та фінансові установи – загальною кількістю у 300 благодійників. Головний спонсор меморіалу – родина Темерті (було пожертвовано 500 тис. доларів США) – походить від тих, хто вижив у Голодоморі [23].

Отже, у Канаді встановлено понад два десятки монументів, присвячених знаковим сюжетам української історії. Вони розміщені у п'яти провінціях – Альберта, Квебек, Манітоба, Онтаріо, Саскачеван, які є місцями компактного проживання українців. Пам'ятники присвячені важливим сторінкам національної історії, а саме: еміграції, Голодомору, визначним письменникам і поетам. Найбільше – шість – меморіалів увічнюють жертв голоду 1932–1933 рр. в Україні, чотири монументи вшановують постать Т. Шевченка. Усі, крім одного меморіалу, встановлені у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Саме на цей час припадає кульмінація суспільно значущої активності української діаспори у Канаді. Ініціатива зведення пам'ятників у більшості випадків належала українській громаді, зокрема громадським об'єднанням. Фінансування здійснювалося за рахунок приватних пожертв, що засвідчує наявність внутрішньої потреби у створенні власного символічного простору. Відкриття кожного монументу супроводжувалося масовістю, часто присутніми були й канадські високопосадовці, що демонструє органічну вписуваність української пам'яті в загальноканадську. Чотири пам'ятники – Т. Шевченку, І. Франку, Лесі Українці, В. Стефанику – були подаровані українській канадській громаді радянським урядом від імені українського народу, що засвідчує намагання розширити вплив СРСР на українську діаспору. Отже, мільйонна громада українців у Канаді не лише зберегла свою мову, релігійність, традиції, а й окреслила візуальний простір історичної пам'яті через встановлення монументів, що пов'язує її на рівні самоідентифікації з українським народом, етнічною Батьківщиною.

Список використаних джерел та літератури:

1. Відкрили меморіал жертвам Голодомору. URL: <http://meest-online.com/diaspora/canada-diaspora/vidkryly-memorial-zhertvam-holodomoru/> (дата звернення: 10.06.2020).
2. Дані щодо об'єктів культурних надбань українців у Канаді. URL: <http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/Culture/BilaKnyha.pdf> (дата звернення: 7.05.2020).
3. Допис «Пам'ятник на 50-річчя Геноциду в Україні». *Центральний державний архів зарубіжної україніки* (ЦДАЗУ). Бібл. ф. № 3. Інв. № 6042-О. URL: <http://tsdazu.gov.ua/index.php/ua/online/47-all/1198-221117.html> (дата звернення: 16.08.2020).
4. Заставний Ф.Д. Українська діаспора: розселення українців у зарубіжних країнах. Львів: Світ, 1991. 120 с.
5. Катаргіна Т. Скрижали скорботи. Закордонні пам'ятки жертвам Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. *Красзнавство*. 2013. № 4. С. 65–79.
6. Ковальчук О.О., Майдан І.Г. Українська діаспора Канади у боротьбі за визнання 1933 рр. в УСРР Голодомору 1932. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Mnf_2012_11_14.pdf (дата звернення: 14.07.2020).
7. Кондрашевська Ю. Національно-культурні здобутки українців Канади. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Історичні науки*. 2015. Вип. 23. С. 204–208.
8. Макар В. Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади. Чернівці: Прут, 2006. 284 с.
9. Марунчак М. Історія українців Канади. Т. 2. Вінніпег: УВАН у Канаді, 1991. 512 с.
10. На скрижалах історії: з історії взаємозв'язків урядових структур і громадських кіл України з українсько-канадською громадою в другій половині 1940–1980-ті роки. Зб. док. та матеріалів. Кн.1 / упоряд.: О.Г. Бажан, Ю.З. Данилюк, П.Т. Тронько. Київ, 2003. 862 с.
11. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919–1939 рр. Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 1999. Ч. 2. 272 с.
12. Нора П., Озуф М., Пюїмеж Ж., Винок М. Проблематика мест памяти. *Франция-память* / пер. с фр.: Дина Хапаева. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. С. 17–50. URL: <http://ec-dejavu.ru/m-2/Memory-Nora.html> (дата звернення: 05.08.2020).
13. Пам'ятник Шевченкові у Вінніпезі. URL: <http://museumshevchenko.org.ua/post.php?id=559> (дата звернення: 13.08.2019).
14. Пам'ятники жертвам Голодомору, встановлені в Канаді. *Посольство України в Канаді*. URL: <https://canada.mfa.gov.ua/ua/ukraine-%D1%81%D0%B0/holodomor-remembrance/holodomor-remembrance-canada/holodomor-remembrance-canada-monuments> (дата звернення: 13.08.2019).
15. Петриченко К.В. Вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка українцями діаспори (за документами ЦДАЗУ). *Українська біографістика*. 2014. Вип. 11. С. 296–313.
16. Посольство України у Канаді. URL: <https://canada.mfa.gov.ua/ua/ukraine-%D1%81%D0%B0/holodomor-remembrance/holodomor-remembrance-canada/holodomor-remembrance-canada-monuments> (дата звернення: 15.08.2019).
17. Трошинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. Київ: Інтел, 1994. 259 с.
18. У Канаді відкрили пам'ятник жертвам Голодомору. URL: <https://www.5.ua/ukrayina/u-toronto-vidkryly-pamiatnyk-zhertvam-holodomoru-foto-179749.html> (дата звернення: 16.08.2020).
19. У столиці Канади відкрили пам'ятник Тарасу Шевченку. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/monument-07-01-201124876819/242237.html> (дата звернення: 16.08.2020).
20. Українська громада в країнах світу. *Посольство України в Туркменістані*. Офіційний сайт. URL: <https://turkmenistan.mfa.gov.ua/zakordonni-ukrayinci/ukrayinska-gromada-v-krayinah-svitu>. Опубл. 26 лютого 2020 р. о 14:15 (дата звернення: 16.08.2020).
21. Цибрівський Р., Тесля І. Українці в ЗСА й Канаді: Ідентифіковані переписи населення. Нью-Йорк, 1975. 31 с.
22. Cement Cross Monument. URL: <https://www.historicplaces.ca/en/rep-reg/place-lieu.aspx?id=5782> (Last accessed: 06.08.2020).
23. Construction of Holodomor Memorial Begins in Toronto. URL: <https://www.newpathway.ca/construction-holodomor-memorial-begins-toronto-memorial-unveiled-october-21/> (Last accessed: 06.08.2020).
24. Historic Sites of Manitoba: Taras Shevchenko Monument. URL: <http://www.mhs.mb.ca/docs/sites/shevchenko.shtml> (Last accessed: 06.08.2020).

References

1. Vidkryly memorial zhertvam Holodomoru. URL: <http://meest-online.com/diaspora/canada-diaspora/vidkryly-memorial-zhertvam-holodomoru/> (data zvernennia: 10.06.2020).
2. Dani shchodo obektiv kulturnykh nadban ukraintsiv u Kanadi. URL: <http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/Culture/BilaKnyha.pdf> (data zvernennia: 7.05.2020).
3. Dopys «Pamiatnyk na 50-richchia Henotsydu v Ukraini». *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv zarubizhnoi ukrainiky* (TsDAZU). Bibl. f. № 3. Inv. № 6042-O. URL: <http://tsdazu.gov.ua/index.php/ua/online/47-all/1198-221117.html>. (data zvernennia: 16.08.2020).
4. Zastavnyi F.D. Ukrainska diaspora: rozselennia ukraintsiv u zarubizhnykh krainakh. Lviv: Svit, 1991. 120 s.
5. Katarhina T. Skryzhali skorboty. Zakordonni pamiatky zhertvam Holodomoru 1932–1933 rr. v Ukraini. *Kraieznavstvo*. 2013. № 4. S. 65–79.
6. Kovalchuk O.O., Maidan I.H. Ukrainska diaspora Kanady u borotbi za vyznannia 1933 rr. v USSR Holodomoru 1932. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Mnf_2012_11_14.pdf. (data zvernennia: 14.07.2020).

7. Kondrashevska Yu. Natsionalno-kulturni zdobutky ukraintsv Kanady. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Serii: *Istorychni nauky*. 2015. Vyp. 23. S. 204–208.
8. Makar V. Sotsialno-politychna intehratsiia ukraintsv u polietnichne suspilstvo Kanady. Chernivtsi: Prut, 2006. 284 s.
9. Marunchak M. Istoriia ukraintsv Kanady. T. 2. Vinnipeg: UVAN u Kanadi, 1991. 512 s.
10. Na skryzhaliakh istorii: z istorii vzaïmozv'iazkiv uriadovykh struktur i hromadskykh kil Ukrainy z ukrainsko-kanadskoiu hromadoiu v druhii polovyni 1940–1980-ti roky. Zb. dok. ta materialiv. Kn.1 / uporiad.: O.H. Bazhan, Yu.Z. Danyliuk, P.T. Tronko. Kyiv, 2003. 862 s.
11. Narizhnyi S. Ukrainska emigratsiia: Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii 1919–1939 rr. Kyiv: Vydavnytstvo im. O. Telihy, 1999. Ch. 2. 272 s.
12. Nora P., Ozuf M., Piymezh Zh., Vynok M. Problematyka mest pamiaty. *Frantsyia-pamiat* / per. s fr.: Dyna Khapaeva. SPb.: Yzd-vo S.-Peterb. un-ta, 1999. S. 17–50. URL: <http://ec-dejavu.ru/m-2/Memory-Nora.html> (data zvernennia: 05.08.2020).
13. Pamiatnyk Shevchenkovi u Vinnipezi. URL: <http://museumshevchenko.org.ua/post.php?id=559> (data zvernennia: 13.08.2019).
14. Pamiatnyky zhertvam Holodomoru, vstanovleni v Kanadi. *Posolstvo Ukrainy v Kanadi*. URL: <https://canada.mfa.gov.ua/ua/ukraine-%D1%81%D0%B0/holodomor-remembrance/holodomor-remembrance-canada/holodomor-remembrance-canada-monuments> (data zvernennia: 13.08.2019).
15. Petrychenko K.V. Vshanuvannia pamiaty T.H. Shevchenka ukrainsiamy diaspory (za dokumentamy TsDAZU). *Ukrainska biohrafistyka*. 2014. Vyp. 11. S. 296–313.
16. Posolstvo Ukrainy u Kanadi. URL: <https://canada.mfa.gov.ua/ua/ukraine-%D1%81%D0%B0/holodomor-remembrance/holodomor-remembrance-canada/holodomor-remembrance-canada-monuments> (data zvernennia: 15.08.2019).
17. Troshchynskyi V. Mizhvoïenna ukrainska emihratsiia v Yevropi yak istorychne i sotsialno-politychne yavyshe. Kyiv: Intel, 1994. 259 s.
18. U Kanadi vidkryly pamiatnyk zhertvam Holodomoru. URL: <https://www.5.ua/ukrayina/u-toronto-vidkryly-pamiatnyk-zhertvam-holodomoru-foto-179749.html> (data zvernennia: 16.08.2020).
19. U stolytsi Kanady vidkryly pamiatnyk Tarasu Shevchenku. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/monument-07-01-201124876819/242237.html> (data zvernennia: 16.08.2020).
20. Ukrainska hromada v krayinah svitu. *Posolstvo Ukrainy v Turkmenistani. Ofitsijnyi sait*. URL: <https://turkmenistan.mfa.gov.ua/zakordonni-ukrayinci/ukrayinska-gromada-v-krayinah-svitu> (Opubl. 26 liutoho 2020 r. o 14:15) (data zvernennia: 16.08.2020).
21. Tsybrivskyi R., Teslia I. Ukraintsi v ZSA y Kanadi: Identyfikovani perezpysy naselennia. Niu-York, 1975. 31 s.
22. Cement Cross Monument. URL: <https://www.historicplaces.ca/en/rep-reg/place-lieu.aspx?id=5782>. (Last accessed: 06.08.2020).
23. Construction of Holodomor Memorial Begins in Toronto. URL: <https://www.newpathway.ca/construction-holodomor-memorial-begins-toronto-memorial-unveiled-october-21/> (Last accessed: 06.08.2020).
24. Historic Sites of Manitoba: Taras Shevchenko Monument. URL: <http://www.mhs.mb.ca/docs/sites/shevchenko.shtml>. (Last accessed: 06.08.2020).

Отримано: 08.10.2020 р.

Прорецензовано: 08.11.2020 р.

Прийнято до друку: 21.11.2020 р.

e-mail: gelena.romanenko@gmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-14-23

Romanenko O. Slavic communities in Australia: the historical background and the current situation. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 14–23.

УДК 94 (9) : 314.7

ORCID: 0000-0002-7434-0708

Olena Romanenko

SLAVIC COMMUNITIES IN AUSTRALIA: THE HISTORICAL BACKGROUND AND THE CURRENT SITUATION

Migration to the Australian continent has ancient origins. On 1 January 1901, the Federation of the Commonwealth of Australia included six former colonies: New South Wales, Victoria, South Australia, Tasmania, Queensland, and Western Australia. The British origin had 78% of those who were born overseas. The immigration was high on the national agenda. The most ambitious nation-building plan based on immigration was adopted in Australia in the post-World War II period. The shock of the war was so strong that even old stereotypes did not prevent Australians from embarking on immigration propaganda with the slogan “Populate or Perish”. In the middle 1950s, the Australian Department of Immigration realized that family reunion was an important component of successful settlement. In 1955 the Department implemented “Operation Reunion” – a scheme was intended to assist family members overseas to migrate to the continent and reunite with the family already living in Australia. As a result, 30000 people managed to migrate from countries such as Bulgaria, Czechoslovakia, Hungary, Poland, Romania, the Soviet Union, and the former Yugoslavia under this scheme.

Today Australia’s approach to multicultural affairs is a unique model based on integration and social cohesion. On governmental level, the Australians try to maintain national unity through respect and preservation of cultural diversity. An example of such an attitude to historical memory is a database created by the Department of Home Affairs (DHA). For our research, we decided to choose information about residents of East-Central European origin (Ukraine-born, Poland-born, and Czech Republic-born citizens) in Australia, based on the information from the above mentioned database.

The article provides the brief historical background of Polish, Ukrainian and Czech groups on the Continent and describes the main characteristics of these groups of people, such as geographic distribution, age, language, religion, year of arrival, median income, educational qualifications, and employment characteristics.

Key words: *Australia, immigration, the Department of Home Affairs, Ukraine-born, Poland-born and Czech Republic-born citizens in Australia.*

Олена Романенко

СЛОВ'ЯНСЬКІ ГРОМАДИ В АВСТРАЛІЇ: ІСТОРИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Міграція на австралійський континент має давнє походження. 1 січня 1901 року була створена федерація Співдружності Австралії, що включала шість колишніх колоній: Новий Південний Уельс, Вікторія, Південна Австралія, Тасманія, Квінсленд та Західна Австралія. Британське походження мало 78% тих, хто народився за кордоном. Імміграція займала важливе місце в національному порядку денному. Найамбітніший план державного будівництва на основі імміграції був прийнятий в Австралії в період після Другої світової війни. Шок війни був настільки сильним, що навіть старі стереотипи не завадили австралійцям розпочати імміграційну пропаганду з гаслом «загинути чи заселити». У середині 1950-х років австралійське Міністерство імміграції зрозуміло, що возз'єднання сім'ї є важливою складовою успішного переселення. У 1955 р. Міністерство здійснило «Операцію возз'єднання» – схема мала на меті допомогти членам сімей за кордоном переїхати до континенту, щоб возз'єднатися з родиною, яка вже жила в Австралії. В результаті 30000 людей встигли іммігрувати з таких країн, як Болгарія, Чехословаччина, Угорщина, Польща, Румунія, Радянський Союз та колишня Югославія за цією схемою.

Сьогодні підхід Австралії до мультикультурних справ є унікальною моделлю, заснованою на інтеграції та соціальній згуртованості. На державному рівні австралійці намагаються підтримувати національну єдність через повагу та збереження культурного різноманіття. Прикладом такого ставлення до

історичної пам'яті є база даних, створена Міністерством внутрішніх справ. Для нашого дослідження ми вирішили обрати інформацію про жителів Східно-Центральної Європи (громадяни України, Польщі та Чехії) в Австралії, виходячи з інформації представленої у цій базі даних.

У статті стисло розповідається про історичні передумови та досвід польських, українських та чеських груп на континенті, а також наведено основні характеристики цих груп людей, такі як географічний розподіл, вік, мова, релігія, рік прибуття до Австралії, середній дохід, освітня кваліфікація та характеристики зайнятості.

Ключові слова: Австралія, імміграція, Міністерство внутрішніх справ, громадяни Австралії, народжені в Україні, в Польщі та в Чехії.

On 1 January 1901, the Federation of the Commonwealth of Australia was created. It included six former colonies: New South Wales, Victoria, South Australia, Tasmania, Queensland, and Western Australia. The British origin had 78% of those who were born overseas. The immigration was high on the national agenda and was prioritised as a constitutional responsibility [8, p. 46]. From that time and till the early 50s the policy of “White Australia” was applied to all emigration processes. This historical policy maintained “a restricted approach to immigration that primarily favoured migration from Britain. Throughout the first half of the 20th century, non-British migrants were not encouraged, and non-Europeans were excluded altogether, although some European groups did manage to filter through” [1, p. 7]. The politicians tried to keep the population of Australia as long culturally and mentally British as possible.

“The White Australia” policy was followed by the government in the period of the First World War and during the interwar period. The threat of the Second World War and the international tension influenced Australian political elites and Australian society. The idea that the population was insufficient for the country’s defence became a strong belief. The shock of the war was so strong that even old stereotypes did not prevent Australians from embarking on immigration propaganda with the slogan “Populate or Perish”. Moreover, a dynamically developing economy caused the need to rethink immigration policy. A national opinion poll, conducted in 1943, found that 90% of Australians wanted post-war immigration, while 40% favoured unlimited immigration [2, p. 63].

Today Australia’s approach to multicultural affairs is a unique model based on integration and social cohesion. On governmental level, the Australians try to maintain national unity through respect and preservation of cultural diversity. An example of such an attitude to historical memory is a database created by the Department of Home Affairs (DHA). It is available as “The Community Information Summaries” (CIS) on the official web site of the institution [4] and allows tracking statistical information about people born in more than 100 birthplaces. A broad range of statistical data is provided by Australian Census of Population and Housing by the Australian Bureau of Statistics (ABS). Last time data were updated on January 2019.

The main task of the article is to provide the newest information about the residents of East-Central European origin (Ukraine-born, Poland-born and Czech Republic-born citizens) in Australia. The aims are to describe not all, but main characteristics of these groups of people, such as historical background, geographic distribution, age, language, religion, year of arrival, median income, educational qualifications, and employment characteristics.

Historical background

The first settlers and visitors. According to the Australian Census of Population and Housing held by the ABS, the earliest contact of Poland-born people with Australia took place in 1696, when ten citizens of the Polish-Lithuanian Commonwealth were included in the crew of Captain Willem Vlamingh’s Dutch expedition that explored the Western Australian coast [6, p. 1]. We can add that among these ten men could be either Ukrainians or Lithuanians, since the chronicles are unlikely to separate them. However, the first mention regarding Lithuanians in Australia dates back to the period after World War II, not the time of Polish-Lithuanian Commonwealth: “Lithuanian refugees fled to Germany when their country was invaded by the Soviet Red Army in 1940. Following the end of World War II, they were unable to return home, as the Baltic States fell under Soviet rule. Between 1947 and 1953, 9906 Lithuanian refugees arrived in Australia as displaced persons” [5, p. 1]. The first Polish settler in Australia was a convict who arrived in 1803 and became a successful wheat farmer in Tasmania. Later arrivals included a group of Poland-born people who established a community in South Australia which grew to about 400 people by the 1880s. Some Poles joined the Australian gold rush in the 1850s [6, p. 1].

About the first Ukrainian person in Australia, the site provides the following information: “One of the first Ukrainian migrants to Australia was Mykhailo Hryb, a soldier in the Austrian army, who came from the western part of Ukraine when it was part of the Austrian Empire. In the 1860s, Hryb sailed to Australia, where he established a sheep farm” [9, p. 1].

The first Czech to visit Australia was Bohemia-born Tadeáš Haenke, a botanist, physician, chemist and geographer who sailed with the Spanish navy to South America on a spying and scientific mission. The mission landed in Sydney in 1793 and stayed there for one month [3, p. 1]. The earliest known settler in Australia from Bohemia was Mark Blycher, a convict who arrived in Sydney in 1830. The gold rushes of the 1850s attracted a number of Czechs to settle in Victoria, but the community remained small.

Period of World War I and World War II. In 1921, there were 1780 Poland-born residents in Australia and by 1933 this number had almost doubled. Following World War II, many Polish refugees came to Australia. Between 1947 and 1954, the Poland-born population increased from 6573 to 56594 people [6, p. 1]. Many refugees worked under two-year contracts as unskilled workers jobs and continued doing similar jobs for some period after their contracts ended.

Before World War I up to 5000 Ukrainians had arrived in Australia (along with a larger group of Russians), who were workers of the Chinese Eastern Railway, which was completed in 1902 [9, p. 1]. Most of them lived in Brisbane and were politically active. A large number also returned to Ukraine at the outset of the Russian revolution.

Following World War II, the first Ukrainians arrived from the displaced persons camps in Europe in 1948. They came to Australia on assisted passages, which included two-year work contracts with the Australian Government. Among the migrants were priests, lawyers, doctors, and engineers, but the vast majority were people from a rural background. In the 1930s, economic crisis and Nazi occupation of Bohemia and Moravia resulted in several hundred Czechs, including Czech Jews, arriving in Australia. The first wave of migration from Czechoslovakia occurred after 1948 when it was made a satellite state of the Soviet Union, leading to the departure of large numbers of political refugees. By 1954, there were 12680 Czechoslovakia-born people in Australia [3, p. 1].

Period of the middle of the XX century. In the middle 1950s the Australian Department of Immigration realized that family reunion was an important component of successful settlement. In 1955 the Department implemented “Operation Reunion” – a scheme was intended to assist family members overseas to migrate to Australia to reunite with the family already living in Australia [2, p. 131]. As a result, 30000 people managed to migrate from countries such as Bulgaria, Czechoslovakia, Hungary, Poland, Romania, the Soviet Union and the former Yugoslavia under this scheme [1, p.35].

Speaking about further movement from Poland to Australia, there were some changes in the Polish emigration laws, which helped to overcome difficulties in border crossing. During the next wave of migration, almost 15000 Poland-born people came to Australia between 1957 and 1966 [6, p. 1]. In 1954 Australian Census recorded 14757 Ukraine-born citizens [9, p. 1]. After that, the number of migrants from the Soviet Ukraine was negligible, apart from a few Ukrainian Jews. There was also limited migration of Ukrainians from communities in Poland and Yugoslavia.

The second wave of Czech migration to Australia occurred after the Soviet Union occupation of Czechoslovakia in 1968. Around 240000 Czechs left the country, with around 6000 coming to Australia [8, p. 251].

Period after 1991. The emergence of the Solidarity movement influenced the Polish emigration laws, among others. During the early 1990s, Australia granted permanent entry to more than 25000 Poland-born settlers. Many of them arrived as refugees. The total number of Poland-born population of Australia in 1991 was 68500 people. Since that time the improvement of living conditions in Poland and its membership in the European Union have significantly reduced the levels of Polish migration to Australia.

Since the democratization of Czechoslovakia in 1989 and its dissolution into separate Czech and Slovak republics in 1993, there has been little migration of Czechs to Australia. Recent Czech migration is mainly for economic and tertiary opportunities.

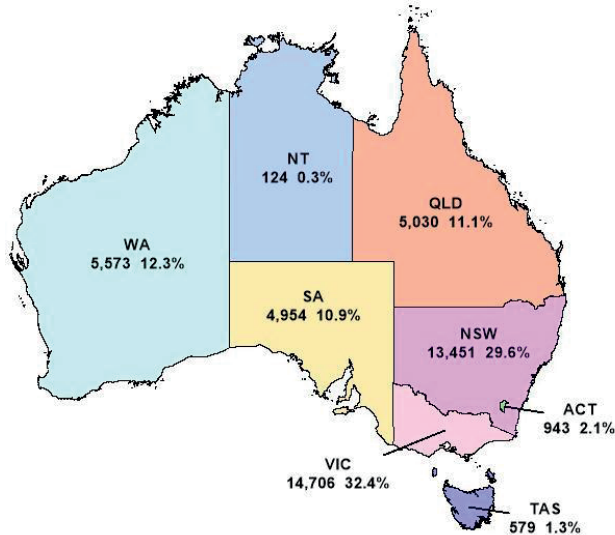
The other situation is about migration from Ukraine. It increased after 1991 and today is mostly for skilled and family migrants.

The Current Situation

Geographic distribution. The latest data (2016) recorded 45368 Poland-born people in Australia, a decrease of 6,8% from the 2011 data (see Fig.1). This distribution shows: Victoria had the largest number with 14706 followed by New South Wales (13451), Western Australia (5573) and Queensland (5030) [6, p. 1].

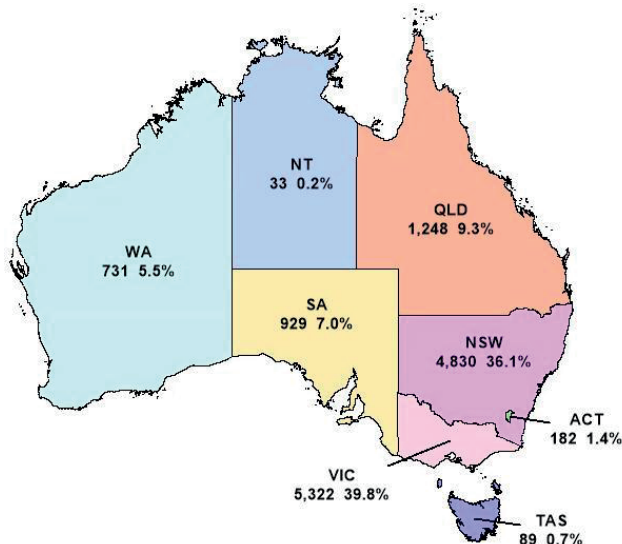
Figure 1. Geographic distribution. Poland-born

Source: [6, p. 1].

There are 13366 Ukraine-born people in Australia (decrease of 4,5%) (see Fig.2). Like in Poland-born communities, Victoria had the largest number with 5322 followed by New South Wales (4830), Queensland (1248) and South Australia (929) [9, p. 1].

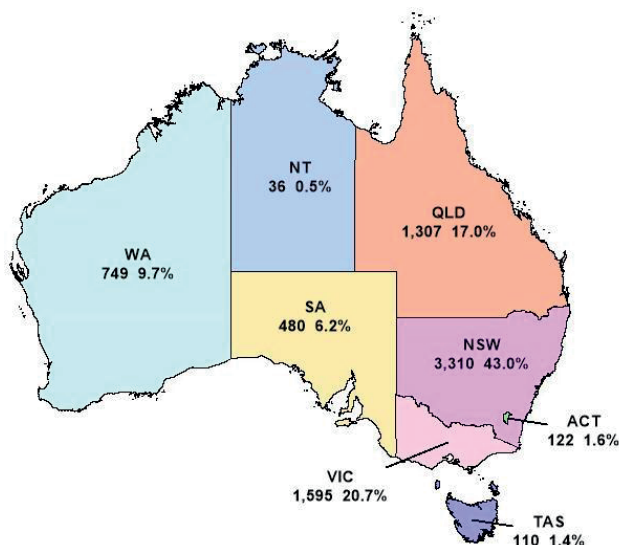
Figure 2. Geographic distribution: Ukraine-born

Source: [9, p. 1].

The data recorded 7702 (see Fig. 3) Czech Republic-born people in Australia (an increase of 3,5%). New South Wales had the largest number with 3310 followed by Victoria (1595), Queensland (1307) and Western Australia (749) [3, p. 1].

Figure 3. Geographic distribution: Czech Republic-born

Source: [3, p. 1].

Age and Sex. The median age of the Poland-born people in 2016 was 59 years compared with 44 years for all overseas-born and 38 years for the total Australian population [6, p. 2]. There were 19458 males (43%) and 25907 females (57%) – 75 males per 100 females.

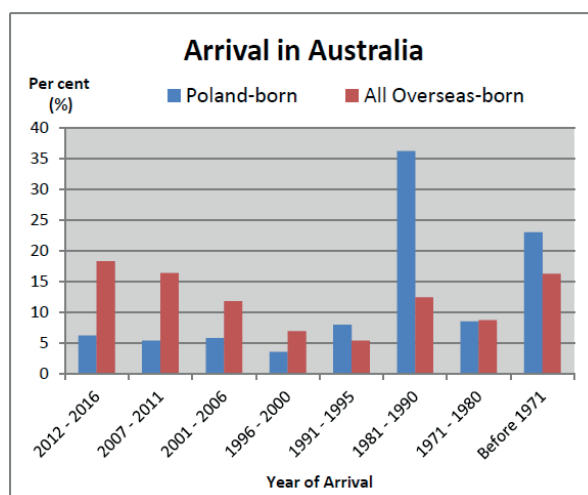
The median age of the Ukraine-born in 2016 was 50 years. There were 5382 males (40%) and 7986 females (60%). The sex ratio was 67 males per 100 females [9, p. 2].

The median age of the Czech Republic-born in 2016 was 47 years (compared with 44 years for all overseas-born and 38 years for the total Australian population). There were 3501 males (45%) and 4200 females (55%): 83 males per 100 females [3, p. 2].

Year of Arrival. 85% of the Poland-born people arrived in Australia prior to 2007 (see Fig.4). According to the 2016 Census [6, p. 3]:

- 5,4% arrived between 2007 and 2011;
- 6,3 % arrived between 2012 and 2016.

Figure 4. Poland-born people in Australia

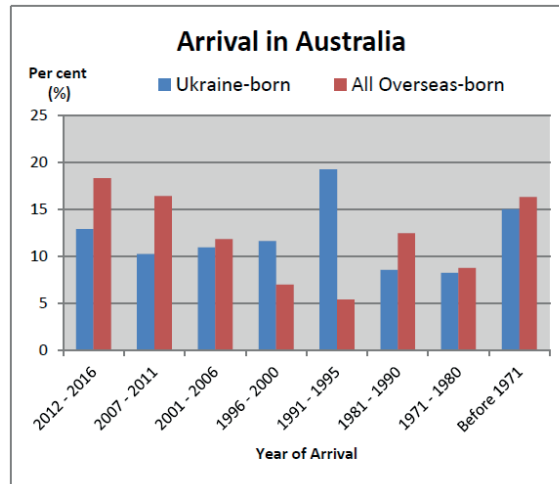

Source: [6, p. 3].

74% of the Ukraine-born arrived in Australia prior to 2007 (see Fig.5). Among the total Ukraine-born in Australia, according to the 2016 Census [9, p. 3]:

- 10,2% arrived between 2007 and 2011;
- 12,9% arrived between 2012 and 2016.

Figure 5. Ukraine-born people in Australia

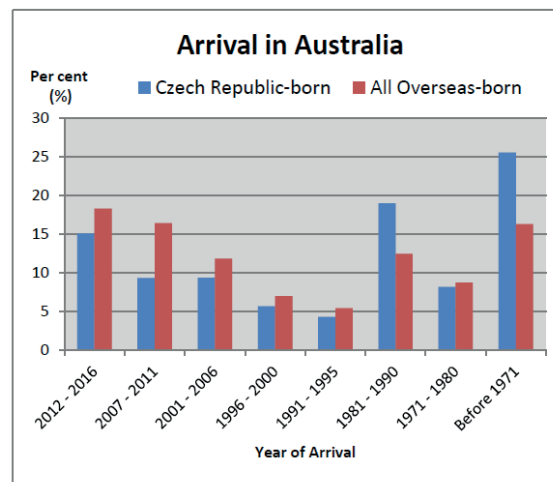

Source: [9, p. 3].

72% of the Czech Republic-born people arrived in Australia prior to 2007 (see Fig.6). According to 2016 Census [3, p. 3]:

- 9,3% arrived between 2007 and 2011;
- 15,1% arrived between 2012 and 2016.

Figure 6. Czech Republic-born people in Australia

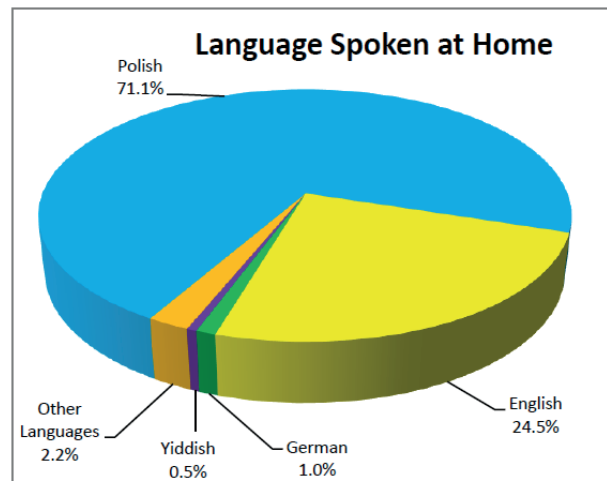

Source: [3, p. 3].

Language. According to J.J. Smolicz, there are numerous ethnical groups (he names Lithuanians and Poles, among others) in Australia whose members “often show a great attachment to their native language, so that the second and even third generation easily use it, of course, together with English” [7, p. 20].

Poland-born: the main languages spoken at home are Polish (32245), English (11130) and German (463) (see Fig.7). Of the 34078 Poland-born who spoke a language other than English at home, 86,3% spoke English very well or spoke English well, and 12,8% did not speak English well or did not speak English at all [6, p. 2].

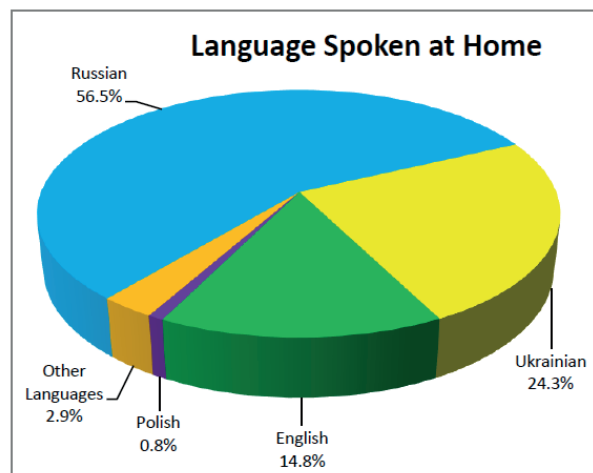
Figure 7. Language. Poland-born

Source: [6, p. 2].

Ukraine-born: the main languages spoken at home are Russian (7552), Ukrainian (3248) and English (1981). Of the 11348 Ukraine-born who spoke a language other than English at home (see Fig.8), 80,3% spoke English very well or spoke English well, and 19% did not speak English well or did not speak English at all [9, p. 2].

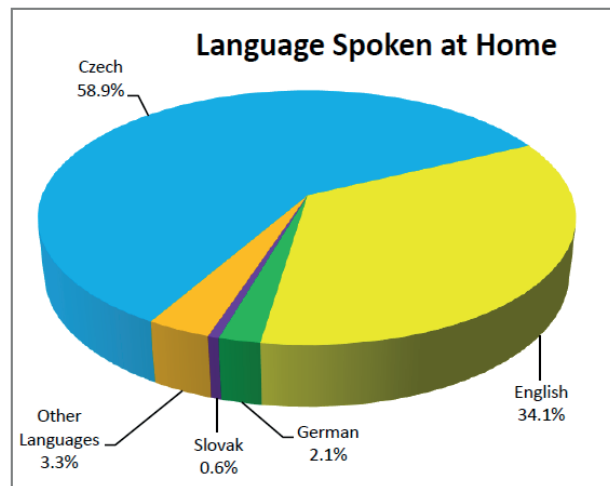
Figure 8. Language. Ukraine-born

Source: [9, p. 2].

Czech Republic-born: the main languages spoken at home are Czech (4535), English (2629) and German (162). Of the 5040 Czech Republic-born who spoke a language other than English at home (see Fig.9), 94,3% spoke English very well or spoke English well, and 4,9% did not speak English well or did not speak English at all [3, p. 2].

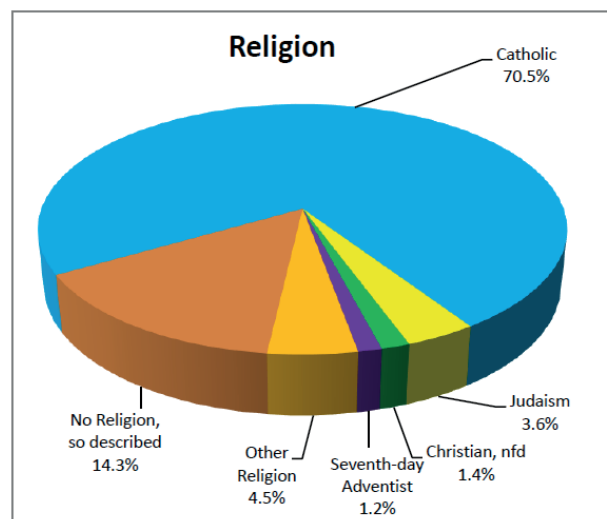
Figure 9. Language. Czech Republic-born

Source: [3, p. 2].

Religion. Poland-born: the major religious affiliations are Catholic (31974), Judaism (1622) and Christian, not defined (648). Of the Poland-born 14,3% stated “No Religion” (see Fig.10) which was lower than that of the total Australian population (29,6%), and 4,2% did not state a religion [6, p. 3].

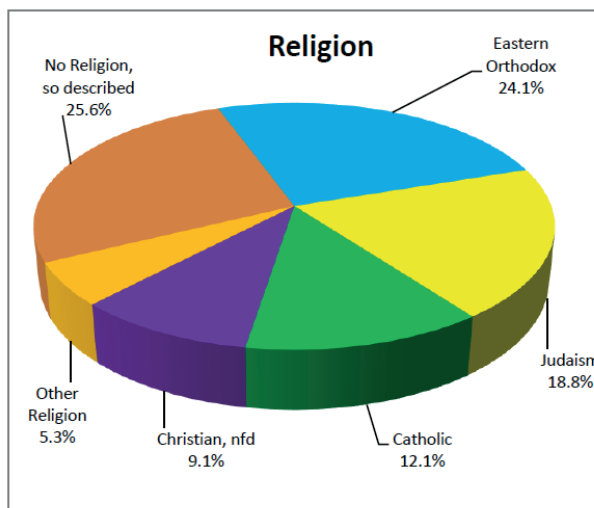
Figure 10. Religion. Poland-born

Source: [6, p. 3].

Ukraine-born: the major religious affiliations are Eastern Orthodox (3217), Judaism (2513) and Catholic (1621). Of the Ukraine-born, 25,6% stated “No Religion” (see Fig.11) and 4,5% did not state a religion [9, p. 3].

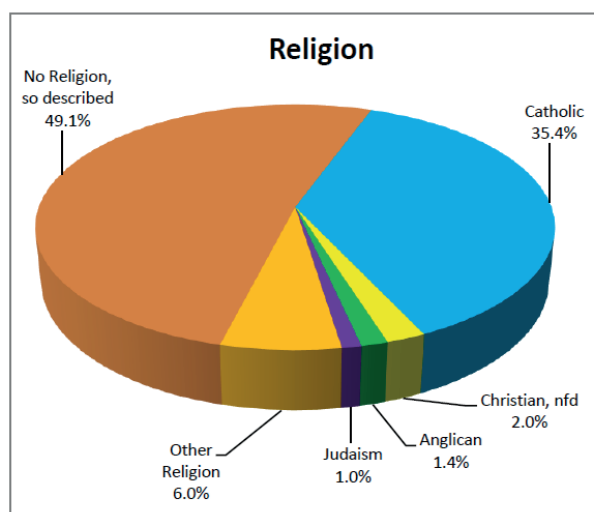
Figure 11. Religion. Ukraine-born

Source: [9, p. 3].

Czech Republic-born: the major religious affiliations are Catholic (2724), Christian, not defined (153) and Anglican (104). Of the Czech Republic-born, 49,1% stated “No Religion” (see Fig.12) which was higher than that of the total Australian population, and 4,8% did not state a religion [3, p. 3].

Figure 12. Religion. Czech Republic-born

Source: [3, p. 3].

Median income. The total Australian population aged 15 and over had a median Individual Weekly Income (IWI) is \$662, compared with \$615 for all overseas-born and \$688 for all Australian-born. The median IWI for the Poland-born in Australia is \$580 [6, p. 3], for the Ukraine-born – \$511 [9, p. 3] and for Czech Republic-born – \$616. [3, p. 3].

Conclusions

Australians share the benefits and responsibilities arising from the cultural, linguistic, and religious diversity of their society. A detailed comparison of the historical background and modern life of Polish, Ukrainian and Czech communities in Australia made it possible to confirm the thesis of much in common between waves of East and Central European migration. For example, we can find common features in the territorial distribution of such migrants or usage of native languages at home. We also examined such factors as age, religion, year of arrival, median income, educational qualifications, and employment characteristics (presented orally during the presentation).

Today after a long history of migration, Australia's approach to multicultural affairs is a unique model based on integration and social cohesion. On the governmental level, the Australians try to maintain national unity through respect and preservation of cultural diversity. Studying the migration to Australia from the previously mentioned countries (Ukraine, Poland, and the Czech Republic) we can add that today this direction is still popular for the skilled (because of a high level of income) and family (because of ecological and social benefits for children) migrants.

Australia was and remains a good place for economic and career opportunities.

References

1. A History of the Department of Immigration. Managing Migration to Australia. 2017. URL: <https://www.homeaffairs.gov.au/news-subsite/files/immigration-history.pdf> (Last accessed: 20.02.2020).
2. Armit M. Immigration the waves that shaped Australia, 1945–2006: How ordinary and extraordinary men and women in a small “ex-servicemen’s department” that many thought would not last went on to deliver Australia’s great post-World War II immigration program and how others who followed squared up to the changes and challenges since. 3rd ed. Canberra, 2006. 672 p.
3. Czech Republic-born Community Information Summary. URL: <https://www.homeaffairs.gov.au/mca/files/2016-cis-czech-republic.PDF> (Last accessed: 29.02.2020).
4. Department of Home Affairs. URL: <https://www.homeaffairs.gov.au/mca> (Last accessed: 20.02.2020).
5. Lithuania-born Community Information Summary. URL: <https://www.homeaffairs.gov.au/mca/files/2016-cis-lithuania.PDF> (Last accessed: 29.02.2020).
6. Poland-born Community Information Summary. URL: <https://www.homeaffairs.gov.au/mca/files/2016-cis-poland.PDF> (Last accessed: 29.02.2020).
7. Smolicz J.J. Współkultury Australii. Warszawa: Oficyna Naukowa, 1999. 318 p.
8. The Australian people: an encyclopedia of the nation, its people and their origins. 2nd ed. / ed. J. Jupp. Cambridge; New York; Oakleigh, Vic.: Cambridge University Press, 2001. 940 p.
9. Ukraine-born Community Information Summary. URL: <https://www.homeaffairs.gov.au/mca/files/2016-cis-ukraine.PDF> (Last accessed: 29.02.2020).

Отримано: 13.10.2020

Прорецензовано: 27.10.2020

Прийнято до друку: 30.10.2020

e-mail: tetiana.kondakova@gmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-24-32

Кондакова Т. Дослідження видів впливу української діаспори, оцінка конкретних прикладів та їх характеристика в аспекті сучасних потреб України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 24–32.

УДК 94(477).15

Тетяна Кондакова

ДОСЛІДЖЕННЯ ВИДІВ ВПЛИВУ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ, ОЦІНКА КОНКРЕТНИХ ПРИКЛАДІВ ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА В АСПЕКТІ СУЧАСНИХ ПОТРЕБ УКРАЇНИ

У статті досліджено види впливу закордонного українства на Україну на основі їх поділу за сферами і характером діяльності діаспори, а також проаналізовано, які види діяльності експатріантів першочергово потребують підтримки урядом України. З'ясовано, що основні зусилля діаспори скеровані на співпрацю з Україною в інформаційній (або пропагандистській), політичній, фінансово-економічній та культурно-освітній сферах. Розглянуті конкретні приклади кожного виду взаємодії діаспори та України.

Ключові слова: українська діаспора, вплив української діаспори, організації діаспори, міжнародна кооперація, міжнародна допомога.

Tetiana Kondakova

EXAMINATION OF TYPES OF INFLUENCES OF THE UKRAINIAN DIASPORA, ASSESSMENT OF SPECIFIC EXAMPLES AND THEIR CHARACTERISTIC IN THE ASPECT OF CURRENT NEEDS OF UKRAINE

This article analyzes the impact of the Ukrainian diaspora on Ukraine using an extensive survey of more than sixty opinion leaders, scholars, representatives of Ukrainian organizations in the diaspora, as well as data shared by these organizations and relevant scientific literature. The article attempts to identify the main types of influences by areas and nature of the activity of the diaspora. One type of influence of the diaspora is informational or propaganda influence. Through the Ukrainian media, literature, art, scientific works, petitions, actions, and protests, the Ukrainian diaspora promotes information about Ukraine, contributing to the creation of a positive international image for the country. During the massacres and imprisonment of Ukrainian dissidents worldwide, student and human rights organizations set up committees to defend political prisoners under the leadership of Ukrainian diaspora representatives. The struggle for the release of Ukrainian political prisoners was also waged by the Ukrainian media that published self-published works (samvydav), research, memoirs, and documents of many Ukrainian political prisoners, documents and bulletins of the Ukrainian Helsinki Group, as well as many other materials about Soviet arbitrariness in Ukraine. Today, all Ukrainian diaspora organizations, to a greater or lesser extent, are fighting against Russian propaganda. Another type of influence of the diaspora is political influence, i.e., the ability of the diaspora to facilitate the adoption of political decisions beneficial to Ukraine by their host countries. Ukrainian diasporas are actively lobbying for Ukraine's interests, which resulted in the proclamation of Captive Nations Week in the USA, recognition of the Holodomor as genocide of the Ukrainian people in 17 countries, the introduction of the Defending American Security from Kremlin Aggression Act and other bills to the US Senate Committee on Foreign Relations, establishment of support groups for Ukraine in the US and Canadian Parliaments, adoption of numerous laws and political documents worldwide that condemn Russia's invasion of Ukraine, impose sanctions on the Russian Federation, and create a legal basis for providing financial, humanitarian, and military assistance to Ukraine. The economic or financial influence of the Ukrainian diaspora on the homeland is represented by remittances sent by representatives of the diaspora to their relatives who still live in Ukraine and by financial aid provided to Ukraine by diaspora organizations and patrons to achieve specific goals. Thanks to the diaspora efforts, millions of dollars in assistance were provided to Ukraine during the years of its independence. Significant results have been achieved in the field of cultural and educational impact. The most notable examples of educational and cultural influence are the return of Ukrainian folklore and traditions to Ukraine taken away by the Soviet oppression; the establishment or restoration of organizations such as Plast, the Shevchenko Scientific Society, the Ukrainian Youth Association; organization of internship

programs for Ukrainian students and young specialists; creation of advisory programs for the Government of Ukraine with the participation of highly-qualified Western specialists; transfer of know-how; and creation of training programs for Ukrainian police and army. Specific examples given in the article can demonstrate the extraordinary efforts made by the diaspora to support and assist Ukraine.

Key words: *Ukrainian diaspora, Ukrainian diaspora impact, influence of the diaspora, diaspora organizations, international assistance, international cooperation.*

Дослідження впливу української діаспори на Україну реалізуємо, використовуючи широке опитування понад шістдесятюх лідерів думки, науковців, представників українських організацій в діаспорі, проведене автором статті та учасниками Парламентарної програми «Канада-Україна», а також на основі даних цих організацій та наукової літератури з відповідної тематики. Необхідність висвітлення цієї теми полягає в потребі вирішення двох основних проблем: 1) проблеми визначення сфер і потенціалу впливу діаспори на Україну; 2) проблеми визначення пріоритетних сфер впливу діаспори, які першочергово потребують фінансування урядом України. Деякі з опитаних провідників діаспори висловлювали думку, що відсутність фінансування діаспори з боку України не є проблемою, більше того, фінансова незалежність діаспори розглядається нею як досягнення і предмет гордості. Однак, хоча ця стаття і базується в основному на погляді «ззовні», тобто на думці самої діаспори щодо її впливу на Україну, ми будемо розглядати цю тему з позиції інтересів України і перспектив, що діаспора є тим більш впливовою і ефективною, чим кращим є її фінансування.

Тему впливу української діаспори на Україну досліджували українські та закордонні дослідники, такі як Н. Глейзер, І. Ключковська, Т. Кузьо, І. Лапшина, Д. Мойніган, В. Сатцевич, Й. Шейн та багато інших.

Діаспори надають багато переваг як для країн їх проживання (гост-країн), так і для своєї історичної Батьківщини. В деяких державах діаспори можуть здійснювати вплив на міжнародну геополітику та стратегічні партнерства, на прийняття конкретних політичних, економічних та культурних рішень на користь Батьківщини. Співпраця з діаспорою може сприяти імпорту та експорту, фінансуванню з боку міжнародних інституцій, встановленню релігійних та культурних зв'язків між державами.

Держави мають різне ставлення до своїх спільнот за кордоном залежно від політичного режиму, національної самоідентифікації громадян країни походження, сподівань на отримання грошової допомоги від представників діаспори, причин і умов формування діаспори і, як наслідок, її ставлення до Батьківщини, можливості мати подвійне громадянство та багатьох інших факторів [34, с. 662]. Протягом років незалежності ставлення України до своєї діаспори коливалося залежно від зміни геополітичного курсу держави і поглядів політичних лідерів між цілковитим ігноруванням існування діаспори за президента Януковича до її визнання і готовності прийняти певну консультативну допомогу за президентів Ющенка і Порошенка. Більшість опитаних представників діаспори вважають, що потенціал діаспори не використаний Україною повною мірою. Основними проблемами можуть бути, зокрема, «відсутність готовності брати зобов'язання за спільне виконання проектів з боку уряду та взаємна недовіра між урядом і організаціями діаспори» [23, с. 69]. Крім цього, тотальна корупція також є однією з найбільших перешкод до співпраці з діаспорою.

З огляду на це, доцільно зробити спробу оцінки фактичного потенціалу української діаспори та її впливу на Україну, реального і бажаного, тобто можливого в найбільш сприятливих умовах, а також визначити необхідність перегляду політики уряду України щодо діаспори. Очевидно те, що майже неможливо повністю виміряти і оцінити вплив української діаспори на Україну. Однак, на конкретних прикладах можна продемонструвати надзвичайні зусилля, що були докладені діаспорою для підтримки і допомоги Україні. Тож спробуємо визначити основні види впливу за сферами і характером діяльності діаспори.

Одним із видів впливу діаспори є інформаційний або пропагандистський. «Це буде звучати банально: найбільшим досягненням діаспори є один меседж – Україна є», – Віктор Рудь, голова комітету закордонних справ Українсько-американської асоціації адвокатів [12]. Дійсно, понад 125 років закордонні українці несуть це повідомлення західному світу. Через українські засоби масової інформації, літературу, мистецтво, наукові праці, петиції, акції і протести українська діаспора пропагує інформацію про Україну, яка сприяє створенню позитивного міжнародного іміджу. Починаючи з 1920-х років, коли перші політичні біженці тікали від більшовицького режиму і знаходили новий дім у західних суспільствах, сотні тисяч українців в еміграції шукали способів здобути незалежність

для своєї Батьківщини. «Я думаю, що відродження України як держави, в якійсь мірі, є результатом роботи діаспори. Ми жили із мрією про незалежну Україну. Ми захищали політичних в'язнів роками. Я особисто захищав Данила Шумука 15 років. Я захищав Валентина Мороза. Я був лише одним із багатьох сотень, тисяч тих, хто захищав Україну в темряві», – Енді Семотюк, канадський юрист українського походження та автор статей для журналу Forbes [13]. Під час розправ і ув'язнень українських дисидентів по всьому світу, студенти та організації із захисту прав людини створювали комітети з оборони політичних в'язнів під керівництвом провідників української діаспори. Зокрема, під час акції на захист Валентина Мороза, студенти з Монреалю зібрали петицію на понад 50 000 підписів, яка в подальшому була передана до канадського представництва у Нью-Йорку при Об'єднаних Націях, з проханням до канадського представника винести справу Мороза на обговорення ООН [14]. Боротьбу за визволення українських політв'язнів вели також українські засоби масової інформації. Видавництво «Смолоскип» у США під керівництвом Осипа Зінкевича друкувало самвидавні твори, дослідження, спогади і документи багатьох українських політв'язнів, документи і бюлетені Української Гельсінської групи, а також багато інших матеріалів про свавілля радянської влади в Україні [11]. У 1987 році Комісія з питань культури Українського конгресового комітету Америки опублікувала збірку праць під назвою «Московська русифікація України», де були детально описані русифікація мови, літератури, «психологічної науки» та економіки України, та переслідування українських православних та католицьких церков [33, с. 154].

Сьогодні всі українські організації діаспори більшою або меншою мірою ведуть боротьбу проти російської пропаганди. Видання «Новий шлях», як і його попередник – видання «Українські новини», надсилає газету всім членам канадського парламенту, щоби донести українську точку зору на події в Україні і світі впливовим силам у Канаді. На думку журналіста і письменника, в минулому редактора, видавця та власника «Українських новин» Марка Левицького, такий метод є дуже ефективним, і про це свідчать численні відгуки отримані від представників кожної партії, що представлена у парламенті Канади [7].

Це лише одиничні приклади надзвичайної роботи, яка здійснюється сотнями видавництв і організацій силами лідерів і патріотів України за власний рахунок, коштами іноземних фондів і меценатів. Їх вплив у роки, що передували розпаду СРСР, за відсутності альтернативних незалежних джерел інформації, був незамінним: світ, який на той момент знав Україну тільки як регіон, частину Росії, почав усвідомлювати не тільки те, що СРСР був не федеративною структурою самостійних республік, а імперією, тоталітарним і антидемократичним центром якої була Москва, але й також те, що Україна перебувала фактично під окупацією ворога, який методично винищував українську націю, як найбільшу загрозу своїй владі. Важливість інформаційного впливу діаспори на Україну особливо зростає зараз, в умовах інформаційної війни і постійної російської пропаганди. Багато західних держав вбачають стратегічного партнера в Росії з її впливом і значними енергетичними ресурсами [22, с. 7]. Одним зі способів продемонструвати ненадійність і небезпечність такого партнера є створення постійного проукраїнського інформаційного потоку за кордон. За цих обставин, українська діаспора є саме тим ресурсом, який за умов належного фінансування надасть можливість організувати такий потік.

Іншим видом впливу діаспори можна назвати політичний, тобто здатність діаспори сприяти прийняттю їхніми гост-країнами вигідних для України політичних рішень. Як приклад, ще в 1975 році американські дослідники Натан Глейзер та Деніел Патрік Мойніган зазначали вплив імміграційних процесів на зовнішню політику держав та називали етнічний вплив «єдиним найважливішим фактором зовнішньої політики США» [17, с. 23]. Звісно, такий вплив значно більше проглядається в багатонаціональних державах. Тим не менш, в багатьох країнах українські діаспоряни активно лобюють інтереси України і досягли чималих результатів. У 1959 році, завдяки зусиллям українських діаспорян, президент Сполучених Штатів Дуайт Ейзенгауер підписав резолюцію про запровадження «Тижня поневолених народів», яка опосередковано визнає російський народ поневолювачем інших націй. Автором проекту резолюції був громадський діяч українського походження Лев Добрянський, який на той час посідав пост президента Українського конгресового комітету Америки [33, с. 153]. Це чудовий приклад впливовості української діаспори, адже, хоча ця подія і має виключно символічний характер, однак після 1959 року кожен президент Сполучених Штатів щорічно проголошує «Тиждень поневолених народів».

Одним із своїх найважливіших досягнень представники діаспори вважають визнання західними державами Голодомору геноцидом українського народу [4]. На сьогоднішній день офіційне визнання Голодомору отримав у сімнадцяти державах, включно з Україною. При цьому, Португалія та США приєдналися до цього переліку тільки в 2017 і 2018 роках відповідно. До процесу лобювання питання визнання Голодомору геноцидом у цих державах активно долучився Світовий Конгрес Українців (СКУ) – найбільша неприбуткова організація, що об'єднує понад двадцять мільйонів українців у 133 країнах світу. Крім цього, СКУ продовжує підтримувати численні акції і проекти українців Німеччини, які вимагають від ФРН також визнати Голодомор геноцидом. У 2015 році в Канаді було запущено проект «Національне турне обізнаності про Голодомор», який відвідали понад 25 000 школярів, студентів, викладачів та інших відвідувачів [26].

Українські діаспори в США та Канаді відрізняються надзвичайною ефективністю, зокрема, завдяки тому, що мають постійне оплачуване лобі, яке працює на користь досягнення конкретних цілей допомоги Україні [15]. Прикладом ефективності українського лобі в США є діяльність Українського конгресового комітету Америки (УККА) та Української національної інформаційної служби (УНІС). Завдяки їхнім зусиллям, Комітет Сенату США з питань зовнішніх відносин прийняв законопроект «Про захист американської безпеки від кремлівської агресії» 2019 року, який містить положення про вимоги звітування щодо діяльності Росії у економічній, військовій та політичній сферах; про накладення санкцій на осіб, які: 1) сприяють або отримують вигоду від корупції президента Путіна, 2) умисно здійснюють фінансові операції з особами, які підтримують або сприяють зловмисній кібер-діяльності Росії, та 3) сприяють втручанням в демократичні процеси [31]. Розгляд цього законопроекту Сенатом було заплановано на 2020 рік. Іншими успішними прикладами українського лобювання є прийняті до розгляду законопроекти «Про припинення злочинної діяльності, що спричинена російським тероризмом» та «Про європейську енергетичну безпеку та диверсифікацію» [30; 32]. Іншим важливим досягненням УНІС стало заснування під її впливом груп підтримки України у парламенті США. У 1997 році була створена Група підтримки України в Конгресі, на сьогодні вона налічує 40 представників [28]. У 2015 році була заснована аналогічна Група підтримки України у Сенаті, до якої на момент створення увійшли 15 сенаторів [27]. Обидва угруповання є двопартійними та мають на меті посилення політичних, економічних, культурних та військових зв'язків між Україною та США. Аналогічна група підтримки України існує в парламенті Канади – це Парламентська група дружби між Канадою та Україною, яку на сьогодні очолює канадський політик і член парламенту українського походження Іван Бейкер [35].

Це не є вичерпним переліком законодавчих актів, ініційованих українською спільнотою. Безліч законів і політичних документів різних держав світу засуджують російське вторгнення в Україну, накладають санкції на Російську Федерацію, а також створюють законодавче підґрунтя для надання Україні фінансової, гуманітарної та військової допомоги. З початку 2014 року Канада надала більше 750 000 000 доларів США на допомогу Україні під низькі ставки або на умовах взаємної допомоги [1, с. 242]. У 2017 році, завдяки зусиллям Конгресу Українців Канади, Канада включила Україну до Списку держав, до яких дозволено експорт автоматичної вогнепальної зброї [18]. Політичний вплив української діаспори слід оцінити як найбільш результативний і найбільш цінний. Він сприяє встановленню міждержавних партнерств і наданню всеохоплюючої допомоги Україні у сфері економіки, культури, реформування, військової співпраці та підтримання суверенітету держави. Можливість здійснення такого впливу потребує наявності сформованої, глибоко вкоріненої і добре фінансованої діаспори.

Коротко слід також зазначити про фінансовий і матеріальний вплив української діаспори на Батьківщину. Фінансова і матеріальна допомога діаспори поділяється на дві основні категорії. Перша категорія представлена грошовою допомогою, що надсилається представниками діаспори своїм родичам, які ще проживають в Україні. Ця допомога значно впливає на економіку України, адже, по суті, являє собою спосіб інвестування. За даними Світового банку, Україна у 2018 році отримала грошових переказів на чотирнадцять мільярдів доларів США від представників діаспори або тимчасових мігрантів [29]. Це складає приблизно 12% ВВП України за 2018 рік [3]. В цьому випадку складно розмежувати, яка кількість грошових коштів надходить від діаспори, а яка – від трудової еміграції, однак, у будь-якому разі, йдеться про дуже значні суми. Друга категорія включає фінансову і матеріальну допомогу, яка передається в Україну діаспорськими організаціями та меценатами на досягнення певних цілей. Під час Євромайдану, на потреби медицини, продуктів харчуван-

ня, побутових питань, одягу та інші потреби, Злучений Український Американський Допомоговий Комітет передав Україні допомоги на близько 400 000 доларів США [20]. Союзом українок Америки були ініційовані проекти «Фонд жертв війни», який надав більше 475 000 доларів США допомоги; «Простір надії», в який було інвестовано більше 175 000 доларів США; «Просвітницька місія – Допомога дітям-жертвам опіків» пожертвував більше 125 000 доларів США [36]. Ліга українців Канади та Ліга українок Канади, та їх проект «Друзі Збройних сил України», повідомили, що протягом останніх років зібрали і передали гуманітарної допомоги на 1 500 000 доларів США [24]. За час існування Фонд допомоги і розвитку дітям Чорнобиля організував 35 авіа- та 12 морських перевезень з допомогою на понад 55 000 000 доларів США. За допомогою цих рейсів до України було надіслане закуплене фондом високоякісне обладнання, яке включало ультразвукові апарати, апарати МРТ, комплектації інтенсивної терапії новонароджених, діагностичне обладнання, аналізатори крові, комплекти для кардіохірургії, швидкої допомоги та мобільних медичних станцій [6]. Українська католицька освітня фундація зібрала більше 35 000 000 доларів США для будівництва нового кампусу УКУ [6]. Є безліч інших прикладів великих і маленьких досягнень української діаспори у сфері фінансово-матеріальної допомоги.

У сфері культурного і освітнього впливу також було досягнуто чималих результатів. Найважливішими прикладами прояву освітньо-культурного впливу є повернення українського фольклору і традицій в Україну після проголошення незалежності, відновлення або започаткування таких організацій як Пласт, Наукове товариство ім. Шевченка, Спілки української молоді, організація програм стажування для українських студентів і спеціалістів, створення консультативно-дорадчої діяльності для уряду України за участю висококваліфікованих західних спеціалістів, передача ноу-хау та створення програм тренувань для української поліції та армії. Культурний і освітній вплив також найкраще розглянути на конкретних прикладах. У 1991 році українським канадцем Ігорем Бардином було засновано Парламентарну програму «Канада-Україна» (CUPP), яка передбачає тримісячне стажування українських студентів у канадському парламенті. Більше тисячі студентів закінчили Парламентарну програму, і на сьогодні застосовують отриманий досвід в Україні. Випускники програми заснували такі неурядові організації як Асоціація «Професійний уряд», «Навчай для України», Дитячий Центр Здоров'я ім. Анни Мазуренко, клініки правової допомоги та екологічні організації. Інші випускники були призначені на посади міністрів та заступників міністрів, обрані народними депутатами, працюють в органах державної влади України, а також у міжнародних інституціях, таких як Європейський суд з прав людини, Світовий банк, ООН, Європейський банк реконструкції та розвитку, представляючи інтереси України [2]. Це є прикладом того, як навіть за ініціативи однієї людини може бути здійснено значний вклад у розвиток української демократії. Інвестиції, вкладені у навчання української молоді демократичним цінностям і принципам належного урядування, здійснюють великий вплив на майбутнє Української держави. Такі програми мають отримувати всебічну підтримку з боку українського уряду. Підтримку, яку на сьогодні вони не отримують.

Іншим освітнім проектом української діаспори став Канадсько-український проект підтримки торгівлі та інвестицій (CUTIS), який було створено для нарощування експорту з України до Канади, та залучення канадських інвестицій в Україну. Проект передбачає проведення тренінгів, семінарів, вебінарів та інших навчальних заходів, а також консультацій для бізнесів України, залучення їх до участі у виставках, бізнес-заходах і торгових ярмарках [16]. Силами української діаспори було ініційовано операцію UNIFIER. Ця операція Збройних Сил Канади фокусується на тренінгах для Збройних Сил України та включає наставництво для українського персоналу, розвиток тренувальних програм, тренування з військової інженерії та утилізації вибухових пристроїв, навчання військової поліції, в тому числі використанню силових та базових слідчих методик, медичне навчання, що забезпечує евакуацію жертв та надання першої медичної допомоги [25]. Українська фундація університетської освіти, заснована при університеті ім. Грента МакЮена в Едмонтоні, починаючи з 1995 року, організовує у партнерстві з українськими університетами програми обміну для студентів і викладачів. Для прикладу, на програми обміну з Національним університетом «Києво-Могилянською академією» (НаУКМА) фундація виділяє 30 000 доларів США на рік [26, с. 39]. Стипендійна спонсорська програма Союзу українок Америки, що безперервно діє з 1967 року, була заснована для підтримки дітей українського походження, які опинилися у неблагополучному стані. З часу заснування програма надала понад 5 000 000 доларів США стипендій на навчання більше ніж 5000 одержувачів з 17 країн світу [37]. Більшість реципієнтів є студентами та учнями з України. У

1991 році, після проголошення відродження Києво-Могилянської академії, у США було створено Києво-Могилянську Фундацію Америки. Організація, що діяла за підтримки американської і канадської українських спільнот, сприяла відновленню університету, створенню програм обміну з західними університетами та проводила фандрейзингові кампанії на потреби НаУКМА. Завдяки підтримці донорів університет зміг створити, оновити та підвищити академічні та дослідницькі стандарти бібліотеки, факультетів громадського здоров'я, права, журналістики та бізнесу, а також створити першу докторську програму в Україні, яка відповідала західним академічним стандартам [21]. На сьогодні Києво-Могилянська Фундація шукає фінансування для розвитку програм обміну і співпраці між українськими та американськими університетами.

В умовах постійної боротьби з катастрофічними наслідками радянського режиму надважливе значення має той західний досвід, яким з готовністю діляться представники українських громад за кордоном. Україна потребує їхніх знань і досвіду значно більше, ніж вони потребують зв'язку з історичною Батьківщиною. Саме тому, визначення взаємодії і підтримки української діаспори пріоритетним напрямком української політики є необхідним.

Особливе місце серед організацій української діаспори посідає Світовий Конгрес Українців. Опитування лідерів діаспори і українських активістів за кордоном продемонструвало розходження в оцінці діяльності СКУ. Переважають дві протилежні точки зору. Перша – вбачає в СКУ надзвичайно важливий координаційний орган, який об'єднує великі і маленькі українські організації діаспори, та здійснює «наглядову, консультативну, технічну та професійну підтримку в усіх сферах внутрішньої та зовнішньої політики України» [9]. Друга точка зору сприймає СКУ як «символічну мережу, яка, насправді, не має можливості здійснювати реальні проекти або на щось впливати» як наслідок відсутності інфраструктури, ресурсів, бюджету та браку висококваліфікованих спеціалістів [8]. Обидві позиції можуть бути підтримані рядом аргументів. З одного боку, СКУ організовує надзвичайну кількість проектів, координує діяльність українських організацій, веде діалог з важливими для України організаціями (ЄС, НАТО, Радою Європи, ОБСЄ, ООН) та урядами країн світу з метою просування інтересів України. Тільки за період 2013–2018 років Президентом СКУ було здійснено 147 міжнародних подорожей до 51 країни світу, що включило близько 1 500 двосторонніх зустрічей з високопосадовцями, представниками громадянського суспільства, експертами різних країн світу, більше 160 виступів на офіційних заходах та понад 200 зустрічей з українськими громадами [1, с. 43]. З іншого боку, питання фінансування як СКУ, так і інших організацій української діаспори стоїть дуже гостро. Державна програма співпраці із закордонними українцями на період до 2020 року передбачає фінансування у розмірі 105 986 000 гривень, що у найкращому випадку за період дії програми становило всього 2 200 000 доларів США на рік [10]. Це незначна сума. Фінансовий звіт СКУ свідчить про те, що видатки організації часто перевищують її прибутки, що означає, що фінансування критично не вистачає на здійснення базових функцій організації [1, с. 111]. Для порівняння тільки Єврейські федерації Північної Америки щорічно виділяють понад 700 000 000 доларів США на рік (за деякими даними три мільярди доларів США на рік) на підтримку діяльності єврейської діаспори у світі [5]. Єврейська діаспора є найбагатшою і, відповідно, найефективнішою у світі, в тому числі завдяки підтримці з боку Ізраїлю. Україна знаходиться далеко позаду Ізраїлю в питаннях визнання важливості діаспори і її фінансування.

Таким чином, на основі дослідженого матеріалу, можна розрізнити види впливу діаспори залежно від сфери взаємодії та від суб'єкта. Залежно від сфери діаспора здійснює інформаційний (пропагандистський), політичний, фінансово-матеріальний та освітньо-культурний впливи. Кожен із них представляє надзвичайну цінність для України і набуває більшого або меншого значення залежно від обставин у державі. В сучасних реаліях пріоритетними є, перш за все, політичний вплив і здатність діаспори лобіювати інтереси Батьківщини в урядах гост-країн; освітньо-культурний вплив як спосіб навчання українських лідерів демократичним принципам і методам урядування; а також інформаційний вплив, що забезпечує боротьбу із недобросовісною російською пропагандою.

Залежно від суб'єкта впливу, він поділяється на такий, що здійснюється окремими особами-лідерами діаспори, та такий, що здійснюється організаціями місцевого, регіонального та всесвітнього рівня. Неможливо надати конкретну оцінку або цифровий вираз такої допомоги, а також визначити, який із видів впливу є найбільш значимим. На розглянутих прикладах можна побачити, що як самостійна діяльність лідерів діаспори, так і діяльність організацій, є дуже важливими. Дослідження

внеску кожної особи і організації є темою, що потребує додаткового вивчення його якісних та кількісних показників.

Ця цінна для України діяльність здійснюється за рахунок урядів іноземних держав, бюджетів організацій діаспори, фандрейзингу та меценатів, але з мінімальною фінансовою підтримкою зі сторони Української держави. Уряд не визнає необхідності фінансувати українські організації за кордоном. Беручи до уваги ту користь, яку закордонні українці приносять своїй історичній Батьківщині, Україна має змінити свою позицію по відношенню до діаспори таким чином, щоби це призвело до взаємної допомоги і якомога більшого залучення фахівців діаспори до державних справ. Діаспора є цінним ресурсом із майже необмеженим потенціалом, і це усвідомлення має бути відображене на рівні політики держави.

Список використаних джерел та літератури:

1. IX Світовий Конгрес Українців: Звіти 2013–2018. Київ, 2018. 512 с.
2. Бардин І. Вплив діаспори на Україну: [інтерв'ю з директором Парляментарної програми Канада-Україна Ігорем Бардином]. Розмову вела Тетяна Кондакова. 2020.
3. Валовий внутрішній продукт (2018). URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2018/> (дата звернення: 16.03.2020).
4. Калимон В. Вплив діаспори на Україну: [інтерв'ю з доктором економічних наук, професором бізнес-школи Айві університету Західного Онтаріо Василем Калимоном]. Розмову вела Юлія Ваврищук. 2019.
5. Ключковська І. Держава-діаспора: світові та українські реалії. URL: <http://miok.lviv.ua/?p=376> (дата звернення: 31.03.2020).
6. Кузьма О. Вплив діаспори на Україну: [інтерв'ю з директором з розвитку бізнесу Української католицької освітньої фундації Олесем Кузьмою]. Розмову вела Тетяна Кондакова. 2020, 13 січня.
7. Левицький М. Вплив діаспори на Україну: [інтерв'ю з журналістом і письменником, колишнім редактором, видавцем та власником «Українських новин» Марком Левицьким]. Розмову вела Юлія Ваврищук. 2019.
8. Петришин Р. Вплив діаспори на Україну: [інтерв'ю зі співзасновником Канадсько-Української Фундації Романом Петришином]. Розмову вів Дмитро Нестор. 2019.
9. Плавущак-Підзамецька У. Вплив діаспори на Україну: [інтерв'ю з канадською дослідницею у сфері інноваційної педагогіки Уляною Плавущак-Підзамецькою]. Розмову вела Ірина Кухта. 2020, 26 лютого.
10. Про затвердження Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2020 року: постановова Кабінету Міністрів України від 10.05.2018 р. № 334. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344-2018-%D0%BF> (дата звернення: 31.03.2020).
11. Про нас. Видавництво «Смолоскип». URL: <http://www.smoloskyp.org.ua/about/> (дата звернення: 31.03.2020).
12. Рудь В. Вплив діаспори на Україну: [інтерв'ю з головою комітету закордонних справ Українсько-американської асоціації адвокатів, юристом Віктором Рудьом]. Розмову вів Артем Барабаш. 2019.
13. Семотюк А. Вплив діаспори на Україну: [інтерв'ю з канадським юристом українського походження та автором статей для журналу Forbes Енді Семотюком]. Розмову вела Тетяна Кондакова. 2019, 16 грудня.
14. Семотюк А. Захист українських політв'язнів: [інтерв'ю з канадським юристом українського походження та автором статей для журналу Forbes Енді Семотюком]. Розмову вела Тетяна Кондакова. 2020, 11 березня.
15. Стахів Є.З. Вплив діаспори на Україну: [інтерв'ю з доктором наук і дослідником Інженерного інституту водних ресурсів Збройних сил США Євгеном З. Стаховим]. Розмову вела Тетяна Кондакова. 2019, 18 грудня.
16. Canada-Ukraine Trade and Investment Support project. URL: <https://cutisproject.org/en/> (Last accessed: 31.03.2020).
17. Glazer N., Moynihan D.P. Ethnicity: Theory and Experience. Cambridge, 1975. 531 p.
18. Government of Canada: Canada adds Ukraine to Automatic Firearms Country Control List. URL: <https://bit.ly/2SKt7sP> (Last accessed: 23.09.2020).
19. Holodomor Tour – Ukrainian famine-genocide. URL: <https://holodomortour.ca/> (Last accessed: 27.03.2020).
20. Humanitarian Aid Provided as a Result of EuroMaidan. URL: <https://bit.ly/2R1KTHA> (Last accessed: 21.03.2020).
21. KMFA: Statement by the President. URL: <http://kmfoundation.org/about/president> (Last accessed: 05.10.2020).
22. Kuzio T. Ukraine between a Constrained EU and Assertive Russia. *Journal of Common Market Studies*. 2017. Vol. 5. № 1. Pp. 103–120.
23. Lapshyna I. Do Diasporas Matter? The Growing Role of the Ukrainian Diaspora in the UK and Poland in the Development of the Homeland in Times of War. *Central and Eastern European Migration Review*. 2019. № 8(1). Pp. 51–73.
24. LUC Projects. Friends of Ukraine Defence Forces. URL: http://www.lucorg.com/luc-projects_247.htm (Last accessed: 29.03.2020).
25. Operation UNIFIER. Government of Canada. URL: <https://bit.ly/3awELPj> (Last accessed: 31.03.2020).
26. Petryshyn R., Mullen K., Bilash O. History of the Ukrainian Foundation for College Education (UFCE) 1993 to 2018: 25 Years of Community University Engagement. 2019. 81 p.
27. Portman and Durbin Lead Bipartisan Group in Calling for Increased Military Assistance to Ukraine. URL: <https://bit.ly/2JrvlBU> (Last accessed: 14.03.2020 via <https://web.archive.org/>).
28. Programs-Advocacy & Information: Alexander B. Chernyk Medal Awarded to Ambassador William Green Miller. URL: <https://bit.ly/2QZ4AQe> (Last accessed: 14.03.2020).

29. Record High Remittances Sent Globally in 2018. URL: <https://bit.ly/3bGnYtw> (Last accessed: 16.03.2020).
30. S.1189 – Stopping Malign Activities from Russian Terrorism Act. URL: <https://bit.ly/3bGdUAK> (Last accessed: 30.03.2020).
31. S.482 – Defending American Security from Kremlin Aggression Act of 2019. URL: <https://bit.ly/2QZU4Zn> (Last accessed: 30.03.2020).
32. S.704 – European Energy Security and Diversification Act of 2019. URL: <https://bit.ly/2UxeSJV> (Last accessed: 30.03.2020).
33. Satzewich V. The Ukrainian Diaspora. London, 2002. 271 p.
34. Shain Y. The Mexican-American Diaspora's Impact on Mexico. *Political Science Quarterly*. Winter, 1999–2000. Vol. 114. № 4. Pp. 661–691.
35. UCC: Canada-Ukraine Parliamentary Friendship Group holds AGM, elects new leadership. URL: <https://bit.ly/3iOVpNx> (Last accessed: 12.10.2020).
36. UNWLA: Outreach Mission – Helping Pediatric Burn Victims. URL: <https://bit.ly/2WYGYPC> (Last accessed: 29.03.2020).
37. UNWLA: Scholarship Sponsorship Program. URL: <https://unwla.org/projects/education-project-1> (Last accessed: 31.03.2020).

References

1. IX Svitovyi Kongres Ukraintsiv: Zvity 2013–2018. Kyiv, 2018. 512 s.
2. Bardyn I. Vplyv diaspyry na Ukrainu: [interviu z dyrektorom Parlamentarnoi prohramy Kanada-Ukraina Ihorem Bardynom]. Rozmovu vela Tetiana Kondakova. 2020.
3. Valovyi vnutrishnii produkt (2018). URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2018/> (data zvernennia: 16.03.2020).
4. Kalymon V. Vplyv diaspyry na Ukrainu: [interviu z doktorom ekonomichnykh nauk, profesorom biznes-shkoly Aivi universytetu Zakhidnoho Ontario Vasylem Kalymonom]. Rozmovu vela Yuliia Vavryshchuk. 2019.
5. Kliuchkovska I. Derzhava-diaspora: svitovi ta ukraïnski realii. URL: <http://miok.lviv.ua/?p=376> (data zvernennia: 31.03.2020).
6. Kuzma O. Vplyv diaspyry na Ukrainu: [interviu z dyrektorom z rozvytku biznesu Ukrainskoi katolytskoi osvitoi fundatsii Olesem Kuzmoiu]. Rozmovu vela Tetiana Kondakova. 2020, 13 sichnia.
7. Levytskyi M. Vplyv diaspyry na Ukrainu: [interviu z zhurnalistom i pysmennykom, kolyshnim redaktorom, vydavtsem ta vlasnykom «Ukrainskykh novyn» Markom Levytskym]. Rozmovu vela Yuliia Vavryshchuk. 2019.
8. Petryshyn R. Vplyv diaspyry na Ukrainu: [interviu zi spivzasnovnykom Kanadsko-Ukrainskoi Fundatsii Romanom Petryshynom]. Rozmovu viv Dmytro Nestor. 2019.
9. Plavushchak-Pidzametska U. Vplyv diaspyry na Ukrainu: [interviu z kanadskoiu doslidnytseiu u sferi innovatsiinoi pedahohiky Ulianoi Plavushchak-Pidzametskoiu]. Rozmovu vela Iryna Kukhta. 2020, 26 liutoho.
10. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy spivpratsi iz zakordonnymy ukraïntsiamy na period do 2020 roku: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.05.2018 r. № 334. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344-2018-%D0%BF> (data zvernennia: 31.03.2020).
11. Pro nas. Vydavnytstvo «Smoloskyp». URL: <http://www.smoloskyp.org.ua/about/> (data zvernennia: 31.03.2020).
12. Rud V. Vplyv diaspyry na Ukrainu: [interviu z holovoioiu komitetu zakordonnykh sprav Ukrainsko-amerykanskoi asotsiatsii advokativ, yurystom Viktorom Rudom]. Rozmovu viv Artem Barabash. 2019.
13. Semotiuk A. Vplyv diaspyry na Ukrainu: [interviu z kanadskym yurystom ukraïnskoho pokhodzhennia ta avtorom statei dlia zhurnalu Forbes Endi Semotiukom]. Rozmovu vela Tetiana Kondakova. 2019, 16 hrudnia.
14. Semotiuk A. Zakhyst ukraïnskykh politviazniv: [interviu z kanadskym yurystom ukraïnskoho pokhodzhennia ta avtorom statei dlia zhurnalu Forbes Endi Semotiukom]. Rozmovu vela Tetiana Kondakova. 2020, 11 bereznia.
15. Stakhiv Ye.Z. Vplyv diaspyry na Ukrainu: [interviu z doktorom nauk i doslidnykom Inzhenernoho instytutu vodnykh resursiv Zbroinykh syl SShA Yevhenom Z. Stakhovym]. Rozmovu vela Tetiana Kondakova. 2019, 18 hrudnia.
16. Canada-Ukraine Trade and Investment Support project. URL: <https://cutisproject.org/en/> (Last accessed: 31.03.2020).
17. Glazer N., Moynihan D.P. Ethnicity: Theory and Experience. Cambridge, 1975. 531 p.
18. Government of Canada: Canada adds Ukraine to Automatic Firearms Country Control List. URL: <https://bit.ly/2SKt7sP> (Last accessed: 23.09.2020).
19. Holodomor Tour – Ukrainian famine-genocide. URL: <https://holodomortour.ca/> (Last accessed: 27.03.2020).
20. Humanitarian Aid Provided as a Result of EuroMaidan. URL: <https://bit.ly/2R1KTHA> (Last accessed: 21.03.2020).
21. KMFA: Statement by the President. URL: <http://kmfoundation.org/about/president> (Last accessed: 05.10.2020).
22. Kuzio T. Ukraine between a Constrained EU and Assertive Russia. *Journal of Common Market Studies*. 2017. Vol. 5. № 1. Pp. 103–120.
23. Lapshyna I. Do Diasporas Matter? The Growing Role of the Ukrainian Diaspora in the UK and Poland in the Development of the Homeland in Times of War. *Central and Eastern European Migration Review*. 2019. № 8(1). Pp. 51–73.
24. LUC Projects. Friends of Ukraine Defence Forces. URL: http://www.lucorg.com/luc-projects_247.htm (Last accessed: 29.03.2020).
25. Operation UNIFIER. Government of Canada. URL: <https://bit.ly/3awELPj> (Last accessed: 31.03.2020).
26. Petryshyn R., Mullen K., Bilash O. History of the Ukrainian Foundation for College Education (UFCE) 1993 to 2018: 25 Years of Community University Engagement. 2019. 81 p.

27. Portman and Durbin Lead Bipartisan Group in Calling for Increased Military Assistance to Ukraine. URL: <https://bit.ly/2Jrv1bU> (Last accessed: 14.03.2020 via <https://web.archive.org/>).
28. Programs-Advocacy & Information: Alexander B. Chernyk Medal Awarded to Ambassador William Green Miller. URL: <https://bit.ly/2QZ4AQe> (Last accessed: 14.03.2020).
29. Record High Remittances Sent Globally in 2018. URL: <https://bit.ly/3bGnYtw> (Last accessed: 16.03.2020).
30. S.1189 – Stopping Malign Activities from Russian Terrorism Act. URL: <https://bit.ly/3bGdUAK> (Last accessed: 30.03.2020).
31. S.482 – Defending American Security from Kremlin Aggression Act of 2019. URL: <https://bit.ly/2QZU4Zn> (Last accessed: 30.03.2020).
32. S.704 – European Energy Security and Diversification Act of 2019. URL: <https://bit.ly/2UxeSJV> (Last accessed: 30.03.2020).
33. Satzewich V. The Ukrainian Diaspora. London, 2002. 271 p.
34. Shain Y. The Mexican-American Diaspora's Impact on Mexico. *Political Science Quarterly*. Winter, 1999–2000. Vol. 114. № 4. Pp. 661–691.
35. UCC: Canada-Ukraine Parliamentary Friendship Group holds AGM, elects new leadership. URL: <https://bit.ly/3iOVpNx> (Last accessed: 12.10.2020).
36. UNWLA: Outreach Mission – Helping Pediatric Burn Victims. URL: <https://bit.ly/2WYGYPC> (Last accessed: 29.03.2020).
37. UNWLA: Scholarship Sponsorship Program. URL: <https://unwla.org/projects/education-project-1> (Last accessed: 31.03.2020).

Отримано: 01.10.2020 р.

Прорецензовано: 15.10.2020 р.

Прийнято до друку: 27.10.2020 р.

e-mail: tmatanova@gmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-33-40

Matanova T. Social online network platforms of Ukrainians in Bulgaria as a means for self-presentation and consolidation. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 33–40.

УДК 94 (477).153

Tanya Matanova

SOCIAL ONLINE NETWORK PLATFORMS OF UKRAINIANS IN BULGARIA AS A MEANS FOR SELF-PRESENTATION AND CONSOLIDATION

Ukrainians in Bulgaria as many other international migrants use social network platforms in their everyday life. In the text will be studied online platforms used by Ukrainian migrants in Bulgaria for communication, consolidation and self-presentation. Conclusions are based on empirical material gathered in the period 2016–2020 mainly by means of semi-structured interviews and virtual ethnography methods.

Key words: *Ukrainians in Bulgaria, Social online network platforms, self-presentation, consolidation.*

Таня Матанова

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ УКРАЇНЦІВ В БОЛГАРІЇ ЯК ЗАСІБ СЕБЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ТА КОНСОЛІДАЦІЇ

У статті аналізуються соціальні мережі, якими часто користуються українці в Болгарії, як засіб їхньої самопрезентації та консолідації. Наукова розвідка написана на основі емпіричних матеріалів, які були зібрані авторкою за 2016–2020 роки. У процесі дослідження було застосовано доволі широке коло методів, зокрема напівструктурованого інтерв'ювання та віртуальної етнографії.

Зроблено наголос на тому, що використання українцями в Болгарії різноманітних соціальних мереж та онлайн-платформ створює свого роду віртуальний простір, який сприяє збереженню української національної ідентичності, популяризації української мови, підтримувannya контактів з Батьківщиною тощо.

Зазначено, що однією з найбільших емігрантських онлайн-платформ є «InterNations». Авторкою було проаналізовано віртуальну спільноту «InterNations in Sofia». Це дозволило встановити кількість зареєстрованих там осіб українського походження, визначити географію їхнього розселення на теренах Болгарії, зрозуміти сфери їхньої зайнятості та диференціювати за віковими категоріями. Встановлено, що значною популярністю серед українців у Болгарії користується соціальна мережа «Facebook», де вони підтримують функціонування 16 груп. Це групи офіційних українських організацій в Болгарії та групи неформального характеру. У них висвітлюється інформація про роботу Посольства України в Болгарії, діяльність української громади, проведені ними акції та інші відомості (можливості вивчення мови, подорожування, привітання з нагоди свят тощо). Вказується на те, що в умовах пандемії COVID-19, коли масові дійства були заборонені, саме ці Facebook-спільноти стали простором об'єднання українців в Болгарії для відзначення різних українських свят та підтримки національних традицій (наприклад, до Дня вишиванки відбувалося масове поширення фото- та відеоматеріалів із українською символікою). Мовами комунікації виступають українська, болгарська та російська (в окремих групах дописи російською мовою заборонені). Зауважено, що подібного роду групи відсутні в соціальній мережі «ВКонтакте».

Авторка робить висновки, що соціальні онлайн-платформи слугують засобами самопрезентації діяльності українців у Болгарії, а водночас вони також є чинниками їхньої консолідації та співпраці.

Ключові слова: *українці в Болгарії, соціальні мережі, онлайн-платформи, самопрезентація, консолідація.*

Online and computer-mediated-communication (CMC) is possible due to the ascending number of software programs for PC and mobile gadgets in which “the communication process is being realized among people by means of computers connected in a network in which messages are coded, kept, transmitted and

decoded” [2, p. 15]. N. Baron differs two levels of CMC. The synchrony level refers to the time in which the communication happens: live (writing synchronically) or through exchange of messages in suitable time for both senders and receivers (non-synchronically). The second level is determined by the range of people involved in the communication – one-to-one (a message is directed to one person) and one-to-many (messages are supposed to be read by more people [8, p. 29; 4, p. 216]).

Several years ago, men communicated through programs for synchronic chatting as mIRC, ICQ, Yahoo Messenger, etc., or by sending emails non-synchronically, i.e. more popular was one-to-one communication. Nowadays more preferable are the plenty of programs and applications for internet communication through VoIP or chat – Facebook, Viber, Google Hangouts, Instagram, Twitter, Telegram, WhatsApp, Weibo, etc. – which are used for a communication with many people at the same time through synchronic and non-synchronic chatting. CMC leads to two main forms of virtual collectives: virtual groups and virtual communities which have in common that they are based on similar interests and the maintenance of interpersonal relationships through social network platforms.

Research methods and techniques

The empirical data was gathered in the period 2016–2020 mainly by means of semi-structured interviews and virtual ethnography methods, including analysis of different people’s activities and narratives on websites, weblogs, Facebook, YouTube videos, etc., and the consequently constructed “internet-worlds” [13, p. 27]. Kozinets’s method of netnography [19] has been applied as it allows the analysis of internet consumers’ behavior as well as of online communities, consolidated through computer mediated communication. The method for analysis of these communities he calls “blended ethnography” as it combines virtual and classical ethnography and focuses on various social activities, regardless of spatial boundaries and of the presence of the researcher in the field of research [16, p. 6]. Heike Greschke speaks in this context about the non-participant observation comparing it with the lurking practice of people reading public information accessible online, what includes also the access to the users’ computer constructed social lives [11; 22] and their communication as members in different virtual, for example Facebook groups. Another adequate approach to study virtual group is that of the researcher as a “participant-experiencer” [27; 28] who through this practice strengthens his position as an active collaborator of the researched group but could also observe the communication inside, respectively the (shared) members’ behavior. For the processing of the written data, text- and content-analyses are applied as methodical frameworks because they focus on each individual situation and the statements of the actors.

Having in mind N. Aksonova’s statement [1, p. 285] that there is a lack of studies on social networks used for communication by Ukrainian speaking migrants in Bulgaria, this research should be considered as a try to fill this gap. The text defends the thesis that participation in Facebook and other online platforms, on the one hand, opens possibilities for self-presentation and, on the other hand, brings opportunities for virtual consolidation by exchanging through the Internet useful information related to the quotidian life and immigration of Ukrainians in Bulgaria. These platforms construct a virtual area in which the participation through native language usage maintains the national identity, the contact to the homeland, and postings related to a national, folk, church or other Ukrainian holiday, for example, of people singing, dancing or wearing traditional clothes, contribute for the preservation of the Ukrainian cultural heritage in the virtual space.

Ukrainians in Bulgaria and social internet platforms they use for communication

Statistical data of the 2011 Population and Housing Census in Bulgaria shows that about 3000 people with Ukrainian citizenship live in Bulgaria and further 1789 persons perceive themselves as belonging to the Ukrainian ethnic group. Some of these Ukrainians, predominantly those living in or close Sofia, Plovdiv, Burgas and Varna, consolidate through the foundation of Ukrainian associations. Since the beginning of the 21st century seven associations are founded – “Maty Ukraina” (Sofia, 2000), “Dobrudzha – Ukraina” (Dobrich, 2004), “Diaspora – Ukraina” (Burgas, 2003), Association “Ukrainska diaspora Balkan’ska sich” (Burgas, 2014), Bulgarian-Ukrainian Association “Chernomorie” (Varna, 2004), “Ukrainska kashta” (Silistra, 2004), Association of the Ukrainians in Bulgaria “Ukrainska diaspora” (Varna, 2014) and Ukrainian-Bulgarian Association “Plovdiv” (2012). In 2013 they all formed the Association of Ukrainian organizations in Bulgaria “Maty Ukraina” (Mother Ukraine). Even there are no recent statistics about the exact number of Ukrainians in Bulgaria, in their opinion their number has doubled or tripled since 2011. And several hundreds if not thousands are members of various online social networks.

Weblogs

Weblogs or blogs are social platforms giving information about the blog-author. Having in mind that “Social media [...] demand replies” [21, p. 17], and in practice published textual, photo- and video-materials are shared, liked and commented, as a consequence, users interacting with each other construct social relationships and invisible groups on the Internet [12].

Among the Ukrainians in Bulgaria has been found however just one blogger who is also an active video logger.

Volodimir Krisaev (Wolk) who maintains a personal blog in Livejournal and a YouTube-channel both named “Outside the Window (За вікном)” moves to Bulgaria from Germany in 2017. Besides being an active player of the Ukrainian migrant football team “Danubian sich (Задунайська січ)” (2018) he is a keen traveler: “Everything that happens behind my “windows”: home, car, camera – is the channel “Outside the window”. In my dreams and in reality, I live on a journey. The theme of the channel is the travel and the little miracles that accompany them! What I see is filtering, removing the negative and highlighting the bright colors! I offer you to see the world with my eyes!” [30].

His blog informs the reader about his interests and quotidian practices. The review of his entries on his blog shows that he belongs to the group of “non-monetizers” who, withstanding the impact of the commercial imperatives interwoven in the previously non-commercial sphere of online activity, do not try to make money with their blogs [14, p. 4]. He uses his blog (<https://wolk-2.livejournal.com/>) as an open diary in which he shares his travel destinations, how the journey was, where he slept, what he ate, what he saw and felt. One can see that his postings include text and photo materials of his trips in Bulgaria and neighboring countries (Serbia, North Macedonia, Greece, etc.). Entries related to Bulgaria show beautiful elements of the Bulgarian nature (rock phenomena, waterfalls, tourist paths), museums and other sightseeing sites, Bulgarian town- and city-scapes as well as explanations of Bulgarian traditions (Grandmother Marta (*Baba Marta*) on 1st March, Kukeri processions in Pernik region in January, etc.) in comparison to similar traditions in other countries, etc. His vlog-videos actually add sound and movement to the stories presented textually and photographically in the blog. In other words, the postings in his blog are constituents of his online autobiography which express his wish to share his experience as a migrant and a traveler in Bulgaria what in fact is useful information for newcomers and Ukrainians planning to migrate to Bulgaria.

Virtual groups

One and maybe the biggest network for virtual communities of people living not in their homeland is the internet platform *InterNations* (2007). It numbers almost four million members in virtual communities in 420 towns around the world, including Sofia [31]. Its platform enables easy contact to other compatriots from a given town and country of birth who being abroad share the same or similar problems. As a consequence, various groups and communities are formed and participants could find plausible information and services also in regard to the professional career development. As to the beginning of August 2020 the virtual community “InterNations Sofia” counts 231 persons of Ukrainian origin (born in Ukraine). An overview of the member’ profiles reveals that they belong to different age groups, work in various companies in Bulgaria or elsewhere and live in Sofia, Plovdiv, Burgas, Nova Zagora, Dobrich, etc.

The author’s internet research on social network sites used by Ukrainian migrants shows that the most popular and respectively most numerous are the virtual groups in the platform Facebook (no groups were found either in the platform “VKontakte”). As to the beginning of August 2020 Ukrainians in Bulgaria support sixteen Facebook groups. Regarding the formality of the groups they are informal ones created by Ukrainians in Bulgaria as well as formal groups linked to Ukrainian institutions such as schools, associations, etc.

For example, the Ukrainian Sunday school uses its Facebook group “Ukrainian Sunday school of Maty Ukraina Foundation, Bulgaria (Українська недільна школа при фундації «Мати Україна», Болгарія)” [37] to exchange school materials, photos and videos of the school lessons, indoor and outdoor activities. Additionally, the group “Ukrainian children club in Sofia, Bulgaria (Український дитячий клуб у Софії, Болгарія)” [38] named firstly “Ukrainians in Sofia, Bulgaria (Українці в Софії, Болгарія)”, is used by Ukrainian mothers in Sofia who share activities and materials for education of children in Ukrainian language and culture.

Misleading could be for some Facebook users the names of regionally sounding groups like “Ukrainians in Burgas (Українці в Бургасі)” [44] or “Українці Варни – Украинците във Варна – Ukrainians in Varna Болгарія” [42] which are actually groups of local Ukrainian organizations. Just one of them explains it

clearly as a detailed information: “Supporting group of the association “Ukrainian diaspora in Varna and Varna region” ukrvarna.com. Ukrainians who come to or live in Varna and other parts of Bulgaria enter the groups, communicate and share information. The group is created to help immigrants from Ukraine who have moved to live or work in Bulgaria or just plan to move” [42]. Similar is the case with the group labeled “Ukrainian-Bulgarian association “Plovdiv” (Українсько-болгарське товариство «Пловдив»)” [39] which is simultaneously a group of the local cultural association, but also of the connected with it Ukrainian Consulate in Plovdiv, that accepts as members Ukrainians and Bulgarians from Plovdiv and elsewhere.

The analysis of these groups and also the non-formal and non-institutional groups “Ukrainians in Sofia (Українці в Софії)” [46] and “Ukrainians in Varna! :))) (Українці в Варні! :)))” [45] reveals that participants share besides travel offers, holiday greetings, language learning opportunities, job and rent-apartment announcements but also video links of a Ukrainian storyteller, public actions of local Ukrainian communities and posts of the Ukrainian embassy in Bulgaria related to Bulgarian and Ukrainian festivities as well as to the ways of travelling from and back to Ukraine, especially during the coronavirus pandemic.

In Facebook could be found four groups which translated in English sound “Ukrainians in Bulgaria”: «Українці в Болгарії» [43], «Українці Болгарії – Украинци в България – Ukrainians in Bulgaria» [41] and two groups named «Украинцы в Болгарии» [35]. It is worth pointing out that the number of new members for August 2020 has increased in the first group with more than 300 in comparison to the latter – with 30 members. An overview of the entries in all groups shows that they have not only names in common but also the information posted in all of them is related to travel and holiday offers, questions regarding travelling (during the specific Covid-19 period as well) or the renewal of personal documents, job vacancies for Ukrainians, Ukrainian events in different Bulgarian towns and Bulgarian sightseeing sites as well. This corresponds exactly to the self-presentation of the most numerous group «Украинцы в Болгарии»: “The group is created to help immigrants from Ukraine who have moved to live or work in Bulgaria or just plan to resettle. Communication without boundaries. Here you could discuss any topics that you find interesting, guided by only one principle – mutual respect” [35]. Regarding the topics of entries posted by members in the group (which current number of group members in August 2020 is more than 5800) in the period July-August 2020 could be generalized that they are, of course, predominantly focused on the travelling and immigration during the Covid-19 pandemic situation, about possibilities to immigrate for work in Bulgaria, but also about a beauty contest for Mrs Burgas and the call to vote for an Ukrainian (business-)woman as well as an appeal for help for an Ukrainian family that offers services to cook homemade Russian or Ukrainian dishes. One of the announcements is of a woman searching for her brother: ‘Please help! I can’t call my brother since 19th August. His engine broke while he was driving. His boss does not give any explanations. Whom can I call in this case? Can I call the consulate?’” [35]. Demographic data could be gathered from another posted question about the new place of residence: answered up and then by new members, it becomes known that Ukrainians in Bulgaria live in the towns Sofia, Varna, Dobrich, Burgas, Stara Zagora, Yambol, Vidin, etc.

Some of the Facebook groups as “Bulgaria-Ukraine to and fro (Болгарія-Україна туди-сюди. България-Україна натам-насам)” [33], “Bus Ukraine-Bulgaria (Автобус Україна-Болгарія <-> България-Україна <-> Украина-Болгария)” [32], “поездки Украина-Болгария (travels Ukraine-Bulgaria)” [34], “Ukraine Bulgaria air tickets (Україна Болгарія авіаквитки (Україна Болгарія авіабилети)” [36] are created mainly to be offered passenger services or tickets. Recently, conditions of minibus travels are being improved “above all for the Eastern region of Bulgaria. For Ukrainians in Burgas and Varna it is easier to travel to Ukraine than to Sofia if they need to renew their personal documents. There are special groups in Facebook in which are posted announcements... There are regular microbus carriers two-three times a week. Sometimes they come from Plovdiv or Sofia and travel to Kiev. There are vans travelling only during the day in so that it is not dangerous to drive at night on the roads. (...) Passenger services are offered most often by Ukrainians to Ukrainians or people interested in these destinations. Sometimes this type of travelling is chosen, although it lasts longer, but for example flights to Odessa are twice a week and you have to wait a lot at the airports and you cannot take much luggage” [30]. Respectively, these agencies offer also courier services “but every order is individual and must be negotiated with the driver” [33]. Publications in the group “Bulgaria-Ukraine to and fro (Болгарія-Україна туди-сюди. България-Україна натам-насам)” [33] show that most offered are the routes Sofia-Odessa, Kyiv-Varna, etc. Every person travelling by car to and from cities in Bulgaria and Ukraine posts a news in the group. This group turns out to be especially useful for sharing of information related to the restrictions enforced due to the Covid-19 pandemic, such as

the organized with the help of the Embassy of Ukraine transfer of Ukrainian citizens from and to Bulgaria as well as a delivery of humanitarian consignment to Ukrainian truck drivers quarantined in Turkey, but also the ingenious suggestion for a travel to Ukraine: “I go to Kharkiv on foot. I can take two travelers with me. Free of charge” [33].

Concerning the festive calendar there are many greetings posted for national holidays as the National Flag Day (23th August) or the Independence Day (24th August) but favorite are also online greetings for Christmas and Easter. Furthermore, Facebook groups are used as virtual podiums at the Embroidered Shirt (Vyshivanka) Day (3rd Thursday of May) – or any other national Ukrainian holiday – when in-person participation is not possible and people share photos or videos on which they are dressed with a vyshivanka [23]. In the spring of 2020 when massive face-to-face gatherings were prohibited because of the coronavirus pandemics it was actually the only possibility to celebrate and consolidate with others by sharing photos virtually.

Conclusion

In general, the low number of bloggers and vloggers and the high number of Facebook groups could be explained by the fact that the cutting-edge in 2006 when weblogs were used as a means of self-expression their role has been replaced recently by other easier to use social media as Facebook, Instagram, etc., whereas the first ones focus on sharing content on social networks and the focus of the latter is on photos.

Considering the mentioned above Facebook groups could be generalized that different members post various entries regarding the life in Bulgaria, the immigration and emigration processes and everything else of relevance for the person writing. The chat language in most of the Facebook groups is allowed to be Ukrainian, Russian, Bulgarian. In other groups members writing in Russian language are banned. The most dominant topics posted and discussed in the groups, regardless of the aims of a group, are related to the migration from Ukraine to Bulgaria, finding a job and a place to live. Except for specific groups seldom in the focus are topics on literature, family, nature, politics. Another undiscussed topic is food. In comparison to them food and its consumption are common topics in the Facebook groups of Germans in Bulgaria [6]. On the one hand, this could be due to the fact that Germans living now in Bulgaria are representatives of the current immigration of West-Europeans in Bulgaria – including people coming from Great Britain [18; 10], Netherlands [9], Italy [3] that occurred predominantly since the beginning of 21st century. In contrast, Ukrainians of different immigrant waves live in Bulgaria continuously since the beginning of the 20th century and even earlier [5] and Ukrainian products and dishes are present in Ukrainian and Russian restaurants and shops [see 25; 7].

Nevertheless, active membership in online groups as well as blogs and vlogs commenting gives the users possibilities to communicate in their native language, to extend their offline social network, to ask for help and support, and even to celebrate various holidays virtually. In such a context online group formations function as channels for virtual consolidation with other compatriots in the same or other country residence. Seen from another perspective, on the one hand, putting together the postings of Ukrainian Facebook group members in a patch-work brings a collage of the social identities of the participating Ukrainians which represent the image of the virtual group. On the other hand, bloggers and vloggers – and sometimes also other social network users – self-presenting their lifestyle ‘weave’ their online autobiographies [see also 15; 26; 20] and sociocultural identities and share them with others.

Even the research results are based on few examples, the conclusions and the empirical data could be used for further studies on social online platforms and their function as an instrument for communication, self-presentation and consolidation of Ukrainian or other international migrants in foreign ethnic and cultural settings.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аксенова Н. «Другая» культура в Болгарии. *Дриновский сборник*. 2019. Т. 12. С. 284–287. Рец. на кн.: Матанова Т. «С две родини, два езика, две култури...». Поколението от смесен брак – идентичност и етнокултурни характеристики: монография: София, 2016. 269 с.
2. Атанасов П. Роля на компютърно опосредстваната комуникация за предизвикване и овладяване на репутационни кризи. Изследване на съдържанието на блогове, корпоративни и информационни сайтове, дискусии и тематични форуми и социални мрежи, свързано с репутационни и управленски кризи: автореф. дис., СУ «Св. Климент Охридски». София, 2017. 25 с.
3. Домозетски Вл. Българи в Италия: миграционни профили, представи, заблуди. *Български фолклор* (под печат). 2020.
4. Коцев Р. За видовете интернет форуми по съдържание. *Проглас*. 2017. № 2. С. 216–226.

5. Матанова Т. С двумя родинами, двумя языками, двумя культурами... Поколение смешанных браков – идентичность и этнокультурные характеристики. София, 2015. 140 с.
6. Матанова Т. Немци в България. Общностни институции, социални мрежи, всекидневна култура. София, 2019. 111 с.
7. Матанова Т., Пенчев В. Етнопредприемачество сред руската общност в България. *Българска етнология*. 2020. № 2. С. 155–175.
8. Baron N.S. *Always On: Language in an Online World*. Oxford, 2008. 289 p.
9. Bratanova E. *Unwrapping Expats: Dutch Migrants in Bulgaria*. Masterthesis University of Amsterdam Graduate School for Social Sciences. Unpublished. 2011.
10. Elchinova M. The British are Coming!: a Bulgarian Village facing EU Integration. *Migrations from and to Southeastern Europe* / eds. A. Krasteva, A. Kasabova, D. Karabinova. Ravenna, 2010. P. 177–190.
11. Greschke H.M. Bin ich drin? – Methodologische Reflektionen zur ethnografischen Forschung in einem plurilokalen, computervermittelten Feld. *Forum: Qualitative Social Research*. 2007. № 8(3). URL: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/279/614> (Last accessed: 25.01.2018).
12. Herring S.C., Scheidt L.A., Wright E., Bonus S. Weblogs as a Bridging Genre. *Information Technology & People*. 2005. № 18(2). P. 142–171.
13. Hine Ch.M. *Virtual Ethnography*. London, 2000. 192 p.
14. Hopkins J. *Monetising the Dividual Self: The Emergence of the Lifestyle Blog and Influencers in Malaysia*. Oxford, 2019. 236 p.
15. Howanitz G. *Leben weben (Auto-)Biographische Praktiken russischer Autorinnen und Autoren im Internet*. Dissertation an der Universität Passau. Bielefeld. 2020. 376 p.
16. Janowitz K.M. *Netnographie. Ethnographische Methoden im Internet und posttraditionale Vergemeinschaftungen*. 12. Tagung der Deutschen ISKO (International Society for Knowledge Organization) Wissensorganisation, 19.-21.10.2009, Bonn, 2011. URL: <http://www.klaus-janowitz.de/pdf/NetnoISKOText.pdf> (Last accessed: 24.08.2020).
17. Jenker J. *Die qualitative Inhaltsanalyse: Kurzdefinition und wissenschaftliche Praxis*. 2007. URL: <https://quasus.ph-freiburg.de/qualitative-inhaltsanalyse/> (Last accessed: 15.07.2020).
18. Kaneff D. Property and Transnational Neoliberalism: the Case of British Migration in Bulgaria. *Accession and Migration: Changing Policy, Society, and Culture* / eds. J. Eade, Y. Valkanova. Farnham; Burlington, 2009. P. 59–74.
19. Kozinets R. V. *Netnography. Doing Ethnography Research Online*. London, 2010. 232 p.
20. Lenhart A., Fox S. *Bloggers: A Portrait of the Internet's New Storytellers*. 2006. URL: <http://www.pewinternet.org/files/old-media/Files/Reports/2006/PIP%20Bloggers%20Report%20July%2019%202006.pdf.pdf> (Last accessed: 25.01.2018).
21. Lovink G. *Social Media Abyss: Critical Internet Cultures and the Force of Negation*. Malden, 2016. 220 p.
22. Mann C., Stewart F. *Internet Communication and Qualitative Research*. London, 2000. 272 p.
23. Matanova T. Vyshivanka Parade and Day of Vyshivanka: Old Elements, New Practices, Local Origin, Worldwide Extension. *Between the Worlds: People, Spaces and Rituals*. P. 1. / eds. Y. Erolova, M. Maeva, R. Popov, M. Slavkova. Sofia, 2019. P. 50–64. URL: <http://iefem.bas.bg/wp-content/uploads/2019/10/SlavkovaMaevaErolovaPopovEds...-Between-the-Worlds.PeopleSpaces-and-Rituals2019.pdf> (Last accessed: 25.09.2020).
24. Nowson Sc. *The Language of Weblogs: A Study of Genre and Individual Differences*. Edinburgh, 2006. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.133.7968&rep=rep1&type=pdf> (Last accessed: 25.01.2018).
25. Penchev V., Matanova T. Ukrainian Ethnic Entrepreneurship in Bulgaria. *Folk Art and Ethnology*. 2020. № 4 (386). P. 151–163.
26. Schwaemmlein E., Wodzicki K. What to Tell About Me? Self-Presentation in Online Communities. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 2012. № 17. P. 387–407.
27. Walstrom M.K. *Ethics and Engagement in Communication Scholarship: Analyzing Public, Online Support Groups as Researcher/ Participant-Experiencer*. *Virtual Research Ethics: Issues and Controversies*. Hershey, 2004. P. 174–202.
28. Walstrom, M.K. "Seeing and Sensing" Online Interaction: An Interpretive Interactionist Approach to USENET Support Group Research. *Online Social Research: Methods, Issues, and Ethics* / eds. M.D. Johns, Sh.-L. Chen, G.J. Hall. New York, 2004. P. 81–97.
29. Interview with A.T. recorded by T. Matanova, 2019, archive number: AIF I No 584, a.u. 2.
30. За вікном. URL: <https://www.youtube.com/channel/UCrgZv15RdNm5jEXummPcsmQ/about> (Last accessed: 1.08.2020).
31. Internations. URL: <https://www.internations.org/members/search/result?localcommunity=7> (Last accessed: 18.08.2020).
32. Автобус Україна-Болгарія <-> България-Україна <-> Украина-Болгария. 3027 members (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/1637763836491133/> (Last accessed: 29.08.2020).
33. Болгарія-Україна туди-сюди. България-Україна нагам-насам. 4411 members (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/1421781614779341/> (Last accessed: 29.08.2020).
34. Поездки Україна-Болгария. 460 members (1.08.2020). URL: https://www.facebook.com/groups/351339865553573/?ref=br_rs (Last accessed: 29.08.2020).
35. Українці в Болгарии. 1658 members (1.08.2020). URL: https://www.facebook.com/groups/1397463030547978/?ref=br_rs (Last accessed: 29.08.2020).
36. Україна Болгария авіаквитки (Україна Болгария авиабилеты). 287 members (1.08.2020). URL: https://www.facebook.com/groups/755643761263763/?ref=br_rs (Last accessed: 29.08.2020).
37. Українська недільна школа при фундації «Мати Україна», Болгарія. 61 members (18.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/1661842044088260/> (Last accessed: 29.08.2020).

38. Український дитячий клуб у Софії, Болгарія. 88 members (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/486702071540494/> (Last accessed: 29.08.2020).
39. Українсько-болгарське товариство «Пловдив». 202 members (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/consulukr/> (Last accessed: 29.08.2020).
40. Українці Болгарії – Украинци в България – Ukrainians in Bulgaria. 2881 members (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/311986819925/> (Last accessed: 29.08.2020).
41. Українці Болгарії – Украинци в България – Ukrainians in Bulgaria. 5275 members (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/uainbg/> (Last accessed: 29.08.2020).
42. Українці Варни – Украинците във Варна – Ukrainians in Varna Болгарія. 281 members (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/ukrvarna/?ref=search> (Last accessed: 29.08.2020).
43. Українці в Болгарії. 2331 members (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/UkrainiansBulgaria/> (Last accessed: 29.08.2020).
44. Українці в Бургасі. 988 members (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/781050278575421/> (Last accessed: 29.08.2020).
45. Українці в Варні. 486 members (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/564860640278492/> (Last accessed: 29.08.2020).
46. Українці в Софії. 370 members (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/1082210695123292/> (Last accessed: 29.08.2020).

References

- Aksonova N. «Druhaia» kultura v Bolharyu. *Drynovskiy sbornyk*. 2019. T. 12. S. 284–287. Rets. na kn.: Matanova T. «S dve rodyny, dva ezyka, dve kul'tury...». Pokolenyeto ot smesen brak – ydentychnost y etnokulturny kharakterystyky: monohrafyia: Sofia, 2016. 269 s.
- Atanasov P. Rolya na kompyutarno oposredstvanata komunikatsia za predizvikvane iovladyavane na reputatsionni krizi. Izsledvane na sadarzhaniето na blogove, korporativni i informatsionnisaytove, diskusionni i tematiczni forumi i sotsialni mrezhi, svarzano s reputatsionni i upravleniski krizi. Avtoreferat, SU «Sv. Kliment Ohridski», Fakultet po zhurnalistika i masova komunikatsia. Sofia, 2017. 25 s.
- Domozetski V. Balgari v Italia: migratsionni profile, predstavi, zabludi. *Balgarski folklor* (forthcoming). 2020.
- Kotsev R. Za vidovete internet forumi po sadarzhanie. *Proglas*. 2017. № 2. S. 216–226.
- Matanova T. S dvumia dynamy, dvumia yazykamy, dvumia kulturamy... Pokolenye smeshannykh brakov – ydentychnost y jetnokulturnye kharakterystyky. Sofia, 2015. 140 s.
- Matanova T. Nemtsi v Balgaria. Obshtnostni institutsii, sotsialni mrezhi, vsekidnevna kultura. Sofia, 2019. 111 s.
- Matanova T., Penchev V. Etnopredpriemachestvo sred ruskata obshtnost v Balgaria. *Balgarska etnologiya*. 2020. № 2. C. 155–175.
- Baron N.S. Always On: Language in an Online World. Oxford, 2008. 289 p.
- Bratanova E. Unwrapping Expats: Dutch Migrants in Bulgaria. Masterthesis University of Amsterdam Graduate School for Social Sciences. Unpublished. 2011.
- Elchinova M. The British are Coming!: a Bulgarian Village facing EU Integration. *Migrations from and to Southeastern Europe* / eds. A. Krasteva, A. Kasabova, D. Karabinova. Ravenna, 2010. P. 177–190.
- Greschke H.M. Bin ich drin? – Methodologische Reflektionen zur ethnografischen Forschung in einem plurilokalen, computervermittelten Feld. *Forum: Qualitative Social Research*. 2007. № 8(3). URL: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/279/614> (Last accessed: 25.01.2018).
- Herring S.C., Scheidt L.A., Wright E., Bonus S. Weblogs as a Bridging Genre. *Information Technology & People*. 2005. № 18(2). P. 142–171.
- Hine Ch. M. Virtual Ethnography. London, 2000. 192 p.
- Hopkins J. Monetising the Dividual Self: The Emergence of the Lifestyle Blog and Influencers in Malaysia. Oxford, 2019. 236 p.
- Howanitz G. Leben weben (Auto-)Biographische Praktiken russischer Autorinnen und Autoren im Internet. Dissertation an der Universität Passau. Bielefeld, 2020. 376 p.
- Janowitz K.M. Netnographie. Ethnographische Methoden im Internet und posttraditionale Vergemeinschaftungen. 12. Tagung der Deutschen ISKO (International Society for Knowledge Organization) Wissensorganisation, 19.-21.10.2009, Bonn, 2011. URL: <http://www.klaus-janowitz.de/pdf/NetnoISKOText.pdf> (Last accessed: 24.08.2020).
- Jenker J. Die qualitative Inhaltsanalyse: Kurzdefinition und wissenschaftliche Praxis. 2007. URL: <https://quasus.ph-freiburg.de/qualitative-inhaltsanalyse/> (Last accessed: 15.07.2020).
- Kanef D. Property and Transnational Neoliberalism: the Case of British Migration in Bulgaria. *Accession and Migration: Changing Policy, Society, and Culture* / eds. J. Eade, Y. Valkanova. Farnham; Burlington, 2009. P. 59–74.
- Kozinets R. V. Netnography. Doing Ethnography Research Online. London, 2010. 232 p.
- Lenhart A., Fox S. Bloggers: A Portrait of the Internet's New Storytellers. 2006. URL: <http://www.pewinternet.org/files/old-media/Files/Reports/2006/PIP%20Bloggers%20Report%20July%2019%202006.pdf.pdf> (Last accessed: 25.01.2018).
- Lovink G. Social Media Abyss: Critical Internet Cultures and the Force of Negation. Malden, 2016. 220 p.
- Mann C., Stewart F. Internet Communication and Qualitative Research. London, 2000. 272 p.
- Matanova T. Vyshivanka Parade and Day of Vyshivanka: Old Elements, New Practices, Local Origin, Worldwide Extension. *Between the Worlds: People, Spaces and Rituals*. P. 1. / eds. Y. Erolova, M. Maeva, R. Popov, M. Slavkova. Sofia, 2019. P. 50–64. URL: <http://iefem.bas.bg/wp-content/uploads/2019/10/SlavkovaMaevaErolovaPopovEds.-Between-the-Worlds.PeopleSpaces-and-Rituals2019.pdf> (Last accessed: 25.09.2020).

24. Nowson Sc. The Language of Weblogs: A Study of Genre and Individual Differences. Edinburgh, 2006. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.133.7968&rep=rep1&type=pdf> (Last accessed: 25.01.2018).
25. Penchev V., Matanova T. Ukrainian Ethnic Entrepreneurship in Bulgaria. *Folk Art and Ethnology*. 2020. № 4 (386). P. 151–163.
26. Schwaemmlein E., Wodzicki K. What to Tell About Me? Self-Presentation in Online Communities. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 2012. № 17. P. 387–407.
27. Walstrom M.K. Ethics and Engagement in Communication Scholarship: Analyzing Public, Online Support Groups as Researcher / Participant-Experiencer. *Virtual Research Ethics: Issues and Controversies*. Hershey, 2004. P. 174–202.
28. Walstrom M.K. “Seeing and Sensing” Online Interaction: An Interpretive Interactionist Approach to USENET Support Group Research. *Online Social Research: Methods, Issues, and Ethics* / eds. M.D. Johns, Sh.-L. Chen, G.J. Hall. New York, 2004. P. 81–97.
29. Interview with A.T. recorded by T. Matanova, 2019, archive number: AIF I No 584, archive unit: 2.
30. Za viknom. URL: <https://www.youtube.com/channel/UCrgZv15RdNm5jEXummPcsmQ/about> (Last accessed: 1.08.2020).
31. Internations. URL: <https://www.internations.org/members/search/result?localcommunity=7> (Last accessed: 18.08.2020).
32. Avtobus Ukraina-Bolhariia <-> Вълharyia-Ukraina <-> Ukrayna-Bolharyia. 3027 members (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/1637763836491133/> (Last accessed: 29.08.2020).
33. Bolhariia-Ukraina tudy-siudy. Вълharyia-Ukraina natam-nasam. (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/1421781614779341/> (Last accessed: 29.08.2020).
34. Poezdky Ukrayna-Bolharyia. 460 members (1.08.2020). URL: https://www.facebook.com/groups/351339865553573/?ref=br_rs (Last accessed: 29.08.2020).
35. Ukrayntsy v Bolharyu. 1658 members (1.08.2020). URL: https://www.facebook.com/groups/1397463030547978/?ref=br_rs (Last accessed: 29.08.2020).
36. Ukraina Bolhariia aviakvytky (Ukrayna Bolharyia avyabylety). 287 members (1.08.2020). URL: https://www.facebook.com/groups/755643761263763/?ref=br_rs (Last accessed: 29.08.2020).
37. Ukrainska nedilna shkola pry fundatsii “Maty Ukraina”, Bolhariia. 61 members (18.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/1661842044088260/> (Last accessed: 29.08.2020).
38. Ukrainskyi dytiachyi klub u Sofii, Bolhariia. 88 members (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/486702071540494/> (Last accessed: 29.08.2020).
39. Ukrainsko-bolharske tovarystvo “Plovdiv”. 202 members (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/consulukr/> (Last accessed: 29.08.2020).
40. Ukraintsi Bolharii – Ukrayntsy v Вълharyia – Ukrainians in Bulgaria. 2881 members (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/311986819925/> (Last accessed: 29.08.2020).
41. Ukraintsi Bolharii – Ukrayntsy v Вълharyia – Ukrainians in Bulgaria. 5275 members (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/uainbg/> (Last accessed: 29.08.2020).
42. Ukraintsi Varny – Ukrayntsyte vъv Varna – Ukrainians in Varna Болгария. 281 members (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/ukrvarna/?ref=search> (Last accessed: 29.08.2020).
43. Ukraintsi v Bolharii. 2331 members (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/UkrainiansBulgaria/> (Last accessed: 29.08.2020).
44. Ukraintsi v Burhasi. 988 members (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/781050278575421/> (Last accessed: 29.08.2020).
45. Ukraintsi v Varni. 486 members (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/564860640278492/> (Last accessed: 29.08.2020).
46. Ukraintsi v Sofii. 370 members (1.08.2020). URL: <https://www.facebook.com/groups/1082210695123292/> (Last accessed: 29.08.2020).

Отримано: 15.10.2020 р.

Прорецензовано: 20.11.2020 р.

Прийнято до друку: 02.12.2020 р.

e-mail: nataliaivanivnaboiko@gmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-41-49

Бойко Н. Міграційна політика Сполученого Королівства та міграція з України (1990–2020 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 41–49.

УДК 94(100):94(477).15

Наталія Бойко

МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА СПОЛУЧЕНОГО КОРОЛІВСТВА ТА МІГРАЦІЯ З УКРАЇНИ (1990–2020 РР.)

Стаття присвячена міграційній політиці британських урядів на сучасному етапі. Проаналізовано діючі міграційні закони, прийняті британськими урядами з 1990 р., з метою стримування і контролювання потоків іммігрантів, їх наслідки для емігрантів з України зокрема. Особливу увагу зосереджено на міграційній складовій діяльності лейбористського уряду Тоні Блера і консервативного уряду Терези Мей, як найбільш лояльного та найбільш ворожого в питаннях імміграції. Підкреслено значення ЗМІ та інформаційної пропаганди у відображенні імміграції, як тренду британської внутрішньої політики та ключової причини Брексіту.

Ключові слова: імміграція, Великобританія, Брексіт, українські мігранти, нелегальні мігранти, міграційна політика.

Nataliia Boiko

UNITED KINGDOM MIGRATION POLICY AND MIGRATION FROM UKRAINE (1990–2020)

The article is devoted to the formation and evolution of migration policy of British governments at the present stage. It is noted that migration processes are one of the main features of globalization. It is also claimed that the UK has always attracted migrants from different parts of the world, especially from the post-colonial countries and Eastern Europe. As a migration project, it has always been characterized by a high standard of living and a high level of wages in the European Union. However, as a member of the European Community until 2019, Britain has always differed from its European partners in its autonomy and separateness, particularly in the field of immigration policy.

The author analyzes the current migration laws passed by the British governments from 1990 to 2020. The active development of migration legislation began during the premiership of the conservative John Major (1990–1997). Therefore, the Conservative government has taken steps only in the direction of quota migration flows. It was determined that the basic purpose of the migration legislation of the United Kingdom was the governments' ability to comprehensively address the migration problem as a threat to national security. It was officially recognized during the reign of Gordon Brown (2007–2010). It has been proven that the priorities in the UK's migration policy have been the issues of restraining and controlling the flow of immigrants, in particular their consequences for immigrants from Ukraine. Special attention is paid to the migration component of the Labor government of Tony Blair (1997–2007) and the Conservative government of Theresa May (2016–2019) as the most loyal and hostile cabinet ministers on immigration. The competition between the party principles of controlled (Labor) and rigid (Conservative) migration under their rule has led to the adoption of new laws. In essence and content, they were designed to cope with the growing migration crisis in the country. The importance of the media and information propaganda in the reflection of immigration as a trend of British domestic policy and a key cause of Brexit (2016–2019) is emphasized.

Key words: immigration, Great Britain, Brexit, Ukrainian migrants, illegal migrants, migration policy.

Міграційні процеси є однією з головних особливостей глобалізації. З огляду на світову економічну та демографічну структуру ресурсів, саме вони спричиняють відтік і притік населення. Україна, як елемент світової глобалізації не є винятком: із розпадом Радянського Союзу велика кількість українських громадян змушені були виїхати закордон у пошуках праці та засобів до існування. Останніми роками спостерігається нова міграційна хвиля, характерною рисою якої є вагоме збіль-

шення кількості громадян з країн Близького Сходу, Північної Африки та частково Східної Європи.

Однією з країн, яка завжди приваблювала українських мігрантів, була Великобританія. Вона як міграційний проєкт завжди вирізнялася високим рівнем життя і, чи не одним із найвищих, рівнем оплати праці в Європейському Союзі. Проте, будучи членом ЄС до 2019 р., Британія завжди відрізнялася від європейських партнерів своєю автономністю та окремішністю, зокрема в сфері імміграційної політики. Починаючи з 1960-х рр., коли поступово розпадалась Британська колоніальна імперія, уряд Великобританії зрозумів, необхідність регулювання напливу бажаних відвідати країну і оселитися тут. Внаслідок цього, Великобританія стала чи не однією з перших європейських держав, що почали вводити обмеження на приїзд нових громадян, як із країн Співдружності чи Європи, так і з решти світу. Рестрикційна політика Великобританії справила неабиякий вплив на мігрантів з усього світу, в тому числі і українських.

Джерельну базу проблеми становлять закони про імміграцію та притулок, які були прийняті британськими урядами протягом 1990–2020 рр. Проблема впливу британського законодавства на українську міграцію до Великобританії не досліджена в українській історіографії. В основному українські науковці досліджують міграційну політику Великобританії в контексті спільної політики з ЄС. Серед них Л. Міхавчук [4; 5], а також російська дослідниця Т. Андрєєва [1]. Проблема системи надання притулку в Британії висвітлена в статтях українських науковців М. Воеводи та В. Колодязної [2], зокрема діяльність уряду Джона Мейджора розглядає англійський історик К. Гарві [13] та білоруський – А. Зубарєв [3]. Вони сходяться в твердженнях про неготовність уряду Джона Мейджора до прийняття такої кількості шукачів притулку на початку 1990-х рр., а його діяльність в сфері міграції була реакцією на напливи великих потоків біженців у Великобританію. Питання нелегальної міграції з України розкрито в статті оксфордського науковця Ф. Дювеля, який стверджує, що Україна є постачальником нелегальних мігрантів на європейські ринки праці [9]. Варто згадати статтю О. Малиновської в співавторстві з британським істориком Б. Волмером, які характеризують українську еміграцію до Великобританії починаючи з часів «перебудови» [24]. Велику цінність становить звіт науковців Оксфордського університету [16], в якому міститься статистична інформація про українську еміграцію до Великобританії саме з 1990-х рр., адже на цей момент існує багато даних про мігрантів другої половини ХХ ст., проте британська статистика не називає кількість українців в Англії на сучасному етапі.

Основною метою цієї статті є аналіз імміграційної політики британських урядів протягом 1990–2020 рр. та її наслідків; вплив на зміну загальної кількості іммігрантів та еволюції української еміграції до Великобританії.

Сучасна британська міграційна політика бере свої корені з часів розпаду Британської колоніальної системи. З 1960-х рр. основою британської міграційної політики була стратегія подвійного інтервенціонізму. Саме тоді було прийнято ряд законів, які стосувалися, в основному, громадян Співдружності, і мали на меті обмеження їх прав на вільний в'їзд.

Переломним моментом в імміграційній політиці Британії стало прийняття закону «Про імміграцію» 1971 р. У ньому вперше було запроваджено категорії громадян «*patrials*», до яких відносили громадян Великобританії і всіх, хто народився в країнах Співдружності, а також ті, хто мали родинні зв'язки з ними, і «*non-patrials*» – особи, які не мали британського коріння, і які підпадали під імміграційний контроль. Після прийняття цього закону до тих, хто не мав права перебувати в країні, вперше почали застосовуватися депортації або ж 3 місяці ув'язнення [4, с. 129].

Вже в 1980-х рр. ситуація з міграцією сильно змінилася, що було пов'язано з кризою у балканських країнах, а також розпадом СРСР. На зламі 1980–1990-х рр. внаслідок розпаду СРСР і ряду політичних трансформацій в країнах Європи збільшилася кількість біженців та людей, які шукали притулку. Внаслідок цього подальші політичні реформи у Великобританії були спрямовані на обмеження кількості потенційних мігрантів тими чи іншими способами [5, с. 39]. В 1987 р. консервативний уряд М. Тетчер (1979–1990 рр.) ввів Закон про імміграцію (так званий Закон про особисту відповідальність перевізників), згідно з яким, перевізники, які перевозили людей без необхідної документації, без візи або ж за фальшивими документами, несли особисту відповідальність у вигляді штрафу 1 тис. фунтів за особу або могли бути ув'язнені.

У свою чергу українцям, які хотіли виїхати з СРСР були введені суворі обмеження на виїзд, які були скасовані українським урядом лише в січні 1993 р. [22, с. 26]. Це ж стосувалося і всіх країн Центрально-Східної Європи. Така лібералізація переміщення сприяла притоку мігрантів до Сполу-

ченого Королівства. На початку 1990-х рр. консервативна партія Великобританії почала поступово обмежувати право на отримання притулку, оскільки британська імміграційна система була не готова до такого напливу людей. Зрештою, про це свідчить той факт, що до 1990-х рр. імміграційні правила розроблялися і контролювалися саме Міністерством внутрішніх справ, а не парламентом, оскільки питання міграції не було настільки важливим для британського уряду [3, с. 64].

Кількість східноєвропейців, прийнятих на поселення у Великобританії, була незначна (у 1990 р. – 640 осіб; у 1992 р. – 1180 осіб) [16, с. 8]. Крім того, складно виділити конкретну кількість українців, внаслідок узагальненого характеру даних, адже їх відносили до східноєвропейців, аж до 1998 р.

У 1993 р. був прийнятий закон «Про притулок та імміграційні апеляції». Закон звільнив уряд від обов'язку забезпечувати біженців житлом, а також дозволив затримувати осіб, яким було відмовлено у наданні притулку, до подальшої їх депортації. В аплікантів було всього 48 год., щоб подати апеляцію в разі відмови, крім того в них бралися відбитки пальців, для уникнення повторних запитів. Результатом стало збільшення відмов у наданні притулку з 14% до 76% у 1994 р [3, с. 66].

Проте вже з 1995 р. кількість біженців почала зростати: з 44 тис. в 1994 р. до 55 тис. в 1995 р., переважну більшість яких становили вихідці з африканських країн. Тому у 1996 р. було прийнято жорсткіший закон «Про імміграцію та надання притулку», який дозволив повертати шукачів притулку на їх батьківщину, якщо вона вважалася безпечною (відповідно формувався «білий список» безпечних країн). Тим, хто приїздили у Великобританію із цього списку автоматично відмовляли. Також, закон прискорив процедури подання апеляцій, обмежив соціально-економічні права шукачів притулку. Роботодавці, які приймали нелегалів, сплачували штраф 5 тис. фунтів. З червня 1994 – по червень 1996 рр. було виявлено 19,5 тис. нелегалів, з яких 6,3 тис. були депортовані [7, с. 33].

Внаслідок цього імміграція українців до Великобританії набула іншої форми, легальні трудові мігранти перестали бути переважаючою категорією, внаслідок обмежень британського уряду щодо низькокваліфікованих працівників. Це призвело до збільшення нелегальної міграції і з України [9, с. 3]. Проте, в 1990-х рр. серед українців, які прибули до Великобританії, були туристи, студенти та спеціалісти. Багато з них класифікувалися як висококваліфіковані мігранти та ділові люди. Упродовж 1991–2001 рр. кількість українців, які народилися в СРСР і проживали у Великобританії, збільшилась на 16 тис. [16, с. 8].

Ще за прем'єрства Дж. Мейджора (1990–1997 рр.) було підготовано проєкт, а в липні 1998 р. опубліковано «Білу книгу» «Справедливіше, швидше та жорсткіше – сучасний підхід до імміграції та притулку», в якій йшлося про необхідність вдосконалення системи надання притулку [24, с. 26].

Лейбористський уряд Т. Блера (1997–2007 рр.) виявився найбільш продуктивним в плані законодавства: за 10 років було видано 7 законів, 2 білі книги і 5 стратегій розвитку держави в плані міграції. Проте, лейбористи не мали конкретно сформованої цілі щодо міграційної політики, хоча підтримували ідею збереження нульової міграції. Як стверджує дослідниця Вашингтонського університету Дж. Вагнер, Т. Блеру дісталася неефективна і провальна система надання притулку, внаслідок чого Британія стикнулася з великою кількістю біженців [24, с. 25]. Серйозним пом'якшенням імміграційного порядку було скасування правила «основної мети».

Неефективність системи надання притулку, зловживання з боку аплікантів і їх нелегальне проживання у країні після отримання відмови стали основою закону 1999 р. «Про імміграцію та надання притулку», головною метою якого було змінення умов прийому іммігрантів [15]. Розгляд заяв біженців тепер тривав до двох місяців, тим кому відмовили дозволялася лише одна апеляція. Була створена Національна служба шукачів притулку. Нова система розширила ареал проживання біженців, що призвело до зростання невдоволення місцевого населення та поширенню насильства і ксенофобії, особливо до кольорових людей [12, с. 22]. Збільшувалися штрафи за ввезення нелегалів, а їх самих затримували.

Вже у 2001 р., коли Т. Блер вдруге став прем'єром, питання міграції стало одним із головних в його політичній програмі, оскільки кількість біженців швидко зростала: до 2002 р. вона становила щорічно 90 тис. осіб. Левова часка в підігріванні інтересу і ненависті до шукачів притулку належала ЗМІ. Як зазначають дослідження центру Іпсос МОРІ, з 2000-х рр. проблема міграції займала перші місця в опитуваннях громадян [8, с. 17].

За переписом 2001 р. в Британії проживало біля 12 тис. українців. Більшості з них (6537) було шістдесят і сімдесят років, більшість із них прибули до Великобританії після Другої світової війни з таборів для переміщених осіб у Німеччині, Австрії та Італії. Іншу значну групу склали українці

віком від 15 до 44 років (4158), що, ймовірно, представляли імміграцію після 1991 р. Дані перепису 2001 р. також показують, що більшість українських іммігрантів були чоловіками; співвідношення чоловіків до жінок становили 58% до 42% [16, с. 10].

Збільшення кількості мігрантів спричинило до появи нової Білої книги, в якій йшлося про те, що Великобританія не була місцем для шукачів притулку, натомість широко висвітлювались переваги трудової міграції, якої економіка Британії потребувала. Варто зазначити, що в цьому документі вперше йшлося про умову інтеграції іммігранта в британське суспільство, зокрема задля отримання громадянства.

У 2002 р. був прийнятий Закон «Про імміграцію, громадянство та притулок» мав на меті створення спеціальних центрів, де жили б шукачі притулку, в яких би проводилися програми щодо їх інтеграції в британське суспільство [17]. Нові потенційні іммігранти повинні були здавати тест на володіння англійською, а також знати особливості життя у Британії. В сфері нелегальної міграції, уряд надавав повноваження поліції проводити обшуки будинків, також збільшувалися штрафи.

Зовсім іншим було ставлення до трудових мігрантів, нестача яких, як вважалося, обмежувала країну в наданні послуг громадянам, зокрема в галузі медицини і освіти. Тому цим представникам було збільшено кількість дозволів на роботу: в 1995 р. – 1,6 тис., 1999 р. – 10,4 тис., 2003 р. – 44,4 тис. [12, с. 17].

Головним документом, що стосувався даного періоду була Біла книга «Захищені кордони, тиха гавань: різноманіття форм інтеграції в сучасній Британії» 2002 р., в якій вперше оприлюднено стратегію «керованої міграції». Людей, талантів і вмінь яких потребувала британська економіка, запрошували легально працевлаштуватися: вже в 2000 р. кількість дозволів, виданих на роботу мігрантам сягала 85,6 тис., на відміну від 1995 р. – 24 тис. [26, с. 29]. Візові випробування були полегшені.

У січні 2002 р. уряд почав програму набору робітників поза межами Європейської економічної зони на основі бальної системи. Критерієм були 75 балів, які дозволяли привезти членів сім'ї з собою. Відповідно за цією програмою в 2002 р. було видано 1197 дозвіл на працю, а в 2008 – 17760 [26, с. 38]. Некваліфіковані мігранти були залучені до сфери сільського господарства, готельного бізнесу або харчової промисловості. Проте, їм не було дозволено привозити сім'ю і перебували вони тимчасово, відповідно до короткострокового контракту. Були полегшені умови в'їзду і для іноземних студентів.

Згідно Закону 2004 р. «Про надання притулку та імміграцію» [6] передбачалося створення електронного моніторингу осіб, що шукають притулок. Також з'являлися можливості апеляції для тих, кому було відмовлено. Закон вперше офіційно закріпив статус шукача притулку тимчасовим, а не постійним; позбавляли права притулку біженця, який був пов'язаний із терористичною діяльністю. Було створено систему електронного моніторингу біженців, їх голосів та відбитків пальців. За найм нелегалів на роботу могли посадити на два роки. Це позначилося на українських мігрантах, якщо в 2003 р. шукачів притулку було 300 осіб, то в 2004 – 55 [24, с. 9].

Розширення ЄС призвело до значного збільшення емігрантів з Східної Європи: з травня 2004 – по вересень 2005 рр. на британському ринку праці зареєструвалися близько 30 тис. східноєвропейських громадян. Т. Блер вважав, що саме східноєвропейські мігранти зможуть заповнити потребу Британії в низькокваліфікованих працівниках.

Міжнародна організація з міграції (МОМ) підрахувала, що наприкінці 2005 р. у Великобританії проживало 100 тис. українців; до грудня 2006 р. – близько 120 тис., які вважали себе українцями та називали Британію домом [16, с. 17].

У 2006 р. був прийнятий закон «Про імміграцію, притулок та національність», який висвітлював 5-річну стратегію для Британії в плані притулку та імміграції [10, с. 43]. Він дозволив біженцям сповна користуватися правом апеляції, якщо вони не були пов'язані з тероризмом. Імміграційним офіцерам дозволялося конфіскувати документи мігрантів, включно з відбитками пальців, запроваджувалися біометричні тести. Людей із подвійним громадянством могли позбавити британського, якщо вони являли загрозу британському суспільному благу.

Переломний момент в системі щодо трудових мігрантів наступив у 2006 р., коли Міністерство внутрішніх справ оприлюднило звіт щодо введення нової бальної візової системи [4, с. 132]. Вона остаточно поділила мігрантів на висококваліфікованих, яких суспільство потребує, і низькокваліфікованих, які не становили особливої цінності. Вона підпорядковувала наплив іммігрантів національним інтересам: Британія буде приймати лише тих мігрантів, які приносять користь країні. Було

виділено 5 років віз для бажаючих працювати в країні: висококваліфіковані працівники, середньокваліфіковані із запрошенням на роботу, низькокваліфіковані, студенти, різні тимчасові робітники.

За прем'єрства Г. Брауна (2007–2010 рр.) був прийнятий закон «Про кордони Сполученого королівства» (2007) [23]. У ньому вперше було прив'язано питання імміграції до національної безпеки. Всі іммігранти зобов'язувалися оформити біометричний документ. За певний список проступків їх затримували на 12 місяців із подальшою депортацією без права на апеляцію. Він ознаменував прогрес у галузі ідентифікаційних технологій, запровадивши біометричну реєстрацію як необхідну вимогу для тих, хто в'їжджав до Великобританії.

У 2007 р. Міністерство внутрішніх справ Великобританії підрахувало, що більшість українських мігрантів є членами возз'єднаних сімей або проживають нелегально. Дослідник Оксфордського університету Ф. Дювель стверджує, що Україна є постачальником не лише низькокваліфікованих працівників, а й нелегальних мігрантів [9, с. 5]. Відповідно щорічного опитування населення, кількість українців Великобританії протягом 2004–2008 рр. становила від 14 до 17 тис. [16, с. 19].

Зауважимо, що Г. Браун не мав визначеної позиції у питаннях міграції. Спочатку він відмовився обмежувати кількість мігрантів, але вже в 2009 р. виступив за жорсткіші правила для імміграції. У Законі «Про імміграцію, злочин і правосуддя» було визначено іноземного злочинця (мігранта), як особу, яка не має права жити у Великобританії.

У 2009 р. був прийнятий Закон про імміграцію, громадянство та кордони. Він вперше дозволив офіцерам вирішувати питання пов'язані з митницею та доходами, зокрема мали доступ до інформації, що стосувалася іммігрантів. Звідси почалися перевірки доходів туристів, як потенційних іммігрантів, на рахунок того чи зможуть вони себе забезпечити перебуваючи в Британії. Також, закон дозволив брати відбитки пальців міжнародних злочинців [26, с. 37].

Таким чином, лейбористські уряди у своїй діяльності намагалися дотримуватися принципів керуваної міграції. Проте він зазнав краху, оскільки кількість мігрантів в країні постійно збільшувалася.

Міграційну політику лейбористів мали на меті реновувати консерватори. Під час виборчої кампанії 2010 р. вони обіцяли до 2015 р. зменшити «чисту міграцію» до «десятків тисяч» [21, с. 73]. У квітні 2011 р. Д. Кемерон визначив мігрантів з Африки і Південної Азії головними, що підпадають під скорочення. Політологи університету Сассекса і університету Королеви Марії в Лондоні Т. Бейл та Р. Партос вважають, що консервативна партія не повинна була довіряти посаду прем'єра людині з такими ліберальними поглядами на імміграцію [20, с. 170]. На думку авторів, політика консерваторів була відмінною від заявленої; вона була більш рестрикційною, жорсткішою та гіперактивною.

З призначенням Т. Мей міністром внутрішніх справ (до обов'язків якого входять питання імміграції) почалася «тиха революція» в імміграційній політиці, зумовлена системою міграційних перевірок громадян і названа нею ж як «вороже середовище». Головною ціллю було зменшення міграції з сотень до десятків тисяч (орієнтовно до рівня 1997 р.). Одним із перших заходів, запроваджених Т. Мей були так звані вантажівки з плакатами «go home», які їздили в багатонаціональних районах Лондона і залякували нелегалів або їхати додому, або бути заарештованими [20, с. 171].

Одним з найбільш очевидних безпосередніх прямих наслідків політики «ворожого середовища» був скандал «Віндраш», коли громадяни Співдружності, які легально проживали в Британії були оголошені нелегалами, втратили роботу, доступ до соціальних і медичних служб, і зрештою частина з них була депортована. Вина за це покладається прямо на плечі Т. Мей. 19 березня 2020 р. МВС випустило звіт, який був результатом незалежного розслідування скандалу; в звіті йшлося про невинуватість «необізнаність і необдуманість» і рекомендувалося провести повний огляд імміграційної політики «ворожого середовища».

Зазначимо, що саме Т. Мей вперше запровадила обмеження на в'їзд кваліфікованих мігрантів, передусім лікарів та IT-спеціалістів. Після квітня 2011 р. більш ворожим стало відношення і до міжнародних студентів, оскільки саме в них вбачали потенційних економічних мігрантів, тому до них ставили вищі освітні вимоги та складнішу бюрократичну процедуру для отримання візи [25, с. 32].

У червні 2012 р. Т. Мей оголосила про запровадження нових обмежень щодо сімейних мігрантів, зокрема з країн не-ЄС. Складнішою ставала процедура возз'єднання сім'ї чи запрошення родичів. Із 2012 р. розпочалася боротьба з тими, хто може приховувати злочинців як членів сім'ї, прикриваючись правами людини і ухиляючись від депортації. Було позбавлено права апеляції відвідувачів сімей, що приїжджали до Великобританії. Т. Мей започаткувала ряд заходів щодо позбавлення громадянства, хоча реальних обертів вони набрали в 2017 р. Було запроваджено тест на доброхарактер-

ність, для людей що хочуть отримати громадянство, що мав на меті перевірку десятирічної імміграційної історії людини [21, с. 77].

У жовтні 2013 р. Д. Кемерон у промові наголосив на необхідності зменшити кількість іммігрантів, проте наголосив на значимості висококваліфікованих працівників для Британії [21, с. 79]. Відповідно, британські ЗМІ почали висвітлювати завищену кількість мігрантів з Європи, що викликало невдоволення британських громадян, які знайшли нову проблему – не тільки іммігранти, але й податки та вклади Британії до Євросоюзу суттєво спустошують економіку країни. Врешті-решт, Д. Кемерон пообіцяв провести референдум про доцільність Британії залишатися в Євросоюзі, що згодом вилилося у т.зв. Брексіт.

Незважаючи на це, британські ферми в 2013 р. просили розширити квоти для сільськогосподарських працівників саме з України, Росії та Туреччини, мотивуючи це їх трудолюбством та низькою оплатою праці. Ще в 2009 р. фермери повідомляли, що в регіоні Іст-Мідлендс лише 2,3 тис. британців із 12 тис. працівників-східноєвропейців. На їх думку, в британців немає трьох ключових якостей для праці на фермах: ентузіазму, впорядкованості дій та витримки працювати в важких умовах і обмеженому часі [16, с. 14].

Новим міграційним притоком для Великобританії став великий наплив мігрантів з Болгарії та Румунії в 2014 р. В той час, коли уряд очікував приїзду близько 15 тис. людей на рік, до 2016 р. їх вже було більше 100 тис. [2, с. 42]

У 2014 р. британський парламент прийняв новий Імміграційний закон, який робив Великобританію більш ворожою до нелегалів (хоча, як виявилось, до всіх мігрантів загалом). Він ускладнював процес відкриття банківського рахунку, отримання водійських права чи оренди житла. Іноземців, які мали за собою певні кримінальні порушення, спочатку депортували, а вже потім вони мали право подавати на апеляцію, що потребувало багато часу і грошей. Закон запровадив схему права на оренду, згідно з якою приватні орендодавці повинні були перевіряти імміграційний статус та не могли здавати житло в оренду нелегалам. Більше того, лендлорда могли оштрафувати на 3 тис. фунтів або ув'язнити на 5 років. Банки були зобов'язані подавати всю інформацію про власника рахунку до Імміграційної служби і заморожувати рахунок за вимогою попередньої. Натомість підприємців та інвесторів чекали більш поблажливі правила при отриманні резидентства та відкритті віз. Наголос консервативна партія робила в основному на фінансові можливості особи [13, с. 173].

Питання притулку залишалось відносно недоторканим, увага зосереджувалася в основному на пришвидшенні розгляду заяв та видачі рішень для скорочення терміну перебування апліканта в країні. Т. Мей всіяко відстоювала думку про те, що Британія не є країною для біженців.

Проте за період першого прем'єрства Д. Кемерона кількість мігрантів у Британії невпинно зростала. Частина з них приїхала за візами висококваліфікованих працівників, але влаштувалися у сфері обслуговування або догляду за старшими людьми, що не відповідало намірам і баченням уряду в плані регулювання імміграції.

Сподіваючись остаточно взяти імміграцію під контроль для уникнення Брексіту, другий уряд Д. Кемерона прийняв в 2016 р. новий Закон про імміграцію, який робив ще жорсткішими заходи щодо роботодавців, які наймали нелегальних мігрантів – зароблені ними гроші вважалися прибутком від злочину. Правоохоронці наділялись правом проведення пошуку та конфіскації грошей і майна. Крім того, вони могли бути виселені лендлордом без всяких апеляцій. Банки і будівельні спілки час від часу зобов'язувались проводити перевірку імміграційного статусу своїх користувачів, повідомляти про закінчені візи. Гарантувався незалежний суд над затриманими, крім випадків депортації та національної безпеки. Так звана урядова схема «спочатку депортації, пізніше оскарження» була розповсюджена на всіх мігрантів (раніше вона застосовувалася лише до засуджених злочинців). Будь-який мігрант, який подав заяву щодо порушення прав людини чи притулку, тепер міг бути вивезений до своєї країни для очікування оскарження рішення про відкликання [21, с. 79].

Згідно нового закону офіцери-прикордонники могли зупиняти човни, які плавали в прикордонних водах і перевіряти документи всіх людей, проводити обшук, застосовуючи силу, а також арештовувати. Висувалися нові вимоги до мігрантів, які працювали в громадській сфері, зокрема їм ставилась вимога вищого рівня знання мови, знання діловодства. Для мігрантів збільшувалися різні види оплат за певні довідки для роботи або документи пов'язані з їх статусом, зберігалася лише вартість заявки на паспорт.

Референдум 2016 р., який показав мінімальну різницю між прихильниками ЄС (52%) та бажаючими його залишити (48%), вагомо вплинув на міграційну політику країни. Новою очільницею уряду стала Т. Мей, яка не мала особливої підтримки ні в парламенті, ані у власній партії. На початку її прем'єрства щорічна міграція становила 248 тис. осіб на рік. За оцінками, чиста міграція в 2016 р. впала на 84 тис. порівняно з 2015 р. [11, с. 6]. Це падіння чистої міграції здебільшого призвело до того, що з Великобританії виїхало більше людей, переважно громадян ЄС.

Спочатку з'явилися нові вимоги до Служби охорони здоров'я. У січні 2017 р. Міністерство внутрішніх справ наказало лікарям, медсестрам та медичним працівникам обмінюватися даними про пацієнтів, дані охорони здоров'я тепер могли бути використані для «розшуку порушників імміграційних відносин».

Від червня 2016 р. з'явилися додаткові правила для шкіл – їм було наказано витрачати час на збір більше даних про дітей, включаючи їх національність та країну народження, для передачі їх Міністерству внутрішніх справ. У вищих навчальних закладах адміністратори змушені були проводити все більш інвазивні перевірки документів іноземних студентів, щоб знову передавати їх імміграційним чиновникам. Т. Мей здійснювала тиск на персонал у державних службах, усі з метою досягнення посиленого імміграційного контролю.

Після 2016 р. уряд Т. Мей взявся розробляти новий законопроект Про координацію імміграції та соціальне забезпечення (вихід з ЄС) [2, с. 41], головною метою якого було припинення права вільного руху громадян ЄС та змін в їх імміграційному статусі. Відповідно до нього, уряд запропонував дві нові схеми: «постійного (осілого) статусу проживання» та «попереднього осілого статусу», які діятимуть після закінчення перехідного періоду 31 грудня 2020 р. Люди, які прожили у Британії більше 5 років до 2020 р. зможуть отримати осілий статус, тим ж, хто приїхав після буде дано попередній осілий статус, після якого необхідно буде прожити ще 5 років для отримання осілого. Згідно законопроекту, всі громадяни ЄС, які не подавали заявок на отримання постійного статусу проживання, вважаючи, що це автоматичне право, будуть депортовані. Право постійного проживання могли отримати також офіційний партнер, подружжя, діти до 21 р. і після, якщо перебувають на утриманні, батьки та утримувані особи.

У лютому 2017 р. уряд Т. Мей оприлюднив нову Білу книгу про майбутню імміграційну систему Британії, що базується на формуванні єдиної імміграційної системи після закінчення вільного руху. Передбачалася єдина система як для європейців, так і для інших громадян, незалежно від їх національності, адже до цього часу Британія приймала тільки висококваліфікованих працівників з решти світу, а з ЄС – працівників будь-якого рівня. Міністр внутрішніх справ С. Джавід описав ці пропозиції як «найбільшу зміну нашої імміграційної системи за одне покоління» [19]. Проте, зміни були зорієнтовані на те, що Британія залишить ЄС до кінця березня 2019 р., що так і не сталося. Проекти угод Т. Мей були тричі відхилені британським парламентом від початку 2019 р., внаслідок чого в травні вона оголосила, що піде у відставку, коли буде сформовано новий уряд.

У липні 2019 р. прем'єр-міністром став Б. Джонсон, який за будь-яку ціну пообіцяв вивести Британію з Євросоюзу до 31 жовтня 2019 р. – останньої дати, яку було узгоджено з ЄС. У лютому 2020 р. було оприлюднено нову систему отримання робочих віз, що опирається на кількість балів і визначає категорію працівника: висококваліфікований, кваліфікований, низькокваліфікований, студент, сезонний працівник [14].

У березні 2020 р. в парламент було внесено новий законопроект про координації імміграції та соціального забезпечення, подібний до того, що був запропонований урядом Т. Мей. Уряд Бориса Джонсона є досить неординарним, проте в плані імміграції чітко дотримується ідеї про те, що право на приїзд до Великобританії, за словами міністра внутрішніх справ П. Пател мають тільки «найкращі та найяскравіші», якщо їх потребує британське суспільство та економіка [14].

Підсумовуючи міграційну політику британських урядів, не можна не погодитися з думкою відомого колумніста «The Guardian» та професора журналістики Р. Грінсліда про те, що тепер перші шпальти газет присвячені мігрантам зникли, виконавши свою роботу. На його думку, такі статті (з тонко завуальованими расистськими натяками) підштовхували британців до підтримки Брекситу, а «міграційної кризи» у Великобританії, як такої, ніколи не було – це була криза видумана самими ЗМІ [22]. На прикладі окремих осіб формувався образ цілої країни, звідки походили емігранти; приниження імміграції в газетах відображало ставлення громадськості до цієї теми. Вони вже зробили все найгірше, заохочуючи та використовуючи глибокі розбіжності в суспільстві, одночасно віддаляючи Британію від Європи. Тепер це справді криза.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андреева Т. Основные направления иммиграционной политики Великобритании и ЕС. *Мировая экономика и международные отношения*. 2001. № 9. С. 100–113.
2. Воевода М., Колодяжна В. Нормативно-правове регулювання права притулку у Великобританії. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 1. С. 38–43.
3. Зубарев А. Политика Великобритании в сфере предоставления убежища в 1990–1997 гг. *Журнал международного права и международных отношений*. 2009. № 3. С. 64–68.
4. Міхавчук Л. Лібералізація британської імміграційної політики на початку XXI ст.: передумови та наслідки. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2015. № 1. С. 128–137.
5. Міхавчук Л. Політика Великобританії у сфері надання притулку в кінці 1980-х – на початку 2000-х років. *Молодий вчений*. 2014. № 12(2). С. 289–293.
6. Asylum and Immigration Act 2004. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/19/contents>. (Last accessed: 16.09.2020).
7. Bloch A. A new era or more of the same? Asylum policy in the UK. *Journal of refugee studies*. 2000. Vol. 13. № 1. P. 29–42.
8. Browne A. Do we need mass immigration? Sussex: Hartington Fine Arts Ltd, 2002. 173 p.
9. Düvell F. Ukraine – Europe’s Mexico? Research Resources Report 1/3: Country Profile, COMPAS, University of Oxford, 2006. 9 p.
10. Dwyer P., Lewis H., Scullion L., Waite L. Forced Labour and UK Immigration Policy: Status matters? Joseph Rowntree Foundation, 2011. 67 p.
11. Fernández-Reino M. Briefing: Migrants in the UK labour market: an overview. Migration observatory, 2019. 15 p.
12. Finch T., Goodhart D. Immigration under Labour. London, Prospect Books, 2010. 48 p.
13. Harvey C. Restructuring asylum: recent trends in United Kingdom asylum law and policy. *International Journal of refugee law*. 1997. Vol. 8. N. 1. P. 60–73.
14. Home Secretary announces new UK points-based immigration system. URL: <https://www.gov.uk/government/news/home-secretary-announces-new-uk-points-based-immigration-system> (Last accessed: 24.09.2020).
15. Immigration and Asylum Act 1999. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/33/contents> (Last accessed: 21.10.2020).
16. Kubal A., Bakewell O. De Haas H. The Evolution of Ukrainian Migration to the UK. Scoping Study Report. International Migration Institute, University of Oxford, 2011. 37 p.
17. Nationality, Immigration and Asylum Act 2002. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/41/contents> (Last accessed: 24.09.2020).
18. New immigration system: what you need to know. URL: <https://www.gov.uk/guidance/new-immigration-system-what-you-need-to-know#skilled-workers> (Last accessed: 30.09.2020).
19. No 10: UK aim is to restore independence from EU by end of year. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2020/feb/24/no-10-uk-aim-is-to-restore-independence-from-eu-by-end-of-year> (Last accessed: 2.10.2020).
20. Partos R., Bale T. Immigration and asylum policy under Cameron’s Conservatives. *British Politics*. 2015. № 10 (2). P. 169–184.
21. Robinson D. Migration policy under the coalition government. *People, Place and Policy*. 2013. № 7/2. P. 73–81.
22. The Observer view on the government’s immigration plans. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/feb/23/observer-view-on-immigration> (Last accessed: 11.10.2020).
23. UK Borders Act 2007. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2007/30/contents> (Last accessed: 11.10.2020).
24. Vollmer B., Malynovska O. Research on Ukrainian Migration – before and after the year 1991. Ukrainian Migration to the European Union – Lessons from Migration Studies. New York: Springer VS, 2016. 14 p.
25. Wadsworth J. The UK labour market and immigration. *National Institute Economic Review*. 2010. № 213(1). P. 35–42.
26. Wagner J. Changing Immigration System: Immigration Policies Under Tony Blair and Gordon Brown. *The Washington University International Review*. 2012. Vol. 1. P. 22–39.

References

1. Andreeva T. Osnovnye napravleniya immigratsionnoy politiki Velikobritanii i ES. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya*. 2001. № 9. S. 100–113.
2. Voievoda M., Kolodiazhna V. Normatyvno-pravove rehuliuвання prava prytulku u Velykobrytanii. *Istoryko-pravovyi chasopys*. 2018. № 1. S. 38–43.
3. Zubarev A. Politika Velikobritanii v sfere predostavleniya ubezshishcha v 1990–1997 gg. *Zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnykh otnosheniy*. 2009. № 3. S. 64–68.
4. Mikhavchuk L. Liberalizatsiia brytanskoi immihratsiinoi polityky na pochatku XXI st.: peredumovy ta naslidky. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriya : Filosophiia. Sotsiologhiia. Politologhiia*. 2015. № 1. S. 128–137.
5. Mikhavchuk L. Polityka Velykobrytanii u sferi nadannia prytulku v kintsi 1980-kh – na pochatku 2000-kh rokiv. *Molodyi vchenyi*. 2014. № 12(2). S. 289–293.
6. Asylum and Immigration Act 2004. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/19/contents>. (Last accessed: 16.09.2020).

7. Bloch A. A new era or more of the same? Asylum policy in the UK. *Journal of refugee studies*. 2000. Vol. 13. № 1. P. 29–42.
8. Browne A. Do we need mass immigration? Sussex: Hartington Fine Arts Ltd, 2002. 173 p.
9. Düvell F. Ukraine – Europe’s Mexico? Research Resources Report 1/3: Country Profile, COMPAS, University of Oxford, 2006. 9 p.
10. Dwyer P., Lewis H., Scullion L., Waite L. Forced Labour and UK Immigration Policy: Status matters? Joseph Rowntree Foundation, 2011. 67 p.
11. Fernández-Reino M. Briefing: Migrants in the UK labour market: an overview. Migration observatory, 2019. 15 p.
12. Finch T., Goodhart D. Immigration under Labour. London, Prospect Books, 2010. 48 p.
13. Harvey C. Restructuring asylum: recent trends in United Kingdom asylum law and policy. *International Journal of refugee law*. 1997. Vol. 8. N. 1. P. 60–73.
14. Home Secretary announces new UK points-based immigration system. URL: <https://www.gov.uk/government/news/home-secretary-announces-new-uk-points-based-immigration-system> (Last accessed: 24.09.2020).
15. Immigration and Asylum Act 1999. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1999/33/contents> (Last accessed: 21.10.2020).
16. Kubal A., Bakewell O., De Haas H. The Evolution of Ukrainian Migration to the UK. Scoping Study Report. International Migration Institute, University of Oxford, 2011. 37 p.
17. Nationality, Immigration and Asylum Act 2002. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2002/41/contents>. (Last accessed: 24.09.2020).
18. New immigration system: what you need to know. URL: <https://www.gov.uk/guidance/new-immigration-system-what-you-need-to-know#skilled-workers> (Last accessed: 30.09.2020).
19. No 10: UK aim is to restore independence from EU by end of year. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2020/feb/24/no-10-uk-aim-is-to-restore-independence-from-eu-by-end-of-year> (Last accessed: 2.10.2020).
20. Partos R., Bale T. Immigration and asylum policy under Cameron’s Conservatives. *British Politics*. 2015. № 10 (2). P. 169–184.
21. Robinson D. Migration policy under the coalition government. *People, Place and Policy*. 2013. № 7/2. P. 73–81.
22. The Observer view on the government’s immigration plans. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/feb/23/observer-view-on-immigration> (Last accessed: 11.10.2020).
23. UK Borders Act 2007. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2007/30/contents> (Last accessed: 11.10.2020).
24. Vollmer B., Malynovska O. Research on Ukrainian Migration – before and after the year 1991. Ukrainian Migration to the European Union – Lessons from Migration Studies. New York: Springer VS, 2016. 14 p.
25. Wadsworth J. The UK labour market and immigration. *National Institute Economic Review*. 2010. № 213(1). P. 35–42.
26. Wagner J. Changing Immigration System: Immigration Policies Under Tony Blair and Gordon Brown. *The Washington University International Review*. 2012. Vol. 1. P. 22–39.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Отримано: 24.09.2020 р.

Прорецензовано: 12.10.2020 р.

Прийнято до друку: 27.10.2020 р.

e-mail: okabe@eb.kobegakuin.ac.jp

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-51-60

Окабе Й. Український національний рух у Маньчжурії (на основі праць Івана Світа). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 51–60.

УДК 94 (477).156

Окабе Йошіхіко

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ У МАНЬЧЖУРІЇ (на основі праць Івана Світа)

У маньчжурському дипломатичному багатотомному виданні «Політична ситуація у Східній Азії» знаходимо доволі детальний аналіз становища у тогочасному Китаї, Радянському Союзі та у країнах Європи, а також огляд та аналіз зв'язків цих країн із нацистською Німеччиною. У п'ятому тому видання одна із частин називалася «Огляд українських національних рухів», на основі аналізу якої, зрозуміло, що у цій публікації подавалася достовірна інформація про Україну та її діаспору, а також об'єктивна оцінка ситуації, в якій опинилась українська громада в Маньчжурії. Автором проведено аналіз цієї праці.

Відомо, що з початком японсько-китайської війни відбулися зміни не лише в політичному курсі Японії, але й в японському чиновницькому апараті Маньчжурії. Так, більшість із тогочасних японських чиновників, які підтримували і сприяли українській громаді, покинули Маньчжурію. У 1937 році було припинено видання української газети «Маньчжурський Вістник». Протягом тривалого періоду японська влада всіляко сприяла і підтримувала редакцію «Маньчжурського Вістника», але несподівано змінила свій протекторат на цензуру, а зрештою і на заборону виходу української газети. Так, на фоні тогочасної розбурханої політичної ситуації в світі, українська громада втратила важливий канал поширення інформації, зокрема і про український національний рух в Маньчжурії.

Автором показано життєвий шлях відомого українського журналіста, історика та громадсько-політичного діяча на Далекому Сході Івана Світа. Проаналізовано його відносини та контакти із японськими колегами, а саме з Кітагава Шікадзо та Хоріє Кадзумаса.

На основі опрацьованих джерельних матеріалів та літератури комплексно висвітлено особливості українського національного руху в Маньчжурії, його успіхи, здобутки та основні невдачі, причини занепаду. Розповідається про роль екзильного уряду УНР в українсько-японських відносинах.

Ключові слова: Зелена Україна (Зелений Клин), японсько-українські відносини у Маньчжурії, Іван Світ, Хоріє Кадзумаса, «Маньчжурський Вістник».

Okabe Yoshihiko

UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT IN MANCHURIA (based on Ivan Svit's works)

In the Manchurian diplomatic journal "The Political Situation in East Asia", we find a fairly detailed analysis of the situation in China, the Soviet Union, and the European countries, as well as an overview and analysis of these countries' ties with Nazi Germany. In the fifth volume of the publication, one of the sections was entitled "Review of Ukrainian National Movements". From the aforementioned facts, it is clear that the section provided reliable information about Ukraine and its diaspora, as well as gave an objective assessment of the situation in which the Ukrainian community found itself in Manchuria. The author has analyzed this work.

With the beginning of the Sino-Japanese war, there were changes not only in the political course of Japan, but also in the bureaucracy of Manchuria. Most Japanese officials had left Manchuria. In 1937, the publication of the Ukrainian newspaper "Manchurian Herald" was stopped. For a long time, the Japanese authorities had greatly supported the editorial board of the "Manchurian Herald", but suddenly changed their protectorate to censorship, and eventually banned the publication of the Ukrainian newspaper. Against the background of the then turbulent political situation worldwide, the Ukrainian community had lost a rather important channel of information dissemination. Consequently, there were fewer mentions and testimonies of Ukrainian national movements in Manchuria.

The author describes the life of the famous Ukrainian journalist, historian, and public and political figure in the Far East Ivan Svit. His relations and contacts with the Japanese colleagues Kitagawa Shikazo and Horie Kazumasa were analyzed.

On the basis of the processed source materials and literature, the peculiarities of the Ukrainian national movement in Manchuria, its successes, achievements, main failures, and the reasons of the decline are comprehensively covered. The author explains the role of the exile government of the Ukrainian People's Republic in Ukrainian-Japanese relations.

Key words: *Green Ukraine (Green Wedge), relationship between the Japanese and Ukrainians in Manchuria, Ivan Svit, Horie Kazumasa, "Manchurian Herald".*

Вступ

У маньчжурському дипломатичному багатотомному виданні «Політична ситуація у Східній Азії» знаходимо доволі детальний аналіз ситуації у тогочасному Китаї, Радянському Союзі та в країнах Європи, а також огляд та аналіз зв'язків цих країн із нацистською Німеччиною¹. У п'ятому томі видання одна із частин називалася «Огляд українських національних рухів» і складалася із трьох розділів: «Українські рухи в Європі», «Українці на радянському Далекому Сході» та «Українці в Маньчжурії». Відтак, в нашому дослідженні на основі вищевказаних історичних матеріалів, ми аналізуватимемо сприйняття та розуміння японцями українців, які проживали на той час в Маньчжурії. Зважаючи на те, що Іван Світ мав неабиякий вплив на розвиток та хід українського національного руху в Харбіні, вважаємо, що дослідження його відносин з японцями у Маньчжурії допоможуть нам глибше зрозуміти не лише тогочасну ситуацію української громади, але й проаналізувати ставлення японців до українського національного руху.

Японське бачення українських проблем та національного руху в Харбіні

У вступній частині до «Огляду українських національних рухів» повідомлялось про те, що «до сьогодні проблеми України розглядалися лише в контексті Європи, проте є висока вірогідність того, що до вже існуючих проблем можуть додатись і ті, що визрівають серед українців на Далекому Сході», і «якщо ті ідеї, які поширюються серед українців в Маньчжурії та на Далекому Сході координуються і узгоджені з тими рухами, що розгортаються в європейській частині України, то ситуація, що зараз спостерігається на Далекому Сході з огляду на те, що проблема національних питань набула нового змісту, мабуть, свідчить про те, що ми зіткнулись з переломною епохою» [6, с. 39]. Таким чином, на сторінках видання відображалось занепокоєння тогочасними подіями. Також у тексті «Передмови» вказувалось, що в Маньчжурії проживало 15000 українців. Проблеми, що стосувались українського національного питання були актуальними не лише в Європі, але й на Далекому Сході і стали рушієм українського національного руху. З вищенаведених фактів зрозуміло, що в «Огляді українських національних рухів» подавалася достовірна інформація про Україну та її діаспору, а також об'єктивна оцінка ситуації, в якій опинилась українська громада в Маньчжурії.

Фото 1. Самотня дзвіниця на фоні зимового неба. Український храм в Харбіні.

Джерело: Листівка 1932–1935 рр. (з колекції Окабе Йошіхіко).

¹ Детальніше чит.: 滿洲帝國外交部總務司計画科『東亜政情』第1巻、1935年、第2巻、第3巻、第4巻、第5巻、1936年。(Ministry of Foreign Affairs of Manchoutikuo. *Toa Political Affairs*. 1935. Vol. 1; 1936. Vol. 2-5).

Перший розділ «Українські рухи в Європі» складався з таких пунктів: 1) історія самостійницьких рухів; 2) територія та населення; 3) культурні осередки; 4) газети та журнали; 5) культурні та освітні організації; 6) співпраця з іноземними культурними центрами; 7) суспільно-політичні організації та клуби; 8) спортивні та військові організації; 9) студентські та молодіжні угруповання; 10) жіночі організації тощо. Це дослідження було настільки вичерпним та ґрунтовним, що його без сумніву можна прирівняти до сучасних наукових досліджень.

Пункт про історію самостійницьких рухів починався з історії про Запорізьку Січ, містив факти про правління Івана Мазепи. До того ж, тут подавалась інформація про діяльність таких видатних українських діячів, як Михайло Грушевський, Павло Скоропадський, Симон Петлюра та ін.

У наступному пункті про території та населення знаходимо відомості про поселення, що називалося «Зелений Клин» або «Зелена Україна», де на більше ніж на 2 млн. кількох сотень тис. км. мешкало біля 1 240 000 осіб. Деякі дані про «Зелений Клин» також знаходимо і в записах 1930 р. Департаменту закордонних справ Маньчжурії, в яких вказувалося, що «на цій території більшість населення становлять українці», загальна площа «Зеленого Клину» становить 3003 км², де проживає близько 56 млн. 323 тис. осіб.

Також тут знаходимо інформацію різного змісту про діяльність товариства «Просвіта»² та вплив цієї організації на українську діаспору [6, с. 41], про кількість виданих газет, про Музей української визвольної боротьби, і про заснування меморіального музею пам'яті Симона Петлюри в Парижі тощо. Звідси зрозуміло, що після прочитання цього підрозділу, читач був не просто поверхнево ознайомлений з деякими фактами з життя української громади, а володів доволі вагомим багажем знань з історії України.

Другий розділ «Українці на радянському Далекому Сході» складався з таких трьох пунктів: 1) історія української еміграції на Далекому Сході; 2) ареал розселення емігрантів та чисельність населення; 3) соціально-політична ситуація. В цьому розділі на основі статистичних даних, отриманих з документів Російської імперії та СРСР, науковці намагалися підрахувати точну кількість українців, які проживали на Далекому Сході. Так, тут знаходимо інформацію про емігрантів за 1901–1911 рр. в якій повідомлялось, що «Російській імперії необхідна була армія для оборони, тому вона всіляко підтримувала емігрантів на Далекому Сході, серед яких більшість були вихідцями із українських сіл» [6, с. 48]. Цікавими виявились результати «Територіального огляду еміграції» за 1899–1900 рр., та 1900–1912 рр., звідки ми дізнаємося, що найбільше емігрантів було з Чернігівської, Полтавської, Київської, Могильовської (тепер більша частина території увійшла до Могильовської області в Білорусі), Волинської та Харківської губерній. За підрахунками, що подавалися в огляді, повідомлялось, що «більше 70% емігрантів Далекого Сходу становили українці» [6, с. 50]. До того ж «радянська Росія як і Російська імперія з однаковою метою підтримувала емігрантів, 60% з яких були українці» [6, с. 51].

У одному із пунктів цього розділу про ареал розселення емігрантів та чисельність населення згадується про «Зелений Клин», або ж «Зелену Україну». Також тут знаходимо інформацію про те, що «українці – нація хліборобів», від якої очікували «допомоги у розбудові аграрного сектору на родючих просторах Далекого Сходу» [6, с. 53]. За результатами перепису населення СРСР за 1926 р. з 1 млн. 244 тис. 433 мешканців Далекого Сходу 303 тис. 259 чол. були українцями. Ця кількість була наполовину меншою порівняно з переписом 1923 р. Така ситуація була зумовлена низкою причин, серед яких «повна асиміляція», внаслідок якої «українців вносили в реєстр як осіб російської національності», «небажання розкривати свою національність з певних політичних міркувань» і «втрата національної свідомості та зросійщення, яке протягом тривалого часу здійснювалось Російською імперією» [6, с. 56]. З вищенаведених фактів зрозуміло, що 70% емігрантів Далекого Сходу, котрі були українцями, становили більшу частину загальної кількості населення цих територій.

У третьому пункті розділу про соціально-політичну ситуацію вказувалося, що однією із вагомих причин появи української громади на теренах Далекого Сходу була і російська революція. Так, Михайло Драгоманов, відомий український діяч, революціонер, будучи прихильником національ-

² Товариство «Просвіта» – громадська організація, утворена у Львові у 1868 р., яка і до сьогодні активно займається науково-освітньою діяльністю. Також відомо, що у 2014 р. в м. Луганськ, де триває військовий конфлікт, одного із членів товариства «Просвіта» було викрадено і вбито проросійськими найманцями. Детальніше про це чит.: В Луганську викрали університетського історика. *Історична правда*. 23 червня 2014. URL: <http://www.istpravda.com.ua/short/2014/06/23/143421/> (дата звернення: 11.04.2020).

ної ідеї, пропонував розбудову соціалізму на федералістичних засадах, беручи до уваги не лише історичні кордони країни, але й території, де проживала українська громада [11; 15]. Поява української громади на теренах Далекого Сходу, «не зважаючи на жорсткі методи тривалої русифікації Російської імперії, була зумовлена прагненням українців створити свою національну формацію, тобто отримати незалежність» [6, с. 58]. З 1917 р. кількість українських громад на теренах Далекого Сходу поступово зростала. Так, у восьми округах налічувалось 56 осередків. У червні того ж року в Ніколаєвську-Уссурійському пройшов Перший загальний всеукраїнський з'їзд діячів і громадянства Далекого Сходу, який «сприяв активізації українських національних рухів на Далекому Сході» [6, с. 58–59].

У рішеннях Другого всеукраїнського з'їзду Далекого Сходу знаходимо заклики до «формування власної армії, яка б безпосередньо підпорядковувалась військово-морським силам України». Відтак, український національний рух продовжувався до тих пір поки тут, за сприяння Надзвичайного комітету Далекого Сходу, не було прийнято рішення про формування Української армії Зеленого Клину [6, с. 61]. Після того як у січні 1924 р. радянська влада закрила офіс української громади, політичні тенденції українізації, що тривалий час спостерігалися на теренах Далекого Сходу, почали йти на спад. Проте, українські громади, діяльність яких на перший погляд дещо призупинилася, насправді перейшли до підпільних методів боротьби з радянською владою.

Третій розділ «Українці в Маньчжурії» складався з таких трьох пунктів: 1) соціальний статус; 2) політичні тенденції; 3) проблеми організації Української національної колонії. Вважаємо, що з вищенаведених трьох розділів «Огляду українських національних рухів» саме цей розділ є найінформативнішим, зважаючи на неабияку цінність результатів досліджень проведених безпосередньо в Маньчжурії. Автор вказував, що «найбільше його зацікавила проблема українського побуту в Харбіні», а також «проблема чисельності українців, які там проживали» [6, с. 64].

У цьому розділі знаходимо і перелік українських прізвищ, які найчастіше зустрічалися серед української громади у Маньчжурії, зокрема: Кушнарєнко, Москаленко, Слюсарєнко, Рябченко, Шевченко тощо. Тут були і відомості про «населення українців, які проживали у Харбіні, чисельність яких становила близько 15000 осіб». Відомо, що багато з них були байдужими до проблеми національної самоідентифікації, тому не можемо бути певними, що всі власники прізвищ, котрі мали характерне українське закінчення «-єнко», вважали себе українцями. Про тутешніх українців знаходимо такі спогади: «Це були люди, які просто любили давні українські традиції, народні пісні і танці, а також ковбасу» [6, с. 65].

Доволі цікавим також є спостереження автора стосовно соціальної ієрархії українського суспільства в Харбіні. Найвищий щабель в цій ієрархії займали так звані домовласники, які конкурували навіть з тутешніми євреями та китайцями. Вони мали по декілька двоповерхових будинків та були власниками ковбасних і алкогольних крамниць. Дуже багато українців, які відносилися до цієї категорії, мешкали у Харбіні [6, с. 66]. Дещо нижчий щабель займали «українці, численні спроби яких розбагатіти були невдалими». Проте і вони завдяки «своїй наполегливій праці, безупинним зусиллям та притаманному українцям споконвічному бажанню мати свій дім» володіли «нехай і невеликими, але власними будинками у передмістях». Ця категорія українців була загалом задоволена своїм життям і «не вважала свої умови несприятливими чи неблагополучними». На найнижчому рівні соціальної ієрархії опинилися українці, яких називали «зайдами». Тут, на жаль, опинилися і представники «справжньої інтелігенції». Серед українців, які відносилися до цієї категорії, з вищою освітою було лише кілька десятків осіб, а всі решта мали закінчену лише базову середню шкільну освіту. Також знаходимо свідчення про те, що жоден із орендарів в Харбіні не мав вищої освіти [6, с. 66]. Звідси можемо зробити висновок, що рівень освіти тогочасних українців, які проживали в Харбіні, був доволі низьким.

Стосовно політичних поглядів «українці розділилися на дві групи» [6, с. 67]. Так, одні, незважаючи на те, що були українцями, соромились спілкуватись рідною мовою, всіляко приховували своє походження і видавали себе за росіян. Таких українців було доволі багато. Інші ж, на відміну від попередніх, не видавали себе за росіян, але «не мали сталої позиції. Відтак ідентифікували себе то українцями, то «малоросами». Здебільшого спілкувалися російською мовою, проте не забували і про свою культуру, мову та національність» [6, с. 67]. Незважаючи на деякі незначні розбіжності, «політичні прагнення цих українців були однаковими. Як одні, так і другі були прихильниками ідеї відновлення Російської імперії» [6, с. 67].

На противагу цьому українська інтелігенція, яку, як ми раніше згадували, називали «зайдами», «відчайдушно боролася та відстоювала ідею незалежної України» [6, с. 67]. Так, протягом тривалого часу продовжувалося запекле протистояння між цими двома ідеологічно протилежними групами. Українська інтелігенція іронічно називала проросійських українців «співвітчизниками, яких також слід поважати», проте водночас соромилась та висловлювала свої «щирі співчуття» побратимам, які попали в тенета проросійської релігійної та культурної пропаганди [6, с. 68]. Відтак, з цього розділу зрозуміло, що повноцінне функціонування таких організацій як «Просвіта» та Український клуб в Харбїні, було можливим лише завдяки неабияким зусиллям української інтелігенції, яка становила меншість на фоні чисельних прихильників проросійських ідей.

У 1935 р. розгорнувся рух за створення Української національної колонії (УНК). Для заснування організації та обговорення проблемних питань було скликано засідання, для участі у якому було запрошено представників з різних українських організацій. Проте, з трьохсот п'ятдесяти запрошених на засідання прийшло лише сто дев'ять осіб. Така ситуація, зумовлена низькою явкою (всього 109 небайдужих з 15 000 мешканців Харбіна) могла спровокувати ще більший розкол та конфлікт в українській громаді.

За таких обставин єдиною умовою, яка уможливила б заснування Української національної колонії, було заснування організації, статут та основні положення якої були б прийнятними для обох сторін. З такою ініціативою на засіданні виступило керівництво Українського національного дому. Відтак, було укладено першу статтю статуту УНК, в якій проголошувалось наступне:

1. Захист національних, політичних, економічних прав та свобод українських емігрантів на території Маньчжурії.
2. Об'єднання всіх українських організацій на території Маньчжурії.
3. Консолідація всіх українських установ та інституцій з метою раціонального розподілу обов'язків на території Маньчжурії.
4. Окреслення загального напрямку діяльності для всіх українських організацій, інституцій тощо на території Маньчжурії.
5. Сприяння поширенню української культури в Азії, а також активна участь у проєктах розвитку та збереження світових надбань культури.
6. Боротьба з комуністичною ідеологією [6, с. 69].

Вищенаведені положення статуту УНК були узгоджені та ухвалені всіма членами організації, проте, прихильники проукраїнських ідей були невдоволені текстом статуту, і додали до нього ще декілька пунктів, зокрема [6, с. 70]: кожен, хто бажав стати членом УНК, повинен був скласти присягу перед Богом, людьми та власною совістю. Кожен член організації зобов'язувався:

1. Добросовісно служити організації та виконувати всі свої обов'язки;
2. Підтримувати ідею незалежної України та сприяти розбудові України як однієї із найбільших країн в Європі;
3. Докласти всі свої зусилля на боротьбу з комунізмом, мета якого знищити Україну.

Хоч ці декілька пунктів були узгоджені і затверджені всіма членами засідання, проте, зрозуміло, що вони відображали позиції лише прихильників ідей незалежної України.

Таблиця 1.

Керівники Української національної колонії в Харбїні [6, с. 70–71].

Прізвище та ім'я	Посада в УНК	Професія
Іван Селюк	Керівник УНК	Домовласник, орендодавець.
Дмитрій Барченко	Заступник керівника	лікар
Максим Нетребенко		стоматолог
Микола Білий		танцівник, хореограф
Микола Самарський		інженер
Юрій Рой	Ад'ютант в УНР	водій
Федір Богдан		працівник універмагу «Чюрїн»
Василь Федоренко		працівник універмагу «Чюрїн»

Більшість із вищевказаних осіб, імена яких ми перелічили в таблиці, були відомими в Харбїні громадськими діячами, які боролися за ідею незалежності України. Хоч вони і були «фінансово не-

залежними», але ще не були готовими «до проведення широкомасштабних суспільно-політичних рухів» [6, с. 71].

Отже, зрозуміло, що причиною довготривалих непорозумінь в українській громаді Харбіна був низький рівень політичної освіченості. Відомо, що в Харбіні, окрім УНК діяв і Союз Українських Емігрантів. Постійний розбрат та протистояння між прихильниками різних ідей в самій українській громаді стали каменем спотикання на шляху розвитку та повномасштабного розгортання українського національного руху в Харбіні.

Японсько-українські відносини у трактуванні Івана Світа

У цій праці ми досліджували як протягом тривалого проміжку часу змінювалось японське розуміння та бачення України, а також як сприймали та відносилися до українців японці в Маньчжурії. На основі виданої в Америці в 1972 р. книги Івана Світа «Українсько-японські взаємини 1903–1945 рр.», пропонуємо розглянути бачення та ставлення тогочасних українців до ситуації та подій на теренах Маньчжурії.

Іван Світ писав, що мета його книги полягала у «висвітленні деяких аспектів українсько-японських відносин, трактування яких в інших історичних джерелах було дещо не точним» [2, с. 362]. Також тут знаходимо і «Посвідчення» Івана Світа (англ. мовою – John V. Sweet), видане 9 лютого 1935 р. у Харбіні «Спілкою Українських Емігрантів у Маньджу-Ті-Го». Цікавим фактом є те, що це «Посвідчення» було надруковано російською мовою з японським перекладом, дописаним на посвідці вручну (див. Додаток 1).

У 1935 р. Іван Світ був редактором «Маньчжурського Вістника» і водночас уповноваженим офіційним делегатом від української громади [1, с. 476]. До того ж про нього відомо і те, що він був не тільки талановитим журналістом, але й істориком, активістом національних рухів за незалежність України, а також всесвітньо відомим філателістом. Він народився у 1897 р. в Харкові, який на той час входив до складу Російської імперії. Після закінчення Харківського національного університету багато подорожував Україною, вдосконалюючи свої знання у галузі гірничої промисловості. В березні 1918 р. планував дістатися до Америки, тому вирушив на Далекий Схід, але через революційні події у Владивостоці змушений був затриматись там на три місяці. Відомо, що з 1919 р. Іван Світ почав працювати журналістом у різних українських та західних газетних виданнях, тому часто на сторінках преси маньчжурського періоду можемо натрапити на його ім'я англійською мовою «John V. Sweet» [3]. У 1922 р., коли Владивосток зайняли війська Червоної Армії, він емігрував до Харбіна, де співпрацював з офісом Південно-Маньчжурської залізниці аж до завершення Другої світової війни. Після праці в китайській газеті «Гун-Бао»³, в якій він вів сторінку про українські новини, очолив «Український національний дім (Український клуб)». Звідси зрозуміло, що І. Світ мав неабиякий авторитет та вплив на українську діаспору в Харбіні. Після війни емігрував із Шанхаю до Америки [1, с. 476].

Про Український Народний Дім в Харбіні

Довготривалі приятельські взаємовідносини японців та українців в Харбіні розпочалися із повернення українській громаді приміщення Українського Народного Дому, що було б неможливим без сприяння японської влади. За словами І. Світа, історія українсько-японських політичних відносин бере свій початок ще з періоду японсько-російської війни. Також відомо про політичні контакти обох сторін і під час Першої світової війни у Владивостоці та згодом під час перебування японських військ у Сибіру. Проте, ці контакти не мали вагомого значення.

Український Народний Дім (Український клуб) був збудований за рік (протягом 1918–1919 рр.), після чого будівлю було конфісковано китайським військовим керівництвом. З 1924–1926 рр. українська громада в Харбіні вслякко намагалася повернути будівлю. Відомо, що український дипломат, викладач Українського вільного університету Олександр Шелухін навіть звернувся за допомогою до посольства Китаю в Женеві. Посольство надіслало до Адміністрації Харбіна вимогу повернути українській громаді її власність, але харбінське керівництво відмовилося виконувати цю пропозицію. У 1931 р. комісія Ліги Націй, яка прибула в Маньчжурію для вивчення ситуації, у звіті Літтона засуджувала конфіскацію будівлі Українського клубу. Незважаючи на те, що 6 грудня 1932 р. ця проблема порушувалася на засіданні Ліги Націй, проте рішення про повернення Українського Народного Дому громаді не було прийнято⁴.

³ За словами Івана Світа, інформація про Україну в «Гун-Бао» вперше з'явилась у статті «Життя в Україні», починаючи з 26 січня 1929 р. [2, с. 83].

⁴ Цікавим фактом є те, що у свідченнях члена Літтонської комісії Генріха Шнее неодноразово подавалась інформація

У 1931 р. після зустрічі в Європі представників УНР та представників японського уряду, японсько-українські контакти знову було відновлено. Все почалося з того, що Володимир Мурський, представник екзильного уряду УНР в Туреччині, зустрівся з військовим аташе Посольства Японії в Стамбулі. Дещо згодом у Варшаві відбулася зустріч Володимира Сальського, генерал-хорунжого Армії УНР, з Янагіта Гендзо, генерал-лейтинантом японської Імператорської армії, військовим аташе у Посольстві Японії у Варшаві⁵. Відомо, що під час цих зустрічей обговорювалися різні проблеми, зокрема й ті, що стосувались української громади в Харбіні. Слід зауважити, що завдяки домовленостям, яких вдалось досягти під час перемовин, будівлю Українського клубу 15 листопада 1933 р. повернули українській громаді. Меморандум про повернення підписали керівник японської військової місії в Харбіні Комацубара Мічітаро, а також представники УНК Д. Барченко та І. Світа [2, с. 124].

Японці в житті Івана Світа

У процесі нашого дослідження, звичайно, нас як науковця, передусім, цікавили об'єктивні історичні факти, проте, ми часто задумувалися також і про роль міжособистісних відносин, які беззаперечно мали неабиякий вплив на хід історії. Відтак, ми проаналізували взаємини І. Світа з його найближчими японськими колегами.

У різних джерелах знаходимо інформацію про міцні приятельські відносини І. Світа та японця К. Хоріе (К.К. Хоріе), з яким він познайомився у 1924 р. К. Хоріе протягом тривалих років дружби неодноразово допомагав І. Світу. Про дружбу з Хоріе він писав, що «це були ширі та теплі відносини справді споріднених душ» [2, с. 360]. Про Хоріе згадували і в японських джерелах, які здебільшого посилалися на історичні праці А. Жуковського. Звідси зрозуміло, чому прізвище Хоріе у японських джерелах було надруковане катаканою [20, с. 219]. Окрім того, замість повного імені подавались лише ініціали Хоріе, тому дуже важко було відшукати хоча б якусь інформацію про нього, зважаючи на складність процесу ідентифікації особи. Проте, з праці І. Світа нам вдалось довідатись, що Хоріе був працівником офісу Південно-Маньчжурської залізниці. З 1933–1934 рр. був радником японської військової місії з питань, що стосувалися України. Згодом працював у Департаменті закордонних справ Маньчжурії [2, с. 360].

У реєстрі Південно-Маньчжурської залізниці в Харбіні за 1926 р. серед працівників інформаційно-пошукового відділу нам вдалось відшукати ім'я людини, прізвище якої також було «Хоріе». Так ми довідалися, що справжнє ім'я Хоріе – Кадзумаса. Тут повідомлялось і про те, що до складу персоналу відділу, який нараховував 16 працівників, входив також один нештатний працівник росіянин та четверо японців [8, с. 42]. Цікавим було те, що імена працівників у реєстрі подавались у довільному порядку, тобто, не за алфавітом. Хоріе Кадзумаса був третім у списку одразу після імен керівників відділу. Звідси, можемо зробити припущення, що Хоріе Кадзумаса також займав доволі високу посаду. Зважаючи на те, що у реєстрі за 1928 р. ім'я Хоріе вже було не третім у списку, а надруковане одразу під іменем Фурусави Кокічі, керівника відділу, цілком вірогідно, що це вказувало на його службове підвищення [9, с. 41]. Ім'я Хоріе Кадзумаса залишалось на тій же позиції у списку і після того, як керівником Південно-Маньчжурської залізниці став Усамі Канджі [5, с. 14].

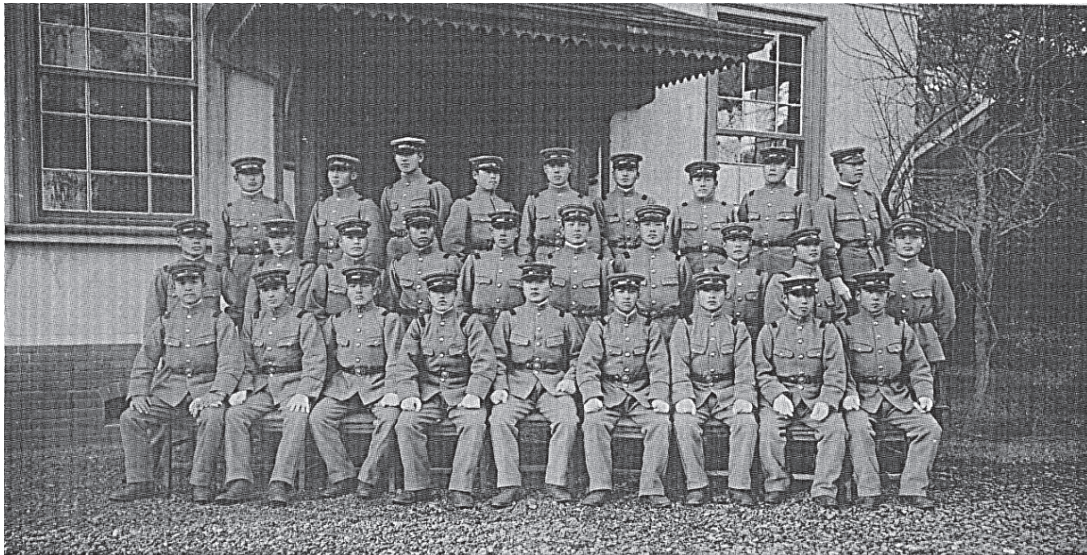
У книзі І. Світа також знаходимо інформацію про те, що Хоріе Кадзумаса був офіцером японської армії, яка розташовувалась у Приморському краї, під час перенаправлення військ на Сибір. Про нього також можна довідатись і з військового реєстру [16]. Він також згадується і в списках випускників таких навчальних закладів: кадетська школа (9-ий набір, 1910 р. випуску) та Військова академія сухопутних військ (24-ий набір, 1912 р. випуску) [19; 21].

Відомо, що Хоріе Кадзумаса був спеціалістом з питань, що стосувались Росії, і написав працю під назвою «Поки Росія не піде на поступки», яка була опублікована в 1916 р. інформаційно-пошуковим відділом Південно-Маньчжурської залізниці в Харбіні [14]. З попередньо наведених фактів зрозуміло, що Хоріе Кадзумаса був не лише близьким другом І. Світа, але й важливим каналом інформації стосовно намірів японської влади.

Ще однією доволі важливою постаттю в житті І. Світа, про яку ми дізнаємось з його книги, був «професор Кітагава» [2, с. 102]. Вважаємо, що це був не хто інший як Кітагава Шікадзо. З життя Кітагава Шікадзо відомо, що у 1908 р. він закінчив відділ російської мови Токійської школи іноземних мов і почав працювати на Маньчжурській залізниці [17].

про росіян у Маньчжурії, проте згадок про українців не було взагалі. Див.: [4; 7].

⁵ Янагіта Гендзо служив в штабі Квантунської армії, очолював японську військову місію в Харбіні. Отримав звання полковника. Попав в полон під час операцій радянських військ в Маньчжурії, помер в Москві [10; 23; 2, с. 103].

*Фото 2. Загальне фото випускників кадетської школи (9-ий набір)
(особа в третьому ряді справа, з повернутою головою направо – Хоріе Кадзумаса).*

Джерело: Меморіальний альбом кадетської школи за 1910 р.
(з колекції бібліотеки в храмі Ясукуні)

Фото 3⁶. Загальне фото працівників харбінського офісу Південно-Маньчжурської залізниці (особа, що стоїть зліва в другому ряді – Кітагава Шікадзо).

Джерело: Фото з колекції Фурусави Такахіко. Зроблено приблизно в 1925–1929 рр.

Також з книги І. Світа дізнаємося і про перше знайомство з Кітагава Шікадзо у 1931 р., коли той працював в економічному відділі канцелярії Південно-Маньчжурської залізниці⁷ [2, с. 362]. Професор Кітагава Шікадзо, зважаючи на свою спеціальність, завжди цікавився життям та проблемами українців в СРСР та в Сибіру, вивчав історію України, активно брав участь у різноманітних конференціях, присвячених цим проблемам. Кітагава Шікадзо був також одним із тих японців, які сприяли поверненню Українського національного дому українській громаді. Згодом, повернувся в Японію

⁶ В першому ряді третій справа – керівник залізниці Фурусави Кокічі, біля нього нештатний працівник – Сергій Голчинський, радник російських інформаційних видань, який таємно співпрацював з японським урядом по збору інформації про ситуацію в СРСР. П'ята постать в першому ряді – Осава Джюн. Жінка, в останньому ряді справа – Катерина Олена, вчитель загальної середньої школи в Харбіні. Ймовірно, що фото було зняте в резиденції Фурусави Кокічі.

⁷ Проте, його ім'я ми не змогли знайти у реєстрових списках працівників залізниці за 1931–1935 рр.

і став керівником японської Асоціації туранських народностей. За словами І. Світа, ця Асоціація випустила карту розселення українців на Далекому Сході, яку у 1935 р. Кітагава показав йому під час свого візиту до Харбіна. І. Світ захотів і собі придбати цю карту, проте, незважаючи навіть на дружбу, Кітагава Шікадзо змушений був йому відмовити. Згодом, Хоріе Кадзумаса пояснив, що причиною відмови була заборона японського уряду продавати карти іноземцям [2, с. 362].

У 1929 р. перед Мукденським інцидентом було опубліковано книгу Кітагава Шікадзо «Пантунгусизм та порятунок побратимів» [13]. У ній знаходимо інформацію про прагнення тунгуських народностей об'єднатися від Японії аж до Європи заради спільної національної ідеї. Окрім цього у книзі знаходимо твердження і про те, що корінні жителі Маньчжурії та Японії відносились до однієї раси. У своїй праці «Карта-посібник розселення тунгуських народностей» Кітагава Шікадзо зарахував до цієї групи і такі європейські народи, як: фіни, угорці та болгары. Цілком імовірно, що Кітагава Шікадзо, зважаючи на географічну близькість України з цими країнами, розглядав можливість співпраці українців з тунгуськими народами [12].

Висновок

Отже, стосовно своєї праці І. Світ писав, що джерельною базою його книги були різноманітні історичні документи, а також і його власний щоденник, проте «зберігати об'єктивність під час написання книги було дуже важко, зважаючи на теплі та дружні відносини з японцями» [2, с. 360]. З іншої сторони, японська влада та Департамент закордонних справ Маньчжурії також проявляли неабиякий інтерес до питань, що стосувались українських проблем. Підтвердженням цього є численні наукові дослідження, історичні документи тощо.

З початком японсько-китайської війни відбулися зміни не лише в політичному курсі Японії, але й у японському чиновницькому апараті Маньчжурії [18]. Так, більшість із тогочасних японських чиновників, які підтримували і сприяли українській громаді, серед яких був і Кітагава Шікадзо, покинули Маньчжурію. За словами І. Світа, дружні відносини між українськими громадами та японськими дипломатами в Маньчжурії та Шанхаї тощо, тривали до квітня 1935 р. Проте, після початку японсько-китайської війни посилювався тиск на українську громаду, а розгортання українських національних рухів викликало невдоволення серед представників керівної верхівки Маньчжурії.

Сприятлива для українців ситуація різко змінилася, коли японське керівництво в Маньчжурії, почало тісно співпрацювати з російською фашистською партією та крайніми правими монархістами. Антиросійська діяльність з тих пір гостро засуджувалась, а контроль за українськими рухами було посилено. У 1936 р. І. Світ видав книгу «Український національний дім», в якій розповідалася історія повернення будівлі Українського клубу громаді за сприяння полковника Комацубара. Проте, наступного року, через небажання японської влади розголошувати факт про співпрацю з українською стороною, ця книга була заборонена [2, с. 362]. Так, тогочасна японська влада, яка фактично керувала маріонетковою державою Маньчжурією, взяла курс на встановлення дружніх відносин з російською громадою.

У 1937 р. було припинено видання української газети «Маньджурський Вістник» [2, с. 253]. Протягом тривалого періоду японська влада всіляко сприяла і підтримувала редакцію «Маньджурського Вістника», але несподівано змінила свій протекторат на цензуру, а зрештою і на заборону виходу української газети. Так на фоні тогочасної розбурханої політичної ситуації в світі, українська громада втратила важливий канал поширення інформації, зокрема і про українські національні рухи в Маньчжурії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Попок А.А. «Маньджурський вістник». *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. Смолій (гол.) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2012. Т. 6: Ла–Мі. С. 476.
2. Світ І. Українсько-японські взаємини 1903–1945. Історичний огляд і спостереження. Нью-Йорк, 1972. 372 с. (Мемуаристика; ч. 3).
3. Manchukuo Stamps. URL: http://manchukuostamps.com/John_V_Sweet.htm (Last accessed: 25.01.2020).
4. Report of the Commission of Enquiry into the Sino-Japanese Dispute. URL: http://www.business-sha.co.jp/wp-content/uploads/Lytton_Commission.pdf (Last accessed: 25.01.2020).
5. 南満洲鉄道編『職員録. 昭和5年8月1日現在』南満洲鉄道総務部人事課, 1930年.
6. 満洲帝國外交部編『東亜政情』第五卷、1936年.
7. ハイソリツヒ・シュネー著、金森誠也訳『「満洲国」見聞記〜リットン調査団同行記』講談社学術文庫、2002年.
8. 南満洲鉄道編『職員録. 大正15年7月1日現在』南満洲鉄道総務部人事課, 1926年.

9. 南満洲鉄道『職員録. 昭和3年1月1日現在』南満洲鉄道総務部人事課, 1928年.
10. 『帝国陸軍将軍総覧』秋田書店、1990年.
11. 中井和夫「ドラホマノフ覚書：帝政ロシアとウクライナ」『ロシア史研究』三八号)、2-43頁、1983年.
12. 北川鹿藏『「ツラン民族分布地図」解説書』日本ツラン協会、1933年.
13. 北川鹿藏『パン・ツングーシズムと同胞の活路』大通民論社、1929年.
14. 堀江一正『露西亜が譲歩するまで』南満洲鉄道哈爾濱事務所調査課、1926年.
15. 早坂真理「ロシア・ジャコバン派とミハイロ・ドラホマノフの論争—国際主義と民族主義の狭間—」『茨城大学教養部紀要』26号、53~77頁、
16. 陸軍省編『陸軍現役将校相当官現役停年名簿 大正9年9月1日調』川流堂、1920年.
17. 東京外国語学校校友会編『卒業会員氏名録』東京外国語学校校友会、1910年.
18. 武藤富男『私と満州国』文芸春秋、1988年.
19. 『官報』8085号、1910年6月6日.
20. 黒川祐次『物語 ウクライナの歴史』中公新書、2002年.
21. 『官報』8684号、1912年6月1日.

References

1. Popok A.A. «Mandzhurskyi vistnyk». *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. / redkol.: V. Smolii (hol.) ta in.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka, 2012. T. 6: La–Mi. S. 476.*
2. Svit I. *Ukrainsko-yaponski vzaiemyny 1903–1945. Istorychnyi ohliad i sposterezhennia.* Niu-York, 1972. 372 s. (Memuarystyka; ch. 3).
3. Manchukuo Stamps. URL: http://manchukuostamps.com/John_V_Sweet.htm (Last accessed: 25.01.2020).
4. Report of the Commission of Enquiry into the Sino-Japanese Dispute. URL: http://www.business-sha.co.jp/wp-content/uploads/Lytton_Commission.pdf (Last accessed: 25.01.2020).
5. South Manchuria Railway. *Staff Record. August 1, 1945.* Human Resources Division, General Affairs Department, South Manchuria Railway, 1930.
6. Ministry of Foreign Affairs of Manchoutikuo. *Toa Political Affairs.* 1936.
7. Heinrich Schnee, translated by Kanamori Shigenari. *A memoir of "Manchukuo" – accompanied by the Lytton Commission.* Kodansha Academic Bunko. 2002.
8. South Manchuria Railway. *Staff Record. July 1, 1926.* Human Resources Division, General Affairs Department, South Manchuria Railway, 1926.
9. South Manchuria Railway. *Staff Record. January 1, 1938.* Human Resources Division, General Affairs Department, South Manchuria Railway, 1928.
10. Imperial Japanese Army Generals. Akita Shoten, 1990. P. 427.
11. Nakai Kazuo. Memorandum of Understanding of Drahomanov: Imperial Russia and Ukraine. *Study of Russian History.* 1983. No. 38. Pp. 2–43.
12. Kitagawa Shikazo. *Turan Ethnic Map.* Japan Turan Association, 1933.
13. Kitagawa Shikazo. *Pan Tungusism and the Way of the Brotherhood.* Otsuminronsha, 1929.
14. Horie Kazumasa. *Until Russia makes concessions.* South Manchuria Railway Harbin Office Research Division, 1926.
15. Hayasaka Mary. *The Controversy between the Russian Jacobins and Mikhailo Drahomanov – Between Internationalism and Nationalism.* *Bulletin of the Faculty of Liberal Arts, Ibaraki University.* No. 26. Pp. 53–77.
16. Ministry of the Army of Japan. *Army Active Officer, Equivalent Officer List, September 1, 1919.* Seiryudo, 1920.
17. Tokyo Foreign Language School Alumni Association. *Graduation Member Name List.* 1910.
18. Muto Tomio. *Manchukuo and I.* Bungei Shunju, 1988.
19. *Government Bulletin Kanpo.* 1910. No. 8085. June 6. P. 116.
20. Kurokawa Yuji. *The Tail: History of Ukraine.* Chuo Koron, 2002.
21. *Government Bulletin Kanpo.* 1912. No. 8864. June 1. P. 8.

Додаток I⁸.

Посвідчення

Цей документ засвідчує, що його власник Іван Васильович Світ, член Спілки Українських Емігрантів у Маньджу-Ті-Го, редактор української газети «Маньджурський Вістник», є уповноваженою особою від Спілки Українських Емігрантів у Маньджу-Ті-Го відстоювати інтереси українських емігрантів в Маньджу-Ті-Го на переговорах з офіційними представниками керівництва Маньджу-Ті-Го, а також з представниками японської влади.

Посвідчення підтверджується підписами та офіційною печаткою.

Управління Спілки Українських Емігрантів у Маньджу-Ті-Го (печатка).

Керівник – П. Яхно (підпис).

Секретар – В. Павловський (підпис).

⁸ Джерело: [2, с. 57].

Отримано: 26.10.2020 р.

Прорецензовано: 03.11.2020 р.

Прийнято до друку: 10.11.2020 р.

e-mail: sribnyak.milana@gmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-61-66

Срібняк М. Соціальна адаптація полонених українців у Німеччині після Першої світової війни. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 61–66.

УДК 94(477).154

Мілана Срібняк

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ У НІМЕЧЧИНІ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті аналізуються особливості соціальної адаптації полонених вояків-українців у Німеччині після Першої світової війни, зокрема її правові, політичні та соціально-економічні аспекти, а також вибір полоненими різних життєвих стратегій у дихотомії: репатріація проти рішення залишитись в Німеччині на становищі політичних емігрантів. Частина німецьких полонених змогла успішно адаптуватися у німецькому суспільстві, і навіть створити сім'ї, ставши складовою частиною соціуму.

Ключові слова: репатріація, полонені, інтерновані, табори, еміграція, Німеччина.

Milana Sribnyak

SOCIAL ADAPTATION OF UKRAINIAN POWS IN GERMANY AFTER THE FIRST WORLD WAR

The article analyses the peculiarities of social adaptation of Ukrainian prisoners of war in Germany, particularly its legal, political and social aspects. The problem of repatriation of POWs was discussed at the international conferences and was regulated by various armistices and treaties (the Armistice of Compiègne, the Treaty of Brest-Litovsk, the Treaty of Versailles). After German surrender in the war and the demise of its empire, POWs of all nationalities acquired the status of interned persons, which notably improved their condition. At the same time, former POWs faced difficult social and economic life conditions in Germany, particularly food shortages. Besides, late 1918 and early 1919 saw repatriation commissions of various states starting their activity in Germany. They included the Ukrainian repatriation commission, which helped return several tens of thousands of people to Ukraine. Therefore, within the dichotomy faced by Ukrainian soldiers in Germany (repatriation against a decision to stay in Germany as political emigrants with subsequent adaptation to life conditions in this country), most long-term captives decided to return. In the wake of dramatic geopolitical changes in Europe and the world, repatriation to the homeland was regarded by most as the best option. On the other hand, some Ukrainians decided to stay in Germany for a longer period. They became witnesses to considerable changes in German political, economic and civil life. The Germans were suspicious of former POWs staying in the country, regarding them as competitors on the job market and as “aliens” in general. However, despite all obstacles some “brave men” managed to successfully adapt in Germany and even create families, becoming a part of their new country’s society.

Key words: repatriation, prisoners of war, interned persons, camps, emigration, Germany.

Питання полону та подальшого звільнення полонених після Першої світової війни складається з низки малодосліджених аспектів та явищ, які розкривають політичні, військові й соціально-економічні перипетії завершального етапу Великої війни та її повоєнних врегулювань. Дослідження проблеми репатріації та долі полонених після війни у колективному та індивідуальному вимірах дозволяє застосувати нові підходи до вивчення міжнародних і суспільних відносин крізь призму зв'язків держав і націй, військового і цивільного населення, місцевих і чужинців.

У загальному контексті полону Першої світової війни окремішнє місце для українського історичного дискурсу займають полонені українці. Ця категорія українців виокремлюється насамперед унікальними проявами національних прагнень і розвитком культурно-мистецького життя в умовах полону. Строкатість походження та довоєнного статусу, різноманітність ідейних переконань та політичних поглядів українців у таборі об'єднувалися спільним знаменником – бажанням волі. У

повоєнних прагненнях полонені українці поділялися на тих, хто бажав бути репатрійованим на Батьківщину, та тих, хто вбачав своє майбутнє за кордоном.

Ця стаття присвячена саме тій категорії полонених українців, що вирішила пов'язати свій життєвий шлях після Першої світової війни з перебуванням у Німеччині, чому сприяла зміна їхнього суспільного становища – з полонених вони стали інтернованими, а з 1921 р. отримали статус політичних емігрантів. Цей вектор дослідження є маловивченим, зокрема в контексті українського питання. Такі українські науковці, як І. Срібняк [5], В. Голубко [1], В. Трембіцький [6], І. Дацків [2] та В. Сідак [4] у власних дослідженнях акцентували свою увагу здебільшого на особливостях полону українців протягом Першої світової війни або в контексті повоєнного перебування полонених за кордоном. Проте питання соціальної адаптації полонених українців після Першої світової війни, зокрема у Німеччині, залишається малодослідженим і потребує комплексного вивчення.

Натомість, у працях зарубіжних дослідників Х. Джонса [14; 15], А. Рахамімова [17], Р. Нахтігала [16], Дж. Девіса [13] та ін. у загальноєвропейському дискурсі аналізується становище полонених різних національностей після Першої світової війни, їхній фізичний та морально-психологічний стан, взаємозв'язок держави–суспільства–полонених, загальнопоширене сприйняття полону та умов переходу полонених у цивільний стан. Однак згадувані автори оминають увагою український аспект соціальної адаптації полонених після Великої війни, даючи екскурс здебільшого про полонених країн Антанти і Німеччини.

Авторка статті ставить перед собою такі завдання: 1) простежити правові норми переходу полонених у цивільний стан; 2) визначити загальнопоширені причини вибору полонених у перебуванні за кордоном; 3) окреслити соціально-економічні й політичні умови перебування у Німеччині після Першої світової війни; 4) охарактеризувати український досвід соціальної адаптації у Німеччині після полону у першій половині 1920-х рр.; 5) проаналізувати фізичний та психологічний стан полонених у повоєнних умовах та 6) дослідити феномен переходу зі статусу полоненого у цивільний стан за кордоном на прикладі українців.

Перша світова війна як масштабне і деструктивне явище початкового етапу доби новітньої історії вплинуло не лише на геополітичну мапу, політичну кон'юнктуру та економічний розподіл ресурсів у масштабах цілого світу, а й на долі сотень тисяч людей. Руйнівний вплив відчули різноманітні прошарки й стани суспільств, однак найвідчутніше його переживали мобілізовані до складу протиборчих армій. Вояки-українці опинилися в найнебезпечніших умовах, воюючи в арміях ворогуючих багатонаціональних імперій. Опинитися в полоні означало вирватися з лещат смерті на полі бою, проте означало залишатися на багато місяців і навіть років за колючим дротом. Для представників багатьох національностей полон був надзвичайно складним досвідом, однак табори полонених українців у Німеччині та Австро-Угорщині стали унікальним прикладом плекання національних культурних традицій за підтримки таборових комендатур та Союзу Визволення України [5, с. 12]. Подібна підтримка національних прагнень простежувалася також у таборах для німецькомовних бельгійців [14], що провадилося з метою мінімізації імперських впливів на етнічні меншини.

Натомість, завершення бойових дій викликало необхідність повоєнного врегулювання питань щодо політичних, економічних і людських ресурсів. Комп'єнське перемир'я у трьох пунктах (з 34-х) визначило порядок репатріації полонених без принципу взаємності, що, зокрема, поширювалося на вихідців з країн Антанти. Принцип негайної репатріації мав виконуватися у надзвичайно короткий термін – протягом 30 днів [10], що в умовах браку ресурсів було дуже складно втілити. Дані умови призвели до стихійної та самовільної репатріації полонених різних національностей, мета яких була передовсім дістатися до нейтральних держав, зокрема до Швейцарії [20, р. 57–59].

В українській парадигмі організована репатріація розпочалася значно раніше – в рамках Брестського мирного договору. Особливою рисою даного договору стало те, що репатріація передбачала повернення на Батьківщину за власним бажанням полонених, які мали право залишатися у державі власного інтернування [3]. За результатами Брестського мирного договору частина полонених українців з німецьких таборів була об'єднана у синьожупанну дивізію, а з австрійських – у сірожупанну, які були долучені до складу збройних сил УНР [1, с. 191–192]. Проте в умовах військових потреб праця полонених інтенсивно використовувалася на примусових роботах [13, р. 623–624], тому значна частина українців (від 25-30 тис. до 40 тис.) була вимушена залишитися у таборах Німеччини [9, арк. 303].

Повномасштабне врегульоване звільнення полонених відбувалося в рамках договорів Версальської системи міжнародних відносин. Структура договорів передбачала наявність окремих розділів про полонених, де визначалися відповідальні комісії, які мали визначити механізми проведення репатріації. У контексті таборів Німеччини ключовим юридичним документом був Версальський мирний договір, який, однак, характеризувався абстрактністю формулювань на зразок проведення репатріації «якнайшвидше». Можливість залишитися на теренах країни інтернування обумовлювала 220-та стаття договору, яка передбачала право бути виключеним з репатріації за власним бажанням, однак представники Антанти вирішували чи репатріювати полоненого до нейтральної держави, чи надати право залишатися у країні інтернування [19, р. 135].

Звільнення полонених українців було особливо ускладнено декількома факторами. По-перше, нестабільна геополітична ситуація на українських теренах та загроза наступу більшовизму змушували країни Антанти з обережністю ставитися до повноцінної репатріації українців з таборів. Утворення Угорської Радянської Республіки, окупація Галичини армією Ю. Галлера стали одними з численних приводів стримування їхньої повномасштабної репатріації за ініціативи маршала Ф. Фоша і Союзнницьких урядів [21, р. 25]. По-друге, українські уряди стикалися із суттєвою проблемою нестачі фінансування та труднощами отримання транспортних засобів для перевезення полонених на Батьківщину. Планувалися чотири напрямки евакуації – два сухопутних (через Польщу і Румунію) та два річково-морських (через Дунай і Чорне море). Однак закриття кордонів та складність отримання пароплавів для транспортування зумовило повернення на українські терени лише поодиноких полонених, тоді як більшість (орієнтовно 20-30 тис.) залишалася на теренах Німеччини [7, арк. 54–55].

Як наслідок, значна частина полонених українців потрапила під вплив більшовицьких агітаторів. Варто підкреслити, що в умовах довготривалого полону, в епіцентрі епідемій, нестачі продовольства тощо полонені прагнули якнайшвидше покинути межі табору. Більше того, виснажені роками примусових робіт, полоненим імпонувала концепція «інтернаціональної рівності», запропонована комуністичною ідеологією. Тому, полонені прагнули потрапити до евакуаційних транспортів, що споряджались радянськими репатріаційними делегаціями [8, арк. 36–37]. Однак для когорти патріотично налаштованих полонених українців небажання повертатися на радянські терени ставала додатковою мотивацією залишатися у Німеччині.

Політична, економічна і соціальна траєкторія розвитку німецьких теренів після Першої світової війни суттєво відрізнялася від устрою Німецької імперії, поваленої деструктивними військовими наслідками, браком економічних і фінансових ресурсів, всебічною блокадою та втратою підтримки і довіри німецького населення. Натомість, соціальна адаптація полонених українців у Німеччині проходила у середовищі нових ідеалів, умов та обмежень, з якими також стикалося німецьке суспільство. Варто детальніше окреслити аспекти повоєнного життя у Німеччині та залученні колишніх полонених українського походження до його проявів.

Поява на політичній арені Веймарської республіки супроводжувалася революційними прагненнями широких верств населення. Замість кокард і прапорів імперської армії з'явилися червоні прапори, проте війна символів невдовзі переросла, за висловом Т. Лінденбергера, у «вуличну політику». Напружені стосунки між соціал-демократами і націоналістичними угрупованнями виливались у низку заворушень, організованими фрайкорами (Freikorps), які радикально виступали проти поширення більшовизму з наміром придушувати виступи робітників, та «Сталевим шоломом. Лігою фронтовиків» (Stahlhelm. Bund der Frontsoldaten), організації ветеранів Великої війни в опозиції до соціал-демократичних поглядів [22, р. 89–90].

Антагонізм поглядів правих і лівих прибічників створював напружену політичну атмосферу в німецьких землях. Враховуючи особливості походження, складні умови проживання і побуту в таборах та втоми від примусових робіт на користь Німецької імперії, ймовірно те, що полонені українці у своїх політичних переконаннях здебільшого схилилися до соціал-демократичних поглядів, тоді як риторика організацій правого спрямування викликала їхнє неприйняття. Схильності полонених українців до лівих поглядів сприяло також те, що соціал-демократи, на загал, позитивно ставилися до стану полонених, сприймаючи їх як жертв «імперіалістичної та капіталістичної війни» [15, р. 282].

Економічний стан Німеччини був надзвичайно ослаблений після Першої світової війни. Окрім міжнародних репарацій і втрати цінних промислових територій, країна зіткнулася із серйозними внутрішньо-економічними проблемами на зразок інфляції, суттєвої нестачі сировинних ресурсів і загальним занепадом промислових секторів. Держава на чолі з соціал-демократами була змушена

концентруватися на термінових тактичних рішеннях з відновлення економічного потенціалу й водночас балансувати у питанні зменшення державного контролю економіки, якого прагнули всі верстви населення, з потребою відновлення довоєнних економічних показників [11, р. 91–102].

Суспільне сприйняття і позиція німецького населення стосовно полонених, зокрема української національності, мало різнобічні прояви. Міжнародний Червоний Хрест відзначав те, як спокійно німецькі жителі ставилися до відвідування міст звільненими полоненими, виокремлюючи випадок, як жителі одного міста символічно відходили на узбіччя для надання шляху полоненим британцям. З ініціативи прибічників соціал-демократії розповсюджувалися памфлети, де в літературній формі засуджувалося жорстоке поводження з полоненими як наслідок дій попереднього режиму, а також висловлювалися сподівання на поширення полоненими «заклику до доброї волі, примирення та про-світництва» [15, р. 282–283].

Проте суто позитивне ставлення до звільнених полонених простежувалося здебільшого у випадках їхньої підготовки до репатріації. Натомість, сприйняття тих полонених, які вирішували залишитися на теренах Німеччини, було менш однозначним. Зокрема, німецьке населення ставилося до полонених як до прикладу нездорової конкуренції, адже останні були готові працювати за значно менші кошти, ніж цивільне населення [13, р. 628]. Більше того, полонені могли мати репутацію небезпечних осіб, яким бракувало самодисципліни після припинення роботи таборових комендатур. Найбільш тривожним проявом життя після таборів було поширення серед полонених смертельних хвороб на зразок іспанки, малярії тощо, що змушувало цивільне населення ставитися до перебування колишніх полонених у межах їхніх населених пунктів з певним страхом [15, р. 283–284].

Як наслідок, працевлаштування колишніх полонених українців у Німеччині після Першої світової війни було ускладнено багатьма труднощами. Крім того, нові регуляції ринку праці гарантували робочі місця для ветеранів війни, впливаючи на практики найму та звільнення роботодавцями, що негативно позначилося на працевлаштуванні жінок і полонених [11, р. 110]. Варто також згадати про масове повоєнне безробіття, яке частково сприймалося як результат конкуренції полонених та повернення ветеранів. Однак вважається, що насправді причиною безробіття здебільшого була нестача вугілля, що впливало на кожен аспект життя у Німеччині – нестабільне функціонування промисловості, транспортні перебої із залізницями, обмаль ресурсів для опалення та електрики тощо [11, р. 114].

Розповсюдженою причиною рішення колишніх полонених залишатися на теренах країни інтернування, зокрема Німеччини, були обставини створення родини. Одруження з німкенями було нерідкісним явищем для полонених з теренів країн Антанти, хоча в умовах таборового життя з його гомогенно чоловічим оточенням не було достатньо розповсюдженим. Прикметно, колишній полонений українець Іван Сагрудний після звільнення з табору Раштат залишився на теренах Німеччини, влаштувавшись перукарем, і в 1924 р. одружився з німкенєю Міною Грох (Mina Groh). Вони спільно провадили сімейний бізнес (перукарню) та виховували одного сина, про що можна дізнатися з онлайн проєкту Володимира Чернова [12]. Цей приклад полоненого українця свідчить про неординарний прояв облаштування професійного та особистого життя в умовах іноземного оточення.

Проте станом на 1921 р. епіцентром перебування української еміграції були Польща, Чехословаччина та Австрія, де існували осередки українських політичних та громадських об'єднань. Крім того, частина полонених українців опинилась на теренах Чехословаччини, Угорщини та Румунії, де очікувала репатріації на Батьківщину, однак у зв'язку з політичними обставинами, закриттям кордонів і ускладненим транспортуванням частина українців довгий час була позбавлена можливості повернутися на українські землі [9, арк. 305].

Окрему цікавість становить психологічний аспект процесу адаптації полонених за кордоном. За висловом швейцарського лікаря А. Фішера, Європа «буде заповнена індивідами з аномальними фізичними тенденціями, що вплине на колективну психологію суспільств». Дані побоювання перегукувалися з думками більшості психологів Центрально-Східної Європи, які вважали, що психологічно постраждали ветерани встановлять т.зв. диктатуру психопатів. Найбільш поширеним психологічним розладом полонених Першої світової війни був «синдром колючого дроту», який суттєво впливав на сприйняття полоненими навколишнього простору. Вплив на психологічний стан мешканців таборів справляли такі чинники, як регулярні недоїдання, переохолодження у бараках, фізичне виснаження від примусових робіт, а також епідемії іспанки, малярії, тифу та інших хвороб [17].

Окремим фактором, який об'єктивно ускладнював для полонених повернення на Батьківщину та сприяв перебуванню у країні інтернування, став психологічний комплекс меншовартості, що було наслідком поширеного сприйняття полону як неможливості полоненими виконувати свій обов'язок із захисту Батьківщини. Зокрема, побутувала думка, що солдати, які потрапляли в полон, опинилися у більш небезпечних умовах у порівнянні з продовженням перебування в окопах [18, р. 112]. Тому, у випадку повернення на рідні землі полонені могли зіштовхнутися з трактуванням їх як зрадників або, принаймні, як «зайвих ротів», особливо у випадку, якщо полонені мали поранення чи хронічні хвороби.

Психологічний стан полонених також міг перебувати під впливом умов невизначеності, відчуття невловимого часу та невідомості, коли завершиться війна. Подібна невизначеність могла призвести до психологічних розладів та втрати відчуття реальності. Також частина полонених відчували провину за свій статус полоненого або сприймали полон як покарання за скоєні гріхи. Для боротьби з подібними проявами «синдрому колючого дроту» полонені, зокрема української національності, організовували освітні гуртки, театральні вистави, власні періодичні видання. Зокрема, український таборовий часопис «Шлях» був важливим джерелом отримання новин з України та світу для полонених, який розповсюджувався в українських і багатонаціональних таборах [5, с. 115]. Українська культурницька діяльність у таборах дозволяла полоненим здолати психологічний стрес та позбутися своїх хибних світоглядних уявлень.

Отже, звільнення полонених українців з таборів на теренах Німеччини після Першої світової війни та їхній перехід у цивільний стан супроводжувався низкою обставин політичного, економічного і соціального значення. Питання утримання та репатріації полонених обговорювалося на міжнародних конференціях та знайшло своє вирішення у текстах мирних договорів – Брестської мирної угоди, Комп'єнського перемир'я, Версальського мирного договору тощо. На тлі кардинальних змін на геополітичній мапі Європи та світу репатріація на Батьківщину сприймалася більшістю полонених як найкраща альтернатива, натомість частина українців у таборах вибирала Німеччину для свого проживання. Останні ставали свідками суттєвих змін в царині політичного устрою, економічних умов і громадського життя Німеччини. Німецьке населення з пересторогою ставилися до «осілости» колишніх полонених, сприймаючи їх як конкурентів на ринку праці. Зрештою, морально-психологічний стан полонених був пригноблений роками полону в умовах таборової ізоляції. Однак, попри всі перепони, частина сміливців змогли успішно адаптуватися і створити сім'ї, ставши складовою частиною німецького суспільства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Голубко В. Армія Української Народної Республіки. 1917–1918: Утворення та боротьба за державу. Львів: Кальварія, 1997. 288 с.
2. Дацків І. Діяльність дипломатичного корпусу гетьманату П. Скоропадського за кордоном. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка: серія «Історія»*. Тернопіль, 2011. Вип. 1. С. 93–98.
3. Міжнародний договір між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одної сторони і Українською Народньою Республікою з другої сторони. Бересте-Литовськ, 9 лютого, 1918 р. URL: <https://uk.wikisource.org/w/index.php?curid=36917> (дата звернення: 10.10.2020).
4. Сідак В. Національні спецслужби 1917–1921 рр. (невідомі сторінки історії). Київ: Альтернатива, 1998. 320 с.
5. Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 р.). Київ, 1999. 296 с.
6. Трембійський В. Українська санітарно-допомогова праця на міжнародному ґрунті. *Вісті комбатанта. Квартальник об'єднання бувших вояків українців в Америці, братства кол. вояків 1-ої УД УНА*. 2015. URL: http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2015/03/blog-post_16.html (дата звернення: 9.09.2020).
7. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 3192. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 54–55.
8. ЦДАВО України. Ф. 3192. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 36–37.
9. ЦДАВО України. Ф. 3192. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 303.
10. Armistice with Germany. Paris Peace Conference: Senate Document 147. 1919. URL: <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000002-0009.pdf> (Last accessed: 01.10.2020).
11. Bessel R. Germany after the First World War. Oxford: Oxford University Press, 1993. 325 p.
12. Chernov V. Kurze Geschichte des ukrainischen Kriegsgefangenen des Ersten Weltkriegs Iwan Gregoriwitsch Sagrudny und seiner Nachkommen in Wetzlar. URL: <http://www.foto-kunst-tschernow.de/ka017s.html> (Last accessed: 25.05.2019).
13. Davis G. Prisoners of war in the twentieth-century war economies. *Journal of Contemporary History*. 1977. Vol. 12. P. 623–634.

14. Jones H. Prisoners of War (Belgium and France). URL: <http://tinyurl.com/y573pnyh> (Last accessed: 17.04.2019).
15. Jones H. Violence against prisoners of war in the First World War: Britain, France and Germany, 1914–1920. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 451 p.
16. Nachtigal R. The repatriation and reception of returning prisoners of war, 1918–22. *Immigrants & Minorities: Historical Studies in Ethnicity, Migration and Diaspora*. 2008. Vol. 26. P. 157–184.
17. Rachamimov A. The disruptive comforts of drag: (trans)gender performances among prisoners of war in Russia, 1914–1920. *The American Historical Review*. 2006. Vol. 111. Issue 2. P. 362–382. URL: <https://academic.oup.com/ahr/article/111/2/362/40698> (Last accessed: 15.09.2020).
18. Sabbatini S., Fiorino S., Manfredi R. The destiny of Italian prisoners in Austro-Hungarian POW camps during the First World War: remembering the defeat of Caporetto 100 years on. *Infections in the History of Medicine*. 2020. Vol. 1. P. 108–124.
19. Treaty of Peace with Germany (Treaty of Versailles). Paris Peace Conference, XIII: Senate Document 51, 66th Congress, 1st Session, 1919. 198 p.
20. Vance J.F. Objects of Concern: Canadian Prisoners of War Through the Twentieth Century. UBC Press, 2011. 330 p.
21. Willis F. Herbert Hoover and the Russian prisoners of World War I: a study in diplomacy and relief, 1918–1919. Stanford: Stanford University Press, 1951. 61 p.
22. Ziemann B. Germany after the First World War – a violent society? Results and implications of recent research on Weimar Germany. *Journal of Modern European History*. 2003. Vol. 1. Issue 3. P. 80–95.

References

1. Holubko V. Armii Ukrainoi Narodnoi Respubliki. 1917–1918: Utvorennia ta borotba za derzhavu. Lviv, Kalvariia, 1997. 288 s.
2. Datskiv I. Diialnist diplomatichnoho korpusu hetmanatu P. Skoropadskoho za kordonom. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka: Serii «Istoriia»*. Ternopil, 2011. Vyp. 1. S. 93–98.
3. Myrovy dohovir mizh Nimechchynoiu, Avstro-Uhorschynoiu, Bolhariieiu i Turechchynoiu z odnoi storony i Ukrainskoiu Narodniu Respublikoiu z druhoi storony, Bereste-Lytovsk, 9 liutoho, 1918 r. URL: <https://uk.wikisource.org/w/index.php?curid=36917> (data zvernennia: 10.10.2020).
4. Sidak V. Natsionalni spetssluzhby 1917–1921 rr. (nevidomi storinky istorii). Kyiv: Alternatyva, 1998. 320 s.
5. Sribniak I. Poloneni ukraintsi v Avstro-Uhorschyni ta Nimechchyni (1914–1920 r.). Kyiv, 1999. 296 s.
6. Trembitsky V. Ukrainska sanitarno-dopomohova pratsia na mizhnarodnomu hruntii. *Visti kombatanta. Kvartalnyk obiednannia buvshykh voiakiv ukraintsi v Amerytsi, bratstva kol. voiakiv I-oi UD UNA*, 2015. URL: http://komb-atingwar.blogspot.com/2015/03/blog-post_16.html (data zvernennia: 9.09.2020).
7. TsDAVO Ukrainy (Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy). F. 3192. Op. 1. Spr. 14. Ark. 54–55.
8. TsDAVO Ukrainy. F. 3192. Op. 1. Spr. 24. Ark. 36–37.
9. TsDAVO Ukrainy. F. 3192. Op. 1. Spr. 25. Ark. 303.
10. Armistice with Germany. Paris Peace Conference: Senate Document 147, 1919. URL: <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000002-0009.pdf> (Last accessed: 01.10.2020).
11. Bessel R. Germany after the First World War. Oxford: Oxford University Press, 1993. 325 p.
12. Chernov V. Kurze Geschichte des ukrainischen Kriegsgefangenen des Ersten Weltkriegs Iwan Gregoriwitsch Sagrudny und seiner Nachkommen in Wetzlar. URL: <http://www.foto-kunst-tschernow.de/ka017s.html> (Last accessed: 25.05.2019).
13. Davis G. Prisoners of war in the twentieth-century war economies. *Journal of Contemporary History*. 1977. Vol. 12. P. 623–634.
14. Jones H. Prisoners of War (Belgium and France). URL: <http://tinyurl.com/y573pnyh> (Last accessed: 17.04.2019).
15. Jones H. Violence against prisoners of war in the First World War: Britain, France and Germany, 1914–1920. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 451 p.
16. Nachtigal R. The repatriation and reception of returning prisoners of war, 1918–22. *Immigrants & Minorities: Historical Studies in Ethnicity, Migration and Diaspora*. 2008. Vol. 26. P. 157–184.
17. Rachamimov A. The disruptive comforts of drag: (trans)gender performances among prisoners of war in Russia, 1914–1920. *The American Historical Review*, 2006. Vol. 111. Issue 2. P. 362–382. URL: <https://academic.oup.com/ahr/article/111/2/362/40698> (Last accessed: 15.09.2020).
18. Sabbatini S., Fiorino S., Manfredi R. The destiny of Italian prisoners in Austro-Hungarian POW camps during the First World War: remembering the defeat of Caporetto 100 years on. *Infections in the History of Medicine*. 2020. Vol. 1. P. 108–124.
19. Treaty of Peace with Germany (Treaty of Versailles). Paris Peace Conference, XIII: Senate Document 51, 66th Congress, 1st Session, 1919. 198 p.
20. Vance J.F. Objects of Concern: Canadian Prisoners of War Through the Twentieth Century. UBC Press, 2011. 330 p.
21. Willis F. Herbert Hoover and the Russian prisoners of World War I: a study in diplomacy and relief, 1918–1919. Stanford: Stanford University Press, 1951. 61 p.
22. Ziemann B. Germany after the First World War – a violent society? Results and implications of recent research on Weimar Germany. *Journal of Modern European History*. 2003. Vol. 1. Issue 3. P. 80–95.

Отримано: 15.10.2020 р.

Прорецензовано: 28.10.2020 р.

Прийнято до друку: 05.11.2020 р.

e-mail: lesya1988@gmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-67-72

Розовик О. Радянська програма переселення українського селянства у 1921–1925 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 67–72.

УДК 94 (477).07

Олесь Розовик

РАДЯНСЬКА ПРОГРАМА ПЕРЕСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА У 1921–1925 РР.

У статті на основі маловідомих джерел висвітлено початок формування радянської програми переселення українського селянства на землі колонізаційних фондів УСРР та СРСР. Наведені дані щодо перенаселення деяких округ, де спостерігалось таке явище як безземелля і малоземелля селян, були малопридатні для сільськогосподарського обробітку ґрунту. Рішенням Ради Народних Комісарів (КПК), у складі Народного комісаріату земельних справ була створена комісія з надзвичайних переселень, яка вирішувала всі питання, пов'язані з переселенням селян у республіці та за її кордон. Подібні комісії також утворювались у всіх губернських та повітових центрах УСРР. Керівними органами влади республіки були затверджені основні напрямки політики переселення та затверджені пільги для переселенців.

Ключові слова: РНК УСРР, переселенські процеси, аграрне перенаселення, УСРР.

Olesia Rozovyk

SOVIET RESETTLEMENT'S PROGRAM FOR THE UKRAINIAN PEASANCE IN 1921–1925

The article, based on little-known sources, deals with the process of forming the policy of the Soviet government to solve such a problem as agrarian overpopulation of the USSR. The article presents data on overpopulation in some districts of the Ukrainian SSR, such as Kyiv, Chernihiv and Volyn districts, where such a phenomenon as scarcity of land and low-yielding soils was presented. An Emergency Resettlement Commission was established within the People's Commissariat of Land Affairs by the decision of the Council of People's Commissars (CPC). This Commission solved all issues related to the resettlement of peasants within the republic and abroad. Similar commissions were also formed in all provincial and county centers of the Ukrainian SSR. These commissions began active work on the registration of landless peasants and the search for vacant lands, primarily in the republic for their resettlement, beginning in the spring of 1921. Commissions were also carried out with the All-Russian (later All-Union) Resettlement Commission on the provision of land in uninhabited areas of the RSFSR, such as the Volga region, the Urals, Siberia, Kazakhstan, the Far East, Kuban, Stavropol, North Caucasus to the settlers from Ukraine. In February 1923, the CPC of the Ukrainian SSR took measures to ensure the planned resettlement of the rural population of the republic in Ukraine and abroad. In the autumn of 1923, the VIII All-Ukrainian Congress of Soviets approved the main directions of resettlement policy in the republic. It was reduced to the following measures: first – the resettlement of Ukrainians in the free lands of the Ukrainian SSR; second – resettlement, first of all, of the poor population, which included assistance in farming; third – the resettlement of part of the population from rural areas to cities; fourth – the resettlement of small peasant families in the All-Union Colonization Fund in the Urals, Siberia, Kazakhstan, the Far East. In April 1924, CPC of the Soviet Union, supporting the resettlement movement, adopted a resolution "On the benefits of migrants". It determined the level of material assistance to the families who settled in new lands. Thus, during 1921–1925, the All-Ukrainian Central Executive Committee and the CPC of the Ukrainian SSR developed a program of resettlement of the Ukrainian population within its ethnic lands and the Union Colonization Fund. This was the first five-year cycle of resettlement policy of the government of the USSR, and in 1926 a new resettlement program was approved, designed first for seven and then for ten years.

Key words: Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR, resettlement process, agrarian overpopulation, Ukrainian SSR.

Після завершення громадянської війни у РСФРР й утворення СРСР, у науковців, насамперед російських, розпочалася нова хвиля вивчення історії Сибіру і Далекого Сходу. Не залишався поза

увагою вчених й переселенський рух. Спочатку ці роботи носили описовий характер і у них було небагато матеріалу з висвітленням міграції населення у східні райони Росії (публікації П. Кобозєва [26], П. Дербєра і М. Шєра [22], Н. Архипова [21]). У роботі М. Платунова «Переселенська політика Радянської держави та її реалізація в СРСР (1917 – червень 1941 рр.)» наведено узагальнюючі дані щодо причин перенаселеності у різних регіонах СРСР, показано взаємозв'язок переселенської та національної політики радянської влади. Проте автор не ставив за мету окремо висвітлити стан переселенських процесів в УСРР [28].

Одна з перших робіт, яка була присвячена міграції українського населення і яка з'явилася на початку 1990-х років, стала праця В. Сергійчука «Українці в імперії». Автор у названій роботі показує процес поступового розселення українців на території спочатку Московської держави, а далі – Російської імперії й Радянського Союзу, включно до початку 1930-х років [32]. У публікації Ф. Заставного зазначені узагальнюючі підрахунки кількості емігрантів з УСРР у 1920-ті рр. [24].

Кілька робіт дослідників було присвячено встановленню причин переселенського руху серед українського населення, а також формуванню політики радянського уряду щодо цього процесу. Спробу встановити кількісні показники перенаселеності Подільської губернії на середину 1920-рр. було здійснено у статті В. Яцюк [33]. Про функції Всесоюзного переселенського комітету та низових ланок переселенських органів зазначив у своїй статті І. Киричевський [25]. Дослідниця С. Долинська у своїй дисертації приділила увагу, переважно, процесу утворення переселенських інститутів та ідеологічній основі переселенської політики радянської влади. Автор підняла питання побутового та економічного облаштування переселенців на нових місцях поселення [23]. Стаття російського дослідника А. Молощенкова містить загальний аналіз переселенської політики радянської влади, а також торкається проблеми впливу колективізації та розкуркулення на міграційні процеси в 1930-х рр. [27].

Низку статей щодо переселенського руху в Україні з використанням малодосліджених архівних документів, опубліковано автором цієї статті [29; 30; 31].

Метою цієї статті є висвітлення формування законодавчої політики радянської влади щодо вирішення проблеми аграрного перенаселення у окремих округах УСРР у першій половині 1920-х років.

В період національно-визвольної революції 1917–1921 рр. аграрне питання займало важливе місце у програмах багатьох політичних партій України. Його вирішення розглядалося декількома напрямками – від збереження приватної власності на землю поміщиків, фабрикантів і церков й до повної її ліквідації та передачі землі селянам без викупів і платежів у довічне користування. Впродовж 1917–1920 рр. це питання в Україні вирішувалося далеко не безконфліктно. Партія більшовиків, за участі лівих українських есерів, вдало використала аграрну проблему. З пропагандистською метою, щоб завоювати прихильність великої кількості селян, вони вже навесні спочатку 1918 р., а потім навесні 1919 р. у районах, де було встановлено радянську владу, проголошували ліквідацію поміщицького, фабрично-заводського, церковного й купецького землеволодіння. Земля передавалася селянам без викупу та інших стягнень (за дороги, водоймища, луги, сади, лісові насадження тощо). Селяни, отримавши землю, засновували тут різні форми господарювання, розпочинаючи від приватного індивідуального і закінчуючи створенням різних форм кооперативних об'єднань.

Однак вже в роки революції у таких густонаселених губерніях як Чернігівська, Полтавська, Катеринославська намітилася недостача земельних ресурсів. Це було викликано, з одного боку, роздачею орних земель селянам впродовж 1919–1920 рр., а з іншого – природним приростом населення республіки та, частково, міграцією в УСРР населення з сусідніх країн (Болгарії, Румунії, Чехословаччини, Польщі, Німеччини) й РСФРР. Зокрема, обстеження Губземуправління Київщини 15 сіл Шевченківської округи у 1921 р. виявило наступне аграрне становище населення. В окрузі було 41,6 тис. дес. земель, з них 7726 дес. займали садиби, 3699 дес. – малопродатні для землеробства, а решта 30,2 тис. дес. – орні ґрунти. У селах Городище, Хлестунівка, Петропавлівка, Мліїв, Квітка та окремих інших населених пунктах вже з'явилося 5 тис. безземельних або малоземельних сімей, які нараховували 21214 осіб. А на Білоцерківщині середня площа орної землі на господарство становила 2,9 дес., а всього по району 78% господарств мали ділянки менше 3 дес. землі. В цілому по Київській окрузі 3 дес. землі мало 70% сімей, що майже не відповідає прожитковим нормам аграрного забезпечення членів їх родин. Лише близько 8% господарів мали 5 і більше десятин землі, що відповідає рівню їх прожиткового забезпечення [9, арк. 402].

Таким чином, вже на початку 1920-х років в окрузі з'явилося масове обезземелення селян. Земельного забезпечення потребувало майже 22 тис. осіб, а таких вільних орних угідь в окрузі не було.

Не менш складне становище із забезпеченням селян землею склалося на Чернігівщині. Тут на початку 1920-х років з 94 тис. селянських господарств Чернігівської округи 45 тис. мали землі до 2 дес. на сім'ю. У той же час щорічний приріст населення в окрузі становив 10 тис. осіб, а прохання на переселення щорічно подавало понад 4 тис. сімей [2, арк. 154; 3, арк. 2–5; 5, арк. 2, 5, 9, 11; 6, арк. 2, 3, 20].

На Волині в Коростенському, Житомирському, Новоград-Волинському та окремих інших повітах краю обезземелення селян також підійшло до катастрофічної межі. У багатьох сім'ях наділ орних земель на одного члена сім'ї становив 0,1-0,3 дес. угідь. Тому вже у 1921–1922 рр. з губернії потрібно було відселити 189159 осіб. З них першочергово – 102520 людей або 20504 двори. Ці родини почали подавати клопотання Волинському губернському землеуправлінню на переселення до Таврійської, Херсонської, Катеринославської та Запорізької губерній [1, арк. 15]. Отже, безземельне або малоземельне населення необхідно було переселити на вільні землі республіки або за її межі на незаселені території РСФРР.

Реалізація цих масштабних завдань потребувала великих державних капіталовкладень. Вирішуючи ці питання, за рішенням РНК, у структурі Наркомату земельних справ (НКЗС) у березні 1921 р. було створено Надзвичайну переселенську комісію (НПК) і покладено в її обов'язки вирішення всіх питань щодо переселення селян в межах республіки та за її межі. Схожі комісії були також утворені у всіх губернських і повітових центрах УСРР [7, арк. 36].

Розпочинаючи з весни 1921 р., ці комісії розгорнули активну роботу щодо реєстрації безземельних селян та пошуку вільних земель, насамперед, в республіці для їх переселення. Проводилася також робота з Всеросійською (пізніше – Всесоюзнаю) переселенською комісією щодо надання земель у незаселених районах РСФРР – Поволжя, Уралу, Сибіру, Казахстану, Далекого Сходу, Кубані, Ставропольщини, Північного Кавказу переселенням з України.

Але навесні – влітку 1921 р. переселенські комісії республіки не змогли розгорнути належним чином свою роботу. Це було викликано тими обставинами, що на Поволжі виникла велика засуха і з цього краю та Приуралля і Ставропольщини в Україну розпочала прибувати велика кількість голодуючого українського і російського населення. Тому переселенські комісії республіки на певний час зупинили свою роботу щодо переселення українців за межі УСРР і на її території, а зайнялися проблемою розселення біженців з РСФРР, їх працевлаштуванням, виділенням для них земель під поселення та налагодженням у новостворених селах й хуторах, сільськогосподарських артілях, радгоспах, кооперативах належної виробничої діяльності і соціально-культурних умов життя [4, арк. 1-2].

У 1923 р. Сибірський переселенський комітет заклав на два роки поселення в Сибір з тією метою, щоб упорядкувати переселенський рух і виділити для новоприбулих родин придатні для землеробства угіддя. Проте переселенський рух у край це не зупинило і у 1924–1925 рр. сюди самовільно переселилося 50 тис. осіб, більшість з яких було населення з України. У 1925 р. Сибірський переселенський комітет створив районні переселенські управління в Томську, Омську, Іркутську, Красноярську, які взяли на контроль переселення в Сибір. У цьому ж 1925 р. вони виділили для переселенців з європейської частини СРСР і, насамперед, з УСРР 50 тис. ділянок в 14-ти округах Сибіру таким чином: Томській – 5 тис., Канській – 4,5 тис., Кузнецькій – 4 тис. ділянок тощо [17, арк. 46].

У лютому 1923 р. РНК УСРР ухвалив заходи щодо забезпечення планового переселення сільськогосподарського населення республіки в Україні і за її межами. У постанові зазначалося, що, внаслідок значного аграрного перенаселення республіки, великі маси сільського населення виявили бажання переселитися на вільні землі УСРР та за її межі. У зв'язку з цим, уряд прийняв рішення виявити всі вільні придатні для землеробства угіддя України і переселити на них безземельних селян; провести перепис бажаного населення виїхати за межі республіки й надати їм з державного бюджету матеріальну допомогу для заснування власних господарств у місцях свого поселення. Крім цього, виділялися фонди для окультурення земель, проведення благоустрою сіл та хуторів, налагодження у них сфери побуту та будівництва культурно-освітніх закладів [14, арк. 1].

Восени 1923 р. VIII Всеукраїнський з'їзд Рад схвалив основні напрямки переселенської політики в республіці. Вони зводилися до наступних заходів: по-перше, розселення українців на вільних землях УСРР; по-друге, переселення, насамперед, незаможного населення й надання їм допомоги

щодо ведення землеробства; по-третє, відселення частково населення з сільської місцевості у міста; по-четверте, переселення малоземельних селянських родин у Всесоюзний колонізаційний фонд на Урал, Сибір, Казахстан, Далекий Схід [12, арк. 485].

Виконуючи постанови уряду і Всеукраїнського з'їзду Рад, Народний комісаріат земельних справ УСРР восени 1923 р. провів реєстрацію вільних, придатних для землеробства угідь республіки і вияснив, що таких ґрунтів є 1,7 млн. дес. Всього, з урахуванням середніх потреб землі на одне господарство у 9-10 дес., ці губернії могли прийняти 80 тис. переселенських сімей. Поряд з пошуком вільних земель під переселення, місцеві переселенські комісії проводили в губерніях реєстрацію безземельних господарств, які хотіли переїхати на ці землі. І виявили, що бажаючих було в п'ятеро більше від тієї кількості, яку могли прийняти земельні ресурси України і їх чисельність по губерніях становила 368847 дворів [12, арк. 372–373; 18, арк. 29].

Вже на середину 1920-х років в республіці з'явилося 5 млн. сільського населення не забезпеченого землею, а наприкінці цього ж десятиліття їх чисельність зросла до 9,5 млн. осіб (1,818 млн. дворів) на Поліссі [15, арк. 15].

Навесні 1924 р. Президія ВУЦВК ухвалює постанову «Про першочергове переселення сільського населення УСРР у 1924–1925 рр.». Згідно цього документу, впродовж двох років уряд повинен був переселити на Південь України 16,5 тис. дворів, а у наступні 1926–1927 рр. відселити сюди ще 48696 господарств. Кожній сім'ї на будівництво житла у місці свого нового поселення виділялася допомога в 500 крб. [11, арк. 94, 354, 399].

Але, з врахуванням того фактору, що середня норма наділення земель на одне господарство повинна була становити в межах 10 дес., то існуючий на початку 1920-х років земельний колонізаційний фонд УСРР міг забезпечити лише 20% малоземельного населення республіки. Тому керівництво України поставило перед Всеукраїнським переселенським комітетом завдання, поряд із заселенням республіканського колонізаційного фонду, відшукати можливість, щоб переселити безземельних селян на вільні землі Союзного колонізаційного фонду – Поволжя, Уралу, Сибіру, Казахстану, Забайкалля, Далекого Сходу, Ставропольщини, Північного Кавказу. Окрім цього, спеціальним рішенням ВУЦВК (7 серпня 1925 р.) були визначені оптимальні місця для переселення українського населення у ці райони. Тут, впродовж 1925–1926 рр. Союзним колонізаційним фондом виділені землі на переселення 195 тис. людей (29 тис. дворів), а в наступні чотири роки – 1,2 млн. осіб (240 тис. дворів) [13, арк. 295].

У квітні 1924 р. РНК СРСР, підтримуючи переселенський рух, прийняв постанову «Про пільги переселенців». У ній визначався рівень матеріальної допомоги сім'ям, які оселялися на нових землях. Вказувалося на необхідність негайного забезпечення переселенців будівельними матеріалами, будівництво за рахунок держави у малоосвоєних регіонах залізниць, доріг, мостів через річки, проведення меліоративних та інших землевпорядних робіт. Новосели на чотири роки звільнялися від будь-яких податків, а замість цього, мали право взяти у держави маловідсоткові та безвідсоткові кредити на побудову осель і господарських приміщень. Схожа постанова була прийнята й ВУЦВК та РНК УСРР [11, арк. 387, 411].

Щоб упорядкувати переселенський рух в республіці і надати йому більшої чіткості й організованості, у червні 1924 р. уряд УСРР ухвалив постанову «Про неможливість переселення в УСРР населення з інших республік СРСР».

Необхідність прийняття цього документу викликала, з одного боку, великим аграрним перенаселенням України. З іншого боку, незважаючи на те, що на Поволжі вже не було голоду, населення з цього регіону продовжувало мігрувати в Україну. Багато сільського населення самовільно переселялося в республіку з Білорусії, Воронежської, Оренбурзької губерній, окремих районів Туркестану, Західної України, Молдови [9, арк. 24].

У липні 1924 р. Мала Президія ВУЦВК, а згодом і РНК УСРР, ухвалили постанову «Про переселенські товариства в Україні». Згідно цього документу, у названі товариства мали право вступати особи, які займалися землеробством, малоземельне населення, безробітні робітники і службовці, ремісники, кустарі, працівники торгівлі, які втратили можливість займатися своєю справою та інші. Товариство отримало право визначати першочерговість переселення на нові землі тих сімей, які найбільш гостро цього потребували, рівень надання на їх переїзд матеріальної допомоги, кількість виділеної землі в Україні та вирішення інших соціально-економічних і культурних питань. До 1925 р.

таких товариств утворилося в губерніях республіки близько сотні й вони надали допомогу по переселенню майже 2 тис. сімей [10, арк. 121; 16, арк. 74; 19, арк. 130].

Отже, на початку 1920-х років в Україні існувала проблема аграрного перенаселення, яка особливо стосувалася північних округ. Упродовж 1921–1925 рр. ВУЦВК і РНК УСРР розробили програму переселення українського населення в межах його етнічних земель та в Союзний колонізаційний фонд. Також була розроблена законодавча основа надання пільг українським переселенцям. Це був перший п'ятирічний цикл переселенської політики уряду УСРР, а в 1926 р. була схвалена нова програма переселення, розрахована спочатку на сім, а потім – на десять років.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Житомирської області (ДАЖО). Ф. Р-1111. Оп. 1. Спр. 1151. 45 арк.
2. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО). Ф. Р-65. Оп. 1. Спр. 353. 182 арк.
3. ДАЧО. Ф. Р-83. Оп. 1. Спр. 35. 18 арк.
4. ДАЧО. Ф. Р-504. Оп. 1. Спр. 360. 12 арк.
5. ДАЧО. Ф. Р-509. Оп. 1. Спр. 127. 14 арк.
6. ДАЧО. Ф. Р-509. Оп. 2. Спр. 40. 32 арк.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 27. Оп. 2. Спр. 279. 62 арк.
8. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 2. Спр. 1011. 24 арк.
9. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 5. Спр. 355. 432 арк.
10. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 5. Спр. 360. 144 арк.
11. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 5. Спр. 362. 420 арк.
12. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 5. Спр. 363. 485 арк.
13. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 6. Спр. 639. 314 арк.
14. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 7. Спр. 1131. 42 арк.
15. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 7. Спр. 1145. 83 арк.
16. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 7. Спр. 1175. 98 арк.
17. ЦДАВО України. Ф. 27. Оп. 8. Спр. 756. 68 арк.
18. ЦДАВО України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 66. 54 арк.
19. ЦДАВО України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 216. 148 арк.
20. ЦДАВО України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 349. 26 арк.
21. Архипов Н.Б. Дальневосточный край. Москва; Ленінград, 1929. 156 с.
22. Дербер П.Я., Шер М.Л. Очерки хозяйственной жизни Дальнего Востока. Москва; Ленінград, 1927. 300 с.
23. Долинська С.В. Українське селянство в переселенській політиці СРСР у 1920-ті роки: дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2015. 265 с.
24. Заставний Ф.Д. Східна українська діаспора. Львів, 1992. 176 с.
25. Киричевський І. Система переселенських органів УРСР (1925–1930 рр.). *Український історичний збірник*. 2014. Вип. 17. С. 194–202.
26. Кобозев П.А. Колонизация Дальнего Востока. *Труды государственного колониционного научно-исследовательского института*. 1924. Т. 1. С. 213–268.
27. Молощенков А. Политика советского правительства и переселение украинцев на Южный Урал в 30-х гг. XX в. *Вести Томского государственного университета. История*. 2011. № 3. С. 105–107.
28. Платунов Н.И. Переселенческая политика Советского государства и ее осуществление в СССР (1917 – июнь 1941 гг.). Томск, 1976. 283 с.
29. Розовик О.Д. Залучення кочуючих циган УСРР до осілости, громадської і культурно-освітньої роботи у 1920-х роках. *Етнічна історія народів Європи*. 2011. Вип. 35. С. 18–22.
30. Розовик О. Миграция сельского населения УССР в Сибирь, Забайкалье и Дальний Восток в 1920-х гг. *Теория и практика общественного развития*. 2013. № 5. С. 185–189.
31. Розовик О.Д. Проведення землевпорядкувальних робіт для переселенців у південних округах УСРР (1920-ті рр.). *Гілея. Науковий вісник*. 2016. Вип. 112. С. 29–31.
32. Сергійчук В.І. Українці в імперії. Київ, 1992. 92 с.
33. Яцюк В.Л. Аграрне перенаселення на Поділлі в середині 20-х років XX ст. *Краєзнавство*. 2006. № 1-4. С. 58–60.

References

1. Derzhavnyy arkhiv Zhytomyrs'koyi oblasti (DAZhO). F. R-1111. Op. 1. Spr. 1151. 45 ark.
2. Derzhavnyy arkhiv Chernihivs'koyi oblasti (DAChO). F. R-65. Op. 1. Spr. 353. 182 ark.
3. DAChO. F. R-83. Op. 1. Spr. 35. 18 ark.
4. DAChO. F. R-504. Op. 1. Spr. 360. 12 ark.
5. DAChO. F. R-509. Op. 1. Spr. 127. 14 ark.
6. DAChO. F. R-509. Op. 2. Spr. 40. 32 ark.
7. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy). F. 27. Op. 2. Spr. 279. 62 ark.
8. TsDAVO Ukrainy. F. 27. Op. 2. Spr. 1011. 24 ark.
9. TsDAVO Ukrainy. F. 27. Op. 5. Spr. 355. 432 ark.

10. TsDAVO Ukrainy. F. 27. Op. 5. Spr. 360. 144 ark.
11. TsDAVO Ukrainy. F. 27. Op. 5. Spr. 362. 420 ark.
12. TsDAVO Ukrainy. F. 27. Op. 5. Spr. 363. 485 ark.
13. TsDAVO Ukrainy. F. 27. Op. 6. Spr. 639. 314 ark.
14. TsDAVO Ukrainy. F. 27. Op. 7. Spr. 1131. 42 ark.
15. TsDAVO Ukrainy. F. 27. Op. 7. Spr. 1145. 83 ark.
16. TsDAVO Ukrainy. F. 27. Op. 7. Spr. 1175. 98 ark.
17. TsDAVO Ukrainy. F. 27. Op. 8. Spr. 756. 68 ark.
18. TsDAVO Ukrainy. F. 413. Op. 1. Spr. 66. 54 ark.
19. TsDAVO Ukrainy. F. 413. Op. 1. Spr. 216. 148 ark.
20. TsDAVO Ukrainy. F. 413. Op. 1. Spr. 349. 26 ark.
21. Arkhipov N.B. *Dal'nevostochnyy kray*. Moskva; Leningrad, 1929. 156 s.
22. Derber P.Ya., Sher M.L. *Ocherki khozyaystvennoy zhizni Dal'nego Vostoka*. Moskva; Leningrad, 1927. 300 s.
23. Dolynska S.V. *Ukrainske selianstvo v pereselenskiy politytsi SRSR u 1920-ti roky: dys. ... kand. ist. nauk*. Kyiv, 2015. 265 s.
24. Zastavnyi F.D. *Skhidna ukrainska diaspora*. Lviv, 1992. 176 s.
25. Kyrychevskyi I. *Systema pereselenskykh orhaniv URSR (1925–1930 rr.)*. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*. 2014. Vyp. 17. S. 194–202.
26. Kobozev P.A. *Kolonyzatsiya Dalnego Vostoka. Trudy gosudarstvennogo kolonyzatsyonnoho nauchno-issledovatel'skoho instituta*. 1924. T. 1. S. 213–268.
27. Moloshchenkov A. *Polytyka sovetskoho pravytelstva i pereselenye ukraintsev na Yuzhnyi Ural v 30-kh hh. XX v. Vesty Tomskoho gosudarstvennogo unyversyteta*. Istorii. 2011. № 3. S. 105–107.
28. Platunov N.Y. *Pereselenskaia politika Sovetskoho gosudarstva i ee osushchestvlenie v SSSR (1917 – iun' 1941 hh.)*. Tomsk, 1976. 283 s.
29. Rozovyk O.D. *Zaluchennia kochuiuchykh tsyhan USRR do osilosti, hromadskoi i kulturno-osvitnoi roboty u 1920-kh rokakh*. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. 2011. Vyp. 35. S. 18–22.
30. Rozovyk O. *Mihratsiia selskoho naseleniia USSR v Sibir, Zabaikale i Dalnyi Vostok v 1920-kh hh*. *Teoriia i praktika obshchestvennogo razvitiia*. 2013. № 5. S. 185–189.
31. Rozovyk O.D. *Provedennia zemlevporiadkuvalnykh robot dlia pereselentsiv u pivdennykh okruhakh USRR (1920-ti rr.)*. *Hileia. Naukovyi visnyk*. 2016. Vyp. 112. S. 29–31.
32. Serhiichuk V.I. *Ukrainci v imperii*. Kyiv, 1992. 92 s.
33. Iatsiuk V.L. *Ahrarne perenaselennia na Podilli v seredyni 20-kh rokiv XX st.* *Kraieznavstvo*. 2006. № 1-4. S. 58–60.

Отримано: 13.10.2020 р.

Прорецензовано: 27.10.2020 р.

Прийнято до друку: 30.10.2020 р.

e-mail: dzyraolesya@gmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-73-78

Дзира О. Діяльність українських допомогових товариств у Канаді 1918–1939 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». Острог, 2020. Вип. 31. С. 73–78.

УДК 94(477).152

Олеся Дзира

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ДОПОМОГОВИХ ТОВАРИСТВ У КАНАДІ 1918–1939 РР.

Відображено напрями діяльності українських громадських товариств у Канаді у міжвоєнний період, що допомагали переселенцям під час імміграції, фінансово та морально підтримували на перших порах їх побут у новій країні, займалися взаємострахуванням у разі хвороби, нещасного випадку, смерті. Визначено місце і роль цих організацій у діаспорі.

Ключові слова: імміграція, українські переселенці в Канаді, діаспора, допомогові товариства, харитативна діяльність.

Olesya Dzyra

ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN AID SOCIETIES IN CANADA IN 1918–1939S

The article analyses and systematizes the information about the charitable work of Ukrainian public organizations in Canada in the interwar period, with the purpose to facilitate the complicated process of removal, departure and further settlement of compatriots overseas. In general, such aid societies were divided into three types, namely those that fulfilled their functions to simplify the immigration process, those who financially supported their members in case of illness, accident, or death, and those who were founded for social and political purposes, but also directly supported their supporters, built orphanages, shelters, and schools, as well as fed and provided clothing to the extremely impoverished countrymen. Thus, the first aid society gave as much help as possible to everybody willing to leave for Canada, the second engaged in mutual insurance of their membership, and the third donated funds for the benefit of the diaspora. Immigration aid societies were promoted by the Canadian authorities, funded by shipping and railway companies that were particularly interested in immigration from Eastern Europe after the 1925 railway agreement with the Canadian government, and received dividends from it. The organizations that provided the mutual insurance service operated at the expense of mandatory membership fees. In addition to membership fees, other public organizations received funds from voluntary donations from members, supporters, and sponsors. And finally, this type of activity was not the main one. These organizations were both local and dominion in nature, both working on a temporary and permanent basis. Despite of common goal, they could be divided by religious or political affiliation. And yet they combine representatives of the diaspora for a good mission – to make life easier for newly arrived Ukrainian immigrants.

Key words: immigration, Ukrainian settlers in Canada, diaspora, aid societies, welfare activity.

Робота допомогових товариств в українській діаспорі Канади, заснованих з некомерційною метою, спрощувала вирішення ряду важливих питань для іммігрантів. Вона є невід'ємним елементом з історії переселенських рухів до Канади. Її вивченню не було присвячено окремих комплексних досліджень. Напрацювання видатного вченого діаспори М. Марунчака дозволяють скласти загальне уявлення про діяльність таких товариств [6; 7]. Спеціальним дослідженням з теми є «Ювілейна книжка українського товариства Взаїмна поміч», що передає хроніку подій історії цієї організації [4]. У статті М. Гульки-Тієчка проаналізовано вплив залізничної угоди 1925 р. на імміграційні процеси в Канаді й доведено збільшення кількості імміграційних товариств та зріст їх активності у зв'язку з її підписанням [12]. Харитативна діяльність комуністичних товариств передана у дослідженнях їх членів [3].

Тому метою обраного дослідження є характеристика роботи допомогових товариств української діаспори Канади в міжвоєнний період. Відповідно завданнями статті визначено: класифікувати

українські допомогові організації в Канаді, висвітлити напрями їх діяльності та визначити її ефективність.

У Канаді діяли товариства, що допомагали українцям у складному процесі імміграції. Найчисельнішим та найвідомішим було Товариство опіки над українськими переселенцями імені святого Рафаїла, створене з ініціативи єпископа Никити Будки на з'їздах у листопаді – грудні 1924 р. в Саскатуні й Вінніпезі. На таке рішення вплинула Канадська національна залізниця (далі – CNR), з якою, так само як і з «Кунард лайн», товариство в майбутньому тісно співпрацювало [15, р. 92]. CNR допомагала при створенні проекту заявки на чартер, який здобуло в липні 1925 р. [12, р. 32]. Свою назву організація отримала на честь архангела Рафаїла, що опікувався подорожніми й потребуючими. У статуті товариства було визначено такі напрями його роботи: «Товариство дає... всякі інформації листами і часописами, а також усно, про Канаду, про набування землі і спосіб господарювання, про заробітки і підприємства в Канаді... пояснення про найкращий спосіб відбування подорожі до Канади, щоби переселенці могли уникнути яких-небудь страт або прикростей в дорозі... порозумівається з правительством домінії і провінцій в Канаді, а також відповідними товариствами чи підприємствами, щоби... улегшити українським поселенцям загосподарювання в Канаді... поладжує всякі зажалення українських іммігрантів в справі страт або прикростей, які прийшлося потерпіти при виїзді з Рідного Краю. При переїзді, і при шуканні роботи або при осіданні на ріллі в Канаді, щоби поробити кроки до направлення заподіяної шкоди і до усунення заповіджених прикростей на будуче; товариство закладає доми для приїзжих українців, на час початкового побуту в Канаді... видає свою часопись, брошури і книжки... запрошує на наради фахівців і знавців» [цит. за М. Марунчаком, 7, с. 165–168]. Вже на 14 березня 1926 р. в діаспорі діяло 23 місцеві комітети по допомозі українцям у Канаді [7, с. 183].

Товариство імені святого Рафаїла несло відповідальність перед урядом за гарантування роботи для іммігранта й запевнення, що він не стане тягарем для держави, змушувало українсько-канадських фермерів приймати на роботу новоприбулих сільськогосподарських робітників з України. Об'єднання збирало матеріали Міністерства імміграції та колонізації про умови, правила визнання іммігрантів і роздавало їх майбутнім іммігрантам і потенційним спонсорам [13, р. 50]. Першим головою допомогової організації став о. проф. Є. Турула, який згодом передав керівництво установою С. Савулі, а від нього провід перебрав К. Продан, що управляв товариством 15 років до кінця його існування. Довкола організації згуртувалися такі видатні діячі, як Д. Ільчишин, В. Біберович, д-р М. Мігайчук, проф. І. Боберський, о. П. Божик, В. Дикий, М. Кумка, І. Рудачек та ін.

Товариство займалося не тільки поселенням українських іммігрантів з України, Франції, Німеччини, Болгарії, Китаю, Південної Америки, а й пошуком їх родичів у Канаді. Його члени закликали фермерів діаспори збирати кошти на допомогу новоприбулим. Особливо фінансова допомога була потрібна українським емігрантам на час виїзду з України. Товариство домовилося з урядом про виділення землі для приїжджих українців у Квебеку та Британській Колумбії [6, с. 29–31]. У 1928 р. воно допомогло у справі переїзду іммігрантів з Шанхаю [5, с. 70–71]. А в 1932 р. ним було налагоджено зв'язки з Сільською реабілітаційною комісією (Rural rehabilitation commission). Ця комісія надавала ферми та допомогу в господарстві безробітним [7, с. 202–203]. Товариство співпрацювало із залізничними компаніями CNR, Канадською тихоокеанською залізницею (далі – CPR) і Канадською пароплавною компанією («Canada Steamship Line»). Ці контакти були дуже важливими для переселенців, оскільки залізниці мали визначене державою право розміщувати іммігрантів у обраних ними місцях. Тому члени цього об'єднання намагалися домовлятися з управлінням залізничних компаній про поселення на кращих землях українців-іммігрантів. Воно мало свою філію в Едмонтоні. Товариство опіки в Канаді співпрацювало з аналогічним товариством у Львові. Відповідав за зв'язки з цією організацією у Львові спочатку І. Боберський (також агент пароплавної компанії «Кунард лайн»), а після його від'їзду з Канади у 1933 р. – К. Продан. Ця допомогова організація також надавала юридичну консультацію представникам діаспори, публікувала у пресі інформативні матеріали про еміграцію, видавала інформаційні брошури, календарі-альманахи, редактовані І. Боберським, П. Божиком, Д. Ільчишином, такі як «Нове поле» (1927), «Прерія» (1928), «Кленовий листок» (1929), «Фарма» (1930), щорічник «Календар канадійських українців. Провідник» (1931–1936). Товариством було введено в життя діаспори святкування декад від року першого українського поселення в Канаді [6, с. 32].

Для збереження документації товариство навіть заснувало бібліотеку імені І. Боберського в домі його секретаря Д. Ільчишина. Функціонування організації завершилося приблизно у 1938 р., що пов'язано зі скороченням імміграції [16, р. III].

Таким чином, його діяльність допомогла поселенцям краще облаштуватись у Канаді і полегшила процес пошуку роботи.

Товариство опіки над українськими переселенцями ім. св. Рафаїла не було єдиною установою, що займалась імміграційними справами в Канаді. Ними також займався спеціальний імміграційний комітет, створений ще у грудні 1923 р. на Першому українському просвітньо-економічному конгресі у Вінніпезі. До нього увійшли М. Стечишин (пізніше суддя в Саскатуні), посли М. Григорчук, М. Бачинський, ред. О. Гикавий, о. С. Савчук, М. Лучкович, адв. А. Вавринюк, В. Свистун, посол Т. Ферлей, ред. Т. Томашевський та ін. Очолювали комітет М. Бачинський та Т. Ферлей. Ними було створено Українсько-еміграційне колонізаційне бюро. Але воно довго не проіснувало, і дехто з його членів перейшов до Українського товариства допомоги переселенцям (Ukrainian settler's aid society), створеного у 1927 р. у Вінніпезі. Головою організації був О. Дик, секретарем – Василь Балешта. У цій установі працювали такі фахівці, як Г. Курдидик, І. Рудачек, В. Біберович, Т. Дацьків. У Едмонтоні діяло Українське імміграційне та колонізаційне товариство (Ukrainian immigration and colonization association) (у 1927 р. перейменоване на Конфедерацію земельної корпорації (Confederation land corporation) на чолі з едмонтонськими бізнесменами братами В. та Я. Гавриляками, що надавало поради від залізничної компанії CPR, а в Саскатуні від цієї ж компанії – Українське колонізаційне бюро (з 1927 р.) під керівництвом І. Рурика. Крім таких допомогівих інституцій, у Канаді діяли агентства з одного чи двох працівників, що представляли інтереси тієї чи іншої корабельної лінії. Так, наприклад, представниками «Балтика-Америка лайн» («Baltic America Line») були Т. Дацьків та І. Ісаїв. Мали свої бюро Ю. Дробей, В. Гавриш, М. Гавриляк, В. Сташин та ін. [6, с. 34–35; 12, р. 41–48].

Вищезгадане Українське імміграційне та колонізаційне товариство, поле діяльності якого загалом обмежувалось Альбертою, у 1926 р. ініціювало переїзд до Саскачевану з Харбіна восьми біженців більшовицького режиму, в тому числі одного професора, двох студентів і двох акторів. Бажаючих виїхати було значно більше, масштабнішими були й комерційні інтереси товариства (переселення 150 сімей). Однак ці біженці в основній масі не були працівниками у сфері сільського господарства, як цього вимагало канадське законодавство [12, р. 39–42].

У підсумку діяльність «товариств опіки» в діаспорі сприяла організованому еміграційному рухові до Канади. Базуючись на громадських засадах та ініціативі членів, товариства значно полегшили й покращили умови поселення й пошуку роботи українців у Канаді в міжвоєнний період.

Окремий блок організацій в українській діаспорі Канади становлять допомогіві об'єднання, метою яких була матеріальна допомога своїм членам у часи криз, а також підтримка співвітчизників в Україні. Державне регулювання діяльності громадських організацій здійснювалось у рамках закону про компанії. В його основі лежала концепція некомерційної корпорації, яка була вперше додана до федерального загальнокорпоративного статуту в 1917 р. До виправленого Акту про компанії 1917 р. федеральні неакціонерні корпорації створювались спеціальними актами парламенту.

Розділ 5 Акта забороняв компаніям вести страховий бізнес. Дозволялось засновувати компанії з метою так званого взаємострахування (sinter-insurance) [11], коли створювались товариства з метою матеріальної допомоги членів один одному в нещасних випадках, хворобах та смертях. Це були допомогіві товариства. Українці в Канаді в міжвоєнний період заснували ряд таких об'єднань, як Українське запомогове братство св. Миколая, Українське запомогове товариство «Взаїмна поміч», Товариство допомоги безробітним в Торонто тощо.

Однією з найстарших організацій, що займалися взаємострахуванням, було Українське запомогове братство св. Миколая, яке постало у 1905 р. з ініціативи М. Гладкого, В. Карпеця і о. М. Гури. Товариство видавало кошти на похоронні витрати померлих членів і страхову допомогу в разі хвороби чи нещасного випадку. Членство братства обмежувалось українцями-католиками. Отримавши у 1930 р. чартер з Оттави [17, р. 83] і додавши до своєї назви слово «Українське», воно з провінційної організації переросло в домініальну установу. 19 жовтня 1933 р. громадське об'єднання отримало сертифікат реєстрації з Домініального департаменту «убезпечень», в якому говориться, що братство внесло потрібні депозити і виконало вимоги канадського законодавства, а тому може проводити свою діяльність по всій Канаді. Цей документ підписав міністр фінансів Р.Н. Ргодес. А в січні 1934 р. на конвенції було прийнято новий статут товариства, який відповідав вимогам і завданням чартеру

[8, с. 84]. У міжвоєнний період братство нараховувало близько 30 відділів з 2 500 членів. Його головою більше ніж 30 років був І. Жаровський.

На Сході Канади в Торонто з 1910 р. 16 років діяло Руське народне допомогове товариство. Також в Торонто було створено локальний Союз українських допомогівих братств, що складався з греко-католицьких допомогівих товариств [6, с. 97]. Аналогічним за конфесійною належністю членів було Товариство Св. Іоанна Милостивого в Онтаріо [10, арк. 13].

У листопаді 1921 р. у Вінніпезі утворилось Українське допомогове товариство «Взаїмна поміч». Ще до цього бажаючі долучитись до допомогівої діяльності намагались вступити в ряди братства святого Миколая, але їм було відмовлено через неприналежність до греко-католиків. А це у свою чергу змусило створити власну позаконфесійну організацію, але яку все-таки значною мірою представляли українці-православні [4, с. 11–12]. Засновниками і членами першої управи стали І. Трач (голова), С. Басистий, Г. Блок, В. Біленький, П. Попель. Об'єднання надавало допомогу своїм членам у випадку хвороби чи смерті. Товариство опікувалось не тільки своїми членами, а й будувало сиротинці та притулки для пристарілих, мало свої бібліотеки по відділах. З часом воно сформувало добродійний і народний фонди для підтримки української культури в діаспорі. Провідними діячами цієї установи були М. Стечишин (голова з 1925 р. до 1935 р.), В. Довганик (голова з 1936 р.), Т. Ферлей, О. Бабинець, В. Казанівський, С. Ковбель, І. Сирник, А. Павлик та інші [6, с. 97–98; 1, с. 14–17].

У лютому 1925 р. товариство отримує домініальний чартер, а отже можливість поширювати свою діяльність по всій Канаді. З 1925 по 1934 рр. утворилося ще 36 відділів «Взаїмної помочі», таким чином збільшивши загальну кількість осередків до 50. Допомога сім'ї в разі смерті члена товариства складала 150 дол., а спеціальна допомога родині від 50 до 350 дол. (залежала від часу перебування у складі товариства померлого члена). Членський внесок складав 50 центів на місяць, 5 центів на кожного померлого та 1 долар на рік на лікаря, оскільки при кожному відділі «Взаїмної помочі» працював лікар [1, с. 159–164]. Повідомлення про діяльність товариства публікувалися щотижня на сторінках «Українського голосу». До 1943 р. «Взаїмна поміч» діяла як добродійно-дпомогова установа, а після вже більше як страхова.

У 1922 р. з ініціативи комуністичного Товаришення український робітничий дім (далі – СУРД) засновано страхове Робітниче допомогове товариство (далі – РЗТ), що надавало грошову допомогу своїм членам у випадку смерті чи хвороби й долучалося до загальних акцій СУРД. Членський внесок складав 1 долар на місяць, а з початком Великої економічної депресії в Канаді було дозволено за бажанням зменшити внески до 50 і 25 центів [3, с. 154–155]. У ряди товариства входили й російські, польські, фінські відділення тощо. Першим його головою був М. Попович. У 1933 р. РЗТ налічувало більше 6 000 членів за підрахунками М. Марунчака [6, с. 74], а за відомостями О. Мартиновича у 1929 р. – 116 відділів з 7 400 членами [14, р. 250–251]. З 1928 р. товариство піклувалося сиротинцем та будинком для людей похилого віку, який закrywся у сер. 30-х внаслідок Великої депресії. Також воно передавало кошти на «Українські робітничі вісті», страйкові комітети та інші види діяльності СУРД. РЗТ долучилося до створення Робітничого та фермерського кооперативного товариства для торгівлі кам'яним вугіллям і лісом (з 1938 р. Народний кооператив) [14, р. 59, 251].

Консервативна Канадська січова організація з 1929 р. згідно з новим статутом вирішила додатково виконувати допомогіву функцію для свого членства й запровадила членські внески у розмірі 1 дол. на місяць для чоловіків, 50 цент. для жінок і 25 цент. для дітей. Їх виплачували як страховку у разі смерті чи хвороби, а також використовували на потреби організації [10, арк. 14–15].

Засновувались у Канаді також тимчасові товариства опіки, що постали з метою вирішення певних нагальних питань. Так, у роки Великої економічної депресії діяло «Товариство допомоги безробітним в Торонто», створене з ініціативи членів Українського народного дому й товариства «Взаїмна поміч». Об'єднання «взяло собі за ціль помагати українцям-робітникам в сей тяжкий час безробіття ...» («Український голос», ч. 32, 12 серпня 1931 р.). 31 серпня 1934 р. національно-патріотичним блоком організацій у Канаді було створено центральний Український допомогівий комітет для підтримки голодуючих в Україні, що надіслав телеграму до прем'єр-міністра Канади Р.Б. Беннета з проханням вплинути на радянську політику «виголоджування України» («Український голос», ч. 36, 5.09.1934) [2, с. 279, 286].

Отже, у міжвоєнний період в українській діаспорі Канади існували такі типи допомогівих товариств: 1) організації, що виконували свої функції задля спрощення процесу імміграції; 2) інституції, що фінансово підтримували своїх членів у випадку хвороби, нещасного випадку, смерті;

3) об'єднання, які були засновані з суспільно-політичною метою, але, окрім своїх основних завдань, безпосередньо допомагали своїм прибічникам, будували сиротинці, притулки, школи, годували, забезпечували одягом вкрай збіднілих земляків. Отже, перші допомагали по можливості всім охочим виїхати до Канади, другі займалися взаємострахуванням свого членства, а треті жертвували кошти на благоустрій діаспори. Іміграційним допомогим товариствам сприяли владні кола Канади, їм допомагали з фінансуванням корабельні та залізничні компанії, що особливо були зацікавлені у процесі іміграції зі Східної Європи після укладення залізничної угоди 1925 р. з канадським урядом і отримували дивіденди від цього. Некомерційні страхові організації функціонували за рахунок обов'язкових членських внесків. Інші ж громадські об'єднання, окрім членських внесків, отримували кошти і від добровільних пожертв членів, прихильників та спонсорів. Згадані організації були як локального, так і доміняльного характеру, як тимчасові на вимогу часу, так і ті, що працювали на постійній основі. Незважаючи на спільну мету, вони могли ділитися за релігійною чи політичною належністю членства. Залежно від типу організацій напрямами їхньої діяльності було інформування про можливості іміграції, умови поселення, канадське законодавство, допомога при пошуку родичів у Канаді, сприяння бажаному переїзду, взаємострахування, добродійність тощо.

Таким чином, допомогим організації були тими організаціями, що безпосередньо полегшували життя імігрантів як на початковому етапі їх приїзду та розселення, так і в подальшому працевлаштуванні, лікуванні тощо. Їх діяльність була ще одним черговим способом єднання українців діаспори.

Список використаних джерел та літератури:

1. Батицький В. Українське т-во «Взаїмна поміч». *Глюстрований календар «Українського голосу» на 1935 рік* / ред. О. Івах. Вінніпег: Українська видавнича спілка в Канаді, 1935. С. 159–164.
2. Боровик М. Століття українського поселення в Канаді (1891–1991). Монреаль; Оттава: Українська Могилянсько-Мазепинська академія наук (УММАН), 1991. 485 с.
3. Волинець М. 15 років ТУРФДім 1918–1933. Вінніпег: Накладом Робітничо-фермерського видавничого товариства, 1933. 190 с.
4. Довганик В., Попель П. 1 Відділ «В. П.» Вінніпег, Ман. Як повстало українське товариство Взаїмна поміч. *Ювілейна книжка українського товариства Взаїмна поміч* / упоряд. В. Батицький. Вінніпег: Накладом українського товариства «Взаїмна поміч», 1935. С. 11–17.
5. Макар В.Ю. Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади. Чернівці: Прут, 2006. 284 с.
6. Марунчак М.Г. Історія українців Канади: у 2 т. Вінніпег: Накладом Української вільної академії наук в Канаді, 1991. Т. 2. 512 с.
7. Марунчак М.Г. Студії до історії українців Канади: у 5 т. Вінніпег: Українська вільна академія наук, 1973–1980. Т. 5: Розвідки та документи міжвоєнної доби. 299 с.
8. Пропам'ятна книга з нагоди золотого ювілею поселення українського народу в Канаді / уложена українськими католицькими священиками під проводом свого єпископа. Йорктон: Накладом єпископського ординаріяту, з печатні «Голосу Спасителя», 1941. 338 с.
9. Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків: до 100-річчя прибуття перших українських поселенців до Канади: збірник / авт. кол.: А.М. Шлепаков та ін. Київ: Дніпро, 1990. 231 с.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4363. Оп. 1. Спр. 1. 248 арк.
11. The Dominion Companies Act amendment Act, 1917. URL: <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/canlawtt38&div=72&id=&page> (Last accessed: 13.10.2020).
12. Gulka-Tiechko M. Ukrainian immigration to Canada under the railways agreement. *Journal of Ukrainian Studies*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1991. Vol. 16. № 1–2. Pp. 29–59.
13. Kaye V., Swyripa F. Settlement and colonization. *A heritage in transition: essays in the history of Ukrainians in Canada* / ed. by Manoly R. Lupul. Toronto: McClelland and Stewart, 1982. Pp. 32–58.
14. Martynowych O.T. Ukrainians in Canada: the interwar years. Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies press, 2016. Book 1: Social structure, religious institutions, and mass organizations. XXIV. 650 p.
15. Osborne B. «Non-preferred» people: inter-war Ukrainian immigration to Canada. *Canada's Ukrainians negotiating an identity* / ed. by Lubomyr Luciuk and Stella Hryniuk. Toronto; Buffalo; London: Published in association with the Ukrainian Canadian Centennial committee by University of Toronto press, 1991. Pp. 81–102.
16. The St. Raphael's Ukrainian immigrants welfare association of Canada collection, Ukrainian Cultural and Educational Centre, Winnipeg: finding aid / prepared Jaroslav Iwanus and Wolodymyr Senchuk. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, University of Alberta, 1988. XII, 22 p. (Occasional research reports; № 21).
17. Yuzyk P. The Ukrainians in Manitoba: a social history. Toronto: University of Toronto press; London: Geoffrey Cumberlege, Oxford University press, 1953. 232 p.

References

1. Batytskyi V. Ukrainske t-vo «Vzaimna pomich». *Illustrovanyi kalendar «Ukrainskoho holosu» na 1935 rik* / red. O. Ivakh. Winnipeg: Ukrainska vydavnycha spilka v Kanadi, 1935. S. 159–164.
2. Borovyk M. Stolittia ukrainskoho poselennia v Kanadi (1891–1991). Montreal; Ottawa: Ukrainska Mohyliansko-Mazepynska akademiia nauk (UMMAN), 1991. 485 s.
3. Volynets M. 15 rokov TURFDim 1918–1933. Winnipeg: Nakladom Robitnycho-farmerskoho vydavnychoho tovarystva, 1933. 190 s.
4. Dovhanyk V., Popel P. 1 Viddil «V.P.» Winnipeg, Man. Yak povstalo ukrainske tovarystvo Vzaimna pomich. *Yuvileina knyzhka ukrainskoho tovarystva Vzaimna pomich* / uporiad. V. Batytskyi. Winnipeg: Nakladom ukrainskoho tovarystva «Vzaimna pomich», 1935. S. 11–17.
5. Makar V.Yu. Sotsialno-politychna intehratsiia ukraintsiv u polietnichne suspilstvo Kanady. Chernivtsi: Prut, 2006. 284 s.
6. Marunchak M.H. Istoriia ukraintsiv Kanady: u 2 t. Winnipeg: Nakladom Ukrainskoi vilnoi akademii nauk v Kanadi, 1991. T. 2. 512 s.
7. Marunchak M.H. Studii do istorii ukraintsiv Kanady: u 5 t. Winnipeg: Ukrainska vilna akademiia nauk, 1973–1980. T. 5: Rozvidky ta dokumenty mizhvoiennoi doby. 299 s.
8. Propamiatna knyha z nahody zolotoho yuvileiu poselennia ukrainskoho narodu v Kanadi / ulozhena ukrainskymy katolytskymy sviaschenykamy pid provodom svoho yepyskopa. Yorkton: Nakladom yepyskopskoho ordynariatu, z pechatni «Holosu Spasytelia», 1941. 338 s.
9. Ukrainski kanadtsi v istorychnykh zviazkakh iz zemleiu batkiv: do 100-richchia prybuttia pershykh ukrainskykh poselentsiv do Kanady: zbirnyk / avt. kol.: A.M. Shlepakov ta in. Kyiv: Dnipro, 1990. 231 s.
10. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vladly ta upravlinnia Ukrainy. F. 4363. Op. 1. Spr. 1. 248 ark.
11. The Dominion Companies Act amendment Act, 1917. URL: <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/canlawtt38&div=72&id=&page> (Last accessed: 13.10.2020).
12. Gulka-Tiechko M. Ukrainian immigration to Canada under the railways agreement. *Journal of Ukrainian studies*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1991. Vol. 16. № 1–2. Pp. 29–59.
13. Kaye V., Swyripa F. Settlement and colonization. *A heritage in transition : essays in the history of Ukrainians in Canada* / ed. by Manoly R. Lupul. Toronto: McClelland and Stewart, 1982. Pp. 32–58.
14. Martynowych O.T. Ukrainians in Canada: the interwar years. Edmonton; Toronto, Canadian Institute of Ukrainian Studies press, 2016. Book 1: Social structure, religious institutions, and mass organizations. XXIV. 650 p.
15. Osborne B. «Non-preferred» people: inter-war Ukrainian immigration to Canada. *Canada's Ukrainians negotiating an identity* / ed. by Lubomyr Luciuk and Stella Hryniuk. Toronto; Buffalo; London: Published in association with the Ukrainian Canadian Centennial committee by University of Toronto press, 1991. Pp. 81–102.
16. The St. Raphael's Ukrainian immigrants welfare association of Canada collection, Ukrainian Cultural and Educational Centre, Winnipeg: finding aid / prepared Jaroslav Iwanus and Wolodymyr Senchuk. Edmonton: Canadian institute of Ukrainian studies, University of Alberta, 1988. XII. 22 p. (Occasional research reports; № 21).
17. Yuzyk P. The Ukrainians in Manitoba: a social history. Toronto: University of Toronto press; London: Geoffrey Cumberlege, Oxford University press, 1953. 232 p.

Отримано: 10.11.2020 р.

Прорецензовано: 20.11.2020 р.

Прийнято до друку: 30.11.2020 р.

e-mail: h.d.klynova-datsiuk@nuwm.edu.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-79-85

Клинова-Дацюк Г. Український вільний університет у Німеччині Ді-Пі періоду. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 79–85.

УДК 94 (477).154

Галина Клинова-Дацюк

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ У НІМЕЧЧИНІ Ді-Пі ПЕРІОДУ

В статті йдеться про діяльність Українського вільного університету (УВУ) в Німеччині Ді-Пі періоду (1945–1952 рр.). Доведено, що найактивнішим у функціонуванні закладу освіти в цих хронологічних рамках був 1947–1948 н.р., оскільки в цей час здобувало освіту 492 студенти та працювало 95 викладачів і було видано значну кількість навчальної літератури. Однак з 1949 р. функціонування університету сповільнюється через масовий виїзд студентів та професорів за кордон, який був спричинений економічними труднощами. На прикладі УВУ показано роль вищих шкіл у збереженні національної ідентичності українців в еміграції.

Ключові слова: українська еміграція, переміщені особи (Ді-Пі), Український вільний університет, вища освіта, Німеччина.

Halyna Klynova-Datsiuk

UKRAINIAN FREE UNIVERSITY IN GERMANY DURING THE DP PERIOD

The article deals with the activities of the Ukrainian Free University in Germany (UFU) during the DP period (1945–1952). The process of resumption of the UFU operation is described. The initiator of this case was the last rector of the University of Prague and historian Vadym Shcherbakivsky. Well-known scientists Dmytro Doroshenko, Petro Kurinny, Ivan Mirchuk, Panteleimon Kovaliv and others supported his initiative.

It is noted that the Bavarian authorities and the American occupation were positive about the resumption of the university. The educational process in the higher education institution began in the summer semester of 1946.

The structure of the Ukrainian Free University in Germany had two faculties: philosophy from the departments of philosophy and pedagogy, philology (Ukrainian, classical, and Slavic), history, geography, archeology, ethnology and art sciences, as well as law and socio-economic sciences from various departments.

It is stated that the most active in the functioning of the university was the 1947–1948 academic year. As 492 students were educated and 95 teachers worked, a significant amount of educational literature was published. The university charter of 1948, which was the basic document regulating the functioning of the institution and giving it the right to broad autonomy and free publication, is also analyzed.

The article also proves that in addition to educational work in the UFU, a publishing business was developed. Among the publications of the university was mainly educational literature, in particular textbooks for students (scripts), which were printed in cyclostyle. In order to inform students about the content of academic disciplines, the number of lectures, seminars, practical classes, lecture programs were published. To facilitate the study of educational material, university teachers issued lecture notes. Among such publications are lectures by M. Andrusiak “History of the Cossacks”, I. Mirchuk “Introduction to Philosophy”, V. Kubyovych “Geography of Ukraine” and others. The UFU played an important role in preserving the national and cultural identity of the Ukrainian people and consolidating the Ukrainian scientific forces in exile.

Key words: Ukrainian emigration, displaced persons (DP), Ukrainian Free University, higher education, Germany.

Після завершення Другої світової війни Західна Німеччина стала центром концентрації українства за кордоном. У таборах для переміщених осіб (т.зв. таборах Ді-Пі, від англomовного терміну «displaced persons camps», скорочено – D.P.) перебувало близько 250 тисяч українців, представників різних професій, серед них великий відсоток становила інтелігенція, зокрема науковці та освітяни. Вони доклали чималих зусиль для розвитку української вищої освіти в еміграції, зокрема заснували

нові навчальні заклади – Українську високу економічну школу, Богословсько-педагогічну академію УАПЦ, Греко-католицьку духовну семінарію, а також перенесли з Чехословаччини, окупованої радянськими військами, діяльність Українського технічно-господарського інституту (УТГІ) та Українського вільного університету (УВУ). У Західній Німеччині, в Мюнхені, УВУ став центром збереження національно-культурної ідентичності українців та консолідації вчених-суспільствознавців різних поколінь, вихідців з різних регіонів України, які опинилися на еміграції.

У сучасній українській історіографії функціонуванню УВУ присвячено низка наукових досліджень: віденському періоду – В. Потульницького, Т. Сидорчук [24; 25], празькому – С. Наріжного [20], С. Віднянського [13], С. Ульяновської та В. Ульяновського [27] тощо. Окремі фрагменти історії мюнхенського періоду, в тому числі й Ді-Пі, оглядово розкрито у розвідках та спогадах викладачів університету Н. Полонської-Василенко [22; 23], І. Мірчука [19], які намагалися зберегти для майбутніх поколінь традиції його розвитку. Відомості про діяльність УВУ містяться також у працях Л. Винара [11; 30], В. Маруняка [18], О. Подобєд [21], М. Шафовала [28]. Втім, незважаючи на наявність публікацій, детального дослідження потребує функціонування Українського вільного університету в Мюнхені у таборовий період (1945–1952 рр.).

Восени 1945 р. розпочався процес поновлення роботи УВУ. Ініціатором цієї справи виступив останній ректор університету в Празі історик Вадим Щербаківський. Його починання підтримали відомі українські вчені Д. Дорошенко, П. Курінний, І. Мірчук, П. Ковалів та інші [28, с. 31]. Варто зауважити, що місцева влада позитивно поставилася до відновлення роботи університету. Навчальний процес в УВУ в Німеччині розпочався у літньому семестрі 1946 р. Водночас одразу ж виникли перші перешкоди і труднощі в діяльності освітнього закладу, зокрема відсутність власного приміщення. Згадуючи ці події, відома історикиня Н. Полонська-Василенко зауважила: «Відродити УВУ було справою нелегкою. Він не мав ні коштів, ні бібліотеки. Він мав групу патріотів, людей з твердою волею та бажанням відродити на мюнхенському ґрунті УВУ, цей найкоштовніший твір української еміграції... УВУ ще не мав приміщення, і перші організаційні засідання відбувалися в помешканні М. Томашівської» [22, с. 46]. На слушну думку І. Мірчука, відсутність власної будівлі обмежувала розвиток установи [19, с. 59]. За клопотанням ректорату Баварське міністерство виділило приміщення для УВУ в будинку німецької школи. Там було розташовано канцелярію, бібліотеку та кілька аудиторій.

Перші роки функціонування університету, як і інших освітніх та наукових установ у Німеччині, були складними, що зумовлено важким повоєнним економічним становищем країни, відсутністю матеріально-технічної бази та фінансової підтримки. Основним джерелом надходжень в УВУ була студентська плата за навчання. Керівництво університету всіляко намагалося покращити фінансову ситуацію, особливо після грошової реформи 1948 р., тому зверталося по допомогу до Баварського міністерства освіти, української громади, організацій, які надавали підтримку переселенцям [3, арк. 1]. Так, з фінансового зведення 1949 р. бачимо, що університет отримав дотації від Апостольського Візитатора українців греко-католиків в Західній Європі (24500 дойчмарок (дм.)), Баварського міністерства освіти (6000 дм.), окремих осіб і Українського допомогового комітету, який очолював єпископ І. Бучко (6414 дм.) [7, арк. 16]. Значну фінансову підтримку університету надавало Товариство прихильників, яке відновило свою діяльність у 1948 р. Завдяки сукупній допомозі заклад вищої освіти провадив навчальну, наукову та видавничу справу.

З метою злагодженої діяльності університету в 1948 р. було прийнято статут. Відповідно було визначено мету навчального закладу: плекати всі галузі науки, а зокрема ті, що безпосередньо або опосередковано стосуються до української нації, розвивати основи української культури як складової частини культури людства; навчати і готувати український фаховий та науковий доріст [14, с. 205]. У структурі університету в Німеччині, так як і в Чехословаччині, функціонувало два факультети: філософський з відділами філософії та педагогіки, історії, географії, археології, етнології, мистецтвознавства, української, класичної, слов'янської філології та факультет права та суспільно-економічних наук з однойменними відділами.

Згідно зі Статутом органами управління університету були: а) ректор і Сенат; б) Загальна професорська колегія; в) декани і ради факультетів; г) головний секретар; г) Кураторія. Відповідно до Статуту Загальна професорська колегія обирала абсолютною більшістю голосів ректора терміном на один академічний рік, але існувала можливість переобрання. Після виборів нового ректора попередній виконував обов'язки проректора [14, с. 207]. Ректорами УВУ в Ді-Пі період були: В. Щер-

баківський (1945–1947 рр.), Ю. Панейко (1948–1950 рр.), І. Мірчук (1947–1948 та 1950–1952 рр.) [17, с. 187–191].

Керівним органом університету був Сенат. До нього входили ректор, проректор, декани та два їх заступники, голова Кураторії, два сенатори і два представники від студентства. До компетенцій Сенату належало: пропонувати зміни і доповнення до Статуту університету, організовувати, відкривати, закрити інститути та лабораторії, затверджувати фінансові справи тощо. У навчальному році відбувалося декілька засідань Сенату [14, с. 208]. Серед повноважень Загальної професорської колегії було обрання ректора, проректора, суддів університетського суду, членів Кураторії, затвердження щорічного звіту ректора і Сенату, внесення пропозицій щодо удосконалення навчального процесу та матеріального становища УВУ. Кураторію УВУ склали чотири члени, обрані на три роки загальною професорською колегією, два – Товариством прихильників, по одному представникові баварського та американського наукового світу, ректор, заступники делегатів. До компетенції Кураторії належало дбати про правну охорону УВУ, його розвиток і матеріальне забезпечення тощо [14, с. 209–214]. Існував також університетський суд, який складався з шести осіб, обирався на три роки. Він розглядав і вирішував конфлікти між окремими структурними підрозділами вишу та його працівниками тощо. Отже, статут був базовим документом, який регламентував функціонування університету, надавав йому права широкої автономії та свободи викладання. Для злагодженої прогресивної діяльності установи чітко окреслював повноваження керівних органів і структурних підрозділів.

Упродовж функціонування УВУ в Ді-Пі кількість студентів постійно змінювалася. Найбільше здобувачів навчалося у 1947–1948 н.р. – 492, з них 313 – на факультеті права і суспільно-економічних наук, 179 – філософічному [2, арк. 5]. Однак, з наступного навчального року їх кількість почала поступово зменшуватися. Це було зумовлено тим, що частина студентів вже завершила навчання, а інша – не мали змоги оплатити за нього. Безперспективність перебування у зруйнованій війною Німеччині штовхала молодь також до заокеанської еміграції. Слід зауважити, що вищу освіту в університеті здобували не лише українці, а й іноземці, зокрема поляки, білоруси, литовці, латвійці, німці та росіяни [2, арк. 5]. Окремі з них завершували своє навчання, а інші ж – посилювали свої студії з певних галузей знань.

Фахову підготовку здобувачі вищої освіти доповнювали вивченням загальнообов'язкових дисциплін, зокрема: «Основні проблеми філософії», «Вступ до соціології», «Українська мова», «Нарис історії української культури», «Географія та людність України» [5, арк. 7]. Велике значення керівництво університету приділяло вивченню іноземних мов студентами. Для ефективної міжособистісної та ділової комунікації в іншомовному середовищі, кар'єрному зростанню випускників обов'язковою вимогою було володіння однією з іноземних мов: англійською, іспанською, італійською, німецькою та французькою. Лише після отримання посвідки про практичне знання мови студент допускався до кінцевих іспитів на ступінь магістра [5, арк. 8].

Студенти УВУ та інших навчальних закладів були активними учасниками українського студентського руху, який набув великого поширення у країнах Західної та Центрально-Східної Європи в міжвоєнний та післявоєнний період. У Німеччині по завершенню Другої світової війни було засновано низку студентських організацій національного спрямування, діяльність яких зосереджувалася на збереженні традицій та історії українського народу, поширенні інформації про Україну серед міжнародної спільноти. З ініціативи та зусиллями студентських організацій проводилися конференції, різноманітні культурно-просвітницькі заходи, друкувалися періодичні видання. Відтак, у Мюнхені у 1945 р. розпочав виходити тижневик «Студент», що змінив назву на «Студентські вісті» (1946–1948 рр.) [18, с. 273]. Студенти УВУ були членами Українського студентського товариства, яке було структурним підрозділом Української студентської громади в Мюнхені. Іноземні студенти належали до своїх національних студентських товариств, які до того ж рекомендували їх на вступ до УВУ [2, арк. 5].

Навчальний процес в університеті забезпечував потужний авторитетний колектив професорсько-викладацького складу, чисельність якого змінювалася щороку. Для прикладу в 1947–1948 н.р. в університеті працювало найбільше викладачів – 95, з них 36 – на факультеті права і суспільно-економічних наук, 59 – на філософічному [2, арк. 2–5]. Історичні дисципліни викладали: Д. Дорошенко, Б. Крупницький, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, М. Андрусак, М. Терлецький, М. Антонович, В. Петров, П. Курінний, В. Щербаківський, Я. Пастернак; правознавчі – Л. Окіншевич, Я. Падох,

Л. Шрамченко, О. Баранів, Ю. Фединський; економічні – Є. Храпливий, Р. Димінський, Ю. Студинський та ін. Українського мовознавства та літературознавства навчали: Р. Смаль-Стоцький, В. Державин, П. Ковалів, В. Міяковський, Ю. Шевельов, В. Лев, Я. Рудницький та ін. [5, арк. 4].

Професори УВУ поєднували викладацьку діяльність з дослідницькою, були активними членами провідних наукових установ у еміграції – Української вільної академії наук (УВАН) та Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ). Вони брали участь у низці наукових форумів з актуальних проблем україністики, зокрема різних аспектів трипільської культури, етногенезу українців, доби гетьмана І. Мазепи, життя та діяльності Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, О. Колесси та ін. [26, арк. 19–25]. Звернення до цих питань зумовлено тим, що в силу політичних причин було неможливе об'єктивне дослідження в радянській Україні.

У зв'язку зі складним матеріальним становищем професори змушені були суміщати працю в УВУ з викладанням в інших українських вищих навчальних закладах, зокрема в Українському технічно-господарському інституті, діяльність якого у 1945 р. розпочалася у місті Регенсбурзі. До складу УТГІ входили чотири факультети: агрономічно-лісовий, економічно-кооперативний, хімічно-технологічний та ветеринарний. Очолювали УТГІ з січня 1946 р. ректор В. Доманицький, а з листопада 1947 р. – Б. Іваницький [15, с. 62]. Викладали в інституті відомі українські вчені: Г. Ващенко, Д. Дорошенко, П. Зайцев, Л. Окіншевич, М. Стахів, А. Яковлів та ін. Професори-гуманітарії викладали й у Богословсько-педагогічній академії УАПЦ, яка була заснована 17 листопада 1946 р. У її складі діяло два факультети – богословський та педагогічний. Першим ректором було обрано відомого українського філолога Пантелеймона Коваліва, а після його виїзду до США у 1950 р. – відомого українського педагога Григорія Ващенка [12, с. 3].

Складними були й матеріально-побутові умови життя професорсько-викладацького складу в таборах. У кімнатах мешкало по кілька десятків людей різного віку та фаху. В осінньо-зимовий період дошкуляв холод. У таких умовах важко було займатися науковою роботою. З цього приводу Н. Полонська-Василенко писала О. Оглоблину: «Втомило життя в таборовому гармидері, а він у нас «конденсований» в кімнаті. Клопотатися про окрему кімнату теж немає енергії...» [10, арк. 2]. У пошуках кращих умов проживання та у зв'язку з ліквідацією таборів, вчені, як і інші переміщені особи, змушені були переїжджати з табору до табору. Проте це не вирішувало всіх проблем, зокрема нестачі коштів, невисока платня не покривала найнеобхідніших щоденних потреб, лікування, так як більшість із них були старшого віку. Попри все, вчені продовжували навчальну роботу, поєднуючи її з науковою та просвітницькою (виступи у таборах із лекціями, доповідями).

Негативно вплинула на розвиток українських освітніх та наукових установ грошова реформа 1948 р., за якою відбулося запровадження нової валюти – німецької марки та скорочення грошової маси. Реформа спричинила важке економічне становище українських освітніх і наукових установ, переміщених осіб й також стала поштовхом до їх переселення на північноамериканський континент. Починаючи з 1949 р., праця українських освітніх закладів, в тому числі й УВУ, почала помітно згортатися, зокрема сповільнилася навчальна, наукова та видавнича діяльність. Ситуацію ускладнювали матеріально-побутові умови життя в таборах, які ще й до того почали ліквідувати. Сучасник подій історик О. Домбровський писав: «Бажання виїхати з Німеччини ставало щораз то більш пекучим як з психологічних, так і економічних мотивів. Ярлик переміщеної особи... ставав нестерпним... Психологічний інстинкт гідності цивілізованої людини протестував проти герметично замкненого, колективно-касарняного¹ життя...» [16, с. 158]. Саме ці чинники штовхали професорсько-викладацький склад і студентство до масового виїзду до США, Канади та інших країн. Відповідно скоротилося аудиторне навчання (з 1956 р. зовсім було припинено) та відкрито у червні 1949 р. Інститут заочного навчання на чолі з О. Кульчицьким. У головних осередках скупчення українських професорів та студентів, а саме США, Канаді, Франції було створено делегатури (філії) університету, метою яких було надання можливості завершити навчання здобувачам, які емігрували [18, с. 170].

Особливе місце у функціонуванні УВУ займала видавнича діяльність. Видавничі проекти університету ознайолювали широке кола науковців, студентів та громадськості з результатами напрацювань професорсько-викладацького складу. В університеті Ді-Пі періоду було продовжено традиції празьких видань окремих навчальних і наукових праць, а також започатковано нові книжкові серії. Серед таких: скрипти – аналоги сучасних посібників, конспектів лекцій, які готували викладачі

¹ «...касарняного» – від «касарня», що походить від німецького Kaserne – казарма.

УВУ для полегшення вивчення навчального матеріалу. Упродовж 1946–1952 рр. було видруковано циклостилом 31 скрипт. Поміж них – курси лекцій М. Андруска «Історія козаччини» (у 4 ч., 1946), І. Мірчука «Вступ до філософії» (у 2 ч., 1946), С. Томашівського «Історія України. Старинні й середні віки» (1948), Я. Падоха «Історія західноєвропейського права» (1947) та багато інших. З 1949 р. в університеті було започатковано серію «Видання Інституту заочного навчання», в якій надруковано 13 конспектів навчальних матеріалів з історії української культури, права, психології, філології, літературознавства [29, с. 352–359]. З метою ознайомлення студентів зі змістом навчальних дисциплін, кількістю лекційних, семінарських чи практичних занять щосеместрово було продовжено видання, за прикладом празьких, програм викладів [5; 6].

У 1950 р. було започатковано інформаційне видання «Бюлетень Українського вільного університету», на сторінках якого детально висвітлювалася діяльність навчального закладу. Він виходив щорічно до 1954 р. і вміщував інформацію за академічний рік. Перше число висвітлювало події 1950–1951 н.р. і нараховувало 20 сторінок.

З-поміж наукових видань в УВУ Ді-Пі періоду – збірник праць з нагоди 25-ліття університету, друк якого був запланований на 1946 р., однак вийшов у світ із значним запізненням у 1948 [4, арк. 5]. Це було зумовлено низкою причин організаційного та фінансового характеру. У серії «Монографії» 1952 року було опубліковано дослідження літературознавця, професора УВУ Ю. Бойка-Блохина «Шевченко і Москва», в якому порушувалася проблема ставлення Кобзаря до Російської імперії, її народу, культури та письменства.

Таким чином, видання УВУ в Ді-Пі період переважно представлені навчальними матеріалами, які були вкрай необхідні для провадження навчального процесу в умовах післявоєнної Німеччини. Малочисельність наукових праць пояснюється складним фінансовим становищем навчального закладу. Результати наукових досліджень професори публікували на сторінках «Записок НТШ», книжкових серій «Трипільська культура на Україні», «Українська історія. Мазепа і його доба», «Літературознавство», «Slavistica» та інших, які видавались УВАН.

Важливе значення для подальшої діяльності університету мало ухвалення розпорядження № 60710 Баварського державного Міністерства освіти від 16 вересня 1950 р., відповідно до якого Український вільний університет визнано приватним з правом промоції та габілітації (правом присуджувати наукові ступені доктора і габілітованого доктора). Дане розпорядження свідчило про хорошу репутацію закладу в західному світі, яку творили традиції навчальної, наукової діяльності та потужний і авторитетний науково-педагогічний склад. Тоді ж було затверджено статут УВУ [8]. Високу оцінку ця подія отримала серед професорсько-викладацького складу. О. Оглоблин зауважив у листі від 14.10.1950 р. до Б. Крупницького: «Це великий успіх УВУ і проф. Мірчука» [9, арк. 1]. Н. Полонська-Василенко теж позитивно відгукувалася про роботу І. Мірчука на посаді ректора: «...він віддав своє життя, свій талант, свою енергію і весь цей період історії УВУ тісно пов'язаний з його ім'ям» [23, с. 25].

У 1951 р. в Нью-Йорку було відзначено 30-літній ювілей університету. Товариство прихильників УВУ спільно з Асоціацією професорського персоналу університету організували і провели урочистості, на яких були присутні члени української громади, керманічі українських наукових установ: Наукового товариства ім. Шевченка, Української вільної академії наук, голова Українського конгресового комітету Америки, Центрального Союзу українського студентства (ЦЕСУС), почесні професори університету тощо [1, арк. 2]. Було підведено підсумки діяльності УВУ та намічені шляхи подальшого розвитку.

Отже, з ініціативи відомих вчених УВУ розпочав роботу в Німеччині у січні 1946 р. і активно провадить її до нині. В Ді-Пі період у його структурі діяло два факультети – філософічний та права і суспільно-економічних наук. У 1947–1948 академічному році найбільше навчалось студентів і працювало викладачів. Окрім навчальної роботи в УВУ важливе місце займала видавнича. Серед видань були переважно навчальні матеріали – скрипти, конспекти лекційних курсів, щосеместрові програми викладів. Наукові видання представлені ювілейним збірником до 25-ліття університету та монографічним дослідженням Ю. Бойка-Блохина «Шевченко і Москва». УВУ підготував велику кількість висококваліфікованих фахівців, відіграв важливу роль у збереженні національно-культурної ідентичності українського народу та став одним із центрів українства в еміграції.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (Архів ІР НБУВ). Ф. 381. Од. зб. 39. Запрошення Товариства прихильників Українського Вільного Університету та Асоціації професорського персоналу УВУ в Нью-Йорку на 30-літній ювілей університету. 1951 р. м. Нью-Йорк. 2 арк.
2. Архів ІР НБУВ. Ф. 381. Од. зб. 12. Звіт з діяльності Українського Вільного Університету в академічному році 1947/8. 7 арк.
3. Архів ІР НБУВ. Ф. 381. Од. зб. 219. Лист з проханням допомогти одержати компенсації за суми втрачені внаслідок грошової реформи 1948 р. 2 арк.
4. Архів ІР НБУВ. Ф. 381. Од. зб. 39. Мірчук Іван. Український Вільний Університет. Доповідь присвячена 25-літтю існування Українського Вільного Університету. 6 арк.
5. Архів ІР НБУВ. Ф. 381. Од. зб. 126. Програми викладів в літньому семестрі 1947. 20 арк.
6. Архів ІР НБУВ. Ф. 381. Од. зб. 127. Програми викладів в зимовому семестрі 1947/48. 23 арк.
7. Архів ІР НБУВ. Ф. 381. Од. зб. 13. Sprawozdania z działalności Ukrainischen Freien Universität in akademischem Jahre 1949/50. 17 арк.
8. Архів ІР НБУВ. Ф. 381. Од. зб. 1. Satzungen der Ukrainischen Freien Universität, genehmigt durch das Bayerische Staatsministerium für Unterricht und Kultus in München (Erlaß Nr. XI 60710 vom 16. Sept. 1950). 12 арк.
9. Архів Українського історичного товариства (Архів О. Оглоблина). Ф. С. Оп. 3. Спр. 1. Лист О. Оглоблина до Б. Крупницького від 14.10.1950 р. 1 арк.
10. Архів Українського історичного товариства (Архів О. Оглоблина). Ф. С. Оп. 3. Спр. 1. Лист Н. Полонської-Василенко до О. Оглоблина від 8.12.1946 р. 3 арк.
11. Винар Л. Відродження українського наукового життя після Другої світової війни: 1945–1952. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. Матеріали Другої міжнародної наукової конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження»*. Острог, 2007. Вип. 9. С. 60–71.
12. Відкриття Богословсько-Педагогічної Академії в Мюнхені. *Бюлетень Богословської Академії*. Баварія, 1946. Ч. 2. С. 3–4.
13. Віднянський С. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921–1945 рр.). Київ, 1994. 94 с.
14. Гаранін О. Статут Українського вільного університету 1948 р. *Пам'ятки: археографічний щорічник*. Київ, 2010. Т. 11. С. 203–214.
15. Доманицький В. Український Технічно-Господарський Інститут в Регенсбурзі-Мюнхені. *Сьогодні і минуле: Вісник українознавства*. Мюнхен, 1948. С. 59–63.
16. Домбровський О. Спомини / ред. А. Атаманенко; упор. Г. Клинова. Нью-Йорк; Львів; Острог, 2009. 373 с.
17. Керівництво 1921–2006. *Universitas Libera Ukrainensis: 1921–2011. Український Вільний Університет / упор.: У. Пацке, М. Шафовал, Р. Яремко*. Мюнхен, 2011. С. 153–259.
18. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині та Австрії по Другій світовій війні. Роки 1945–1951. Мюнхен, 1985. Т. 1. 430 с.
19. Мірчук І. Український Вільний Університет. *Сьогодні і минуле: Вісник українознавства*. Мюнхен, 1948. С. 57–59.
20. Наріжний С. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч.1. Друге видання. Львів; Кент; Острог, 2008. 372 с. + ССХХХІІ с.
21. Подобед О. Українська планета ДіПі: культура та повсякдення. Житомир, 2018. 396 с.
22. Полонська-Василенко Н. Сторінки спогадів: Український вільний університет. *Український історик*. 1965. Ч. 3–4. С. 39–47.
23. Полонська-Василенко Н. Український вільний університет (1921–1971). *Український історик*. 1971. Ч. 1–2. С. 17–27.
24. Потульницький В., Сидорчук Т. Український вільний університет у Відні. *Українська діаспора*. 1993. № 3. С. 132–137.
25. Сидорчук Т. Наукова і культурно-освітня діяльність Українського вільного університету в міжвоєнний період. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/12884> (дата звернення: 10.09.2020).
26. Список доповідей на наукових конференціях УВАН. *Літопис УВАН*. Авгсбург, 1948. Ч. 3. Арк. 19–25.
27. Ульяновська С., Ульяновський В. Українська наукова і культурна еміграція у Чехо-Словаччині між двома війнами. *Українська культура: Лекції за ред. Д. Антоновича*. Київ, 1993. С. 477–498.
28. Шафовал М. Історичний огляд і питання початків. *Universitas Libera Ukrainensis: 1921–2011. Український Вільний Університет / упор.: У. Пацке, М. Шафовал, Р. Яремко*. Мюнхен, 2011. С. 1–41.
29. Яремко Р. Видання Українського Вільного університету в 1921–2006 рр. *Universitas Libera Ukrainensis: 1921–2011. Український Вільний Університет / упор. У. Пацке, М. Шафовал, Р. Яремко*. Мюнхен, 2011. С. 333–507.
30. Wynar L. Ukrainian Scholarship in Exile: The DP Period, 1945–1952. Kent; Ohio, 1989. 72 p.

References

1. Arkhiv Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho (Arkhiv IR NBUV). F. 381. Od. zb. 39. Zaproshennia Tovarystva prykhylnykiv Ukrainskoho vilnoho universytetu ta Asotsiatsii profesorsko-vykladatskoho skladu UVU v Niu-Yorku do 30-yi richnytsi universytetu. 1951 Niu-York. 2 ark.
2. Arkhiv IR NBUV. F. 381. Od. zb. 12. Zvit z diyalnosti Ukrainskoho vilnoho universytetu v akademichnomu rotsi 1947/1948. 7 ark.
3. Arkhiv IR NBUV. F. 381. Od. zb. 219. Lyst z prokhannyam dopomohty oderzhaty kompensatsii za sumy vtracheni vnaslidok hroshovoyi reformy 1948 r. 2 ark.

4. Arkhiv IR NBUV. F. 381. Od. zb. 39. Mirchuk Ivan. Ukrainyski Vilnyi Universytet. Dopovid prysvyachena 25-littu isnuvannia Ukrainskoho Vilnoho Universytetu. 6 ark.
5. Arkhiv IR NBUV. F. 381. Od. zb. 126. Prohramy vykladiv v litnomu semestri 1947. 20 ark.
6. Arkhiv IR NBUV. F. 381. Od. zb. 127. Prohramy vykladiv v zymovomu semestri 1947/48. 23 ark.
7. Arkhiv IR NBUV. F. 381. Od. zb. 13. Spravozdannya z dialnosti Ukrainskoho Vilnoho Universytetu v akademichnomu rotsi 1949/50. 17 ark.
8. Arkhiv IR NBUV. F. 381. Od. zb. 1. Satzungen der Ukrainischen Freien Universität, genehmigt durch das Bayerische Staatsministerium für Unterricht und Kultus in München (Erlaß Nr. XI 60710 vom 16. Sept. 1950). 12 ark.
9. Arkhiv Ukrainskoho istorychnoho tovarystva (Arkhiv O. Ohloblyna). F. C. Op. 3. Spr. 1. Lyst O. Ohloblyna do B. Krupnytskoho vid 14.10.1950 r. 1 ark.
10. Arkhiv Ukrainskoho istorychnoho tovarystva (Arkhiv O. Ohloblyna). F. C. Op. 3. Spr. 1. Lyst N. Polonskoyi-Vasylenko do O. Ohloblyna vid 8.12.1946 r. 3 ark.
11. Wynar L. Vidrozhennya ukrayinskoho naukovo zhyttya pislya Druhoyi svitovoyi viyny: 1945–1952. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiya»: Istorychni nauky. Materialy Druhoyi mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Ukrainska diaspora: problemy doslidzhennia»*. Ostroh, 2007. Vyp. 9. S. 60–71.
12. Vidkryttia Bohoslovsko-Pedahohichnoi Akademii v Munkheni. *Buletyn Bohoslovskoi Akademii*. Bavaria, 1946. Ch. 2. S. 3–4.
13. Vidnianskiy S. Kulturno-osvitnia i naukova dialnist ukraïnskoi emihratsii v Chekhoslovachchyni: Ukraïnskiy vilnyi universytet (1921–1945 rr.). Kyiv, 1994. 94 s.
14. Haranin O. Statut Ukrainskoho vilnoho universytetu 1948 r. *Pamiatky: arkheohrafichnyi shchorichnyk*. Kyiv, 2010. T. 11. S. 203–214.
15. Domanytskyi V. Ukrainyskiy Tekhnichno-Hospodarskiy Instytut v Rehensburzi-Munkheni. *Sohochasne i mynule: Visnyk ukraïnoznavstva*. Munkhen, 1948. S. 59–63.
16. Dombrovskiy O. Spomyny / red. A. Atamanenko; upor. H. Klynova. Niu-York; Lviv; Ostroh, 2009. 373 s.
17. Kerivnystvo 1921–2006. Universitas Libera Ukrainensis: 1921–2011. Ukraïnskiy Vilnyi Universytet. Upor.: U. Patske, M. Shafoval, R. Yaremko. Munkhen, 2011. S. 153–259.
18. Maruniak V. Ukraïnska emihratsiya v Nimechchyni ta Avstrii po Druhiy svitoviy viini. Roky 1945–1951. Munkhen, 1985. T. 1. 430 s.
19. Mirchuk I. Ukraïnskiy Vilnyi Universytet. *Sohochasne i mynule: Visnyk ukraïnoznavstva*. Munkhen, 1948. S. 57–59.
20. Narizhnyi S. Ukraïnska emihratsiia: kulturna pratsia ukraïnskoi emihratsii mizh dvoma svitovymy viinamy. Ch.1. Druhe vydannia. Lviv; Kent; Ostroh, 2008. 372 s. + CCXXXII c.
21. Podobed O. Ukraïnska planeta DiPi: kultura ta povsyakdennia. Zhytomyr, 2018. 396 s.
22. Polonska-Vasylenko N. Storinky spohadiv: Ukraïnskiy vilnyi universytet. *Ukrainskiy istoryk*. 1965. Ch. 3–4. S. 39–47.
23. Polonska-Vasylenko N. Ukrainyski vilnyi universytet (1921–1971). *Ukrainskiy istoryk*. 1971. Ch. 1–2. S. 17–27.
24. Potulnytskyi V., Sydoruk T. Ukrainyski vilnyi universytet u Vidni. *Ukrainska diaspora*. 1993. № 3. S. 132–137.
25. Sydoruk T. Naukova i kulturno-osvitnia dialnist' Ukrainskoho vilnoho universytetu v mizhvoiennyi period. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/12884> (data zvernennia: 10.09.2020).
26. Spysok dopovidei na naukovykh konferentsiakh UVAN. *Litopys UVAN*. Avhsburh, 1948. Ch. 3. Ark. 19–25.
27. Ulyanovska S., Ulyanovskyy V. Ukraïnska naukova i kulturna emihratsia u Chekho-Slovachchyni mizh dvoma viinamy. *Ukrainska kultura: Lektsii za red. D. Antonovycha*. Kyiv, 1993. S. 477–498.
28. Shafoval M. Istorychni ohlyad i pytannia pochatkiv. *Universitas Libera Ukrainensis: 1921–2011. Ukrainyski Vilnyi Universytet* / upor.: U. Patske, M. Shafoval, R. Yaremko. Munkhen, 2011. S. 1–41.
29. Yaremko R. Vydannia Ukrainskoho Vilnoho universytetu v 1921 – 2006 rr. *Universitas Libera Ukrainensis: 1921–2011. Ukrainyski Vilnyi Universytet* / upor. U. Patske, M. Shafoval, R. Yaremko. Munkhen, 2011. S. 333–507.
30. Wynar L. Ukrainian Scholarship in Exile: The DP Period, 1945–1952. Kent; Ohio, 1989. 72 p.

Отримано: 15.11.2020 р.

Прорецензовано: 30.11.2020 р.

Прийнято до друку: 07.11.2020 р.

e-mail: iryna.rybachok@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-86-96

Рибачок І. Українські діти-біженці в Західній Німеччині після Другої світової війни: шляхи потрапляння та соціальні категорії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 86–96.

УДК 94(477).154

Ірина Рибачок

УКРАЇНСЬКІ ДІТИ-БІЖЕНЦІ В ЗАХІДНІЙ НІМЕЧЧИНІ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ШЛЯХИ ПОТРАПЛЯННЯ ТА СОЦІАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ

Стаття присвячена вивченню становища українських дітей у таборах для переміщених осіб та біженців у Західній Німеччині протягом другої половини 1940-х – початку 1950-х років. Зокрема, розглянуто обставини потрапляння до таборів, виокремлено та охарактеризовано різні категорії дітей-біженців залежно від вікового, соціального критерію, стану здоров'я. Розглянуто вплив цих чинників на їх становище в умовах таборового середовища повоєнної Західної Німеччини та подальшої еміграції в країни постійного проживання.

Ключові слова: діти, переміщені особи, біженці, втікачі, Ді-Пі табори, українці, Західна Німеччина.

Iryna Rybachok

UKRAINIAN REFUGEE CHILDREN IN WESTERN GERMANY AFTER WORLD WAR II: WAYS OF AFFECTION AND SOCIAL CATEGORIES

The article is devoted to the phenomenon of Ukrainian refugee children. They lived in displaced persons camps (DP camps) created and functioned for refugees in West Germany during the second half of 1940s – early 1950s. The article is based on archival documents, memoirs, camp periodicals. The author tried to identify the main reasons and ways of getting children to DP camps, such as age, social criteria and health status. Moreover, the author characterized different groups of “little aged displaced persons”.

World War II caused significant migration of population from Ukraine and put the fate of millions of refugees and displaced persons on the international agenda. The majority of the Ukrainians had been repatriated to the Soviet Union (USSR), but about 250,000 of Ukrainians managed to avoid repatriation, escaped and became refugees who lived in special DP camps. Children made up about a quarter of all Ukrainian refugees, who had experienced difficult escape cases. The memoirs of Lesia Bohuslavets (Oleksandra Tkach), Alla Lehka-Herets, Larysa Zalevska Onyshkevych, Larysa Palidvor-Zelyk, Natalia Palidvor-Sonevytska and others, used in the article, allow us to understanding the personal experiences and feelings of Ukrainian refugee children in the DP period.

Refugee children came from various social groups of the Ukrainian community: politicians, public and religious figures, intellectuals, workers and peasants. The least protected social categories were semi-orphans, orphans, children with disabilities, illegitimate or seriously ill children. They needed special attention and aid from international and Ukrainian relief organizations, as well as from Ukrainian DP community. These were the families with little children, widows with orphans, single mothers with illegitimate children, children with disabilities, children suffering tuberculosis. All of them (and also sick, elderly people) belonged to the so-called “hard core” or “zalyshentsi” (people who couldn't come back to their homes). They could move from DP camps in Germany to their new residence countries only if they received necessary confirming documents from their relatives, supporting their living conditions provided. Therefore, some Ukrainian families with little or ill children, children with disabilities, widows with orphans, as well as the elderly, were forced to stay in war-torn Germany.

Key words: children, displaced persons, refugee, escapes, DP camps, the Ukrainians, West Germany.

У 2020 р. світ відзначив 75-річчя закінчення Другої світової війни, яка стала однією з найбільших трагедій ХХ ст. Попри численні наукові праці написані про її руйнівний вплив на різні аспекти життя, окрема проблематика Другої світової та її наслідків ще й досі залишається недостатньо дослідженою в українській історіографії. Однією із таких тем є вивчення явища українських дітей-бі-

женців та переміщених осіб, котрі протягом другої половини 1940-х – на початку 1950-х рр. проживали в пристосованих для цього таборах (Ді-Пі табори від англійського DP camps, displaced persons) у Західній Німеччині та Австрії і склали близько чверті української громади.

Фрагментарні відомості про «маленьких» втікачів можна почерпнути з наявних сьогодні досліджень про українську еміграцію після 1945 р. Серед них варто виділити напрацювання української закордонної науки, яка почала вивчати феномен повоєнної еміграції ще наприкінці 1940-х рр., коли з'явився перший збірник досліджень «Сьогодні й минуле». У ньому були представлені статті, які фактично були першими спробами осмислення демографічних, економічних, соціальних аспектів повоєнної еміграції і в яких тема дітей-біженців фрагментарно представлена у статтях В. Кубійовича [23] та І. Базилевича [10]. Натомість перша ґрунтовна праця у вигляді наукової монографії була написана В. Маруняком у 1985 р. [26]. У ній автор охарактеризував статистичні відомості про українських емігрантів, врахував їх статевий та віковий склад, першим звернув значну увагу на культурно-освітню та організаційну діяльність українців у Німеччині та Австрії, зокрема навіть окремі відомості щодо дітей. У Едмонтоні (Канада) у 1992 р. вийшов збірник «The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War II» [47] під редакцією В. Ісаєва, що вміщує статті, присвячені різним напрямкам і сферам діяльності українських біженців загалом. У контексті дослідження становища дітей-біженців виділяємо статтю Д. Маркусь про розвиток освіти в таборах для біженців [43], яка значною мірою стосується саме наймолодших мешканців «таборової України», їх навчання та виховання.

Серед праць сучасних українських істориків досліджуваної проблеми певною мірою стосувалися докторська дисертація, монографія та статті О. Подобєд [34; 35], яка також зосередилася на вивченні культурного життя та повсякдення українців у таборах для біженців у Західній Німеччині в другій половині 1940-х рр. У працях дослідниці значну увагу приділено системі таборової освіти, а також традиціям та новаціям в житті української родини в повоєнній Німеччині, в якій окреслено і деякі аспекти, пов'язані з дітьми: напр., дітонародження, навчання, проблему сирітства [35, с. 360–371; 34]. Деякі відомості про становище українських дітей в таборах представлено в статтях авторки, зокрема в контексті вивчення діяльності Об'єднання українських жінок на еміграції (далі – ОУЖ) [37; 38].

Західна історіографія має значні напрацювання з вивчення становища та проблем дітей різних народів і їх родин у таборах повоєнної Німеччини та Австрії і представлена дослідженнями Р. Балінт (Ruth Balint) [41], М. Ваймана (Mark Wyman) [48], Т. Захри (Tara Zahra) [45; 46], Ю. Лаленде (Julie Lalonde) [42]. У своїх працях автори подають фрагменти споминів та документальні матеріали, що стосуються також досвіду післявоєнного проживання українських дітей та їх родин у таборах для переміщених осіб та біженців.

Метою цієї статті є дослідити шляхи потрапляння та соціальні категорії українських дітей-біженців у повоєнній Німеччині в другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. Під час дослідження послуговуватимемося статтею першою «Конвенції ООН про права дитини», яка визначає, що дитина – «кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше» [22, с. 6].

Дослідження ґрунтується на документальних та нарративних джерелах. Серед документальних джерел використано матеріали, що зберігаються в архіві Українського вільного університету (теки «Франкфурт-на-Майні», «ОУЖ»). Зокрема, в них містяться звіти українських допомогівих організацій, списки таборових дітей, статистичні звіти та обіжники Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині (далі – ЦПУЕН) [3–9]. Важливими з точки зору вивчення становища українських дітей-біженців у Західній Німеччині є таборові бюлетені та тогочасна періодика [15; 17; 39]. Водночас, найбільш інформативними є джерела особового походження (спогади, щоденники, записки мешканців Ді-Пі таборів). Саме аналіз цього виду джерел дозволяє заглибитися в контекст досліджуваного явища, розкрити ставлення до різних життєвих ситуацій, зрозуміти мотиви вчинків, переживань і тривог, осмислити травматичний досвід українських дітей-біженців після Другої світової війни. У статті використані опубліковані та неопубліковані спогади, які варто поділити на дві групи: 1) мемуари осіб, які перебували у Ді-Пі таборах у дорослому віці і писали про становище дітей з точки зору дорослого [40]; 2) нарративи осіб, котрі своє дитинство провели в Ді-Пі таборах та пізніше написали про той період свого життя з точки зору дитини (спогади Лесі Богуславець¹, Алли

¹ Літературний псевдонім старшої дочки відомого українського літературознавця, письменника, активного українського громадського діяча в Австралії Дмитра Нитченка – Лесі (Олександрі) Ткач. Їх родина перебувала в повоєнний час в табо-

Легкої-Герець, Лариси Залевської Онишкевич, Лярисі Палідвор-Зєлик, Наталії Палідвор-Соневіцької та ін.) [1; 2; 11; 19; 24; 32]. Саме мемуари, особливо другої групи, дозволяють наблизитися до розуміння досвіду та переживань українських дітей-біженців Ді-Пі періоду, тому, що їхні голоси та голоси їх родин, яким доводилося виживати, приймати складні рішення, часто «приглушені» в архівних документах, що фіксують більш формальну сторону проблеми. Таким чином, різні види джерел дозволяють розглянути широке коло дослідницьких проблем, що пов'язані з явищем українських дітей-біженців.

М. Вайман зазначає, що згідно з відомостями Міжнародної організації у справах біженців (International Refugee Organization (IRO), далі – IPO) станом на 1948 р. четверту частину усіх мешканців Ді-Пі таборів складали діти, які не досягли 17 років [48, р. 88]. Схожа ситуація спостерігалася і на прикладі української громади, де діти також складали близько 20% емігрантів [23; 26]. В. Мудрий (голова ЦПУЕН) наводить чисельний та гендерний склад українських діпів станом на березень 1946 р. та травень 1948 р. Зокрема, у березні 1946 р. кількість дітей та молоді² становила 20% від кількості українських емігрантів американської зони Німеччини (загальна кількість – 104,024 осіб), 20% від кількості українських емігрантів британської зони Німеччини (загальна кількість – 54,580). На території Австрії у трьох зонах проживало 29,241 тис. осіб (із них – 21% діти і молодь) [28, с. 108]. Станом на травень 1948 р. гендерний розподіл мешканців таборів в американській зоні виглядав наступним чином: чоловіки – 44,1% (29,659 осіб), жінки – 30,9% (20,701 особа), діти – 25% (16,815 осіб)³. Отже, по-перше, загальна ситуація із кількістю українських дітей пропорційно відповідала загальній ситуації в таборах. По-друге, якщо припустити, що В. Мудрий у ці 25% не включав осіб віком від 15 до 18 років, то відповідно кількість тих, кого відносимо до категорії діти буде ще вищою. Спробуємо також переглянути статистику по окремих таборах, щоб підтвердити загальні цифри. Так, у Карлсфельді в вересні 1945 р. перебувало 2165 чоловіків, 1277 жінок та 643 дитини [27, с. 11]. Отже, діти становили 18,6%. Варто зауважити, що протягом другої половини 1940-х рр. кількість українських дітей в таборах для переміщених осіб та біженців збільшувалася внаслідок високої народжуваності, тому зрозуміло, що цей показник у другій половині 1940-х зростає (принаймні, до початку масового переселення в країни постійного проживання, тобто до 1948 р.).

Важливими завданнями міжнародної спільноти після 1945 р. було вирішення питань фізичної, соціальної, психологічної реабілітації дітей-жертв війни, їх адаптації до мирного життя та подолання травматичного досвіду покоління, яке увійшло в історію як «діти війни» або «діти без дитинства». З цією метою були організовані та проведені міжнародні конференції в Цюриху (вересень 1945 р.), Женеві (1947 р.) [48, р. 88]. Після війни було створено Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ, United Nations Children's Fund, резолюція ГА ООН № 57 (I) від 11.11.1947 р.) метою якого й до сьогодні є захист прав та допомога дітям [49]. Ще одним прикладом особливого ставлення до вирішення питання захисту дітей було те, що згідно розпорядження УНРРА (UNRRA, United Nations Relief and Rehabilitation Administration / Адміністрація Організації Об'єднаних Націй для допомоги і відбудови) від 25 квітня 1947 р. в американській зоні заборонялося приймати до таборів переміщених осіб нових аплікантів, за винятком дітей, що залишилися без опіки [39, с. 2].

Зважаючи на обставини та досвід потрапляння українських дітей до таборів для переміщених осіб в Західній Німеччині можемо виділити серед них кілька категорій. До першої – належать діти т.зв. старих емігрантів, тобто представників другої хвилі масової української еміграції, які значною мірою оселилися саме в країнах Центрально-Східної Європи. Ця категорія дітей потрапила до таборів внаслідок переселення, наприклад з Чехословаччини, Польщі, оскільки в результаті війни ці країни опинилися під радянською окупацією. Про шлях біженця із Братислави до Німеччини згадувала О. Соколик, яка в березні 1945 р. втікала з родиною: «По дорозі нужда, бомбардування, втікачі, авта, вози, голодне і обдерте німецьке військо, поміж ними багато калік, поранених... Ночували в стодах, на дворі, на возі...» [1, арк. 1].

До другої категорії належать діти, що разом з родинами тікали з українських земель у зв'язку зі зміною лінії фронту при відступі німців. Їх родини через політичні причини (напр., страх радянської окупації, пам'ять про радянізацію Галичини 1939–1941 рр., політична та громадська діяльність у

рах для переміщених осіб в Західній Німеччині, а сам Дмитро Нитченко написав спомини «Від Зінькова до Мельборну: Із хроніки мого життя» (Мельборн: «Байда», 1990).

² Зауважимо, В. Мудрий не вказує точно вікову групу цієї категорії таборян.

³ У цьому випадку автор чітко зазначає, що до категорії «діти і молодь» зараховує осіб до 15 років.

роки окупації та ін.) змушені були подолати важкий шлях на завершальному етапі війни та в товарних вагонах чи возах, проїжджаючи через Польщу, Чехословаччину, дістатися до Австрії та Німеччини. На початку втечі значна частина родин розглядала цей процес як тимчасове явище і навіть не уявляла, що втратить зв'язок з Україною майже на півстоліття [32, с. 27]. Так, 22 липня 1944 р. 9-річна дівчинка зі Стрия Лариса Залеська разом з родиною покинули рідний дім, маючи на збори 15 хвилин. Пізніше у своїх споминах вона опише складнощі цього шляху, який почався з того моменту, коли її батьки «захопили валізи і наплечники, повкидали туди альбоми з фотографіями, документи та кілька книжок. Але рівночасно ненароком вони взяли такі неконечні речі, як шлюбні вітання, що вони дістали ще 1924 р.!» [19, с. 88]. Родинні фотоальбоми часто фігурують серед речей українських біженців. Вони були пам'яттю про щасливе життя, про родичів, про рідну землю. Ляриса Палідвор-Зелик, яка теж з батьками та сестрою Наталею у 1944 р. покине Станіслав і протягом 1944–1949 рр. пройде шлях дитини-біженця, напише у своїх споминах: «Ці старі знімки були нашим найбільшим скарбом: вони з нами перейшли втечу і табори переселенців, перепливли океан...» [32, с. 31]. Вже на цьому етапі діти отримували психологічну травму пов'язану із втратою дому, рідної землі, безпеки та звичного оточення. Пізніше, у 1948 р., вже 13 літня Л. Залеська, буде описувати 22 липня 1944 р. як найсумніший день свого життя під час написання шкільного твору в таборі Райнгардт Казерне (Новий Ульм) [19, с. 89–90].

Ці дві категорії дітей вже в дорозі вчилися виживати. Скрині, валізи чи клунки служили ліжками і кріслами, вози, стодоли, ліси, канави – місцями відпочинку, а бомбардування – постійними супутниками. Найгостріше стояло питання із їжею, задля здобуття якої на коротких зупинках сім'ї діяли як організована група, де кожен мав своє завдання, в т.ч. і діти (збирали каміння, дерев'яні гілки, щоб побудувати та розігріти польову піч) [19, с. 90]. У дорозі дітлахи часто стерегли речі, допоки дорослі вирішували нагальні справи виживання. Для маленьких членів родини це було справжнє випробування та чергова психологічна травма, пов'язана із перебуванням в незнайомому місці та страхом більше ніколи не побачити своїх батьків. Наталія Палідвор-Соневецька, яка разом із родиною 10-річною покидала рідний край, згадує: «А вже як часто родичі лишали Лялю і мене пильнувати наші клунки, а самі йшли залагоджувати справи – то був терор» [2, арк. 2]. Іноді під час цих коротких зупинок сім'ї розділялися назавжди. Так, у споминах Л. Залеська подає історію сім'ї Солтисів зі Стрия, коли голова родини вибіг з потягу без документів та грошей, щоб набрати води, а потяг несподівано рушив і в ньому залишилися дружина та двоє дітей [19, с. 91]. Цей випадок не був поодиноким серед українських біженців, коли діти втрачали когось з батьків, а батьки – дітей. Комусь доводилося розлучатися назавжди, хтось возз'єднувався, віднаходячи родичів. Роз'єднані сім'ї – одна з гострих соціальних проблем, яка постала внаслідок війни і яку надалі також болюче відчували українські біженці.

До третьої категорії належать діти, що були вивезені під час війни на примусові роботи або народилися в трудових таборах Німеччини. До листопада 1943 р. нижня вікова межа вивезених на примусові роботи становила 14 років та передбачала не більше чотирьох годин праці. Проте дослідники відзначають часті випадки відсутності реєстрації дітей віком до 12 років [14, с. 54]. З листопада 1943 р. цей вік офіційно понизили до 10 років [14, с. 54], а на практиці ще з 1943 р. вивозили разом з родинами дітей, молодших ніж 10 років [33, с. 71]. Українська дослідниця Т. Пастушенко зазначає, що тільки вивезених з Київської області (не враховуючи самого Києва) дітей було досить багато [33, с. 89] та наводить орієнтовні дані згідно інформації відділу репатріації при Раді міністрів УРСР про 2169 дітей, водночас відзначає, що в документі не уточнювалося, громадяни якого віку підпадали під категорію «діти» [33, с. 90]. Страх за дітей-підлітків іноді змушував цілими родинами від'їздити на примусові роботи. Так, родина Алли Легкої-Герець покинула Гадяч у 1943 р., дівчинці було лише п'ять. Разом із батьками та старшою сестрою Галиною, вони опинилися у трудовому таборі, де усі працювали, а Аллу разом із іншими маленькими дітьми доглядала жінка з немовлям [24, с. 381]. У трудовому таборі маленька дівчинка забула українську мову та переживала страшні бомбардування.

У Німеччині дітей-примусових робітників називали осткіндери. Вони виконували не лише важку фізичну роботу, погано харчувалися, проживали у складних умовах, але іноді мусили виконувати далеко недитячі завдання. Наприклад, після бомбардування німецьких міст розчищали руїни, збирали мертві тіла [48, р. 90]. Отже, якщо фізичні наслідки для розвитку цих дітей можна було спостерігати майже відразу, то складно назагал визначити рівень психологічних проблем, що були пов'язані з

цим травматичним досвідом війни. Зауважимо, що більшість українських родин та дітей переміщених як примусових робітників під час війни, було репатрійовано в УРСР, але частина змогла цього уникнути та проживала у таборах для біженців як родина Алли Легкої-Герець.

До четвертої категорії належать українські діти, народжені впродовж другої половини 1940-х рр. – на початку 1950-х рр., тобто в перші повоєнні роки в таборах для переміщених осіб та біженців. Статистичних відомостей щодо точної кількості новонароджених українців в післявоєнній Німеччині до сьогодні не маємо. Наявні деякі дослідження, які базовані на прикладі окремих таборів, лише загально свідчать про зростання рівня народжуваності серед української громади в перші післявоєнні роки. Так, відомий вчений В. Кубійович, на основі опрацювання матеріалів з табору Міттенвальд, прийшов до висновку, що там проживала велика кількість дітей у віці 0-3 років, а старших дітей було менше [23, с. 15]. У 1948 р. зафіксоване різке зростання кількості дітей до п'яти років (близько 15% від усієї еміграції) [23, с. 17].

У перші роки існування таборів відбувався т.зв. весільний бум, коли одинокі українці, які молодими були вивезені на примусові роботи до Німеччини, прагнули повернутися до нормального життя, створити родину. У новостворених сім'ях народжувалися діти. В. Кубійович прийшов до висновку, що близько третини дітей народили саме молоді жінки у віці 20-24 роки [23, с. 24]. І. Базилевич пише про те, що особливо напружено працювали акушери у таборах навесні 1946 р. [10, с. 28]. У таборі Ельванген станом на 1946 р. щомісячно народжувалося 25-28 немовлят [18, с. 13]. Іноді діти народжувалися в родині один за одним. Так, у родині Підгородецьких 1946 р. народився хлопчик Зенон, а 1947 р. – дівчинка Стефанія [5]. Зважаючи на складні соціально-економічні та таборові умови гостро стояло питання з повноцінним харчуванням, одягом і речами для немовлят, холодними приміщеннями (часто з протягами та цементними долівками) та великим скупченням людей. Іноді ці житлові умови взагалі були непридатні для дорослих, що вже говорити про малих дітей. У. Самчук, який разом із дружиною Тетяною пройшов шлях біженця та мешканця табору писав: «Дош [...]. Тече зі стелі і нам просто на постіль. Грибки по стінах знов ожили і зазеленіли. Тісно, плаче дитина, [...]. Шкода молодих батьків з їх маленькою дитиною» [40, с. 76].

Значна частина народжених у таборах дітей мало пам'ятає цей період свого життя, зважаючи на вік. У когось закарбувалися в пам'яті окремі фрагменти найбільш щасливих чи травматичних моментів. Однак, перші роки життя проведені в таборах для біженців мали наслідком проблеми з фізичним здоров'ям, оскільки відчувалася нестача натуральної збалансованої їжі, яка необхідна для повноцінного дитячого розвитку. Через погане харчування матері не мали достатньо молока, щоб годувати немовлят. У таборах чітко встановлювалися норми харчування для дітей різного віку, але дитяче харчування складалося з одноманітних «спорошкованих» продуктів, напр., молока. Так, відома сьогодні українська канадська дослідниця фольклору Наталя Кононенко, родина якої походила з Харкова, народилася в таборі Корнберг, а згодом проживала приватно на квартирі у Мюнхені, зазначає: «З фізичного погляду було дуже скрутно, не було достатньо їжі. Тому, в мене криві пальці, криві ноги, крива спина, і багато проблем зі здоров'ям, які почалися саме тоді. [...] я така дрібненька, бо не було нічого їсти взагалі, коли формувався мій організм» [29].

За віковим критерієм серед дітей-біженців можна виділити: немовлят, дошкільнят, дітей шкільного віку, юнацтво. В. Кубійович вважав, що чисельно переважали малюки до 3 років, тобто народжені після завершення війни. Так, в американській зоні окупації на 100 дітей у віці 0-3 років припадало ледве 35 «маленьких Ді-Пі» віком від 4 до 6 років, а в англійській зоні навіть менше – до 21 [23, с. 15]. У 1948 р. спостерігаємо збільшення числа дітей до 5 років (з 6,2% до 15,2%) [26, с. 121]. Вікова категорія від 5 до 14 років була значно менша і дослідники пояснювали це тим, що по-перше, відбулося зниження народжуваності під час війни, а по-друге, що до Німеччини та Австрії втекли порівняно менша кількість повних родин з дітьми, що були народжені до війни. Так, 1947 р. у таборі Ельванген проживало 619 дітей. Серед них найчисельнішу групу представляли «маленькі Ді-Пі» до 6 років – 378 осіб, а відповідно від 6 до 14 – 128 осіб, від 14 до 20 р. – 113 осіб [30, с. 18]. Подібна тенденція зберігалася і в інших українських осередках післявоєнної Німеччини (див. Таб.1.)

На прикладі наведених відомостей, крім зазначеної тенденції зростання народжуваності після війни, бачимо ще й те, що зменшується група дітей старшого шкільного та юнацького віку. Ймовірно, це пов'язано з тим, що після початку масової хвилі переселень в країни постійного проживання, країна-реципієнт була зацікавлена в першу чергу у молодих, здорових, самотніх працівниках.

Таблиця 1.

Динаміка кількості українських дітей різних вікових категорій у Франкфурті-на-Майні (1948–1953)
[3; 4]

Вік дітей	1948		1953	
	хлопчики	дівчатка	хлопчики	дівчатка
0-3	8	17	4	3
3-6	2	5	29	14
6-12	1	9	5	1
12-18	3	6	-	-

Родини з маленькими дітьми, вдови з дітьми, самотні матері з позашлюбними дітьми, діти-інваліди, діти, хворі на туберкульоз, а також хворі, літні люди належали до т.зв. твердого ядра або «залишенців» [8, арк. 2]. Вони могли емігрувати у випадку одержання необхідних документів від близьких родичів, які підтверджували, що могли б забезпечити їх утримання. Тому частина українських родин із малими або хворими дітьми, дітьми-інвалідами, вдови з сиротами, як і літні люди, змушені були залишитися в зруйнованій війною Німеччині. Після ліквідації таборів становище цих українських родин значно погіршилося. Так, діти-«залишенці» до 16 років отримували по 20 ДМ (дойчмарок), старші 16 років – 25 ДМ, самотні дорослі – 42 ДМ, сім'я – (чоловік – 37, а дружина – 28 ДМ) [9, арк. 2].

У повоєнній Західній Німеччині проживали діти-біженці різних соціальних груп української громади: політичних, громадських, релігійних діячів, інтелігенції, робітників та селян. Найменш захищеними соціальними категоріями були напівсироти, сироти, діти-інваліди, позашлюбні діти, важкохворі діти. Війна та її наслідки призвели до появи великої кількості неповних сімей, а відповідно поширеним післявоєнним явищем було сирітство та напівсирітство. Дітей-напівсиріт та сиріт підтримували міжнародні та українські допомогіві організації, що надавали харчі, одяг, грошові виплати та дбали про їх переселення на постійне місце проживання. У 1946 р. ОУЖ надіслало до Союзу українок Америки (далі – СУА) списки 114 українських сиріт та 209 напівсиріт [15, с. 28] з метою збирання допомоги та подальшого влаштування дітей. У таборах під проводом ЦПУЕН, ОУЖ та Санітарно-Харитативної Служби (далі – СХС) було створено спеціальний фонд «Матері та дитини», який займався збіркою коштів для підтримки цієї категорії українських емігрантів. Так, станом на 1948 р. на території британської зони Німеччини зафіксовано 224 вдови, 61 сирота та 245 напівсиріт [21, с. 7]. До грошової реформи в Німеччині (1948 р.) ці категорії таборових мешканців отримували грошову допомогу від СХС: вдови – 50 рейхсмарок, напівсироти – 20, сироти – 30 [21, с. 8], а також допомогу харчами та одягом. Проте вона була мізерною, зважаючи на кількісне співвідношення між потребуєчими та засобами забезпечення. Так, для сиріт британської зони 1948 р. СХС з одягу видала 11 шт. білизни, 3 плащі/пальто, іншого одягу – 22 шт. [21, с. 8].

Напівсироти ще мали когось із близьких родичів і залишалися в українських родин, які гуртом намагалися виховувати малечу. Так, Катерина Василів-Сидоренко, яка 1946 р. проживала в таборі Новий Ульм та була ученицею 8-го класу гімназії бавилася та доглядала за маленьким Олегом Кандибою, що залишився напівсиротою. Його мати Калина Кандиба навчалася в Мюнхені, а під час її відсутності онука доглядали бабуся та дідусь Білецькі. На їх прохання Катерині доводилося не раз доглядати за хлопчиком [12, с. 129]. Окрім родичів та знайомих, за молодшими доглядали старші діти, які були допомогою та опорою для своїх матерів чи самотніх батьків у важких повоєнних обставинах в чужій країні. Це змушувало старших дітей швидше дорослішати і нести відповідальність за свою родину. Надія Процків, яка мала лише маму та двох братів, після занять у таборівій школі працювала, висаджуючи дерева в німецьких лісах. Вона мала заробляти гроші і хоч якось допомагати забезпечувати родину, адже її батько загинув у грудні 1943 р. [44].

Загалом таборянам, в т.ч. матерям та дітям, допомагали міжнародні організації – УНПРА, ІРО, Міжнародний Червоний Хрест, Світова Католицька Допомогова Акція. Масштабні заходи з допомоги (напр., «Брат – братові», «Діти – дітям») влаштовували українські закордонні організації (Злучений Український Американський Допомоговий Комітет (ЗУАДК), Канадський Допомоговий Фонд, Український Католицький Допомоговий Комітет, СУА, Комітет Українців Канади) й церкви діаспори (Українська Автокефальна Православна Церква Канади та ін.). Крім того, українська повоєнна еміграція була досить добре самоорганізована і створила допомогіві українські організації,

які функціонували завдяки підтримці громади, члени якої сплачували т.зв. національну вкладку. Зокрема, дітей, хворих, інвалідів, літніх людей підтримували Український Допомоговий Комітет ЦПУЕН, СХС. Досить активно матерям та дітям в таборах допомагали українські жіночі організації, що з'явилися в Німеччині – ОУЖ та Австрії – Союз Українок Європи (СУЕ).

Найменш захищену категорію дітей становили сироти, які вважалися біженцями, а не переміщеними особами [35, с. 32]. Офіційно вони не підлягали репатріації до СРСР, проте на практиці цей принцип не завжди дотримувався. Так, у будинку для сиріт у Пріні (Баварія) перебувало 40 українських дітей, переважно старшого віку, котрі отримували допомогу від ЗУАДК (харчові пакети, подарунки до свята Миколая). З українськими сиротами у цьому притулку працював також вчитель та священник, який щотижня приїжджав із табору в Розенгаймі [16, с. 27]. Ці українські сироти з дитячого будинку в Пріні були репатрійовані, попри спроби українських організацій протестувати щодо цього перед американською окупаційною адміністрацією [31, с. 26]. Частина українських сиріт проживала у дитячих будинках. У квітні 1946 р. УНРРА створила шість притулків для дітей-біженців та переміщених осіб на території американської зони Німеччини, 14 – в британській та п'ять – у французькій [48, р. 99]. Працівники УНРРА у співпраці з таборовими управами складали списки сиріт, займалися розшуком батьків чи родичів, репатріацією малечі чи сприяли усиновленню, а з 1947 р. сиротами опікувалася ІРО. Від 15 листопада 1948 р. зареєстровані в ІРО сироти проживали в дитячому будинку у Бад Айблінг (Баварія). Їх загальна кількість становила 250 осіб, із них 45 – українці [20, с. 27]. У зв'язку з досягненням повноліття вони переселялися до таборів і згодом виїжджали в країни постійного проживання. Важливу роль у переселенні сиріт відігравали як допомогові організації, так і окремі особи. Так, серед українських діячів питаннями переселення та адаптації сиріт у США займався владика Амброзій Сенишин, який очолював Український Католицький Допомоговий Комітет [31, с. 26].

Інша частина сиріт проживала у таборах під наглядом опікунів, якими часто ставали родичі чи знайомі. У таборах станом на 1946 р. опинилося 700 українських сиріт [17, с. 4]. Не лише доросла громада відчувала свою відповідальність перед сиротами, а й самі діти були свідомі того, що серед них є ті, хто не має батьків та рідних і намагалися допомагати, підтримувати їх словом та добрим вчинком. Так, Л. Залеська згадує, що у її класі було три Юрії, а на день Св. Юра (6 травня), усі дівчата з класу завжди збирали незабудки і дарували лише одному, тому що він не мав батьків, тільки старшу сестру та тітку [19, с. 164–165]. У споминах Л. Богуславець зафіксоване подібне сприйняття: «Я співчувала Марійці, ділилася з нею їжею і допомагала. Вона була сирота, жила з тіткою, тітчином маленьким сином і тітчиною матер'ю» [11, с. 252]. Не завжди спроби опікунства закінчувалися щасливо і деяким дітям-сиротам доводилося повертатися у дитячі будинки. Так, 23 липня 1950 р. комісія ІРО розглядала справу української дівчинки, яку опікували прийомні батьки, допоки вони не вирішили емігрувати до Австралії. Дитина не відповідала медичним вимогам, оскільки піддавалася епілептичним нападам, тому сім'я відмовилася від неї і віддала дівчинку до дитячого будинку під опіку ІРО [41, р. 163].

Ще однією мало захищеною категорією біженців були інваліди, в т.ч. діти з обмеженими фізичними чи психологічними можливостями. Вони потребували спеціального догляду та відповідних умов проживання, які важко було забезпечити в таборових умовах, але навіть після початку хвилі масового переселення в країни постійного проживання, у родин із такими дітьми практично не було шансів на виїзд, зважаючи на міграційну політику ІРО та західних держав. Страх, що з'являвся у зв'язку з можливістю закриття таборів для біженців, який поширився у 1948 р. і був майже повністю реалізований в 1952 р., змусив багато сімей стати перед страшною дилемою: або залишатися з дітьми-інвалідами в зруйнованій повоєнній Німеччині (зауважимо, що після ліквідації таборів, ці родини мали утримуватися за рахунок німецької держави, яка була досить слабкою після війни, тому сім'ї лишалися приреченими на злидні), або ж віддати своїх дітей до спеціальних притулків в Німеччині, Австрії, Італії, Бельгії та отримати дозвіл на еміграцію. Варто зауважити, що подібний вибір стосувався і долі літніх людей, тому іноді й дітям доводилося приймати складні рішення та залишати батьків. Австралійська дослідниця Рут Балінт (Ruth Balint) вважає, що така міграційна політика не відповідала задекларованій гуманітарній політиці повоєнної Європи з її проектами відновлення сім'ї [41, р. 151]. Варто зазначити, що на відміну від сучасної закордонної історіографії, яка піднімає цю проблему і трактує її в контексті безпрецедентного явища поділу та втрати сім'ї під час та після Дру-

гої світової війни [45; 46], цей травматичний досвід українських біженців після Другої світової війни в Західній Німеччині та Австрії залишається в українській історіографії взагалі не дослідженим.

Р. Балінт наголошує, що однією з проблем для дослідників цієї делікатної теми є те, що важко встановити, які саме психологічні чи фізичні вади мали ці діти, адже у документах ІРО вони фіксувалися досить загальними термінами, такими як «німецький», «дефектний», «відсталый», «ідіот» [41, р. 159]. Дослідниця зазначає, що вони могли охоплювати широкий спектр захворювань як вроджених, так і набутих внаслідок війни. Як зазначає науковиця, з початком закриття таборів наприкінці 1949 р. збільшувався тиск на сім'ї біженців з пропозицією відмовитися від дитини-інваліда, щоб решта членів родини могли емігрувати. Серед досвіду різних мігрантів, Р. Балінт наводить приклад української родини Бойко, яка мала трьох дітей і отримала пропозицію еміграції до США. Молодша дочка Леся описана у документах ІРО як «психічно відстала», тому родина не могла переселитися. Батько Нестор під час співбесіди з працівником ІРО відмовлявся залишити дитину і родина сподівалася, що Леся зможе відвідувати школу. І все ж у квітні 1951 р. сім'я погодилася переселити Лесю в Бельгію (тут створювалися притулки для дітей-інвалідів), адже почуття відповідальності перед двома старшими дітьми змусило батьків погодитися на розлучення з молодшою та віддати її у притулок. Проте за кілька місяців після згоди відправити Лесю до Бельгії, її батько помер, так і не отримавши пропозиції про переселення [41, р. 162]. Цей випадок яскраво ілюструє, яке напруження існувало в родинях, що мали дітей з обмеженими можливостями. Водночас, навіть не такі серйозні медичні показання могли бути перешкодою до виїзду і причиною до поділу сім'ї. Так, до «твердого ядра» належали також хворі на туберкульоз як дорослі, так і діти.

Українська дослідниця О. Подобед зазначає, що однією з новацій української родини в таборах для біженців було поширення досвіду цивільних шлюбів, народженні в якому діти вважалися «незаконними» [34, с. 39]. Крім того, в таборах проживали матері-одиначки, які зафіксовані в документах як «дівчата з дітьми». Ось ці «дівчата з дітьми» також входили до категорії т.зв. твердого ядра або «залишенців». Наприклад, у французькій зоні окупації Західної Німеччини станом на 1950 р. серед української громади зафіксовано 283 «дівчини з дітьми» [8, арк. 2]. На проблему позашлюбних дітей та «дівчат з дітьми» звернула увагу в одній зі своїх промов 1948 р. голова ОУЖ Ірина Павликовська, яка наголошувала, що «ті жінки, рятуючи себе, щоби виїхати на працю – кидають своїх дітей або їх дарують» [36, с. 3]. Іноді через складні життєві обставини або страх осуду такі матері віддавали своїх дітей, але підтримка громади могла сприяти поверненню дитини. Так, очільниця делегатури ОУЖ у Регенсбурзі Марія Голуб описала випадок, що стався у їх таборі. Зокрема, одна молода дівчина, що працювала у німців, народила дитину, але через сором та страх осуду віддала немовля своїм господарям. Проте, поселившись до українського табору в Регенсбурзі, серед своїх людей дівчина з допомогою управи табору, ОУЖ, Осипа Любчака⁴ та Володимира Кліща⁵ повернула дитину, а згодом виїхала з сином Павликом до США [13, с. 422]. Загалом, українська громада намагалася значну увагу приділяти опіці найменш захищених категорій дітей. Одним із важливих завдань було збереження національної ідентичності маленьких українців (особливо сиріт чи важко хворих дітей, оскільки вони жили в дитячих притулках чи санаторіях і часто досить швидко в іноетнічному та іншомовному середовищі забували мову), тому всіляко сприяли їх залученню в орбіту українського життя і стимулювали до усиновлення українські родини США, Канади. Зокрема, заохочували спілкування між дітьми-біженцями та дітьми українських емігрантів у США та Канаді (через організацію дитячого листування). Членкині жіночих організацій відвідували самотніх учнів і запрошували їх погостювати у їх родинях, щоб у дітей було відчуття, що про них хтось дбає.

Отже, українські діти-біженці та переміщені особи наприкінці Другої світової війни були війною вирвані зі звичних умов життя і до моменту потрапляння в табір для переселенців пережили низку травм та стресів: бомбардування, переховування, переслідування, загрози розстрілів, жебракування, перебування в німецьких таборах, приниження, дезінфекцію тощо. Навесні 1945 р. перед ними та їх родинями постали нові виклики: виживання в умовах зруйнованої Німеччини, пошук притулку, страх репатріації, непрості таборіві умови для розвитку та виховання дітей, хвороби та проблеми переселення. Звісно, що не усі діти в силу віку усвідомлювали ці складнощі, так як дорослі мешканці таборів для біженців, які були більш напружені та налякані невідомим майбутнім. Діти, що прожи-

⁴ Керівник гінекологічного відділу лікарні для біженців в Регенсбурзі [25].

⁵ Секретар Обласного представництва української еміграції і допомоговий референт станиці Санітарно-Харитативної Служби [13, с. 421].

вали в таборах для біженців мали різні сценарії потрапляння до таборів. Частина з них була безпосередніми жертвами війни, які потрапили до Ді-Пі таборів як переміщені особи або біженці, інші – тут народжені. Останні, хоч і не пережили безпосередніх воєнних жахів, але були тим поколінням, що глибоко відчуло наслідки війни: розруху, голод, хаос, боротьбу за життя та здоров'я. У таборових умовах опинилися діти, що походили із різних соціальних груп українського суспільства. Найменш захищеними категоріями були діти сироти, діти-інваліди, позашлюбні діти. Саме вони входили до т.зв. твердого ядра, мали менше шансів на переселення, а частині з них довелося в післявоєнний час пережити розлуку з найріднішими людьми. Важливу роль у матеріальній підтримці українських дітей-біженців відігравали міжнародні та українські допомогові організації, які надсилали найнеобхідніші речі (продукти харчування, одяг, взуття, медикаменти тощо), організували акції допомоги та підтримки, сприяли в процесі переселення дітей-біженців в країни постійного проживання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архів НДЦ «Інститут досліджень української діаспори імені професора Любомира Винара» Національного університету «Острозька академія». Ф. «О. та Я. Соколик». Регенсбург табір Ді-Пі 1945–49. «Україна в мініатюрі» (спомини Оксани Соколик). 12 арк. [машинопис].
2. Архів НДЦ «Інститут досліджень української діаспори імені професора Любомира Винара» Національного університету «Острозька академія». Ф. «Наталія Палідвор-Соневицька». Друга Світова Війна і ДП Табір в Байройті очима підлітка і юначки (спомини Наталії Палідвор-Соневицької). 6 арк. [машинопис].
3. Архів Українського Вільного Університету (далі – Архів УВУ). Тека «Франкфурт-на-Майні». Місячний статистичний звіт ЦПУЕН (червень 1953 року) [22.VII.53]. 2 арк. [машинопис].
4. Архів УВУ. Тека «Франкфурт-на-Майні». Статистичний звіт за листопад-грудень 1948 року (10.11.1948). 3 арк. [машинопис].
5. Архів УВУ. Тека «Франкфурт-на-Майні». Списки українців – мешканців осередку 21.07.1947–30.06.1948. Список дітей в Франкфурті на Майні. Допомога дітям з Америки [б.д.]. 1 арк. [рукопис].
6. Архів УВУ. Тека «Франкфурт-на-Майні». Списки українців – мешканців осередку 21.07.1947–30.06.1948. Список дітей від 0-14 років життя на одержання 200 гр. трану [б.д.]. 1 арк. [рукопис].
7. Архів УВУ. Тека «Франкфурт-на-Майні». Списки українців – мешканців осередку 21.07.1947–30.06.1948. Список дітей від 0-14 на одержання смальцю і цукру [б.д.]. 1 арк. [рукопис].
8. Архів УВУ. Тека «ОУЖ». Обіжник Краєвого Представництва Української Еміграції на французьку зону. Равенсбург, 1950. Ч. 2 (4 квітня 1950 року). 4 арк. [машинопис].
9. Архів УВУ. Тека «ОУЖ». Обіжник Краєвого Представництва Української Еміграції на французьку зону. Равенсбург, 1950. Ч. 3 (27 липня 1950 року) 6 арк. [машинопис].
10. Базилевич І. Спостереження таборового лікаря. *Сьогочасне й минуле*. Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. Ч. 1–2. С. 27–31.
11. Богуславець Л. Судженого й конем не об'їдеш. Київ, 2016. 280 с.
12. Василів-Сидоренко К. З відстані 60 літ... *Альманах УНС*. Парсиппан, Нью-Джерсі: Видавництво «Свобода», 2008. Р. 98. С. 126–133.
13. Голуб М. Делегатура ОУЖ в Регенсбурзі. Регенсбург. Статті. Спогади. *Документи. До історії української еміграції в Німеччині після Другої світової війни*. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1985. С. 420–423.
14. Грінченко Г. Примусова праця в нацистській Німеччині в усних історіях колишніх дітей-остарбайтерів. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2009. № 871. С. 52–74.
15. *Громадянка*. 1946. Ч. 2. С. 28.
16. Допомога сиротам. *Звідомлення Злученого Українського Американського Допомогового комітету. З діяльності в Західній Європі за 1948 рік*. Мюнхен, 1949. С. 27.
17. Др. В. Галан про скитальців. *Наше життя*. 1946. Р. III. Ч. 9. С. 4.
18. Д-р. Т-ук. Шпитальництво й медична допомога в таборі Ельванген. *Один рік в таборі Ельванген 1946–1947*. Ельванген, 1947. С. 13–16.
19. Залеська Онишкевич Л. Бомби, границі і два праві черевички. Друга світова війна очима дитини-біженця. Львів: Літопис, 2018. 260 с.
20. Звідомлення Злученого Українського Американського Допомогового комітету. З діяльності в Західній Європі за 1948 рік. Мюнхен, 1949. 36 с.
21. Звіт з діяльності Крайового Представництва Української Санітарно-Харитативної Служби на британську зону Німеччини за 1948. 22 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/23464/file.pdf> (дата звернення: 25.09.2020).
22. Конвенція ООН про права дитини. URL: http://www.un.org.ua/images/documents/3719/convention_small_final.pdf (дата звернення: 10.10.2020).
23. Кубійович В. З демографічних проблем української еміграції (на прикладі таборів у Міттенвальді). *Сьогочасне й минуле*. Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. Ч. 1–2. С. 14–27.
24. Легка-Герещ А. Мій рід і моє дитинство. *Герещ М. У світ широкий з Україною в серці*. Київ: Смолоскип, 2018. С. 363–398.
25. Любчак Осип. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=59864 (дата звернення: 30.09.2020).

26. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по Другій світовій війні. Мюнхен: Академічне вид-во д-ра Петра Беляя, 1985. Т. 1: Роки 1945–1951. 429 с.
27. Міттенвальд 1946–1951 / ред. ком. П. Рогатинський, О. Бучацький, О. Дужий та ін. Warren, Michigan, 2001. 752 с.
28. Мудрий В. Українська еміграція в Європі. *Ювілейний календар-альманах Українського Народного Союзу на звичайний рік 1949*. Джерзі Сіті, 1949. С. 107–123.
29. Наталія Кононенко: «Фольклор – це спосіб осмислення травматичного досвіду, перетворення жахів в мистецтво» [інтерв'ю з Устиною Стефанчук]. *Україна модерна. Міжнародний інтелектуальний часопис*. URL: <https://uamoderna.com/jitterpis-istory/natalka-kononenko> (дата звернення: 20.09.2020).
30. Один рік в таборі Ельванген 1946–1947. Ельванген, 1947. 80 с.
31. Павликовська І. Об'єднання українських жінок на еміграції у Німеччині (1945–1950). *35 років Об'єднання українських жінок у Німеччині, 1945–1980*. Мюнхен: ОУЖ, 1980. С. 13–41.
32. Палідвор-Зелик Л. Тисяча доріг – тисяча стежин. Спомини. Нью Йорк, 2020. 68 с.
33. Пастушенко Т. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942–1953). Київ, 2009. 282 с.
34. Подобєд О. Українська родина у повоєнній Німеччині: традиція і новаторство. *Evropský filozofický a historický diskurz*. Praha, 2016. Svazek 2.3 vydání. S. 38–45. URL: https://ephd.cz/wp-content/uploads/2016/ephd_2016_2_3/07.pdf (дата звернення: 12.09.2020).
35. Подобєд О.А. Культурне життя та повсякдення переміщених осіб і біженців з України у Західній Німеччині (друга половина 1940-х рр.): дис. ... док. іст. наук: 07.00.01. Черкаси, 2018. 549 с.
36. Промова голови ОУЖ п. Ірени Павликовської. *Громадянка*. 1948. № 7–8. С. 3.
37. Рибачок І. Основні напрями діяльності Об'єднання українських жінок на еміграції (1945–1950). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. *Історичні науки*. Острог, 2019. Вип. 28. С. 47–55.
38. Рибачок І. Журнал «Громадянка» як джерело до вивчення діяльності Об'єднання українських жінок на еміграції. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. *Історичні науки*. Острог, 2019. Вип. 29. С. 132–138.
39. Розпорядки УНРРА. *Вісник Оселі*. Регенсбург. Р. І. Ч. 19. 17 червня 1947 р. С. 2.
40. Самчук У. Плянета Ді-Пі. Нотатки й листи. Вінніпег, 1979. 354 с.
41. Balint R. Children Left Behind: Family, Refugees and Immigration in Postwar Europe. *History Workshop Journal*. 2016. Vol. 82. Issue 1. Pp. 151–172.
42. Lalande J. «Building a Home Abroad» – A Comparative Study of Ukrainian Migration, Immigration Policy and Diaspora Formation in Canada and Germany after the Second World War. Toronto, 2006. 458 p.
43. Markus D. Education in the DP camps. *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War II*. Edmonton: CIUS, 1992. Pp. 185–200.
44. Nadia Prockiw. URL: https://www.facebook.com/groups/DPLife/?multi_permaLinks=3799863773380137%2C3799795746720273%2C3799681070065074%2C3796859043680610%2C3796684880364693&notif_id=1606092888257153&notif_t=group_activity&ref=notif (Last accessed: 10.11.2020).
45. Zahra T. Lost Children: Displacement, Family, and Nation in Postwar Europe. *Journal of Modern History*. 2009. Vol. 81. № 1. Pp. 45–86.
46. Zahra T. The Lost Children: Reconstructing Europe's Families after World War II. Cambridge; London, 2011. 320 p.
47. The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War II. Edmonton: CIUS, 1992. 518 p.
48. Wyman M. DP Europe's Displaced Persons, 1945–1951. Philadelphia; London; Toronto, 1989. 257 p.
49. Unicef. URL: <https://www.unicef.org/> (Last accessed: 14.09.2020).

References

1. Arkhiv NDTs «Instytut doslidzhen ukrainskoi diaspori imeni profesora Liubomyra Vynara» Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». F. «O. ta Ya. Sokolyky». Regensburg tabir Di-Pi 1945–49. «Ukraina v miniiatyrі» (spomyny Oksany Sokolyk). 12 ark. [mashynopys].
2. Arkhiv NDTs «Instytut doslidzhen ukrainskoi diaspori imeni profesora Liubomyra Vynara» Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». F. «Nataliia Palidvor-Sonevytska». Druha Svitova Viina i DP Tabir v Bairoiti ochyma pidlitka i yunachky (spomyny Natalii Palidvor-Sonevytskoi). 6 ark. [mashynopys].
3. Arkhiv Ukrainskoho Vilnoho Universytetu (dali – Arkhiv UVU). Teka «Frankfurt-na-Maini». Misiachnyi statystychnyi zvit TsPUEN (cherven 1953 roku) [22.VII.53]. 2 ark. [mashynopys].
4. Arkhiv UVU. Teka «Frankfurt-na-Maini». Statystychnyi zvit za lystopad-hruden 1948 roku (10.11.1948). 3 ark. [mashynopys].
5. Arkhiv UVU. Teka «Frankfurt-na-Maini». Spysky ukrainsiv – meshkantsiv oseredku 21.07.1947–30.06.1948. Spysok ditei v Frankfurti na Maini. Dopomoha dity ditiam z Ameryky [b.d.]. 1 ark. [rukopys].
6. Arkhiv UVU. Teka «Frankfurt-na-Maini». Spysky ukrainsiv – meshkantsiv oseredku 21.07.1947–30.06.1948. Spysok ditei vid 0-14 rokiv zhyttia na oderzhannia 200 hr. tranu [b.d.]. 1 ark. [rukopys].
7. Arkhiv UVU. Teka «Frankfurt-na-Maini». Spysky ukrainsiv – meshkantsiv oseredku 21.07.1947–30.06.1948. Spysok ditei vid 0-14 na oderzhannia smaltsiu i tsukru [b.d.]. 1 ark. [rukopys].
8. Arkhiv UVU. Teka «OUZh». Obizhnyk Kraievoho Predstavnytstva Ukrainskoi Emihratsii na frantsuzku zonu. Ravensburg, 1950. Ch. 2 (4 kvitnia 1950 roku). 4 ark. [mashynopys].
9. Arkhiv UVU. Teka «OUZh». Obizhnyk Kraievoho Predstavnytstva Ukrainskoi Emihratsii na frantsuzku zonu. Ravensburg, 1950. Ch. 3 (27 lypnia 1950 roku) 6 ark. [mashynopys].
10. Bazylevych I. Sposterezhennia taborovoho likaria. *Sohochasne i mynule*. Miunkhen; Niu-York, 1949. Ch. 1–2. S. 27–31.
11. Bohuslavets L. Sudzhenoho y konem ne obidesh. Kyiv, 2016. 280 s.

12. Vasylyv-Sydorenko K. Z vidstani 60 lit... *Almanakh UNS*. Parsyppan, Niu-Dzhersi: Vydavnytstvo «Svoboda», 2008. R. 98. S. 126–133.
13. Holub M. Delehatura OUZh v Regensburzi. *Regensburg. Statti. Spohady. Dokumenty. Do istorii ukrainskoi emihratsii v Nimechchyni pislia Druhoi svitovoi viiny*. Niu-York; Paryzh; Sydnei; Toronto, 1985. S. 420–423.
14. Hrinchenko H. Prymusova pratsia v natsystskii Nimechchyni v usnykh istoriiakh kolyshnykh ditei-ostarbaiteriv. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina*. 2009. № 871. S. 52–74.
15. *Hromadianka*. 1946. Ch. 2. S. 28.
16. Dopomoha syrotam. *Zvidomlennia Zluchenohto Ukrainskoho Amerykanskoho Dopomohovoho komitetu. Z diialnosti v Zakhidnii Evropi za 1948 rik*. Miunkhen, 1949. S. 27.
17. Dr. V. Halan pro skytalsiv. *Nashe zhyttia*. 1946. R. III. Ch. 9. S. 4.
18. D-r. T-uk. Shpytalnytstvo i medychna dopomoha v tabori Elvanhen. *Odyn rik v tabori Elvanhen 1946–1947*. Elvanhen, 1947. S. 13–16.
19. Zaleska Onyshkevych L. Bomby, hranytsi i dva pravi cherevychky. *Druha svitova viina ochyma dytyny-bizhentsia*. Lviv: Litopys, 2018. 260 s.
20. *Zvidomlennia Zluchenohto Ukrainskoho Amerykanskoho Dopomohovoho komitetu. Z diialnosti v Zakhidnii Evropi za 1948 rik*. Miunkhen, 1949. 36 s.
21. Zvit z diialnosti Kraiovoho Predstavnytstva Ukrainskoi Sanitarno-Kharytatyvnoi Sluzhby na brytiisku zonu Nimechchyny za 1948. 22 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/23464/file.pdf> (data zvernennia: 25.09.2020).
22. Konventsiiia OON pro prava dytyny. URL: http://www.un.org.ua/images/documents/3719/convention_small_final.pdf (data zvernennia: 10.10.2020).
23. Kubiiiovych V. Z demografichnykh problem ukrainskoi emihratsii (na prykladi taboriv u Mittenvaldi). *Sohochasne i mynule*. Miunkhen; Niu-York, 1949. Ch. 1–2. S. 14–27.
24. Lehka-Herets A. Mii rid i moie dytynstvo. *Herets M. U sviit shyrokyi z Ukrainoiu v sertsii*. Kyiv: Smoloskyp, 2018. S. 363–398.
25. Liubchak Osyp. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=59864 (data zvernennia: 30.09.2020).
26. Maruniak V. *Ukrainska emihratsiia v Nimechchyni i Avstrii po Druhii svitovii viini*. Miunkhen: Akademichne vyd-vo d-ra Petra Beleia, 1985. T. 1: Roky 1945–1951. 429 s.
27. Mittenvald 1946–1951 / red. kom. P. Rohatynskiy, O. Buchatskiy, O. Duzhyi ta in. Warren, Michigan, 2001. 752 c.
28. Mudryi V. *Ukrainska emihratsiia v Evropi. Yuvileinyi kalendar-almanakh Ukrainskoho Narodnoho Soiuzu na zvychainyi rik 1949*. Dzherzi Siti, 1949. S. 107–123.
29. Nataliia Kononenko: «Folklor – tse sposib osmyslennia travmatychnoho dosvidu, peretvorennia zhakhiv v mystetstvo» [interviu z Ustynoiu Stefanchuk]. *Ukraina moderna. Mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys*. URL: <https://uamoderna.com/jittepis-istory/natalka-kononenko> (data zvernennia: 20.09.2020).
30. *Odyn rik v tabori Elvanhen 1946–1947*. Elvangel, 1947. 80 s.
31. Pavlykovska I. Obiednannia ukrainskykh zhinok na emihratsii u Nimechchyni (1945–1950). *35 rokov Obiednannia ukrainskykh zhinok u Nimechchyni, 1945–1980*. Miunkhen: OUZh, 1980. S. 13–41.
32. Palidvor-Zielyk L. Tysiacha dorih – tysiacha stezhyn. *Spomyny*. Niu York, 2020. 68 s.
33. Pastushenko T. *Ostarbaitery z Kyivshchyny: verbuvannia, prymusova pratsia, repatriatsiia (1942–1953)*. Kyiv, 2009. 282 s.
34. Podobied O. *Ukrainska rodyna u povoiennii Nimechchyni: tradytsiia i novatorstvo. Evropsky filozoficky a historicky diskurz*. Praha, 2016. Svazek 2.3 vydani. S. 38–45. URL: https://ephd.cz/wp-content/uploads/2016/ephd_2016_2_3/07.pdf (data zvernennia: 12.09.2020).
35. Podobied O.A. *Kulturne zhyttia ta povsiakdennia peremishchenykh osib i bizhentsiv z Ukrainy u Zakhidnii Nimechchyni (druha polovyna 1940-kh rr.): dys. ...dok. ist. nauk: 07.00.01*. Cherkasy, 2018. 549 s.
36. Promova holovy OUZh p. Ireny Pavlykovskoi. *Hromadianka*. 1948. № 7–8. S. 3.
37. Rybachok I. Osnovni napriamy diialnosti Obiednannia ukrainskykh zhinok na emihratsii (1945–1950). *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Istorychni nauky*. Ostroh, 2019. Vyp. 28. S. 47–55.
38. Rybachok I. Zhurnal «Hromadianka» yak dzherelo do vyvchennia diialnosti Obiednannia ukrainskykh zhinok na emihratsii. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Istorychni nauky*. Ostroh, 2019. Vyp. 29. S. 132–138.
39. Rozporiadky UNRRA. *Visnyk Oseli*. Regensburg, R. I. Ch. 19. 17 chervnia 1947 r. S. 2.
40. Samchuk U. *Plianeta Di-Pi. Notatky i lysty*. Vinnipeh, 1979. 354 s.
41. Balint R. *Children Left Behind: Family, Refugees and Immigration in Postwar Europe. History Workshop Journal*. 2016. Vol. 82. Issue 1. Pp. 151–172.
42. Lalande J. «Building a Home Abroad» – A Comparative Study of Ukrainian Migration, Immigration Policy and Diaspora Formation in Canada and Germany after the Second World War. Toronto, 2006. 458 p.
43. Markus D. *Education in the DP camps. The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War II*. Edmonton: CIUS, 1992. Pp. 185–200.
44. Nadia Prockiwi. URL: https://www.facebook.com/groups/DPLife/?multi_permalink=3799863773380137%2C3799795746720273%2C3799681070065074%2C3796859043680610%2C3796684880364693&notif_id=1606092888257153&notif_t=group_activity&ref=notif (Last accessed: 10.11.2020)
45. Zahra T. *Lost Children: Displacement, Family, and Nation in Postwar Europe. Journal of Modern History*. 2009. Vol. 81. № 1. Pp. 45–86.
46. Zahra T. *The Lost Children: Reconstructing Europe's Families after World War II*. Cambridge; London, 2011. 320 p.
47. *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War II*. Edmonton: CIUS, 1992. 518 p.
48. Wyman M. *DP Europe's Displaced Persons, 1945–1951*. Philadelphia; London; Toronto, 1989. 257 p.
49. Unicef. URL: <https://www.unicef.org/> (Last accessed: 14.09.2020).

ІСТОРІЯ НАУКИ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Отримано: 15.10.2020 р.

Прорецензовано: 09.11.2020 р.

Прийнято до друку: 16.11.2020 р.

email: potulnytskyva@ukr.net

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-98-107

Потульницький В. Внесок української еміграції міжвоєнної доби у розвиток історичної науки: тематичний, методологічний та концептуальний аспекти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 98–107.

УДК 930.1

Володимир Потульницький

ВНЕСОК УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ У РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ: ТЕМАТИЧНИЙ, МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

У статті, на основі впровадження до дискурсу методологічних положень К. Маннгейма щодо осмислення параметрів, за яким визначається внесок вченого до науки, і його ж бачення ролі і місця спеціалізації у детермінації конкретного внеску, з однієї сторони, та вчення Маннгейма про місцезоположення генерацій науковців, з іншого боку, автор визначає внесок української еміграції міжвоєнної доби у розвиток історичної науки. Визначивши дві генерації науковців та обравши для свого аналізу чільних представників кожної з них, автор проводить дослідження за трьома аспектами: тематичним, методологічним та концептуальним. Старше покоління істориків-емігрантів, спадщина якого досліджується в статті представлена М. Грушевським, В. Липинським, С. Томашівським та Д. Дорошенком; молодше – Б. Крупницьким, М. Антоновичем, В. Кучабським та Д. Чижевським. Відмінності між поколіннями диференціюються за позицією в українських еміграційних структурах, специфікою формування і наукового вишколу обраних персоналій як вчених, інтелектуальною фаховою концентрацією, обраною методологією, наявністю або відсутністю проведення у дослідженнях зв'язку між українською і всесвітньою історією.

Ключові слова: внесок, генерації, дослідницька спадщина, інтелектуальне середовище, методологія і завдання дослідження, результати дослідження.

Volodymyr Potulnytskyi

THE CONTRIBUTION OF UKRAINIAN EMIGRATION OF THE INTERWAR PERIOD TO THE DEVELOPMENT OF HISTORICAL SCIENCE RESEARCH: THEMATIC, METHODOLOGICAL AND CONCEPTUAL ASPECTS

The article reconstructs the contribution to historical science shaped by leading Ukrainian scholars and political thinkers during the period in question. Through applying Karl Mannheim's vision of "real generations" of intellectuals, on the one hand, and his definitions of parameters of real contribution as well as role of specialisation in the framework of evaluation of this contribution, on the other hand, the author defines two generations of historians, successful in their scientific discourse.

Having analysed a range of original works by Ukrainian emigrants of older generation (Hrushevskiy, Lypynskiy, Tomashivskiy, Doroshenko), as well as the representatives of the younger generation (Krupnytskyi, Kutshabskiy, Antonovych and Chyzevskiy), the author recreates the research heritage and vision of Ukrainian and European history in its internal dialectics that were formed by scholars in the interwar intellectual environment in Germany, Czechoslovakia and Austria.

In addition to the identical conclusions of each author concerning the statements about the necessity and possibility to integrate the Ukrainian history into the global one, discussion of the Ukrainian question in isolation to the resolution of the Russian problem, and existence of common political language of both generations of intellectuals as emigrants in their host countries, the author formulates existing differences. The latter depends, first and foremost, on the different positions of scholars in foreign institutions: the older generation possessed the academic positions in the institutions created by emigrants; the younger – in state German, Czechoslovak or Austrian institutions. Second difference specified the specific character of intellectual concentration of the authors under discussion: speaking in terms of the understanding the experience of the failure of Ukrainian state in 1917-1920s, older scholars differed considerably from their younger colleagues, who predetermined the methodology and tasks of their research, corresponding to European countries. Third difference depends on the results of research: older researchers aimed to make contribution only to Ukrainian history; younger scholars

conducted various retrospective journeys into the different aspects of medieval and new history of Germany, Poland, Austria and Czechoslovakia.

All Ukrainian intellectuals, whose legacy is prioritized and studied in the article, were concentrated on the research of the phenomenon of Ukrainian history as historical and political reality. The divergence between two different generations of Ukrainian émigré scholars lied in different significance of their contribution into the Ukrainian historical science and absence of the contribution into the global science for older scholars, different arguments put forward by Ukrainian intellectuals to support their concepts, as well as in the surroundings and circumstances of their education and research work as scholars.

Key words: *contribution, generations, research heritage, intellectual environment, methodology and tasks of research, results of research.*

Методологічно проблема вирішуватиметься на основі залучення вчення про покоління з соціології знання Карла Маннгейма, з одного боку, і його ж дефініцій стосовно параметрів, які визначають внесок того чи іншого вченого до науки, з іншої сторони.

Карл Маннгейм довів, що представники відмінних поколінь науковців, культурних діячів тощо, знаходяться і творять у відмінному просторово-часовому вимірі і демонструють, відповідно, різні точки зору на феномени стосовно одного покоління в одній країні і одному культурному середовищі. Ця відмінність визначається різними обставинами їхнього формування, абсорбуванням відмінних впливів на їхню творчість, відмінними суспільно-політичними умовами та обставинами. Маннгейм зазначав, що члени кожного окремого покоління можуть брати участь лише в лімітованому часом відрізкові історичного процесу, і що перед кожним стоїть завдання передати нагромаджену культурну спадщину [50, с. 292].

Внесок вченого, за Маннгеймом, визначається виявленням ізольованих індивідуальних об'єктів у такий спосіб, коли він не бере об'єкти як він їх знаходить; він ігнорує їхні унікальні й індивідуальні якості та іде до загальних факторів з метою рекомбінувати їх таким чином, що він може «відкрити» новий об'єкт. Історична функція відкриттів полягає в тому, що вчений: А. Рятую старі форми знань, які інакшим чином були б під загрозою знищення; Б. Сприймає, апробує та методологічно застосовує в дослідженні ідеї визнаних наукових шкіл та вчених; С. Вчений знаходить методи, які вносять порядок у загальний контекст, у якому індивідуальний об'єкт існує, що приводить до якісно іншого бачення об'єкта [51, с. 168].

Інша проблема, яка існує у визначенні внеску вченого до тієї чи іншої галузі знань, яку визначає Маннгейм, це проблема спеціалізації. Спеціалізація завжди існує доти, доки є щось на кшталт розподілу праці в науковому дослідженні. В цьому контексті вирізняються два питання: а) у якому напрямку і на яких принципах спеціалізація керується; б) до якої степені і на якій стадії дослідження є реальність, яка розподіляється для цілей спеціалізації, рекомбінується і реінтегрується [51, с. 171].

Автора цікавлять відповіді на наступні питання: 1. В чому полягала відмінність між вченими різних поколінь щодо умов їхнього формування? 2. Чи різнилися між собою вчені, спадщина яких аналізуватиметься, позицією, котру вони займали в наукових інституціях? 3. Чи ставили перед собою вчені різних поколінь схожі чи відмінні завдання в науці? 4. Чи підлягали вони відмінним методологічним впливам, і яким? 5. Чи відрізнялися вчені один від одного змістом їхнього внеску до науки? 6. Як оцінювати внесок, здійснений українською науковою еміграцією, до історичної науки взагалі?

У статті аналізуватиметься спадщина двох поколінь українських політичних емігрантів, які задокументували себе як вчені ще до еміграції, або, опинившись в еміграції, зуміли віднайти і реалізувати себе на викладацькій і науковій роботі з більшим чи меншим успіхом з одного боку (так зване старше покоління в сенсі Карла Маннгейма), і вчені, які сформувалися вже в умовах еміграції (молодше покоління). Не охоплюючи у своєму дослідженні всіх вчених, які могли би належати до обох з вищеназваних груп, я аналізуватиму вибірково по чотири представника кожної групи, приклад яких, як мені видається, зможе найбільш яскраво відобразити існуючі відмінності між самими групами, і надасть можливість зробити відповідні висновки в контексті обраної методології.

При написанні роботи використані як архівні джерела (фонди ЦДАВО, ЦДІА України у Львові та архіву Інституту славістики Віденського університету), так і численні оригінальні праці науковців, надруковані у міжвоєнну добу українською та іншими мовами, зібрані автором у Києві, Львові, Празі, Відні та Мюнхені. Чимала частина джерел та праць вперше введені автором до наукового обігу саме у цій статті.

I. Старше покоління. До нього належать як сформовані академічні науковці, які опинились в еміграції, такі як Грушевський (історія, соціологія), Томашівський (історія, історіософія), так і науковці, які перепрофілювались в умовах еміграції з фахових дипломатів, публіцистів, державних службовців та політичних діячів. Це Липинський (історія, історіософія) та Дорошенко (історія).

Михайло Грушевський (1866–1934), перебуваючи в еміграції, зосереджував діяльність створеного ним у Відні Українського Соціологічного Інституту довкола видавничої та лекторської роботи [23]. Разом з тим, видаючи старі, написані ще в Україні, праці на історичну тематику, вчений спромігся написати і видати дві нові монографії. Якщо у першій книзі «Початки громадянства» вчений обґрунтовував свої погляди та погляди інших вчених на державу і націю [8], то друга книга «З початків українського соціалістичного руху» являла собою збірник матеріалів про піонерів української політичної думки Зібера, Драгоманова, Подолинського [7]. У першій книзі Грушевський також підсумував свою соціологічно-історичну концепцію, яка базувалася на теорії факторів, де соціальний процес досліджується на базі фактів, які витворюють біологічні, економічні та психічні фактори, серед яких вирішальне значення має останній, психічний фактор [25, с. 23–24].

В'ячеслав Липинський (1882–1931) так само, перебуваючи в еміграції, зосередив свою увагу на проблемах історіософії та соціології і надрукував три монографії. У першій книзі «Україна на переломі» Липинський слідом за польським істориком Антоніном Ролле застосовує соціологічний та історіософський підходи до вивчення української аристократії доби Хмельницького в контексті окреслення окремих прошарків Війська Запорозького [14]. У «Листах до братів-хліборобів», що стала теоретичною концептуалізацією до ідеології українського монархізму, мислитель виробив політичну філософію як систему реагування на світ у всіх царинах досвіду, хоча і не вийшов з меж особливої філософії у межі всезагальної [15]. Ця праця стала чільним підґрунтям до вироблення ідеології гетьманського руху, очолюваного в еміграції Павлом Скоропадським. Третя книга «Релігія і церква в історії України» була написана у формі катехізису і давала відповіді на 24 історіософські питання, поставлені вченим щодо ролі релігії взагалі, і різноманітних конфесій (православної, греко-католицької), зокрема в історії та сучасності України [16].

Перебуваючи в еміграції В. Липинський подав консервативну концепцію історії України з власною її періодизацією, яка базувалась на його концепції еліти, обґрунтованій у вищезгаданих працях [53, с. 9–10, 22–25]. У написаних працях Липинський як історик також конструює модель української еліти доби Хмельницького, застосовуючи водночас і структурний підхід, а як історіософ викладає всебічну теорію еліт і їх циркуляції [21, с. 178–179]. Хоча Липинський і не був вченим у вузькому академічному сенсі (він, радше, виступав як незалежний вчений – *gentleman scholar*, або *Privatgelehrter*), саме він застосовував на українському матеріалі поєднання соціологічного та теоретико-політичного аналізів співвідношення між державою, елітами та суспільством, які проводили на тлі італійської та німецької історії визначні теоретики елітарного підходу Гаetano Моска (1858–1941), Вільфредо Парето (1848–1923) та Роберт Міхельс (1876–1936) [20].

Степан Томашівський (1875–1930), як і Грушевський та Липинський, був знаний як вчений-історик ще до війни, обіймаючи посаду доцента філософського факультету Львівського університету (1910–1914). У 1921–1925 рр. він жив спершу в Англії, і згодом у Німеччині, перебуваючи в політичній еміграції, як колишній урядовець ЗУНР та голова її дипломатичної місії в Лондоні [19, с. 119–126, 152–161; 24]. У Берліні С. Томашівський редагує журнали «Українське слово» та «Літопис політики, письменства та мистецтва», друкується у редакції В. Липинським «Хліборобській Україні» та у львівських виданнях – органах української народної трудової партії «Свобода» та «Громадський вісник».

У цих працях вчений намагався сполучити емпіричне дослідження з елементами історіософського аналізу, опрацювавши в еміграції наукові праці англійських, німецьких, італійських та американських соціологів та філософів, зокрема Чарльза Мерріама (1874–1953), Роберта Міхелса (1876–1936), Фрідріха Ніцше (1844–1900), Гуільємо Ферреро (1871–1942), Вільяма Джеймса (1842–1910), Освальда Шпенглера (1880–1936) та Джузеппе Мацціні (1805–1872) [27]. Осмислюючи досвід поразки українського державотворення, він намагався сформулювати наукові підстави консервативної концепції української політики та теоретично випрацювати лінію українського консервативного руху, висвітлюючи зв'язок стану українського питання з контекстом європейської політики від початку XIX ст. до завершення етапу державотворення у 1918–1923 рр. [26]. У цьому осмисленні Томашівський звертається до ідеї «занепаду Заходу» Шпенглера, думки «образу розстрою ста-

ринного світу» Ферреро, порівнює ці ідеї з повоєнною кризою 1920-х рр., і пов'язує ці явища зі зруйнуванням культурних і духовних основ як античного, так і сучасного вченому європейського суспільства. Томашівський також намагався апробувати на українському матеріалі розмежування між не героєм та героєм, яке проводив за духовною (не соціальною) ознакою британський мислитель Томас Карлейль (1795–1881). Звідси походить його ідея «відносності авторитету і героїства» та пов'язання її з відповідними культурними та історичними контекстами, а також твердження про героїзм як уособлення головних моментів духовного зросту громадянства. Слід зазначити, що перебуваючи в еміграції науковець не занедбував і свої традиційні зацікавлення як історика проблемами княжої України [28].

На відміну від Степана Томашівського, Дмитро Дорошенко (1882–1951) історичною наукою почав займатися лише в еміграції, перебуваючи на посадах професора Українського Вільного Університету (далі УВУ) і Карлового університету в Празі (1923–1926), директора Українського наукового інституту в Берліні (далі УНІ-Б) (1926–1931), в період з 1931 по 1935 рр. знову в Празі, а в 1936–1939 рр. обіймає посаду професора на кафедрі історії церкви православного богословського факультету Варшавського університету. Дмитрові Дорошенку належить чимало робіт, надрукованих у еміграції у міжвоєнну добу, серед яких низка оглядових робіт з історіографії, підручників з історії України, розвідок про культурні та політичні взаємини України з Західною Європою, головним чином з Німеччиною, з історії слов'янознавства. Певну кількість праць вчений спромігся написати і іноземними мовами: англійською, німецькою, чеською та польською, ставши автором також численних розвідок в зарубіжних часописах [39; 40; 41].

Як вчений Д. Дорошенко виступив перед еміграційним і західним читачем систематизатором української історіографії та політичної думки, та збирачем матеріалів про українсько-німецькі відносини, які він майстерно укладав у ширші синтети, хоча і не інтегрував ці синтети у певне методологічне бачення, а обмежувався хронологічним переліком знайдених розвідок та переказом їхнього змісту. Так, у тритомній праці «Слов'янський світ в його минулому і сучасному» [9], вчений спромігся подати короткий нарис історії України, уклавши його в контекст загальної історії слов'янських держав [9, т. 1, с. 11–22].

II. Молодше покоління. До нього належать науковці, які опинилися так само, як і представники старшої генерації, за кордоном у вимушеній політичній еміграції. На відміну від своїх старших колег, вони перейшли на еміграційне становище порівняно молодими людьми і, отримавши вищу освіту за кордоном, зуміли стати науковцями у тій чи іншій галузі. Деякі з них навіть захистили дисертації, ставши академічними вченими. Це Борис Крупницький, Василь Кучабський, Михайло Антонович (історія) та Дмитро Чижевський (історія науки).

Борис Крупницький (1894–1956) навчався у Дмитра Дорошенка в 1920-х роках в УНІ-Б, став асистентом (1931) і професором УВУ (1941). Присвятивши свої наукові праці дослідженню політичної історії XVII–XVIII ст., він спромігся надрукувати низку статей, побудованих із залученням матеріалів німецьких та шведських архівів у фахових німецьких наукових виданнях, зокрема у «Записках УНІ-Б» та спромігся у 1936–1941 рр. надрукувати декілька статей у найбільш поважному німецькому журналі з історичних наук – «Jahrbücher für Geschichte Osteuropas» [43; 47]. Надрукував вчений і декілька німецькомовних монографій, присвячених або дослідженню різноманітних проблем української історії ранньомодерної доби – його основного періоду досліджень, як історика, або загальному викладові історії України [44; 45; 46]. Багато уваги приділив вчений і дослідженню проблем теорії історичної науки, зокрема історіософії, вибудувавши оригінальну історичну концепцію, де втілював власне бачення місця і ролі історії України в європейській історії [22, с. 301–310]. Свою дисертацію в УВУ та декілька статей і книг, побудованих на матеріалах Пруського, Дрезденського та Стокгольмського архівів, автор присвятив постаті гетьмана Мазепи, відмовившись від звичного в еміграційній історіографії підходу в контексті вироблення з гетьмана національного героя. Розкривши основні напрямки політики гетьмана, вчений представив цього державного діяча в сенсі бачення ранніх Анналістів: як можна було діяти в існуючих умовах, з одного боку, і які шляхи обирав Мазепа, з іншого [10; 11; 12; 13].

У Берлінському університеті Борис Крупницький навчався у професорів Отто Гетча (1876–1946) і Фрідріха Майнеке (1862–1954). Якщо курс східноєвропейської історії Гетча особливо не позначився на наукових поглядах Крупницького, методологічні підходи Майнеке можна виразно прослідкувати в працях українського науковця. У своїх дослідженнях берлінський професор обстоював думку, що

визначну роль в історії держав відіграє ірраціональний фактор, а не моральні ідеї, підпорядковує зміст та сутність права етичним порядкам і наголошує на відповідальності владної політики [52]. Ці ідеї Майнеке виразно прослідковуються у низці праць Крупницького, написаних в 2-й половині 1930-х – першій половині 1940-х рр.

Повністю інтегрувався в західний науковий світ онук видатного історика Володимира Антоновича (1834–1908) та син історика мистецтв, міністра мистецтв та морського міністра часів Гетьманату, голови Української дипломатичної місії Директорії в Римі Дмитра Антоновича (1877–1945) доктор Михайло Антонович (1910–1955). Опинившись в еміграції, майбутній історик навчався в УВУ в Празі, УНІ-Б та в Інституті східноєвропейської історії Віденського університету. Будучи представником третього покоління династії істориків і володіючи трьома основними західноєвропейськими мовами, він зробив досить швидко наукову кар'єру, закінчивши філологічний факультет УВУ в 1931 р., та склавши там докторський іспит представленням роботи з французької інтелектуальної історії під назвою «Алексіс Токвіль як історик», написану повністю на франкомовних джерелах [2]. Синхронно зі вступом на філологічний факультет УВУ Антонович вступив у тому ж 1928 р. і на філософський факультет університету Фрідріха Вільгельма в Берліні, який завершив 1933 р. складенням другого докторського іспиту з представленням роботи «Фрідріх Людвіг Ян. До історії початків німецького націоналізму» [1]. Ця робота вже була повністю побудована з використанням німецькомовних джерел. Апробувавши себе таким чином у французькій та німецькій інтелектуальній історії, Антонович в 1938 р. успішно габілітувався на доцента Віденського університету, захистивши вже працю з української та російської інтелектуальної та культурної історії під керівництвом професора Ганса Уберсбергера (1877–1962). Окрім інтелектуальної історії, як основного предмету своїх наукових зацікавлень, вчений досліджував також українсько-німецькі взаємовідносини XVIII ст., і розпочав дослідження історії козацької доби та козацьких повстань XVI–XVII ст., надрукувавши низку німецькомовних та україномовних праць [3; 5; 33; 34].

Слід зазначити, що всі постаті, які досліджував Антонович, були вписані у соціально-культурний контекст, звідки вони промовляли. Тим самим вчений поєднував різні види аналізу (біографічний, дискурсивний, соціологічний). Історія життя чи то Токвіля, побудована на франкомовних джерелах, чи то Репніна, Наливайка, Герреса або Яна на німецькомовних, постає у Антоновича не лінійною історією, а радше набором історій, що відбивають мінливі (ситуативні) ідентичності досліджуваної особи. Наприклад, в дисертації про де Токвіля Антонович не лише дає характеристику основним працям вченого, але й показує французького мислителя в проявах різних його ідентичностей: як політичного діяча, політичного в'язня, аболіціоніста, дипломата, академіка тощо [2]. Наприкінці 1930 – початку 1940-х рр. Антонович працює на трьох роботах – науковим співробітником УНІ-Б (1936–1941 рр.), доцентом Віденського університету та науковим співробітником інституту Східної Європи університету Бреслау. У 1941–1942 рр. він спромігся видати ще і 4-х томну історію України, де подав її синтезу на тлі європейської історії від княжих часів до новочасних [4].

До молодшого покоління українських істориків, які сформувалися в еміграції, належав і доктор Василь Кучабський (1895–1971), який, перебуваючи в еміграції, вибудував своє оригінальне бачення історії України в контексті європейської історії на тлі застосування концепції консерватизму [19, с. 126–133, 161–168]. Професійний військовий, один з засновників Української Військової Організації в Празі (1920), він у грудні 1922 р. виїхав до Німеччини, де вступив на навчання на філософський факультет (відділення історії та державознавства) Берлінського університету, у якому навчався в період з 1923 по 1930 рр. По кафедрі історії Кучабський слухав лекції вже згадуваних у випадку з Крупницьким професорів Майнеке і Гетча. Також як стипендіат першої категорії він відбував виклади в УНІ-Б по кафедрі української державності, де слухав виклади Липинського та Дорошенка і вивчав праці німецьких державознавців, зокрема студіював роботи славетного шведського геополітика українофіла Рудольфа Челлена (1864–1922).

Ще будучи докторантом та стипендіатом першої категорії УНІ-Б Василь Кучабський надрукував у журналі «Osteuropa» свою розлогу німецькомовну розвідку про українську політичну еміграцію [48]. У 1932 р. В. Кучабський одержав наукове звання доктора філософії і в 1934 р. опублікував свою докторську роботу [49]. У листі до С. Томашівського від 7 лютого 1929 р. Кучабський, характеризуючи цілі і завдання своєї монографії, писав з цього приводу: «С це чисто історична праця і має виказати не лише справжній перебіг подій в Галичині, а ще й порівняти державний етос Західної України зі станом у Польщі й на Наддніпрянщині» [17].

Слід особливо відзначити, що працю Кучабського досить високо оцінив його вчитель по Берлінському університету професор Отто Гетч, який надрукував у журналі «Osteuropa» схвальну рецензію на його роботу. У рецензії професор Гетч, зокрема, зазначає, що «завдяки праці Кучабського ми дізнаємося, що Галичина вела протягом п'яти років велику і трагічну боротьбу за свободу, розміри якої були невідомими для Західної Європи, оскільки замовчувалися, не кажучи вже про те, що не були відомими її окремі факти». Завершуючи свою рецензію, науковець констатує, що «нарешті ми (німецькі вчені – В.П.) дійшли до так би мовити «німецького часу», тобто з німецької точки зору можемо оцінити українську проблему під час війни, що є вирішальним для осмислення загальної картини» [42]. У роботі Кучабського простежуються концептуальні ідеї Рудольфа Челлена, які розвивав шведський учений щодо умов оформлення спільноти в націю та про виокремлення українського питання як спускового гачка Першої світової війни [18; 54].

В. Кучабський був повністю інтегрований в німецьке наукове і громадське життя, друкувався у таких наукових та науково-популярних виданнях як «Osteuropa», «Der Deutsche Gedanke», «Volk und Reich», «Die Hilfe», «Zeitschrift für alteuropäischen Geschichte». Після Берліна наукову і викладацьку діяльність В. Кучабський продовжив у Кілі, де у 1935 р. став асистентом завідуючого кафедрою нової та новітньої історії у Кільському університеті професора Карла Петерсена, де викладав історію, і як науковець – експерт з історії Східної Європи та слов'янських мов вчений брав участь у роботі редакції багатотомного видання «Handwörterbuch des Grenz und Ausland-Deutschtums» (Kiel, 1935–1937). Від квітня 1937 р. В. Кучабський – постійний науковий співробітник при «Institut für Weltwirtschaft an der Universität Kiel» та працівник бібліотеки цього ж інституту [6, с. 591–592].

Дмитро Чижевський (1894–1977) навчався у Київському університеті на історико-філософському факультеті (1913–1917), де отримав підготовку у Василя Зінківського (1881–1962) та Олексія Гілярова (1856–1938), а опинившись в Німеччині записався на студії до Карла Ясперса (1883–1969) в Гейдельберзі і до Едмунда Гуссерля (1859–1938) у Фрайбурзі [55, с. 381–384]. Навчався він також у Генріха Ріккертта (1863–1936) та Мартіна Гайдеггера (1889–1976). Історії та історіософії вчений навчався у неокантіанця Ріккертта (вартості з позачасовим значенням та їх роль для з'ясування сенсу глобальної історії) та екзистенціаліста Ясперса (концепція осьового часу як ціль і зміст історії).

Ще у 1926 р., будучи у віці 32 років та перебуваючи у Празі, молодий дослідник доповнив складений дещо раніше оригінальний перспективний план своїх майбутніх досліджень – вивчити українську та російську філософію та історію ідей, – поставленим перед собою завданням розширити його і дослідити історію філософії серед усіх слов'янських народів, зокрема чехів, словаків і хорватів [55, с. 391]. У період з 1932 по 1945 рр. Чижевський викладав в університеті Галле курси з історії слов'янської літератури, історії філософії, лінгвістики та історії церкви, попередньо захистивши в тому ж університеті у 1933 р. докторську дисертацію на тему «Гегель в Росії» та отримавши в результаті захисту звання доктора філософії [55, с. 398].

Вже в 1926 р. вчений заявив про себе як про історика та історіографа, видавши в Празі розлогу монографію з історіографії та історії філософії в Україні [32]. У міжвоєнну добу він рясно друкується у німецьких, австрійських, чеських, словацьких та американських фахових часописах, таких як «Zeitschrift für slavische Philologie», «Germanoslavica Slavia», «Kyrios», «Wiener Slavistisches Jahrbuch», «Slovo a Slovesnost», «Slovjanski Poh'lady», «Harvard Slavic Studies», «Slavonic Review» та інших [35; 36; 37; 38]. Слід зазначити, що вчений здійснив внесок не лише в історію української культури та філософії, але і в історію чеської (дослідження творчості поета Кароля Махи, філософа і педагога Яна Амоса Коменського), німецької (дослідження Гегеля, Ніцше, Шеллінга), польської (Міцкевич) і російської культури (Достоевський). Написав вчений і декілька теоретичних статей з теорії історичної науки, хоча ці безпосередньо історіософські статі, які можна віднести до теоретичних, становлять у величезній творчій спадщині Чижевського радше виняток (до таких можна віднести лише 4-5 статей) [29; 30; 31]. В одній з цих робіт звучить наскрізна думка Ріккертта, що в історичному русі слід виходити не з тимчасових інтересів, а з надчасового світогляду [30, с. 12]; в другій – теорія ідеального типу Макса Вебера як ключ для розуміння і конструювання певної історичної доби [31, с. 20]; в третій – власна схема окремих історичних епох розвитку від початків середньовіччя до початків ХХ ст., певна культурно-історична періодизація всесвітньої історії [29, с. 28, 32].

У своїй автобіографії, написаній у 1945 р., Чижевський визначив основні тематичні напрямки своїх досліджень з історії та історії науки. Це: 1. Історія філософії слов'янських народів; 2. Порівняльна історія слов'янських літератур; 3. Германославика, під якою Чижевський розумів німецький

вплив на слов'янське духовне життя; 4. Історія церкви; 5. Культурна історія слов'ян [56, с. 402–404]. Окрім цих п'яти напрямків історичної науки, вчений також виділяв три інших напрями, які вже стосувались філософії та філології, зокрема загальну філософію, філософію мови та слов'янську лексику [56, с. 403–405]. Сам Чижевський визначав основним своїм досягненням винайдення та обґрунтування науки «германославіка», в якій мав на меті здійснити дослідження німецького впливу на слов'янське духовне життя, що і зробив в своїх численних публікаціях. Історична германославіка Чижевського та виокремлена ним структура цього напрямку історії науки була визнана всією світовою науковою громадськістю, як і інші чотири напрями досліджень вченого з історичних наук.

Висновки

1. Вчені старшого покоління (Грушевський, Липинський, Томашівський, Дорошенко) були сформовані як науковці на Батьківщині, або перепрофілювалися в науковців з політиків (Дорошенко) чи дипломатів (Липинський). Вчені молодшого покоління були сформовані як науковці вже в умовах еміграції, або доформовувалися в умовах еміграції, здобувши на Батьківщині лише вищу освіту, але не повноцінний науковий вишкіл.

2. Вчені старшого покоління займали дослідницькі і викладацькі позиції лише в еміграційних інституціях; вчені молодшого покоління були переважно співробітниками і професорами чільних німецьких, чеських та австрійських інституцій.

3. Вчені обох поколінь ставили перед собою відмінні завдання. Для старшого покоління головним завданням було осмислення досвіду програного державотворення і вироблення в цьому контексті імперативу до дії. В цьому контексті Грушевський обґрунтовував ідею окремішності українського народу та ідею федерації, Липинський – створював консервативну ідеологію, Томашівський – розробляв її історичні підвалини, а Дорошенко – писав узагальнюючі праці довідкового характеру з української історіографії та з історії німецько-українських відносин. Молодше покоління вирішувало завдання, які стояли і перед німецькою, австрійською та чеською науками. Його представники досліджували західні впливи на українське й слов'янське культурне та наукове життя, інтегрували українську історію у загальноєвропейський науковий контекст переважно поширеними на той час у світовій науці передовими методами.

4. Вчені різних поколінь підлягали відмінним методологічним впливам. Так, Грушевський створював свої соціологічні концепції під впливом Вундта і Дюркгейма, а Липинський використовував ранні теорії соціального конфлікту (Гумплович, Оппенгеймер, Ратценгофер) та західноєвропейські теорії еліти (Моска, Парето, Міхельс). Вчені молодшого покоління спиралися на концепції науковців, які стояли історично ближче до їхнього покоління. Кучабський використовував геополітичні ідеї німця Гетча і шведа Челлена. Михайло Антонович у своїх працях торкався ідей французьких вчених Алексіса Токвіля та Іпполита Тена – предтечі засновників школи анналів. Чижевський для розуміння суті історії спирався на ідеї німецьких науковців Ріккерта і Ясперса.

Відмінним був і спосіб використання. Вчені старшого покоління (Липинський, Томашівський) теорії класиків елітаризму, прагматично-релятивістської філософії, тощо брали із книжок та статей. Вчені молодшого покоління могли безпосередньо навчатись у теоретиків, будучи студентами та докторантами, як Антонович у Уберсбергера, Кучабський та Крупницький у Майнеке та Гетча, Чижевський у Ріккерта та Ясперса тощо.

5. Внесок вчених старшого покоління був зроблений головним чином до української історії та історіософії (Грушевський, Липинський, Томашівський), а також були створені довідкові інформаційні праці та покажчики для німецьких та чеських вчених (Дорошенко). Внесок вчених молодшого покоління був зроблений і в німецьку (Крупницький, Кучабський, Михайло Антонович, Чижевський), польську (Кучабський, Чижевський), чеську та російську історичну науку (Чижевський).

6. В цілому внесок у історію України, всесвітню історію та історію науки був значним і змістовним. Були відкриті цілі напрями досліджень для української науки, що не могло бути здійснено в умовах СРСР, а молодше покоління здійснило внесок в дослідження не лише української, але й окремих важливих аспектів німецької, польської, чеської та російської історії. Найголовніше, що цей внесок ґрунтувався на наукових засадах; були відкриті нові об'єкти досліджень, були врятовані старі форми знань, були знайдені методи, що привели до якісно нового бачення об'єкту. У відповідності з принципами, якими керувалася спеціалізація з історії, дехто з вчених як старшого та молодшого покоління намагалися концептуалізувати низку своїх досліджень ідеями теоретиків школи еліт (Липинський), геополітичної школи (Кучабський), морфології історії (Томашівський), школи

Анналів (Антонович), екзистенціалізму та неокантіанства (Чижевський). В сенсі ієрархії критеріїв внеску до науки, виведеної Мангеймом щодо впровадження або адаптування загальноновизнаних методів, відзначилися Липинський та всі представники молодшого покоління. Отримали визнання зі сторони чільних зарубіжних науковців побудовані на матеріалах зарубіжних архівів численні праці Б. Крупницького, а щодо врахування тогочасних передових принципів, якими керується спеціалізація історії як науки – розробки Михайла Антоновича щодо методики інтеграції історичних особистостей у соціально-культурний контекст епохи і Чижевського з конституювання обґрунтованого ним предмету історична германославіка.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антонович М. Автобіографія. *ЦДАВО*. Ф. 3956. Оп. 2. Спр. 52. Арк. 17–19.
2. Антонович М. Алексіс Токвіль як історик. Докторська дисертація. *ЦДАВО*. Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 476. 37 с.
3. Антонович М. Йозеф Геррес – вістун німецької єдності (з передмовою Д. Донцова). Львів, 1934. 16 с.
4. Антонович М. Історія України. Т.1. Княжа доба. Прага, 1941. 80 с.; Т. 2. Литовсько-Руська доба. Прага, 1941. 80 с.; Т. 3. Козаччина та Гетьманська доба. Прага, 1941. 118 с.; Т. 4. Прага, 1942. 89 с.
5. Антонович М. Студії з часів Наливайка. Прага, 1941. 81 с.
6. Гелей С., Кучабський Ю. Василь Кучабський. Наукова спадщина. Сторінки життя. Львів, 1998. 744 с.
7. Грушевський М.С. З починів українського соціалістичного руху. Михайло Драгоманов і Женевський соціалістичний гурток. Відень, 1922. 212 с.
8. Грушевський М.С. Початки громадянства (генетична соціологія). Відень, 1921. 328 с.
9. Дорошенко Д. Слов'янський світ в його минулому і сучасному. Берлін, 1922. Т. 1. 240 с.; Т. 2. 259 с.; Т. 3. 264 с.
10. Крупницький Б. Гетьман Мазепа в освітленні німецької літератури його часу. Дисертація доктора філософії. *ЦДАВО України*. Ф. 3859. Оп. 1. Спр. 486. С. 1–56.
11. Крупницький Б. З донесення Кайзерлінга 1708–1709 рр. *Збірник Українського Наукового Інституту в Варшаві*. Варшава, 1938. Т. 2. С. 13–23.
12. Крупницький Б. *Miscellanea Mazeriana*. *Збірник Українського Наукового Інституту в Варшаві*. Варшава, 1938. Т. 2. С. 88–92.
13. Крупницький Б. Плани Мазепа в зв'язку з планами Карла XII перед українським походом шведів. *Збірник Українського Наукового Інституту в Варшаві*. Варшава, 1938. Т. 1. С. 95–106.
14. Липинський В. Україна на переломі 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII столітті. Відень, 1920. 304 с.
15. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Відень, 1926. 580 с.
16. Липинський В. Релігія і церква в історії України. Філадельфія, 1925. 110 с.
17. Листи до С. Томашівського. *ЦДІА України у Львові*. Ф. 368. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 80–83.
18. Потульницький В.А. Бачення України у структурі європейських міжнародних відносин шведським геополітиком Рудольфом Челленом. *Славістична збірка. Збірник статей за матеріалами Третіх Міжнародних наукових Соханівських читань. Київ, 18 листопада 2016 р.* Київ, 2018. Вип. 4. С. 297–305.
19. Потульницький В.А. Історія української політології. Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці. Київ: «Либідь», 1992. 230 с.
20. Потульницький В.А. Концепція української державності в творчості В'ячеслава Липинського. *Українська еміграція. Історія і сучасність* / ред. Б.В. Залізник. Львів, 1992. С. 339–359.
21. Потульницький В.А. Липинський В'ячеслав. *Енциклопедія Сучасної України* / гол. ред. І. Дзюба. Київ, 2017. Т. 17. С. 178–179.
22. Потульницький В.А. Нариси з української політології (1819–1991). Київ: «Либідь», 1994. 320 с.
23. Потульницький В.А. Наукова діяльність Михайла Грушевського в еміграції (1919–1924). *Український історичний журнал*. 1992. № 2. С. 48–58.
24. Потульницький В.А. Степан Томашівський та його державницька консервативна концепція. *Старожитності* / гол. ред. І. Гирич. Київ, 1994. № 5/6. С. 6–8.
25. Прицак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. Київ; Кембрідж, 1991. 78 с.
26. Томашівський С. Бісмарк та Україна. *Літопис політики, письменства та мистецтва*. Берлін, 1924. Ч. 5. С. 66–70; Ч. 6. С. 82–85; Ч. 8. С. 114–115; Ч. 12. С. 178–181.
27. Томашівський С. Виписки. *ЦДІА України у Львові*. Ф. 368. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 1–90.
28. Томашівський С. Пам'яті творців Галицької державності. *Стара Україна*. Львів, 1924. Ч. 12. С. 175–179.
29. Чижевський Д. Культурно-історичні епохи. *Дмитро Чижевський. Філософські твори у чотирьох томах*. Київ, 2005. Т. 2. С. 24–35.
30. Чижевський Д. На теми філософії історії. *Дмитро Чижевський. Філософські твори у чотирьох томах*. Київ, 2005. Т. 2. С. 7–13.
31. Чижевський Д. Початки і кінці нових ідеологічних епох. *Дмитро Чижевський. Філософські твори у чотирьох томах*. Київ, 2005. Т. 2. С. 14–23.
32. Чижевський Д. Філософія на Україні (спроби історіографії). Прага, 1926. 200 с.
33. Antonovych M. Fürst Repnin, general – governor von Sachsen. Berlin, 1936. 63 s.
34. Antonovych M. Kultur der Ostslaven. Breslau, 1942. 142 s.
35. Cyzevskyj D. Die abendliche Philosophie in der alten Ukraine. Berlin, 1928. 19 s.
36. Cyzevskyj D. Hegel bei den Slaven. Reichenberg, 1934. 495 s.

37. Cyzevskij D. (Tschizevskij). Renaissance und das ukrainische Geistesleben. *Abhandlungen des ukrainischen wissenschaftlichen Institutes in Berlin*. Berlin; Leipzig, 1929. Band II. S. 52–82.
38. Cyzevskij D. Skovoroda Studien. *Zeitschrift für slavische Philologie*. Leipzig, 1930. Heft. 1-2. S. 1–33.
39. Doroshenko D. Die Ukraine und das Reich. Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischen Beziehungen. Leipzig, 1942. 299 s.
40. Doroshenko D. Die Ukraine und ihre Geschichte im Lichte des westeuropäische Literatur des XVIII und der erste Hälfte des XIX Jahrhunderts. *Abhandlungen des Wiss. Ukrainisches Institutes in Berlin*. 1927. Band I. S. 1–70.
41. Doroshenko D.M. Drahomanov and the Ukrainian National Movement. *The Slavic Review*. April 1938. Pp. 654–666.
42. Hoetzsch O., Kutschabski W. Die Westukraine im Kampf mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918–1923. *Osteuropa*. 1934. No. IX. S. 753–754.
43. Krupnytsky B. Die Ukrainische Geschichtswissenschaft in der Sowjetunion 1921–1941. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Heft. 2/4. 1941. No. 2. S. 125–151.
44. Krupnytsky B. Geschichte der Ukraine. Leipzig, 1939. 324 s.
45. Krupnytsky B. Hetman Mazepa und seine Zeit (1687–1709). Berlin, 1941. 260 s.
46. Krupnytsky B. Johann Christian von Engel und die Geschichte der Ukraine. Berlin, 1931. 55 s.
47. Krupnytsky B. Philipp Orlik und die Katholische Kirche. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. 1940. No 3/4. S. 427–439.
48. Kutschabsky W. Die ukrainische politische Emigration. *Osteuropa*. 1930. 5 Jahrgang. Heft. 8. S. 536–647.
49. Kutschabs'kyi W. Die Westukraine im Kampf mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918–1923. Berlin, 1934. 439 s.
50. Mannheim K. Essays on the Sociology of Knowledge. London, 1952. 327 p.
51. Mannheim K. Man and Society in the Age of Reconstruction. London, 1966. 469 p.
52. Meinecke F. Die Idee der Staaträson in der neuen Geschichte. Berlin, 1924. 546 s.
53. Potul'nyč'kyj V. Das ukrainische historische Denken im 19. und 20. Jahrhundert: Konzeptionen und Periodisierung. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Stuttgart, 1997. No 45. H. 1. S. 2–30.
54. Potulnytskyi V. The Image of Ukraine Shaped by Outstanding Sweden Scholar Rudolph Kjellen and Its Impact on Leading German Historians in the Time Span of the Interwar Period. *Гетьманські читання. Пам'яті шведського короля Карла XII (1682–1718) / До 300-х роковин з дня його загибелі. Збірник наукових статей*. Київ, 2019. С. 147–159.
55. Pritsak O., Sevchenko I. Dmytro Cyzev's'kyj, In memoriam. *Harvard Ukrainian Studies*. 1977. Vol. I. No. 3. Pp. 381–384.
56. Tschizewski Dmitrij. Curriculum vitae. *Harvard Ukrainian Studies*. 1977. Vol. I. No 3. Pp. 398–406.

References

- Antonovych M. Avtobiografija. *TsDAVO*. F. 3956. Op. 2. Spr. 52. Ark. 17–19.
- Antonovych M. Aleksis Tokvil yak istoryk. Doktorska dysertatsiia. *TsDAVO*. F. 3859. Op. 1. Spr. 476. 37 s.
- Antonovych M. Yozef Herres – vistun nimetskoj yednosti (z peredmovoju D. Dontsova). Lviv, 1934. 16 s.
- Antonovych M. Istoriiia Ukrainy. T. 1. Kniazha doba. Praha, 1941. 80 s.; T. 2. Lytovsko-Ruska doba. Praha, 1941. 80 s.; T. 3. Kozachchyna ta Hetmanska doba. Praha, 1941. 118 s.; T. 4. Praha, 1942. 89 s.
- Antonovych M. Studii z chasiv Nalyvaika. Praha, 1941. 81 s.
- Helei S., Kuchabskyi Yu. Vasyl Kuchabskyi. Naukova spadshchyna. Storinky zhyttia. Lviv, 1998. 744 s.
- Hrushevskiy M.S. Z pochyniv ukrainskoho sotsialistychnoho rukhu. Mykhailo Drahomanov i Zhenevskiy sotsialistychniy hurtok. Viden, 1922. 212 s.
- Hrushevskiy M.S. Pochatky hromadianstva (henetychna sotsiologhiia). Viden, 1921. 328 s.
- Doroshenko D. Slovianskyi svit v yoho mynulomu i suchasnomu. Berlin, 1922. T. 1. 240 s.; T. 2. 259 s.; T. 3. 264 s.
- Krupnytskyi B. Hetman Mazepa v osvittleni nimetskoj literatury yoho chasu. Dysertatsiia doktora filosofii. *TsDAVO Ukrainy*. F. 3859. Op. 1. Spr. 486. S. 1–56.
- Krupnytskyi B. Z donesennia Kaizerlinha 1708–1709 rr. *Zbirnyk Ukrainskoho Naukovoho Instytutu v Varshavi*. Varshava, 1938. T. 2. S. 13–23.
- Krupnytskyi B. Miscellanea Mazepiana. *Zbirnyk Ukrainskoho Naukovoho Instytutu v Varshavi*. Varshava, 1938. T. 2. S. 88–92.
- Krupnytskyi B. Plany Mazepy v zviazku z planamy Karla XII pered ukrainskym pokhodom shvediv. *Zbirnyk Ukrainskoho Naukovoho Instytutu v Varshavi*. Varshava, 1938. T. 1. S. 95–106.
- Lypynskiy V. Ukraina na perelomi 1657–1659. Zamitky do istorii ukrainskoho derzhavnogo budivnytstva v XVII stolitti. Viden, 1920. 304 s.
- Lypynskiy V. Lysty do bratuv – khliborobiv. Viden, 1926. 580 s.
- Lypynskiy V. Relihiia i tserkva v istorii Ukrainy. Filadelfiia, 1925. 110 s.
- Lysty do S. Tomashivskoho. *TsDIA Ukrainy u Lvovi*. F. 368. Op. 1. Spr. 176. Ark. 80–83.
- Potulnytskyi V.A. Bachennia Ukrainy u strukturii yevropeiskykh mizhnarodnykh vidnosyn shvedskym heopolitykom Rudolfom Chellenom. *Slavistychna zbirka. Zbirnyk statei za materialamy Tretikh Mizhnarodnykh naukovykh Sokhanivskykh chytan*. Kyiv, 18 lystopada 2016 r. Kyiv, 2018. Vyp. 4. S. 297–305.
- Potulnytskyi V.A. Istoriiia ukrainskoj politolohii. Kontseptsii derzhavnosti v ukrainskii zarubizhnii istorykopolitychnii nauki. Kyiv: «Lybid», 1992. 230 s.
- Potulnytskyi V.A. Kontseptsiiia ukrainskoj derzhavnosti v tvorchosti Viacheslava Lypynskoho. *Ukrainska emihratsiia. Istoriiia i suchasnist* / red. B.V. Zaliznyk. Lviv, 1992. S. 339–359.

21. Potulnytskyi V.A. Lypynskyi Viacheslav. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* / hol. red. I. Dziuba. Kyiv, 2017. T. 17. S. 178–179.
22. Potulnytskyi V.A. *Narysy z ukrainskoi politolohii (1819–1991)*. Kyiv: «Lybid», 1994. 320 s.
23. Potulnytskyi V.A. *Naukova diialnist Mykhaila Hrushevskoho v emihratsii (1919–1924)*. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 1992. № 2. S. 48–58.
24. Potulnytskyi V.A. *Stepan Tomashivskyi ta yoho derzhavnytska konservatyvna kontseptsiiia*. *Starozhytnosti* / hol. red. I. Hyrych. Kyiv, 1994. № 5/6. S. 6–8.
25. Pritsak O. *Istoriiosofiia ta istoriohrafii Mykhaila Hrushevskoho*. Kyiv; Kemberidzh, 1991. 78 s.
26. Tomashivskyi S. *Bismark ta Ukraina. Litopys polityky, pysmenstva ta mystetstva*. Berlin, 1924. Ch. 5. S. 66–70; Ch. 6. S. 82–85; Ch. 8. S. 114–115; Ch. 12. S. 178–181.
27. Tomashivskyi S. *Vypysky. TsDIA Ukrainy u Lvovi*. F. 368. Op. 1. Spr. 50. Ark. 1–90.
28. Tomashivskyi S. *Pamiati tvortsiv Halytskoi derzhavnosti*. *Stara Ukraina*. Lviv, 1924. Ch. 12. S. 175–179.
29. Chyzhevskyi D. *Kulturno-istorychni epokhy. Dmytro Chyzhevskyi. Filosofski tvory u chotyrok tomakh*. Kyiv, 2005. T. 2. S. 24–35.
30. Chyzhevskyi D. *Na temy filosofii istorii. Dmytro Chyzhevskyi. Filosofski tvory u chotyrok tomakh*. Kyiv, 2005. T. 2. S. 7–13.
31. Chyzhevskyi D. *Pochatky i kintsi novykh ideolohichnykh epokh. Dmytro Chyzhevskyi. Filosofski tvory u chotyrok tomakh*. Kyiv, 2005. T. 2. S. 14–23.
32. Chyzhevskyi D. *Filosofiia na Ukraini (sproby istoriohrafii)*. Praha, 1926. 200 s.
33. Antonovych M. *Fürst Repnin, general – governor von Sachsen*. Berlin, 1936. 63 s.
34. Antonovych M. *Kultur der Ostslaven*. Breslau, 1942. 142 s.
35. Cyzevskyj D. *Die abendliche Philosophie in der alten Ukraine*. Berlin, 1928. 19 s.
36. Cyzevskyj D. *Hegel bei den Slaven*. Reichenberg, 1934. 495 s.
37. Cyzevskyj D. (Tschizevskij). *Renaissance und das ukrainische Geistesleben. Abhandlungen des ukrainischen wissenschaftlichen Institutes in Berlin*. Berlin; Leipzig, 1929. Band II. S. 52–82.
38. Cyzevskyj D. *Skovoroda Studien. Zeitschrift für slavische Philologie*. Leipzig, 1930. Heft. 1-2. S. 1–33.
39. Doroshenko D. *Die Ukraine und das Reich. Neun Jahrhunderte Deutsch- Ukrainischen Beziehungen*. Leipzig, 1942. 299 s.
40. Doroshenko D. *Die Ukraine und ihre Geschichte im Lichte des westeuropäische Literatur des XVIII und der erste Hälfte des XIX Jahrhunderts. Abhandlungen des Wiss. Ukrainisches Institutes in Berlin*. 1927. Band I. S. 1–70.
41. Doroshenko D.M. *Drahomanov and the Ukrainian National Movement. The Slavic Review*. April 1938. Pp. 654–666.
42. Hoetzsch O., Kutschabski W. *Die Westukraine im Kampf mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918–1923. Osteuropa*. 1934. No IX. S. 753–754.
43. Krupnytsky B. *Die Ukrainische Geschichtswissenschaft in der Sowjetunion 1921–1941. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Heft. 2/4. 1941. No 2. S. 125–151.
44. Krupnytsky B. *Geschichte der Ukraine*. Leipzig, 1939. 324 s.
45. Krupnytsky B. *Hetman Mazepa und seine Zeit (1687–1709)*. Berlin, 1941. 260 s.
46. Krupnytsky B. *Johann Christian von Engel und die Geschichte der Ukraine*. Berlin, 1931. 55 s.
47. Krupnytsky B. *Philipp Orlik und die Katholische Kirche. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. 1940. No 3/4. S. 427–439.
48. Kutschabsky W. *Die ukrainische politische Emigration. Osteuropa*. 1930. 5 Jahrgang. Heft. 8. S. 536–647.
49. Kutschabs'kyi W. *Die Westukraine im Kampf mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918–1923*. Berlin, 1934. 439 s.
50. Mannheim K. *Essays on the Sociology of Knowledge*. London, 1952. 327 p.
51. Mannheim K. *Man and Society in the Age of Reconstruction*. London, 1966. 469 p.
52. Meinecke F. *Die Idee der Staaträson in der neuen Geschichte*. Berlin, 1924. 546 s.
53. Potul'nyts'kyj V. *Das ukrainische historische Denken im 19. und 20. Jahrhundert: Konzeptionen und Periodisierung. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Stuttgart, 1997. No 45. H. 1. S. 2–30.
54. Potulnytskyi V. *The Image of Ukraine Shaped by Outstanding Sweden Scholar Rudolph Kjellen and Its Impact on Leading German Historians in the Time Span of the Interwar Period. Hetmanski chytannia. Pamiati shvedskoho korolia Karla XII (1682–1718) / Do 300-ky rokovyn z dnia yoho zahybeli. Zbirnyk naukovykh statei*. Kyiv, 2019. C. 147–159.
55. Pritsak O., Sevchenko I. *Dmytro Cyzev's'kyj, In memoriam. Harvard Ukrainian Studies*. 1977. Vol. I. No 3. Pp. 381–384.
56. Tschizewski Dmitrij. *Curriculum vitae. Harvard Ukrainian Studies*. 1977. Vol. I. No 3. Pp. 398–406.

Отримано: 19.10.2020 р.

Прорецензовано: 09.11.2020 р.

Прийнято до друку: 16.11.2020 р.

e-mail: baturin@ukr.net

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-108-114

Піскун В. Спогади Костя Мацієвича «Життя мого сучасника»: географічні координати подій та просторові образи. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острого, 2020. Вип. 31. С. 108–114.

УДК 930.1

Валентина Піскун

СПОГАДИ КОСТЯ МАЦІЄВИЧА «ЖИТТЯ МОГО СУЧАСНИКА»: ГЕОГРАФІЧНІ КООРДИНАТИ ПОДІЙ ТА ПРОСТОРОВІ ОБРАЗИ

У статті аналізуються спогади К. Мацієвича «Життя мого сучасника» та вступна стаття до них Максима Славінського «Паралелі і додатки». Географічні координати подій – села і містечка Середньої Наддніпряниці. Просторовий образ розглядаємо як множинність предметів, об'єктів і як форму сприйняття існуючої дійсності, що в сукупності формують світогляд людини. Основними просторовими образами були: дім, як локус діяння: господарського, культурного і духовного; родина як спільність людей з особливими народними традиціями та обрядами; краєвиди природи. Негативними чинниками, які впливали на становлення особистості, були: процес русифікації освіти, церкви.

Ключові слова: Костянтин Мацієвич, спогади, Максим Славінський, географічні координати, Середня Наддніпрянина, просторові образи, родина, українська мова, гідність.

Valentyna Piskun

MEMOIRS OF KOST' MATSIEVYCH "LIFE OF MY CONTEMPORARY": GEOGRAPHICAL COORDINATES OF EVENTS AND SPATIAL IMAGES

The article analyzes the memoirs of K. Matsievych "Life of my contemporary" and the introductory article by Maxym Slavinsky "Parallels and applications". The researcher updates the content of the materials stored in the Central State Archives of Ukraine in the fund 4465 "Collection of documents and materials of Ukrainian nationalist emigrant institutions, organizations and individuals". The main factors which the author considered decisive in the formation of the personality and keeping the individual in the vector field of the Ukrainian national culture are outlined. The geographical coordinates of the events within which the formation of K. Matsievych's personality took place were analyzed, mainly the villages and towns of the Middle Dnieper region; the most impressive and memorable events that accompanied the stay in these places were described. For 69 years of his life K. Matsievych got to know different geographical places both in Russia and in European countries. However, nothing remained in his memory so vivid as that small world that his eyes first saw. That world "was Ukrainian, nature was Ukrainian, Ukrainian landscapes, Ukrainian people around, with its own psyche, traditions, language and even clothes".

We consider spatial images as a plurality of things, objects and as a form of perception of the existing reality, which together form the human mindset. The main spatial images that influenced the formation of a character, according to K. Matsievych, were: the house as a locus of economic, cultural and spiritual action; the family as a kind of community of people with its special folk traditions and rituals on holidays and weekdays; nature landscapes, engraved in the memory, the formation of a sense of dignity. Among the negative factors that influenced the formation of a personality was the Russification of education and the church.

Key words: Kostyantyn Matsievych, memoirs, Maksym Slavinsky, geographical coordinates, the Middle Dnieper region, spatial images, family, the Ukrainian language, dignity.

Дослідження спогадів учасників Української революції (1917–1921 рр.) особливо є актуальним не лише з точки зору описаної в них особистісної історії, культурно-побутової складової, а й що найбільш цікаве для сучасної людини – роздуми про фактори успішної самореалізації тогочасного покоління; чинники утримання в силовому полі українськості; спонукальні мотиви їхнього вибору в складний час революційних перетворень. Для автора статті однією зі спонук для опрацювання спогадів саме Костя Мацієвича є: «розповісти про незадіяні шляхи історії значно більше» [13, с. 298]. Тобто, актуалізувати зміст комплексу матеріалів, які зберігаються у ЦДАВО України в фонді 4465

«Колекція документів і матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій та осіб», справа 755. У цій справі наявна вступна стаття Славінського М. «Паралелі й додатки» (42 сторінки машинописного тексту) та спогади Мацієвича К. «Життя мого сучасника». Оригінал. (238 с.). Актуальність писаного в кінці 1930-х – на початку 1940-х рр. в певному сенсі перегукується також із нинішніми завданнями, які ставлять перед собою українці – європейський вектор розвитку. І в цьому також полягає сенс ознайомлення зі спогадами. М. Славінський у вступі до праці К. Мацієвича наголошує: «На долю того покоління, що про нього мова, припала честь вступити до чинної праці на початках нової фази нашої революції. Під проводом вождів своїх, що серед них досить згадати Володимира Антоновича, Драгоманова, Кониського, Олену Пчілку та інших, вона вийшла із українофільського закутку, куди його насильно загнано, й стало на лінію загального українського націоналізму. Воно сепарувалось у своєму інтелектуальному розвитку від загальноросійського комплексу й стало на шлях європеїзації національної літератури, науки й мистецтва, а, зрештою, і національної політичної ідеології... Представники цього покоління визначили для наступних генерацій своєю чинністю вказану європейську лінію нашого життя» [15, арк. 6].

У сучасній українській історіографії постаті Максима Славінського і Костя Мацієвича широко висвітлені в довідкових виданнях [1, с. 126–127; с. 158–160]. Досліджуються і різні сторони громадсько-політичної діяльності обох. Спогади М. Славінського, написані ним у 1943 році, вперше були надруковані в українському католицькому щоденнику «Америка» (Філадельфія, США) від 20 травня по 2 вересня 1960 року. У 2002 році передруковані й видані в Україні у збірці «Заховаю в серці Україну» [11, с. 201–382]. Прикметно й те, що як спогади К. Мацієвича, так і М. Славінського змістовно перегукуються в тому, що в них описані дитячі і юнацькі роки, а також згадуються ті ж населені пункти. Задумам К. Мацієвича про написання багатотомної праці не судилося здійснитися через смерть (він помер 2 квітня 1942 року), М. Славінський завершив свою роботу буремного 1943 р., а в травні 1945 р. його 77-річного заарештовано відділом контррозвідки «Смерш» у Празі і 23 листопада 1945 р. він помер у лікарні в'язниці №1 УНКВД в м. Києві [3, с. 179–190].

Із другої половини 1990-х років і донині дослідники зосереджували свою увагу на таких сторінках біографії К. Мацієвича: загальна характеристика життєпису (В. Плисюк [10, с. 218–222], В. Власенко [2, с. 67–78]), наукова і дипломатична діяльність (Л. Єпик [4, с. 125–135], В. Власенко, В. Гузун [15, р. 20–45]). Оприлюднено листи К. Мацієвича до С. Петлюри [7] та його лист до гетьмана П. Скоропадського [9, с. 116–124.]. Спогади К. Мацієвича «Життя мого сучасника» не досліджувалися, не аналізувалися і такі питання як вплив географічних детермінантів на соціальний розвиток та суспільні зв'язки; національні ідентитети та впливи на їхню усталеність. Як у свій час наголошував французький дослідник повсякдення Мішель де Серто – «мова йде не стільки про те, щоб розглянути важковловимий і в той же час основоположний предмет, скільки в тому, щоб зробити можливим його розгляд» [12, с. 39].

Основна мета даної статті актуалізувати спогади одного із дієвих учасників Української революції (1917–1921 рр.) Костя Мацієвича; розкрити мотивації й рефлексії автора на творення української індивідуальності, показати впливові фактори, які утримують людину в силовому полі своєї національної культури, і впливають на стійкість характеру.

Спогади К. Мацієвича «Життя мого сучасника», машинопис, загальний обсяг 238 сторінок, поділений на розділи. По тексті зустрічаються редакційні правки, зроблені чорним олівцем, виправлено деякі описки. Автор, згадуючи минуле, окреслив мету своєї роботи, наголосив, що «в передреволюційному українському національному рухові мав позиції невидатні й не керуючі, – позиції рядового українського патріота, тому твір його ставить інші завдання та іншу мету. Автору хотілося не стільки дати якийсь то новий матеріал з фактичної історії нашого національно-визвольного руху, скільки по можливості змалювати правдиво і без всякої тенденції ті об'єктивні та почасти суб'єктивні умови, що за них переходило життя отих саме рядових українських патріотів за передреволюційний період і як вони потім, коли історія України поставила перед ними найбільш відповідальні в життю нашого народу завдання, з ними управилися» [14, арк. 43]. Окрім того, К. Мацієвич на початку спогадів наголошує, що «Життя мого сучасника» не є автобіографією в прямому розумінні цього слова, а твір про покоління до якого і сам належав. А Максим Славінський у «Паралелях і додатках» наголосив на тому, що назва спогадів, структура дуже перегукується із твором В. Короленка «Історія мого сучасника» [5], проте «коли Короленко мав своєю свідомою метою дати історію творення з

певних елементів російського інтелігента, то в Мацієвича була мета зовсім інша – він так само свідомо ставить проблему про генезу інтелігента українського, а не якогось іншого» [14, арк. 2].

Як відомо, Костянтин Мацієвич народився 18 травня 1973 року в селі Деремезині на Васильківщині, в родині сільського священика, батькові у той час було 23, а мамі 18 років. На схилі літ, роздумуючи над сутнісним змістом епохи, в яку народився, він записав: «Це були часи, коли у нас на Україні нашими ж видатними українськими хліборобами Терешенками, Харитоненками, Мазаями і т.д. творилися колосальні маєтки та підприємства, при чому їх власники вважали своїм обов'язком підтримувати не національну українську культуру, а витратити величезні кошти на загально російські просвітні та культурні установи і отримувати за це «височайшіє» подяки та чини й ордени. Але поруч із тим йшов і розвивався інший процес збільшення та наростання українських національно-свідомих сил і хоч був на зовнішній вигляд він начебто значно відставав від процесу русифікації, але дякуючи тому, що цей останній був процесом штучним, наносним і примусовим, а той другий зв'язаний органічно з українською національною стихією, наслідки їх для майбутнього утворилися протилежні цьому зовнішньому чисельному взаємовідношенню» [14, арк. 44].

Географічні координати подій розглядаємо як своєрідні місця пам'яті, які так чи інакше вплинули на формування особистості автора спогадів. *Просторові образи* – це множинність предметів, об'єктів і форма сприйняття наявної дійсності, що в сукупності формують світогляд людини.

За 69 років свого життя К. Мацієвич запізнав різні географічні місцини як на теренах Росії, так і в європейських країнах. Проте, як сам зазначає: «...ніщо не збереглося в його пам'яті як той самий маленький світ, що першим побачили його очі... Як тепер він розуміє цей світ і тоді був українським, українська була природа, українські краєвиди, українські кругом люде, з своєю своєрідною психікою, звичаями, мовою та тоді навіть і одягом» [14, арк. 56]. Тобто, село Деремезна, де народився, стало відправною точкою формування його як особистості. На все життя йому запам'яталися оповіді няньки про походження назви села від птахів «ремезів», які гніздилися у цих глухих, колись заліснених, місцях. Уже тоді, коли став агрономом, Мацієвич намагався дослідити і знайти підтвердження цій версії назви села. Воно не просто ввійшло в його свідомість як місце народження, а й як той реальний світ зі своїми краєвидами, ставком, обійстям, садком і сільськими кутками. «Вже з одного того, що цей селянський світ був постійно перед очима і тільки він не мінявся, а з цілком його життя були зв'язані останні щоденні події, то святочні, то буденні, він мабуть уявлявся як щось надзвичайне міцне та тверде. Він власне був тією справжньою реальністю, що дає основу всього життя» [14, арк. 65].

Два надзвичайних міста, які споглядав уперше з дитячою безпосередністю, вразили хлопця своїми дивами. Варшава тим, що «начеб-то люде з усього світу зібралися сюди для того, щоб нас привітати. Цей спеціальний, невгаваючий «шум великого міста» залишився на довгий час найсильнішим враженням од перебування у Варшаві, і всякий спомин про неї обов'язково асоціювався з цим самим шумом» [14, арк. 99]. А перше дитяче враження від Києва також залишилося назавжди. Це – краєвид з Володимирської гірки на Дніпро, стрімкі гори, струнку церкву. Він «відчув, що краще цього краєвиду в світі нема» [14, арк. 100]. Пізніше Мацієвичу відкрилися і інші місця міста та його принади, але той краєвид найяскравіше закарбувався в пам'яті. О. Кульчицький, розглядаючи геопсихічний аспект в характері української людини, серед важливих складових називав «географічне середовище, що оформлювало українську психіку». І також підкреслював, що в тимопсихічному шарі почуттєвості виявляється вплив т.зв. «краєвидних мотивів», тобто цих своєрідних аспектів краєвиду, пов'язаних із цілісним сприйманням характеристичних суцільностей топографічних елементів географічної зони, що можуть викликати «процеси вчування» [6, с. 89, 93–94].

Містечко Білу Церкву К. Мацієвич згадує у декількох контекстах: як місце взаємин українців із євреями та поляками; як місто, в якому розпочав навчання в реальному училищі. «Біла Церква і тоді була найбільшим торговельним центром великої округи і само собою мала для неї більше значінне як повітове місто Васильків. Тому то вже й тоді повставали проекти перенести до неї всі повітові установи, але тому, що більша частина містечка належала полякам, магнатам Браницьким, що тут, дякуючи їм, був весь час дуже сильний вплив польської культури, проекти ті залишались «під суком» і здійснилися лише за часів Столипін» [14, арк. 106]. Неодноразово згадує і знамениту резиденцію Браницьких «Александрію» з монументальним палацом та відомим на всю імперію парком. Особливо підкреслює про різноманітність сприйняття євреїв. Пише про те, що були місцеві, які жили в їхньому селі, із ними батьки мали тісні контакти, навіть допомагали у скрутних обставинах,

а були євреї містечкові. І серед останніх він називає Кагановичів – Гершка та Басю з Білої Церкви. «Вони мали великий двоповерховий склеп в мурованих «рядах», що знаходились на головній площі Білої Церкви і належали Браніцьким» [14, арк. 69], і нарочито підкреслює, що тоді ще їх «фамілія» не була відома в Парижі чи Лондоні, а користувалася їхня лавка популярністю серед батюшок і матушок. Тим самим автор висловлює своє негативне ставлення до більшовицьких керманічів в Україні, яким був Лазар Каганович, родич тих білоцерківських євреїв. Тобто, при згадці саме цієї родини спрацювала асоціативна пам'ять, коли сучасність накладалася на минуле.

Містечко Сквиря хоча й було повітовим, а «увадалося дрібним» і нічим йому не запам'яталося. У м. Тальному пильне вухо маленької дитини зафіксувало те, що всі говорили «по-руські», і в той час воно вже було маєтком російських графів Шувалових. Містечко Умань для нього звичне як Гумань, саме так тоді його всі називали.

Автор спогадів згадує багато сіл Середньої Наддніпряни, в яких бував сам і кожне з них запам'яталося чимось особливим. Так с. Вільшанка, куди їздили в гості до отця Василя Пахаревського, запам'яталося тим, що вперше був на святкуванні новорічної «йолки». Про самого господаря пише як про дуже освіченого батюшку, але наголошує, що той постійно уживав у розмові зі своїми колегами (на відміну від інших) російської мови, вимовляючи тексти «на московський зразок». Село Кашперовка, що лежало на кордоні Таращанського і «Гуманського» повітів на березі величезного озера, яке вражало своєю величчю і красою. В цьому селі жили родичі по лінії Мацієвичів. Село Трушки запам'яталося зустріччю з письменником І.С. Левицьким та переглядом у приватному помешканні спектаклю «Назар Стодоля». Село Мотовилівка, де Мацієвич прожив ціле літо і яке слугувало місцем розташування дач киян, знамените було тим, що всі мешканці любили ходити на залізничну станцію, і дивитись на потяги, що їхали з Києва і з Одеси. «Це в Мотовиловці було одною з найбільш улюблених прогулок, на які збирався весь квіт дачного громадянства на широкому і довгому пероні, що простягався по обидва боки станційного двоповерхового будинку, і на якому скрізь поставлені були лавки для сидіння, гуляла святково вбрана публіка: дівчата, хлопці, поважні пані з дітьми» [14, арк. 184].

Особливе місце у спогадах відведене селу Яцки, де жив дід по материній лінії Михайло Вишинський зі своєю великою родиною. Але оповідь характерна тим, що переважає опис родинного побуту та зв'язків. Село Безпечна поблизу Умані запам'яталося поїздкою до прадіда по батьковій лінії, якому на той час було вже 96 років, і спогади якого про минуле дуже вразили своєю колоритністю та залишилися в пам'яті на довгі роки.

У Мацієвича природно поєднуються образи «малого» простору, яким для нього був батьківський дім у с. Деремезна, дім дідуся у с. Яцки, і образ «відкритого простору», тобто простір тих доріг, якими він їздив із батьком чи матір'ю; далекі мандри зі своєю хрещеною матір'ю до Варшави і Києва. Вони у сукупності органічно формували «великий простір», тобто уяву дитини про наявну дійсність для реалізації власних можливостей. Окрім того, у процесі пізнання світу формується також і «внутрішній простір», тобто простір людської душі. Ті споглядання, переживання, які відчував маленький хлопчик, юнак, надовго залишилися в його пам'яті і поступово формували характер та світогляд.

К. Мацієвич вважав, що родина має визначальний вплив на становлення особистості. «Які б не були сторонні впливи на формування дитячої натури, все ж таки завжди бувають слабші за тих, що йдуть з самої родини. Особливо це має значіння коли родина міцна, коли в ній панує щира згода та взаємна повага і коли внутрішні її взаємини та все її життя відзначаються підвищеним рівнем культури. Родин такого типу було не мало взагалі в тодішньому нашому побуті» [14, арк. 50]. Про своїх батьків пише, що вони увесь свій вік прожили «дружне, у постійній праці над своїм добробутом» і всіх чотирьох дітей (двох синів і двох дочок) «поставили на ноги». Батьки завжди пишались своїми родинами. Родинна історія була добре знана. Записувалося все про родину у старому молитовнику, який батько дістав від свого батька, а той в свою чергу від «самого старого Степана». Занотовувалися найважливіші події родинного життя. Молитовник залишився у матері, яка померла уже за більшовиків на своєму хуторі і невідомо де він дівся. Знання про історичне минуле своєї родини формували такі риси як гордість і почуття власної гідності. «Не було ніколи запобігання перед місцевим панством, або багатими сусідами. Таке саме ставлення до селян не відзначалося якоюсь погордою, або зневагою як до нижчої верстви. Щоправда, мабуть у цьому відношенні не було справжнього почуття рівності, воно не було у повному розумінні слова демократичним, але ні тато, ні мати ніколи не забороняли своїм дітям вести товариство з селянськими дітьми і дивились

на це як на звичайну сусідську річ. З другого боку у них завжди відчувалась відповідальність перед селянством свого села, обов'язок допомагати йому» [14, арк. 56].

Спосіб поведінки батьків з оточуючими їх людьми визначав і ставлення дітей до представників іншої інакшої культури, сприяв вихованню толерантного ставлення до них. Про це красномовно свідчить, наприклад, такий факт: хрещеним батьком у К. Мацієвича був українець, а хрещеною матір'ю полька пані Каплінська, нянькою була українка тітка Памфилиха. Кожен із них так чи інакше вплинув на формування світогляду К. Мацієвича.

Спостережливе око автора споминів занотувало і те, чим вирізнялися польські родини. «Вони розпочинали навчання лише в польській мові, і тоді, коли дитина вже вміла читати і писати польськи, тоді вони починали її вчити мови російської. При такій системі природний, органічний процес розвитку дитини не порушувався, російська мова входила в його свідомість як мова чужа, яка потрібна з практичних утилітарних мотивів» [14, арк. 123].

Ще одним важливим чинником, що впливав на формування характеру людини і становлення її як особистості, був побут. К. Мацієвич вважав, що «основою його безсумнівно являлась своєрідна підпорядкованість, своєрідна дисциплінованість життя та його різних моментів» [14, арк. 83]. Він дуже детально описує садibu, сад, культури, які вирощувалися, як велося господарювання. Тобто, все життя його священницької родини мало «яскраво хліборобський характер», а всі головні економічні інтереси були зв'язані з господарством. Свята і будні утрадиційнювалися так само як і в селянських родинях. І все це «автоматично впливало на вироблення світогляду та формування духовного і соціального типу майбутніх індивідуумів» [14, арк. 77]. Народні обряди та традиції, прикмети та приповідки міцно увійшли в побут. Кость Мацієвич детально описує обряд колядування, як відбувалася щедровечірня урочиста вечерея. Максим Славінський у «Паралелях і додатках» також наголошує на важливості для духовного становлення людини цього обряду. «І вся вечерея була начеб то просякнута ознаками злютованої єдності, родини, гурту, що працював у хаті, в садibi, на полі, не виключаючи з того й людських помочників – худоби. Що хата, то така єдність, а з тих хат складаються села, а з сел Україна» [14, арк. 38]. Згаданий цикл панував також і в містах й там єднав українців. Наголошує на стійкості обрядів і зазначає, що навіть у Москві ховали небіжчиків по-українськи.

Тодішнє життя духовних родин «відзначалося досить широко розвинутим духом компанійства та гостинності. Люди любили ходити один до одного, бавитися там «у гостях» з запрошенням до себе» [14, арк. 90].

Побут міст дещо відрізнявся від сільського, але, як зазначає М. Славінський у спогадах, – «Із зовнішнього боку київське життя неподібно було до селянського. В помешканнях стояли міські меблі – м'які крісла, віденські стільці, різного роду столи й столики тощо. Але прикраси були ті самі, що й по всій Україні. Вишиті обруси на столах, рушники на образах, і взагалі на стінах, скрізь килими й килими старого українського типу, різні вінки й віночки, зимою переважно з безсмертників» [11, с. 224–225]. Теж саме стосувалося і способу харчування. Але місто вже поглинула русифікаторська стихія як в адміністративному, освітньому, так і в мовному плані. Українською в містах хіба що лаялись на базарах перекупки, а решта жителів у повсякденні вживала російську мову.

Відзначає К. Мацієвич і негативні впливи на формування особистості. Одним із таких був «московський русифікаційний вплив на сільське життя». Туди він проникав через школу, солдатчину, адміністративні чинники. Але найбільш дошкульними були «заходи по русифікації українського духовенства, яке ще й досі залишалося, хоч може в більшості і несвідомо національно українським. Велике значіння в цьому мала русифікація українських духовних шкіл і то не тільки тим, що навчання в них проводилося виключно російською мовою, а також переповнення їх педагогічного персоналу москвинами та спеціальним його натиском на те, щоб у своїх учнях викликати почуття зневаги, а то навіть і презирства до всього місцевого» [14, арк. 71]. Із останньої третини XIX ст. цей наступ став тотальним, а згодом незабарилася і його негативні наслідки. Батьки вчили своїх дітей читати і писати виключно російською. Головним мотивом було те, що «українська мова рахувалася мовою побутовою, місцевою, що потрібна для дуже обмеженого уживання, в дуже обмеженій і невеликій околиці, з якої у ширший світ не вийти, а тим більше не набути шансів його завоювати. Питання майбутньої «кар'єри» для дітей в цій справі мало також величезне значіння» [14, арк. 120]. Добровільний акт русифікації дітей української інтелігенції до того ж тієї, яка стояла найближче до народу, мав найбільш негативний і розкладовий вплив на всі покоління передреволюційної доби.

Кость Андріанович Мацієвич подолав звивистий шлях від батьківського дому з його українськими традиціями через русифіковану освіту (у 1899 році закінчив Сільськогосподарський інститут в Новоолександрії (Пулави, Польща)); став вченим агрономом, викладачем, професором; українським громадським і державним діячем: членом Української Центральної ради, заступником голови Всеукраїнського союзу земств [8, с. 195–202]. Він був противником ліквідації приватної власності на землю і послідовним прихильником місцевого самоврядування. У «Письмовому зверненні К. Мацієвича до гетьмана П. Скоропадського щодо закону “Про вибори губернських і повітових гласних” 6 вересня 1918 р., м. Київ» він наголошував: «І от Ваш уряд замість того, щоб спертися на земства, які в більшій своїй частині також бажали порядку і спокою як і вся людність, почав з ними таку ж розправу, яку до того часу чинили большевики. Та й кінчає він тим самим з тією ріжницею, большевики замість земств встановили владу “совдепів”, а Ваш уряд оддає всю земську справу старостам. Як те, так і друге однаково веде до повного занепаду української державности, яка може мати опору тільки в демократичних органах самоурядовання» [9, с. 120].

Він не боявся брати відповідальність за справу у найскрутніші часи для Української держави: був міністром закордонних справ УНР, у 1919–1923 рр. очолював дипломатичну місію УНР у Румунії. Після поразки Української революції перебував на еміграції в ЧСР, працював в Українській господарській академії в Подєбрадах, очолював Українську наукову асоціацію (з 1936 р.) та Український дипломатичний клуб у Празі. Завершуючи свої роздуми про минуле, він з сумом констатує: «...приходиться признати, що я був дуже мало підготований порівняно з тими юнаками, що зараз вступають до життя по різних українських осередках» [14, арк. 280]. Вважав, що сучасне покоління більш підготовлене до життєвої боротьби.

Отже, актуалізація спогадів К. Мацієвича важлива не лише як спосіб розширення джерельної бази для пізнання минулого, а передовсім як джерело для дослідження побуту, способу господарювання і культури взаємин у середовищі такої соціальної верстви як духовенство. Окрім того, спогади дають можливість зрозуміти, чому саме вихідці із священницьких родин стали найактивнішими діячами в період Української революції (1917–1921 рр.). Так у біографічному довіднику В. Верстюк, Т. Осташко «Діячі Української Центральної Ради» зазначено імена 126 осіб, членів Української Центральної Ради, 24 з них походили зі священницьких родин. На час становлення покоління 1870-х – початку 1890-х років православні священницькі родини в значній кількості продовжували бути в тісних духовно-культурних стосунках зі своєю паствою, а російськість поки що укорінилася лише в церковній службі. Тобто, тогочасне покоління ще формувалося під значним впливом української національної культури і буттєвості, і саме ці фактори вплинули в подальшому на процес їхнього входження в український політичний рух.

Список використаних джерел та літератури:

1. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Бібліографічний довідник. Київ, 1998. 256 с.
2. Власенко В. Кость Мацієвич: штрихи до портрета. *Вісник Львівської комерційної академії. Сер.: Гуманітарні науки*. Львів, 2002. Вип. 4. С. 67–78.
3. Горе переможеним. Репресовані міністри Української революції / упоряд.: А. Когут (відп. упор), Р. Подкур, В. Скальський, В. Василенко, Н. Григорчук, Н. Савченко. Київ: К.І.С., 2018. 240 с.
4. Єпик Л.І. К.А. Мацієвич – науковець, дипломат, громадсько-політичний діяч. *Український історичний журнал*. 2007. № 1. С. 125–135.
5. Короленко В.Г. История моего современника. В.Г. Короленко. *Собрание сочинений в десяти томах*. Том пятый. История моего современника. Москва, 1954. 377 с. URL: http://az.lib.ru/k/korolenko_w_g/text_1921_istoriya1.shtml (дата звернення: 09.09.2020).
6. Кульчицький О. Геопсихічний аспект в характерології української людини. *Олександр Кульчицький. Український персоналізм. Філософська й етнопсихологічна синтеза*. Мюнхен; Париж, 1985. С. 89, 93–94. (Серія: Монографії. 42)
7. Листи Костя Мацієвича до Симона Петлюри (1920–1923 рр.) / упоряд., вступ. стаття та коментарі В. Власенка. Суми, 2009. 128 с.
8. Мацієвич К. На земській роботі. *Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926)*. Прага: Накладом між організаційного комітету для вшанування пам'яті Симона Петлюри в Празі, 1930. С. 195–202.
9. Пиріг Р. «Моїми словами руководить бажання захистити земську справу...» (лист професора Костя Мацієвича до гетьмана Павла Скоропадського, вересень 1918 р.). *Архіви України*. 2009. № 1–2 (263). С. 116–124. URL: https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/AU_1_2_2009.pdf (дата звернення: 15.09.2020).
10. Плисюк В. Кость Мацієвич. *Українські кооператори (історичні нариси)*. Львів, 1999. Кн. 1. С. 218–222.
11. Славінський Максим. Заховаю в серці Україну. Поезія. Публіцистика. Спогади. Київ: «Юніверс», 2002. С. 201–382.

12. Серто Мишель де. Изобретение повседневности. 1. Искусство делать / пер. с фр. Д. Калугина, Н. Мовниной. Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2013. 330 с.
13. Харарі Ю.Н. Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього. Вид. друге, виправлене. пер. з англійської Ярослава Лебеденка. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2019. 544 с.
14. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади і управління України). Ф. 4465. Колекція документів і матеріалів націоналістичних емігрантських установ, організацій та осіб. Оп. I. Спр. 755. 280 арк.
15. Vlasenko V., Guzun V. Konstantin Mațevici omul de știință și diplomatul ucrainian. *Caiete diplomatice*. 2015. Anul III. No 3. Pp. 20–45.

References

1. Verstiuk V., Ostashko T. Diiachi Ukrainskoi Tsentralnoi Rady. Bibliografichniy dovidnyk. Kyiv, 1998. 256 s.
2. Vlasenko V. Kost Matsiievych: shtrykhy do portreta. *Visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii. Ser.: Humanitarni nauky*. Lviv, 2002. Vyp. 4. S. 67–78.
3. Hore peremozhenym. Represovani ministry Ukrainskoi revoliutsii / uporiad.: A. Kohut (vidp. upor), R. Podkur, V. Skalskyi, V. Vasylenko, N. Hryhorchuk, N. Savchenko. Kyiv: K.I.S., 2018. 240 s.
4. Iepyk L.I. K.A. Matsiievych – naukovets, dyplomats, hromadsko-politychni diiach. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2007. No 1. S. 125–135.
5. Korolenko V.G. Istorija moego sovremennika. *V.G. Korolenko. Sobranie sochinenij v desjati tomah*. Tom pjatyj. Istorija moego sovremennika. Moskva, 1954. URL: http://az.lib.ru/k/korolenko_w_g/text_1921_istoriya1.shtml (data zvernennia: 09.09.2020).
6. Kulchytskyi O. Neopsykhichni aspekt v kharakterolohii ukrainskoi liudyny. *Oleksandr Kulchytskyi. Ukrainskyi personalizm. Filosofska y etnopsykholohichna synteza*. Miunkhen; Paryzh, 1985. S. 89, 93–94. (Ukrainskyi vilnyi universytet. Serii: Monografii. 42).
7. Lysty Kostia Matsiievycha do Symona Petliury (1920–1923 rr.) / uporiad., vstup. statia ta komentari V. Vlasenka. Sumy, 2009. 128 s.
8. Matsiievych K. Na zemskii roboti. *Zbirnyk pamiaty Symona Petliury (1879–1926)*. Praha: Nakladom mizh orhanizatsiinoho komitetu dlia vshanuvannia pamiaty Symona Petliury v Prazii, 1930. S. 195–202.
9. Pyrih R. «Moimy slovamy rukovodyt bazhannie zakhysty zemsku spravu...» (lyst profesora Kostia Matsiievycha do hetmana Pavla Skoropadskoho, veresen 1918 r.). *Arkhivy Ukrainy*. 2009. № 1–2 (263). S. 116–124. URL: https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/AU_1_2_2009.pdf (data zvernennia: 15.09.2020).
10. Plysiuk V. Kost Matsiievych. *Ukrainski kooperatory (istorychni narisy)*. Lviv, 1999. Kn. 1. S. 218–222.
11. Slavinskyi Maksym. Zakhovaiu v sertsii Ukrainu. Poeziia. Publitsystyka. Spohady. Kyiv: «Iunivers», 2002. S. 201–382.
12. Serto Mishel' de. Izobretenie povsednevnosti. 1. Iskustvo delat' / per. s fr. D. Kalugina, N. Movninoj. Sankt-Peterburh: Izdatel'stvo Evropejskogo universiteta v Sankt-Peterburge, 2013. 330 s.
13. Kharari Yu. N. Liudyna rozumna. Istoriiia liudstva vid mynuloho do maibutnoho. Vyd. druhe, vypravlene. per. z anhliskoi Yaroslava Lebedenka. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia, 2019. 544 p.
14. TsDAVO Ukrainy (Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy). F. 4465. Kolektsiia dokumentiv i materialiv natsionalistychnykh emihrantskykh ustanov, orhanizatsii ta osib. Op. I. Spr. 755. 280 ark.
15. Vlasenko V., Guzun V. Konstantin Mațevici omul de știință și diplomatul ucrainian. *Caiete diplomatice*. 2015. Anul III. No 3. Pp. 20–45.

Отримано: 16.11.2020 р.

Прорецензовано: 30.11.2020 р.

Прийнято до друку: 07.12.2020 р.

e-mail: alla.atamanenko@oa.edu.ua

viktor.atamanenko@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-115-126

Атаманенко А., Атаманенко В. Українське історичне товариство в контексті української історіографії ХХ ст. (нотатки з нагоди ювілею). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 115–126.

УДК 930.1

Алла Атаманенко, Віктор Атаманенко

УКРАЇНСЬКЕ ІСТОРИЧНЕ ТОВАРИСТВО В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ ХХ СТ. (НОТАТКИ З НАГОДИ ЮВІЛЕЮ)

В статті зроблено спробу аналізу та узагальнення наукового доробку членів Українського історичного товариства, переважно оприлюдненого на сторінках журналу «Український історик» у 1965–1991 рр. та в книжковому форматі. При цьому основну увагу приділено не лише проблематиці досліджень, а й дослідницькому інструментарію окремих членів товариства, сформованого як в силу фахової підготовки, так і соціокультурним середовищем їх життя та наукової творчості, що визначало рівень реалізації дослідницьких можливостей.

Товариство було засноване у 1965 р. з ініціативи відомого дослідника та організатора науки Любомира Романа Винара (1932–2017), підтриманої іншими вченими. Журнал «Український історик», навколо якого відбулось об'єднання, був заснований вченим у 1963 р. Товариство об'єднало дослідників різних періодів українського історичного процесу, які належали до кількох наукових поколінь, жили не лише в різних країнах, а й на різних континентах і, в силу реалізованих життєвих сценаріїв, не завжди належали до західного університетського середовища, створювали, переважно, українськомовний, так і іншомовний науковий продукт.

Автори намагаються на основі листування та публікацій простежити рецепцію членами товариства західної та української радянської науки, підходи до постановки та висвітлення наукових проблем. В статті звернено увагу на можливість використання вченими українського закордоння джерельних матеріалів з історії України, підходи до опрацювання джерел, створення джерельної бази для дослідження подій ХХ століття. Окрему увагу приділено питанню значення української мови публікацій, можливості взаємодії із західним науковим світом.

Ключові слова: Українське історичне товариство, «Український історик», Любомир Винар, історія України, соціокультурне середовище.

Alla Atamanenko, Viktor Atamanenko

UKRAINIAN HISTORICAL ASSOCIATION IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE 20TH CENTURY (ANNIVERSARY NOTES)

The authors attempt to analyze and summarize the scientific contributions of the members of the Ukrainian Historical Association, mostly published in The Ukrainian Historian journal in 1965–1991 and in the book format. At the same time, the main attention is paid not only to research issues but also to research tools of individual members of society, formed both by their professional training and socio-cultural environment of their lives and scientific creativity, which determined the level of research opportunities.

The society was founded in 1965 on the initiative of the eminent researcher and organizer of science Lubomyr Roman Wynar (1932–2017), with the support of other scientists. The Ukrainian Historian journal, around which the unification took place, was founded by the scientist in 1963. The Association brought together researchers from different periods of the Ukrainian historical process, who belonged to several scientific generations, lived on different continents and, due to different life scenarios, did not always belong to the Western university environment, yet created the scientific product in Ukrainian and foreign languages.

Based on correspondence and publications, the authors attempt to trace the reception of approaches to the formulation and elucidation of scientific problems, by members of the Western and Ukrainian Soviet Science. The article draws attention to the possibility of using source materials on the history of Ukraine, approaches to the study of sources, the creation of a source base for the study of events of the twentieth century by the Ukrainian

scholars abroad. Particular attention is paid to the importance of the Ukrainian language in publications, and the possibility of interaction with the Western scientific world.

Key words: *Ukrainian Historical Association, The Ukrainian Historian, Lubomyr Wynar, history of Ukraine, socio-cultural environment.*

Українське історичне товариство (УІТ) у 2020 р. відзначає своє 55-ліття. Його заснування було ініційоване американським вченим українського походження Любомиром Р. Винарем (1932–2017). Створене у 1965 р. товариство очолив О. Оглоблин, заступницею голови першої управи стала Н. Полонська-Василенко, Л. Винар був обраний секретарем УІТ, а до кола засновників організації увійшли представники різних поколінь дослідників, об'єднаних навколо фахового наукового журналу «Український історик». З обранням О. Оглоблина у 1980 р. почесним президентом УІТ товариство очолив Л. Винар.

За понад 55 років роботи товариство стало осередком дослідження різноманітної наукової тематики, в першу чергу пов'язаної з історією України. Серед членів УІТ, як свідчать анкети, були представники тогочасного старшого покоління дослідників (П. Курінний, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко та ін.), середнього (М. Антонович, О. Баран, О. Домбровський, Б. Винар, О. Прицак, І. Лисяк-Рудницький та ін.), молодшого (Т. Приймак, Б. Клід та ін.).

Вже не одне десятиліття і не один десяток праць різного формату, котрі написані як його членами, так і «незалежними» дослідниками, нараховує історія вивчення УІТ. У спеціальних дослідженнях розкривались різноманітні аспекти діяльності товариства, провідні складові наукового доробку його членів, вивчався і завжди високо оцінювався внесок журналу УІТ «Український історик» у розвиток української науки. Діяльності та внеску в історіографічний процес окремих членів товариства (Л. Винара, М. Антоновича, Л. Биковського, А. Жуковського, О. Домбровського, Т. Мацькова, М. Чубатого та ін.) присвячено не лише низку публікацій Ю. Макара, Я. Калакури, І. Гирича, Н. Григорук, А. Хеленюк, Г. Клинової-Дацюк, Л. Корнійчук, Ю. Секунової та ін., а й ряд дисертаційних праць, частина з яких вже опублікована, інша – сподіваємось, незадовго будуть опубліковані як монографії. Неодноразово УІТ або його представники згадувались і в контексті розвитку української закордонної історіографії в цілому [23; 24]. Було видано збірку джерел до історії товариства [31] та монографії про його діяльність [8; 11], в одній з яких докладно розглянуто численні праці, присвячені УІТ та «Українському історичному», видані до 2010 р. [8, с. 20–52]. Але, незважаючи на обширну бібліографію робіт про УІТ та його журнал, публікації різноманітних джерельних матеріалів, у статті, присвяченій 55-літтю об'єднання, спробуємо ще раз розглянути роль товариства в контексті стану тогочасної (від 1965 до 1991 р.) радянської та зарубіжної історичної україністики. При цьому зазначимо, що під історичною україністикою¹ тут розуміємо вивчення історії та історіографії України, а період дослідження обмежуємо 1991 р. через те, що опісля до роботи товариства активно долучились дослідники з України і розпочався новий період його діяльності.

Наукове товариство як форма об'єднання дослідників у певній науковій галузі чи з кількох наукових напрямів є поширеним у науці явищем, яке створює можливості для наукової кооперації: фахового обміну думками в різних формах: у дискусіях (усних та друкованих), у виголошенні та обговоренні наукових доповідей, у наукових публікаціях на сторінках власних видань тощо. Наприкінці 1980-х – на початку 2000-х років в Україні відбувся справжній сплеск зацікавлення діяльністю українських товариств, що переважно діяли на території України і відігравали значну роль у її науковому розвитку [19; 25; 26; 32; 42], згодом дослідження були присвячені й НТШ в Європі [9; 20]. Наукові товариства стали дослідницьким об'єктом і в історіографії сусідніх країн [45; 47], серед яких можна вирізнити працю про еміграційне Польське історичне товариство у Великій Британії [47], що свідчить про потребу подібних досліджень як суттєвої складової вивчення процесу інституціоналізації науки.

Для розуміння місця УІТ у загальній структурі наукових інституцій діаспори, в яких співпрацювали й історики, доцільним є систематизувати останні. Традиційно установи поділяють на такі основні категорії: 1) українські (еміграційні) наукові установи і товариства; 2) українсько-американські, українсько-канадські та інші наукові установи [12, с. 26–27]. В основу такого поділу покладено

¹ Термін вживаємо за аналогією з поняттями «германістика», «полоністика», «русистика» та ін., які широко використовуються для означення досліджень, присвячених гуманітаристиці відповідної країни. Він є синонімічним терміну «українознавство».

принцип фінансування, легітимації та звітності. Перші були добровільними об'єднаннями дослідників, діяльність фінансувалася переважно за рахунок членських внесків та пожертв, легітимізувалася державними дозволами в країні реєстрації і унормовувалася статутами, а звітувалось їх обране керівництво перед членами. Другі фінансувались шляхом створення з пожертв громади та її окремих представників т.зв. залізного фонду (endowment) (напр., Український науковий інститут Гарвардського університету), або за рахунок фонду та відповідної державної підтримки (напр., Канадський інститут українських студій). Легітимізація таких центрів, які, зрозуміло, не мали характеру товариств, відбувалася на рівні університетів. Звітність також переважно була пов'язана з університетом. Водночас, враховуючи роль громади у фінансуванні діяльності та наукових проєктів, представники обох типів об'єднань дослідників проводили активну інформаційну роботу по популяризації діяльності в пресі та на сторінках власних інформаційних видань. У поданому розподілі нами свідомо не взято до уваги кафедри, переважно, європейських університетів в країнах т.зв. соціалістичного табору, які фінансувались і фінансуються цими державами.

Важливим чинником для розуміння західної української історіографії є усвідомлення того, що дуже часто дослідники не належали лише до одного товариства або установи, натомість були членами кількох з них. При цьому, по-перше, вони могли не бути однодумцями щодо певних історичних питань та підходів до їх висвітлення; по-друге, за умови переваги в їх особистій науково-організаційній діяльності іншої організації членство в умовній першій могло стати другорядним або несистематичним. Водночас, варто враховувати, що вони належали до різних поколінь з неоднаковим життєвим досвідом, з різним рівнем фахової реалізації в університетській науці. Відповідно, для утвердження себе як фахівця в науковому світі країни поселення варто було мати неукраїнськомовні публікації в наукових виданнях історичного, славистичного чи політологічного напрямів, а їх підготовка, як і інші важливі «репутаційні» для західного наукового світу справи, вимагала часу. Крім того, частина представників продуктивного та амбітного на той час умовного «середнього» (тридцяти п'яти – сорокарічні на той час вчені) покоління присвячували життя власній, яку створювали або до якої були більше інкорпоровані, інституції чи організації. Таку ж роль «фактору зменшення взаємодії» могли відіграти непорозуміння, що часом виникали між дослідниками. Тому активність членів, як у будь-якому товаристві, в УІТ була різною. І через цю ж причину в опублікованих текстах споминів декого із відомих дослідників, анкети яких знаходимо в архіві товариства, ми можемо не зустріти згадок про їхню належність до організації.

Члени більшості товариств могли бути (і часто були) прихильниками різних політичних сил чи ідеологій (як українських, так і поширених у країнах поселення), могли походити з певної географічно-історичної частини України, належати до різних християнських конфесій або релігій тощо. В УІТ практично були відсутніми будь-які непорозуміння між членами на цій основі. Члени УІТ жили в різних країнах, спілкування відбувалось переважно шляхом листування, спілкування телефоном та під час зустрічей на конференціях чи конгресах. Але можливість такого спілкування, співпраця з колегами, наявність журналу, на сторінках якого реалізовувались публікації, творили своєрідну дослідницьку мережу з україністики.

Важливим для розуміння значення діяльності УІТ є питання про фаховість наукової продукції, доволі високий рівень якої відзначається в більшості сучасних оцінок праць членів товариства. Водночас, дослідники різних національних історіографій, чи української, чи інших, які функціонували в еміграції чи діаспорі, відзначають: частина праць, на перший погляд, наукових писались не фахівцями. Публікації на сторінках періодичних видань, що видавались політичними силами (не завжди українською, іноді – й іноземними мовами), переважно містили «партійний» контент. Незалежно від мови, видання, що були реалізовані за власний рахунок нефахівцями, дуже часто також могли бути не фаховими або мати посилене «партійне» забарвлення. Про це у далекому 1955 згадував О. Оглоблин у листі до Л. Винара: «...тепер кожний... вважає себе за історика – на історичні теми пишуть не лише мовознавці, але й хіміки, біологи, навіть ветеринарі...» [14, с. 13]. Для УІТ та його журналу «Український історик» фаховість і незалежність від політичних уподобань авторів публікацій була обов'язковою вимогою.

Вивчення проблеми нефаховості чи «партійності» текстів, які претендують на те, щоб називатись науковими, все ще має стати предметом спеціального дослідження. Сьогодні можна простежити опосередкований вплив на тексти авторських переконань, симпатій і антипатій, коріння яких криється в ідеологічних уподобаннях дослідників. Ми спостерігаємо це явище не лише в текстах

псевдоісториків, але і в роботах, написаних фахівцями, що проявляється у підходах до оцінок окремих особистостей, трактуванні явищ історичного процесу тощо. Відомий дослідник українки у французьких архівах В. Ададуров доводить факти фальсифікації документів в угоду державницькій ідеології І. Борщаком і вважає перебільшеним українськими вченими закордоння – представниками державницької традиції висвітлення значення для західної спільноти подій, що відбувались в Україні [10]. Як приклад впливу ідеологічних переконань на оціночні судження можна згадати і відому статтю О. Прицака 1966 р. в журналі «Листи до приятелів», яку деякі сучасні дослідники називають «інтелектуальною провокацією» [37, с. 144]. Втім, схоже, що на оцінку діяльності М. Грушевського видатним американським істориком та організатором науки, якого на перший погляд в найменшій мірі можна звинувачувати в політичних симпатіях чи антипатіях, мала вплив прихильність до ідеології українського консерватизму.

Отже, УІТ було товариством – добровільним об'єднанням дослідників, діяльність якого не фінансувалась державою, і вся робота проводилась на добровільних засадах. На час започаткування у 1963 р. журналу «Український історик» та створення у 1965 р. УІТ на північноамериканському континенті діяли лише Наукові товариства імені Шевченка (НТШ) та Українська вільна академія наук (УВАН) в США та Канаді. Вони були загальнонауковими організаціями, що функціонували як товариства. УВАН мала Історичну секцію, а діяльність істориків в НТШ координувалась у той час керівником НТШ в Європі В. Кубійовичем. В Сарселі активно працював колектив, що реалізовував проєкт «Енциклопедії українознавства». До підготовки історичних гасел останнього були залучені представники «міждержавного» українського «історичного цеху» [21]. Але дослідники історії України за кордоном до 1963 р. не мали власного фахового видання і могли публікувати результати досліджень на сторінках видань українських громадських та політичних організацій, на сторінках англomовного українознавчого наукового журналу УВАН у США «Аннали» або на сторінках фахових видань країн поселення, які в силу низки причин не занадто часто були зацікавлені в українознавчій проблематиці.

Користь поширення українознавчих іншомовних публікацій в західному науковому світі сьогодні визнається всіма дослідниками, бо це дійсно було (і сьогодні є) способом виведення українознавчої гуманітаристики, в т.ч. історії України, на міжнародний рівень. Особливо важливим, хоча й далеко не завжди реально дієвим це було тоді, коли в західній історіографії панувала російськоцентрична схема історії Східної Європи, завдяки офіційній позиції держави нав'язувана радянськими делегаціями на міжнародних історичних конгресах [6; 22]. Іншомовні публікації, реалізовані українськими дослідниками мали б спростовувати пануючі у тогочасній західній історичній науці російськоцентричні погляди на історію Східної Європи, змінювати поширену в роботах іноземців практику вживання топонімів та особистих імен на основі російської традиції [39], спростувати невірне тлумачення використання зросійщеної наукової термінології. Щодо останнього, то йшлося, зокрема, про прикметник «руський», утворений від іменника «Русь». В перекладах праць радянських істориків, з якими можна було ознайомитися на заході на початку 1970-х рр., іменник вживався переважно правильно – Rus'. Але вживані в текстах утворені від нього прикметники, зокрема Russian (People, Church та ін.) ставили, на думку М. Ждана, знак рівняння між прикметниками, утвореними від Rus' та Russia [3]. Дослідники історії Русі майже до кінця 1980-х рр. були змушені орієнтуватися на традиційно вживану в англomовній літературі термінологію, або використовувати терміни Ruthenia, Ruthenian, а також Rus' People, Rus' Law. Також, в залежності від точки зору на процеси історії Східної Європи могла вживатись відмінна термінологія щодо історії України. Яскравим прикладом цього явища є роботи Г. Вернадського, написані в різний час. У 1941 р., пишучи про Адама Кисіля в книзі про Б. Хмельницького, яка вважається українофільською, він вживав терміни «Ukrainian» та «Ruthenus» («Ruthenian») [48, р. 22]. А в 1969 р. у книзі «The Tsardom of Moskow 1547 – 1682» [49, р. 432] замість терміну «Україна» він використовує термін «West Russia», замість «українці» – «West Russians», таким чином слово «Russian» він вживає в якості синоніму до слів «Ukrainian» (замінуючи останнє) та «Ruthenus». Тому питання термінології, в т.ч. іншомовної, та періодизації історії України розглядались українськими дослідниками, в т.ч. членами УІТ, під час наукових зустрічей [46]. Але ця проблема довгий час залишалась актуальною в силу низки причин, серед яких були відсутність офіційного державного трактування історії України з точки зору національної історії, панування російськоцентричних інтерпретацій окремих українознавчих проблем, використання західними дослідниками притаманної для радянських історичних досліджень термінології, значна

кількість російських істориків у провідних американських університетах, праці яких перевидавались значними тиражами університетськими видавництвами, на котрих формувалось не одне покоління американських дослідників [8, с. 86–90].

Відповідно, довгий час щодо висвітлення проблем історії України було актуальним спостереження В. Потульницького про те, що схеми домінуючих націй без врахування української, покладені в основу вивчення східноєвропейської історії у переважній більшості країн світу [38, с. 17]. В умовах бездержавності України було практично неможливо (ще й сьогодні виникають протиріччя в сфері трактування окремих історичних питань, особливо, між сусідніми народами) «змусити різних наших сусідів – насамперед росіян, поляків та євреїв, по-перше, краще вивчити нашу історію, а по-друге, зрестися своїх концепцій і міфів» [38, с. 24–25]. Відмова від усталених поглядів в історіографіях окремих народів є процесом складним та тривалим, і складність цього процесу значною мірою пов'язана з політизацією підходів до висвітлення історичного процесу і виробленням відповідних історичних концепцій – національних історичних міфів народів. Тим більше, що саме історичним наукам в усьому світі, за справедливим твердженням Б. Осадчука, довгий час була притаманна значна політизація [36, с. 11]. Тому потреба створення фахового історичного журналу та товариства була нагальною.

Заснований Л. Винарем у 1963 р. журнал «Український історик» був першим та єдиним спеціальним науковим історичним виданням, хоча пізніше позиціонувався як журнал історії та українознавства. Його створення було прискорено й появою в Україні «Українського історичного журналу», зміст більшості публікацій якого не задовольняв західних українських дослідників. Журналу УІТ була присвячена монографія кийвської дослідниці Л. Сакади [40] та низка статей, втім відзначимо, що узагальнений аналіз тематики та змісту праць членів УІТ як на сторінках «Українського історика», так і в інших публікаціях все ще потребує свого дослідника і висвітлити це питання в межах однієї статті неможливо. І якщо діяльність УІТ потрібно розглядати як з точки зору функціонування наукової організації, так і як діяльність і наукову творчість представників української закордонної історіографії в контексті їх належності до Товариства, то журнал «Український історик», незважаючи на його українськомовність – як видання, що офіційно видавалось етнічним (з погляду на діяльність організацій у США) науковим товариством, і його публікації реферувались в американських наукометричних базах, зокрема, в «Historical Abstracts, America: History and Life» та «Bibliography of Slavic and East European Studies». Крім того, УІТ видало низку монографічних та археографічних видань різними мовами, які теж увійшли до скарбниці української науки.

Питання мови книжкових видань та журналу також є важливим для розуміння засад діяльності УІТ. Відзначимо, що крім журналу, переважно з контентом, написаним українською, але який містив низку іншомовних статей, товариством було видано й ряд монографічних досліджень та публікацій документів, частина з яких не були українськомовними. Це була свідомо позиція редакції. Припускаємо, що українська мова публікацій «Українського історика» могла ставати на заваді використанню цих текстів неукраїнськими вченими. Втім, тут можна провести паралелі з польськомовними виданнями Єжі Гедройця, які видавались поза Польщею і сприяли як ознайомленню західного культурного середовища з польською (і не лише) літературою, історією, культурою та філософією, так і їх збереженню для Польщі.

Добре розкриває позицію щодо мови публікацій розміркування одного із активних членів УІТ та співредактора журналу «Український історик», у 1990-х роках – президента УВАН у США Марка Антоновича, який у 1980 р. писав, що час розв'язав одне із риторичних питань еміграційної науки – мовне. Публікації здійснюються як в українському, так і іншомовному середовищі, що лише сприяє в цілому науковому розвитку. Друге дозволяє ознайомлювати з українознавчою проблематикою неукраїнський науковий світ, перше – допомагає розвитку українознавчих дисциплін в радянській Україні. Він також наголошував, що дослідники, які закінчили американські чи канадські університети, мають вільно володіти українською мовою, бо без цього неможливі повноцінні наукові дослідження [1, с. 106], а також стверджував, що рівень досліджень в цілому не залежить від мови, якою вони написані [1, с. 107]. Крім того, використання української мови при опрацюванні досліджень вводило її до кола наукових.

Стосовно мови публікацій з історії України важливим є й висловлювання Л. Винара з нагоди 15-річчя журналу «Український історик»: «... якою мовою мають друкувати свої праці українські історики? Наша відповідь виразна: українською, англійською і іншими світовими мовами. Друкування історичних праць українською мовою не лише збагачує українську історичну літературу – але

заразом виводить українську мову на міжнародний форум. Також немає жадної причини, щоб історики не друкували своїх праць англійською мовою і зробили їх більш доступними для ширшого круга вчених, які не володіють слов'янськими мовами» [13, с. 29].

Водночас при аналізі внеску УІТ у розвиток української історіографії велике значення має названий М. Антоновичем постійно присутній в діяльності керівництва об'єднання чинник врахування історіографічної ситуації в радянській Україні. Членами товариства постійно здійснювався моніторинг радянських публікацій (як, до речі, й публікацій західних авторів, що торкалися історії України), який створював підстави для висновків і дій. При цьому, йшлося не лише про публікації з середньовічної або ранньомодерної історії України, а й з історії ХХ ст. Зокрема, в «Українському історичному» (1967, ч. 1-2), присвяченому 50-м роковинам Української Національної Революції було вміщено звернення від редакції журналу, в якому зазначалося: «В советській Україні також підготовляються відзначити 50-ти річчя великої жовтневої соціалістичної революції». У зв'язку із цим заплановано цілу низку видань <...>. Починаючи з наступним числом, «Український історик» буде друкувати матеріали, що відносяться до доби визвольних змагань. Буде джерельно висвітлювати історичні періоди Української Центральної Ради, Української гетьманської держави, Директорії і період большевицького режиму» [16, с. 137]. Тоді ж Л. Винар розпочав реалізацію цього проєкту [5], який продовжується у журналі протягом всього часу його видання.

Історичні дослідження членів УІТ були оперті на історіографічну державницьку традицію, хоча політичні симпатії могли бути на боці різних політичних сил, що мали своїх прихильників у діаспорі. Незважаючи на сучасну критику щодо роботи з джерелами або трактування політичних подій частиною представників цього напрямку [10], і в цілому не заперечуючи потреби нелінійного вивчення історичного процесу на українських землях з врахуванням історії неукраїнських етносів, потребу відмови від принаймні частини історичних стереотипів та міфів, все ж висловимо припущення, що увага до українського народу та його історії (переважно без акцентування безпосередньо на етнічних чинниках), відповідно, наголос на важливості «схеми» історичного процесу на східнослов'янських землях М. Грушевського пов'язаний із тогочасною історіографічною ситуацією, яка вимагала саме такого «вписування» України в світовий історичний контекст. О. Оглоблин у 1981 р. в листі до Л. Винара, як і багато інших дослідників, чітко протиставляв «схему» М. Грушевського та її продовження в дослідженнях 1920-х рр. в Україні «Переяславським тезам 1954 року», які, на його думку, взагалі не визнавали «української [підкреслення О. Оглоблина. – авт.] державности, мовляв, Княжа держава – це ніби-то витвір мітичної «древньоруської народності», Козацько-Гетьманська держава – це взагалі не держава, а частина Російської імперії, а модерна українська держава (УНР і УД) – це тільки контрреволюція і більш нічого» [2].

Через призму поглядів на історію України членами УІТ розглядались та оцінювались дослідження радянських та західних істориків. Л. Винар позитивно оцінював науковий доробок провідних представників української «материкової» історіографії (М. Брайчевського, Ф. Шевченка, І. Бутича), і негативно – діяльність директорів інститутів Академії наук А. Шевелева, В. Бугайова, І. Артеменка, В. Юрчука, які були сприйняті як «сліпі виконавці русифікаційних директив комуністичної партії» [13, с. 11]. Одночасно автор продемонстрував дуже добре знання історіографії питання – як публікацій колег по перу із західного світу (І. Крупницького, І. Мигула, О. Оглоблина, Я. Пеленського, Л. Тіллета та ін.), так і радянських дослідників – В. Дядиченка, Ф. Лося, В. Сарбея, І. Білодіда, К. Гуслистого, М. Куліченка, О. Холмогорова та ін.).

З точки зору поглядів на події історії України розглядались і праці західних дослідників. М. Ждан в листі до Л. Винара в жовтні 1963 р. писав: «Перед кількома днями переглянув я в бібліотеці Journal of Central European Affairs, vol. XXIII, July 1962 № 2 – на сторінці 252 є рецензія на книжку Muscovy and the Ukraine from the Period Pereiaslavl Agreement to the Truce of Andrusovo, 1654 – 1667 O'Brien, C. Bickford. Книжка видана в University of California, Publications in History, vol. 74 1963. Ляконічна рецензія дозволяє думати, що автор на обговорювані справи вже *не дивиться* крізь російські окуляри, але *не дивиться* [підкреслення М. Ждана. – авт.] теж і крізь українські окуляри. Думаю, що як не як це потішаючи явище, що американські вчені до проблем Східної Європи зачинають іти власними дорогами. – Варто було б, щоб Ви до слідуєчого числа журналу написали рецензію на цю книжку» [3, с. 231].

Розміркування О. Оглоблина щодо значення та взаємодії двох гілок української історіографії є також важливими для розуміння засад діяльності УІТ. Історик вважав, що по-перше, українська істо-

рична наука залишається українською наукою незалежно від того, де вона розвивається, а головний осередок її розвитку все ж таки є на Батьківщині. По-друге, співвідношення материкової та еміграційної історіографії визначається, на його думку, тим, що остання є галуззю єдиної української історичної науки. По-третє, еміграційна українська історіографія не має змагатись з «вітчизняною» історіографією, а має виконувати свої завдання: мати щільний контакт зі світовою історичною наукою, досліджувати на основі доступного (в той же час часто неприступного для дослідників з України) кола джерел ті питання, які в силу політичних чинників залишалися поза увагою «материкових» істориків, і репрезентувати українську історичну науку за кордоном [33; 34]. Але в радянській Україні багато робилось для того, щоб денационалізувати українську історію й історіографію. Тому українські історики, що працювали в еміграції, фактично до кінця 1980-х рр. були чи не єдиним репрезентантом української національної історіографії в світі, і це визначало, певною мірою, якщо не пріоритети в науковій тематиці досліджень, то підходи до висвітлення окремих проблем.

Кожен із членів УІТ у наукових дослідженнях звертався до проблематики, з якої мав фахову підготовку. Праці розкривали широкий обсяг наукових проблем української історії та історіографії різних періодів, при цьому всесвітня історія ставала об'єктом досліджень переважно лише у пов'язанні з історією України. Більшість досліджень була присвячена тематиці, яка найчастіше фальсифікувалась. У висвітленні давньої (ранньої) історії України це були проблема етногенезу українського народу, походження Київської Русі та ін. Як відомо, трактування цих питань і сьогодні є відмінним в Україні та Росії та використовується пропагандою останньої для обґрунтування політичного права на Україну. Протягом довгого часу спочатку в російській, а пізніше – в радянській історіографії формувалася і культивувалася концепція/теорія «триєдиної Русі» – пізніше – «давньоруської народності», еволюція і зміст яких докладно розкриті в низці статей та монографії Н. Юсової. Російськими істориками, які працювали в провідних американських університетах і були авторами численних і неодноразово перевиданих монографій з історії Росії, як і більшістю представників радянської історіографії, що вивчали відповідний період, декларувались руйнівна роль греко-католицької церкви в історії українського народу, цивілізаційна та культурна першість російського народу і його месіанства щодо України, прагнення українського народу до «возз'єднання» з Росією та ін. [8, с. 94]. Членами УІТ публікаціям радянських та західних авторів з обстоюванням концепції давньоруської народності та інших подібних тез було протиставлено низку ґрунтовних досліджень. Не менш важливе значення мають здійснені членами товариства публікації з історії козацтва, Гетьманщини, історії XIX та XX століть, історії еміграції та діаспори, про постатей відомих українських громадських, політичних та культурних діячів різних періодів. Значну увагу, в першу чергу на сторінках «Українського історика» та в книжкових виданнях приділялось публікації різноманітних джерельних матеріалів, переважно знайдених у західних архівах. Важливим з точки зору визначення внеску членів УІТ у розвиток історичної науки є розуміння ними українського історичного процесу як частини європейської історії, культурних процесів – у пов'язанні із західною культурою, хоча при цьому враховувались і впливи східних цивілізацій.

Найбільше проблем в українських закордонних дослідників, в т.ч. у членів товариства, виникало з підготовкою публікацій з історії України повоєнного радянського періоду, за винятком оцінок радянської української історіографії та процесів, що в ній відбувались. Так, політолог та історик І. Каменецький на початку 1970-х писав Л. Винареві: «На еміграції сучасні проблеми заторкаються здебільша на партійному або журналістичному рівні, але наукових розвідок про сучасне становище України в рамках найновіших історичних процесів, політичного, економічного, соціального розвитку у нас обмаль без огляду на те, чи ми беремо за мірило українські наукові інституції, чи Гарвардський Центр Українських Студій» [4]. Дійсно, проблеми економічної чи політичної радянської історії другої половини XX ст. не часто ставали об'єктом досліджень як членів УІТ, так і західних дослідників, залишаючись у полі зору радянологів [27].

Таким чином, значний науковий доробок членів товариства з багатьох періодів української історії створив солідне підґрунтя для досліджень вчених в Україні, особливо на початках незалежності, хоча до багатьох праць членів УІТ дослідники звертаються і сьогодні, що свідчить про їх актуальність. Вивчаючи внесок в українську історіографію товариства, яке було явищем, пов'язаним із колективною працею, неможливо не згадати роль ініціатора його створення, засновника журналу «Український історик», видатного історика Любомира Романа Винара [28; 29; 30; 41]. У 1945 р. еміграційна хвиля винесла до Європи серед інших і його родину. Закінчивши гімназію в Берхтесгадені (Німеччи-

на), навчаючись одночасно в Українському вільному університеті та в Мюнхенському університеті Максиміліана Людвіка, він одержав якісну підготовку і став фаховим істориком, одержавши глибокі знання з історії України та Європи. Після переїзду до Америки продовжив навчатися, одержавши в одному з найкращих американських університетів у галузі бібліотечних наук відповідний фах, та захистивши в УВУ дисертацію, а згодом і габілітаційну працю з історії. Одержані знання Л. Винар зумів у своїй професійній діяльності використовувати комплексно, опублікувавши значну кількість наукових досліджень, підготувавши низку важливих бібліографій, редагуючи одночасно два фахові наукові журнали [7]: в Кентському державному університеті заснував та очолював Центр для вивчення етнічних публікацій та культурних інституцій (Center for the Study of the Ethnic Publications and Cultural Institutions), став засновником і понад 15 років (1980–1995) – редактором міжнародного наукового журналу з етнічних студій «Ethnic Forum» (Етнічний форум) [41]. Вихований під впливом оповідей тата Івана та братів мами Євфрозини про участь у визвольних змаганнях, поруч із М. Антоновичем, А. Жуковським, І. Жегуцем та ін. в студентські роки був активним членом студентської організації національного солідаризму «Зарево», що мала мельниківську орієнтацію і звідти, припускаємо, походить його увага як дослідника до постаті О. Кандиби (О. Ольжича) та інших представників цієї гілки ОУН.

Особливим науковим зацікавленням Л. Винара, до якого він зумів долучити багато колег, стало дослідження життя та діяльності М. Грушевського як історика, політика та громадського діяча. Л. Винар став не лише одним із провідних дослідників постаті, творчості та діяльності Великого Українця, не лише ініціатором видання присвячених йому випусків журналу та книжкових серій УІТ «Грушевськіяна» та «Епістолярні джерела грушевськознавства», а й організатором таких досліджень [17; 18]. Іншими напрямками його наукових зацікавлень були історія козацтва, біографістика, історіографія тощо.

З особистих рис, притаманних Л. Винареві, визначальними були любов до Батьківщини, працелюбність, відданість справі. Він зумів у спільній справі поєднати різних за особистісними характеристиками вчених, редагував за багаторічної підтримки М. Антоновича та колег-філологів В. Маруняка та А. Гумецької журнал «Український історик», ініціював (і часто безпосередньо сам виконував значну частину роботи) різноманітні проекти, шукав для їх реалізації фінансування і робив багато інших нагальних і потрібних справ. Діяльність Л. Винара стала тим стрижнем, який скріплював товариство, приваблював нових вчених, давав поштовх до розвитку.

Таким чином, УІТ було у 1965–1991 рр. поважним чинником розвитку української закордонної історіографії. Вчені, які об'єдналися у товариство для наукової роботи, досліджували тематику, замовчувану в радянській Україні, адекватно реагували на радянські публікації. Вони працювали в руслі національної історіографії, намагаючись висвітлювати проблемні питання, вводити до наукового обігу нові джерела, впливати на підходи зарубіжних вчених до вивчення історії Центральної та Східної Європи. Незважаючи на наявність значної кількості тематичних праць, науковий доробок членів товариства все ще потребує нових досліджень для того, щоб мати якнайповніше уявлення про його значення як для української «материкової» історичної науки, так і для популяризації української історії в світі. Підсумовуючи, можна сказати, що УІТ стало помітним явищем наукового процесу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антонович М. До 15-річчя Українського Історичного Товариства. (Декілька міркувань). *Український історик*. 1980. Ч. 1–4. С. 106.
2. Архів УІТ (архів Л. Винара). Ф. «Листування». Спр. «О. Оглоблин». Лист О. Оглоблина до Л. Винара від 13 березня 1981 р. [рукопис].
3. Архів УІТ (архів М. Ждана). Ф. «Листування». Спр. «Л. Винар». Лист М. Ждана до Л. Винара від 24 жовтня 1971 р. [авт. копія, машинопис].
4. Архів УІТ. Ф. «Листування». Спр. «І. Каменецький». Лист І. Каменецького до Л. Винара від 20 червня 1971 р. [машинопис].
5. Архів УІТ. Ф. «Листування». Спр. «Р. Климкевич». Лист Л. Винара до Р. Климкевича від 11 лютого 1967 р. [авт. копія, машинопис].
6. Атаманенко А. Українське історичне товариство та Міжнародні історичні конгреси. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Історичні науки*. Острог: Національний університет «Острозька академія», 2009. Вип. 14. С. 260–272.

7. Атаманенко А., Хеленюк А. Любомир Роман Винар як дослідник та організатор науки (Пам'яті Вченого). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017. Вип. 26. С. 103–110.
8. Атаманенко А. Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність. Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. 672 с.; іл.
9. Бурім Д.В., Кучерук О.С., Маврін О.О. Наукова та видавнича діяльність Наукового Товариства імені Шевченка в Європі. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2007. 523 с.
10. Вадим Ададуrow: Теорія «вписування» української історії в європейський контекст та її методологічні засади. Промова почесного гостя випускних урочистостей магістрів спеціальності «Історія» професора Вадима Ададуrowа 22 січня 2013 року. Сайт Українського католицького університету. URL: <https://ucu.edu.ua/news/vadym-adadurov-teoriya-vpysuvannya-ukrajinskoji-istoriji-v-jevropejskuj-kontekst-ta-jiji-metodolohichni-zasady/> (дата звернення: 27.09.2020).
11. Винар Л., Атаманенко А. Українське Історичне Товариство: сорок років діяльності (1965 – 2005). Видання з нагоди Третього Міжнародного конгресу українських істориків (Луцьк, 17-19 травня 2006 р.). Нью-Йорк; Острого: Українське Історичне Товариство, Національний університет «Острозька академія», Інститут дослідження української діаспори, 2006. 117 с.
12. Винар Л. Дослідження української наукової діаспори: вибрані проблеми. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: «Історичні науки»* / відп. ред. І. Пасічник, Л. Винар, ред. А. Атаманенко. Острого; Торонто; Нью-Йорк, 2006. Вип. 5. С. 26–27.
13. Винар Л. Думки про «Українського історика» і сучасний стан української історичної науки. *Український історик*. 1978. Т. XV. Ч. 1–3. С. 5–29.
14. Винар Л. Українське Історичне Товариство: генеза і рання діяльність (Замітки основника УІТ). *Український історик*. 1995. Т. XXXII. Ч. 1–4. С. 11–52.
15. Винар Л., Атаманенко А. Епістолярні джерела до історії Українського історичного товариства. *Український історик*. 2004. Т. XLI. Ч. 1–2. С. 227–245.
16. [Винар Л.]. Від редакції «Українського історика». В 50-ті роковини Української Національної Революції. *Український історик*. 1967. Т. IV. Ч. 1–2. С. 136–137.
17. Гирич І. Біля джерел наукового грушевськознавства. *На службі Кліо: Збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності*. Київ; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. С. 85–93.
18. Гирич І. Засновник грушевськознавства. *Михайло Грушевський: історик і будівничий нації. Статті і матеріали*. Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995. С. 18–22.
19. Губицький Л. Дослідження історії Росії в Історичному товаристві Нестора-літописця (1827–1931 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2003. 20 с.
20. Жуковський А. Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка в Європі. Львів; Париж, 2000. 138 с.
21. З лабораторії творення «Енциклопедії українознавства» / відп. ред. М.Г. Железняк; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2018. 352 с.
22. Ісаєвич Я. Міжнародні конгреси істориків і обговорення на них проблем українознавства та участь учених з України. *Енциклопедія історії України*. Т. 6. Київ, 2009. С. 714–726.
23. Ісаєвич Я. Українська історична наука: організаційна структура і міжнародні контакти. *Українська історіографія на зламі XX і XXI ст.: здобутки і проблеми*. Львів: МОН України, Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2004. С. 7–23.
24. Калакура Я.С. Українські історики на шляху до соборності національної історіографії. *Вісник Київського національного університету. Історія*. Київ: «Київський університет», 2001. Вип. 54. С. 10–14.
25. Колесник М. Становлення науково-історичних товариств на Лівобережній Україні (70-ті XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики* [Число 5] / Історіографічні дослідження в Україні [Вип. 10]: Збірка наукових праць на пошану академіка НАН України В.А. Смоля: У 2 ч. / відп. ред. М.Ф. Дмитрієнко, Ю.А. Пінчук. Київ: НАН України, Інститут історії України, 2000. Ч. 2. С. 326–339.
26. Колесник М.П. Історичне товариство Нестора-літописця: основні етапи й напрями діяльності (1872–1931 рр.). *Український історичний журнал*. 1989. № 9. С. 50–56.
27. Лаас Н. Характеристика етапів та особливостей вивчення радянсько-українознавчої та українознавчої проблематики гуманітарними науками англо-американських країн у другій половині XX ст. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей* / відп. ред. В.М. Даниленко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. Вип. 17. С. 10–28.
28. Макар Ю., Макар В. Історія України – понад усе. До 80-ліття Любомира Винара. *Україна – Європа – Світ. Міжн. зб. наук. праць*. Вип. 9. Тернопіль: ТНПУ, 2012. С. 188–197.
29. Макар Ю., Макар В. Любомир Винар: втілення долі українського вченого в діаспорі. *Американські студії. American Studies Journal*. 2011. № 2. С. 67–83.
30. Макар Ю., Макар В. На службі Кліо: Наукова діяльність Любомира Романа Винара. *Вісті УВАН у США*. Т. 4. Нью-Йорк, 2007. С. 43–54.
31. Матеріали до історії Українського Історичного Товариства. Збірник документів / ред. А. Атаманенко. Нью-Йорк; Острого: Українське Історичне Товариство, Національний університет «Острозька академія», Інститут дослідження української діаспори, 2006. 384 с.
32. Назаренко В.Ю. Харьковское историко-филологическое общество. Вопросы литературоведения. Харьков, 1999. 288 с.
33. Оглоблин О. Завдання української історіографії на еміграції. *Український історик*. 1963. Рік 1. Ч. 1. С. 1–3.

34. Оглоблин О. Завдання української історіографії на еміграції. *Український історик*. 1978. Рік 15. № 4 (60). П'ятнадцятьріччя «Українського Історика», 1963–1978. С. 60–62.
35. Онопрієнко В. Українське наукове товариство: 1907–1921 роки. Київ, 1998. 243 с.
36. Осадчук Б. На перехресті часів. *Українська історична дидактика: Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні підручники з історії): Зб. наук. ст.* Київ: Генеза, 2000. С. 11–14.
37. Портнов А. Омелян Прицак – історик модерної України. *Україна модерна*. 2007. Ч.12 (1). Стандарти науки та академічне середовище. С. 137–148.
38. Потульницький В.А. Українська і світова історична наука: Рефлексії на межі століть. *Український історичний журнал*. 2000. С. 20–37.
39. Приймак Т.М., Заворотна Н. Загальні історії України, друковані англійською мовою під час Другої світової війни. *Український історик*. 2007/2008. Ч. 3–4/1–2. С. 168–186.
40. Сакада Л. «Український історик»: Генеза, тематика, постаті. Нью-Йорк; Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2003. 328 с.; іл. (Історіографічні студії, ч. 1).
41. Хеленюк А. Діяльність проф. Любомира Винара в американських наукових установах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: «Історичні науки». Вип. 15. Острого, 2010. С. 451–476.
42. Хмарський В.М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей. Одеса: «Астропрінт», 2002. 399 с.
43. Юсова Н. «Давньоруська народність»: зародження і становлення концепції в радянській історичній науці (1930-ті – перша половина 1940-х рр.): Монографія. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: ВД «Стилос», 2006. 620 с.
44. Юсова Н. Генезис концепції давньоруської народності в історичній науці СРСР (1930-і – перша половина 1940-х рр.). Вінниця: ТОВ «Консоль», 2005. 545 с.
45. Kondracki T. Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1918–1939. Toruń: Grado, 2006. 417 s.
46. Problems of Terminology and Periodization in the Teaching of Ukrainian History. Round Table Discussion on the Ukrainian Historical Conference, London, Ontario, 31 May 1978. *Rethinking Ukrainian History / Canadian Institute of Ukrainian Studies, the University of Alberta / edited by Ivan L.-Rudnytsky with the assistance John-Paul Himka*. Edmonton, 1981. Pp. 233–268.
47. Stobiecki R. Klio na wygnaniu. Z dziejów polskiej historiografii na uchodźstwie w Wielkiej Brytanii po 1945 r. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2005. 371 s.
48. Vernadsky G. Bohdan Hetman of Ukraine. New Haven: Yale University, 1941. 150 p.
49. Vernadsky G. The Tsardom of Moskow 1547–1682. A History of Russia. Vol. V: Part 1–2. New Haven; London: Yale University Press, 1969. XVIII+873 p.

References

1. Antonovych M. Do 15-richchia Ukrain's'koho Istorychnoho Tovarystva. (Dekilka mirkuvan'). *Ukrains'kyi istoryk*. 1980. Ч. 1–4. S. 106.
2. Arkhiv UIT (arkhiv L. Wynara). F. «Lystuvannia». Spr. «O. Ohloblyn». Lyst O. Ohloblyna do L. Wynara vid 13 bereznia 1981 r. [рукопис].
3. Arkhiv UIT (arkhiv M. Zhdana). F. «Lystuvannia». Spr. «L. Wynar». Lyst M. Zhdana do L. Wynara vid 24 zhovtnia 1971 r. [avt. kopia, mashynopys].
4. Arkhiv UIT. F. «Lystuvannia». Spr. «I. Kamenetskyi». Lyst I. Kamenetskoho do L. Wynara vid 20 chervnia 1971 r. [mashynopys].
5. Arkhiv UIT. F. «Lystuvannia». Spr. «R. Klymkevych». Lyst L. Wynara do R. Klymkevycha vid 11 liutoho 1967 r. [avt. kopia, mashynopys].
6. Atamanenko A. Ukrain's'ke istorychne tovarystvo ta mizhnarodni istorychni konhresy. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya»*. Seria: Istorychni nauky. Ostroh: National'nyi universytet «Ostroz'ka akademiya», 2009. Vyp. 14. S. 260–272.
7. Atamanenko A., Kheleniuk A. Liubomyr Roman Wynar yak doslidnyk ta organizator nauky (Pamiaty Vchenoho). *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya»*. Seria: Istorychni nauky. Ostroh: National'nyi universytet «Ostroz'ka akademiya», 2017. Vyp. 26. S. 103–110.
8. Atamanenko A. Ukrain's'ke istorychne tovarystvo: idei, postati, dial'nist'. Ostroh: Vyd-vo Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya», 2010. 672 s.; il.
9. Burim D.V., Kucheruk O.S., Mavrin O.O. Naukova ta vydavnycha dial'nist' Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka v Yevropi. Kyiv: Instytut ukrains'koi arkhoehrafi ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevs'koho NAN Ukrainy, 2007. 523 s.
10. Vadym Adadurov: Teoria «vpysuvannia» ukrains'koi istorii v yevropeis'kyi kontekst ta ii metodolohichni zasady. Promova pocheshnoho hostia vypuskykh urochystostei mahistriv spetsial'nosti «Istoria» profesora Vadyma Adadurova 22 sichnia 2013 roku. Sait Ukrain's'koho katolyts'koho universytetu. URL: <https://ucu.edu.ua/news/vadym-adadurov-teoriya-vpysuvannya-ukrajinskoji-istoriji-v-jevropejskyj-kontekst-ta-jiji-metodolohichni-zasady/> (data zvernennia: 27.09.2020).
11. Wynar L., Atamanenko A. Ukrain's'ke Istorychne Tovarystvo: sorok rokiv dial'nosti (1965 – 2005). Vydannia z nahody Tretioho Mizhnarodnoho kongresu ukrains'kykh istorykiv (Luc'k, 17–19 travnia 2006 r.). New York; Ostroh: Ukrain's'ke Istorychne Tovarystvo, Natsional'nyi universytet «Ostroz'ka akademiya», Instytut doslidzhennia ukrains'koi diaspori, 2006. 117 s.
12. Wynar L. Doslidzhennia naukovoї diaspori: vybrani problemy. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya»*. Seria: Istorychni nauky. Ostroh: National'nyi universytet «Ostroz'ka akademiya», 2006. Vyp. 5. S. 26–27.

13. Wynar L. Dumky pro «Ukrains'koho istoryka» i suchasnyi stan ukrains'koi istorychnoi nauky. *Ukrains'kyi istoryk*. 1978. T. XV. Ch. 1–3. S. 5–29.
14. Wynar L. Ukrains'ke Istorychne Tovarystvo: geneza i rannia dial'nist' (Zamitky osnovnyka UIT). *Ukrains'kyi istoryk*. 1995. T. XXXII. Ch. 1–4. S. 11–52.
15. Wynar L., Atamanenko A. Epistoliarni dzherela do istorii Ukrains'koho istorychnoho tovarystva. *Ukrains'kyi istoryk*. 2004. T. XLI. Ч. 1–2. S. 227–245.
16. [Wynar L.]. Vid redaktsii «Ukrains'koho istoryka». V 50-ti rokovyny Ukrains'koi Natsional'noi Revoliutsii. *Ukrains'kyi istoryk*. 1967. T. IV. Ch. 1–2. S. 136–137.
17. Hyrych I. Bilia dzherel naukovo hrushevs'koznavstva. *Na sluzhbi Klio: Zbirnyk naukovykh prats' na poshanu Liubomyra Romana Wynara, z nahody 50-littia yoho naukovoi dial'nosti*. Kyiv; New York; Toronto; Paryzh; L'viv, 2000. S. 85–93.
18. Hyrych I. Zasnovnyk hrushevs'koznavstva. *Mykhailo Hrushevs'kyi: istoryk i budivnychi natsii. Stattia i materialy*. New York; Kyiv; Toronto, 1995. S. 18–22.
19. Hubyts'kyi L. Doslidzhennia istorii Rosii v Istorychnomu tovarystvi Nestora-litopystsia (1827–1931 rr.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk. Kyiv, 2003. 20 s.
20. Zhukovs'kyi A. Narys istorii Naukovoho tovarystva im. Shevchenka v Yevropi. L'viv: Paryzh, 2000. 138 s.
21. Z laboratorii tvorennia «Entsyklopedii ukrainoznavstva» / vidp. red. M.H. Zhelezniak; Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen' NAN Ukrainy. Kyiv, 2018. 352 s.
22. Isaievych Ya. Mizhnarodni konhresy istorykiv i obhovorennia na nykh problem ukrainoznavstva ta uchast' uchenykh z Ukrainy. *Entsyklopedia istorii Ukrainy*. T. 6. Kyiv, 2009. S. 714–726.
23. Isaievych Ya. Ukrains'ka istorychna nauka: orhanizatsiina struktura i mizhnarodni kontakty. *Ukrains'ka istoriografna na zlami XX i XXI st: zdobutky i problemy*. L'viv: MON Ukrainy, L'vivs'kyi nats. Un-t im. I. Franka, 2004. S. 7–23.
24. Kalakura Ja.S. Ukrains'kii istoryk na shliakhu do sobornosti natsional'noi istoriografii. *Visnyk Kyivs'kogo natsional'noho universytetu. Istorii*. Kyiv: «Kyivs'kyi universytet», 2001. Vyp. 54. S. 10–14.
25. Kolesnyk M. Stanovlennia naukovo-istorychnykh tovarystv na Livoberezhnij Ukraini (70-ti XIX st. – 30-ti rr. XX st.). *Special'ni istorychni dyscypliny: pytannja teorii ta metodyky [Chyslo 5] / Istoriohrafichni doslidzhennja v Ukraini [Vyp. 10]: Zbirka naukovykh prac' na poshanu akademika NAN Ukrainy V.A. Smoliiia: U 2 ch. / vidp. red. M.F. Dmytriienko, Yu.A. Pinchuk*. Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy, 2000. Ch. 2. S. 326–339.
26. Kolesnyk M.P. Istorychne tovarystvo Nestora-litopystsia: osnovni etapy i napriamy diial'nosti (1872–1931 rr.). *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal*. 1989. № 9. S. 50–56.
27. Laas N. Kharakterystyka etapiv ta osoblyvostei vyvchennia radianoznavchoi ta ukrainoznavchoi problematyky humanitarnymy naukamy anghlo-amerykans'kykh krain u druhii polovyni XX st. *Ukraina XX st.: kul'tura, ideolohiia, polityka. Zbirnyk statei / vidp. red. V.M. Danylenko*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2012. Vyp. 17. S. 10–28.
28. Makar Yu., Makar V. Istorii Ukrainy – ponad use. Do 80-littia Liubomyra Wynara. *Ukraina – Yevropa – Svit. Mizhn. zb. nauk. prac*. Vyp. 9. Ternopil: TNPU, 2012. S. 188–197.
29. Makar Yu., Makar V. Liubomyr Wynar: vtilennia doli ukrains'koho vchenoho v diaspori. *Amerykans'ki studii. American Studies Journal*. 2011. № 2. S. 67–83.
30. Makar Yu., Makar V. Na sluzhbi Klio: Naukova diial'nist' Liubomyra Romana Wynara. *Visti UVAN u SSHA*. T. 4. New-York, 2007. S. 43–54.
31. Materialy do istorii Ukrayins'koho Istorychnoho Tovarystva. Zbirnyk dokumentiv / red. A. Atamanenko. New York; Ostroh: Ukrayins'ke Istorychne Tovarystvo, Natsional'nyj universytet «Ostroz'ka akademiia», Instytut doslidzhennia ukraiins'koyi diaspori, 2006. 384 s.
32. Nazarenko V.Yu. Khar'kovskoe istoryko-filolohicheskoe obshchestvo. Voprosy literaturovedeniia. Khar'kov, 1999. 288 s.;
33. Ohloblyn O. Zavdannia ukrains'koi istoriografii na emihracii. *Ukrains'kyj istoryk*. 1963. Rik 1. Ch. 1. S. 1–3.
34. Ohloblyn O. Zavdannia ukrains'koi istoriografii na emihracii. *Ukrains'kyj istoryk*. 1978. Rik 15. № 4 (60). Piatnadciat'richchia «Ukrains'koho Istoryka», 1963–1978. S. 60–62.
35. Onopriienko V. Ukrains'ke naukove tovarystvo: 1907–1921 roky. Kyiv, 1998. 243 s.
36. Osadchuk B. Na perekhresti chasiv. *Ukrains'ka istorychna dydaktyka: Mizhnarodnyi dialoh (fakhivci riznykh krain pro suchasni pidruchnyky z istorii): Zb. nauk. st*. Kyiv: Heneza, 2000. S. 11–14.
37. Portnov A. Omelian Pritsak – istoryk modernoi Ukrainy. *Ukraina moderna*. 2007. Ch. 12 (1). Standarty nauky ta akademichne seredovyshche. S. 137–148.
38. Potul'nyts'kyi V.A. Ukrains'ka i svitova istorychna nauka: Refleksii na mezhi stolit'. *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal*. 2000. S. 20–37.
39. Prymak T.M., Zavorotna N. Zahal'ni istorii Ukrainy, drukovani anglijs'koiu movoiu pid chas Druhoi svitovoi viiny. *Ukrains'kyi istoryk*. 2007/2008. Ch. 3–4/1–2. S. 168–186.
40. Sakada L. «Ukrains'kyi istoryk»: Heneza, tematyka, postati. New-York; Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihiy, 2003. 328 s.; il. (Istoriohrafichni studii, ch. 1).
41. Kheleniuk A. Diial'nist' prof. Liubomyra Wynara v amerykans'kykh naukovykh ustanovakh. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiia»*. Serii: «Istorychni nauky». Vyp. 15. Ostroh, 2010. S. 451–476.
42. Khmars'kyi V.M. Arkheohrafichna diial'nist' Odes'koho tovarystva istorii i starozhytnosti. Odesa: «Astroprint», 2002. 399 s.
43. Yusova N. «Davniorus'ka narodnist'»: zarozhennia i stanovlennia konceptsii v radians'kii istorychnii nautsi (1930-ti – persha polovyna 1940-h rr.): Monohrafiia. 2-e vyd., pererob. i dop. Kyiv: VD «Stylos», 2006. 620 s.

44. Yusova N. Henezys koncepcii davniorus'koi narodnosti v istorychnij nautsi SRSR (1930-i – persha polovyna 1940-kih rr.). Vinnycia: TOV «Konsol'», 2005. 545 s.
45. Kondracki T. Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1918–1939. Toruń: Grado, 2006. 417 s.
46. Problems of Terminology and Periodization in the Teaching of Ukrainian History. Round Table Discussion on the Ukrainian Historical Conference, London, Ontario, 31 May 1978. *Rethinking Ukrainian History / Canadian Institute of Ukrainian Studies, the University of Alberta / edited by Ivan L.-Rudnytsky with the assistance John-Paul Himka*. Edmonton, 1981. Pp. 233–268.
47. Stobiecki R. Klio na wygnaniu. Z dziejów polskiej historiografii na uchodźstwie w Wielkiej Brytanii po 1945 r. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2005. 371 s.
48. Vernadsky G. Bohdan Hetman of Ukraine. New Haven: Yale University, 1941. 150 p.
49. Vernadsky G. The Tsardom of Moskow 1547–1682. A History of Russia. Vol. V: Part 1–2. New Haven; London: Yale University Press, 1969. XVIII+873 p.

Отримано: 15.10.2020 р.

Прорецензовано: 09.11.2020 р.

Прийнято до друку: 16.11.2020 р.

e-mail: potulnytski@yahoo.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-127-133

Потульницький Г. Проблеми мазепинської еміграції в дослідницькій спадщині Ореста Субтельного. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 127–133.

УДК 930.1

Георгій Потульницький

ПРОБЛЕМИ МАЗЕПІНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ДОСЛІДНИЦЬКІЙ СПАДЩИНІ ОРЕСТА СУБТЕЛЬНОГО

У статті здійснена перша спроба подати комплексний концептуальний аналіз спадщини американо-канадського історика Ореста Субтельного з основного предмету його наукових зацікавлень – історії мазепинської еміграції. Автор, опрацювавши масив джерел вивчає доробок О. Субтельного, виділивши основні дослідницькі проблеми, які цікавили історика в контексті окреслення бачення мазепинської еміграції як історичного та соціально-політичного явища. Досліджується еволюція бачення Субтельным проблем мазепинської еміграції від його перших праць з історії міжнародних взаємин українських емігрантів з основними гравцями міжнародної політики першої половини XVIII до окреслення порівняльних аспектів українського феномену зі схожими еміграційними тогочасними середовищами з інших східно-європейських країн. Автор диференціює основні тематичні блоки питань, які розглядав Субтелений та доходить висновку, що канадському історикові належить визначна роль у постановці та вирішенні дослідницьких проблем мазепинської еміграції і як піонеру у цій проблематиці, і як авторові, який спромігся подати академічне розв'язання цього складного та важливого для української історичної науки завдання.

Ключові слова: Мазепинська еміграція, дослідницька спадщина, еволюція бачення, методологічний підхід, концепція, внесок.

Heorhii Potulnytskyi

THE PROBLEMS OF MAZEPISIT EMIGRATION IN RESEARCH HERITAGE OF OREST SUBTELNY

In the article the first attempt is made to evaluate Orest Subtelny's contribution to the research of the so called Mazepist emigration. For this purpose, the author considers the contribution from two main perspectives: thematic and conceptual. Orest Subtelny's research work, which is analyzed in the paper, selectively covers four topics from the history of the first period of Ukrainian emigration: the problem of the political aim of Mazepist emigration, the core problems of the international relations between Orlyk and different countries, the problem of the investigation of Orlyk's Diariush as the source for the general diplomatic history of that period, and the attempt to encompass political emigres of several East European countries and as an entity phenomenon.

Through the use of the archival and library sources, the author finds that at different stages of life in the time span of 1970–1990s the problems of Mazepist emigration played a critical role in research of the famous Canadian historian, being the object of his professional interest. Explaining the evolution of Subtelny's vision of significant problems of the Mazepist emigration, the author concludes that the historian succeeded in possessing the decisive role in the solution of the number of the main research problems of this phenomenon, and was successful in the pioneering formulation of its vision and in proposing an individual attempt to provide an academic solution. This evolution is reflected in a series of monographs, articles, and speeches, written by a scholar mainly in the most mature periods of scholarly creativity – in the time span of 1970–1990s.

Key words: Mazepist emigration, research legacy, evolution of vision, methodological approach, concept, contribution.

У статті ставиться завдання відтворити погляди відомого американо-канадського історика українського походження Ореста Субтельного (1941–2016) на проблеми мазепинської еміграції, які були основним предметом наукових зацікавлень історика ще з часів навчання в семінарі Омеляна Прицака (1919–2006) у Гарвардському університеті та написання ним докторської дисертації, спеціально присвяченої темі мазепинської еміграції. Цією статтею автор ставить завдання з'ясувати п'ять пи-

тань: 1. Яке трактування знайшла мазепинська еміграція в творчості Субтельного як історичне та соціально-політичне явище? 2. Чи розглядав історик мазепинську еміграцію як явище суто української історії, чи проводив паралелі з іншими схожими рухами, які відбувались в країнах Східної Європи в ранньомодерну добу? 3. Які методологічні новації застосовував Орест Субтельний для розуміння сутності мазепинської еміграції як феномену? 4. Які джерела він піддавав аналізу, проводячи своє дослідження? 5. Як розглядав історик мазепинську еміграцію у її взаємовідносинах з провідними політичними гравцями тієї доби, зокрема з Портою, Кримом та Польщею, з одного боку, та з Російською імперією, з іншого?

Для відповіді на ці питання автор відтворює та синтезує всю спадщину вченого (англомовну і українськомовну) з проблем української еміграції XVIII століття до країн Європи, віднайдену ним в особистому архіві Омеляна Пріцака в НаУКМА та в бібліотечних фондах. Дослідження спадщини Ореста Субтельного з мазепинської еміграції автор проводить на основі широкого екскурсу у проблеми української та світової історії XVIII століття, намагаючись відтворити провідні ідеї та думки вченого з цього питання на тлі процесів, які синхронно відбувались у низці країн Європи та Росії, а також відтворюючи паралелі, які проводив історик у широкому порівняльному аспекті української політичної еміграції ранньомодерної доби з аналогічними рухами, які відбувались в Молдавії, Латвії та Угорщині.

Проблеми мазепинської еміграції були основним предметом наукових зацікавлень Ореста Субтельного протягом 1970–1990-х рр. Ще на ранньому етапі своєї наукової кар'єри, зокрема у докторській дисертації, захищеній у Гарвардському університеті в 1973 р., він досліджував взаємовідносини гетьмана Пилипа Орлика з Оттоманською Портою та Кримським Ханством [17]. Найбільш імовірно, що зацікавлення саме цією темою з'явилося внаслідок порад вчителя Ореста Субтельного визначного науковця Омеляна Пріцака, який в 1938 р. листувався з дослідником мазепинської еміграції Ільком Борщакком (1892–1959), працюючи над бібліографією Мазепи, і на роботи якого Субтельний неодноразово посилається [3]. Основні тези докторської дисертації О. Субтельного про взаємовідносини гетьмана та його сина Григора Орлика (1702–1759) з турецько-татарським світом були розвинуті дослідником у низці його подальших публікацій [9; 15].

У своєму баченні специфіки взаємовідносин обох Орликів з турками і татарами О. Субтельний розвиває дві основні ідеї: про контекст цих відносин і про автономність хана по відношенню до Порту. Дослідник вважає, що союз, який планував з турками і татарами П. Орлик відрізнявся від альянсу П. Дорошенка «один на один», а планувався як широка коаліція християнських і мусульманських держав на чолі з Францією, котра б базувалася на концепціях універсалізму і принципах балансу в світовій політиці, поширених в Європі у XVII – на початку XVIII ст. [15, с. 456]. Щодо взаємовідносин хана з Портою, то О. Субтельний аналізує поради, які надав гетьман сину в 1732 р. напередодні поїздки останнього в ролі посла Франції до Криму. «В цьому плані Григор мав виходити з тих позицій, – зазначає дослідник, – що кримський хан може ініціювати і проводити війну без погодження з Портою, що хани мають в теорії всілякі монарші автономні права, на які ревно реагує Порта, і що Григорій має застерігатися робити або говорити при дворі кримського хана щось, що може дати Порті виправдання обмежити права Криму» [15, с. 457].

У своїх подальших публікаціях дослідник торкнувся і стосунків гетьмана та його сина з Французьким королівством у першій половині XVIII ст. [4; 5]. Він розглядає французьку перспективу діяльності Г. Орлика, аналізуючи його кар'єру при Версальському дворі, участь у польській і російській політиці Людовіка XV та його «Секретного кабінету» [12; 14]. Важливо, що ці дослідження автора спираються в повному обсязі на зарубіжні джерела. О. Субтельний вказує, що Г. Орлик був запрошений на французьку службу за рекомендацією шведського посла в Варшаві графа Густава Цюліха в 1730 р. і, будучи стійким противником Російської імперії, в 1730–1732 рр. був направлений за спеціальним дорученням Людовіка XV до Порту та Криму, який надав йому персональні рекомендаційні листи для виконання секретних місій в обох мусульманських державах [14, с. 671].

Дослідник приходять до висновку, що з поразкою С. Лещинського в другому утвердженні на польському троні в 1733–1735 рр. зазнали фіаско останні реальні шанси на існування незалежного українського гетьманства [6]. Тим не менше всі наступні 25 років життя Г. Орлик, залишаючись на французькій службі, постійно пропонував урядові схеми та способи реально протидіяти російській експансії [14, с. 672].

В 1746 р., схилиючи Францію бути посередником між Портою і Персією з метою протидіяти планам цариці Анни Іванівни, Г. Орлик, вважаючи, за О. Субтельним, що ситуація в Україні була безнадійною, був переконаний, що найбільш певним бастионом проти російської експансії залишається Польща. «Хоча, – пише канадський історик, – за час своєї кар'єри Орлик працював проти Росії в усіх головних столицях між Стокгольмом і Константинополем, постійно підкреслюючи своїм французьким начальникам, що він може бути найбільш корисним і дієвим в Польщі. Саме тут, наполягав він, Франція має концентрувати свої зусилля заблокувати експансію Росії» [12, с. 93].

Після загибелі Г. Орлика на полі битви в 1759 р. матеріали обох Орликів були передані французьким міністерством закордонних справ до архівів. Проте, на переконання О. Субтельного, вони продовжували використовуватися в політиці «Секретного кабінету» короля Людовіка XV. Всі його члени, серед яких Г. Орлик був одним з найстарших і найбільш досвідчених у східноєвропейських справах, відзначалися антиросійськими поглядами [14, с. 674]. Історик зазначає, що в «Секретний кабінет» входили граф де Брольї, який декілька разів писав про плани Петра I завоювати своїх сусідів, дослідник Клод де Рюльєр, котрий писав про ці плани в контексті завоювання Петром I Індії, скандально відомий дуелянт д'Еон, принц де Конті та ін. О. Субтельний припускає, що вони були напрочуд добре обізнані з російською «загрозою» саме завдяки впливові на них сина українського гетьмана [14, с. 674–675].

З метою розкриття формування Версалем східної політики О. Субтельний ставить історіософське питання: «Чи були французи настільки легковірними, щоб піддатися впливові аргументів, висунутих С. Лещинським та П. Орликом щодо можливості повстання козаків проти Росії?» [12, с. 91]. Концептуальна відповідь вченого базується на двох засадах. Перша з них полягає в тому, що з французької сторони, на його думку, аргументи Орлика і Лещинського були не проявом довірливості, а радше тим, що в Версалі почули те, що вони прагнули почути, оскільки сподівалися створити санітарний кордон між двома державами. В межах кордону, який би простягався від Швеції через Польщу до Османської імперії держава, керована С. Лещинським, мала стати наріжним каменем [12, с. 91–92]. Друге положення, що пояснює сприятливе ставлення уряду Людовіка XV до аргументів поляків та українців – це неабияке значення при дворі французького короля особи Григора Орлика. Саме він в 1733 р. спромігся таємно перевезти С. Лещинського до Польщі для його сенсаційної появи на виборах у сеймі, і саме він допоміг повернутися тестю короля до Франції, поставивши в 1735 р. крапку у цій «дивовижній спільній авантурі українських і польських емігрантів» [12, с. 92].

Узагальнюючою працею О. Субтельного про дипломатичну діяльність обох Орликів в еміграції, де історик вперше поєднує в одному дослідженні і кримсько-турецьку, і французько-польську перспективи їх діяльності, стала монографія «Мазепинці» [7]. У трьох параграфах заключної третьої частини книги дослідник окремо розглядає місії Г. Орлика до Порту, до Криму, та його діяльність в 1734–1741 рр., зокрема його меморандум до прем'єр-міністра Франції кардинала де Флері від 10 жовтня 1737 р. [7, с. 131–136, 136–140, 148–152].

Порівняно з попередніми публікаціями автор більш детально подає інформації зі щоденника гетьмана та деякі матеріали з Паризького архіву іноземних справ, які раніше не були введені до наукового обігу. Новим щодо відносин Орликів із Францією порівняно з попередніми публікаціями автора є вказівки на нестабільний в цілому курс французької зовнішньої політики, який виявив себе в 1736–1739 рр. Посилаючись на французькі джерела, дослідник зазначає, що 7 грудня 1736 р. посол Франції де Вільньов одержав вказівку повністю змінити курс і замість того, щоб підтримувати турків у їхній війні з Росією, намагатися стати посередником між ворожими сторонами. Таким чином французи після офіційного зречення Лещинського в лютому 1736 р. істотно пом'якшили своє антиросійське спрямування, хоча і надалі підтримували гетьмана [7, с. 151–152].

О. Субтельний переконаний, що інтерес Франції до українських емігрантів та їхньої справи був короткочасним і з 1736 р. суттєво видозмінився з причин практичної політики. «Мазепинцям та їхній «великій українській революції», – висуває гіпотетичне твердження американський історик, – французькі стратеги відводили роль п'ятої колони або відтяжного засобу, який можна використати в той момент, коли Росія спробує завдати удару по цих країнах [Швеція, Річ Посполита і Туреччина – Г.П.]. Французам і їхньому протеже С. Лещинському здавалося, що за невелику ціну і без жодного ризику П. Орлик створить для них можливість тактичного вибору. Це робило його корисним для Версаля, але лише для одноразового використання» [7, с. 156].

У працях Ореста Субтельного з історії мазепинської еміграції заслуговують на особливу увагу його роботи, написані для семінару з історії України, який проводився в стінах Українського Наукового Інституту Гарвардського університету, починаючи з 1970-х рр. У цих працях Орест Субтельний детально розбирає так званий «Політичний заповіт Петра I-го», вперше популяризований французьким істориком Шарлем Лезюром у його франкомовній праці 1812 р. «Про прогрес російської могутності, від початків до початку XIX століття». Лезюр, зокрема, відзначає, що Петро I залишив детальні інструкції своїм спадкоємцям щодо засобів та напрямку російської експансії. Серед авторів апокрифу фігурували Наполеон Бонапарт, сам Лезюр, шевальє д'Еон, і навіть польський емігрант генерал Сокольницький, який у 1897 р., перебуваючи на французькій службі, представив Директорії меморандум, ідентичний з «Політичним заповітом», надрукованим Лезюром [16, с. 8].

Субтельний розглядає проблеми заповіту «Петра» в зв'язку зі своїми дослідженнями мазепинської еміграції і стверджує, що ідеї, втілені у «Політичному заповіті» були відомі і поширювались в середовищі мазепинської еміграції, особливо Пилипом Орликом та його сином Григорієм в першій половині XVIII ст. На базі інформації, яку подає П. Орлик, можна було простежити перспективний план Російської експансії, що мав витоків навіть у більше ранню добу [16, с. 9].

Шляхом порівняння ідей «Проекту Петра» і «Діаріуша подорожного» П. Орлика канадський історик дійшов висновку, що гетьман довідався про план експансії, намальований Петром, через свої контакти з принцем Ракоці і його угорськими сподвижниками в Бендерах в 1710 р. [14]. У 1706 р. угорці, з метою здобути османську підтримку, вперше оприлюднили серію матеріалів, попереджаючи Порту про агресивні наміри Габсбургів і їх союзника – московського царя. Ці матеріали, розроблені і модифіковані для потреб українських і польських емігрантів, послужили основою для того, що згодом стало відомим як «Політичний заповіт Петра Великого» [16, с. 9].

В подальших публікаціях, присвячених заповіту Петра, дослідник дотримується погляду, що П. Орлик у взаємовідносинах з Туреччиною і Кримом виходив з позиції, що Москва, як небезпечний північний сусід, була смертельною загрозою для обох держав, і наочно обгрунтувала свою позицію з цього приводу так званим апокрифічним «Проектом Петра» [15, с. 454–455].

П. Орлик намагався вплинути на турків і татар ідеями згаданого апокрифічного документа. Коли навесні 1739 р. його син вирушив до Криму, гетьман, за О. Субтельным, передав Г. Орлику польську версію заповіту і посвятив у деталі її походження, а саме про прибуття до Карла XII в 1710 р. резидента Ракоці при російському дворі Талбана, який і привіз заповіт. У цій версії, переданій згодом Г. Орликом кримському хану, прямо вказувалося, що Петро I мав на меті після завершення війни зі шведами зруйнувати свободу козаків. А у випадку їх опору поселити козаків довкола берегів Волги, а Україну заселити росіянами, і, маючи власні війська в Польщі та Україні, просуваючись суходолом і морем, завоювати Крим, Грузію і відкрити шлях на Стамбул з метою атакувати Османську імперію і з Європи, і з Азії [15, с. 455]. Саме цей документ, стверджує О. Субтельний, Г. Орлик поклав в основу всіх своїх меморандумів, надісланих ним, зокрема, французькому урядові в 1740-х рр. при цьому пояснюючи, що протидія програмі Петра I є до великої міри тотожною до його з батьком розуміння ситуації [15, с. 456, 463].

У цьому контексті в іншій своїй праці Субтельний також розглядає рішення Мазепи покинути Петра I та об'єднатись зі шведами. Дослідник називає це рішення гетьмана найбільш «контраверсійним сюжетом українських і російських стосунків». Контраверсія, на думку Субтельного, особливо загострюється внаслідок тієї обставини, що Мазепа відіграв символічну роль, водночас і позитивну, і негативну для декількох модерних ідеологій [13, с. 73].

Всі ідеологічні погляди, які повстали на основі мазепинської ірреденти, Субтельний називає анахронізмом, даючи таким чином тотожну оцінку і висновкам українських та російських народників пізнього XIX ст., у працях яких Мазепа повставав як феодал-експлуататор, і роботам українських істориків – націоналістів, які після 1917 р. зробили Мазепу символом української боротьби за незалежність, і працям радянської історіографії, які вбачали в гетьманові водночас і експлуататора, і сепаратиста [13, с. 73].

Канадський дослідник пропонує розглядати акції Мазепи в контексті відмінного розуміння принципу державності, котрий сповідували Петро I, з однієї сторони, і Мазепа, з іншої. Для цього він вводить до дискурсу поняття *Weltanschauung*, яке отримало свою концептуальну розробку в працях видатного соціолога Карла Маннгейма (1893–1947). Маннгейм розумів під цим поняттям світогляд, притаманний певним соціальним групам та особистостям, який відображає спосіб сприйняття ними

певних явищ та детермінований їхнім історичним та соціальним оточенням та вихованням [8, с. 37]. Наводячи як аргумент лист Пилипа Орлика до Стефана Яворського, де гетьманом проводилась думка про аргументи і поняття, якими Мазепа пояснював свій вчинок, Субтельний показує, що Петро I діяв відповідно до принципів абсолютистської держави, трактуючи дії гетьмана як «зраду», причому у відносному саме до насильницької держави значенні, а не в абсолютному [13, с. 73].

В іншій своїй роботі О. Субтельний піддає дослідницькому аналізу щоденник гетьмана Пилипа Орлика як історичне джерело [10, с. 9–10]. Він подає історію віднайдення щоденника польським істориком Францішком Равітою-Гавронським (1845–1930) в архівах Чарторийських на межі XIX та XX ст., та згадує про публікацію фрагментів щоденника з включенням деяких документів зі шведських архівів, яку здійснив шведський історик та перекладач Альфред Енсен (1859–1921) [1; 2]. Завершує екскурс в Одиссею щоденника П. Орлика Субтельний згадкою про українського історика – емігранта І. Борщака, який у 1920-х рр. віднайшов у Франції оригінал щоденника [10, с. 9].

О. Субтельний розкриває структуру щоденника гетьмана, який ділиться на дві частини: листування Орлика і його нотатки особистісного характеру. У статті дослідник також окреслює історичне значення щоденника Пилипа Орлика. Воно, на його думку, полягає в тому, що саме матеріали щоденника подають нам «детальну інформацію стосовно політичних планів і ідеологічних концепцій мазепинської еміграції, як і щодо характеру та особистості самого П. Орлика. Він (щоденник. – Г.П.) може також служити блискучим джерелом дипломатичної історії цього періоду» [10, с. 9–10].

У статті Субтельний також подав свій аналіз щоденника, який включав повний опис Орликової кореспонденції, систематизований хронологічно і за іменами респондентів, короткий опис змісту особистого листування гетьмана, нумерування підрозділів щоденника та огляд історіографії про Орлика та його щоденник [10, с. 10].

В останній зі своїх публікацій на сторінках збірника матеріалів семінару Українського інституту Гарвардського університету, О. Субтельний зробив спробу вписати мазепинську еміграцію в ширший контекст східноєвропейської політичної еміграції [11, с. 63–64]. Він звертає увагу на ту обставину, що зазвичай дослідники з тієї чи іншої східноєвропейської країни розглядали свою еміграцію в ізоляції і трактували її як окремий унікальний феномен. Через те канадський дослідник, виводячи вирішальну роль, яку доволі часто відігравала еміграція в історії, вирізняє певні симптоматичні умови, притаманні східноєвропейській еміграції як цілості. Для прикладу він обирає таких еміграційних діячів як Паткуль (Лівонія), Ракоці (Угорщина), Орлик (Україна) і Кантемір (Молдавія) та зазначає, що «ці люди та їхні послідовники утворили в перших декадах 18 століття перше покоління східноєвропейських політичних емігрантів» [11, с. 63].

О. Субтельний знаходить спільні риси в особистих біографіях і політичній діяльності цих чотирьох діячів. Серед цих рис він виділяє три основні: 1) всі вони зіштовхнулись в еміграції з такими проблемами як пошук елементарних засобів існування і необхідність дбати за власну безпеку; 2) в періоди вимушеної політичної бездіяльності, коли їхні політичні можливості були обмежені, кожен з них звернувся до наукових та літературних спроб. В результаті наукові дослідження стали найбільш улюбленим проведенням часу серед східноєвропейських емігрантів; 3) політична активність всіх цих емігрантів значною мірою зводилась до спроб переконання лідерів країн, що надали їм прихисток (а це Франція, Росія та Оттоманська Порто) у їхній власній політичній корисності. В будь-якому випадку, зазначає історик, країни-господарі використовували емігрантів як пропагандистів, агентів і фахівців у питаннях східноєвропейської політики. О. Субтельний завершує своє дослідження висновком, що «на протигагу до загальної тенденції сучасних істориків применшити роль політичної активності еміграції, перше покоління східноєвропейських політичних емігрантів мало важливий вплив на перебіг подій у Східній Європі в перші десятиліття XVIII ст.» [11, с. 63].

Отже, проблеми мазепинської еміграції були однією з основних сфер наукових зацікавлень Ореста Субтельного від часу написання ним докторської дисертації на початку 1970-х рр. і продовжували знаходитися в полі його дослідницької уваги протягом 1970-х – 1990-х рр. В дисертації та низці статей і монографій, написаних у цей період, історик розглянув коло проблем. Вони стосувалися політичної діяльності батька і сина Орликів, зокрема у взаємовідносинах з турецьким та татарським світом і в контексті зовнішньополітичної діяльності Французького королівства. Також історик піддає аналізу так званій політичній заповіді Петра I щодо засобів та напрямків російської експансії і розглядає проблему заповіді імператора в зв'язку з дослідженнями мазепинської еміграції. Історіософський аналіз здійснює О. Субтельний і щодо оцінки рішення Мазепи покинути Петра і об'єднатися зі

шведами. Також в своїх дослідженнях мазепинської еміграції канадський історик піддає всебічному аналізу щоденник гетьмана як історичне джерело.

В результаті проведення досліджень О. Субтельний приходить до низки висновків. Він стверджує, що Орлик у взаємовідносинах з Туреччиною та Кримом виходив з відправної ідеї небезпеки Москви для обох держав і планував поширити свою коаліцію на низку інших держав. Щодо французької перспективи діяльності Орликів дослідник розкриває польські аспірації гетьмана та його сина, де Польща розглядалась як бастион проти російської експансії. Субтельний розкриває особливу роль Григора Орлика в об'єднанні в одну антиросійську спрямованість кримського, турецького, шведського і польського векторів політики Версальського кабінету. Він доводить, що політичний заповіт Петра мав витоки у більш ранню добу. Даючи оцінку різним напрямкам історіографії мазепинської доби XIX та XX ст. канадський історик розглядає рішення Мазепи об'єднатись зі шведами і відокремити Україну від Росії в контексті поняття «Weltanschauung» (світогляд), вказавши, що гетьман і цар діяли в різних вимірах розуміння концепції держави і права – абсолютистському і демократичному, і що звинувачення у зраді перебуває лише в рамках першого розуміння, сповідуваного Петром, але аж ніяк не другого, яким керувався гетьман. Досліджуючи щоденник Пилипа Орлика, Субтельний доходить висновку, що щоденник, будучи блискучим джерелом дипломатичної історії XVIII ст., вагомий є, насамперед, тим, що подає детальну інформацію стосовно політичних планів і концепцій мазепинської еміграції. Окрім всього іншого, канадський історик вписав мазепинську еміграцію в контекст східноєвропейської еміграції як реального і цілісного явища і як важливий чинник політичної історії першої половини XVIII ст.

В цілому можна констатувати, що наукова спадщина О. Субтельного є вагомим внеском у дослідження мазепинської еміграції як історичного та соціально-політичного явища, виокремлюючи її як перший етап української політичної еміграції до країн Європи та Америки, що отримала своє продовження протягом і XIX, і XX століть.

Список використаних джерел та літератури:

1. Крупницький Б. Карл XII в старій та новій шведській історіографії. *Мазепа. Збірник Українського наукового інституту в Варшаві*. Варшава, 1938. Т. 1. С. 64–82.
2. Крупницький Б. Мазепа в світлі шведської історіографії. *Мазепа. Збірник Українського наукового інституту в Варшаві*. Варшава, 1938. Т. 1. С. 83–95.
3. Потульницький Г. Матеріали Ілька Борщака в особовому архіві Омеляна Пріцака. *Краєзнавство*. Інститут історії України НАН України. Київ, 2013. № 4 (85). С. 205–209.
4. Потульницький Г. Основні етапи дипломатичної діяльності гетьманича Григора Орлика з інтеграції козацького чинника до зовнішньої політики Франції у 1729–1759 рр. *Наукові записки національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». Острог, 2019. С. 6–15.
5. Потульницький Г. Передумови появи козацького чинника у зовнішній політиці Франції за правління Людовіка XV. *Наукові записки: збірник праць молодих вчених та аспірантів Інституту української археографії НАН України*. Київ, 2013. Т. 26. С. 93–104.
6. Потульницький Г. Річ Посполита в контексті антиросійської політики Франції в епоху правління Людовіка XV (1715–1774). *Гісторычныя шляхі, узаемадзяненне і узаемауплывы беларускага народа і суседзяў: зборнік навуковых артыкулаў*. Гомель, 2014. С. 15–19.
7. Субтельний О. Мазепинці: український сепаратизм на початку XVIII століття. Київ: «Либідь», 1994. 240 с.
8. Mannheim Karl. *Essays on the Sociology of Knowledge*. London, 1952. 327 p.
9. Subtelny O. Cossack Ukraine and the Turco-Islamic World. *Rethinking Ukrainian History* / ed. by Ivan L. Rudnytsky. Edmonton: The University of Alberta, 1981. Pp. 120–134.
10. Subtelny O. The Diary of Pylyp Orlyk as a Historical Source. *Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies held at Harvard University*. Cambridge, Mass., 1970–1971. No. I.
11. Subtelny O. The First Generation of East European Emigres, 1700–1730. *Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies held at Harvard University*. Cambridge, Mass., 1976–1977. No. VII.
12. Subtelny O. Mazepists and Stanisławists: The First Ukrainian and Polish Emigres. *Poland and Ukraine: Past and Present* / ed. by Ivan L. Rudnytsky. Edmonton; Toronto: The University of Alberta, 1980. Pp. 83–95.
13. Subtelny O. Peter I, Mazepa and the Question of Treason. *Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies held at Harvard University*. Cambridge, Mass., 1975–1976. No. VI.
14. Subtelny O. «Peter I's Testament»: A Reassessment. *Slavic Review*. 1974. Vol. 33. No 4. Pp. 663–678.
15. Subtelny O. Political Cooperation and Religious Antagonism: Aspects of Pylyp Orlyk's Relations with Turks and Tatars. Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина / відп. ред. В. Омельченко. Нью-Йорк: УВАН у США, 1977. С. 454–464.
16. Subtelny O. «The 'Political Testament' of Peter I». *Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies held at Harvard University*. Cambridge, Mass., 1972–1973. No III.

17. Subtelny O. *The Unwilling Allies: The Relation of Hetman Pylyp Orlyk with the Crimean Khanate and the Ottoman Porte, 1710–1742: a thesis presented to the Committee on History and Middle Eastern Studies in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in the subject of History and Middle Eastern Studies.* Cambridge, Mass.: Harvard University, 1973. 316 p.

References

1. Krupnytskyi B. Karl XII v starii ta novii shvedskii istoriohrafii. *Mazepa. Zbirnyk Ukrainського naukovoho instytutu v Varshavi.* Varshava, 1938. T. 1. S. 64–82.
2. Krupnytskyi B. Mazepa v svitli shvedskoi istoriohrafii. *Mazepa. Zbirnyk Ukrainського naukovoho instytutu v Varshavi.* Varshava, 1938. T. 1. S. 83–95.
3. Potulnytskyi H. Materialy Ilka Borshchaka v osobovomu arkhivi Omeliana Pritsaka. *Kraieznavstvo. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.* Kyiv, 2013. № 4 (85). S. 205–209.
4. Potulnytskyi H. Osnovni etapy diplomatichnoi diialnosti hetmanycha Hryhora Orlyka z intehratsii kozatskoho chynnyka do zovnishnoi polityky Frantsii u 1729–1759 rr. *Naukovi zapysky natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Istorychni nauky». Zbirnyk naukovykh prats za materialamy VII mizhnarodnoi naukovoї konferentsii «Ukrainska diaspora: problemy doslidzhennia» (Ostroh, 27-28 veresnia 2016 r).* Ostroh, 2019. S. 6–15.
5. Potulnytskyi H. Peredumovy poiavy kozatskoho chynnyka u zovnishnii politytsi Frantsii za pravlinnia Liudovika XV. *Naukovi zapysky: zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv Instytutu ukrainskoi arkheohrafii NAN Ukrainy.* Kyiv, 2013. T. 26. S. 93–104.
6. Potulnytskyi H. Rich Pospolyta v konteksti antyrosiiskoi polityky Frantsii v epokhu pravlinnia Liudovika XV (1715–1774). *Historychnyia shliakhi, uzaemadzeianye i uzaemauplyvy belaruskaho naroda i susedziau: zbornik naukovykh artykulau.* Homel, 2014. S. 15–19.
7. Subtelnyi O. Mazepynsi: ukrainskyi separatyzm na pochatku XVIII stolittia. Kyiv: «Lybid», 1994. 240 s.
8. Mannheim Karl. *Essays on the Sociology of Knowledge.* London, 1952. 327 p.
9. Subtelny O. Cossack Ukraine and the Turco-Islamic World. *Rethinking Ukrainian History / ed. by Ivan L. Rudnytsky.* Edmonton: The University of Alberta, 1981. Pp. 120–134.
10. Subtelny O. The Diary of Pylyp Orlyk as a Historical Source. *Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies held at Harvard University.* Cambridge, Mass., 1970–1971. No. I.
11. Subtelny O. The First Generation of East European Emigres, 1700–1730. *Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies held at Harvard University.* Cambridge, Mass., 1976–1977. No. VII.
12. Subtelny O. Mazepists and Stanisławists: The First Ukrainian and Polish Emigres. *Poland and Ukraine: Past and Present / ed. by Ivan L. Rudnytsky.* Edmonton; Toronto: The University of Alberta, 1980. Pp. 83–95.
13. Subtelny O. Peter I, Mazepa and the Question of Treason. *Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies held at Harvard University.* Cambridge, Mass., 1975–1976. No. VI.
14. Subtelny O. «Peter I's Testament»: A Reassessment. *Slavic Review.* 1974. Vol. 33. No 4. Pp. 663–678.
15. Subtelny O. Political Cooperation and Religious Antagonism: Aspects of Pylyp Orlyk's Relations with Turks and Tatars. *Zbirnyk na poshanu prof. d-ra Oleksandra Ohloblyna / vidp. red. V. Omelchenko.* Niu-York: UVAN u SShA. 1977. S. 454–464.
16. Subtelny O. «The 'Political Testament' of Peter I». *Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies held at Harvard University.* Cambridge, Mass., 1972–1973. No III.
17. Subtelny O. *The Unwilling Allies: The Relation of Hetman Pylyp Orlyk with the Crimean Khanate and the Ottoman Porte, 1710–1742: a thesis presented to the Committee on History and Middle Eastern Studies in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in the subject of History and Middle Eastern Studies.* Cambridge, Mass.: Harvard University, 1973. 316 p.

Отримано: 10.11.2020 р.

Прорецензовано: 17.11.2020 р.

Прийнято до друку: 23.11.2020 р.

e-mail: voronova.m@online.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-134-141

Воронова М. Науково-організаційна діяльність О. Прицака в Україні після 1991 року. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 134–141.

УДК 001.891 : 93/94 «1991/2006»

Марія Воронова

НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ О. ПРИЦАКА В УКРАЇНІ ПІСЛЯ 1991 РОКУ

Статтю присвячено науково-організаційній діяльності О. Прицака в Україні після 1991 року. Розглянуто ключові напрямки, на які була спрямована діяльність вченого. Перш за все, велику увагу приділено заснуванню Інституту сходознавства Національної академії наук України, а також відродженню часопису «Східний світ». Окрім розбудови сходознавства, О. Прицак займався й іншими питаннями розвитку історичної науки в Україні. Він запропонував створити в Київському державному університеті імені Тараса Шевченка кафедру історіософії. В статті висвітлено участь О. Прицака в наукових заходах, в яких він виступав із доповідями, що були результатами його досліджень в галузі історії України та сходознавства.

Ключові слова: *О. Прицак, науково-організаційна діяльність, сходознавство, історіософія, Інститут сходознавства Національної академії наук України.*

Maria Voronova

SCIENTIFIC AND ORGANIZATIONAL ACTIVITY OF O. PRITSAK IN UKRAINE AFTER 1991

The article is devoted to the scientific and organizational activities of O. Prysak in Ukraine after 1991. It was during this period against the background of favorable political circumstances that the scientist was able to come to Ukraine and begin his active work on the development of historical science in our country.

The key directions to which the scientist's activity was directed are considered. First of all, much attention is paid to the establishment of the Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, as well as the revival of the journal "Eastern World". In addition to the development of Oriental studies, O. Prysak dealt with other issues concerning the development of historical science in Ukraine. He proposed to create the Department of Historiosophy at Kyiv State University named after Taras Shevchenko. At the historical faculty of this university O. Prysak gave lectures on philosophy and methodology of history. During the study period, the scientist had repeatedly acted as a dissertation supervisor and was an official opponent in the defense of dissertations. In the personal archive of the scientist one may find reviews and responses to works on the history of Ukraine of the Middle Ages, the age of the Cossacks, the history of nomadic peoples of Asia, oriental linguistics, general linguistics, as well as political and cultural history.

The article highlights O. Prysak's participation in the scientific events, in which he made reports that were the results of his research in the field of the Ukrainian history and oriental studies.

As a result of the study, it was concluded that O. Prysak made a great contribution to the revival of Oriental Studies in Ukraine, was active in establishing the Department of Historiosophy at Kyiv State University named after Taras Shevchenko, brought up a whole galaxy of students who are currently well-known and authoritative researchers both in Ukraine and abroad. The scientific activity of the scientist has received recognition all over the world, as evidenced by his numerous international awards and distinctions.

Key words: *O. Prysak, scientific and organizational activity, oriental studies, historiosophy, Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.*

У нових соціокультурних умовах, що спричинилися завдяки здобуттю Україною незалежності, розпочався процес зміни підходів до розвитку історичної науки в свідомості істориків. У цей період відомий американський історик та сходознавець українського походження, засновник Українського наукового інституту Гарвардського університету (далі – УНІГУ) О. Прицак отримав змогу

повернутися в Україну і втілити в життя свій задум щодо розбудови сходознавства в нашій державі. Його науково-організаційна діяльність у цей період характеризувалася поєднанням теорії та практики історичних досліджень, популяризацією їхнього подальшого продовження, залученням якомога більшого кола зацікавлених осіб до дослідження певної проблематики шляхом відкриття науково-дослідних установ, заснування професійних наукових періодичних видань, проведення семінарів та конференцій. З огляду на це, висвітлення обраної теми є актуальним, адже дає змогу оцінити внесок О. Прицака у розбудову історичної науки в Україні після здобуття нею незалежності.

Спеціальні дослідження, присвячені темі статті, відсутні. Але наявні публікації, що розкривають різні аспекти діяльності О. Прицака у вказаний період. Так, публікації О. Бубенка, Ю. Кочубея, Л. Матвеевої, В. Рибалкіна присвячені роботі вченого у галузі розбудови сходознавства в Україні. Дослідження Я. Калакури присвячені діяльності О. Прицака стосовно заснування кафедри історіософії в Київському державному університеті імені Тараса Шевченка.

Метою статті є аналіз та висвітлення науково-організаційної діяльності О. Прицака в Україні після 1991 року.

Політичні реформи в СРСР відкрили О. Прицаку можливість приїжджати в УРСР й робити перші кроки для налагодження наукових контактів Українського наукового інституту Гарвардського університету з українськими науковими інституціями. Зокрема, в Інституті історії АН УРСР він долучився до проєкту організації діяльності археографічної комісії. В рамках цієї роботи було підписано «Декларацію про підсумки проведення зустрічей та основні принципи, форми і напрями співробітництва між Археографічною комісією АН УРСР, Археографічною комісією УНІГУ й Археографічною комісією Міжнародної асоціації українців у спільному виданні пам'яток історії та культури українського народу» [17, арк. 1]. В подальшому О. Прицак брав активну участь у заснуванні Інституту української археографії АН УРСР, який було утворено відповідно до постанови Президії АН УРСР від 10 липня 1990 року на базі відновленої наприкінці 1987 року Археографічної комісії УРСР.

Вченому вдалося домовитися про видання історичних джерел спільними зусиллями Гарвардського університету й Інститутів історії АН СРСР та АН УРСР. Він мав ділові зустрічі з начальником Головного архівного управління при Раді міністрів УРСР Б. Іваненком, директором видавництва «Наукова думка» Ю. Храмовим, директором ЦНБ імені В. Вернадського АН УРСР М. Сенченком, директором Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника АН УРСР М. Лизанцем, на яких обговорювалися питання співпраці щодо спільних видань джерел з історії України, культури та літератури. Було передбачено широкий обмін мікрофільмами архівних документів, що стосуються історії України та суміжних з нею земель, а також спеціалістами в галузі археографії для стажування і консультацій під час підготовки спільних видань на поліграфічній базі «Наукової думки» та видавництва УНІГУ. Обговорювалася можливість передачі американською стороною Археографічній комісії АН УРСР комп'ютерної системи з метою впровадження електронно-обчислювальної техніки і створення баз даних джерелознавчої інформації [17, арк. 1].

Активність О. Прицака на ниві розбудови науки не залишилася непоміченою і вже 18 травня 1990 р. його було обрано іноземним членом Академії наук УРСР зі спеціальності «Сходознавство» [16, арк. 8; 15; 19, арк. 69; 18, арк. 95].

У цей час вчений почав брати участь у наукових заходах, виступаючи з доповідями. Зокрема, 28 серпня 1990 р. в Києві взяв участь у роботі Першого конгресу МАУ, що був організований Республіканською асоціацією українців спільно з Академією Наук УРСР. На пленарному засіданні конгресу О. Прицак виступив із доповіддю «Що таке історія України?» [22]. У доповіді вчений широко обґрунтував свою територіальну концепцію історії України. Вчений виходив з припущення, що людність усіх етнічно неукраїнських державних утворень, що існували в минулому на території сучасної держави, увійшла «цілковито або великою мірою в український етнос». Як наслідок, протягом XVII–XX століть їхні території стали частиною української етнічної території. Історик переконував, що українська історіографія має вивчати історію неукраїнських структур об'єктивно, на одному рівні зі структурами українськими, тобто «без тіні будь-якого «культурного месіанізму», теорії «найменшого зла» або проєктування «необхідності» української колонізації чи українізації етнічно неукраїнського населення в минуле» [22; 23; 34, с. 51; 37]. Згідно з цим підходом, дослідники середньовіччя мають однаково трактувати Русь і держави тюркських і монгольських народів, а дослідники модерної доби – Гетьманщину та Кримське ханство. Прийняття територіального підходу О. Прицак обґрунтував потребою заспокоєння очікувань громадян сучасної йому держави

– мешканців не тільки Києва і Львова, але також Криму, Харкова, Донецька й Одеси. У його розумінні, Україна історично була країною багатьох цивілізацій, країною прикордоння, а українська цивілізація стала протягом двох останніх століть панівною на всій теперішній українській території. На думку вченого, метафора, що найкраще передає долю України – «східний бастион Європи» – походить з двоїстості історії України, тобто риси, характерної, власне, для кожної доби – від раннього середньовіччя (Русь і печеніги) і до XX століття (УНР та УСРР). [22; 23; 34, с. 51; 37]. За оцінкою Т. Стриєка, концепція О. Прицака не мала прецедентів в українській історіографії, адже в ній було запропоновано нові інтерпретації формули «між Сходом і Заходом» і створено альтернативу для попередніх підходів до розуміння предмету історії України [34, с. 51–52]. Як зазначив О. Ясь, примітною особливістю тексту доповіді О. Прицака стало наголошення на необхідності включення до концептуалізації історії України іноетнічних елементів. В якості наріжної настанови в концепції вченого О. Ясь вбачав повноцінне включення кримської минувшини та історії південних і східних регіонів до структур української історії [37, с. 183].

4-6 вересня 1990 року в Славську О. Прицак долучився до організованого НТШ у Львові обговорення провідними українськими вченими з України та діаспори актуальних питань дослідження історії України [24, с. 284, 318–319].

За сприяння вченого у 1990 році у Київському державному університеті імені Тараса Шевченка розпочалося викладання східних мов. Тоді ж він виступив з ідеєю щодо створення в університеті сходознавчого факультету, однак вона не знайшла належної підтримки серед керівництва [31, с. 4–5].

О. Прицак велику увагу приділяв розбудові сходознавчої науки в Україні. І судячи з того, що вже у січні 1991 року йому було присуджено Президією Академії наук УРСР першу українську сходознавчу премію імені А.Ю. Кримського, внесок вченого у відродження українського сходознавства та української гуманітарної науки в цілому уже на той момент був високо оціненим [13; 17, арк. 12]. Своєю діяльністю у цій сфері О. Прицак прагнув віддати належну данину пам'яті своєму наставнику – А. Кримському. Коли у 1991 році за його ініціативою було започатковано проведення наукового семінару зі сходознавства, О. Прицак неодноразово виступав там з доповідями [27, с. 15].

Вчений, починаючи з 1990 року, обстоював ідею створення Інституту сходознавства при Академії наук. Загалом на реалізацію цієї справи ним було покладено багато зусиль. 22 жовтня 1991 р. Президія Академії наук України під час міжнародної орієнталістичної конференції «Україна й Османська імперія XV–XVIII ст. Проблеми джерелознавства та історіографії» прийняла рішення про створення Інституту сходознавства. Його директором став О. Прицак [19, арк. 67]. Пізніше в одному зі своїх інтерв'ю О. Прицак дав оцінку цій непересічній події. Він вважав, що створення Інституту сходознавства є видатним фактом не лише для науки, але й для міжнародного значення нашої держави. Адже не може вважатися цивілізованою держава, яка відмежувалася від загальнолюдської культури. Вчений був впевнений, що сходознавство в Україні має певні традиції, які необхідно розвивати. На його думку, Інститут сходознавства мав відігравати значну роль у налагодженні співробітництва України та численних держав Сходу [29]. За задумом вченого, Інститут сходознавства мав займатися фундаментальними дослідженнями історії та філології країн та народів Сходу, при чому з планів не виключалася й сучасна проблематика [27, с. 14].

На перших етапах роботи новоствореного Інституту був відчутним брак фахових кадрів. Тому одразу ж після початку діяльності установи О. Прицак поринув у пошук персоналу відповідного професійного рівня [28, с. 8]. Вчений вважав, що підготувати спеціалістів-сходознавців класичного напрямку – означає створити базу для вивчення сучасних проблем: політичних, економічних, культурних [29]. Як згадують тодішні співробітники Інституту, О. Прицак неодноразово наголошував, що в його плани входить формування наукових кадрів не тільки з українців. Дослідник вважав, що найбільших успіхів у науці може досягти той вчений, хто вивчає історію тих народів та держав, що не мають прямого відношення до його власної держави та його патріотичних почуттів, тобто лише за умови повної нейтральності щодо описуваних подій можливий вагомий науковий результат [25, с. 58].

Проблематика наукових досліджень Інституту здебільшого була пов'язана із тематикою Близького і Середнього Сходу, Північної Африки, Індії, Китаю, Японії. Особлива увага приділялася дослідженням Євразійського Степу і його симбіозу з населенням України у різні епохи – тема близька самому вченому, який свого часу чимало праці доклав для вивчення кочових народів та історії їхніх держав. Для нього історія народів Степу була частиною історії України [27, с. 14].

Проблематика наукових досліджень визначала структуру Інституту, яка час від часу переживала трансформації, що є звичним явищем для будь-якої установи у процесі становлення її діяльності. Як згадував один із перших співробітників Інституту сходознавства О.Б. Бубенок, у перспективі О. Прицак бачив структуру Інституту такою: відділ «Україна і Схід»; відділ Стародавнього Сходу; відділ Близького та Середнього Сходу; відділ Євразійського степу; відділ Далекого Сходу; відділ індології; відділ сучасного Сходу. На початку існування Інституту сходознавства саме ці відділи були організовані, але згодом структуру установи було змінено [25, с. 57].

Відділ «Україна і Схід» займався вивченням історії української орієнталістики. На думку О. Прицака, досягнення попередників потребували належної оцінки задля розуміння можливостей подальшого розвитку сходознавства в Україні [25, с. 59]. Вчений був впевнений, що славні традиції вчених-орієнталістів України гідно підтримують молоді фахівці [29]. У відділі «Україна і Схід», а також у відділі Євразійського степу здійснювалося дослідження історії тюркомовних народів [25, с. 63].

О. Прицак вирішив організувати відділення Інституту сходознавства в Криму, основними завданнями якого було дослідження етнокультурного комплексу стародавнього і середньовічного Криму, вивчення історії та культури тюркомовних та іраномовних народностей Причорномор'я, розробка наукових основ гармонізації міжнаціональних відносин у Криму. Як результат з'явилися монографії, збірки наукових праць, багато статей, налагоджувалося міжнародне співробітництво, видавався науковий збірник «Матеріали з археології, історії та етнології Таврії». Інститут підтримував тісні зв'язки з Інститутом археології та джерелознавства ім. М. Грушевського з метою спільної роботи з реалізації плану Археологічної комісії Академії наук з публікації східних джерел до історії України [27, с. 15].

Вчений вважав, що Інститут сходознавства повинен мати власний друкований орган. Таким чином, у 1993 році було відновлено видання наукового часопису «Східний світ», який був заснований у 1927 році та проіснував до 1931 року [31, с. 74]. О. Прицак став його головним редактором.

Перш за все він запропонував надрукувати в одному з перших випусків повний перелік публікацій, що вийшли впродовж існування старого «Східного світу». Тодішній заступник директора Інституту сходознавства з наукової роботи В.С. Рибалкін згадував, що великого значення головний редактор надавав зовнішньому оформленню часопису, ще більше значення мала якість публікацій. О. Прицак постійно наполягав на тому, щоб усі статті друкувалися виключно українською мовою з обов'язковою англійською анотацією наприкінці. Публікацій жодною іншою мовою він категорично не допускав [31, с. 74].

На знак єднання різних поколінь сходознавців і збереження наукової спадщини попередників О. Прицак вважав обов'язковою публікацію наукової бібліографії видатних українських сходознавців, а також тих матеріалів, які не були надруковані за життя авторів [31, с. 75]. Великого значення він надавав публікації в журналі матеріалів про А. Кримського. Ще однією принциповою вимогою головного редактора була необхідність добірного аналітичного наповнення рубрик «Хроніка та інформатив» й «Рецензії». Адже О. Прицак був переконаний, що вони адекватно відбивають активність наукового життя в царині сходознавства в Україні та поза її межами, знайомлять читача з важливими фаховими подіями [31, с. 76].

У 1997 році О. Прицак розпочав видання журналу «Сходознавство». Журнал видавався спочатку в рамках «Бібліотечки журналу "Східний світ"», а згодом перетворився на самостійне наукове видання, в якому публікувалися результати наукових досліджень, присвячених актуальним проблемам історії, культури та релігії країн Азії та Африки всіх історичних періодів, східним мовам і літературам, сходознавчим історіографії, джерелознавству та музезнавству [35].

При Інституті сходознавства була створена Асоціація близькосхідних досліджень із своїм науковим друкованим органом «Близькосхідний кур'єр», О. Прицак став її першим президентом. Завданням Асоціації було вивчати сучасні процеси, що відбувалися в країнах Близького Сходу. Виступаючи на засіданні першого круглого столу «Україна – Арабський світ: сфери взаємних інтересів», організованого Асоціацією, О. Прицак заявив, що вихід України на світову арену як самостійного чинника міжнародної політики потребує якісно нового рівня організації наукових досліджень, а накопичений за період незалежності досвід співпраці з країнами Близького Сходу вимагає прискіпливого аналізу з позицій національних інтересів України. Тому Асоціацію він вбачав як дієву, незалежну фундацію фахівців, націлених на конструктивну співпрацю з різноманітними державними та науковими інституціями як нашої держави, так і закордону [27, с. 15].

Окрім розбудови сходознавства, О. Пріцак займався й іншими питаннями розвитку історичної науки в Україні. Він запропонував створити у Київському державному університеті імені Тараса Шевченка кафедру історіософії. На історичному факультеті цього університету О. Пріцак читав лекції з філософії та методології історії [26, с. 39–40].

Ідея створення кафедри історіософії, за свідченням Я. Калакури, була підтримана вченою радою університету і невдовзі був виданий відповідний наказ ректора В. Скопенка, яким обов'язки завідувача кафедри поклалися на О. Пріцака. Кафедра уявлялася йому як міжфакультетська, як загально університетський науково-навчальний осередок для читання лекційних курсів, проведення досліджень та індивідуальної роботи з аспірантами та студентами [26, с. 40].

О. Пріцак особисто читав лекційні курси з історіософії, теорії історії, зарубіжної історіографії та проводив семінари. Як згадував Я. Калакура, ці семінари перетворювались у цікаві наукові дискусії, їхні учасники готували самостійні доповіді, творчі реферати, а в процесі їхнього заслуховування розгорталася полеміка [26, с. 40]. За спогадами професорки Національного університету «Києво-Могилянська академія» В. Агеєвої, яка також відвідувала його лекції в ті часи, О. Пріцак вражав величезною енергією, умінням згуртувати навколо себе людей із різними зацікавленнями та амбіціями. Також слухачів приваблювала й чарувала його манера викладати, адже володіючи неймовірним авторитетом і визнанням, він не повчав, не ставав у позу зверхнього ментора [36]. Т. Сидорчук у статті «Штрихи до портрету вченого» також поділилася своїми спогадами про відвідування наукових семінарів О. Пріцака: «Протягом однієї-двох годин учасники семінару потрапляли в потік високої наукової ерудованості і знань, якими щедро ділився їхній володар» [33, с. 45]. Втім, в повному обсязі робота кафедри історіософії так і не була розгорнута, а лекційні курси О. Пріцака було передано на кафедру джерелознавства [26, с. 40].

Вчений також брав участь у засіданнях та семінарах кафедри архівознавства, цікавився теоретичною підготовкою істориків-архівістів, організацією архівної практики. На одному з таких наукових заходів він виступив з доповіддю про досвід методологічної, архівної та джерелознавчої підготовки істориків у Гарварді. Деякі положення виступу професора зафіксував Я. Калакура. Йшлося, зокрема, про особливості американської організації навчального процесу, ступеневої системи освіти, про свідомий вибір професії студентами наприкінці другого року навчання за програмою бакалавра, про елітарний характер магістратури як основного каналу формування науковців, про право студентів самостійно формувати перелік частини профільних і факультативних навчальних дисциплін шляхом їхнього добровільного вибору, у тому числі за програмами інших спеціальностей, про два пріоритети в роботі з майбутніми істориками: індивідуальний підхід і самостійну роботу. Професор наголошував, що значна частина навчального часу там відводиться пошуковій і дослідницькій роботі студентів та аспірантів, опануванню першоджерел та оригінальної літератури, їхньому реферуванню, а також обговоренню на семінарах і публікації результатів проведених студій на сторінках журналів та Інтернет-ресурсів [26, с. 42].

Видавнича діяльність О. Пріцака не обмежувалася лише редагуванням часописів. В особистому архіві вченого у Національному університеті «Києво-Могилянська академія» зберігаються рецензії його авторства, що були написані в цей період. Це переважно рецензії та відгуки, написані О. Пріцаком на дисертаційні дослідження у якості офіційного опонента або наукового керівника. За тематикою були виявлені рецензії/відгуки на твори з історії України доби середньовіччя, доби козаччини; історії кочових народів Азії; східного мовознавства; загальної лінгвістики; політичної та культурної історії. О. Пріцак написав відгуки/рецензії на дисертацію В. Потульницького «Концепції державності в українській зарубіжній історико-політологічній науці (1918–1939)», Т. Сидорчук «Культурне життя української еміграції в Австрії (1919–1925)», Я. Федорука «Туреччина та її васали у відносинах з Богданом Хмельницьким у 1654 р.», П. Ходжабекова «Государственно-правовые институты на территории Каракалпакистана во второй половине XIX – начале XX веков», Т. Приходько «Розвиток мусульманської коментаторської традиції (X–XV століття)», А.К. Делевої на тему «Прабългарски заемки в старобългарские език», Б. Кумекова: «Арабские источники по истории Кипчаков, Куманов и Кимаков VIII – нач. XIII вв.», М.А. Авайві «Сирия, Палестина и Византийская империя накануне и во время арабских завоеваний», В. Сергійчука «Українське козацьке військо в другій половині XVI – середині XVII ст.», Л. Пріцак «The Basic International Treaties of Bohdan Khmelnytskyj (1648–1657)», Б. Гудзяка «Криза і реформа: Царгородський патріархат, Київська митрополія і генеза Берестейської унії» та ін. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 20].

На жаль, О. Пріцаку не вдалося розгорнути діяльність наукових осередків на повну потужність. Мабуть, справа в тому, що через перебування України в економічній кризі, підтримка його проєктів з боку держави поступово зійшла нанівець. Протягом усього часу перебування в Україні вчений робив спроби отримати українське громадянство, що завершилися безуспішно [16, арк. 7]. Однак через погіршення стану здоров'я у 1996 році, за даними А. Портнова, О. Пріцак повернувся до США на постійне проживання [30, с. 191]. За інформацією Т. Сидорчук, вчений повернувся до США у 1998 році [32, с. 68]. В статті, присвяченій 80-річчю О. Пріцака, що вийшла у газеті «Літературна Україна» 08 квітня 1999 року також міститься інформація, що вчений працював в Україні до 1998 р. [17, арк. 2].

Науково-організаційна діяльність О. Пріцака була відзначена декількома нагородами. Зокрема, в березні 1993 року йому була присуджена премія Українського відділення міжнародної неурядової організації «Міжнародний центр наукової культури – Всесвітня Лабораторія» за видатний особистий внесок у розвиток гуманітарної та духовної сфери [14]. 19 серпня Указом Президента України О. Пріцака було нагороджено Почесною відзнакою Президента України за визначний особистий внесок у розвиток української гуманітарної науки, багаторічну плідну наукову та громадську діяльність [21, арк. 1]. 31 грудня 1993 року він став лауреатом Державної премії в галузі науки і техніки за цикл праць «Україна і Схід» (1981–1992 рр.) [16, арк. 61].

Вчений виховав цілу плеяду учнів, які на даний час є відомими та авторитетними дослідниками як в Україні, так і за кордоном. Серед них: Ф. Сисин, Г. Грабович, П.-Р. Магочій, З. Когут, О. Субтельний, П. Химка, О. Андрієвська, Б. Гудзяк, Р. Процик, Л. Гайда, а також ті, хто став його учнями в Україні: В. Потульницький, О. Галенко та ін. [30, с. 192].

29 травня 2006 року О. Пріцак помер у Бостоні, штат Массачусетс. Вчений зробив великий внесок у створення Інституту сходознавства НАН України та його періодичних видань. Він відродив сходознавство в Україні, сприяв формуванню фахового колективу Інституту сходознавства, брав активну участь у створенні його бібліотеки. Важливим внеском О. Пріцака в розвиток історичної науки була діяльність щодо створення кафедри історіософії у Київському державному університеті імені Тараса Шевченка. На лекціях та семінарах, які він проводив в рамках діяльності кафедри, вчений розкривав перед студентами нові концепції та методи вивчення історії України у контексті всесвітньої історії. О. Пріцак виховав цілу плеяду учнів, яким на власному прикладі показував, що індивідуальні зусилля, щоденна праця дають неабиякі результати. В цілому ж наукова діяльність вченого отримала визнання в усьому світі, свідченням чого стали його численні міжнародні нагороди та відзнаки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Відгук на дисертацію М.А. Авайви «Сирия, Палестина и Византийская империя накануне и во время арабских завоеваний». *Науковий архів наукової бібліотеки НАУКМА*. Ф. 10. Спр. 370. 6 арк.
2. Відгук на дисертацію Б. Гудзяка «Криза і реформа: Царгородський патріархат, Київська митрополія і генеза Берестейської унії». *Науковий архів наукової бібліотеки НАУКМА*. Ф. 10. Спр. 371. 6 арк.
3. Відгук на дисертацію Б.І. Гуменюка «Проблема подолання «відсталості» колишніми колоніальними країнами». *Науковий архів наукової бібліотеки НАУКМА*. Ф. 10. Спр. 372. 1 арк.
4. Відгук на дисертацію А.К. Делевої «Прабългарски заемки в старобългарские език». *Науковий архів наукової бібліотеки НАУКМА*. Ф. 10. Спр. 373. 7 арк.
5. Відгук на дисертацію Б.У. Кумекова «Арабские источники по истории Кипчаков, Куманов и Кимаков VIII – нач. XIII вв». *Науковий архів наукової бібліотеки НАУКМА*. Ф. 10. Спр. 374. 10 арк.
6. Відгук наукового керівника на дисертацію Т.Б. Приходько «Розвиток мусульманської коментаторської традиції (X–XV століття)». *Науковий архів наукової бібліотеки НАУКМА*. Ф. 10. Спр. 376. 6 арк.
7. Відгук наукового керівника на дисертацію Л. Пріцак «The Basic International Treaties of Bohdan Khmelnytskyj (1648–1657)». *Науковий архів наукової бібліотеки НАУКМА*. Ф. 10. Спр. 384. 33 арк.
8. Відгук офіційного опонента на дисертацію Т.М. Сидорчук «Культурне життя української еміграції в Австрії (1919–1925)». *Науковий архів наукової бібліотеки НАУКМА*. Ф. 10. Спр. 378. 3 арк.
9. Відгук офіційного опонента на дисертацію Я.О. Федорука «Туреччина та її васали у відносинах з Богданом Хмельницьким у 1654 р.». *Науковий архів наукової бібліотеки НАУКМА*. Ф. 10. Спр. 380. 8 арк.
10. Відгук офіційного опонента на дисертацію П.К. Ходжабекова «Государственно-правовые институты на территории Каракалпакистана во второй половине XIX– начале XX веков». *Науковий архів наукової бібліотеки НАУКМА*. Ф. 10. Спр. 381. 3 арк.
11. Відгук офіційного опонента на дисертацію В.А. Потульницького «Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці (1918–1939)». *Науковий архів наукової бібліотеки НАУКМА*. Ф. 10. Спр. 375. 10 арк.

12. Відгуки про науково-організаційну діяльність О. Прицака, надруковані в періодичних виданнях української діаспори. *Науковий архів наукової бібліотеки НаУКМА*. Ф. 10. Спр. 1884. 10 арк.
13. Диплом про присвоєння О. Прицаку Президією академії наук УРСР премії імені А.Ю. Кримського. Київ, 16.01.1991 р. *Науковий архів наукової бібліотеки НаУКМА*. Ф. 10. Спр. 1045. 3 арк.
14. Диплом про присвоєння О. Прицаку премії Українського відділення міжнародної неурядової організації «Міжнародний центр наукової культури – Всесвітня лабораторія». Харківський центр Українського відділення, березень 1993 р. *Науковий архів наукової бібліотеки НаУКМА*. Ф. 10. Спр. 1046. 3 арк.
15. Диплом № 1 Академії наук УРСР про обрання О. Прицака іноземним членом академії наук УРСР з спеціальності «Сходознавство» від 18.05.1990 р. *Науковий архів наукової бібліотеки НаУКМА*. Ф. 10. Спр. 1044. 4 арк.
16. Документи громадянського стану. *Науковий архів наукової бібліотеки НаУКМА*. Ф. 10. Спр. 1035. 74 арк.
17. Підбірка матеріалів про науково-організаційну діяльність О. Прицака, надрукованих у періодичних виданнях України. *Науковий архів наукової бібліотеки НаУКМА*. Ф. 10. Спр. 1886. 25 арк.
18. Підбірка матеріалів про науково-організаційну діяльність О. Прицака, надрукованих у періодичних виданнях української діаспори та зарубіжних країн. *Науковий архів наукової бібліотеки НаУКМА*. Ф. 10. Спр. 1885. 117 арк.
19. Посвідчення особи О. Прицака. *Науковий архів наукової бібліотеки НаУКМА*. Ф. 10. Спр. 1038. 72 арк.
20. Рецензія на дисертацію В.І. Сергійчука «Українське козацьке військо в другій половині XVI – середині XVII ст.». *Науковий архів наукової бібліотеки НаУКМА*. Ф. 10. Спр. 377. 2 арк.
21. Указ Президента України Л. Кравчука про нагородження О. Прицака Почесною відзнакою. Київ, 19.08.1993 р. *Науковий архів наукової бібліотеки НаУКМА*. Ф. 10. Спр. 1047. 1 арк.
22. Що таке історія України? Доповідь, виголошена 28.08.1991 р. на пленарному засіданні I Конгресу Міжнародної Асоціації Україністів. *Науковий архів наукової бібліотеки НаУКМА*. Ф. 10. Спр. 212. 17 арк.
23. Прицак О. Що таке історія України. Вісник Міжнародної асоціації україністів. 1991. Вип. 1. С. 44–54. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009898> (дата звернення 01.11.2020).
24. Атаманенко А. Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність. Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. 672 с.
25. Бубенок О.Б. Історичні дослідження в Інституті сходознавства ім. А. Кримського НАН України. *Східний світ*. 2008. № 3. С. 57–73.
26. Калакура Я.С. Професор Омелян Прицак відродив історіософію в Київському університеті. *Українська орієнталістика: збірник наукових праць*. 2009–2010. № 4–5. С. 38–44.
27. Кочубей Ю.М. Академік Омелян Прицак і відродження українського сходознавства. *Східний світ*. 2008. № 3. С. 13–21.
28. Матвєєва Л.В. Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського: сьогодні. *Східний світ*. 2008. № 3. С. 7–12.
29. Матушек Е. Степь между Востоком и Западом. Архивное интервью с историком Омеляном Прицаком. URL: <https://amnesia.in.ua/omeljan-pritsak> (дата звернення 05.11.2020).
30. Портнов А. Історії істориків: Обличчя й образи української історіографії ХХ століття. Київ: Критика, 2011. 245 с.
31. Рибалкін В.С. Як відроджувався «Східний світ». *Східний світ*. 2008. № 3. С. 74–76.
32. Сидорчук Т. Вчений-енциклопедист сучасності. До 100-річчя від дня народження О. Прицака (1919–2006). URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14626/Sydorchuk_Vchenyi_entsyklopedyst_suchasnosti.pdf?sequence=1 (дата звернення 07.11.2020).
33. Сидорчук Т.М. Штрихи до портрету вченого. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6585/Sydorchuk_Shtryxu_do_portreta.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 08.11.2020).
34. Стрик Т. Невловні категорії: нариси про гуманітаристику, історію і політику в сучасних Україні, Польщі та Росії. Київ: Ніка-Центр, 2015. 320 с.
35. Сходознавство. Про збірник. URL: <https://skhodoznavstvo.org.ua/uk/about> (дата звернення 05.11.2020).
36. Шевелева М. Омелян Прицак: «Усе, що я робив – я робив для України». URL: <https://uain.press/blogs/omeljan-pritsak-use-shho-ya-robyv-ya-robyv-dlya-ukrayiny-1213645> (дата звернення 05.11.2020).
37. Ясь О. Вступна стаття до розвідки О.І. Прицака «Що таке історія України?». *Український історичний журнал*. 2015. № 1. С. 177–184.

References

1. Vidhuk na dysertatsiiu M.A. Avaivу «Syryia, Palestyna i Vyzantiiskaia imperiia nakanune i vo vremena arabskykh zavoevaniu». *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteky NaUKMA*. F. 10. Spr. 370. 6 ark.
2. Vidhuk na dysertatsiiu B. Hudziaka «Kryza i reforma: Tsarhorodskiy patriarkhat, Kyivska mytropoliia i heneza Beresteiskoi unii». *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteky NaUKMA*. F. 10. Spr. 371. 6 ark.
3. Vidhuk na dysertatsiiu B.I. Humeniuka «Problema podolannia «vidstalosti» kolyshnimy kolonialnymy krainam». *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteky NaUKMA*. F. 10. Spr. 372. 1 ark.
4. Vidhuk na dysertatsiiu A.K. Delevoi «Prabolharsky zaemky v starobolharskye ezyk». *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteky NaUKMA*. F. 10. Spr. 373. 7 ark.
5. Vidhuk na dysertatsiiu B.U. Kumekova «Arabskiie istochnyky po istorii Kypchakov, Kumanov i Kymakov VIII – nach. XIII vv». *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteky NaUKMA*. F. 10. Spr. 374. 10 ark.
6. Vidhuk naukovoho kerivnyka na dysertatsiiu T.B. Prykhodko «Rozvytok musulmanskoj komentatorskoj tradytsii (X–XV stolittia)». *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteky NaUKMA*. F. 10. Spr. 376. 6 ark.

7. Vidhuk naukovooho kerivnyka na dysertatsiiu L. Pritsak «The Basic International Treaties of Bohdan Khmelnytskyj (1648–1657)». *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteki NaUKMA*. F. 10. Spr. 384. 33 ark.
8. Vidhuk ofitsiinoho oponenta na dysertatsiiu T.M. Sydorchuk «Kulturne zhyttia ukrainskoi emihratsii v Avstrii (1919–1925)». *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteki NaUKMA*. F. 10. Spr. 378. 3 ark.
9. Vidhuk ofitsiinoho oponenta na dysertatsiiu Ya.O. Fedoruka «Turechchyna ta yii vasaly u vidnosynakh z Bohdanom Khmelnytskym u 1654 r.». *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteki NaUKMA*. F. 10. Spr. 380. 8 ark.
10. Vidhuk ofitsiinoho oponenta na dysertatsiiu P.K. Khodzhabekova «Gosudarstvenno-pravovye instituty na territorii Karakalpakistana vo vtoroy polovine XIX– nachale XX vekov». *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteki NaUKMA*. F. 10. Spr. 381. 3 ark.
11. Vidhuk ofitsiinoho oponenta na dysertatsiiu V.A. Potulnytskoho «Kontseptsii derzhavnosti v ukrainskii zarubizhnii istoriko-politychnii nauksi (1918–1939)». *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteki NaUKMA*. F. 10. Spr. 375. 10 ark.
12. Vidhuky pro nauково-orhanizatsiiu diialnist O. Pritsaka, nadrukovani v periodychnykh vydanniakh ukrainskoi diaspori. *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteki NaUKMA*. F. 10. Spr. 1884. 10 ark.
13. Dypnom pro prysvoiennia O.Pritsaku Prezydiieiu akademii nauk URSR premii imeni A.Iu.Krymskoho. Kyiv, 16.01.1991 r. *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteki NaUKMA*. F. 10. Spr. 1045. 3 ark.
14. Dypnom pro prysvoiennia O. Pritsaku premii Ukrainskoho viddilennia mizhnarodnoi neuriadovoi orhanizatsii «Mizhnarodnyi tsentr naukovoi kultury – Vsesvitnia laboratorii». Kharkivskiy tsentr Ukrainskoho viddilennia, berezen 1993 r. *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteki NaUKMA*. F. 10. Spr. 1046. 3 ark.
15. Dypnom №1 Akademii nauk URSR pro obrannia O. Pritsaka inozemnym chlenom akademii nauk URSR z spetsialnosti «Skhodoznavstvo» vid 18.05.1990 r. *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteki NaUKMA*. F. 10. Spr. 1044. 4 ark.
16. Dokumenty hromadianskoho stanu. *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteki NaUKMA*. F. 10. Spr. 1035. 74 ark.
17. Pidbirka materialiv pro nauково-orhanizatsiiu diialnist O. Pritsaka, nadrukovanykh u periodychnykh vydanniakh Ukrainy. *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteki NaUKMA*. F. 10. Spr. 1886. 25 ark.
18. Pidbirka materialiv pro nauково-orhanizatsiiu diialnist O. Pritsaka, nadrukovanykh u periodychnykh vydanniakh ukrainskoi diaspori ta zarubizhnykh krain. *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteki NaUKMA*. F. 10. Spr. 1885. 117 ark.
19. Posvidchennia osoby O. Pritsaka. *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteki NaUKMA*. F. 10. Spr. 1038. 72 ark.
20. Retenziia na dysertatsiiu V.I. Serhiichuka «Ukrainske kozatske viisko v druhi polovyni XVI – seredyni XVII st.». *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteki NaUKMA*. F. 10. Spr. 377. 2 ark.
21. Ukaz Prezydenta Ukrainy L. Kravchuka pro nahorodzhennia O. Pritsaka Pochesnoiu vidznakoiu. Kyiv, 19.08.1993 r. *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteki NaUKMA*. F. 10. Spr. 1047. 1 ark.
22. Shcho take istoriia Ukrainy? Dopovid, vyholoshena 28.08.1991 r. na plenarnomu zasidanni I Konhresu Mizhnarodnoi Asotsiatsii Ukrainistiv. *Naukovyi arkhiv naukovoi biblioteki NaUKMA*. F. 10. Spr. 212. 17 ark.
23. Pritsak O. Shcho take istoriia Ukrainy. *Visnyk Mizhnarodnoi asotsiatsii ukrainistiv*. 1991. Vyp. 1. S. 44–54. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0009898> (data zvernennia 01.11.2020).
24. Atamanenko A. Ukrainiske istorichne tovarystvo: idei, postati, diialnist. Ostroh: Vyd-vo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 2010. 672 s.
25. Bubenok O.B. Istorychni doslidzhennia v Instytuti skhodoznavstva im. A. Krymskoho NAN Ukrainy. *Skhidnyi svit*. 2008. № 3. S. 57–73.
26. Kalakura Ya.S. Profesor Omelian Pritsak vidrodyv istoriosofiiu v Kyivskom universyteti. *Ukrainska oriientalistyka: zbirnyk naukovykh prats*. 2009–2010. № 4–5. S. 38–44.
27. Kochubei Yu.M. Akademik Omelian Pritsak i vidrodzhennia ukrainskoho skhodoznavstva. *Skhidnyi svit*. 2008. № 3. S. 13–21.
28. Matvieieva L.V. Instytut skhodoznavstva im. A.Iu. Krymskoho: siohodennia. *Skhidnyi svit*. 2008. № 3. S. 7–12.
29. Matushek E. Step mezhdru Vostokom y Zapadom. Arkhyvnoe interviiu s istorikom Omelianom Prytsakom. URL: <https://amnesia.in.ua/omeljan-pritsak> (data zvernennia 05.11.2020).
30. Portnov A. Istoriia istoriykiv: Oblychchia i obrazy ukrainskoi istoriohrafiu XX stolittia. Kyiv: Krytyka, 2011. 245 s.
31. Rybalkin V.S. Yak vidrodzhuvasia «Skhidnyi svit». *Skhidnyi svit*. 2008. № 3. S. 74–76.
32. Sydorchuk T. Vchenyi-entsyklopedyst suchasnosti. Do 100-richchia vid dnia narodzhennia O. Pritsaka (1919–2006). URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14626/Sydorchuk_Vchenyi_entsyklopedyst_suchasnosti.pdf?sequence=1 (data zvernennia 07.11.2020).
33. Sydorchuk T.M. Shtrykhy do portretu vchenoho. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6585/Sydorchuk_Shtryxy_do_portreta.pdf?sequence=1&isAllowed=y (data zvernennia 08.11.2020).
34. Stryiek T. Nevlovni katehori: narysy pro humanitarystyku, istoriiu i polityku v suchasnykh Ukraini, Polshchi ta Rosii. Kyiv: Nika-Tsentr, 2015. 320 s.
35. Skhodoznavstvo. Pro zbirnyk. URL: <https://skhodoznavstvo.org.ua/uk/about> (data zvernennia 05.11.2020).
36. Shevelieva M. Omelian Pritsak: «Use, shcho ya robyv – ya robyv dlia Ukrainy». URL: <https://uain.press/blogs/omeljan-pritsak-use-shho-ya-robyv-ya-robyv-dlya-ukrayiny-1213645> (data zvernennia 05.11.2020).
37. Yas O. Vstupna stattia do rozvidky O.Y. Pritsaka «Shcho take istoriia Ukrainy?». *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2015. № 1. S. 177–184.

Отримано: 9.11.2020 р.

Прорецензовано: 20.11.2020 р.

Прийнято до друку: 26.11.2020 р.

e-mail: mykola@esu.com.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-142-150

Железняк М. Потенціал «Енциклопедії Сучасної України» в модернізації освітнього простору держави. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 142–150.

УДК 031+930.2(477)
ORCID: 0000-0002-8290-6345**Микола Железняк**

ПОТЕНЦІАЛ «ЕНЦИКЛОПЕДІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ» В МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ДЕРЖАВИ

Розуміння енциклопедичного видання як надійного контенту достовірного знання поглиблюється необхідністю в сучасному світі застосування цього важливого джерела інформації в навчальному процесі. Реформування освітньої галузі, виклики гібридної війни, нагромадження інформації, часто фейкової, актуалізували значення академічних енциклопедій та потребу їх модернізації – створення онлайн-версій як зручного дидактичного засобу. Порушені питання висвітлено на прикладі електронної «Енциклопедії Сучасної України».

Ключові слова: «Енциклопедія Сучасної України», електронні енциклопедії, освітня реформа, дидактичні засоби.

Mykola Zhelezniak

CAPABILITY OF THE ENCYCLOPEDIA OF MODERN UKRAINE IN PROGRESS OF THE NATIONAL EDUCATION AREA

Reforming of education requires updating its content and methodological components, including didactic toolkits. In a broad sense, the proposed study is concerned with the design and implementation of a wide range of educational tools in the educational process. In a narrow sense, it identifies the opportunities and prospects of using encyclopedic online resources as a didactic toolkit. These issues are covered on the example of the e-version of The Encyclopedia of Modern Ukraine. The idea of using electronic encyclopedias in the educational process is not new. Researchers suggest that thematic encyclopedias are very important in the teaching of certain subjects. The introduction of encyclopedias into teaching is a contemporary trend initiated by the publishers of the world's largest encyclopedias. For example, the popular Encyclopedia Britannica has recently become available in three online versions: for primary school students (Britannica Kids), middle school students (Britannica Students), and high school students (Britannica Scholars).

This study demonstrates that the Encyclopedia of Modern Ukraine a) can be a platform for providing encyclopedic knowledge in a subject; b) can be a didactic tool that increases the effectiveness of learning; c) can be used as a source of information for in-depth study of topics in various subjects. Thus, electronic encyclopedias (in particular the online-version of the Encyclopedia of Modern Ukraine) provide significant opportunities for successful study of educational material, focusing on the most important aspects of educational topics and creating conditions for systematization and generalization of information, as well as actively involving students in self-study, arousing their interest in learning and generally increasing their motivation.

Key words: The Encyclopedia of Modern Ukraine, online encyclopedias, educational reform, didactic toolkits.

В епоху інформаційних технологій економічний стан держави безпосередньо залежить від рівня якості освіти та розвитку науки й культури. Давно стало аксіомою, що наука є визначальним чинником прискореного розвитку суспільства, зокрема й освітньої системи. На думку багатьох філософів, ХХ століття було епохою науки, а ХХІ століття буде ерою освіти. Суспільство в багатьох країнах обрало сучасні новітні технології як дієвий засіб не лише економічного розвитку, а й соціальних змін, що, як відомо, взаємопов'язані: немає розвиненої економіки без високого рівня розвитку культури, і навпаки. Нині такі країни називають «суспільствами знань», підкреслюючи цим провідну роль освіти й науки в сучасному світі [27, с. 7]. Нагромадження знання визначає загалом увесь хід історії людства. Визначні діячі України завжди розуміли вагу національної науки й національної

освіти. Згадаймо Шевченкове «Учітесь, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь»; про це ж писав М. Грушевський, обстоюючи право українців на власний університет у Львові – див.: [19, с. 60]. На розвиток української науки й освіти була спрямована діяльність НТШ. Одним із перших актів Української держави у 1918 році було створення Національної академії наук України.

Акумулявання, поширення й використання знань – це головне призначення будь-якої енциклопедії, а в сучасних реаліях вона ще й має сприяти «швидкому доступу суспільства до необхідної інформації» [13, с. 404]. Недаремно першу універсальну українську енциклопедію – «Українську загальну енциклопедію» – названо «Книгою знань». В. Сімович характеризував її як універсальну працю, що ввібрала в себе «інтелект і ментальність української національної еліти» [10, с. 39]. Така оцінка енциклопедії не є чимось винятковим. Фактично в той же час, виступаючи 1930 року на засіданні редакційного бюро «Української радянської енциклопедії» з промовою «УРЕ – то наша пролетарська зброя», М. Скрипник казав: «Треба зробити цю енциклопедію знаряддям обслуговування цілої культури нашої, зробити її бойовою марксистською зброєю в усіх галузях, у тім і в справі україніки» [4, с. 5]. Енциклопедичні видання – не лише надійне джерело об'єктивної наукової інформації, а й дієвий засіб формування сучасного інтелектуала, а саме він, як відомо, визначає й визначатиме хід історії сучасної цивілізації. Звідси неабияка актуальність поставленої в статті проблеми.

Нині питання розвитку освіти, науки, культури активно порушують не лише в Україні. Вони є на порядку денному всього європейського простору. Про це свідчить аналітична праця «Зміцнення європейської ідентичності через освіту та культуру» (Strengthening European Identity through Education and Culture), що є зверненням Європейської комісії до Європейського парламенту (Гетеборг, 17 жовтня, 2017). У ній наголошено, що освіта – це та сфера, що в сучасних умовах відіграє найбільшу роль в імплементації фундаментальних демократичних цінностей, а тому потребує вдосконалення, модифікації відповідно до викликів сьогодення. Серед нагальних проблем європейські фахівці вбачають необхідність збереження національних цінностей і самобутностей європейських народів та обміну цією інформацією між ними, а серед пріоритетних завдань – забезпечення якомога ширшого доступу населення до якісної освіти в кожній країні [36]. В іншому документі, підготовленому за матеріалами Конференції міністрів освіти країн Болонського процесу (Париж, 24–25 травня, 2018), акцентовано увагу на ролі використання цифрових технологій в освітньому процесі, на необхідності розвивати цифрові навички та компетенції, удосконалювати аналіз даних, освітні дослідження й прогнозування, забезпечити надання відкритої цифрової освіти [33]. Питання саме цифрової освіти неабияк актуалізувалися в 2020 році у зв'язку з пандемією коронавірусної інфекції: в Україні та багатьох країнах світу вдалися до надзвичайних заходів – загальнодержавних карантинів, унаслідок яких населення опинилося в ситуації дистанційної активності, коли навчання, робота, повсякденне спілкування відбуваються з допомогою інформаційних технологій.

Загалом порушене питання є актуальним і з огляду на процеси реформування освітньої сфери України згідно з європейським вектором розвитку держави, основні шляхи якого для середньої школи представлені в документі під назвою «Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи» (схвалено МОН 27.10.2016). У розділі, де обґрунтовується необхідність змін, зазначено: «Спосіб навчання в сучасній українській школі не мотивує дітей до навчання. Матеріал підручників затеоретизований, переобтяжений другорядним фактологічним матеріалом. ... Учителі використовують переважно застарілі дидактичні засоби» [20, с. 4].

Варто акцентувати увагу на ще одному виклику сьогодення, про який згадував на Міжнародній конференції «Современная энциклопедистика: вызовы и перспективы» (Москва, 2013) академік Ю. Осипов: «Нові інформаційні технології принципово змінили способи міжособистісного спілкування, розширивши його сферу до загальнопланетарного рівня. Тепер кожен із багатьох сотен користувачів Інтернету може бути не лише споживачем інформації, а її джерелом для багатьох людей. Ця нова в житті людства якість міжособистісного спілкування породила й нові технології, насамперед, соціальні мережі, і нову технологію створення інформаційних баз – я маю на увазі технологію crowdsourcing (краудсорсінг), коли в створенні бази даних бере участь необмежена кількість джерел з непідтверженою кваліфікацією й підчас сумнівним знанням. Така, наприклад, технологія дуже популярної Вікіпедії. Внаслідок девальвується одна з головних якостей наукового знання – його достовірність. Руйнівність отримання помилкового знання, що видається за достовірне, для окремої людини та суспільства в цілому полягає не лише в тому, що це знання не відповідає дійсності, і таким чином, людина вводиться в оману, але й дає можливість маніпулювання окремими людьми та цілими

спільнотами» (перекл. – авт.) [21, с. 6]. Проблема фейкової інформації – це одна з найважливіших проблем сьогодення, зокрема й в енциклопедичній сфері (докладніше див.: [16]). В Україні її особливо гостро відчуваємо з огляду на гібридну війну, яку розв'язала Російська Федерація в 2014 році. Не лише військове втручання, загарбання українських територій, а й щоденна інформаційна інтервенція триває понад 6 років. Звісно, це вимагає особливо прискіпливого погляду на цю складову національної безпеки.

Мета нашого дослідження – схарактеризувати на прикладі онлайн-версії національної «Енциклопедії Сучасної України» [12] (далі – ЕСУ) потенціал енциклопедій (передусім електронних, доступних в мережі Інтернет) як важливого навчального засобу, який треба активно використовувати в освітньому процесі. Маємо на увазі як середню, так і вищу школу, а також освіту для дорослих – див. [2]. Як влучно зауважив В. Щербінскіс, нині чудовий час для енциклопедій, щоб продемонструвати свою суспільну користь [35].

Незважаючи на те, що енциклопедії досі не знаходять системної практики їхнього використання в освітньому процесі, сам характер цього типу видань (паперових / електронних) є апіорі навчальним. «Енциклопедія, як відомо, є одним із різновидів пояснювальних словників. Грецький етимон слова енциклопедія *ἐγκύκλιος παιδεία* в буквальному перекладі означає «циклічне навчання, виховання; цикл, коло знань», а отже, вказує на такі засадничі ознаки цього роду видань, як: 1) системність уміщених у них знань та 2) їхній навчальний, виховний, просвітницький характер» [17, с. 49]. Згадаймо, що одна із соціальних функцій будь-якого словника, передусім енциклопедичного, – інформаційна, тобто та, що «через тлумачення слів і наукові дефініції понять долучає читачів до здобутків людства» [1, с. 631]. Важливість використання електронних енциклопедичних ресурсів в освітньому процесі аргументуємо такими трьома тезами.

1. Нині процес навчання, окрім комунікації з педагогом, який має певні компетенції, містить низку технічних і технологічних компонентів. Глобалізація, формування суспільства знань істотно змінюють сутність освіти, зокрема й засоби та інструменти навчання. З огляду на необхідність інформатизації, технологізації освіти як одного з напрямів її реформи та зважаючи на сучасний активний розвиток електронної енциклопедистики, застосування в освітньому процесі онлайн-енциклопедій цілком відповідає вимогам освітнього реформування. Наприклад, базову середню освіту спрямовано на здобуття учнями систематизованих знань про природу, людину, суспільство, культуру тощо, із забезпеченням, серед іншого, інтелектуального розвитку особистості. Тож в цьому сенсі важливим є вміння педагогів спиратися на цікавий матеріал національних енциклопедій. Такі джерела інформації формують вміння не лише засвоювати знання, а й самостійно їх шукати і знаходити, що відповідає сучасним тенденціям світового навчального процесу. Вища освіта надає фахові (професійні) знання, вміння й практичні навички з відповідних галузей знань. Отже, відкриваються можливості для залучення до освітнього процесу більш спеціалізованих онлайн-енциклопедій.

2. «Сучасна освіта – багатокомпонентна. Вона передбачає не лише отримання знань, а й оволодіння способами практичної діяльності, набуття творчого досвіду, ціннісних орієнтирів особистості» [3, с. 5]. Національні онлайн-енциклопедії є передусім джерелом знань про національну духовну й матеріальну культуру, мову, літературу, історичні надбання народу, тому й мають великий потенціал виховувати ціннісні орієнтири особистості: «Окрім інформування суспільства про людський науковий, культурний, мистецький, літературний, політичний, спортивний потенціал української нації, ще одним завданням відповідного контенту є виховання почуття гордості за свій народ, його культуру, історію, внесок українців у світову цивілізацію» [14, с. 9].

3. Якісна освіта – це не тільки сума засвоєних знань. У сучасному світі, у якому інформація має властивість оновлюватися значно швидше, ніж змінюються покоління людей, навчальний процес має бути орієнтованим на формування в особистості медійної (інформаційної) компетенції, навичок фактчекінгу, що полягають в уміннях самостійно отримувати, перевіряти, опрацьовувати, засвоювати фактологічні знання та ефективно їх використовувати. Сучасна людина перебуває в непростих умовах у зв'язку з перенасиченням інформаційного середовища, поширенням дезінформації тощо. Це загострює проблему надійних джерел інформації. Якщо говорити про загальні знання, зокрема національного характеру, що відтворюють особливості народу, його здобутки й досягнення, історичні процеси й персоналії, то, як справедливо зазначають європейські дослідники [28, с. 6], національні енциклопедії є джерелом надійної інформації рідною мовою, вони позбавлені політичних маніпуляцій, спекуляцій та інших явищ, пов'язаних із введенням в оману індивідуальної чи суспільної думки.

«ЕСУ як проект, який збирає й поширює в суспільстві достовірні україноцентричні знання, особливо важливий сьогодні – в часи інформаційних війн, коли спотворена, маніпулятивна, неправдива інформація здатна впливати на свідомість людини, змінюючи її політичні, економічні, соціальні й духовні орієнтири. Відтак нині всі заходи, що посилюють вияв української політичної нації, тобто згуртовують, самоорганізують громадян України навколо цінностей українського народу, стратегічних пріоритетів розвитку держави, набувають неабиякого значення для безпеки її суверенітету» [14, с. 9]. З появою перших томів ЕСУ науковці почали розглядати її як «певний взірєць, стандарт опрацювання, зокрема біографічних матеріалів як особистостей минулого, так і сучасників» [24, с. 274].

Ідея використання електронних енциклопедій в освітньому процесі не нова. Дослідники обстоюють думку про важливість тематичних енциклопедій під час викладання тих чи інших предметів та зараховують їх разом з низкою інших електронних ресурсів до «засобів віртуальної навчальності» [9, с. 14], «мультимедійних засобів навчання» [22] чи-то узагальнено – до «інформаційно-освітнього середовища» [5]. При цьому нині в науковій літературі предметно висвітлено потенціал електронних енциклопедій для освоєння навчальних знань з інформатики [7], англійської філології [31], історії [29; 34], хореографії [25], музикознавства [8] тощо. Існує чимало праць, присвячених залученню «Вікіпедії» до освітнього процесу, в одній з яких (див.: [32]) з'ясовано, що онлайн-енциклопедія за умови її активного застосування в той чи інший спосіб здатна покращувати успішність студентів.

Розуміючи цінність енциклопедичних знань для освітнього процесу, творці популярної в англійськомовному світі енциклопедії «Британіка» розширили її онлайн-версію, створивши три варіанти енциклопедії: 1) для школярів початкових класів «Britannica Kids», 2) для школярів середніх класів «Britannica Students» та 3) для старшокласників і студентів «Britannica Scholars» [30, с. 170]. Між іншим, компанія «Encyclopædia Britannica, Inc.» провадить різноманітні продукти для навчання, зокрема й дистанційного, – «Britannica School», а також для наукових досліджень – «Britannica Academic».

Електронні джерела, на кшталт онлайн-енциклопедій, – це не лише засіб для навчання в початковій, середній, вищій школі, а й «дидактичний інструмент самовдосконалення педагогів» [26, с. 61]. В. Гульчук і К. Музичук пояснюють: «Оптимізувати процес саморозвитку дозволяють інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ). Їх стали системно використовувати в усіх видах діяльності освітньої галузі. Можливість самостійно будувати маршрут навчання дозволяє вчителю на власний розсуд вибирати ті засоби навчання, створені на основі ІКТ, та ті інформаційні технології, які він вважає за потрібне. Отримання успішного результату навчання залежить від якісного та ефективного впровадження ІКТ. Освітянам потрібно бути обізнаними у цих питаннях, що на сьогодні є проблемою, яку слід вирішувати» [11, с. 15].

Характеризуючи електронні енциклопедії як дидактичний засіб, викладачі ставлять до них певні вимоги [22, с. 88]:

- гармонійне поєднання змісту, форми й методів викладу;
- логічність, послідовність, доказовість описів;
- структурування повідомлень наукового та прикладного характеру;
- лаконічність і стислість абзаців, розділів;
- відсутність емоційних особистісних оцінок;
- взаємозв'язок текстового й ілюстративного матеріалу.

Низка дослідників у своїх роботах більш розлого окреслюють це коло вимог, яким повинні відповідати електронні енциклопедії, якщо їх укладачі й розробники претендують на активне використання їхнього продукту в навчальному процесі [7, с. 27]:

1. Електронна енциклопедія повинна містити яскраво виражений апарат засвоєння навчального матеріалу. Йдеться про експлікацію різноманітними способами систематизованої навчальної інформації, а також про способи візуального відображення структури наукового знання (схеми, таблиці, діаграми, класифікації, опорні сигнали тощо).

2. Ефективна в освітньому процесі та в самоосвіті електронна енциклопедія – та, що забезпечує можливість відбору, сортування й редагування інформації.

3. Велике значення має бібліографічний апарат в енциклопедичних статтях: важливо, щоб у списку літератури були джерела з гіперпосиланнями, це забезпечить оперативне з'єднання з ними.

4. В електронній енциклопедії може бути організований самостійний вибір об'єктом навчання виду та методу роботи з навчальною інформацією: пасивне сприйняття інформації; цільовий пошук і оброблення необхідної інформації; редагування та перегляд відібраних блоків інформації у формі тематичних презентацій; робота з вбудованими в навчальну енциклопедію «експертними системами»; самоконтроль якості засвоєння інформації (електронне тестування); робота в ігровому блоці енциклопедії тощо.

На підставі цих 4-х критеріїв рівня дидактичності енциклопедій спробуємо схарактеризувати електронну версію «Енциклопедії Сучасної України».

1. У паперовій версії в ЕСУ засвоєнню інформації сприяють таблиці, рисунки, графіки, світлини, малюнки, карти. Ці способи візуального відображення структури наукового знання містить й електронна версія енциклопедії. Для прикладу проілюструємо карти. В ЕСУ обов'язковим атрибутом статей про райони є їх контурні карти з позначенням основних населених пунктів та частин гідросфери. Такі карти не переобтяжені інформацією та слугують зручним засобом візуалізації відповідного шкільного навчального матеріалу з географії. Серед мінусів – карта є статичною, тобто під час масштабування (збільшення / зменшення розміру зображення) вміст карти лишається незмінним.

Однак онлайн-версія ЕСУ містить і технологізований динамічний візуальний контент. Ідеться про фотогалерею у форматі 3-d. У цьому розділі енциклопедії користувачам надано можливість здійснювати віртуальне відвідування своєрідних художніх виставок, що успішно можна використовувати в шкільних предметах культурологічного й мистецького циклів. Загалом візуальний супровід в ЕСУ широкий, адже загалом енциклопедію формують дві основні бази даних – тексти (статті) та ілюстрації (фотогалереї). «Онлайн-енциклопедія складається з п'яти тематичних розділів: “Всесвіт і Земля”, “Людина”, “Суспільство”, “Наука”, “Культура”. Кожний із них містить не лише статті відповідної тематики, а й ілюстративний матеріал до них, який відображається як у статті, так і окремо – в “Галереях” сайту. Розроблена система пошуку дозволяє швидко знайти потрібний матеріал та ілюстрації» [18, с. 154].

2. Онлайн-версія ЕСУ наділена можливостями, що забезпечують процеси відбору й сортування інформації. По-перше, як уже вище зауважено, тематично енциклопедію поділено на розділи для зручності пошуку інформації. По-друге, в інтерфейсі сайту передбачено пошукову систему, яка, щоправда, функціонує за принципом сортування матеріалу: після введення в необхідне поле пошукового запиту необхідно обрати літеру, згідно з якою матеріал буде відібрано під час пошукових операцій. Для підвищення ефективності пошуку інформації використано навігацію «bread crumbtrails». Це допоміжний механізм, призначений надавати користувачеві можливість відстежувати своє місцезнаходження на сайті.

Пошукова система в ЕСУ має певну недосконалість – під час віднайдення інформації сайт енциклопедії орієнтується на заголовкові тексти, пропускаючи пошукові слова в тексті статей. Однак для того, щоб охопити весь масив даних енциклопедії, було впроваджено пошуковий інструмент, запропонований системою «Google». Це забезпечує пошук запитів не лише серед реєстрових слів (заголовків), а в будь-яких частинах статті (заголовку, основному тексті, спискові літератури тощо). Таким чином, ЕСУ має дві системи пошуку – власний (материнський) та апікативний (Google-пошук).

Для адміністратора сайту доступна можливість редагувати матеріали енциклопедії.

3. Переважну більшість статей в ЕСУ супроводжує органічно пов'язаний з їхнім змістом бібліографічний апарат (список літератури), одиниці якого розташовано за хронологічним принципом. Якщо статтю присвячено особі, що має творчий доробок (наукові публікації, художні чи образотворчі твори, театральні вистави, фільми тощо), основні її здобутки висвітлено окремим бібліографічним блоком – списком праць чи, відповідно, творів. Їх подано мовою і графікою оригіналу (за незначними винятками, зокрема арабською, китайською, японською) без перекладу українською.

Бібліографічний опис статей ЕСУ містить зазвичай фундаментальні праці, монографії, навчальні посібники та підручники, покажчики, архівні джерела, рідше – атласи, карти, в окремих випадках – статті із наукових збірників і журналів. Водночас бібліографічний апарат не містить таких видань, як енциклопедії та статті, надруковані в них, автореферати дисертацій, тези конференцій.

Для посилення інформаційної складової та пізнавального значення матеріалів у низці статей історичного, географічного та іншого характеру, тематика яких знайшла яскраве втілення у видатних

творах фольклору, літератури та мистецтва, подано стислі довідки про найбільш значні твори світової літератури та мистецтва, тематично пов'язані зі змістом статті. Їх додано до пристатейної бібліографії.

Загалом бібліографічний апарат є важливою складовою частиною енциклопедичної статті в ЕСУ. Основне завдання складеного бібліографічного списку літератури – зорієнтувати читача в базових, важливих джерелах для поглибленого вивчення питання.

Зауважимо, що в ЕСУ відсутня система посилань у межах бібліографічного апарату. Проте ця система (в онлайн-версії енциклопедії її реалізовано гіперпосиланнями) існує в основному тексті статей. Гіпертекст в електронних енциклопедіях, на думку І. Живюк, у своїй основі містить «педагогічний принцип подання матеріалу, забезпечуючи навчальний ефект» [15, с. 7]. Це пов'язано з тим, що гіпертекстові посилання, поєднуючи різні статті воедино, дають змогу доповнювати інформацію, поглиблювати розуміння понять, підштовхувати суб'єктів навчання до самостійного порівняння й осмислення матеріалу.

4. Оскільки домінантним сегментом знання в «Енциклопедії Сучасної України» є біографіка, то проілюструємо потенціал використання енциклопедичного матеріалу в освітньому процесі на прикладі саме біографічних статей, зокрема з огляду на те, що в них реалізовано представлення родинних зв'язків (докладніше – див., напр.: [23]). Для цього скористаймося прийомом, відомим під назвою «кластер» [6, с. 95]. Його створено з метою розвитку вміння структурувати знання, шукати взаємозв'язки між окремими поняттями. Такі вміння систематизувати інформацію актуальні чи не для кожного навчального предмета. Зміст прийому полягає у відшукуванні інформації, що стосується визначеного об'єкта чи суб'єкта, в прирощенні цієї інформації навколо нього (методисти пропонують реалізувати шляхом укладання структурної схеми чи будь-якої іншої інфографіки). Ось як можна реалізувати прийом «кластер» на уроці історії, наприклад, під час вивчення постаті Степана Бандери. Завдання для школярів чи студентів полягає в тому, щоб, користуючись даними енциклопедії, представити графічно родинні зв'язки цього діяча. У статті про нього школяр / студент має віднайти інформацію про те, кому Степан є сином, братом, чоловіком, батьком, після цього – отримати відомості про кожного з них в ЕСУ (занотувати повне прізвище ім'я, по батькові, зафіксувати родинні зв'язки кожного з них), а далі виявлені дані представити в системному вигляді. Як результат відповідної роботи отримуємо такий кластер (Рис. 1):

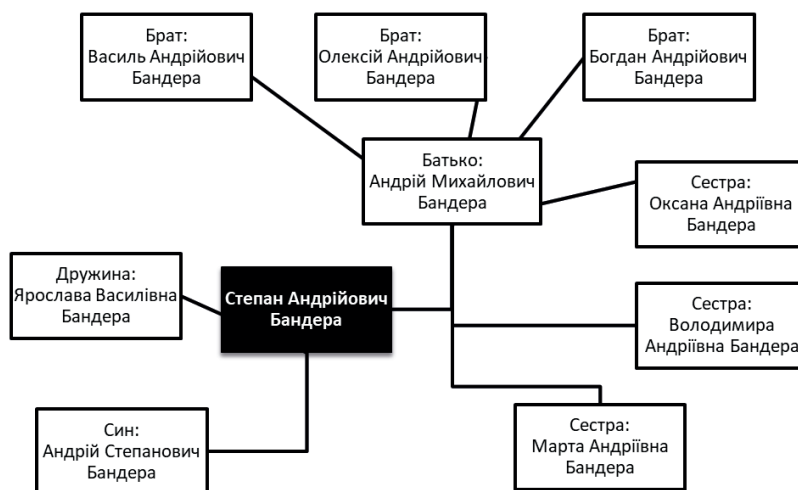

Рис. 1. Схема родоводу С. Бандери на матеріалі статей ЕСУ

Всі згадані вище критерії, яким повинні відповідати електронні енциклопедії з метою використання їх у навчальному процесі, лише певною мірою властиві онлайн-версії ЕСУ, що й не дивно, адже, розробляючи концепцію видання майже 30 років тому, укладачі ЕСУ не могли передбачити такого стрімкого розвитку сучасних інформаційних технологій.

Узагальнюючи результати нашого дослідження, зазначимо, що онлайн-версія ЕСУ в навчальному процесі може бути платформою для надання енциклопедичних знань з того чи іншого предмета; може слугувати дидактичним інструментом, що підвищує ефективність навчання; та може викорис-

товуватися як джерело інформації для поглибленого ознайомлення з окремою темою того чи іншого предмета.

Отже, електронні енциклопедії, зокрема ЕСУ, надають істотні можливості для успішного засвоєння навчального матеріалу, акцентують увагу на найважливіших аспектах навчальної тематики, створюють умови для систематизації й узагальнення інформації, зрештою, сприяють активному залученню до самостійної роботи, здатної викликати в учнів зацікавлення в навчанні та загалом підвищувати їхню мотивацію.

Список використаних джерел та літератури:

1. Беларуская мова. Энцыклапедыя. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 1994. 655 с.
2. Болтівець С. До питання створення національної довідкової служби енциклопедично-освітнього спрямування. *Енциклопедичний вісник України*. 2019. Вип. 11. С. 31–39. DOI: <https://doi.org/10.37068/evu.11.3>.
3. Бочаров Б., Воєводіна М. Інформаційні технології в освіті / ХНУМГ ім. О. Бекетова. Харків, 2015. 197 с.
4. Бюлетень Української Радянської енциклопедії. Харків: УРЕ, 1931. № 1. 46 с.
5. Висоцька Л. Створення інформаційно-освітнього середовища в закладах професійної освіти сфери обслуговування. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка*. 2018. Вип. 15. С. 116–123. DOI: <https://doi.org/10.32835/2223-5752.2018.15.116-123>.
6. Вітюк В. Застосування методичних прийомів розвитку критичного мислення студентів під час вивчення правопису української мови. *Молодь і ринок*. 2020. № 180. С. 93–98. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2020.195960/>
7. Войтович І.С., Гнедко Н.М. Дидактичні основи використання віртуальної енциклопедії при вивченні фізичних величин – характеристик персональних комп'ютерів. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2013. Вип. 7. С. 26–30.
8. Гаврілова Л. Реалізація сучасних вимог до електронних навчальних засобів у мультимедійних підручниках з історії музичного мистецтва. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 10. Ч. 3. С. 29–34.
9. Гнедко Н. Віртуальний музей як новий дидактичний засіб навчання. *Матеріали 7-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інформаційні технології в професійній діяльності»* / РВВ РДГУ. Рівне, 2013. С. 13–14.
10. Головацький І. Іван Раковський. 1874–1949: життєписно-бібліографічний нарис. Львів, 2004. 234 с.
11. Гульчук В., Музичук К. Використання інформаційних технологій для підвищення кваліфікації вчителів. *Матеріали 11-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інформаційні технології в професійній діяльності»* / РВВ РДГУ. Рівне, 2018. С. 15–16.
12. Енциклопедія Сучасної України: онлайн-версія [електронний ресурс] / гол. редкол.: І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін.; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2014. URL: <http://esu.com.ua> (дата звернення: 22.09.2020).
13. Жежнич П., Гірняк М. Особливості формування енциклопедії в сучасних умовах розвитку інформаційних технологій. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Комп'ютерні науки та інформаційні технології*. 2012. № 732. С. 399–405.
14. Железняк М. «Енциклопедія Сучасної України» у викликах сьогодення. *Енциклопедичний вісник України*. 2019. Вип. 11. С. 7–22. DOI: <https://doi.org/10.37068/evu.11.1>.
15. Живюк І. Використання соціального сервісу Вікі у сучасній освіті. *Теорія та методика управління освітою* [електронне видання]. 2010. Вип. 4. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_4/8.pdf (дата звернення: 11.09.2020).
16. Іщенко О. Про порушення і захист «екології» енциклопедичних знань (огляд звіту Центру досліджень Європейського парламенту про національні онлайн-енциклопедії в країнах Європи). *Енциклопедичний вісник України*. 2018. Вип. 10. С. 19–30. DOI: <https://doi.org/10.37068/evu.10.2>.
17. Карпіловська Є., Зяблюк М. Енциклопедія «Українська мова»: структура та принципи укладання. *Енциклопедичний вісник України*. 2009. Вип. 1. С. 47–53. DOI: <https://doi.org/10.37068/evu.1.7>.
18. Методичні засади створення паперових і електронних енциклопедичних видань: посібник / відп. ред. М. Железняк; Інститут енциклопедичних досліджень. Київ: Академперіодика, 2015. 252 с.
19. Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині. Львів; Нью-Йорк, 1999. 190 с.
20. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / упоряд. Л. Гриневич та ін.; МОН України. Київ, 2016. 36 с.
21. Осипов Ю. Место энциклопедий в современном мире. *Вопросы энциклопедистики*. 2013. Вып. 3. С. 4–8.
22. Павлова Н., Шроль Т. Окремі аспекти підготовки студентів до роботи над мультимедійними проектами. *Матеріали 9-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інформаційні технології в професійній діяльності»* / РВВ РДГУ. Рівне, 2015. С. 86–88.
23. Пилипчук Р., Журило Л. Особливості представлення родинних зв'язків в енциклопедичних виданнях. *Енциклопедичний вісник України*. 2014. Вип. 4–5. С. 59–66. DOI: <https://doi.org/10.37068/evu.4-5.4>.
24. Попык В. Украинский Национальный биографический архив – неотъемлемая часть электронных научно-информационных ресурсов славянского мира. *Українсько-македонський науковий збірник*. Київ, 2006. Вип. 2. С. 272–281.
25. Сердюк Т.І. Мультимедійна електронна енциклопедія у професійній підготовці майбутніх учителів хореографії. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Теорія і методика мистецької освіти*. 2010. Вип. 10. С. 82–88.

26. Сисоєва С. Сучасні аспекти професійної підготовки вчителя. *Вісник Національної академії педагогічних наук України. Педагогіка і психологія*. 2005. № 49. С. 60–66.
27. Энциклопедия для школьников и студентов: В 12 т. Т. 1. Информационное общество. XXI век. Минск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2009. 525 с.
28. Bentzen N. Europe's online encyclopaedias. Equal access to knowledge of general interest? / European Parliamentary Research Service. Brussels, 2018. DOI: <http://doi.org/10.2861/375719>.
29. Hrytsenko A. Peculiarities of using information and reference multimedia publications in the process of future history teachers training. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2019. № 98. С. 90–98. DOI: [http://doi.org/10.35433/pedagogy.3\(98\).2019.90-98](http://doi.org/10.35433/pedagogy.3(98).2019.90-98).
30. Kraus C., Jermen N., Jecić Z. An insight into online encyclopaedias for children and young adults. *Proceedings of the 7th International Conference The Future of Information Sciences. INFUTURE2017: Integrating ICT in Society* (Zagreb, 8-10 November 2017). Zagreb, 2017. P. 167–180.
31. Malykhin O., Aristova N., Kovalchuk V. Investigation into open educational resources for learning english in developing future philologists' instrumental values. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*. 2019. Vol. 3. P. 512–526. DOI: <http://dx.doi.org/10.17770/sie2019vol3.3833>.
32. Meseguer-Artola A., Rodríguez-Ardura I., Ammetler G., Rimbau-Gilabert E. Learning with Wikipedia in Higher Education: Academic Performance and Students' Quality Perception. *Research & Innovation Forum 2019. RIIFORUM 2019. Springer Proceedings in Complexity* / eds. A. Visvizi, M. Lytras. Cham, 2019. P. 117–124. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-30809-4_12.
33. Paris Communique. Ministerial Conference, Paris, May 24–24, 2018. Paris, 2018. 5 p.
34. Peters R. Interaktivitet og historiebevindsthed – den digitale historieformidlings didaktiske potentialer. *K&K – Kultur og Klasse*. 2014. № 117. P. 39–54. DOI: <https://doi.org/10.7146/kok.v42i117.17558>.
35. Sprūde V. Enciklopēdija Latvijā ir valsts atbildība. Saruna ar Valteru Ščerbinski. *Latvijas Avīze*. 2019. October 29. URL: <https://www.la.lv/enciklopedija-latvija-ir-valsts-atbildiba> (Last accessed: 15.09.2020).
36. Strengthening European Identity through Education and Culture. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European Commission's contribution to the Leaders' meeting in Gothenburg, 17 November 2017*. Strasbourg, 2017. 13 p.

References

1. Belaruskaia mova. Encyklopediia. Minsk: Belaruskaia Encyklopediia, 1994. 655 s.
2. Boltivets S. Do pytannia stvorennia natsionalnoi dovidkovoї sluzhby entsyklopedychno-osvitnoho spriamuvannia. *Entsyklopedychnyi visnyk Ukrainy*. 2019. Vyp. 11. S. 31–39. DOI: <https://doi.org/10.37068/evu.11.3>.
3. Bocharov B., Voievodina M. Informatsiini tekhnologii v osviti / KhNUMH im. O. Beketova. Kharkiv, 2015. 197 s.
4. Biuletен Ukrainskoi Radianskoi entsyklopedii. Kharkiv: URE, 1931. № 1. 46 s.
5. Vysotska L. Stvorennia informatsiino-osvitnoho seredovyshcha v zakladakh profesiinoї osvity sfery obsluhovuvannia. *Naukovyi visnyk Instytutu profesiino-tekhnichnoi osvity NAPN Ukrainy. Profesiina pedahohika*. 2018. Vyp. 15. S. 116–123. DOI: <https://doi.org/10.32835/2223-5752.2018.15.116-123>.
6. Vitiuk V. Zastosuvannia metodychnykh pryiomiv rozvytku krytychnoho myslennia studentiv pid chas vyvchennia pravopysu ukrainskoi movy. *Molod i rynek*. 2020. № 180. S. 93–98. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2020.195960>.
7. Voitovych I.S., Hnedko N.M. Dydaktychni osnovy vykorystannia virtualnoi entsyklopedii pry vyvchenni fizychnykh velychyn – kharakterystyk personalnykh kompiuteriv. *Onovlennia zmistu, form ta metodiv navchannia i vykhovannia v zakladakh osvity*. 2013. Vyp. 7. S. 26–30.
8. Havrilova L. Realizatsiia suchasnykh vymoh do elektronnykh navchalnykh zasobiv u multymediinykh pidruchnykh z istorii muzychnoho mystetstva. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*. 2014. № 10. Ch. 3. S. 29–34.
9. Hnedko N. Virtualnyi muzei yak novyi dydaktychnyi zasib navchannia. *Materialy 7-yi Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii «Informatsiini tekhnologii v profesiinii diialnosti»* / RVV RDHU. Rivne, 2013. S. 13–14.
10. Holovatskyi I. Ivan Rakovskiy. 1874–1949: zhyttiepysno-bibliohrafichni narys. Lviv, 2004. 234 s.
11. Hulchuk V., Muzychuk K. Vykorystannia informatsiinykh tekhnologii dlia pidvyshchennia kvalifikatsii vchyteliv. *Materialy 11-yi Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii «Informatsiini tekhnologii v profesiinii diialnosti»* / RVV RDHU. Rivne, 2018. S. 15–16.
12. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: onlain-versiia / hol. redkol.: I. Dziuba, A. Zhukovskiy, M. Zhelezniak ta in.; Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Kyiv, 2014. URL: <http://esu.com.ua> (Last accessed: 22.09.2020).
13. Zhezhnykh P., Hirniak M. Osoblyvosti formuvannia entsyklopedii v suchasnykh umovakh rozvytku informatsiinykh tekhnologii. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Kompiuterni nauky ta informatsiini tekhnologii*. 2012. № 732. S. 399–405.
14. Zhelezniak M. «Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy» u vyklykakh sohodennia. *Entsyklopedychnyi visnyk Ukrainy*. 2019. Vyp. 11. S. 7–22. DOI: <https://doi.org/10.37068/evu.11.1>.
15. Zhyviuk I. Vykorystannia sotsialnoho servisu Wiki u suchasniї osviti [elektronne vydannia]. *Teoriia ta metodyka upravlinnia osvitoiu*. 2010. Vyp. 4. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_4/8.pdf (Last accessed: 11.09.2020).

16. Ishchenko O. Pro porushennia i zakhyt «ekolohii» entsyklopedychnykh znan (ohliad zvitu Tsentru doslidzhen Yevropeiskoho parlamentu pro natsionalni onlain-entsyklopedii v krainakh Yevropy). *Entsyklopedychnyi visnyk Ukrainy*. 2018. Vyp. 10. S. 19–30. DOI: <https://doi.org/10.37068/evu.10.2>.
17. Karpilovska Ye., Ziabliuk M. Entsyklopediia «Ukrainska mova»: struktura ta pryntsyipy ukladannia. *Entsyklopedychnyi visnyk Ukrainy*. 2009. Vyp. 1. S. 47–53. DOI: <https://doi.org/10.37068/evu.1.7>.
18. Metodychni zasady stvorennia paperovykh i elektronnykh entsyklopedychnykh vydan: posibnyk / vidp. red. M. Zhelezniak; Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen. Kyiv: Akadempriodyka, 2015. 252 s.
19. Mudryi V. Zmahannia za ukrainski universytety v Halychyni. Lviv; Niu-York, 1999. 190 s.
20. Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia sereдниoi shkoly / uporiad. L. Hrynevych ta in.; MON Ukrainy. Kyiv, 2016. 36 s.
21. Osipov Iu. Mesto entciklopedii v sovremennom mire. *Voprosy entciklopedistiki*. 2013. Vyp. 3. S. 4–8.
22. Pavlova N., Shrol T. Okremi aspekty pidhotovky studentiv do roboty nad multymediinymy proektamy. *Materialy 9-yi Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii «Informatsiini tekhnologii v profesiinii diialnosti» / RVV RDHU*. Rivne, 2015. S. 86–88.
23. Pylypchuk R., Zhurylo L. Osoblyvosti predstavlennia rodynnykh zviazkiv v entsyklopedychnykh vydanniakh. *Entsyklopedychnyi visnyk Ukrainy*. 2014. Vyp. 4–5. S. 59–66. DOI: <https://doi.org/10.37068/evu.4-5.4>.
24. Popyk V. Ukrainskii Natsionalnyi biograficheskii arkhiv – neotemlemaia chast elektronnykh nauchno-informatcionnykh resursov slavianskogo mira. *Ukrainsko-makedonskyi naukovyi zbirnyk*. Kyiv, 2006. Vyp. 2. S. 272–281.
25. Serdiuk T.I. Multymediina elektronna entsyklopediia u profesiinii pidhotovtsi maibutnykh uchyteliv khoreohrafi. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. Drahomanova. Teoriia i metodyka mystetskoii osvity*. 2010. Vyp. 10. S. 82–88.
26. Sysoieva S. Suchasni aspekty profesiinoi pidhotovky vchytelia. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy. Pedahohika i psykholohiia*. 2005. № 49. S. 60–66.
27. Entciklopediia dlia shkolnikov i studentov. V 12 t. T. 1. Informatcionnoe obshchestvo. XXI vek. Minsk: Belaruskaia Entciklopediia ime Petrusia Brovki, 2009. 525 s.
28. Bentzen N. Europe's online encyclopaedias. Equal access to knowledge of general interest? / European Parliamentary Research Service. Brussels, 2018. DOI: <http://doi.org/10.2861/375719>.
29. Hrytsenko A. Peculiarities of using information and reference multimedia publications in the process of future history teachers training. *Visnyk zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedahohichni nauky*. 2019. № 98. S. 90–98. DOI: [http://doi.org/10.35433/pedagogy.3\(98\).2019.90-98](http://doi.org/10.35433/pedagogy.3(98).2019.90-98).
30. Kraus C., Jermen N., Jecić Z. An insight into online encyclopaedias for children and young adults. *Proceedings of the 7th International Conference The Future of Information Sciences. INFUTURE2017: Integrating ICT in Society* (Zagreb, 8-10 November 2017). Zagreb, 2017. P. 167–180.
31. Malykhin O., Aristova N., Kovalchuk V. Investigation into open educational resources for learning english in developing future philologists' instrumental values. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*. 2019. Vol. 3. P. 512–526. DOI: <http://dx.doi.org/10.17770/sie2019vol3.3833>.
32. Meseguer-Artola A., Rodríguez-Ardura I., Ammetller G., Rimbau-Gilabert E. Learning with Wikipedia in Higher Education: Academic Performance and Students' Quality Perception. *Research & Innovation Forum 2019. RIIFORUM 2019. Springer Proceedings in Complexity / eds. A. Visvizi, M. Lytras*. Cham, 2019. P. 117–124. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-30809-4_12.
33. Paris Communiqué. Ministerial Conference, Paris, May 24-24, 2018. Paris, 2018. 5 p.
34. Peters R. Interaktivitet og historiebevidsthed – den digitale historieformidlings didaktiske potentialer. *K&K – Kultur og Klasse*. 2014. № 117. P. 39–54. DOI: <https://doi.org/10.7146/kok.v42i117.17558>.
35. Sprūde V. Enciklopēdija Latvijā ir valsts atbildība. Saruna ar Valteru Ščerbinski. *Latvijas Avīze*. 2019. October 29. URL: <https://www.la.lv/enciklopedija-latvija-ir-valsts-atbildiba> (Last accessed: 15.09.2020).
36. Strengthening European Identity through Education and Culture. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European Commission's contribution to the Leaders' meeting in Gothenburg, 17 November 2017*. Strasbourg, 2017. 13 p.

Отримано: 9.11.2020 р.

Прорецензовано: 20.11.2020 р.

Прийнято до друку: 26.11.2020 р.

e-mail: ishchenko@nas.gov.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-151-156

Іщенко О. Україна й українці на сторінках «Австралійської енциклопедії». Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острого, 2020. Вип. 31. С. 151–156.

УДК 031+930.2(477)
ORCID: 0000-0002-8910-111X**Олександр Іщенко**

УКРАЇНА Й УКРАЇНЦІ НА СТОРІНКАХ «АВСТРАЛІЙСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ»

У статті подано аналіз 10-ти томної «Австралійської енциклопедії», опублікованої 1958 року, з метою виявлення інформації, що стосується тих чи тих питань, пов'язаних з українським народом. З'ясовано, що основний масив інформації про українців – це статистичні відомості про українську громаду в Австралії, яка оселилася після Другої світової війни. Серед 10 томів не зафіксовано жодних даних про Україну, її столицю, визначних діячів українського народу тощо. Подано також загальну характеристику австралійської енциклопедистики.

Ключові слова: «Австралійська енциклопедія», Австралія, енциклопедистика, діаспора.

Oleksandr Ishchenko

THE COVERAGE OF UKRAINE AND UKRAINIANS IN THE AUSTRALIAN ENCYCLOPEDIA

In this article, we present an analysis of the 10-volumed Australian Encyclopedia published in 1958. The purpose of the analysis is to identify encyclopedic information concerning the Ukrainian people. Since the late 19th century, a part of the Ukrainian ethnic group inhabits the Australian continent, so it is natural to expect the appearance of Ukrainians in encyclopedic publications of Australia. But do Australians mention Ukrainians in their own fundamental encyclopedias? This question is caused not only by the general interest, but also by the fact that Ukraine is shown in the national narratives of many countries through various myths generated by Soviet propaganda. Therefore, the analysis of the representation of Ukrainians in the pages of foreign encyclopedias is a topical issue of contemporary Ukrainian studies in general. In this study, we found that the main body of information about Ukrainians is statistical data about the Ukrainian community in Australia, which settled after the Second World War. Among the 10 volumes there are no mentions of Ukraine, its capital, prominent people of the nation, etc. In addition, general highlights of the Australian encyclopedia publishing sphere are proposed. It is noted that the Australian Encyclopedia as a fundamental work published in six editions during 1925–1996 is the main achievement of the Australian encyclopediography. It is noteworthy that there is currently no national online encyclopedia in Australia. At the same time, there are domain (subject-specific) publications by research teams among other achievements of contemporary Australian encyclopedia publishing, such as the Encyclopaedia of Aboriginal Australia, the Historical Encyclopedia of Western Australia, the Companion to Tasmanian History, etc.

Key words: Australian encyclopedia, Australia, encyclopedia studies, diaspora.

Студії із зарубіжної енциклопедистики українські науковці найчастіше присвячують класичним виданням універсального характеру, відомим у всьому світі – «Британіка», «Американа», німецька енциклопедія «Брокгауз», французькі «Ларусса», «Універсаліс», «Енциклопедія» Дідро та Д'Аламбера тощо – напр., див. [1]. Однак сьогодні, в часи популярності «Вікіпедії», в різних країнах набувають актуальності національні енциклопедії, орієнтовані на представлення, виокремлення й збереження інформації про народи, їх історію, культурні надбання, традиції, територіальні особливості тощо. Одна з основних цьому причин – глобальне поширення явищ дезінформації, що зумовлює потребу в надійних джерелах енциклопедичних знань. З огляду на це вважаємо необхідними дослідження історії та сучасного стану енциклопедичної справи в різних країнах Європи та світу загалом.

Об'єкт нашої розвідки – національна енциклопедистика Австралії, яка досі не була в полі зору українських фахівців. Австралійський континент є місцем проживання частини українського етносу, тож цілком закономірно очікувати фігурування українства в енциклопедичних виданнях Австралії. З'ясувати, якою мірою українці та явища, пов'язані з Україною, висвітлені на сторінках австралійських енциклопедій (зокрема, «Австралійської енциклопедії»), є метою цього дослідження.

Зауважимо, що існує чимало українських видань, зокрема й довідкових і енциклопедичних, які присвячено українській діаспорі в Австралії. Серед них – «Українці Австралії. Енциклопедичний довідник» [10], четвертий том «Енциклопедії української діаспори» [4], довідники «Українці в Австралії» [11], «Українська Австраліана» [7]. Інститут всесвітньої історії НАН України 2017 року започаткував енциклопедичне видання «Країни світу й Україна», в одному з майбутніх томів якого заплановано представити Австралію.

Та чи згадують про українців австралійці у власних фундаментальних енциклопедіях? Це питання викликано не лише загальним інтересом, а й тим фактом, що Україна у національних нарративах багатьох держав світу постає крізь призму різноманітних міфів, породжених радянською пропагандою. Тож аналіз представленості українців на сторінках зарубіжних енциклопедій є актуальним питанням сучасних українознавчих студій загалом.

Розвідку виконано на матеріалі 5-го видання англomовної 10-томної «Австралійської енциклопедії», опублікованої 1958 року [14]. Це той період, коли України не існувало на геополітичній карті світу як окремої незалежної держави, що дає можливість припускати про низьку ймовірність у зазначеному виданні появи таких слів, як «Україна», «українець», «український» тощо, як і загалом представлення українських персоналій, явищ безвідносно до їхнього найменування. До того ж треба зауважити, що середина ХХ ст. – це час, коли українці лише почали мігрувати до Австралії й не встигли виявити себе на цьому континенті тією мірою, аби потрапляти на сторінки енциклопедичних видань. Ці два аргументи лише додають нашій розвідці непередбаченості й цікавості щодо результатів.

Зміст дослідження полягав у пошуку за ключовими словами статей енциклопедії. Згадування про Україну й українців виявляли шляхом автоматизованого пошуку відповідного матеріалу за етнічним «Ukraine» і його похідним «Ukrainian», екзонімами «Rus», «Ruthenia» і їх похідними «Kievan Rus», «Halychian Rus», «Volhynian Rus», «Carpathian Rus», «Ruthenian», а також топонімами «Kyiv» / «Kiev», «Lviv», прізвиськом «Shevchenko». Пошук реалізовано з допомогою електронної копії 10 томів енциклопедії на сайті Бібліотеки «HathiTrust»¹.

Основний здобуток австралійської енциклопедистики – фундаментальне видання під назвою «Австралійська енциклопедія» (The Australian Encyclopaedia), що витримала шість перевидань упродовж 1925–1996 років. Перше видання складалося з двох томів (1925–1926), друге, що перебуває у фокусі нашої уваги, – з десяти (1958), третє – із шести (1977), четверте – із дванадцяти (1983), п'яте – із дев'яти (1988) і шосте – з восьми томів (1996). Всі томи кожного перевидання були опубліковані впродовж одного року, хоча їхня підготовка, звісно, займала значно триваліший період. Наприклад, робота, що втілилася у два томи першого видання енциклопедії, була започаткована за 13 років до їхньої появи. А 10 томів, оприлюднених 1958 року, почали укладати 1947 року. Саме з появою другого видання енциклопедія набула популярності в суспільстві – «газети по всій країні публікували огляди з яскравими заголовками, називаючи енциклопедію не лише корисним довідковим джерелом, а й маркером культурної зрілості Австралії» [12, с. 17].

Як зазначає біограф Р. МакГрегор, А. Чисхолм, головний редактор другого видання енциклопедії, намагався долучати до неї якомога більше об'єктів культури, фольклору, етнографії, топографії, аби зобразити дух Австралії, сформувати образ країни і народу. Йому вдалося створити енциклопедію, яка не лише акумулювала факти про Австралію, а й слугувала квінтесенцією австралійськості. Національна зорієнтованість видання зробила його популярним в австралійському соціумі [12, с. 18]. Очевидно, це надихнуло Літературну спілку вдатися до створення подібного нового видання – «Нової національної австралійської енциклопедії» [13], яку світ побачив 1974 року в двох томах.

Прикметно, що нині в Австралії не існує національної онлайн-енциклопедії. Водночас серед інших здобутків сучасної австралійської енциклопедистики – видання вужчого спрямування, підготовлені науковими колективами. Так, Австралійський інститут корінних народів та населення островів Торресової протоки видав «Енциклопедію аборигенів Австралії» [16], Центр історичних досліджень

¹ Див. URL: <https://catalog.hathitrust.org/Record/001268021>.

Університету Тасманії – енциклопедичне видання «Путівник тасманською історією» [15], Університет Західної Австралії – «Історичну енциклопедію Західної Австралії» [17]. Існує низка й інших галузевих енциклопедичних видань.

Далі окреслимо представленість українства на сторінках енциклопедичних видань Австралії на прикладі «Австралійської енциклопедії» другого видання, яке готувалося в період від 1947 до 1958 років, коли українці активно прибували до цієї країни.

Простеживши всі статті з 10-ти томів за ключовими словами, зазначеним вище, виявили лише поодинокі випадки їх вживання. Матеріали, що стосуються українців, було віднайдено за двома ключовими словами – «Ukraine» і «Ukrainian». Схарактеризуємо віднайдені статті згідно з нумерацією томів (прикметно, що не в кожному томі знайдено відповідні статті).

Том 1. На початку першого тому подано розділ з переліком тих людей, які долучилися до підготовки енциклопедичних матеріалів. В енциклопедії статті не містять відомостей, хто їх підготував, однак авторів згадано окремим відповідним розділом. У ньому зазначено Степана Григоровича Процюка² (Stefan George Prociuk) – члена редколегії «Енциклопедії українознавства». Цікаво, що англійською мовою українську енциклопедію названо як «Ukrainian Encyclopaedia» (вочевидь за зразком до «Australian Encyclopaedia»), натомість нині усталеним перекладом цієї праці англійською мовою є «Encyclopedia of Ukraine». Закономірно припустити, що С. Процюк відповідав за українознавчий матеріал. Однак, будучи фахівцем з машино- й авіабудування, міг долучитися й до підготовки низки інших, наприклад, такої розлогої статті, як «Авіація» [14, т. 1, с. 341–466], що займає понад 100 сторінок у першому томі (власне, ця стаття поділена на низку різних, що об'єднані спільною темою).

Том 2. У другому томі вміщено статтю під назвою «Conrad in Australia» про Джозефа Конрада, відомого як Юзеф Теодор Конрад Коженевський. В енциклопедії зазначено, що народився у родині поляків в Україні, згодом виїхав у Англію, ставши її громадянином. Цитуємо перші речення в оригіналі англійською мовою: «*Joseph Conrad (1857–1924), whose full name was Teodor Jozef Konrad Korzeniowski, was born of Polish parents in the Ukraine. He became a sailor, and in 1884 was naturalized as a British subject. His novels and stories about the sea, all of them written in English, are unrivalled of their kind*» [14, т. 2, с. 501].

Для порівняння, в «Енциклопедії Сучасної України» подано такі початкові відомості про персоналію: «*КО́НРАД Джозеф (Conrad Joseph; справж. – Коженевський Теодор-Юзеф-Конрад; 03.12.1857, с. Терехове, нині Бердичів. р-ну Житомир. обл. – 03.08.1924, м. Бішопсборн, Велика Британія) – англійський письменник, критик польського походження*» [3, с. 321–322]. В «Енциклопедії історії України» таке: «*КО́НРАД (Conrad) Джозеф (справжні ім'я та прізвище – Юзеф-Теодор-Конрад Коженевський; 03.12.1857–03.08.1924) – класик англійської літератури (мариніст, літературний критик)*» [2, с. 37–38].

Зіставляючи стиль викладу матеріалу про Дж. Конрада в австралійській та українських енциклопедіях, впадає в око академізм формулювань («англійський письменник», «класик англійської літератури», «мариніст» тощо) в «Енциклопедії Сучасної України» й «Енциклопедії історії України» і наведення лише фактів та уникнення визначень в «Австралійській енциклопедії». Австралійська стаття не містить дефініції, а лише наводить дані. Цим австралійська енциклопедія відрізняється від сучасних видань, зокрема й українських, у яких дефініція слугує важливим структурним елементом енциклопедичних статей – як загальних, так і біографічних. У цьому сенсі з усіх українських енциклопедій стилістично найближчими до «Австралійської енциклопедії» є «Українська загальна енциклопедія» та вже згадана «Енциклопедія українознавства», що свідчить про схожість загальних принципів побудови енциклопедичних статей у ті часи (перша половина й середина ХХ ст.). Ось що можна зазначити про стилістично-типографічні особливості австралійської енциклопедії: назву статей, тобто гасла надруковано заголовними літерами; на цьому ж рядку через кому подається виклад статті; чіткі дефініції відсутні; стаття являє собою послідовність фактів та їхній опис; у кінці статті – перелік основної літератури (подано шрифтом меншого розміру порівняно з основним матеріалом статті); розлогі статті можуть бути поділені на розділи (зазначаються назви розділів); скорочення

² Процюк Степан (03.01.1916 – 12.10.1984) – економіст, інженер авіації. Здобув освіту у Львівській політехніці. У 1950–1957 роках мешкав в Австралії, працюючи інженером в машинобудівельній галузі. Від 1957 року жив у США, де працював у галузі літакобудування. Член НТШ, УВАН, багатьох американських наукових товариств, редактор «Вістей української інженерії», «Енциклопедії українознавства» [6, т. 1, с. 312].

відсутні (характерно для всіх англомовних видань – не лише того періоду, а й пізнішого, коли скорочення набули поширення у виданнях радянської доби).

Том 6. У шостому томі є стаття «Натуралізація» [14, т. 6, с. 255–256], що висвітлює процес надання іноземцям громадянства Австралії. У ній згадано про українців в Австралії, зокрема, зазначено, що у 1955 році громадянство Австралії отримали 624 українці. Між іншим, ця стаття наводить 44 національності й дані щодо кількості натуралізованих їх представників. Скажімо, кількість поляків, які отримали громадянство 1955 року, – 3229 (найбільше зі всього переліку), росіян – 286, білорусів – 11, латвійців – 1288, литовців – 519.

Том 7. У великій статті «Населення» [14, т. 7, с. 188–195], крім іншого, є інформація про представників різних національностей в Австралії. Так, в одній із таблиць, поданій на 192-й сторінці, показано кількість австралійських іммігрантів у країні станом на 1947 і 1954 роки. У ній згадано й про українців, зокрема констатовано, що в 1954 році в Австралії зафіксовано 14 756 осіб, які народилися в Україні (за 1947 рік даних щодо українців немає).

У сьомому томі вміщено статтю «Росіяни в Австралії» [14, т. 7, с. 526–528], що містить згадку про українців. Вона повторює дані про кількість українських іммігрантів, зафіксованих у переписі населення Австралії 1954 року. Однак тут подано інші цікаві відомості: стверджується, що народжених у Росії іммігрантів було 13 098 осіб, народжених в Україні – 14 756 осіб, при цьому кількість тих, хто вважав себе росіянином, було лише 4256, а тих, хто називав себе представником української національності, – 17 234. Дослідники історії української еміграції таку ситуацію пояснюють так: «Характерною рисою першої хвилі вітчизняної еміграції на п'ятий континент було те, що вона походила не безпосередньо з України, а брала витoki переважно з території Росії. На відміну від західних українців, яким у пошуках землі й роботи доводилося емігрувати за океан, безземельні українці з Наддніпрянщини мігрували на схід Російської імперії. <...> Практично вся українська еміграція в Австралії складалася з робітників і селян, які приїхали сюди з Далекого Сходу, Південного Сибіру і Китайсько-Східної залізниці» [8, с. 152].

Між іншим, як зазначає М. Чорномаз, досліджуючи українців, які оселилися на Далекому Сході, «у першій половині 20 ст. почалися процеси русифікації емігрованих українців (йдеться про Зелений Клин): царський уряд не визнавав українців за окремий народ, тому в офіційній статистиці до 1917 року українці включалися в графу “росіяни”» [5, с. 10]. Однак, українцям, які з тих земель потрапляли до Австралії, не стало на заваді ідентифікувати себе представниками українського етносу під час перепису населення Австралії, про що свідчить «Австралійська енциклопедія». Очевидно, збереженню української самобутності переселенців сприяла передусім компактність їхнього розселення.

Том 9. У дев'ятому томі подано невелику статтю «Українці в Австралії» [14, т. 9, с. 68–69]. У ній зазначено, що українці – одна з наймолодших національних громад цієї країни, яка активно заселялася в період 1948–1951 років. Інформація про населення містить згадані вище дані перепису 1954 року (14 756 осіб, які прибули з території України, і 17 234 осіб, які вважали себе українцями за національністю). У статті йдеться про громадсько-політичне життя української громади, окреслено створення й дію Федеральної української ради (Federal Ukrainian Council), яка прагнула відновлення незалежності України; культурну (українські театри у Сідней і Мельбурні), наукову (австралійські осередки Української вільної академії наук та Наукового товариства імені Шевченка), гендерно зорієнтовану (Союз українок Австралії) діяльність українців.

Інших відомостей про українців і Україну на сторінках цієї енциклопедії не знайдено. Як бачимо, більшість зафіксованих згадок стосуються статистичного опису української громади в Австралії, що оселилася після Другої світової війни. Отже, австралійський читач, який захоче отримати відомості про Україну, мало що знайде у ній. Видання не подає відомостей про столицю України, визначних діячів культури, науки.

Цей факт спричинив поглиблення нашого аналізу: ми оглянули всі статті першого тому й переконалися у відсутності в енциклопедії подання окремих статей про країни і їхні столиці. Отже, концепція видання не передбачала окремого висвітлення на сторінках енциклопедії інших народів і держав. Гадаємо, це зумовлено не так австралоцентризмом енциклопедії, як відсутністю в ті роки того ступеня глобалізації світу, який маємо сьогодні. Нині національні енциклопедії, що ставлять за мету представити етнічні особливості, історію, географію, культурні надбання того чи того народу, не нехтують поданням загальної інформації про країни світу, передусім ті, з якими сформувалися

тісні контакти. Загалом, як стверджують дослідники, «сучасна глобалізація світу є взаємозалежністю країн та народів, що зумовлює як загальний прогрес, так і нові загрози» [9, с. 126]. У середині ХХ століття такої виразної взаємозалежності між країнами ще не існувало, що й позначалося на реєстрі гасел національних енциклопедичних видань.

Основний масив довідкової інформації про українських мігрантів в Австралії можна віднайти в українськомовних виданнях, про що зазначено на початку статті. Щоправда, М. Павлишин, аналізуючи стан досліджень про українців в Австралії, звертає увагу на те, що відомості про український етнос можуть бути неточні у тих джерелах, які укладалися тамтешньою українською діаспорою: «Інформація, яка в них зафіксована, стосується передовсім українських емігрантів, що прибули до Австралії після Другої світової війни, їхніх нащадків, та організацій, які ця громада створила: церковних, громадських, культурно-мистецьких, освітніх, молодіжних, жіночих, кооперативних, ветеранських, політичних, спортивних. Тільки в окремих випадках статті й гасла в цих виданнях базувалися на незалежних дослідженнях. Як правило, редколегії використовували інформації, які організації та особи самі про себе подали» [6, с. 171].

З іншого боку, укладачі «Австралійської енциклопедії», описуючи українських іммігрантів, окрім даних перепису населення, могли користатися й іншими достовірними джерелами, однак цього, вочевидь, не робили або ж не вважали відповідну інформацію за потрібну в енциклопедії. Йдеться про австралійські архіви, що, як стверджують дослідники, «містять багато даних про українських переселенців у період кінця ХІХ – початку ХХ ст.; ці матеріали проливають світло і на особливості їх розселення по континенту» [8, с. 154–155]. Однак таких відомостей енциклопедія не подає.

Здійснивши аналіз десяти томів «Австралійської енциклопедії», опублікованої 1958 року, на предмет виявлення інформації, пов'язаної з українцями й Україною, з'ясували таке.

1. Австралійське видання містить спорадичні дані про українців (у 1-му, 2-му, 6-му, 7-му і 9-му томах), передусім тих, що мешкали в Австралії. Довідки про Україну, столицю, визначних діячів нації тощо відсутні. Це пов'язано з концепцією видання – на його сторінках немає статей про країни і міста світу.

2. Основний масив інформації про українців – це статистичні відомості про українську громаду в Австралії, яка оселилася після Другої світової війни (частково інформація повторюється в різних статтях).

3. Незважаючи на наявність в Австралії архівних документів, що містять інформацію про українців, заселених до Другої світової війни (отже, ними могли скористатися укладачі «Австралійської енциклопедії»), цих відомостей у виданні немає.

4. За стилем оформлення статей енциклопедія відрізняється від сучасних, однак нагадує українські видання тих часів, зокрема «Українську загальну енциклопедію» та «Енциклопедію українознавства».

Список використаних джерел та літератури:

1. Воронка Г. Історія довідкових видань Європи та України. *Молодий вчений*. 2015. № 5. С. 162–168.
2. Енциклопедія історії України. Т. 5 / гол. редкол.: В.А. Смолій; Інститут історії України НАН України. Київ, 2008. 560 с.
3. Енциклопедія Сучасної України. Т. 14 / гол. редкол.: І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін.; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2014. 706 с.
4. Енциклопедія Української Діаспори: у 7 т. / гол. ред. В. Маркус; Наукове Товариство ім. Шевченка, Національна Академія Наук України. Київ, Нью-Йорк, Чикаго, Мельбурн, 1995–2012.
5. Зелений Клин. Енциклопедичний довідник / укл. В. Черномаз. Владивосток: Далекосхідний федеральний університет, 2011. 288 с.
6. Павлишин М. Українці в Австралії: стан досліджень. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*. 2008. Вип. 11. С. 171–181.
7. Панченко О. Українська Австраліана: Полтавщина, Галичина, Боснія. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2014. 383 с.
8. Савченко О. Витоки української еміграції в Австралію. *Українська орієнталістика*. 2010. Вип. 4–5. С. 151–158.
9. Самойлов О. Поняття глобалізації, її сутність та теоретичні підходи. *Проблеми міжнародних відносин*. 2015. Вип. 10–11. С. 125–141.
10. Українці Австралії: Енциклопедичний довідник / Товариство збереження української спадщини в Австралії. Сідней: «Вільна думка», 2001. 673 с.
11. Українці в Австралії: у 2-х т. Мельбурн: Союз Українських Організацій Австралії, 1966–1998.
12. McGregor R. Encyclopaedia for a Nation. *SL Magazine*. 2017. 10 (2). P. 16–19.

13. New National Australian Encyclopaedia. Vol. 1–2 / National Literary Association. Sydney: National Literary Association, 1974.
14. The Australian Encyclopaedia. Vol. 1–10 / ed. A.H. Chisholm. Sydney, 1958.
15. The Companion to Tasmanian History / ed. A. Alison; Centre for Historical Studies, University of Tasmania. Hobart, 2006. 568 p.
16. The Encyclopaedia of Aboriginal Australia: Aboriginal and Torres Strait Islander History, Society and Culture / ed. D. Horton; Australian Institute of Aboriginal and Torres Strait Islander Studies. Canberra: Aboriginal Studies Press, 1994. 1340 p.
17. The Historical Encyclopedia of Western Australia / eds. J. Gregory, J. Gothard, J. Gregory, J. Gothard; Centre for Western Australian History, the University of Western Australia. Perth: University of Western Australia Press, 2009. 691 p.

References

1. Voronka H. Istoriiia dovidkovykh vydan Yevropy ta Ukrainy. *Molodyi vchenyi*. 2015. № 5. S. 162–168.
2. Entsyklopediia istorii Ukrainy. T. 5 / hol. redkol.: V.A. Smolii; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv, 2008. 560 c.
3. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy. T. 14 / hol. redkol.: I. Dziuba, A. Zhukovskyi, M. Zhelezniak ta in.; Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Kyiv, 2014. 706 s.
4. Entsyklopediia Ukrainskoi Diiaspory: u 7 t. / hol. red. V. Markus; Naukove Товариство ім. Шевченка, Natsionalna Akademiia Nauk Ukrainy. Kyiv; Niu-York; Chykaho; Melburn:1995–2012.
5. Zelenyi Klyn. Entsyklopedychnyi dovidnyk / ukl. V. Chornomaz. Vladyvostok: Dalekoskhidnyi federalnyi universytet, 2011. 288 s.
6. Pavlyshyn M. Ukrainsi v Avstralii: stan doslidzhen. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii»: Istorychni nauky*. 2008. Vyp. 11. S. 171–181.
7. Panchenko O. Ukrainska Avstraliana: Poltavshchyna, Halychyna, Bosniia. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy, 2014. 383 s.
8. Savchenko O. Vytoky ukrainskoi emihratsii v Avstraliiu. *Ukrainska oriientalistyka*. 2010. Vyp. 4–5. S. 151–158.
9. Samoilov O. Poniattia hlobalizatsii, yii sutnist ta teoretychni pidkhody. *Problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. 2015. Vyp. 10–11. S. 125–141.
10. Ukrainsi Avstralii: Entsyklopedychnyi dovidnyk / Товариство збереження української спадщини в Австралії. Sidnei: «Vilna dumka», 2001. 673 s.
11. Ukrainsi v Avstralii: u 2-kh t. Melburn: Coiuz Ukrainskykh Orhanizatsii Avstralii, 1966–1998.
12. McGregor R. Encyclopaedia for a Nation. *SL Magazine*. 2017. 10 (2). P. 16–19.
13. New National Australian Encyclopaedia. Vol. 1-2 / National Literary Association. Sydney: National Literary Association, 1974.
14. The Australian Encyclopaedia. Vol. 1–10 / ed. A.H. Chisholm. Sydney, 1958.
15. The Companion to Tasmanian History / ed. A. Alison; Centre for Historical Studies, University of Tasmania. Hobart, 2006. 568 p.
16. The Encyclopaedia of Aboriginal Australia: Aboriginal and Torres Strait Islander History, Society and Culture / ed. D. Horton; Australian Institute of Aboriginal and Torres Strait Islander Studies. Canberra: Aboriginal Studies Press, 1994. 1340 p.
17. The Historical Encyclopedia of Western Australia / eds. J. Gregory, J. Gothard, J. Gregory, J. Gothard; Centre for Western Australian History, the University of Western Australia. Perth: University of Western Australia Press, 2009. 691 p.

Отримано: 15.10.2020 р.

Прорецензовано: 27.10.2020 р.

Прийнято до друку: 6.11.2020 р.

e-mail: davydiw@gmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-157-164

Кравець Д. Єврейський та польський дискурси у середовищі української діаспори в 1940-х – 1980-х рр. (за матеріалами архіву М. Демковича-Добрянського). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 157–164.

УДК 930.1

Данило Кравець

ЄВРЕЙСЬКИЙ ТА ПОЛЬСЬКИЙ ДИСКУРСИ У СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В 1940-х – 1980-х рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВУ М. ДЕМКОВИЧА-ДОБРЯНСЬКОГО)

У статті, на основі архіву Михайла Демковича-Добрянського представлені погляди на українсько-єврейські та українсько-польські відносини у середовищі післявоєнної української еміграції. Взаємовідносини між трьома народами стали чи не ключовим наративом в історичних дискурсах закордонних українців, поступаючись хіба лише радянській антиукраїнській політиці. Охарактеризовано погляди М. Добрянського та його оточення на вказану проблематику.

Ключові слова: українсько-єврейські стосунки, українсько-польські стосунки, українська діаспора, М. Демкович-Добрянський.

Danylo Kravets

JEWISH AND POLISH DISCOURSES AMONG THE UKRAINIAN DIASPORA IN 1940s – 1980s (BASED ON MYKHAYLO DEMKOVYCH-DOBRIANSKYI ARCHIVE)

The paper describes M. Demkovych-Dobrianskyi's views on Ukrainian-Polish and Ukrainian-Jewish relations in historical perspective and his efforts to reach reconciliation between three nations after World War II. Mykhaylo Demkovych-Dobrianskyi, well-known Ukrainian publicist and historian, edited a few Ukrainian periodicals both in Lviv and during his immigration afterwards. Early in 1930s he published articles in different Western Ukrainian newspapers, in which he underlined the necessity for a constructive dialog with Poles. As a "Problemy" magazine editor in late 1940s, M. Dobrianskyi gave a start to the Ukrainian-Polish discussion in European media. During 1950–1970 he was the editor-in-charge of Ukrainian section of Radio Liberty (Munich). In 1950s he began showing his scientific interest toward the Jewish problematic. M. Dobriansky prepared a manuscript of a monograph research entitled "Jews in Ukraine. 14–18 century". The manuscript has never been published. Also the author presented a few articles dedicated to the Jewish-Ukrainian relations and the State of Israel. The interest in the Jewish question and Jewish history was a rare phenomenon among Ukrainian diaspora after World War II and many of M. Dobriansky's thoughts were confronted by other foreign Ukrainians.

During his stay in London M. Dobrianskyi was in contact with famous activists from Poland (A. Hermaszewski, J. Giedroyc, J. Iranek-Ośmiecki etc.) and Polish organizations established in postwar Europe (Eastern Institute "Reduta", Polish-Ukrainian Society for Promotion of Friendship and Understanding, "Kultura" (Paris-based) magazine etc.). He is also the author of two monograph researches dedicated to Polish-Ukrainian relations "Ukraina i Polska", "Potocki i Bobrzyński". In his works M. Dobrianskyi always raised important issues, some of which are still presented in public agenda, especially an idea of Ukrainian-Polish alliance against Russian imperialism.

Key words: Ukrainian-Jewish relations, Ukrainian-Polish relations, Ukrainian diaspora, M. Demkovych-Dobrianskyi.

Історія наукових студій над проблемою формування і розвитку українсько-польських, як і українсько-єврейських відносин доволі складна і тривала. Перші згадки про характер стосунків між українцями і поляками знаходимо вже в працях представників української науки та літератури XIX – початку XX ст.: В. Антоновича, М. Драгоманова, М. Грушевського та ін. Сприятливі умови для проведення ідеологічно незаангажованих студій над проблематикою українсько-польських взає-

мин новітньої доби мали представники української історичної науки в еміграції. Однак переважна більшість із них не може похвалитися більш-менш значними досягненнями в цій царині. Причина цього – перебування під впливом міркувань М. Грушевського. Домінування концепції метра української історіографії відчутне, зокрема, в працях М. Демковича-Добрянського. За традицією її автор зосереджував увагу читача виключно на генезі українсько-польського протистояння в Східній Галичині. Натомість, лише зрідка він покликається на приклад з підросійських теренів Правобережжя, хоча можна було б порівняти становище в Східній Галичині та на Наддніпрянській Україні. Тим паче, що попри наявні відмінності, одна проблема була для них спільною, а саме – багатолітній конфлікт між польською шляхтою та руськими/українськими селянами [15, с. 42].

Єврейська присутність в сучасній незалежній Україні дуже відрізняється від того, якою ця присутність була в минулому. Перед Другою світовою війною євреї становили понад 15 відсотків населення України, нині вони складають в Україні заледве 0,2 відсотка. Повноцінна взаємодія євреїв та етнічних українців сягає перших десятиліть XVII ст. Саме в той час почала формуватися історична пам'ять обох народів й визначився широкий спектр подальших відносин між ними. Відтоді подальші події породжували нові форми культурної пам'яті, часто насичені стереотипами й упередженнями, які аж до сьогодні залишились глибоко вкоріненими у суспільне й культурне уявлення багатьох (хай і не обов'язково усіх) євреїв та українців. Наприклад, для українців Б. Хмельницький – відважний козацький ватажок, національний визволитель, захисник православної віри, творець першої модерної української держави. Для євреїв Хміль (Хмельницький) – розв'язав перший геноцид, першу велику катастрофу сучасної європейської історії [34, с. 1]. Деякі вчені, які працюють над єврейською та українською темами, здається самі є частиною проблеми, бо ж, як і більшість людей, вони здебільшого тяжіють до трагічних, деструктивних та сенсаційних аспектів минулого, які, звісно, захоплюють читачів та слухачів більше, ніж періоди нормальних міжетнічних стосунків [34, с. 305]. Особливо гостро питання історії українсько-єврейських стосунків дискутуються науковцями та громадськістю в контексті трагічних подій Другої світової війни. Натомість майже немає в українському науковому та публічному просторі дискусії про радянський антисемітизм – вельми поширений і в воєнні, і в повоєнні роки [36, с. 179].

Голокост та постання незалежної Держави Ізраїль актуалізували єврейську проблематику в середовищі української діаспори др.пол. XX ст. У діаспорних медіа часто можна натрапити на заклики наслідувати приклад євреїв і створити детальніший та переконливіший наратив «українського голокосту» (йдеться про голодомор 1932–1933 рр. або ж більшовицьке панування над Україною в цілому). Як вважає канадський дослідник І.-П. Химка, ставлення української діаспори до цієї гострої проблеми слід розуміти у контексті. Найчастіше в обговореннях брали участь західні українці, які залишили Україну після Другої світової війни і які становили групову мішень для інсинуацій та звинувачень у воєнних злочинах. Крім того, українська діаспора виступала проти невірного, на думку її представників, трактування нацистських і радянських злочинів супроти людяності. У діаспорі вважали несправедливим, що лише нацистські та пов'язані із ними злочинці потрапили під суд за скоєне в Україні, але за вбивства не було засуджено жодного члена радянського апарату [38, с. 25]. Загалом же ставлення діаспори до єврейського питання в історії України потребує подальших студій.

З огляду на те, що презентована стаття базується на особистому архівному фонді М. Демковича-Добрянського, вважаємо за доцільне детальніше зупинитися на цій персоналії. У 1926 р. він з відзнакою закінчив Українську академічну гімназію у Львові. Згодом вивчав філологію та історію у Львівському університеті, право і політичні науки – у Відні та в Берліні. Від 1928 р. М. Добрянський був членом найвпливовішої української партії в Польщі – Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) [37, с. 69].

У 1930-х роках розпочинається редакторська діяльність М. Добрянського. Упродовж 1933–1939 рр. він працював співредактором та дописувачем літературно-наукового місячника «Дзвони» (Львів, 1931–1939), співробітником тижневика Українського католицького союзу «Мета» (Львів, 1931–1939) та його додатку «Христос Наша Сила». Під час Другої світової війни М. Добрянський був обраний членом президії Українського Центрального Комітету (УЦК) у Кракові, який очолював В. Кубійович [2, с. 9]. З осені 1943 р. по липень 1944 р. М. Добрянський перебував у Львові, де обіймав посаду заступника голови Українського Крайового Комітету. У цей час майже не працював як журналіст, винятком є статті з політичних питань на сторінках журналу «Нові дні» [30]. У 1944 р. він емігрував до Німеччини, а у 1949 р. – до Великої Британії.

В еміграції він співпрацював із місячником «На чужині» (1946–1947), редагував мюнхенський журнал «Проблеми» (1947–1948) та лондонський тижневик «Українська думка» (1949–1950). Від 1954 р. М. Демкович-Добрянський працював в українському відділі радіо «Свобода» у Мюнхені, а впродовж 1956–1972 рр. очолював його українську редакцію. Упродовж 1950–1980-х рр. М. Добрянський постійно друкувався на шпальтах авторитетних діаспорних часописів. Найвідоміші його наукові праці присвячені історії українсько-польських [16; 26] та українсько-російських відносин [19]. Часто писав статті до історії української Церкви [18; 29] та про політичне становище української еміграції [21].

Помер М. Демкович-Добрянський 4 лютого 2003 р. у Лондоні, де і був похований [32, с. 30]. Більшу частину своєї бібліотеки публіцист ще у 1990-х роках заповів Львівській Богословській Академії [5]. Його ж особистий архів упродовж 2005–2010 рр. передавався до відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника [31].

У 1950-х рр. з'являються статті М. Добрянського присвячені єврейській історії, становищу Держави Ізраїль та українсько-єврейським стосункам. Публікації на цю тему автор часто розпочинав із визначення понять «єврей» та «жид», адже українська діаспора довгий час притримувалась «старої» традиції та вживала останнє. У статті «Розмова на єврейські теми» М. Добрянський веде уявний діалог з типовим представником закордонного українства, який вживав термін «жид» вважаючи, що назва «єврей» була російською калькою. Історик відповідає: «Таким самим правом можна би сказати, що назву «жиди» накинула нам Польща». Як аргумент він наводив факт, що Всеукраїнська Академія Наук у Києві, в 1928 р., мала у своїй структурі кафедру «єврейської культури», а не «жидівської» [25, с. 11]. До 1950-х рр. сам М. Добрянський вживав поняття «жид», «жидівський», вважаючи, що ці слова не мали образливого значення, проте єврейським діячам Української Національної Ради (до складу якої входив автор) такі визначення «різали по нервах» [3, арк. 2]. У цьому питанні автор наслідував С. Єфремова, який ще до Першої світової війни радив українцям не вживати назви «жид», бо вона образлива для євреїв у Східній Європі [24, с. 11].

Інше питання яке цікавило діаспорних українців в післявоєнній Європі та Америці: «Чому євреї завжди були проти українського національного руху?». М. Добрянський вважав, що не потрібно узагальнювати та приписувати усім євреям антиукраїнськість та наводив приклади з історії про успішну українсько-єврейську співпрацю: «перед Першою світовою війною преса ендеків (польських «правих») обурювалася проти галицьких українців, що вони йдуть разом з євреями у виборчій кампанії; У міжвоєнній Польщі існував «Блок національних меншин», в якому євреї співпрацювали з українцями; Першим, хто на терені Англії почав вести українську роботу, був єврей з України – Джордж Рафалович» [25, с. 10]. Згадав М. Добрянський і про публіциста та журналіста М. Гехтера, який активно дописував до львівського «Літературно-Наукового Вісника», а також відзначав проукраїнську діяльність на міжнародній арені А. Марголіна. Знайомі М. Добрянському євреї пригадували, що під час українських національно-визвольних змагань (у 1648 р. та у 1917–1921 рр.) єврейське населення часто страждало з боку українців: «Чех Борін, колись один з керівних редакторів московської «Правди», потім емігрант в Лондоні і фанатичний ворог комунізму, говорив мені: українці дивуються, що євреї проти української державности. Ви, можливо, забули часи Хмельницького, але вони не забули» [25, с. 10]. М. Добрянський погоджувався з цим твердженням та вважав, що українська громадськість не знає історії єврейських погромів і ще не є психологічно готова їх усвідомити: «Наша історична наука, література, публіцистика оминають цю тему. Українська громадська думка втікає від неї, боїться її. У нас думають: як забудемо ми, то й вони забудуть. Але це не так» [3, арк. 3].

М. Добрянський визнавав, що під час національного повстання під проводом Б. Хмельницького українці вчиняли злочини проти євреїв. У рукописі своєї неопублікованої праці «Євреї в Україні 14–18 сторіччя з окремим узглядненням погромів 1648 р. і 1768 р.» [3] автор не заперечував участь козаків у єврейських погромах. Для М. Добрянського, як і для більшості дослідників цього питання, основним джерелом був щоденник єврея Н. Гановера «Глибокий мул», у якому розповідається про причини і перебіг погрому єврейських громад в Україні силами козаків Б. Хмельницького. Літопис Н. Гановера видавався понад два десятки разів, що свідчить про його важливу роль у формуванні громадської думки та настроїв єврейського загалу про події 1648 р. Проте М. Добрянський старався критичніше поглянути на це джерело (посилаючись, зокрема, на статті І. Франка) та пояснити трагічні події крізь призму релігійної та соціальної атмосфери др. пол. XVII ст.

Менш критично М. Добрянський оцінював роль українського населення в єврейських погромах під час Другої світової війни. У статті «Чи був у Львові цей погром?» автор по-суті заперечує масове вбивство євреїв у Львові влітку 1941 р. та місце українських колаборантів у ньому [27]. У 1989 р. львів'янин О. Шульмейстер на сторінках газети «Вільна Україна» опублікував статтю із критичними зауваженнями на адресу поглядів М. Добрянського та наводив переконливіші аргументи на користь того, що погром таки був [39, с. 4]. Уже згаданий І.-П. Химка у статті «Воєнні злочини: біла пляма у колективній пам'яті північноамериканської української діаспори» вважає, що проблема злочинів, скоєних українцями під час Другої світової війни, була відсутня в колективній ідентичності діаспори. Заперечення воєнних злочинів пов'язане з конструюванням українських віктимних наративів. Найважливішим з таких наративів є голод 1932–1933 рр. у радянській Україні, який діаспорні українці ставили в один ряд із Голокостом [38, с. 19].

У своїх публікаціях М. Добрянський всіляко підтримував новостворену Державу Ізраїль у її боротьбі з арабськими країнами вважаючи, що вияв солідарності з єврейським народом добре послужить українській справі. Представники політичних партій, що входили до Української Національної Ради схвалили резолюцію про «солідарність з єврейським народом у його боротьбі за своє право на існування». Публіцист закликав усі українські політичні середовища та громадськість висловити свою підтримку єврейському народу та засудити агресію арабських держав, яких підтримувала більшовицька Москва [23, с. 4]. Антисемітизм у Радянському Союзі – це ще одна проблематика, яка цікавила М. Добрянського. В його особистому архівному фонді зберігаються численні матеріали, що стосуються національної політики СРСР щодо євреїв: вирізки газетних та журнальних статей із західних та радянських видань, ксерокопії частин книг, матеріали підготовані журналістами Радіо Свобода (Мюнхен). У статті «Бабин Яр» М. Добрянський обурювався, що керівництво УРСР ніяк не вшанувало убитих у 1941 р. під Києвом євреїв. Чи не єдиний хто згадав про трагедію був дисидент І. Дзюба, який визнав і український слід у тих подіях: «Як українцеві мені соромно, що і серед моєї нації... є антисемітизм». М. Добрянський вважав, що ці слова І. Дзюби «змивали пляму з українського імени» та задавали правильний тон у подальших українсько-єврейських дискусіях [22, с. 8]. Відзначимо, що зацікавлення М. Добрянського єврейською історією неоднозначно сприймалося деякими представниками української діаспори [28].

Українсько-польські стосунки та їх перспектива була однією з основних тем у середовищі післявоєнної діаспори, адже значна частина її представників походила із Західної України. Під редагуванням М. Добрянського у мюнхенському журналі «Проблеми» (1947–1948 рр.), що був призначений для переміщених осіб (Displaced persons, DPs) у німецьких таборах, розпочалася велика дискусія навколо питання українсько-польського порозуміння. Відомий львівський адвокат С. Баран у статті «Ліпше пізно як ніколи. Сто літ українсько-польських взаємин в Галичині» писав, що першими цю проблему підняли саме поляки ще у 1945–1946 рр. На сторінках української і польської еміграційної преси йшла жвава дискусія на тему українсько-польських взаємин, при цьому українські публіцисти поміщали статті в польській пресі («Kronika»), а польські в українській («Наше життя»). На думку оглядачів подібні дискусії мали б «спричинитися до «розрядження» здавна сильно напружених відносин та створити атмосферу взаємного довір'я та знайти шляхи, які довели б оба народи до тривкого порозуміння і співпраці». Очевидно у тогочасній геополітичній ситуації подібні розмови мали більше теоретичний характер, але як зауважив С. Баран: «Сам факт цього роду дискусії є позитивним явищем. І так оцінюють його обі сторони» [1, с. 10]. Цікаво, що в якості вступу до згаданої дискусії редакція «Проблем» помістила вірш польського поета «української школи» Ю. Лободовського «Тобі, Україно, співаю, тобі ці похвали» (у перекладі С. Гординського) [33, с. 4].

Польські політики в еміграції не завжди поділяли думки своїх співвітчизників щодо потреби примирення з українцями. У той час, коли польсько-українська дискусія набирала обертів (особливо на шпальтах німецьких видань), в Лондоні, де перебувала еліта польської політичної еміграції, 4 січня 1948 р. відбулося громадське зібрання за участі прем'єр-міністра Т. Бор-Коморовського та ген. В. Андерса. Як повідомляв «Проблемам» дописувач з Лондона згадане зібрання пройшло під гаслом «за одноцілу поставу відносно питань польського кордону на Сході»: «Зібрання стояло під знаком морального «лінчу» засуду Міколайчика за його політику резигнації з бувших східно-польських територій (в тому числі й Галичини) на користь Рад[янського] Союзу» [35, с. 30]. Характерно, що жоден із доповідачів не згадав про українське питання. Автор допису М. Полоницький поділяв думку С. Барана про те, що польсько-українська дискусія на даному етапі не вийде за межі теоретичного рівня.

По закінченню війни М. Демкович-Добрянський оселився в Лондоні, де нав'язав тісні контакти із польськими діячами, громадськими та культурними установами. Українець, зокрема співпрацював із А. Гермашевським – довголітнім співробітником Міністерства закордонних справ уряду Польщі в еміграції та редактором видання «Огляд української преси» [4, s. 106]. На шпальтах лондонського «Tygodnik Polski» була опублікована розмова М. Добрянського з А. Гермашевським на тему «Русини, українці чи малороси?». Ця стаття була відповіддю на публікацію генерала польської армії А. Равіча-Щербо, у якій автор вживав термін «українці» для позначення мешканців Наддніпрянщини та слово «русини» для корінного населення Галичини під владою Австрії, а пізніше Польщі. М. Добрянський відзначив, що вживання етноніму «українець» було проблемою у міжвоєнній Польщі. М. Добрянський заохочував П. Равіча-Щербо прочитати нову статтю із незалежного журналу молодих польських католиків «Spotkania», у якій невідомий автор зазначав, що: «Продовжується політика поділу одного українського питання на кілька геополітичних...» [40, s. 6].

А. Гермашевський і М. Добрянський були чільними діячами створеного в Лондоні Українсько-Польського Товариства, яке було зареєстровано англійською мовою із промовистою назвою «Polish-Ukrainian Society for Promotion of Friendship and Understanding». У заяві організації від 1968 р. йшлося: «Українсько-польське товариство створене з метою будувати відносини між обома народами на основі взаємного розуміння та зичливої співпраці, вважає за свій обов'язок узяти слово та вказати на заложення і принципи для кращої майбутності. Сучасна дійсність українського і польського народів має всі ознаки радянської окупації. Обидва народи – жертви совєцького імперіалізму» [10, арк. 1]. Члени товариства виступали за принципи солідарності, демократичної рівності та наголошували на важливій ролі культурних взаємовпливів у примиренні обох народів. Засідання товариства відбувалися у приміщенні «Польського Огніска», а серед його членів були К. Зеленко, К. Трембіцький [10, арк. 2] та ін.

Під час одного із засідань Українсько-Польського Товариства М. Демкович-Добрянський виголосив лекцію (польською мовою) п.н. «В трикутнику Польща-Україна-Москва», де вказував на те, що союз між обома народами є обов'язковою умовою для того, щоб Україна звільнилась від російського імперіалізму. Доповідач підкреслив значну роль знаних польських діячів та інституцій у налагодженні порозуміння з українцями: «Присутній тут п. Трембіцький в польській пресі виступає проти польського імперіалізму на українські землі. Польське радіо Вільна Європа провело велику роботу у напрямі порозуміння з українським народом, а його слухають щодня мільйони людей в Польщі. «Polskie Stronnictwo Ludowe» на з'їзді партії 1975 р., проклямає право народів СРСР на самостійність». Згадав українець і за паризький журнал «Культура» та редактора його британського відділення Ю. Мерошевського, який кілька разів висловлювався за незалежність України і був проти польських претензій на Львів [8, арк. 10].

Серед польських еміграційних установ М. Демкович-Добрянський контактував зокрема зі Східним Інститутом «Редута» (Instytut Wschodni «Reduta»), що був створений у Лондоні в 1946 р. для дослідження тем пов'язаних із Радянським Союзом [4]. Вів переписку із редакцією авторитетного паризького журналу «Історичні зошити» («Zeszyty Historyczne»), що від 1962 р. публікує документи, спогади та наукові статті присвячені новітній історії Польщі [6]. Листувався М. Демкович-Добрянський з відомими польськими діячами на еміграції. «Нас зблизила справа польсько-української співпраці», – писав українець до К. Іранека-Осьмецького – полковника Армії Крайової, учасника Варшавського повстання 1944 р. З ним він познайомився у 1980 р. в Мюнхені на українсько-польській конференції, де М. Демкович-Добрянський виголосив доповідь «Українсько-польська боротьба під час II Світової війни» [7]. В особистому архівному фонді М. Демковича-Добрянського знаходимо листи і від засновника знаменитого журналу «Культура» Є. Гедройця [9].

Упродовж своєї наукової діяльності М. Демкович-Добрянський неодноразово звертався до теми українсько-польських відносин, писав наукові та публіцистичні праці, готував рецензії на польські видання. Над своєю книгою «Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі» публіцист почав працювати ще з поч. 1950-х рр. на замовлення Української Національної Ради. Проживаючи в Лондоні, автор опрацьовував джерела (здебільшого польські) у Бібліотеці Британського музею. У листі до члена Виконавчого органу УНР С. Витвицького, публіцист писав про важливість наукового підходу при написанні цього роду роботи: «Книга має мати такий тон, щоб ніхто не міг закинути їй шовінізму або ненависті до поляків. Тут майже кожне речення мусіло б бути підперте відсиланнями на відповідні джерела, кожне слово – схвалене з усіх сторін. Українське становище треба обороняти

доказами, спертими на польських джерелах. Бо українські джерела та погляди не будуть для чужинців переконливими» [12, арк. 8]. Автор вважав, що книга на тему українсько-польських зв'язків не буде цікавою для масового читача, а призначена вона була радше для політиків західного світу і для спеціалістів з питань Східної Європи, яких у зв'язку із початком Холодної війни ставало щораз більше [13, арк. 5].

Чи не найвідомішою працею М. Демковича-Добрянського є книга «Потоцький і Бобжинський, цісарські намісники Галичини 1903–1913», яка, зокрема висвітлює особливу роль митрополита А. Шептицького у формуванні польсько-українських стосунків поч. ХХ ст. Знаний сучасний польський історик С. Стемпень так відгукувався про цю книгу: «Ми маємо книжку оперту на ретельні дослідження і об'єктивні судження. Автор не боїться сміливо говорити правду, навіть непопулярну серед власного народу. Робить це бо переконаний, що правда може лише допомогти» [42]. Окрім книг, М. Демкович-Добрянський написав також кілька статей про українсько-польські стосунки, в яких обстоював думку про важливість політичної співпраці між обома народами. Під час війни працюючи в УЦК публіцист спілкувався із свідками та постраждалими обох сторін у результаті українсько-польського конфлікту. Свої спогади з того часу та майбутні спостереження автор відтворив у статті «Трагедія Другої світової війни». Там М. Демкович-Добрянський навів історію А. Гермашевського, що «розповідав про смерть свого батька, який загинув від багнетів українських партизанів. Від тих же багнетів загинув також брат його батька і батькова сестра зі своїм чоловіком» [17, с. 18]. Темі українсько-польських стосунків була присвячена і рецензія М. Демковича-Добрянського на працю «З історії Бельведерського табору. Тадеуш Голувко, життя і діяльність» [20]. До цього польського політика автор ставився позитивно, а у розмові з відомим українським журналістом Б. Нагайлом М. Демкович-Добрянський заявляв: «Голувка вбили влітку 1931, а пропаганда ОУН подавала це як відплату за пацифікацію, але Голувко не мав ніякого відношення до пацифікації, а йшлося, щоб не допустити до злагодження польсько-українського конфлікту» [14, арк. 8].

За словами історика Я. Грицака українсько-польське порозуміння у др. пол. ХХ ст. було чи не найважливішою подією в історії Східної Європи. На жаль, питання примирення українсько-єврейського історичного наративу й досі залишається не вирішене. Постать М. Добрянського є надзвичайно важливою в контексті розуміння цих дискусій. Він постійно підкреслював важливість порозуміння між народами вважаючи, що це піде на користь українській справі. Лише самокритичний аналіз і переоцінка власної історії, як в Україні, так і в діаспорі зможуть відкрити двері до примирення та вироблення такого розуміння минулого, яке зможуть разом поділяти українці, євреї та поляки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баран С. Ліпше пізно як ніколи. Сто літ українсько-польських взаємин в Галичині. *Проблеми. Журнал національно-державної думки*. 1947. № 2. С. 10.
2. Барановський Р. Михайлові Демковичу-Добрянському – 95 років. *Свобода*. 2000. 3 лист. С. 9.
3. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника (Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника). Ф. 298. Спр. «Євреї в Україні 14–18 ст.» Рукопис монографії М. Добрянського». 232 арк.
4. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Листи від різних організацій і установ. Instytut Wschodni «Reduta». 1 арк.
5. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Листи М. Добрянського до М. Димида (о.)». 5 арк.
6. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Листи до різних установ і організацій. «Zeszyty Historyczne». 2 арк.
7. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Листи М. Демковича-Добрянського. Є. Іранек-Осьмецький». 1 арк.
8. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Доповіді і рукописи статей М. Демковича-Добрянського». 29 арк.
9. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Листи до М. Демковича-Добрянського. С. Гедройць». 1 арк.
10. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Українсько-Польське товариство». 8 арк.
11. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Чужі листи». 33 арк.
12. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Листи М. Демковича-Добрянського до С. Витвицького». 23 арк.
13. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Листи М. Демковича-Добрянського до С. Барана». 12 арк.
14. Відділ рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 298. Спр. «Рукопис розмови з Б. Нагайлом». 14 арк.
15. Гудь Б. З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в ХІХ – першій половині ХХ ст. Харків, 2018. 482 с.

16. Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський, цісарські намісники Галичини 1903–1913. Рим 1987. 132 с.
17. Демкович-Добрянський М. Трагедія Другої світової війни. *Віднова*. Мюнхен, 1985. № 3. С. 15–22.
18. Демкович-Добрянський М. Українські здобутки в Римі: що придбав українській католицькій Церкві Верховний архієпископ, Блаженніший кир Йосиф Сліпий-Коберницький, у Римі. Мюнхен. 1971. 21 с.
19. Демкович-Добрянський М. Україна і Росія: історичні нариси на теми російського імперіалізму. Львів; Краків; Париж. 1993. 254 с.
20. Демкович-Добрянський М. [Рецензія] Werschler, Iwo Z dziejów obozu belwederskiego. Tadeusz Hołowko, życie i działalność, Warszawa, 1984. *Віднова*. 1986. № 4. С. 4–8.
21. Добрянський М. Асоціація проти Інституту: що означає виступ Асоціації незалежних советознавців проти української співпраці з Інститутом для вивчення ССРСР. Мюнхен, 1956. 54 с.
22. Добрянський М. Бабин Яр. *Український самостійник*. 1968. № 12. С. 2–9.
23. Добрянський М. Героїчна боротьба єврейського народу Ізраїля за своє право на існування. *Українські вісті*. 1967. № 25. С. 1, 4.
24. Добрянський М. Право єврейського народу на власну батьківщину. *Вісник Українського національно-демократичного об'єднання*. 1973. № 4. С. 11–12.
25. Добрянський М. Розмова на єврейські теми. *Листи до приятелів*. 1959. № 1. С. 9–12.
26. Добрянський М. Україна і Польща. *Дзвони*. 1935. № 5. С. 226–232.
27. Добрянський М. Чи був у Львові цей погром? *Наш голос*. 1989. № 1. С. 14–20.
28. Добрянський М. Чому я читаю єврейську історію. *Листи до приятелів*. 1959. № 3. С. 5–8.
29. Добрянський М. Хто і коли хрестив Русь-Україну. *Наш голос*. 1979. № 7. С. 8–12.
30. Клепсидра. Михайло Демкович-Добрянський. *Свобода*. 2003. 7 березня. С. 31.
31. Кравець Д. Архів Михайла Демковича-Добрянського у фондах відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. *Записки ЛННБ України ім. В. Стефаника*. 2017. № 9. С. 35–44.
32. Кравець Р. Помер Михайло Демкович-Добрянський. *Свобода*. 2003. 7 березня. С. 30.
33. Лободовський Ю. Похвала глупоті. *Проблеми. Журнал національно-державної думки*. 1947. № 2. С. 4.
34. Магочій П.-Р. Євреї та українці: тисячоліття співіснування. Ужгород, 2018. 340 с.
35. Полоницький М. Польсько-українська дискусія з перспективи Лондону. *Проблеми. Журнал національно-державної думки*. 1948. № 1–2. С. 30.
36. Портнов А. Історії для домашнього вжитку. Есеї про польсько-російсько-український трикутник. Київ, 2013. 344 с.
37. Сидоренко Н. Михайло Демкович-Добрянський. *Українська журналістика в іменах*. 1997. № 4. С. 69–70.
38. Химка І.-П. Українсько-єврейські взаємини: від історії до пам'яті. Київ, 2019. 384 с.
39. Шультейстер Ю. Відповідь «землякові». *Вільна Україна*. 1989. 13 липня. С. 4.
40. Rusiny, Ukraińcy czy Małorosy? Rozmowa Antoniego Hermaszewskiego z Michałem Dobriańskim. *Tydzień Polski*. 1978. 14 listop. S. 6.
41. Śp. Antoni Hermaszewski. *Biesiada Krzemieniecka*. Londyn, 1985. Zeszyt 2. S. 106.
42. Stępień S. Życie polityczne Galicji a metropolita Szeptycki (na marginesie pracy Mychajly Demkowycza-Dobrianskiego, Potocki i Bobżyński Cisarski namistnyku Halyczyny 1903–1913, Rzym 1987, Wydania Ukrainского Katolickogo Uniwersytetu św. Klymenta Papy, ss. 132). *Biuletyn informacyjny (Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyslu)*. 1996. № 2. S. 220–234.

References

1. Baran S. Lipshe pizno yak nikoly. Sto lit ukrainsko-polskykh vzaiemyn v Halychyni. *Problemy. Zhurnal natsionalno-derzhavnoi dumky*. 1947. № 2. S. 10.
2. Baranovskyi R. Mykhailovi Demkovychu-Dobrianskomu – 95 rokiv. *Svoboda*. 2000. 3 lyst. S. 9.
3. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka (Viddil rukopysiv Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteki Ukrainy imeni V. Stefanyka). F. 298. Spr. «Ievrei v Ukraini 14-18 st.» Rukopys monohrafii M. Dobrianskoho». 232 ark.
4. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Lysty vid riznykh orhanizatsii i ustanov. Instytut Wschodni «Reduta». 1 ark.
5. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Lysty M. Dobrianskoho do M. Dymyda (o.)». 5 ark.
6. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Lysty do riznykh ustanov i orhanizatsii. «Zeszyty Historyczne». 2 ark.
7. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Lysty M. Demkovycha-Dobrianskoho. Ye. Iranek-Osmetskyi». 1 ark.
8. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Dopovidi i rukopysy statei M. Demkovycha-Dobrianskoho». 29 ark.
9. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Lysty do M. Demkovycha-Dobrianskoho. Ye. Hedroits». 1 ark.
10. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Ukrainsko-Polske tovarystvo». 8 ark.
11. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Chuzhi lysty». 33 ark.
12. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Lysty M. Demkovycha-Dobrianskoho do S. Vytvytskoho». 23 ark.
13. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Lysty M. Demkovycha-Dobrianskoho do S. Barana». 12 ark.
14. Viddil rukopysiv LNNBU im. V. Stefanyka. F. 298. Spr. «Rukopys rozmovy z B. Nahailom». 14 akr.

15. Hud B. Z istorii etnosotsialnykh konfliktiv. Ukraintsi y poliaky na Naddnyprianshchyni, Volyni y u Skhidnii Halychyni v XIX – pershii polovyni XX st. Kharkiv, 2018. 482 s.
16. Demkovych-Dobrianskyi M. Pototskyi i Bobzhynskyi, tsarski namisnyky Halychyny 1903–1913. Rym 1987. 132 s.
17. Demkovych-Dobrianskyi M. Trahediiia Druhoi svitovoi viiny. *Vidnova*. Miunkhen, 1985. № 3. S. 15–22.
18. Demkovych-Dobrianskyi M. Ukrainski zdobutky v Rymi: shcho prydbav ukrainskii katolytskii Tserkvi Verkhovnyi arkhiepyskop, Blazhennishyi kyr Yosyf Slipyi-Kobernytskyi, u Rymi. Miunkhen. 1971. 21 s.
19. Demkovych-Dobrianskyi M. Ukraina i Rosiia: istorychni narysy na temy rosiiskoho imperializmu. Lviv; Krakiv; Paryzh. 1993. 254 s.
20. Demkovych-Dobrianskyi M. [Retsenziia] Werschler, Iwo Z dziejów obozu belwederskiego. Tadeusz Hołówko, życie i działalność, Warszawa, 1984. *Vidnova*. 1986. № 4. S. 4–8.
21. Dobrianskyi M. Asotsiiatsiia proty Instytutu: shcho oznachaie vystup Asotsiiatsiï nezaleznykh sovietoznavtsiv proty ukrainskoi spivpratsi z Instytutom dla vyvchennia SSSR. Miunkhen, 1956. 54 s.
22. Dobrianskyi M. Babyn Yar. *Ukrainskyi samostiinyk*. 1968. № 12. S. 2–9.
23. Dobrianskyi M. Heroichna borotba yevreiskoho narodu Izrailia za svoje pravo na isnuvannia. *Ukrainski visti*. 1967. № 25. S. 1, 4.
24. Dobrianskyi M. Pravo yevreiskoho narodu na vlasnu batkivshchynu. *Visnyk Ukrainskoho natsionalno-demokratychnoho obiednannia*. 1973. № 4. S. 11–12.
25. Dobrianskyi M. Rozмова na yevreiski temy. *Lysty do pryiateliv*. 1959. № 1. S. 9–12.
26. Dobrianskyi M. Ukraina i Polshcha. *Dzvony*. 1935. № 5. S. 226–232.
27. Dobrianskyi M. Chy buv u Lvovi tsei pohrom? *Nash holos*. 1989. № 1. S. 14–20.
28. Dobrianskyi M. Chomu ya chytaiu yevreisku istoriiu. *Lysty do pryiateliv*. 1959. № 3. S. 5–8.
29. Dobrianskyi M. Khto i koly khrestyv Rus-Ukrainu. *Nash holos*. 1979. № 7. S. 8–12.
30. Klepsydra. Mykhailo Demkovych-Dobrianskyi. *Svoboda*. 2003. 7 bereznia. S. 31.
31. Kravets D. Arkhiv Mykhaila Demkovycha-Dobrianskoho u fondakh viddilu rukopysiv Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteki Ukrainy im. V. Stefanyka. *Zapysky LNNB Ukrainy im. V. Stefanyka*. 2017. № 9. S. 35–44.
32. Kravets R. Pomer Mykhailo Demkovych-Dobrianskyi. *Svoboda*. 2003. 7 bereznia. S. 30.
33. Lobodovskyi Yu. Pokhvala hlupoti. *Problemy. Zhurnal natsionalno-derzhavnoi dumky*. 1947. № 2. S. 4.
34. Mahochii P.-R. Yevrei ta ukraintsi: tysiacholittia spivisnuvannia. Uzhhorod, 2018. 340 s.
35. Polonytskyi M. Polsko-ukrainska dyskusiiia z perspektyvy Londonu. *Problemy. Zhurnal natsionalno-derzhavnoi dumky*. 1948. № 1–2. S. 30.
36. Portnov A. Istorii dlia domashnoho vzhytku. Esei pro polsko-rosiisko-ukrainskyi trykutnyk. Kyiv, 2013. 344 s.
37. Sydorenko N. Mykhailo Demkovych-Dobrianskyi. *Ukrainska zhurnalistyka v imenakh*. 1997. № 4. S. 69–70.
38. Khymka I.-P. Ukrainsko-yevreiski vzaiemny: vid istorii do pamiaty. Kyiv, 2019. 384 s.
39. Shulmeister Yu. Vidpovid «zemliakovi». *Vilna Ukraina*. 1989. 13 lyp. S. 4.
40. Rusiny, Ukraińcy czy Małorosy? Rozmowa Antoniego Hermaszewskiego z Michałem Dobriańskim. *Tydzień Polski*. 1978. 14 listop. S. 6.
41. Śp. Antoni Hermaszewski. *Biesiada Krzemieniecka*. Londyn, 1985. Zeszyt 2. S. 106.
42. Stępień S. Życie polityczne Galicji a metropolita Szeptycki (na marginesie pracy Mychajly Demkowycza-Dobrianskiego, Potocki i Bobżyński Cisarski namistnyky Halyczyny 1903–1913, Rzym 1987, Wydania Ukrainskoho Katolyckoho Uniwersytetu św. Klymenta Papy, ss. 132). *Biuletyn informacyjny (Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu)*. 1996. № 2. S. 220–234.

Отримано: 28.10.2020 р.

Прорецензовано: 09.11.2020 р.

Прийнято до друку: 16.11.2020 р.

e-mail: zabula_@ukr.net

anasant196@gmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-165-173

Антонюк Т., Антонова В. Видавнича продукція Української вільної академії наук (УВАН) у Німеччині з фонду відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 165–173.

УДК 930.1

Тетяна Антонюк, Вікторія Антонова

ВИДАВНИЧА ПРОДУКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК (УВАН) У НІМЕЧЧИНІ З ФОНДУ ВІДДІЛУ ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНІКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Дослідження розкриває наявні у фонді відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського видання Української вільної академії наук у Німеччині, які репрезентують процес її становлення, діяльності, розвитку, імена науковців, зусиллями яких постала УВАН. З'ясовано джерела фінансування наукової установи, видавничі можливості та здійснено книжкову характеристику документів, зібраних у фонді зарубіжної україніки НБУВ, їх змістовне наповнення.

Ключові слова: відділ зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Українська вільна академія наук у Німеччині, видання УВАН, українська еміграція, діаспора.

Tetyana Antonyuk, Victoria Antonova

PUBLISHING PRODUCTS OF THE UKRAINIAN FREE ACADEMY OF SCIENCES (UFAS) IN GERMANY FROM THE FUND OF VERNADSKY NATIONAL LIBRARY DEPARTMENT OF FOREIGN UKRAINISTICS

The study reveals the publications of the Ukrainian Free Academy of Sciences in Germany that are available in the fund of Foreign Ukrainistics Department of Vernadsky National Library of Ukraine and represent the process of its formation, activity, development, and the names of scientists whose efforts led to UFAS. Sources of funding the scientific institution and publishing opportunities was found out, and the book description of the documents along with their meaningful content was carried out. A significant number of documents published by UFAS reveal its scientific directions and opportunities. Through the efforts of UFAS in Germany, the scientific world has been replenished with dozens of important works which represent Ukrainian science. The review of UFAS publications was published in a separate series "UFAS Chronicle", and the publication "UFAS Bulletin" published monthly reports on the activities of the institution. Some groups (sections) prepared their "Collections" for printing. Monographs on current research were being published. The first issue of the bibliographic journal "Ukrainian Bibliological News", the main topics of which are bibliography, archival science and library science, was published in the series "Bibliography". The magazine kept records of Ukrainian printed materials in exile, published articles-reviews of UFAS leading scientists, analyzed the history of the magazine and reviews of new books about the figures of the Ukrainian word. Separate editions were published in the same series.

An important task of the activities of FUD is to open the fund and popularize the diaspora book culture. The foundations for the further development and activities of UFAS in Canada and the United States were laid precisely in Augsburg, Germany. By organizing a center for the preservation and development of Ukrainian science in Germany, Ukrainian scientists have launched activities to establish strong scientific ties with European scientists and made it possible to integrate Ukrainian science into the world.

Key words: Foreign Ukrainistics Department, Ukrainian Free Academy of Sciences in Germany, UFAS publication, Ukrainian emigration, diaspora.

У листопаді 2020 року науковий світ відзначатиме 75-літній ювілей утворення Української вільної академії наук (УВАН), яка упродовж десятиліть успішно утверджує науковий імідж України у вільному світі. У фонді відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ВЗУ ІК НБУВ) зберігається значна кількість документів видавництва УВАН та інших видавництв, які розкривають історію і діяльність головної наукової інституції

діаспори упродовж 75 років діяльності. Важливим завданням ВЗУ є розкриття фондів та популяризація книжкової культури діаспори, наукових й освітніх здобутків українства та сприяння їх інтеграції в скарбницю української культури. Постання і діяльність УВАН у Німеччині після Другої світової війни – це надзвичайно важлива подія для української науки. Саме в німецькому Аугсбурзі були закладені підвалини подальшого розвитку і діяльності УВАН у Канаді та США. Організувавши осередок збереження і розвитку української науки в Німеччині, українські вчені розгорнули тим самим діяльність з налагодження міцних наукових зв'язків з європейськими науковцями та інтеграції української науки в світовий простір.

Різні аспекти діяльності УВАН останніми роками досліджували відомі науковці-діаспорознавці в Україні, зокрема, А. Атаманенко [1; 2; 3], Н. Гриньох [6], Г. Клинова-Дацюк [7; 8], І. Опацький [10], М. Хімка [3; 11] та інші. Історія та здобутки УВАН відображені у працях діаспорних вчених В. Безушка [4], Л. Винара [5], Я. Рудницького [4] та багатьох інших дослідників і діячів УВАН. Їхні праці важливі для осягнення феномену УВАН, джерел її фінансування, активної видавничої діяльності, особливостей розвитку в несприятливих еміграційних умовах та взаємодії з науковими інституціями країн, в яких діяли центри установи й поза ними.

Друкована продукція УВАН, що зберігається у фондах НБУВ, є цінним джерелом дослідження всіх аспектів історії та діяльності наукової установи: обставин її відродження, структури, форм і напрямків діяльності, імен її очільників, дійсних членів, членів-кореспондентів, наукових працівників. Завданням даного дослідження є виявлення друкованої продукції УВАН у Німеччині у фонді ВЗУ, з метою надання книжкових характеристик і розкриття їх значимості для розвитку української науки та формування позитивного наукового іміджу України у світі, а також популяризації УВАН в її ювілейний рік.

Українська вільна академія наук виникла у листопаді 1945 року в Аугсбурзі (Німеччина) як інституція, що продовжила наукову традицію діяльності Всеукраїнської академії наук (ВУАН) у Києві 1920 – початку 1930-х років. Її заснували українські науковці, котрі емігрували з України переважно з політичних причин у роки Другої світової війни. Серед науковців, що відродили УВАН у Німеччині, відомі українські вчені Дмитро Дорошенко, Леонід Білецький, Петро Курінний, Володимир Міяковський, Володимир Державин, Віктор Петров, Левко Чикаленко та Дем'ян Горняткевич. Членами УВАН у Німеччині були як зазначені вище вчені, так і інші, зокрема, Борис Крупницький, Олександр Оглоблин, Наталія Полонська-Василенко, Петро Зайцев та інші. Науковці УВАН одночасно були працівниками інших українських науково-освітніх установ, що діяли на еміграції (Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), Українського вільного університету (УВУ), Українського технічно-господарського інституту (УТГІ) тощо). УВАН згуртувала навколо себе вчених різних поколінь і наукових напрямків і згідно з постановою президії Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині (ЦПУЕН) від 4 червня 1946 р. була визнана за центр наукової роботи в еміграції. Джерелами її фінансування з 1947 р. було «Товариство Прихильників УВАН», створене в Аугсбурзі, яке збирало добровільні пожертви українців, що опинилися в таборах для переміщених осіб. Багато зусиль для сприяння діяльності УВАН доклав президент ЦПУЕ в Європі Василь Мудрий та діячі цієї організації Володимир Кушнір і Богдан Сопінський. «Товариство Прихильників УВАН» зібрало солідні фонди, що дало змогу видати кілька десятків видань публікацій [4, с. 9]. Постійну посильну фінансову допомогу надавали установі, створені в еміграції та діаспорі, громадські організації та свідомі українці. Проте організаційна і науково-видавнича діяльність УВАН упродовж всієї історії її діяльності ускладнювалася браком задовільної фінансової бази.

В УВАН до 1946 року діяло вже 12 наукових груп, в яких працювали 86 дійсних членів. Академія мала три роди членів: 1) дійсні члени (академіки); 2) члени-кореспонденти; 3) члени – наукові співробітники. Згодом за проектом нового статуту було створено чотири відділи УВАН: 1. Історично-філологічно-філософський; 2. Правничо-економічний; 3. Природознавчий з підрозділом медичних наук; 4. Математичний з підрозділом технічних наук. При УВАН створено бібліотеку і архів, започатковано видання «Бюлетеню» і «Літопису», монографічні видання [5, с. 65].

Головним засобом наукової комунікації УВАН були наукові конференції і науково-інформаційні видання. З 20 січня 1946 р. до 1947 р. циклостилем УВАН видавала інформаційний «Бюлетень». З липня 1946 р. і до 1948 р. включно за редакцією відомого дослідника, архівіста Володимира Міяковського друкувався циклостилевим способом на правах рукопису «Літопис УВАН», на сторінках якого опубліковано переважно звіти з діяльності академії, матеріали до дискусій та хроніку. Від

1947 року започатковано видання наукових праць. Останніми роками в Україні «Бюлетень» і «Літопис УВАН» досліджували А. Атаманенко [1; 2; 3] та М. Хімка [3, 11].

Перші видання УВАН – це мімеографічні (циклостилеві) публікації, що сьогодні стали великою рідкістю так як мали невеликий наклад. Зокрема, це Тимчасовий статут «Тимчасове положення Української Вільної Академії Наук», видане для внутрішніх потреб членів з кінця 1945 р., який у 1948 р. замінено в Регенсбурзі на Шевченківській сесії новим, повним статутом, також надрукованим на мімеографі. Огляд праці УВАН друкувався у щорічних повідомленнях. Деякі з них були виготовлені для потреб Культурно-освітнього відділу ЦПІУЕ в Авгсбурзі, оскільки він підтримував УВАН фінансово, то мав мати і звіти про її працю за роки. Такі огляди діяльності УВАН друкував «Літопис УВАН». Загальне число «Літописів УВАН» – 13. Перший «Літопис» дає огляд праці УВАН за перше півріччя її існування, другий за 1946 р., третій за 1946 та 1947 роки і т. д. Найважливіший між «Літописами» – четвертий, бо він дає повний огляд усіх українських наукових установ на еміграції, починаючи з часу після війни по кінець 1946 року. «Літопис УВАН» ч. 10 – це перше видання УВАН у Канаді. У ньому подано огляд наукової праці українства під назвою «Розвиток української науки під прапором Шевченка» проф. Д. Дорошенка (Вінніпег, 1949). У 1951–1954 рр. вийшли окремі «Бюлетені Президії УВАН» та «Бюлетені УВАН у ЗДА» й Німеччині. Перші Бюлетені цінні тим, що дають автоконспекти (огляди, роблені самими авторами) усіх доповідей та праць, що їх було прочитано й продискутовано на наукових конференціях поодиноких груп науковців УВАН. Авторські конспекти в «Бюлетенях УВАН» за 1946–1947 рр. – це єдиний збережений слід про працю українських науковців на еміграції. Якщо їх видати друком у цілості, то ці авторські конспекти матимуть тільки бібліографічну вартість. «Бюлетень УВАН» перестав виходити через брак фінансів. Він дуже точний і повний огляд праці членів УВАН у початках її існування, є ніби науковою хронікою тих часів [4, с. 11–12].

Мовознавча група (за новим статутом «Мовознавча секція») випустила 1947 р. окремим відбитком анкету – «Запитник для збирання матеріалів до українського особового і місцевого назвознавства». Завдяки йому зібрано понад 250 відповідей з цінним ономастичним матеріалом із найрізноманітніших околиць України. Крім цього, на основі згаданого «Запитника УВАН» зібрано дуже багато матеріалів до місцевих назв в Україні. Як зазначав Я. Рудницький у статті «Видавнича діяльність УВАН 1945–1955», «станом на 1955 р. УВАН не могла видати всі напрацьовані дослідження членів УВАН, вони лежали в рукописах» [4, с. 12].

Менші циклостилеві (мімеографічні) видання УВАН у Німеччині такі: 1) доповідь відомого історика проф. Бориса Крупницького про «Методологічні проблеми української історії» (видано 1946 р.); 2) доповідь молодого українського історика м-гра Володимира Мацяка «Галицько-Волинська Держава в 1320–1340 роках» (Огляд історіографії та проблематика) – видано 1948 р.; 3) перша з американською проблематикою публікація УВАН – огляд інж. Л. Биковського «Українська Бібліотека при Стенфорд ун-ті в Пало Алто, Каліфорнія» (видано в 1947 р.); 4) Л. Биковського «Національна Бібліотека Української Держави» (видано 1947 р.). Серед більших публікацій мімеографом УВАН у Німеччині також видано Науковий збірник «Шевченко та його доба» – 135 с. друку. У ньому вміщено праці-довіді з першої Шевченківської Наукової Сесії УВАН в Авгсбурзі: проф. Віктора Петрова «Провідні етапи розвитку сучасного шевченкознавства»; проф. Ярослава Рудницького «Наголос у поезії Шевченка»; проф. Василя Лева «Лексика ранньої Шевченківської поезії»; проф. Сергія Жука «Скульптурні портрети Шевченка». Всі ці праці вийшли в 1947 р. ще й окремими відбитками й майже всі розійшлися [4, с. 13–14].

Перше видання УВАН, що появилось справжнім друком, це невеличка публікація з нагоди Шевченківської Сесії 1947 р. в Авгсбурзі «Автограф Шевченка 1857 року». Це видання одного Шевченкового листа з вступними поясненнями й фотографічним відбитком цього листа. Видання важливе для текстологічних дослідів над Шевченківською кореспонденцією і ще тим, що «ювілейне», бо видано його рівно в 90 років після його написання. Найбільше своїми розмірами видання УВАН в Німеччині, це праця двох українських учених Петра Курінного і Олекси Повстенка «Історичні пляни Києва» (Авгсбург, 1947 р. «ін-фоліо»). П. Курінний – директор Археологічного Відділу Історичного Музею в Києві й проф. Ол. Повстенко – відомий знавець Софійського Собору й архітектор – дають у своїй праці цінну збірку старих планів Києва та його ближчої околиці, починаючи з 1638 р. (з книги «Тератургими» Афанасія Кальнофойського) і завершують планом Києва 1888 р. Всі плани – достовірні фотографічні світлини з оригіналів, що зберігалися в Київському міському архіві, в Архіві

Києво-Печерської Лаври, в Церковно-Археологічному музеї колишньої Духовної академії в Києві, або в решті репродукції старших друкованих праць. Це видання УВАН дає якомога кращий образ топографічного розвитку столиці України з X століття до кінця XIX, і у цьому його велика вартість. До репродукції мап додано пояснення в чотирьох мовах: українській, англійській, французькій, німецькій, чим надано доступ до цієї праці всім науковцям світу. Частину накладу цієї книги опрацьовано в якісну обгортку й вона в такому вигляді є імпазантним й репрезентативним виданням [4, с. 14–15].

Поодинокі секції УВАН готували до друку свої «Збірники» й вони праця за працею виходили в друку. Перший том загального «Наукового Збірника» вийшов у 1952 р. в Нью-Йорку, а другий том у 1953 р. Найбільше на 1955 р. було опубліковано в УВАН археологічного матеріалу, у вигляді випусків «Археологічної Серії». Тут появилися цінні наукові розвідки: для збірника під загальним заголовком «Палеоліт України» праці проф. Ганни Закревської «Четвертинні відклади українського Полісся в межах Наддніпрянщини», та проф. Михайла Міллера «Палеоліт Надпоріжжя». Випуск другого археологічного збірника під загальним заголовком «Трипільська культура» вміщує розвідку відомого вченого д-ра Ярослава Пастернака «До проблеми поширення й хронології лінійнострічкової кераміки в Європі» із мапами та резюме в англійській та німецькій мовах. Остання праця цієї серії це розвідка проф. Н. Кордиш «Рибальство трипільської культури» (Авгсбург, 1949).

В серії «Література» вийшли станом на 1955 р. два числа, а саме: дослідження проф. Д. Чижевського «Культурно-історичні епохи» (Авгсбург, 1948) та проф. д-ра Л. Білецького «Віруючий Шевченко» (Вінніпег, 1949).

В серії «Книгознавство» опубліковано перше число «Бібліологічних вістей»: огляд Вол. Дорошенка «Літературно-Науковий Вісник» (Авгсбург, 1948); А. Животка «Нездійснені плани видання українських часописів» (Авгсбург, 1949) та Ю. Сірого «Із спогадів про українські видавництва» (Авгсбург, 1949).

З історичної серії з'явилася найвизначніша праця, підготовлена на широкій джерельній базі, дослідження проф. Бориса Крупницького «Гетьман Данило Апостол» (Авгсбург, 1948). В історично-літературній серії, названій «Шевченко та його доба», розпочато друк Шевченківського наукового збірника. Першим числом цього збірника вийшла монографія проф. Л. Білецького «Тарас Шевченко в Яготині» (Авгсбург, 1949). В серії математичній видано працю англійською мовою проф. Чудинова-Богун, в серії медичній «Фізіологічні основи патогенези невротичних і реактивних етапів» проф. М. Міщенко (Авгсбург, 1948), з англійським та німецьким резюме, а також праця проф. Б. Криницького «Вінклерівські химери й проблема організму як цілого» (Авгсбург, 1949). Цінною для медицини, етнографії та фармації є праця проф. Н.О. Осадчої-Янати «Лікарські рослини, що їх уживає населення Правобережної України в народній медицині» (Авгсбург, 1949). Підготовлена також праця проф. Дм. Зайцева «Матеріали до пізнання фавн жуків-скрипунуватних Лемківщини Лісових Карпат» (Авгсбург, 1949) й інші [4, с. 16–18].

УВАН у Німеччині спочатку складалася з фахових наукових груп. У 1947 році їх було вже 18 і вони об'єднували близько 150 науковців, які влаштовували наукові конференції, а раз на рік спільну для всіх груп Шевченківську конференцію. У березні 1947 р., під час Шевченківської конференції УВАН відбулася нарада керівних членів, на якій Д. Дорошенко оголосив свого листа в справі заступлення його, в зв'язку з його від'їздом: «З огляду на мій від'їзд з Американської зони і неможливість часто скликати нараду Керівних Членів, прошу п.п. Керівних Членів УВАН: проф. д-ра Л. Білецького, проф. д-ра Д. Чижевського, проф. д-ра Я. Рудницького, проф. д-ра П. Герасименка, проф. М. Ветухова, проф. д-ра Л. Чикаленка та одного з основоположників УВАН проф. Курінного і Секретаря Президії проф. В. Міяковського скласти Президіяльне Бюро для керування всіма справами Академії. Голова Президіяльного Бюра має бути моїм заступником. Рішення Президіяльного Бюра дійсні при чотирьох присутніх членах Бюра... » [9, с. 3]. Перший президент УВАН Дмитро Дорошенко за короткий час діяльності у Німеччині зміг налагодити плідну видавничу діяльність установи. Як зазначає українська дослідниця Г. Клинова-Дацюк, «Найактивнішими роками у функціонуванні УВАН були 1946 р. – перша половина 1948 р., коли її членами було проведено 50 наукових конференцій, де виголошено 239 наукових доповідей. Серед видань академії – монографія Б. Крупницького «Гетьман Данило Апостол», збірники праць «Шевченко і його доба», «Українські бібліологічні вісті» та інші» [8, с. 57].

18 квітня 1948 року на нараді керівних членів УВАН у Регенсбурзі було обрано перших 24 дійсних членів УВАН, а з кінця 1948 року, через виїзд великої частини еміграції за океан, осередок

УВАН в Авгсбурзі почав втрачати динаміку розвитку. У кінці 1947 року переїхав до Канади Дмитро Дорошенко, керівництво УВАН у Німеччині перейшло до Президіяльного бюро на чолі з Л. Білецьким, а 1949 року президію УВАН перенесено до Вінніпегу. Частина членів УВАН у 1950 році переїхали до США, там обрали тимчасову управу і заснували Фундацію УВАН, яка мала матеріально підтримувати діяльність Академії. Першим президентом УВАН у США був обраний Михайло Ветухів. Німецьке відділення (Бюро УВАН) з 1950 року очолив Петро Курінний, а секретарем став Василь Дубровський. Структура Німецького відділення складалася з таких секцій: історична (голова – проф. д-р Б. Крупницький), археологічна (голова – проф. д-р П. Курінний), етнографічна (голова – проф. д-р В. Щербаківський), класичної філології (голова – проф. д-р А. Коцевалов), права (голова – проф. д-р Ю. Панейко), економічна (заступник голови – проф. В. Мартос), сходознавства (голова – проф. д-р В. Державин), педагогічна (голова – проф. д-р Г. Ващенко). Окрім секцій у структурі очолюваної П. Курінним установи були Інститути: Вивчення проблем Східної Європи (голова – проф. В. Мартос), Краєзнавства (голова – проф. П. Курінний), Археологічної технології (голова – проф. П. Курінний), археографічний (заступник голови – проф. д-р Н. Полонська-Василенко). Структурними одиницями відділення УВАН у Німеччині були Комітет охорони пам'яток української культури на чужині, Національний депозит особливого довір'я і взаємної допомоги, пресове бюро. Інформаційними органами УВАН у Німеччині були два бюлетені: Бюлетень внутрішнього зв'язку (українською мовою) (циклостилеве видання) та Бюлетень зовнішньої наукової інформації Секцій [10, с. 66–67].

У фонді ВЗУ зберігаються окремі видання УВАН, деякі у кількох примірниках. Більша частка друкованої продукції УВАН з фонду ВЗУ видана УВАН у Канаді та УВАН у США. Що стосується друкованої продукції УВАН у Німеччині, то це кілька десятків одиниць зберігання. Ми зупинимося на окремих виданнях та їх книжкових характеристиках.

Серед видань УВАН у Німеччині праці, що вийшли у серії «Slavistica» (комплекти), як у зшитках, так і окремими книжечками. «Slavistica» – це «серія неперіодичних публікацій на теми з слов'янських мов, літератур, культури, етнографії, старовини, передісторії слов'ян тощо, з окремою увагою до проблематики слов'янського Сходу» (Slavistica, ч. 3). Тут представлені праці Інституту слов'янознавства УВАН за ред. Я.Б. Рудницького, книги (комплекти) мають загальну тверду палітурку, проте кожне число – це окреме видання у м'якій палітурці. На палітурці й титулі кожного числа зображено логотип УВАН (у колі, яке нагадує зображення гривні князя Володимира, бачимо тризуб, навколо якого напис латиною (•Ukrainensis•Libera•Academia•Scientiarum•). Книга «Slavistica I–X (комплект)» містить числа, видані в Німеччині та Канаді. Всі ці числа з'явилися з друку накладом Товариства Прихильників УВАН. Зокрема число 1 (Авгсбург, 1948. 29 с.) присвячене темі «Завдання слов'янської філології й українська славістика». У ньому стаття Степана Смаль-Стоцького «Найближчі завдання славістики», що є скороченим текстом статті «Найближчі завдання славістики і україністики» (с. 7–14), надрукованої у Ювілейному збірнику на пошану акад. М.С. Грушевського, Київ, 1928, УАН, стор. 609–616, обговореної у Авгсбурзі 19 серпня 1948 р. на Науковій конференції мовно-літературознавчої секції УВАН, присвяченій 10-річчю з дня смерті акад. С. Смаль-Стоцького. На звороті титульного аркуша чорно-біла світлина автора, у виданні вміщено й інші світлини з важливих заходів УВАН, а саме: відкриття Інституту слов'янознавства УВАН 19 серпня 1948 р. На світліні доповідачі й президія (проф. В. Чапленко, д-р І. Сидорук, проф. д-р Л. Білецький, проф. д-р І. Раковський, проф. д-р Я.Б. Рудницький). У цьому ж числі праця Я. Рудницького «Українська славістика та її завдання» (с. 8–15).

Число 2 серії «Slavistica» містить працю В. Чапленка «Українізми в мові М. Гоголя» (Авгсбург, 1948. 28 с.). Титул паралельно англійською мовою, а також англійською мовою подано анотацію; число 3 представляє працю І. Сидорука «Проблема українсько-білоруської мовної межі» (Авгсбург, 1948. 23 с.); число 8 видруковане німецькою мовою, містить працю І. Мірчука «Das Dämonische der Russen und den Ukrainern. Ein Beitrag zur Bestimmung der ukrainischen Weltanschauung = I. Мірчук. Український та московський чорт. До характеристики українського світогляду» (Авгсбург, 1950. 22 с.).

Із археологічної серії видань наявний Збірник І. «Палеоліт України», ч. I. Окрема книжечка у м'якій палітурці містить статтю проф., д-ра геологічних наук Ганни Закревської «Четвертинні відклади українського Полісся в межах Наддніпрянщини» (Авгсбург, 1948. 29 с.).

Серія «Книгознавство. Бібліологічні вісті I – ч. 3» представляє працю Юрія Сірого (Тищенко) «Із спогадів про українські видавництва» (Авгсбург, 1949. 12 с.). Книжечка малого формату, палітурка м'яка, папір економний (наразі розсипається), автор подає власний досвід просування української книги в народ, особисте становлення, як видавця і публіциста, автора книг для дітей, громадського діяча. Він співпрацював із Михайлом та Сергієм Грушевськими, В. Винниченком та іншими визначними діячами українського відродження першої чверті ХХ ст. Ю. Сірий свою діяльність на ниві книговидання та книгорозповсюдження (організація українських книгарень, видавництв «Лан», «Дзвін», завідування редакцією «Літературно-Наукового Вістника» у Києві, а також досвід видавничої праці в еміграції) подає в контексті суспільно-політичних подій, притаманних першій половині ХХ ст. (Сірий Ю. Із спогадів про українські видавництва. Авгсбург: Товариство прихильників УВАН, 1949. 12 с.).

Видання історичної секції УВАН представляє читачам працю д-ра Любомира Р. Винара «Князь Дмитро Вишневецький» (Мюнхен, 1964. 93 с.). Автор присвячує цю книгу професорові Олександрові Оглоблину. Книга подарована НБУВ з бібліотеки Анни Фігус-Ралько, Вінніпег, Канада. Книга в м'якій палітурці, папір порівняно кращої якості, титульний аркуш паралельно англійською мовою. Передмову до видання написала Наталя Полонська-Василенко. Зміст книги присвячено історичній добі і родоводу Дмитра Вишневецького; подано аналіз протитатарської боротьби і формування Козаччини; висвітлено приїзд Д. Вишневецького до Литви і його молдавську політику, полон і смерть князя. Автор розкриває образ Байди-Вишневецького в народній творчості і поезії та подає загальну характеристику діяча. Додатки містять джерела до історії України-Руси, 1556–1558, листування Сулеймана I з Жигмунтом Августом та інші матеріали до історії України XVI ст. Подано бібліографію, анотацію англійською мовою та покажчик імен. Книга унаочнена чорно-білими ілюстраціями (портрет Дмитра Вишневецького, гербовий знак князів Вишневецьких, карто-схеми окремих частин території України XVI ст. тощо).

Історична секція УВАН у 1966 р. (спільне видання УВАН у Німеччині та УВАН у США) видала монографію Олександра Оглоблина «Опанас Любисевич 1732–1805. Мюнхен; Нью-Йорк: Дніпрова хвиля, 1966. 194 с.». Книга в м'якій палітурці, папір, порівняно з попередніми виданнями, кращої якості. У верхній правій частині титулу один перекреслений «шестигранник», що свідчить про обмежений доступ читачів до даного видання до другої половини 80-х років ХХ ст. Автор присвятив працю своїм батькам. Передмову написала Н. Полонська-Василенко. Дослідження має дві анотації німецькою і англійською мовами та паралельний титульний аркуш англійською мовою, а також бібліографію та покажчик імен. Монографія присвячена особистості О. Любисевича, яскравого представника гуртка новгород-сіверських автономістів і належить до циклу досліджень О. Оглоблина «Історії Русів».

Книга «Панейко Юрій. Теоретичні основи самоврядування. Мюнхен: Українська вільна академія наук в Німеччині, 1963. 194 с.» має м'яку палітурку, надрукована на цупкому папері, містить титульний аркуш паралельно німецькою мовою, також резюме німецькою мовою, іменний і предметний покажчик. Дослідження складається з двох частин: у першій проаналізовано динаміку й методи дослідів самоврядних інституцій, історичні основи самоврядування та основні ідеї організації французького й пруського самоврядування та англійської локальної адміністрації; у другій частині автор розглядає самоврядування в політичному та правничому аспектах, з'ясовує суть самоврядування та нагляд над ним, аналізує вплив виборчих систем на фаховість у самоврядуванні, а також на територіальне самоврядування.

Серед друкованої продукції УВАН у Німеччині і книга Василя Плюща «Нариси з історії української медичної науки та освіти. Книга I (Від початків української державности до 19 століття). Мюнхен, 1970. 342 с.». Книга малого формату, у м'якій палітурці, шрифт дрібний. На титулі два «шестигранники», пізніше закреслені, що свідчить про цілковиту заборону доступу читачів до цієї книги. Передмову до видання написала Н. Полонська-Василенко. Назву паралельно подано німецькою і англійською мовами. Видання складається зі вступу та окремих нарисів, починаючи від діяльності першого українського ученого медика Євпраксії-Зої (ХІІ ст.), першого українського доктора медицини Юрія Дрогобича (Котермака) (ХV ст.) і першої вищої медичної школи в Україні до кінця ХVІІІ ст. Василь Плющ представляє маловідомі і невідомі імена українських медиків, які зробили значний вклад у розвиток медичної науки: Іван Полетика, Нестор Амбодик-Максимович, Данило Самойлович, Мартин Тереховський, Олександр Шумлянський, Никон Карпинський, Степан

Андрієвський, Іван Орлай де Кобро. Дослідження побудоване на широкій джерельній базі, автор подає список першоджерел та праць, складених на підставі першоджерел: видання старих часів, дисертації українських учених медиків у закордонних університетах у XVIII ст., друківані праці українських учених медиків XVIII ст., рукописні праці українських учених медиків XVIII ст., література з історії медицини (підручники, монографії, великі праці), статті в різних часописах та збірниках, основні підручники, монографії та довідники з історії України, енциклопедії, біографічні словники. Видання має покажчик прізвиськ та імен. Книга 2 «Нарисів з історії української медичної науки та освіти (Дев'ятнадцяте і двадцяте століття. 372 с.)» В. Плюща вийшла з друку у 1983 році в Мюнхені під егідою УВАН у твердій палітурці, на якісному папері, на початку книги вміщено чорно-білу світлину проф., д-ра медицини В. Плюща. Титул паралельно українською, німецькою і англійською мовами. Передмову до видання написав проф. д-р медицини Роман Осінчук. У тексті «Від автора» розкрито історію підготовки цієї праці та акцентовано увагу на її особливостях. Передмова, текст «Від автора» та «Вступ» подані паралельно й англійською мовою. Зміст видання розкриває українську медичну та суміжні науки в XIX ст. Окремо подано розвиток мікробіологічної науки, фармакології, фармації та фармакогнозії, а також гігієни, санітарії та санітарної освіти, хірургії, офтальмології, оториноларингології, галузі внутрішніх хвороб, акушерства та гінекології, рентгенології, онкології, пошесні хвороби, стоматології. Останній нарис присвячений медичній освіті в Україні. Після кожного нарису подано списки літератури. Завершує працю список імен. Видання, на нашу думку, є цінним здобутком, оскільки розкриває українську медичну традицію в теорії і практиці як окремий процес.

Праця Наталії Полонської-Василенко «Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина. Том I. 397 с.», вийшла друком у видавництві «Дніпрова хвиля» у 1965 році під егідою УВАН у Німеччині. Титульний аркуш паралельно німецькою мовою. На українському титулі проштамповано напис: *Bibliothek im Dr. A. Chajkowskoeho W. Petryshyn*. На початку праці чорно-біла світлина з портретним зображенням проф. Н. Полонської-Василенко. Текст від видавництва повідомляє, що «праця вміщує в собі незвичайно цікаві, а сьогодні, може й унікальні матеріали про останній етап у боротьбі Запоріжжя за його вольності, зібрані й опрацьовані авторкою на основі важливих джерельних матеріалів, що збереглися ще були в архівах Києва, Одеси, Дніпропетровського» (с. 5). Більша частина матеріалів та праць авторки, що вміщені в цьому виданні, друкувались у наукових збірниках в Україні в роках 1926–1940. Передмову до видання написав О. Оглоблин. Сама ж праця вміщує такі важливі дослідження, як: Історики Запоріжжя (Збірник на пошану акад. Д. Багалія, Київ, 1927); До історіографії Запоріжжя XVIII сторіччя (Записки історично-філологічного факультету Львівського університету, т. I, Львів, 1940); З історії останніх часів Запоріжжя (Записки історично-філологічного відділу ВУАН, ч. IX, Київ, 1926); До історії повстання на Запоріжжі 1768 року (Науковий збірник УВАН, ч. I, Нью Йорк, 1952); Зруйнування Запорізької Січі (Вісник ООЧСУ, ч. 7–8, Нью Йорк, 1955); Маніфест 3 серпня року 1775 в світлі тогочасних ідей (Записки історично-філологічного відділу ВУАН, кн. XII, Київ, 1927); Майно запорізької старшини як джерело для соціально-економічного дослідження історії Запоріжжя (Праці Комісії для виучування соціально-економічної історії України, т. I, Київ, 1931). Праця має покажчики: іменний та топографічних назв.

Книга «Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. Том II. 247 с.» надрукована в 1967 р. також в Мюнхені, в «Дніпровій хвилі». Містить два титульні аркуші: українською і англійською мовами. У передмові авторка пояснює, що цей том тісно зв'язаний з першим томом, він дає переважно документальну картину історії Південної України після зруйнування Запорізької Січі, розподілу «запорізької спадщини», соціальний та національний склад «спадкоємців» запорозьких козаків, господарства на запорозьких землях та адміністрації. Авторка пише у передмові: «Статті, що друкуються в цьому томі, були переважно надруковані у виданнях Української Академії Наук, і фірма Української Вільної Академії Наук підкреслює внутрішній зв'язок між цими академіями» (див. Передмову). Зміст видання має такі тематичні заголовки: Заселення Південної України в середині XVIII ст. (Чорноморський Збірник, Варшава, 1944 р., стор. 1–27); До історії першої Новоросійської губернії (1764–1774) (Науковий збірник Українського вільного університету, т. VI, Мюнхен, 1956, стор. 28–55); Перші кроки єврейської колонізації в Південній Україні (зі студій над історією колонізації) (Праці єврейської археографічної комісії УВАН, т. II, Київ, 1930, стор. 56–88); Південна Україна року 1787 (зо студій з історії колонізації) (Записки історично-філологічного відділу ВУАН, кн. XXV, Київ, 1930 р. стор. 157–164); Матеріали до історії гірничої промисловости Донбасу (Праці Комісії для виучення

соціально-економічної історії України. Т. I, 1931 р., стор. 165–188); Південна Україна після зруйнування Січі (Наукові записки Українського вільного університету, ч. 7, Мюнхен, 1965, стор. 189–216). Видання вміщує покажчик імен та топографічних назв. Обидві книги «Запоріжжя XVIII століття та його спадщина» мають солідний обсяг, м'які палітурки, надруковані на якісному папері, містять узгальнюючі таблиці статистичних даних у тексті.

Книжечка, що вийшла у серії «Slavistica № 78» «Чижевський Д. Культурно-історичні епохи. Авґсбург; Montreal: Накладом Т-ва прихильників УВАН, 1978. 16 с.» демонструє на палітурці і титулі вихідні дані українською і чеською мовами. На титулі проштампований напис: «J.V. Rudnyčuk collection», тобто ця книга потрапила до НБУВ з колекції Я. Рудницького. Виготовлена у м'якій палітурці, має зображення логотипу УВАН. Автор розглядає історію як культурну і стильову цілісність, пропонує модель культурно-історичної епохи, обґрунтовує думку про хвилеподібну теорію розвитку культурних стилів та історії.

Отже, УВАН у Німеччині з 1945 року діяла як важлива інституція комунікації зі світом, формувала на території західних держав об'єктивне уявлення про Україну, її науку і перспективи. Науковці УВАН піднімали в європейських наукових колах українське питання в його об'єктивному трактуванні, спонукали західних науковців до зацікавлення питаннями української науки як предметом наукового дослідження. Своїми ґрунтовними студіями вчені УВАН руйнували створену в радянській історіографії концепцію розвитку історичного знання і утверджували об'єктивну концепцію української науки, перш за все, в українознавстві, забезпечували своєю працею помітний поступ української науки у світі. Високу місію розвитку вільної української науки Академія у Німеччині успішно виконувала, а закладену нею тенденцію розвитку наукової думки продовжили українські вчені в Канаді та США. Друкована продукція УВАН у Німеччині з фондів НБУВ є найпереконливішим доказом утвердження позитивного іміджу України в світі та розвитку українознавства, яке в кінці 80-х років ХХ ст. та на початку ХХІ ст. стало доступне для українського читача і сприяло прискоренню процесів державотворення та реформування всіх сфер суспільного життя в Україні. У подальшому вважаємо за необхідне оприлюднити видавничі здобутки УВАН у Канаді та США, які зберігаються у фондах НБУВ, розкрити їх книжкові характеристики у порівнянні з виданнями перших років УВАН у Німеччині.

Список використаних джерел та літератури:

1. Атаманенко А. «Бюлетень» Української Вільної Академії Наук 1946–1947 рр. як джерело до вивчення діяльності УВАН у Німеччині. *Вісті УВАН*. Нью Йорк, 2004. Ч. 3. С. 31–45.
2. Атаманенко А. Літопис Української Вільної Академії Наук про наукові установи. *Український історик*. 2001. Рік XXXVIII. Ч. 1–4 (148–151). С. 179–194.
3. Атаманенко А., Хімка М. Літопис Української Вільної Академії Наук (1946–1948). *Українська періодика і сучасність*. Львів, 2005. Вип. 9. С. 188–194.
4. Безушко В., Рудницький Я. Видання УВАН у першому десятилітті: 1945–1955. *Літопис УВАН*. Вінніпег, 1955. Ч. 13. 22 с.
5. Винар Л. Відродження українського наукового життя після Другої світової війни: 1945–1952. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*. 2007. Вип. 9. С. 60–71.
6. Гриньох Н. Діяльність українських науково-історичних установ у Канаді в 50–80-і рр. ХХ ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*. 2007. Вип. 9. С. 129–138.
7. Клинова-Дацюк Г. Історичні дослідження в Українській вільній академії наук у Німеччині Ді-Пі періоду (1945–1952 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*. 2015. Вип. 23. С. 97–102.
8. Клинова-Дацюк Г. Українська вільна академія наук у Німеччині: виникнення та розвиток установи в 1945–1952 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2019. Вип. 52. Т. 2. С. 55–61.
9. Нарada керівних членів УВАН 28 березня 1947 року. Літопис УВАН. 1947. Ч. 5. 4 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/22239/file.pdf> (дата звернення: 09.08.2020).
10. Опацький І. Еміграційний період діяльності Петра Курінного. Емінак. 2018. № 2 (22). Т. 2. С. 65–71. URL: <http://dspace.udpu.edu.ua/xmlui/handle/6789/8826?show=full> (дата звернення: 15.09.2020).
11. Хімка М. «Літопис Української Вільної Академії Наук» як джерело до історії української науки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*. Острого, 2006. Вип. 6. С. 34–41.

References

1. Atamanenko A. «Biuletyn» Ukrainiskoi Vilnoi Akademii Nauk 1946–1947 rr. yak dzherelo do vyychennia diialnosti UVAN u Nimechchyni. *Visti UVAN*. NiuYork, 2004. Ch. 3. P. 31–45.
2. Atamanenko A. Litopys Ukrainiskoi Vilnoi Akademii Nauk pro naukovy ustanovy. *Ukrainskyi istoryk*. 2001. Rik XXXVIII. Ch. 1–4 (148–151). P. 179–194.

3. Atamanenko A., Khimka M. Litopys Ukrainskoi Vilnoi Akademii Nauk (1946–1948). *Ukrainska periodyka i suchasnist*. Lviv, 2005. Vyp. 9. P. 188–194.
4. Bezushko V., Rudnytskyi Ya. Vydannia UVAN u pershomu desiatylitti: 1945–1955. *Litopys UVAN*. Vinnipeh, 1955. Ch. 13. 22 s.
5. Wynar L. Vidrozhennia ukrainskoho naukovoho zhyttia pislia Druhoi svitovoi viiny: 1945–1952. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky*. 2007. Vyp. 9. P. 60–71.
6. Hrynokh N. Diialnist ukrainskykh naukovo-istorychnykh ustanov u Kanadi v 50–80-i rr. XX st. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky*. 2007. Vyp. 9. P. 129–138.
7. Klynova-Datsiuk H. Istorychni doslidzhennia v Ukrainskii vilnii akademii nauk u Nimechchyni Di-Pi periodu (1945–1952 rr.). *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky*. 2015. Vyp. 23. P. 97–102.
8. Klynova-Datsiuk H. Ukrainska vilna akademiia nauk u Nimechchyni: vynyknennia ta rozvytok ustanovy v 1945–1952 rr. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. 2019. Vyp. 52. T. 2. P. 55–61.
9. Narada kerivnykh chleniv UVAN 28 bereznia 1947 roku. *Litopys UVAN*. 1947. Ch. 5. 4 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/22239/file.pdf> (data zvernennia: 09.08.2020).
10. Opatskyi I. Emihratsiinyi period diialnosti Petra Kurinnoho. *Eminak*. 2018. № 2 (22). T. 2. P. 65–71. URL: <http://dspace.udpu.edu.ua/xmlui/handle/6789/8826?show=full> (data zvernennia: 15.09.2020).
11. Khimka M. «Litopys Ukrainskoi Vilnoi Akademii Nauk» yak dzherelo do istorii ukrainskoi nauky. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky*. Ostroh, 2006. Vyp. 6. P. 34–41.

Отримано: 10.11.2020 р.

Прорецензовано: 17.11.2020 р.

Прийнято до друку: 23.11.2020 р.

e-mail: yarolviv@gmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-174-184

Сенік Я. Українська справа у Вашингтоні в роки холодної війни (з архівних документів відділу рукописів ЛННБ України імені Василя Стефаника). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 174–184.

УДК 94(477).152: 930.2

Ярослав Сенік

УКРАЇНСЬКА СПРАВА У ВАШИНГТОНІ В РОКИ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ (З АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ ВІДДІЛУ РУКОПИСІВ ЛННБ УКРАЇНИ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА)

В статті розглядається діяльність української громади Вашингтона, УККА та його голови Л. Добрянського, їх співпраця з обома Палатами Конгресу США на підтримку української справи на основі архівних матеріалів з фонду меценатів О. і Т. Антоновичів, які вперше вводяться до наукового обігу.

Ключові слова: «Об'єднання українців Вашингтону» (ОУВ), Український Конгресовий комітет Америки (УККА), холодна війна, зовнішня політика США, Конгрес США, президент США, Омелян Антонович, Лев Добрянський.

Yaroslav Senyk

UKRAINIAN CAUSE IN WASHINGTON DURING THE COLD WAR (FROM THE ARCHIVAL DOCUMENTS OF THE MANUSCRIPT DIVISION OF THE VASYL STEFANYK NATIONAL SCIENTIFIC LIBRARY OF UKRAINE IN LVIV)

The article examines activities of the Ukrainian community in Washington in the 1950s and the 1960s. The relevant historical materials kept in the archives of Omelan and Tetiana Antonovych are submitted for scientific circulation for the first time. The papers relate to the activities of the Association of Ukrainians in Washington, headed by O. Antonovych, and of the Ukrainian Congress Committee of America, headed by L. Dobriansky, as well as to their cooperation with the US Congress in support of the Ukrainian cause.

The Ruthenians (Ukrainians) were already mentioned in the Senate document of the 61st US Congress in 1911. After the Second World War, the Ukrainian question came up on the agenda in connection with the formation of the United Nations. The center of Ukrainian political emigration has moved to the US.

At that time L. Dobriansky kept continuous contacts with members of the Congress. In 1959 both Houses of the Congress passed the Captive Nations Week Resolution submitted by L. Dobriansky. On June 7, 1960 the House of Representatives decided to issue the brochure known as "Europe's Freedom Fighter. Taras Shevchenko. 1814–1861 as an official House document". On June 27, 1964 President D. Eisenhower inaugurated the monument to Taras Shevchenko in Washington, DC. The US Congress celebrated the anniversary of the proclamation of Ukraine's independence on January 22, 1918 on annual ceremonial meetings with prayers for free Ukraine delivered by the Ukrainian priests. The US Senators and Representatives regularly included statements and letters from the Ukrainian organizations in the Congress Records.

Key words: Association of Ukrainians in Washington, Ukrainian Congress Committee of America (UCCA), Cold War, US foreign policy, US Congress, US President, Omelan Antonovych, Lew E. Dobriansky.

На початок ХХ ст. основною офіційною зовнішньополітичною доктриною США була доктрина ізоляціонізму, визначена Конгресом США 1783 р. Вашингтон розглядав «українське питання» як складову своєї політики щодо Росії, а пізніше – СРСР [4, с. 63; 11].

Про це писали науковці, які у різний час були активними членами Вашингтонської громади: К. Варварів¹ – у англomовній розвідці «Америка і українська національна справа в рр. 1917–1920»

¹ Варварів Кость Васильович, д-р (4 листопада 1924, Волинь – 6 квітня 1982, Сільвер Спрінг, шт. Меріленд) – учений, громадський діяч. Науковий співробітник у Колумбійському університеті (1952–1954) і Бібліотеці Конгресу (1956–1960). В Держдепартаменті США (від 1961): директор відділу до справ ЮНЕСКО, директор відділу планування; радник в Па-

(1977) [45], колишній дипломат Р. Смаль-Стоцький² у споминах про відношення США до України в 1918–1946 рр. (1958) [23], Я. Пеленський³ – у доповіді про взаємини між США і СРСР під час і після Другої світової війни (1962) [18].

В наші дні огляди подій подали О. Павлюк (1996) [17] та О. Сухобокова (2016) [25]. За океаном про окремі факти повідомили М. Климчак (2013) [14] та О. Дейчаківський (2018) [6]. У переліку згадок про українців та Україну в документах Конгресу США (1973) П. Заплітний стверджував, що про рутенців і русинів йшлося уже в документі Сенату 3-ої сесії 61-го Конгресу США в 1911 р. [9, с. 73].

Тоді ж в США пройшла ще одна акція. Коли стало відомо, що в Росії було заборонено відзначення сторіччя від дня народження Т. Шевченка, то Український Народний Союз⁴ звернувся до президента В. Вільсона⁵ з проханням висловити протест, який у березні 1914 р. був скерований до Санкт-Петербурга [25, с. 152; 37, с. 148–149].

У грудні 1916 р. о. П. Понятишин⁶, адміністратор Української греко-католицької дієцезії в США і голова Українського Народного Комітету⁷, висунув ідею широкої акції збирання пожертв для потерпілих від війни українців в Європі. Спархїальний адвокат В. Кернс (Kerns) залучив до цієї справи конгресмена від шт. Нью-Джерзі Дж. Гемілла⁸, а той у свою чергу – Дж. Тумулті⁹ – особистого секретаря президента В. Вільсона. 24 січня 1917 р. Дж. Гемілл подав проєкт резолюції до Комітету закордонних справ Палати Представників, в якій вперше було вжито слово «Ukrainian» поруч із словом «Ruthenian». В Сенаті резолюцію просували голова Комітету закордонних справ Г.К. Лодж¹⁰ і В. Гюз¹¹. 2 березня 1917 р. президент В. Вільсон підписав спільну резолюцію Конгресу як публічний закон № 52¹², яким 21 квітня 1917 р. було оголошено як Український День для збирання коштів для допомоги «знедоленим русинам» [19; 45, с. 356–357]. Технічною стороною Дня найбільше займався І. Добрянський, батько голови УККА Л. Добрянського [20, с. 70]. По всій країні 21 квітня 1917 р. було зібрано 84463,97 дол. [9, с. 74]. 25 серпня 1917 р. частина коштів надійшла до Української Центральної Ради в Києві. Українці зуміли провести успішну акцію завдяки підтримці з боку американських політиків в Конгресі та Білому Домі [6; 17, с. 38–39; 35; 37, с. 167–168].

рижі і одночасно заступник постійного представника США в ЮНЕСКО (1974–1978). Член і голова (від 1978) делегації США на 23-ох міжнародних конференціях. Заступник голови Вашингтонської Групи, двічі – голова «Об'єднання українців Вашингтону».

² Смаль-Стоцький Роман Степанович (8 січня 1893, Чернівці – 27 квітня 1969, Вашингтон) – філолог-славіст, громадський і політичний діяч. Дійсний член НТШ (1934). Дипломатичний представник ЗУНР (від 1919), радник посольства і посол УНР в Берліні (1921–1923). Професор УВУ в Празі, професор університетів у Варшаві (1924–1939) і Празі (1939–1945). У США (від 1947): професор історії, директор (1949–1965) Слов'янського інституту в університеті Marquette (Мілоукі, шт. Вісконсин), у Вашингтоні (від 1965) – в Католицькому університеті Америки, Семінарії св. Йосафата. Голова (від 1952), президент (від 1955) Головної Ради НТШ у США. Член Політради УККА (від 1951).

³ Пеленський Ярослав Богданович (нар. 12 квітня 1929, Варшава) – історик і політолог. Дійсний член УВАН, НТШ в США. Доцент Кінгс-коледжу (1958–1961), професор історії Американського університету у Вашингтоні (1964–1967), університету Айови (1967–1998). Президент Східноєвропейських досліджень інституту імені В. Липинського у Філадельфії (від 1987).

⁴ Український Народний Союз (УНС; Ukrainian National Association) – найстарша й найбільша братсько-забезпечена організація США, заснована 22 лютого 1894 р. у Шамокін (Пенсильванія) з ініціативи о. Гр. Грушки, який видавав з 1893 р. газету «Свобода» (пізніше – орган УНС).

⁵ Вільсон Томас Вудро (Thomas Woodrow Wilson; 28 грудня 1856, Стонтон, шт. Вірджинія – 3 лютого 1924, Вашингтон) – 28-й Президент США (1913–1921), історик і політолог, лауреат Нобелівської премії миру (1919). Перший президент, який відвідав з офіційним візитом Європу для участі в роботі Паризької мирної конференції. Його пропозиції були покладені в основу Версальського договору. Був одним з ініціаторів створення Ліги Націй, проте Сенат США відмовив у вступі до неї.

⁶ Понятишин Петро, о. (15 липня 1877, с. Семенів Тербовлянського р-ну Тернопільської обл. – 4 лютого 1960, Чикаго) – церковний і громадський діяч. У 1902 р. виїхав до США: директор друкарні газети «Свобода» (1908–1910), адміністратор Української католицької дієцезії в США (1916–1924).

⁷ Український Народний Комітет створений восени 1916 р. за сприяння української греко-католицької спархії, УНС і «Провидіння» для допомоги «старокрайовим братам, страдникам з причини війни». Головою був обраний о. П. Понятишин, заступником – С. Ядловський.

⁸ Гемілл Джеймс (James Alphonsus Namill; 30 березня 1877, Джерзі-Сіті, шт. Нью-Джерзі – 15 грудня 1941, Джерзі-Сіті, шт. Нью-Джерзі) – американський адвокат, політичний діяч від Демократичної партії, конгресмен (1907–1921). Очолював кілька Комітетів.

⁹ Тумулті Джозеф (Joseph Patrick Tumulty; 5 травня 1879, Джерзі-Сіті, шт. Нью-Джерзі – 9 квітня 1954, Олні, шт. Меріленд) – американський адвокат, політичний діяч, лідер ірландської католицької політичної громади, особистий секретар В. Вільсона (1911–1921).

¹⁰ Лодж Генрі (Henry Cabot Lodge; 12 травня 1850, Беверлі, шт. Массачусетс – 9 листопада 1924, Кембрідж, шт. Массачусетс) – доктор історії, сенатор-республіканець від штату Массачусетс.

¹¹ Гюз Вільям (William Hughes; 3 квітня 1872, Ірландія – 30 січня 1918, похований в Патерсон, шт. Нью-Джерзі) – американський політичний діяч від Демократичної партії, конгресмен (1903–1905; 1907–1912) і штату Нью-Джерзі.

¹² Public Law Resolution No. 52. US Statute at Large. 1917. Chapter 154. P. 999.

Конгресмен Дж. Гемілл напередодні Паризької мирної конференції подав в грудні 1918 р. до Комітету закордонних справ проект Резолюції¹³ про те, щоб Американська делегація підтримала «право українських територій на свободу, незалежність і самовизначення» [6; 17, с. 38–39; 23, с. 72; 37, с. 167–168; 45, с. 357]. Він кілька місяців працював радником невизнаної делегації українців США в Парижі [17, с. 52–53; 37, с. 169–170].

У Вашингтоні відтоді почали піднімати українське питання дедалі частіше. 2 травня 1921 р. сенатор Дж. Вотсон¹⁴ подав меморандум «У справі Східної Галичини» від українців штату Індіана. 12 липня сенатор Дж. Гарельд¹⁵ звернувся до Держдепартаменту з меморандумом «Про польські звірства і переслідування у Східній Галичині». 14 жовтня о. П. Понятишин і В. Кернс вели переговори у Вашингтоні [17, с. 112].

6 березня 1922 р. конгресмен від Пенсильванії Дж. Грегем¹⁶ вніс до Конгресу резолюцію про окуповані Польщею українські землі. 20 квітня відбулася ще одна аудієнція о. П. Понятишина. На початку червня президент В. Гардінг¹⁷ прийняв делегацію від з'їзду українців США. В кінці 1922 р. ще кілька конгресменів і губернаторів звернулися до Держдепартаменту щодо Східної Галичини. 3 березня 1923 р. українська делегація вручила В. Гардінгу меморандум у справі Східної Галичини [17, с. 120–121, 133, 135].

У 1929 р. сенатор Р.С. Коупланд¹⁸ подав внесення до уряду, щоб він іменував посла США при уряді УНР і, таким чином, визнав самостійність України [23, с. 70, 71], а в 1934 р. конгресмен Г. Фіш¹⁹ – резолюцію про Голодомор в Україні [6].

Д-р О. Антонович²⁰ подав у «Спогадах» одну з версій байки, яка побутує серед українців в діаспорі: «До війни, під час війни і зараз по війні українців тут [у Вашингтоні – Я.С.] майже не було, і вони могли навіть пожартувати, що найбільш впливовою особою і навіть з найвищими, і то особистими, зв'язками й контактами з Білим Домом і президентом був українець, який там виконував функцію прибиральника» [3, с. 26].

Цей міфічний українець, наближений до президента США, за кілька десятків років став реальною особою. Сталося це за надзвичайних обставин. Президент Дж. Ф. Кеннеді²¹ загинув 22 листопада 1963 р. у Далласі (шт. Техас). Наступного дня труна з його тілом була доправлена до Білого Дому у Вашингтоні, а в неділю, 24 листопада, перевезена для прощання до Капітолію. Урочисту процесію очолювали три капелани з Вашингтона: Френсіс Б. Сейр²², Джон С. Спенс²³ та Теодор Данусяр²⁴,

¹³ United States Congress, 65th Congress, 3rd Session, House Joint Resolution 369 of December 13, 1918 (House Document 1868).

¹⁴ Вотсон Джеймс (James Eli Watson; 2 листопада 1864, Вінчестер, шт. Індіана – 29 липня 1948, Вашингтон) – американський політичний діяч-республіканець, конгресмен (1895–1897; 1899–1909) і сенатор (1916–1933) від штату Індіана, другий офіційний лідер більшості Сенату (1929–1933).

¹⁵ Гарельд Джон (John William Harrel; 24 січня 1872, Моргантаун, шт. Кентуккі – 26 грудня 1950, Оклагома-Сіті, шт. Оклагома) – американський політичний діяч-республіканець, конгресмен (1919–1921) і сенатор (1921–1927) від штату Оклагома.

¹⁶ Грегем Джордж (George Scott Graham; 13 вересня 1850, Філадельфія – 4 липня 1931, Айсліп, шт. Нью-Йорк) – американський політичний діяч-республіканець, конгресмен від Пенсильванії (1913–1931).

¹⁷ Гардінг Воррен (Warren Gamaliel Harding; 2 листопада 1865, Блумінг-Грув, шт. Огайо – 2 серпня 1923, Сан-Франциско) – 29-ий Президент США (1921–1923) від Республіканської партії.

¹⁸ Коупланд Роял Самуель (Royal Samuel Copeland; 7 листопада 1868, Декстер, шт. Мічиган – 17 червня 1938, Вашингтон) – лікар-гомеопат, сенатор-демократ від Нью-Йорка (1923–1938).

¹⁹ Фіш Гамільтон (Hamilton Fish III; 7 грудня 1888, Гарісон, шт. Нью-Йорк – 18 січня 1991, Коулд Спрінг, шт. Нью-Йорк) – конгресмен-республіканець від штату Нью-Йорк (1920–1945), критик президента Ф.Д. Рузвельта, антикомуніст. Автор резолюції Палати Представників (5 травня 1930) про організацію комісії для розслідування комуністичної діяльності в США (відома як комісія Фіша).

²⁰ Антонович Омелян Миколович (6 лютого 1914, Долина, райцентр Івано-Франківської обл. – 28 лютого 2008, Львів) – доктор права (1943), громадський діяч, меценат. У США (від грудня 1949): представник ЗП УГВР у Вашингтоні (1951–1960), голова «Об'єднання українців Вашингтону» (1954–1958, 1960–1961), фермер (від 1960). 1980 р. разом із дружиною Тетяною Михайлівною заснував благодійну фундацію, лауреатами якої стали понад 70 осіб з України і світу. За їх кошти в Україні проведено реконструкцію корпусу Бакалаврської бібліотеки НаУКМА (Київ), реставрацію будівель ЛННБУ ім. В. Стефаніка (Львів), збудовано музей «Бойківщина» і монумент «Борцям за Українську державу» (Долина) та ін. Почесний громадянин Львова і Долини (2004).

²¹ Кеннеді Джон (John Fitzgerald Kennedy; 29 травня 1917, Бруклайн, шт. Массачусетс – 22 листопада 1963, Арлінгтон, шт. Вірджинія) – 35-й президент США від Демократичної партії. Обраний до Палати Представників (1946) і Сенату (1952). У 1961 р. став другим наймолодшим президентом в історії США.

²² Сейр Френсіс Б. (Francis Bowes Sayre Jr.; 17 січня 1915, Білий Дім, Вашингтон – 3 жовтня 2008, о. Мартаз Віньярдз, шт. Массачусетс) – священник, декан кафедрального собору у Вашингтоні (1951–1978), борець за громадянські права. Його мати – Джессі Вільсон, донька президента В. Вільсона.

²³ Спенс Джон (John Selby Spence; 19 травня 1909, Балтимор – 7 березня 1973, Вашингтон) – парох римо-католицької церкви Пресв. Серця; єпископ-помічник Вашингтона (від 17 березня 1964).

²⁴ Данусяр Теодор Джон, о. (28 червня 1929, Коговз, шт. Нью-Йорк – 12 серпня 1995, Нантікок, шт. Пенсильванія) – свя-

парох української парафії Пресв. Родини²⁵, особистий капелан і сповідник президента-католика Дж. Кеннеді у Білому Домі. Декан Френсіс Сейр – онук президента В. Вільсона, відомий захисник прав людини, був великим приятелем українців, які довгий час мали свою православну каплицю в його соборі [24; 26; 43].

Після Другої світової війни українське питання виходить на порядок денний у зв'язку з утворенням ООН. Україна стала однією з 49 країн-засновниць ООН. Закон про переміщення осіб 1948 р. дозволив прийняти близько 80 тисяч українських біженців у США. Центр української політичної еміграції перемістився до США [18, с. 72].

У той період Український конгресовий комітет Америки (УККА)²⁶, який від 1949 р. очолював професор Лев Добрянський²⁷, активно займався українським питанням у Конгресі [11]. З ним тісно співпрацював О. Антонович, якого громада Вашингтона обирала на посаду голови «Об'єднання Українців Вашингтону» (ОУВ)²⁸ впродовж чотирьох каденцій. Він також був представником ЗП УГВР²⁹ у Вашингтоні в 1950–1960 рр. [3, с. 26–29, 35–37, 39–41, 45].

О. Антонович залишив багаті архівні матеріали, які свідчать про інтенсивну діяльність української громади і численні успішні українські акції у столиці США в 1950-ті та 1960-ті рр.

Від 1954 р. біля Національної ялинки³⁰ перед Білим Домом влаштувалися передріздвяні святкування. Українці столиці долучили свій стенд роботи М. Шрамченка³¹. Щовечора протягом двох тижнів хор у вишиванках співав колядки та народні пісні. Цю акцію ОУВ проводило три роки поспіль, фотографії з якої відклались в архіві [3, с. 32–33; 27, арк. 1–8].

Щороку українські громади в еміграції влаштували два основні урочисті святкування: свято державності 22 січня і свято Т. Шевченка в березні. На свята Незалежності на чільних промовців ОУВ часто запрошувало американських політиків [3, с. 27, 32]. 1955 року вирішили організувати бенкет на честь державного свята 22 січня 1918 р. у ширшому масштабі, залучити українців з цілої Америки та деяких впливових американців. Члени управи Об'єднання виконували технічну й організаційну роботу святкування. Голова УККА Л. Добрянський, який мав політичні зв'язки у Конгресі і Республіканській партії, вислав від свого імені запрошення до членів Конгресу, в посольства, міжнародні представництва, національні товариства у США [15]. Кільканадцять американських політичних діячів, представників екзильних урядів прийняли запрошення. Дали письмову згоду про участь у бенкеті американські офіційні особи: капелан Сенату США Ф. Гарріс³², Голова Національного комі-

---

щеник УГКЦ, музичний діяч. Закінчив теологію (1954) і музичні студії (1966) в Католицькому університеті Америки, парох парафії Пресв. Родини (1955–1968), професор теології і диригент церковної музики Семінарії св. Йосафата у Вашингтоні. Парох у Джерзі-Сіті, у штатах Нью-Йорк, Нью-Джерзі, Пенсильванія та Вірджинія.

²⁵ Український Католицький національний Собор Пресвятої Родини (Ukrainian Catholic Shrine of the Holy Family) був збудований у Вашингтоні в 1986 р. і відкритий в 1999 р. Єпископ К. Богачевський призначив першого священика для організації парафії у Вашингтоні у 1949 р. Протягом наступних 30 років парафія чотири рази змінювала місце. Іван Павло II благословив Наріжний камінь храму 7 жовтня 1979 р.

²⁶ Український конгресовий комітет Америки (УККА; Ukrainian Congress Committee of America) – безпартійна організація, яка репрезентує українську громаду США від 1940 р. Домагався встановлення урядом дипломатичних зв'язків між Вашингтоном і Києвом, виступав за проголошення «Тижня поневолених народів», ініціював щорічні відзначення у липні; брав активну участь у спорудженні пам'ятника Т. Шевченка у Вашингтоні (1964), відзначенні 100-ліття української еміграції у США (1976–1977), щорічних відзначеннях Дня української державності в Конгресі США, в конгресах штатів та у деяких міських урядах.

²⁷ Добрянський Лев (Dobriansky Lew E.; 9 листопада 1918, Нью-Йорк – 29 січня 2008, Вашингтон) – доктор економіки (1951), громадсько-політичний діяч США. Дійсний член НТШ (1978), почесний доктор УВУ (1952). У Джорджтаунському університеті (від 1948; Вашингтон): професор економіки (від 1960) і директор Інституту порівняльної політики та економічних систем (від 1970). Посол США на Багамах (1982–1986). Консультант Держдепартаменту, Агенції міжнародних зв'язків і Палати Представників Конгресу США. Активний діяч Республіканської партії (1960–1970-ті). Голова УККА (від 1949). Автор резолюції Конгресу про щорічне проведення «Тижня поневолених народів» (1959), співорганізатор спорудження Меморіалу жертвам комунізму у Вашингтоні (2008) та ін.

²⁸ Об'єднання Українців Вашингтону (ОУВ) – громадська організація українців столиці США і околиці, створена у 1950-ті рр. Першим головою став Ю. Старосольський, наступники – К. Варварів і О. Антонович.

²⁹ Українська головна визвольна рада (УГВР) – орган політичного керівництва українським визвольним рухом, утворений в Україні влітку 1944 р. з ініціативи УПА й ОУН(б). У кінці 1944 р. за кордоном частина членів УГВР оформила Закордонне Представництво (ЗП УГВР), яке створило дослідницько-видавничий центр «Пролог» у Нью-Йорку (1952).

³⁰ Національна ялинка (The National Christmas Tree) – передріздвяне свято біля Білого дому у Вашингтоні, щороку ялинку традиційно запалював президент США. З 1954 р. почалися місячні святкування, відомі як «Хрест миру (Pageant of Peace)».

³¹ Шрамченко Микола (1909, Чернігів – 29 вересня 1968, Вашингтон) – живописець-реаліст, згодом експресіоніст. На еміграції в Німеччині, з 1949 року – у США.

³² Гарріс Фредерік (Frederick Brown Harris; 10 квітня, 1883, Ворчестер, Англія – 18 серпня 1970, Вашингтон) – пастор Методистської церкви у Вашингтоні (Foundry United Methodist Church) (1924–1955), капелан Сенату США (1942–1947, 1949–1969).

тету Республіканської партії А. Герман³³, три сенатори, 19 конгресменів, інші політики з дружинами. Проте більшість запрошених членів Конгресу, американських політиків та державних діячів, членів дипломатичних представництв прислали формальні листи із відмовою. Лише сенатор Дж. Кеннеді внизу листа до Л. Добрянського дописав кілька речень, в яких пояснив, що через попередні домовленості на Флориді не може прийняти запрошення [12]. На бенкеті, який відбувся 21 січня 1956 р. у Президентській залі готелю «Мейфлауер», були присутні понад двісті українців, які сиділи з американськими політиками зі свого штату за 30 столами. О. Антонович і Л. Добрянський мали короткі промови [3, с. 37–39; 28, арк. 1–2]. Усі підготовчі матеріали відклалися в архіві О. Антоновича [16].

Варто згадати, що О. Антонович, не маючи громадянства США, став членом Інаугураційного комітету новообраного президента США Д. Ейзенгауера [10, арк. 10–11]. Дж. Бройгіл³⁴, конгресмен від рідного округу О. Антоновича, вніс його до списку тих, хто отримував видання «Congressional Record»³⁵ [5, арк. 1].

15 липня 1953 р. відбулися слухання свідків у підкомісії закордонних справ Палати Представників щодо внесення 58-ої резолюції конгресмена Лоуренса Сміта у справі «нав'язання дипломатичних взаємин з Українською і Білоруською Радянськими Соціалістичними Республіками». О. Антонович подав точку бачення УГВР: «Коли б резолюція перейшла у закон, тоді це могло б мати велике, прос- то вирішальне значення стосовно міжнародного статусу України. Тоді йшлося б нам в Україні і тут та в світі лише про зміну режиму, а не про здобуття незалежності і визнання. Стейт-департамент³⁶ був проти цього» [3, с. 67]. На слуханнях свідчили професори Р. Смаль-Стоцький, Л. Добрянський, О. Грановський³⁷, Дж. Решетар³⁸, К. Меннінг³⁹ [33, с. 1–3].

Звіт О. Антоновича про слухання був надрукований в українській пресі, а наступного року його лист на підтримку 58-ої резолюції було внесено до Протоколу Конгресу [3, с. 67; 41, арк. 1]. О. Антонович від імені ОУВ подякував конгресмену Л. Сміту за підтримку 58-ої резолюції. Листи з подякою за сприяння українській справі отримували й інші конгресмени [2, арк. 1–4].

Резолюція в справі дипломатичних взаємин між Вашингтоном і Києвом, внесена знову у 1959 р., не була навіть розглянута.

Конгресмен Чарльз Керстен⁴⁰ у лютому 1954 р. пробував розширити дію Резолюції № 346 про спеціальний Комітет Балтійських народів на українців та інші поневолені народи [3, с. 34; 13, арк. 1]. Він же очолив Комітет щодо розслідування комуністичної агресії та силового включення Балтійських держав до СРСР, який провів велику акцію у дослідженні «більшевицької агресії поневолення та насильства неросійських народів в СРСР». 1954 року Комітет проводив слухання в Європі (понад

³³ Герман Альберт (A[lb]ert. B. Hermann) – виконавчий директор Республіканського національного комітету (Republican National Committee) (1949–1952, 1957–1961).

³⁴ Бройгіл Джоел (Joel Thomas Broymill; 4 листопада 1919, Гоупвелл, шт. Вірджинія – 24 вересня 2006, Арлінгтон, шт. Вірджинія) – американський політик, конгресмен-республіканець (1953–1974) від 10-го округу Вірджинії (включаючи Арлінгтон і Александрію).

³⁵ «Протокол Конгресу (Congressional Record)» – офіційне щоденне видання, яке друкується Державним видавничим бюро США (United States Government Printing Office) під час засідання Конгресу. Складається з чотирьох розділів: «Палата Представників», «Сенат», «Розширення зауважень» і «Щоденний дайджест». «Розширення зауважень (Extensions of Remarks)» містить промови та виступи, які не були виголошені під час відкритих засідань. Свідків у слуханнях Комітетів часто просять подати свої повноцінні свідчення «Для протоколу» і виголосити особисто лише резюме. Повний текст друкується у Томі «Заяви для Протоколу (Statements for the Record)». Раніше цей розділ називався «Додаток (Appendix)». Розділ «Щоденний дайджест (Daily digest)» появився в березні 1947 р.

³⁶ Стейт-департамент (англ. State Department) – Державний департамент США.

³⁷ Неприцький-Грановський Олександр (4 листопада 1887, с. Великі Бережці Кременецького р-ну Тернопільської обл. – 4 листопада 1976, Сан-Пауло) – учений, поет, художник. У 1913 р. емігрував на Захід, а потім до США, професор Міннесотського університету (від 1930), де організував український архів і бібліотеку. Активний громадський діяч, брав участь в установчій конференції ООН (1945), співпрацював з ЮНЕСКО, член Політичної Ради УККА.

³⁸ Решетар Джон (Reshetar John Steven; 14 липня 1924, Міннеаполіс, шт. Міннесота – 7 лютого 2015, Сіетл, шт. Вашингтон) – політолог, дійсний член УВАН. Викладав в Принстонському (1947–1955), Єльському університетах. Працював в Гарвардському (1950–1952) і Пенсильванському університетах (1955–1957). Від 1957 – у Вашингтонському університеті в Сіетлі, професор (1962–1989).

³⁹ Меннінг Кларенс (Manning Clarence Augustus; 1 квітня 1893, Нью-Йорк – 4 жовтня 1972, Плезантвіль, шт. Нью-Йорк) – славіст, україніст, політолог, перекладач. Дійсний член НТШ у США і почесний доктор УВУ (1948). Професор (від 1924), завідувач відділу східно-слов'янських мов (від 1940) Колумбійського університету. Відвідав НТШ у Львові на запрошення (1922).

⁴⁰ Керстен Чарльз (Charles Joseph Kersten; 26 травня 1902, Чикаго – 31 жовтня 1972, Мілуокі, шт. Вісконсин) – конгресмен-республіканець від 5-го округу штату Вісконсин (1947–1949, 1951–1955); голова Комітету щодо розслідування комуністичної агресії та силового включення Балтійських держав до СРСР в Палаті Представників (1953–1955). Консультант в адміністрації президента Д. Ейзенгауера у питаннях психологічної війни (1955–1956).

300 свідків) та в США, де зізнавали також українці. В результаті тривалих слухань Конгрес видав окремі брошури матеріалів про кожний народ. Велику допоміжну роботу для конгресменів, серед інших, виконав Л. Добрянський [3, с. 70–71; 36, арк. 1–14].

Влітку 1959 р. Л. Добрянський передав свій законопроект про поневолені народи до Конгресу, обидві Палати якого у липні прийняли закон про «Тиждень поневолених народів»⁴¹. Він писав пізніше: «Вперше наш уряд визнав, що існує багато поневолених народів в СРСР, ніж існує в так званій сателітній Європі. Шевченкова Україна є одна із них, найбільша в поневоленій Європі» [32, с. V].

Конгресмен Е. Дервінський⁴² в листі до О. Антоновича подав вияснення щодо спроби створити спеціальний Комітет поневолених народів (Committee on Captive Nations) в Палаті Представників та позицію Держдепартаменту США (21 вересня 1961) [7, арк. 1].

1956 року на сторінках української преси США появилася ідея спорудження пам'ятника Т. Шевченка у Вашингтоні [3, с. 104–105]. О. Антонович вислав лист з рекомендаціями щодо визначення місця для пам'ятника у Вашингтоні до Екзекутиви Крайового комітету пам'ятника Шевченкові [1, арк. 1]. УККА на чолі з Л. Добрянським безпосередньо займався реалізацією цього важливого проекту. Конгрес США одностайно схвалив публічний закон 86-749 від 13 вересня 1960 р. і президент Д. Ейзенгауер того ж дня підписав його. Закон дозволяв спорудження пам'ятника «українському поетові і борцеві за індивідуальну свободу і національну незалежність України в місті Вашингтоні на землі, що є власністю держави США» [3, с. 104–105; 32, с. VI].

До відзначення 100-ліття від дня смерті Т. Шевченка українська громада провела велику підготовчу роботу. Л. Добрянський, Р. Смаль-Стоцький, Дм. Галичин⁴³, кілька сенаторів і конгресменів дали свідчення в Конгресі в березні 1960 р. [32, с. V]. Науковці підготували до видання англomовний збірник статей про Т. Шевченка «Europe's Freedom Fighter. Taras Shevchenko. 1814–1861», який 7 червня 1960 р. Палата Представників ухвалила видати як офіційний документ (House Resolution 524). В брошурі поміщено портрет Т. Шевченка, «Передмову» Л. Добрянського, статті «Тарас Шевченко» К. Меннінга, «Бард України» Д. Дорошенка⁴⁴, «Тарас Шевченко і західноєвропейська література» Ю. Бойка⁴⁵, «Людина і символ» В.К. Метьюза⁴⁶, «Шевченко і євреї» Р. Смаль-Стоцького, «Шевченко і жінки» Л. Мишуги⁴⁷, «Релігія Т. Шевченка» К. Меннінга, «Додаток» (витяги із промов на слуханнях в Конгресі) [32].

27 червня 1964 р. президент Д. Ейзенгауер в присутності близько 100 тис. українців урочисто відкрив пам'ятник Т. Шевченка.

У той період Конгрес США щороку відзначав річницю проголошення Незалежності України 22 січня 1918 р., проводячи урочисті засідання з молитвами за вільну Україну та інші заходи в обох Палатах. 20 січня 1955 р. молитву за Україну в Палаті Представників провів архієпископ І. Теодорович⁴⁸,

⁴¹ «Тиждень поневолених народів» вперше було організовано в 1953 р., в 1959 р. надано офіційний статус з прийняттям резолюції Конгресу США. 17 липня 1959 р. президент Д. Ейзенгауер підписав закон (Public Law 86-90. Captive Nations Week Resolution). Президенти США щороку проголошували «Тиждень поневолених народів», який проходив протягом третього тижня липня і супроводжувався постановами і резолюціями Конгресу, масовими заходами протесту, публікаціями в американській пресі.

⁴² Дервінські Едвард (Edward Joseph Derwinski; 15 вересня 1926, Чикаго – 15 січня 2012, Оук-Брук, шт. Іллінойс) – американський політичний діяч польського походження, 12 разів обирався конгресменом від м. Чикаго (1959–1983), член Комітету міжнародних відносин Палати Представників.

⁴³ Галичин Дмитро (30 жовтня 1895, с. Дички Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл. – 26 березня 1961, Нью-Йорк) – політичний і громадський діяч, публіцист. Секретар (1933–1950) і голова (1950–1961) УНС, голова (1956–1961) УККА, виконавчий директор Комітету пам'ятника Т. Шевченка.

⁴⁴ Дорошенко Дмитро Іванович (8 квітня (27 березня) 1882, Вільно (нині Вільнюс) – 19 березня 1951, Мюнхен) – історик, державний і громадсько-політичний діяч. В еміграції (від 1920): професор УВУ у Відні, Празі, Мюнхені (1921–1951), Карлового в Празі (1926–1936) та Варшавського університетів (1936–1939). Президент УВАН у США (1945–1951).

⁴⁵ Бойко Юрій Гаврилович (справж. – Блохін; 25 березня 1909, Миколаїв – 17 травня 2002, Мюнхен) – літературознавець, славіст, громадсько-політичний діяч. Дійсний член УВАН (1958) і НТШ (1963). В еміграції в Німеччині (від 1944): професор, декан (від 1950) філософського факультету УВУ, його ректор (1965–1966); професор (від 1962) і габілітований професор (від 1966) університету Людвіга-Максиміліана.

⁴⁶ Метьюз В.К. (William Kleesmann Matthews) – професор університету Лондона (University of London).

⁴⁷ Мишуга Лука Теодорович (30 жовтня 1887, Новий Витків (нині с. Радохівського р-ну Львівської обл.) – 8 лютого 1955, Нью-Йорк) – державний і громадський діяч, журналіст, редактор. Дійсний член НТШ. В США (від 1921): співзасновник Об'єднання українських організацій в Америці (1922), УККА (1940) і ЗУАДАК (1944). Співредактор (від 1926) і головний редактор (1933–1955) часопису «Свобода».

⁴⁸ Митрополит Іоанн (в миру: Іван Теодорович; 6 жовтня 1887, с. Крупець Дубенського р-ну Рівненської обл. – 3 травня 1971, Філадельфія) – духовний діяч, ієрарх УАПЦ, митрополит УПЦ США та Канади.

а 21 січня в Сенаті – протоігумен провінції ЧСВВ М. Когут⁴⁹ [21, арк. 1, 3]. 21 січня 1958 р. молитву за український народ в Палаті Представників проголосив о. М. Войнар⁵⁰, ЧСВВ, а 22 січня в Сенаті – о. С. Галик-Голутяк⁵¹ [22, арк. 7–9].

41-у річницю української незалежності в Сенаті відзначали на спеціальному засіданні 23 січня 1959 р.: о. М. Бабак, віце-президент Коледжу Св. Василя в Стемфорді (шт. Коннектикут), виголосив молитву за український народ, а сенатор Т. Додд⁵² у промові пояснив, чому Сенат відзначає ця подію кожного року. Було вирішено спільну резолюцію (Senate Joint Resolution 20), а також листа Л. Добрянського надрукувати в Протоколі Конгресу. Виступи про Українську незалежність були зареєстровані також 27 і 28 січня [30, с. 3–8].

У Палаті Представників 22 січня 1959 р. о. Василь Олиник (Янгтаун, шт. Огайо) виголосив молитву. Конгресмен Д. Флад⁵³ в промові просив включити в Протокол свідчення голови УККА Л. Добрянського на слуханнях 6 жовтня 1958 р. в Підкомітеті з закордонних справ Палати щодо скорочення радіопрограм «Голосу Америки» на ряд неросійських народів СРСР [30, с. 9–16]. Всього в Палаті виступили 30 конгресменів [30, с. 16–32]. 13 членів Палати подали заяви до друку в розділі «Ukrainian Independence. Extension of Remarks. 22 Jan. 1959» [30, с. 33–40].

Подібні відзначення мали місце щороку і на місцях: контр-адмірал Дж. Ментц⁵⁴ промовляв перед відділами УККА 24 січня 1954 р. в штаті Іллінойс з нагоди Дня Української незалежності, проголошеного губернатором. 22 січня 1955 р. «Український день» проголосив губернатор штату Нью-Йорк, 23 січня – мер міста Нью-Йорк.

Конгрес США згадував про Україну не лише на урочистих засіданнях з нагоди річниць незалежності України, але також для внесення в Протоколи заяв і листів від УККА та інших українських організацій [9, с. 74].

3 серпня 1953 р. сенатор Дж. Кеннеді просив надрукувати промову Л. Добрянського в штабі 2-ої армії в Форт Мід в розділі «Appendix of Records» 83-го Конгресу США. Майбутній президент заявив: «Я знаю і підтримую зусилля відділів УККА в Бостоні, Пітсфілді, Нью-Бедфорді та інших містах Массачусетса на підтримку в США усвідомлення того факту, що Україна має довгу традицію незалежності» (переклад наш – Я.С.) [46, с. 1]. Сенатори просили також надрукувати промови Л. Добрянського на міжнародних конференціях 16 серпня 1952 р. у Філадельфії [40, с. 1] та 21-22 травня 1954 р. в Нью-Йорку [39, с. 1].

У Палаті Представників конгресмени просили внести до Протоколу Конгресу заяву Л. Добрянського з причини смерті Й. Сталіна [44, с. 1], його «дуже важливі свідчення» на слуханнях Спеціального Комітету про комуністичну агресію Палати Представників в Чикаго 18 жовтня 1954 р. [8, арк. 1–14; 31, с. 1], промову про незалежність України [42, арк. 1–2], частину лекції в Університеті Мічигана 9 грудня 1955 р. [38, с. 1].

Під час засідань 84-го Конгресу США конгресмен Ч. Керстен просив надрукувати лекцію Л. Добрянського, прочитану на запрошення проф. Р. Смаль-Стоцького в Інституті Славістичних студій університету Маркетт 22 лютого 1954 р. [29, с. 1], а конгресмен Л. Сміт 4 травня 1955 р. просив долучити до Протоколу свідчення Л. Добрянського в Підкомітеті Хартії ООН Сенату від імені загальнонаціональної організації УККА, який репрезентує півтора мільйона американців українського походження. Л. Сміт, зокрема, заявив, що це важливо «для публічної просвіти про головні поневолені народи в СРСР, особливо серед журналістів і коментаторів, які відомі своїми помилка-

⁴⁹ Когут Микола М., о., ЧСВВ (5 січня 1911, Нескевгонінг, шт. Пенсильванія – 30 січня 1971, Нью-Йорк) – генеральний консультор при Головній Управі ЧСВВ (від 1946), генеральний Секретар ЧСВВ, диктор Ватиканського радіо (1948–1953), протоігумен Провінції ЧСВВ у США (1953–1958, 1964–1970).

⁵⁰ Мелетій Войнар, о., ЧСВВ (15 жовтня 1911, с. Босько, повіт Сянік, Польща – 22 липня 1988, Глен-Ков, шт. Нью-Йорк) – професор церковного права, церковний історик. В США (від 1947): професор Новіціату ЧСВВ в Глен-Кові, віце-ректор Української Папської колегії ім. св. Йосафата в Римі (від 1953), професор східного канонічного права Католицького університету Америки у Вашингтоні (1955–1974).

⁵¹ Галик-Голутяк Степан, о. – парох православної церкви ім. св. Андрія в Лос-Анджелесі.

⁵² Додд Томас (Thomas Joseph Dodd; 15 травня 1907, Норвіч, шт. Коннектикут – 24 травня 1971, Олд-Лайм, шт. Коннектикут) – політичний діяч Демократичної партії, сенатор від штату Коннектикут (1959–1971), один із чільних прокурорів трибуналу в Нюрнбергу.

⁵³ Флад Даніель (Daniel John Flood; 26 листопада 1903, Гезлтон, шт. Пенсильванія – 28 травня 1994, Вілкс-Бері, шт. Пенсильванія) – прокурор, політичний діяч Демократичної партії, конгресмен (ірландського походження) від штату Пенсильванія (1945–1947, 1949–1953, 1955–1980).

⁵⁴ Ментц Джордж (George Francis Mentz; 1896 – 29 листопада 1957, Бетезда, шт. Меріленд) – контр-адмірал ВМФ США, очолював Міжнародну організацію у справах біженців (International Refugee Organisation; IRO).

ми», прирівнюючи Радянський Союз і Росію, називаючи ці поневолені народи нацменшинами та говорячи про 200 мільйонів росіян [34, с. 1].

Р. Смаль-Стоцький у споминах стверджував, що «Державний департамент виявив повнісіньке незрозуміння для українського питання» [23, с. 70]. Пройде ще кілька десятиліть, поки США визнають Україну як незалежну державу (26 грудня 1991 р.). Очевидно, що питання суверенітету вирішувалося в Україні, але безперервна багаторічна діяльність і послідовна підтримка ідеї незалежності України американськими українцями є незаперечною.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антонович О. Лист до Екзекутиви Крайового комітету пам'ятника Шевченкові. 1961 жовтня 23. Вашингтон. Маш. відпуск. *Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника (ЛННБУ). Відділ рукописів.* Ф. 282. Спр. 571. 1 арк.
2. Антонович О. Листи (4) до конгресменів Л. Сміта, А. Грателли, М. Фігана і Е. Дервінського. 1954 квітня 5; 1958 січня 3; 1958 січня 13; 1961 січня 6. Арлінгтон, шт. Вірджинія; Вашингтон. М. англ. Маш. відпуск. *ЛННБУ. Відділ рукописів.* Ф. 282. Спр. 529/1-4. 4 арк.
3. Антонович О. Спогади. Київ; Вашингтон: Місіонер, 2003. Т. 2. 568 с.
4. Білінський Я. Американсько-радянські взаємини і українська справа в 1917–1920 рр. *Сучасність.* 1962. Липень. Ч. 7. С. 63–70.
5. Бройгіл Дж. Лист до О. Антоновича. 1953 листопада 6. Вашингтон. М. англ. Маш. *ЛННБУ. Відділ рукописів.* Ф. 282. Спр. 585. 1 арк.
6. Дейчаківський О. 100 років підтримки свободи: Конгрес США та Україна: [Електронний ресурс]. *Історична правда.* 14 вересня 2018. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/09/14/152926/> (дата звернення: 22.08.2020).
7. Дервінський Е. Лист до О. Антоновича. М. англ. Маш. *ЛННБУ. Відділ рукописів.* Ф. 282. Спр. 598. 1 арк.
8. Добрянський Л. Communist Aggression against Ukraine and Other Non-Russian Nations in the USSR – свідчення на слуханнях Комітету про комуністичну агресію Палати Представників. 1954 жовтня 18. Чикаго. М. англ. Маш. *ЛННБУ. Відділ рукописів.* Ф. 282. Спр. 1334. 14 арк.
9. Заплітний П. Згадки про Україну й українців у Конгресовому Рекорді США. *Ювілейний науковий конгрес для відзначення століття НТШ / Головна рада Наукових товариств ім. Шевченка.* Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1973. С. 73–74.
10. Інаугураційний Комітет 1957 (Inaugural Committee 1957). Запрошення для д-ра О. Антоновича та його дружини на Інаугурацію новообраного президента Д. Ейзенгауера та віце-президента Р. Ніксона 21 січня 1957 р. 1957 січень. Вашингтон. М. англ. Друк. *ЛННБУ. Відділ рукописів.* Ф. 282. Спр. 666. Арк. 10–11.
11. Камінський Є. Україна у зовнішньополітичних доктринах США. *Українська державність у ХХ ст. (історико-політологічний аналіз).* Київ: Політична думка, 1996. URL: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r14.htm>. (дата звернення: 22.08.2020).
12. Кеннеді Дж. Лист до Л. Добрянського. 1955 січня 3. Вашингтон. М. англ. Маш. і рук. *ЛННБУ. Відділ рукописів.* Ф. 282. Спр. 505. 1 арк.
13. Керстен Ч. Лист до С. Скубіка [скеровано до О. Антоновича]. 1954 лютого 12. Вашингтон. М. англ. Маш. *ЛННБУ. Відділ рукописів.* Ф. 282. Спр. 823. 1 арк.
14. Климчак М. Досягнення української народної дипломатії в Америці на початку ХХ ст. 16 серпня 2013: URL: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/22935-dosyagnennya-ukrayinskoji-narodnoyi-diplomatiyi-v-americi-na-pochatku-xx-st.html (дата звернення: 26.08.2020).
15. Лист-запрошення на бенкет для вшанування 38-ої річниці проголошення Незалежності України. 1956 січня 21. Вашингтон. М. англ. Маш. *ЛННБУ. Відділ рукописів.* Ф. 282. Спр. 421. 1 арк.
16. Матеріали бенкету у 38-у річницю проголошення Незалежності України, який організували 21 січня УККА та ОУВ. 1956. Вашингтон. *ЛННБУ. Відділ рукописів.* Ф. 282. Спр. 421–514.
17. Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923). Київ: «КМ Academia», 1996. 188 с.
18. Пеленський Я. Українська справа у взаєминах межі США і СРСР під час і після Другої світової війни. *Сучасність.* 1962. Липень. Ч. 7. С. 71–84.
19. Понятишин П., о. Історія Українського дня. *Свобода.* Джерзі-Сіті, 1917. 31 березня. Ч. 38. С. 3; 3 квітня. Ч. 39. С. 3.
20. Понятишин П., о. Українська справа в Америці під час першої світової війни. *Ювілейний Альманах «Свободи». 1893–1953.* Джерзі-ситі, Н.-Дж.: УНС, 1953. С. 65–77.
21. Прес-реліз про молитву митрополита І. Теодоровича у зв'язку з 37-ою річницею проголошення Незалежності України в Палаті Представників Конгресу США 20 січня 1955 р.; Прес-реліз про молитву протоігумена провінції ЧСВВ о. М. Когути у зв'язку з 37-ою річницею проголошення Незалежності України в Сенаті Конгресу США 21 січня 1955 р. М. англ. Маш. *ЛННБУ. Відділ рукописів.* Ф. 282. Спр. 1352. Арк. 1, 3.
22. Прес-реліз про молитву о. М. Войнара, ЧСВВ в Палаті Представників Конгресу США 21 січня 1958 р.; Прес-реліз про молитву о. С. Галика-Голутяка в Сенаті Конгресу США 22 січня 1958 р. М. укр., англ. Маш. *ЛННБУ. Відділ рукописів.* Ф. 282. Спр. 1353. Арк. 7–9.
23. Смаль-Стоцький Р. Україна і Америка. *Ювілейний календар «Свободи» на 1958 рік. У 40-річчя проголошення Української державності.* Джерзі-Сіті: УНС, 1958. С. 70–78.
24. Смалько Е. Св. п. о. Т. Данусяр. *Свобода.* Джерзі-Сіті; Нью-Йорк, 1995. 21 вересня. Ч. 179. С. 4.

25. Сухобокова О. Українська громада США та українське питання в період Першої світової війни. *Американська історія та політика*. 2016. Вип. 1. С. 151–161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ahp_2016_1_23 (дата звернення: 29.08.2020).
26. Теодор Данусяр був капеляном похоронів Президента Кеннеді. *Свобода*. Джерзі-Сіті, 1963. 3 грудня. Ч. 227. С. 1.
27. Український стенд під час акції «Reagent of Peace» біля Білого Дому у Вашингтоні 15-30 січня 1956 р. Український хор під час акції «Reagent of Peace». 1956. *Вашингтон. ЛННБУ. Відділ рукописів*. Ф. 282. Спр. 416. 8 фотовідбитків.
28. Учасники бенкету для вшанування 38-ої річниці проголошення Незалежності України 21 січня в готелі «Мейфлауер». 1956. Вашингтон. *ЛННБУ. Відділ рукописів*. Ф. 282. Спр. 426. 2 фотовідбитки.
29. An American Policy of Liberation. Extension of Remarks of Hon. Charles J. Kersten of Wisconsin in the House of Repr. August 20, 1954. *Congressional Record: Proceedings and Debates of the 83^d Congress, Second Session*. Washington: US GPO, 1954. 6 р. *ЛННБУ. Відділ рукописів*. Ф. 282. Спр. 1370. 4 арк.; Спр. 1371. 3 арк. (A6392-A6394).
30. Celebration of the 41st Anniversary of Ukraine's Independence in the U.S. Congress. Speeches of Hon. Thomas J. Dodd of Connecticut and Hon. Daniel J. Flood of Pennsylvania et al. in the Senate of the United States and in the House of Representative. *Congressional Record: Proceedings and Debates of the 86th Congress, First Session*. US GPO, Washington, 1959. 40 р. *ЛННБУ. Відділ ОФК*. АНТ-668.
31. Communist Aggression Against Ukraine and Other Non-Russian Nations in U. S. S. R. Extension of Remarks of Hon. Michael A. Feighan of Ohio in the House of Repr. January 5, 1955. *Congressional Record: Proceedings and Debates of the 84th Congress, First Session*. Washington: US GPO, 1955. 8 р. *ЛННБУ. Відділ ОФК*. АНТ-668.
32. Europe's Freedom Fighter. Taras Shevchenko. 1814–1861. A documentary Biography of Ukraine's Poet, Laureate and National Hero. 86th Congress, Second Session. House of Representatives. Document No. 445. Washington: US GPO, 1960. 45 р. *ЛННБУ. Відділ рукописів*. Ф. 282. Спр. 1377. 23 арк.
33. Extension of U. S. diplomatic relations with Republics of Ukraine and Byelorussia : a Practical Step in America's Policy of Liberation. Extension of Remarks of Hon. Lawrence H. Smith. *Congressional Record : Proceedings and Debates of the 83d Congress, First Session*. Washington: US GPO, [1953]. 3 р. *ЛННБУ. Відділ ОФК*. АНТ-668.
34. Fact and Fantasy on Ukraine and Byelorussia in the U.N. Extension of Remarks of Hon. Lawrence H. Smith of Wisconsin in the House of Repr. May 4, 1955. *Congressional Record: Proceedings and Debates of the 84th Congress, First Session*. Washington: US GPO, 1955. 8 р. *ЛННБУ. Відділ ОФК*. АНТ-668.
35. A Hundred Years Ago Today, U.S. Congress and American People First Showed Their Care for Ukraine. Update. The U.S. – Ukraine Foundation [Washington]. April 21, 2017. Issue 11: URL: <https://myemail.constantcontact.com/A-Day-in-Ukrainian-American-History-.html?soid=1100917358001&aid=cCuPt1cfDcQ> (дата звернення: 26.08.2020).
36. The Kersten Committee Report on Red Aggression-Communism Established as Opiate of Nations : Committee on Communist Aggression Against Poland, Hungary, Czechoslovakia, Bulgaria, Rumania, Lithuania, Latvia, Estonia, Albania, Russia, Ukraine, Byelorussia, and other non-Russian Nations in the U.S.S.R. Speech of Hon. Charles J. Kersten of Wisconsin in the House of Repr. August 9, 1954. *Congressional Record : Proceedings and Debates of the 83d Congress, Second Session*. Washington: US GPO, 1954. 14 р. *ЛННБУ. Відділ ОФК*. АНТ-668.
37. Kuropas M. Ukrainian-American Citadel: The First One Hundred Years of the Ukrainian National Association. Boulder: East European Monographs, 1996. 658 р.
38. Lingering American Myths on Russia. Extension of Remarks of Hon. Michael A. Feighan of Ohio in the House of Repr. March 7, 1956. *Congressional Record: Proceedings and Debates of the 84th Congress, Second Session*. Washington: US GPO, 1956. 10 р. *ЛННБУ. Відділ ОФК*. АНТ-668.
39. Nationalism as a Weapon Against Communism. Extension of Remarks of Hon. Karl E. Mundt of South Dakota in the Senate of the United States. June 22, 1954. *Congressional Record: Proceedings and Debates of the 83d Congress, Second Session*. Washington: US GPO, 1954. 6 р. *ЛННБУ. Відділ рукописів*. Ф. 282. Спр. 1371. 3 арк. (A4551-A4553).
40. Russia's Iron Curtain in America. Extension of Remarks of Hon. Everett McKinley Dirksen of Illinois in the Senate of the United States. March 25, 1953. *Congressional Record : Proceedings and Debates of the 83d Congress, First Session*. Washington : US GPO, 1953. 6 р. *ЛННБУ. Відділ ОФК*. АНТ-668.
41. The Ukrainian Association of Washington, D.C., Supports House Concurrent Resolution 58. Extension of Remarks of Hon. Lawrence H. Smith of Wisconsin in the House of Repr. April 12, 1954. *Congressional Records Appendix*. Washington: US GPO, 1954. 1 р. *ЛННБУ. Відділ рукописів*. Ф. 282. Спр. 1371. 1 арк. (A3094).
42. Ukrainian National Independence. Truth or Fiction. Extension of Remarks of Hon. Michael A. Feighan of Ohio in the House of Repr. January 6, 1954. *Congressional Records Appendix*. Washington: US GPO, 1954. 2 р. *ЛННБУ. Відділ рукописів*. Ф. 282. Спр. 1371. 2 арк. (A32-A33).
43. Ukrainian Priest Takes Part in Funeral Cortege of President Kennedy. *Svoboda. The Ukrainian Weekly Section* (Jersey City, N.J.). 1963, December 7. No. 231. Section 2. P. 1.
44. The Unity of Fear in Imperialist Muskovy. Extension of Remarks of Hon. Michael A. Feighan of Ohio in the House of Repr. July 27, 1953. *Congressional Record: Proceedings and Debates of the 83d Congress, First Session*. Washington: US GPO, 1953. 6 р. *ЛННБУ. Відділ ОФК*. АНТ-668.
45. Warvariv C. America and the Ukrainian National Cause, 1917–1920. *The Ukraine, 1917–1921. A Study in Revolution*. Cambridge, 1977. P. 352–358.
46. Western Psychological Strategy Toward USSR: The Weapon of Enlightened Nationalism. Remarks of Hon. John F. Kennedy of Massachusetts in the Senate of the United States. August 3, 1953. *Congressional Record: Proceedings and Debates of the 83d Congress, First Session*. Washington: US GPO, 1953. 6 р. *ЛННБУ. Відділ ОФК*. АНТ-668.

References

1. Antonovych O. Lyst do Ekzekutyvy Kraiovoho komitetu pamiatnyka Shevchenkovi. 1961 zhovtnia 23. Vashyngton. Mash. vidpusk. *Lvivska natsionalna naukova biblioteka imeni V. Stefanyka (LNNBU). Viddil rukopysiv.* F. 282. Spr. 571. 1 ark.
2. Antonovych O. Lysty (4) do konhresmeniv L. Smita, A. Grately, M. Figana i E. Dervinskoho. 1954 kvitnia 5; 1958 sichnia 3; 1958 sichnia 13; 1961 sichnia 6. Arlington, sht. Virdzhyniia; Vashyngton. M. anhl. Mash. vidpusk. *LNNBU. Viddil rukopysiv.* F. 282. Spr. 529/1-4. 4 ark.
3. Antonovych O. Spohady. Kyiv; Vashyngton: Misioner, 2003. T. 2. 568 s.
4. Bilinskyi Ya. Amerykansko-radianski vzaiemyny i ukrainska sprava v 1917–1920 rr. *Suchasnist.* 1962. Lypen. Ch. 7. S. 63–70.
5. Broihil Dzh. Lyst do O. Antonovycha. 1953 lystopada 6. Vashyngton. M. anhl. Mash. *LNNBU. Viddil rukopysiv.* F. 282. Spr. 585. 1 ark.
6. Deichakivskyi O. 100 rokiv pidtrymky svobody: Kongres SShA ta Ukraina. *Istorychna pravda.* 14 veresnia 2018. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/09/14/152926/> (data zvernennia: 22.08.2020).
7. Dervinskyi E. Lyst do O. Antonovycha. M. anhl. Mash. *LNNBU. Viddil rukopysiv.* F. 282. Spr. 598. 1 ark.
8. Dobrianskyi L. Communist Aggression against Ukraine and Other Non-Russian Nations in the USSR – svidchennia na slukhanniakh Komitetu pro komunistychnu ahresiiu Palaty Predstavnykiv. 1954 zhovtnia 18. Chikago. M. anhl. Mash. *LNNBU. Viddil rukopysiv.* F. 282. Spr. 1334. 14 ark.
9. Zaplitnyi P. Zhadky pro Ukrainu y ukraintsi v Kongresovomu Rekordi SShA. *Yuvileinyi naukovyi kongres dlia vidznachennia stolittia NTSh. Holovna rada Naukovykh tovarystv im. Shevchenka.* Niu York; Paryzh; Sydnei; Toronto, 1973. S. 73–74.
10. Inauguratsiinyi Komitet 1957 (Inaugural Committee 1957). Zaproshehnia dlia d-ra O. Antonovycha ta yoho druzhyny na Inauguratsiiu novoobranoho prezydenta D. Eizenkhauera ta vitse-prezydenta R. Niksona 21 sichnia 1957 r. 1957 sichen. Vashyngton. M. anhl. Druk. *LNNBU. Viddil rukopysiv.* F. 282. Spr. 666. Ark. 10–11.
11. Kaminskyi Ye. Ukraina u zovnishnopolitychnykh doktrynakh SShA. *Ukrainska derzhavnist u XX st. (istoryko-politolohichnyi analiz).* Kyiv: Politychna dumka, 1996. URL: <http://litopys.org.ua/ukrxx/r14.htm>. (data zvernennia: 22.08.2020).
12. Kennedi Dzh. Lyst do L. Dobrianskoho. 1955 sichnia 3. Vashyngton. M. anhl. Mash. i ruk. *LNNBU. Viddil rukopysiv.* F. 282. Spr. 505. 1 ark.
13. Kersten Ch. Lyst do S. Skubika [skerovano do O. Antonovycha]. 1954 liutoho 12. Vashyngton. M. anhl. Mash. *LNNBU. Viddil rukopysiv.* F. 282. Spr. 823. 1 ark.
14. Klymchak M. Dosiahnennia ukraïnskoi narodnoi dyplomatii v Amerytsi na pochatku XX st. 16 serpnia 2013: URL: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/22935-dosyagnennya-ukrayinskoyi-narodnoyi-diplomatiyi-v-americi-na-pochatku-xx-st.html (data zvernennia: 26.08.2020).
15. Lyst-zaproshehnia na benket dlia vshanuvannia 38-oi richnytsi proholoshennia Nezalezhnosti Ukrainy. 1956 sichnia 21. Vashyngton. M. anhl. Mash. *LNNBU. Viddil rukopysiv.* F. 282. Spr. 421. 1 ark.
16. Materialy benketu u 38-u richnytsiu proholoshennia Nezalezhnosti Ukrainy, yakyi orhanizували 21 sichnia UKKA ta OUV. 1956. Vashyngton. *LNNBU. Viddil rukopysiv.* F. 282. Spr. 421–514.
17. Pavliuk O. Borotba Ukrainy za nezalezhnist i polityka SShA (1917–1923). Kyiv: «KM Asademia», 1996. 188 s.
18. Pelenskyi Ya. Ukrainska sprava u vzaiemynakh mezhy SShA i SRSR pid chas i pislia Druhoi svitovoi viiny. *Suchasnist.* 1962. Lypen. Ch. 7. S. 71–84.
19. Poniatyshyn P., o. Istoriia Ukrainskoho dnia. *Svoboda.* Dzherzy-Sity, 1917. 31 bereznia. Ch. 38. S. 3; 3 kvitnia. Ch. 39. S. 3.
20. Poniatyshyn P., o. Ukrainska sprava v Amerytsi pid chas pershoi svitovoi viiny. *Yuvileinyi Almanakh «Svobody».* 1893–1953. Dzherzi-syti, N.-Dzh.: UNS, 1953. S. 65–77.
21. Pres-reliz pro molytvu mytropolyta I. Teodorovycha u zviazku z 37-oiu richnytseiu proholoshennia Nezalezhnosti Ukrainy v Palati Predstavnykiv Kongresu SShA 20 sichnia 1955 r.; Pres-reliz pro molytvu protoihumena provintsii ChSVV o. M. Kohuta u zviazku z 37-oiu richnytseiu proholoshennia Nezalezhnosti Ukrainy v Senati Kongresu SShA 21 sichnia 1955 r. M. anhl. Mash. *LNNBU. Viddil rukopysiv.* F. 282. Spr. 1352. Ark. 1, 3.
22. Pres-reliz pro molytvu o. M. Voinara, ChSVV v Palati Predstavnykiv Kongresu SShA 21 sichnia 1958 r.; Pres-reliz pro molytvu o. S. Halyka-Holutiaka v Senati Kongresu SShA 22 sichnia 1958 r. M. ukr., anhl. Mash. *LNNBU. Viddil rukopysiv.* F. 282. Spr. 1353. Ark. 7–9.
23. Smal-Stotskyi R. Ukraina i Ameryka. *Yuvileinyi kalendar «Svobody» na 1958 rik. U 40-richchia proholoshennia Ukrainskoi derzhavnosti.* Dzherzi-Syti: UNS, 1958. S. 70–78.
24. Smalko E. Sv. p. o. T. Danusiar. *Svoboda.* Dzherzi-Syti; Niu-York. 1995. 21 veresnia. Ch. 179. S. 4.
25. Sukhobokova O. Ukrainska hromada SShA ta ukrainske pytannia v period Pershoi svitovoi viiny. *Amerykanska istoriia ta polityka.* 2016. Vyp. 1. S. 151–161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ahp_2016_1_23 (data zvernennia: 29.08.2020).
26. Teodor Danusiar buv kapelianom pokhonoriv Prezydenta Kennedi. *Svoboda.* Dzherzi-Syti, 1963. 3 hrudnia. Ch. 227. S. 1.
27. Ukrainskyi stend pid chas aktsii «Peagant of Peace» bilia Biloho Domu u Vashyngtoni 15-30 sichnia 1956 r. Ukrainskyi khor pid chas aktsii «Peagant of Peace». 1956. Vashyngton. *LNNBU. Viddil rukopysiv.* F. 282. Spr. 416. 8 fotovidbytkiv.
28. Uchasnyky benketu dlia vshanuvannia 38-oi richnytsi proholoshennia Nezalezhnosti Ukrainy 21 sichnia v hoteli «Meiflauer». 1956. Vashyngton. *LNNBU. Viddil rukopysiv.* F. 282. Spr. 426. 2 fotovidbytky.
29. An American Policy of Liberation. Extension of Remarks of Hon. Charles J. Kersten of Wisconsin in the House of Repr. August 20, 1954. *Congressional Record: Proceedings and Debates of the 83d Congress, Second Session.*

Washington: US GPO, 1954. 6 p. *LNNBU. Viddil rukopysiv*. F. 282. Spr. 1370. 4 ark.; Spr. 1371. 3 ark. (A6392-A6394).

30. Celebration of the 41st Anniversary of Ukraine's Independence in the U.S. Congress. Speeches of Hon. Thomas J. Dodd of Connecticut and Hon. Daniel J. Flood of Pennsylvania et al. in the Senate of the United States and in the House of Representative. *Congressional Record: Proceedings and Debates of the 86th Congress, First Session*. US GPO, Washington, 1959. 40 p. *LNNBU. Viddil OFK*. Ant-668.

31. Communist Aggression Against Ukraine and Other Non-Russian Nations in U.S.S.R. Extension of Remarks of Hon. Michael A. Feighan of Ohio in the House of Repr. January 5, 1955. *Congressional Record: Proceedings and Debates of the 84th Congress, First Session*. Washington: US GPO, 1955. 8 p. *LNNBU. Viddil OFK*. Ant-668.

32. Europe's Freedom Fighter. Taras Shevchenko. 1814–1861. A documentary Biography of Ukraine's Poet, Laureate and National Hero. 86th Congress, Second Session. House of Representatives. Document No. 445. Washington: US GPO, 1960. 45 p. *LNNBU. Viddil rukopysiv*. F. 282. Spr. 1377. 23 ark.

33. Extension of U. S. diplomatic relations with Republics of Ukraine and Byelorussia : a Practical Step in America's Policy of Liberation. Extension of Remarks of Hon. Lawrence H. Smith. *Congressional Record : Proceedings and Debates of the 83d Congress, First Session*. Washington: US GPO, [1953]. 3 p. *LNNBU. Viddil OFK*. Ant-668.

34. Fact and Fantasy on Ukraine and Byelorussia in the U.N. Extension of Remarks of Hon. Lawrence H. Smith of Wisconsin in the House of Repres. May 4, 1955. *Congressional Record: Proceedings and Debates of the 84th Congress, First Session*. Washington: US GPO, 1955. 8 p. *LNNBU. Viddil OFK*. Ant-668.

35. A Hundred Years Ago Today, U.S. Congress and American People First Showed Their Care for Ukraine. Update. The U.S. – Ukraine Foundation [Washington]. April 21, 2017. Issue 11: URL: <https://myemail.constantcontact.com/A-Day-in-Ukrainian-American-History-.html?soid=1100917358001&aid=cCuPt1cfDcQ> (Last accessed: 26.08.2020).

36. The Kersten Committee Report on Red Aggression-Communism Established as Opiate of Nations : Committee on Communist Aggression Against Poland, Hungary, Czechoslovakia, Bulgaria, Rumania, Lithuania, Latvia, Estonia, Albania, Russia, Ukraine, Byelorussia, and other non-Russian Nations in the U.S.S.R. Speech of Hon. Charles J. Kersten of Wisconsin in the House of Repr. August 9, 1954. *Congressional Record : Proceedings and Debates of the 83d Congress, Second Session*. Washington: US GPO, 1954. 14 p. *LNNBU. Viddil OFK*. Ant-668.

37. Kuropas M. Ukrainian-American Citadel: The First One Hundred Years of the Ukrainian National Association. Boulder: East European Monographs, 1996. 658 p.

38. Lingering American Myths on Russia. Extension of Remarks of Hon. Michael A. Feighan of Ohio in the House of Repres. March 7, 1956. *Congressional Record: Proceedings and Debates of the 84th Congress, Second Session*. Washington: US GPO, 1956. 10 p. *LNNBU. Viddil OFK*. Ant-668.

39. Nationalism as a Weapon Against Communism. Extension of Remarks of Hon. Karl E. Mundt of South Dakota in the Senate of the United States. June 22, 1954. *Congressional Record: Proceedings and Debates of the 83d Congress, Second Session*. Washington: US GPO, 1954. 6 p. *LNNBU. Viddil rukopysiv*. F. 282. Spr. 1371. 3 ark. (A4551-A4553).

40. Russia's Iron Curtain in America. Extension of Remarks of Hon. Everett McKinley Dirksen of Illinois in the Senate of the United States. March 25, 1953. *Congressional Record : Proceedings and Debates of the 83d Congress, First Session*. Washington : US GPO, 1953. 6 p. *LNNBU. Viddil OFK*. Ant-668.

41. The Ukrainian Association of Washington, D.C., Supports House Concurrent Resolution 58. Extension of Remarks of Hon. Lawrence H. Smith of Wisconsin in the House of Repr. April 12, 1954. *Congressional Records Appendix*. Washington: US GPO, 1954. 1 p. *LNNBU. Viddil rukopysiv*. F. 282. Spr. 1371. 1 ark. (A3094).

42. Ukrainian National Independence. Truth or Fiction. Extension of Remarks of Hon. Michael A. Feighan of Ohio in the House of Repr. January 6, 1954. *Congressional Records Appendix*. Washington: US GPO, 1954. 2 p. *LNNBU. Viddil rukopysiv*. F. 282. Spr. 1371. 2 ark. (A32-A33).

43. Ukrainian Priest Takes Part in Funeral Cortege of President Kennedy. *Svoboda. The Ukrainian Weekly Section* (Jersey City, N.J.). 1963, December 7. No. 231. Section 2. P. 1.

44. The Unity of Fear in Imperialist Muskovy. Extension of Remarks of Hon. Michael A. Feighan of Ohio in the House of Repr. July 27, 1953. *Congressional Record: Proceedings and Debates of the 83d Congress, First Session*. Washington: US GPO, 1953. 6 p. *LNNBU. Viddil OFK*. Ant-668.

45. Warvariv C. America and the Ukrainian National Cause, 1917–1920. *The Ukraine, 1917–1921. A Study in Revolution*. Cambridge, 1977. P. 352–358.

46. Western Psychological Strategy Toward USSR: The Weapon of Enlightened Nationalism. Remarks of Hon. John F. Kennedy of Massachusetts in the Senate of the United States. August 3, 1953. *Congressional Record: Proceedings and Debates of the 83d Congress, First Session*. Washington: US GPO, 1953. 6 p. *LNNBU. Viddil OFK*. Ant-668.

**КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКІ
ЗДОБУТКИ УКРАЇНСЬКОЇ
ДІАСПОРИ**

Отримано: 09.11.2020 р.

Прорецензовано: 17.11.2020 р.

Прийнято до друку: 20.11.2020 р.

e-mail: violetta.dutchak@ukr.net

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-186-193

Дутчак В. Засади взаємодії літератури і музичного мистецтва української діаспори упродовж XX – початку XXI ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острого, 2020. Вип. 31. С. 186–193.

УДК 94(477).15 : 82: 78

Віолетта Дутчак

ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ЛІТЕРАТУРИ І МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ УПРОДОВЖ XX – ПОЧАТКУ XXI СТ.

У дослідженні представлено аналіз методологічних засад взаємодії музики та літератури української діаспори періоду XX – початку XXI ст. Зокрема, у статті пропонується приклад аналізу такої взаємодії на прикладі бандурного мистецтва української діаспори. Рівні взаємодії розглянуті на зразках включення до бандурного репертуару обробок різножанрових фольклорних зразків, релігійно-духовної творчості, шевченкіани, творів на вірші українських поетів XIX – XX ст. Окремо аналізуються приклади співпраці композиторів і поетів (зокрема, Г. Китастого та І. Багряного).

Ключові слова: українська діаспора, музичне мистецтво, бандурне мистецтво, взаємодія музики й літератури, шевченкіана, обробки фольклору, співпраця композиторів та поетів.

Violetta Dutchak

PRINCIPLES OF LITERATURE AND MUSICAL ART INTERACTION OF THE UKRAINIAN DIASPORA DURING THE XX – EARLY XXI CENTURY

The study presents the methodological foundations analysis of the interaction between music and literature of the Ukrainian diaspora in the period of XX – early XXI century. In particular, the article offers an example of analysis of such interaction on the example of Ukrainian diaspora bandura art. Fundamental in the methodological analysis of the art interaction, and in particular literature and music, are the forms of emigrant (diasporic) worldview – conservative (traditional), synthesizing (unifying), and transforming (experimental). They are manifested in various forms of foreign artists' creative activity – editing (restoration) of ancient genres, their modification and metamorphosis. The concept of “meta-art” was used as the main methodological basis for the music and literature interaction analysis, which is aimed at finding mechanisms for a comprehensive analysis of the Ukrainian diaspora art within the historical stages (according to emigration waves) and within the territorial settlements that found its reflection in figurative-thematic, value-aesthetic, genre, stylistic priorities of artists and interpretation of their ideas and meanings. The levels of literature and musical art interaction are considered by the author of the article on the inclusion samples in the bandura repertoire of various genres arrangements of folklore, religious and spiritual creativity, “shevchenkiana”, and works based on the Ukrainian poems of the XIX – XX centuries. Among the musical and folklore samples are epos (dumas, historical songs), domestic, humorous, lyrical songs, and the latest genres of works of the liberation struggle – songs of Sich riflemen, rebel songs. Among the spiritual and religious works are psalms and chants, kolyadkas and shchedrivkas, as well as religious and liturgical compositions by D. Bortnyansky, A. Hnatyshyn, M. Haivoronsky, M. Lysenko, D. Sichynsky, and other works arranged for bandura ensembles or chapels. Shevchenkiana bandura repertoire includes arrangements of folk songs and author's works based on T. Shevchenko's poems for solo bandura players and ensembles, recorded in music editions and sound recordings.

Examples of cooperation between composers and poets in bandura art (in particular, H. Kytasty and I. Bahriany) are analyzed separately.

Key words: Ukrainian diaspora, music art, bandura art, interaction of music and literature, “Shevchenkiana”, folklore processing, cooperation of composers and poets.

На сьогодні більшість наукових напрацювань стосовно культури і мистецтва української діаспори у її територіальному і часовому розмаїтті передбачають диференційований фаховий підхід, спрямований на аналіз окремих видів мистецтва та жанрових зразків, що засвідчується багатьма науковими роботами – статтями, дисертаціями, монографіями, покажчиками і альбомами тощо.

Проте актуальним залишається узагальнення міжвидових мистецьких зв'язків, формування інтегральної площини функціонування мистецтва української діаспори в історичній динаміці національної культури упродовж ХХ століття і до сьогодні [21, с. 26]. Взаємодія різних видів мистецтва, спільна історична динаміка їх розвитку та стильова еволюція, єдність образно-тематичних пошуків митців, особливо в середовищі української діаспори потребують їх розгляду в цілісному системно-функціональному розгортанні. Найдавнішим за походженням є взаємозв'язок музики й літератури, який набуває особливого національно-ментального характеру в умовах формування діаспорних осередків як результату основних еміграційних хвиль з України.

Мистецтво становить особливий вид духовно-творчої діяльності людини, а його види (візуально-просторові, часові та візуально-часові) засвідчують певну систему взаємозв'язків та взаємовпливів. Оскільки література – універсальний вид мистецтва, то її взаємодія з іншими видами – живописом, скульптурою, музикою, архітектурою, театром, кіномистецтвом та ін., найбільш виразна за тематичними, жанровими, стильовими та символічно-смысловими рівнями.

Особливими площинами взаємодії літератури та музичного мистецтва є жанрово-видовий, стилістичний, фольклорний, авторський (вірші українських поетів ХІХ – ХХ ст. Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки; тексти українських авторів ХХ ст. – І. Багряного, Б. Лепкого, О. Олесь, ін.), образно-тематичний, національно-мітологічний, архетипний, концептуальний, аксіологічний (ціннісний) та ін., кожен із яких може стати основою для окремого вектору дослідження.

У дослідженні буття української еміграції упродовж ХХ століття пріоритетним стало визначення її здобутків у контексті нового наукового напрямку *діаспорознавства (діаспоріани)*. Якщо спершу більшість досліджень цього нового вектору стосувалися історії, політології, міжнародних відносин, соціології, то пізніше вони починають охоплювати більш конкретні сфери – мовознавство, літературознавство, окремі напрями мистецтвознавства (архітектуру, образотворче і декоративно-ужиткове мистецтво, музичне мистецтво, фольклор) [6, с. 56].

На противагу суто мистецтвознавчим, філософським й історично-культурологічним дослідженням українських вчених О. Афоніної [1], В. Корнієнка [9], Н. Кривди [10], Г. Макаренка [13], С. Маценки [14], О. Яковлева та В. Шульгіної [20] та ін., пропонують узагальнений розгляд культуротворчих процесів, розгляд мистецького процесу в контексті соціокультурної динаміки, що може слугувати певним прототипом системного дослідження і щодо таких процесів у середовищі української діаспори. Спроби комплексного аналізу взаємодії різних видів мистецтва, і зокрема, у середовищі української діаспори, сьогодні представлені в роботах багатьох прикарпатських вчених, зокрема Л. Дуди [2], І. Дундяк [3], В. Дутчак [4–7; 21], Г. Карась [8], Н. Кукурузи [11], Л. Курбанової [12]), О. Слоньовської [15; 16], Б. Тимківа [17], Н. Федорняк [18] та ін. Вищезгадані праці узагальнюють історично-стильові тенденції, творчий доробок окремих митців та мистецьких груп (колективів), пропонують нові синтезовані методологічні принципи аналізу мистецької й літературної творчості з урахуванням збереження і трансформації традицій національного мистецтва, торкаються й окремих компаративних аспектів функціонування різних видів мистецтва в іноетнічному середовищі країн поселення українців у світі [21, с. 28].

Метою статті є обґрунтування специфіки взаємодії музики та літератури в середовищі української діаспори упродовж ХХ – початку ХХІ ст. Окрім визначення загальних методологічних засад такої взаємодії, конкретизація представлена на прикладі функціонування бандурного мистецтва як напрямку, що повною мірою репрезентує і фольклорні зразки, і композиторську творчість на вірші українських поетів.

Жанрово-стильовий і образно-тематичний рівні взаємодії літератури і музики в українській культурі як материкової, так і діаспорної України, проявляються на утворенні міжвидових зв'язків між епосом (прозою), лірикою (поезією), драмою – як основних видів літератури, що втілюються в різноманітних музичних жанрах – опери, оперети, кантати, ораторії, солоспівів (романсів, пісень), хороших композицій, вокальних чи хороших циклів, музично-драматичних вистав, літературно-музичних композицій, синтезованих концертних форм та ін.

Фольклорний рівень взаємодії літератури і музики в середовищі української діаспори визначається взаємодією фольклорних текстів, фольклорних (казкових та мітологічних) образів, обрядових сюжетів та тем, що знайшли своє відображення у зразках музичного автентичного фольклору (зокрема, емігрантських і заробітчанських пісень), музичного фольклоризму (вторинного, реконструйованого фольклору), композиторських обробок та аранжуванні фольклорних зразків, сценічного (концерт-

ного) і фестивального представлення зразків музичного фольклору (автентичного і опрацьованого). Н. Федорняк зазначає, що «музичний фольклор може функціонувати як органічний елемент сільського побуту у його автентичній формі, а також як його вторинна форма – фольклоризм, в усіляких обробках, у сценічній виконавській практиці та композиторських трансформаціях» [18, с. 45].

Засадничими у методологічному аналізі взаємодії мистецтв, а зокрема літератури та музики, постають форми емігрантського (діаспорного) світогляду – консервуюча (традиційна), синтезуюча (об'єднуюча), трансформуюча (експериментальна) [4, с. 333]. Вони проявляються й у різних формах творчої діяльності митців зарубіжжя – редакція (реставрація) старовинних жанрів, їх модифікація та метаморфоза.

Основним методологічним підґрунтям аналізу взаємодії музики і літератури пропонується використання концепту «метамистецтво», що полягає у пошуку механізмів для комплексного аналізу функціонування мистецтва української діаспори в межах як історичних етапів (відповідно до еміграційних хвиль), так і в територіальних рамках країн поселення, що знайшла відображення у образно-тематичних, ціннісно-естетичних, жанрових, стильових пріоритетах митців та інтерпретації їхніх ідей та смислів [21, с. 32].

Метамистецтво (від англ. *metafiction*) – твір, найважливішим предметом якого є сам процес його розгортання, дослідження природи твору. Проте, в науковій літературі, зокрема в літературознавстві, зустрічаються й інші інтерпретації цього терміну – як мистецтво про мистецтво або метамодернізм. Поняття «метамистецтво» неодноразово застосовувалося в сучасному мистецтвознавстві та літературознавстві. Так, Світлана Маценка в монографії «Метамистецтво» [14] розглядає теоретичні проблеми термінотворення на межі літератури й музики, зокрема аналізує проблеми взаємодії мистецтв, їх спорідненості, інтеграції, пропонує своєрідний коментар до своєї попередньої монографії «Партитура роману». «Світлана Маценка не просто використовує альтернативні поняття для означення явищ, які традиційно пов'язують із категорією «синтезу мистецтв», а дає змогу досягнути феномен мистецтва *зсередини*, вийти за межі будь-яких пояснень і розумінь – проникнути в унікальну метасферу, де водночас співіснують і наші зворушені почуття, і збуджений розум» [19].

Термін «метамистецтво» дозволяє обґрунтувати внутрішню взаємодію різних видів мистецтва, зокрема музики й літератури, що базуються на спільних світоглядних, ментальних, націєдентифікаційних засадах, які особливо проявилися саме в середовищі української діаспори. Яскравим прикладом такої органічної взаємодії постає бандурне мистецтво, оскільки саме в ньому спостерігаються як вербальні (мовленнєві) символи, так і музичні (інтонаційні, ладові), що доповнюються символами матеріальними – самими інструментами (кобза/бандура) та духовними – традиціями кобзарства, що становлять філософську основу для функціонування світового бандурного мистецтва [5].

Основними напрямками взаємодії мистецтва бандурної музики (співу, гри) і мистецтва літератури (слова) є, першочергово, площина різнохарактерних фольклорних жанрів, шевченкіана, різностильова творчість композиторів на вірші українських поетів XIX–XX ст.

Упродовж усього часу розвитку бандури в діаспорі завжди залишалися популярними в бандурній виконавській творчості *музично-фольклорні зразки* – від епічних дум, історичних пісень до побутових, жартівливих, ліричних пісень, новітніх пісень визвольної боротьби – пісень січових стрільців, повстанських пісень, оскільки їх слово несло не лише тематичне, але й смислове навантаження, певну місію проповідування ідеї боротьби, волі, незалежності [7].

Також окремою виступає площина духовного бандурного репертуару, що представлена традиційною для кобзарства *паралітургійною творчістю* – псалмами й кантами, колядками й щедрівками, а також аранжованою для ансамблів чи капел бандуристів множиною *релігійно-літургійних творів* – Д. Бортнянського, А. Веделя, М. Гайворонського, А. Гнатишина, О. Кошиця, Г. Китастого, М. Лисенка, К. Стеценка, Д. Січинського та ін. – жанрів, які впродовж довгого часу в Радянській Україні були під забороною, натомість в середовищі діаспори отримали не лише розвиток, але й особливу сакральну-символічну місію.

Шевченкіана в репертуарі бандуристів постійно становила невід'ємну (поряд з епосом, народною піснею) й актуальну (ідеологічну, суспільно-політичну, патріотичну) складову. Слово поета стало для української нації виразником її духовності, її прагнень та ідеалів, її віри у своє майбутнє. Шевченкове слово уособлювало національну самоідентифікацію, розуміння й усвідомлення власної етнічної приналежності. Саме тому поезія Т. Шевченка своє особливе наповнення отримала в музичній інтерпретації представниками української еміграції, української діаспори, у т. ч. і бандуристами.

Шевченкіана зафіксована у виконавстві бандуристів зарубіжжя порівняно жанрово широко – у сольному (М. Теліга, В. Луців, Б. Шарко, В. Мота) та колективному (Капела бандуристів ім. Тараса Шевченка, Канадська Капела бандуристів, численні ансамблі) варіантах.

Сольна шевченкіана знайшла своє гідне місце в репертуарі співаків-бандуристів українського зарубіжжя. Серед них – бандурист Володимир Луців (Лондон, Великобританія). В. Луців у своїх музичних уподобаннях опирався на класично-академічний стиль, який вміло поєднав з національними музичними традиціями. Шевченкіану В. Луціва репрезентують «Невольник» (муз. А. Голуб), «Встає хмара з-за лиману» (муз. В. Ємця), «Бандуристе, орле, сизий» (музика народна), «Думи мої» (музика народна), «Гетьмани» (музика М. Лисенка) та ін. [4, с. 301].

Володимир Мота (Монреаль, Канада) – також автор обробок та аранжувань для бандури. Виконавська творчість співака-бандуриста зафіксована на двох компакт-дисках: «Бандурист» (2006) і «Твори Т. Шевченка в піснях» (2011), що присвячений 150-й річниці смерті Т. Шевченка. Диск «Бандурист» містить декілька шевченкових творів («Реве та стогне Дніпр широкий», «Над річкою в чистім полі», «Вітер віє, повіває»), а «Шевченківський» альбом охоплює відомі вірші поета, що стали предметом музичної обробки українських композиторів та народної творчості. Це, зокрема, композиції «Заповіт» і «Встає хмара з-за лиману» К. Стеценка, «Реве та стогне Дніпр широкий» Д. Крижанівського, «Три шляхи» Я. Степового, «Єсть на світі доля» А. Кос-Анатольського, «Гомоніла Україна» О. Тарнавської, а також мелодії народних пісень, здійснені виконавцем («Зоре моя вечірняя», «Плавай, плавай, лебедонько», «На розпутті кобзар сидить», «Вітер віє, повіває», «Тече вода в синє море», «Думи мої» та ін.). В. Мота пропонує власне прочитання шевченківських текстів крізь призму музики, часом оригінальну інтерпретацію відомих мелодій. Співак застосовує і традиційні для кобзарства речитативні епізоди, підкреслюючи, що в кобзарів слово завжди було домінуючим порівняно з грою [4, с. 305].

З іменем Шевченка пов'язана і діяльність багатьох солістів та музичних колективів українського зарубіжжя, серед яких Капела бандуристів ім. Т. Шевченка з м. Детройт (США). Окрема «місійна роль» Капели бандуристів розпочинається з 1941 року, коли вона відновлює роботу в окупованому фашистами Києві й обирає для себе назву – імені Тараса Шевченка. Ім'я Кобзаря стало символом Капели, а його ідеї – провідними національними постулатами для виконавців. Кардинально змінюється репертуар колективу. До нього входять патріотичні, раніше заборонені радянською цензурою, твори, у т.ч. шевченківські «Встає хмара з-за лиману», «Заповіт» та ін. Перший зі згаданих творів написаний її засновником Василем Ємцем для капели, що постала 1918 року в Києві за часів гетьманату Павла Скоропадського [4, с. 79–80].

З 1949 р. капела Г. Китастого, що постійно працює в США, місті Детройті, здійснила численні концертні турне, зафіксувала свою творчість у численних аудіозаписах на платівках і касетах. Багатолітній керівник капели Григорій Китастий створив чимало цікавих композицій, серед яких авторська сюїта «Грай, кобзарю» та численні обробки народних пісень на слова Шевченка. «Грай, кобзарю» – це своєрідна вокально-інструментальна сюїта тричастинної форми, в основі якої авторська музика та народні інструментальні танцювальні мелодії. Твір змальовує картину козацького відпочинку поміж військовими подіями, коли на перше місце виходили гуляння, веселощі, танці, що і відображає життєрадісний, веселий характер. Композиція в цілому надзвичайно звукообразна, містить видовишно-театралізований характер.

Капела також першою повернула із забуття твори Гната Хоткевича на слова Т. Шевченка. Керівник Капели бандуристів імені Т. Шевченка Володимир Колесник, який очолював її у 1984–1996 рр., спрямував всі зусилля на опанування капелянами усіх тонкощів харківського способу гри, що були детально описані Хоткевичем і використані у його мистецькій спадщині. Шедеври Г. Хоткевича, такі як «Байда», «Буря на Чорному морі», «Заповіт», органічно ввійшли до репертуару капели. У першому турі капели бандуристів ім. Т. Шевченка на історичній Батьківщині в 1991 році (під символічною назвою «Ми знов з тобою, Україно») вперше для вітчизняного слухача прозвучали такі твори, як «Заповіт» (на сл. Т. Шевченка), «Корчомка», «Байда», «Невільничий ринок у Кафі», «Буря на Чорному морі» [4, с. 316].

Загалом, багата дискографія Капели засвідчує незмінну популярність шевченківської тематики та її незмінну присутність у репертуарі впродовж багатолітнього функціонування колективу: «Встає хмара» В. Ємця, «Гайдамацька пісня» К. Стеценка, «Реве та стогне» Д. Крижанівського, «Заповіт» Г. Хоткевича, «Грай, кобзарю» Г. Китастого, «Сонце гріє» в обробці П. Потапенка та ін. [4, с. 442–458].

Також важливо, що окремий збірник освітньої комісії Товариства українських бандуристів 1987 року (упорядники І. Завадівська, І. Махлай) повністю присвячений шевченківській тематиці [4, с. 412]. До нього увійшли композиції К. Стеценка, П. Демуцького, В. Заремби, Л. Ревуцького, Я. Степового, А. Кос-Анатольського, А. Філіпенка, а також обробки бандуристів В. Ємця, Г. Китастого, М. Дейчаківського та ін.

Шевченківська тематика стала невід'ємною складовою репертуару Дівочої капели бандуристок (Детройт, США) під керівництвом Петра Потапенка («У тієї Катерини», муз. М. Лисенка, «У перетину ходила», муз. М. Федоріва) [4, с. 413].

1991 року в Торонто (Канада) відомий бандурист і дослідник Віктор Мішалов заснує і очолює Канадську Капелу бандуристів. Репертуар капели, побудований на традиціях українського кобзарства, включає епічні козацькі пісні, псалми, канти, гумористичні твори та сучасні композиції. До репертуару колективу, виданих аудіодисків («Canadian Bandurist Capella»-2004, «Play Kobzar»-2008) входять численні шевченківські твори, зокрема «Грай, кобзарю» (Г. Китастого), «Бандуристе, орле сизий» (в обр. Я. Орлова), «Реве та стогне Дніпр широкий» (в обр. Г. Китастого), «Встає хмара» (В. Ємця). Серед тематичних концертів колективу – програма «Слово Тараса» [4, с. 151].

Слід також згадати, що шевченкова поезія надихнула й українського композитора з США Юрія Олійника (н. 1930 р.) на написання рефлексії «До Шевченка: Дума про чорнобильське село» (на слова О. Гай-Головка).

Григорій Китастий – автор як масштабних вокально-інструментальних творів для капели бандуристів, так і мініатюрних віртуозних композицій для соліста-інструменталіста та для голосу з бандурою (пісні й думи). Слід відзначити ту незаперечну вартість, яку вона відіграла протягом довгого періоду в українському емігрантському середовищі, сприяючи збереженню національних традицій, будучи культуротворчим чинником, каталізатором багатьох музичних процесів, стимулятором розвитку репертуару бандуристів.

Масштабним за задумом і мистецькою вартістю є твір композитора «Поема про Конотопську битву» на тексти П. Карпенка-Криниці. Ця композиція, що написана для соліста і хору в супроводі бандур, за формою двочастинна та «асиметричнолукова», а за жанром може бути визначена як комбінована, що об'єднує ознаки думи, мадригалу, кантати. Як композитор Китастий зумів у цьому творі синтезувати досягнення як української, так і європейської музики.

Розмаїття творчої спадщини Григорія Китастого засвідчують і нотні публікації, що здійснювалися протягом 80-х років Освітньою комісією для кобзарських таборів, що діяла при Капелі бандуристів імені Т. Шевченка. Наступні видання творів Г. Китастого були здійснені вже в незалежній Україні. У збірнику «Під срібний дзвін бандур» (1993), упорядкованому Петром Потапенком, багаторічним керівником Дівочої капели бандуристок Детройта й диригентом Капели бандуристів імені Т. Шевченка (у 1960–1962 рр.), вміщено зразки аранжувань та обробок Григорія Китастого для чоловічого хору в супроводі ансамблю бандур.

Значною подією для бандуристів України та зарубіжжя стала збірка «Вставай, народе» (1996), що охоплює численний вокально-інструментальний доробок Григорія Китастого (солоспіви, хорові твори, композиції для ансамблів бандуристів).

Більшість творів першого розділу (для чоловічої капели бандуристів та мішаного хору в супроводі ансамблю бандур) написані на слова відомого письменника, громадсько-культурного діяча Івана Багряного (1907–1963). Це, зокрема, «Вставай, народе», «Марш Україна», «Пісня про Тютюнника», «Марш української молоді», – композиції героїко-патріотичного, урочисто-закличного характеру. Пісня «Вставай, народе» була особливо популярною в Капелі імені Т. Шевченка, вона часто звучала в концертах, на урочистих зібраннях. Весною 1948 року в Мюнхені, у межах святкувань Тижня української культури, саме цей твір Григорія Китастого на слова Івана Багряного був обраний для спільного виступу Капели бандуристів і хору «Україна», блискучу мистецьку інтерпретацію якого здійснив видатний український диригент Нестор Городовенко (1885–1964). Загалом, вокально-інструментальна творчість Г. Китастого та І. Багряного цілком відповідала ідеї державництва України, національній ідеї, боротьбі за її утвердження.

Одним з яскравих творів Григорія Китастого – «Дума про Симона Петлюру» на слова К. Даниленка-Данилевського, в основі якої кобзарський новотвір відомого харківського бандуриста І. Кучури-Кучеренка. Твір був записаний 1926 р., а входив він до репертуару кобзарів усієї Лівобережної України. У тексті думи – відгук на смерть видатного українського політичного діяча Симона Петлю-

ри (1926). Слухачі-очевидці побутування цієї думи в Україні не раз згадували спорідненість твору з піснею «На смерть Шевченка» як за змістом, так і за сумовитою протяжною мелодикою. У часи заборон мандрівні виконавці (зокрема, С. Пасюга) часто починали пісню про смерть Т. Шевченка, поступово переходячи на новітній текст про С. Петлюру. З кобзарськими думами твір має деякі спільні риси, що проявляються в інтонаціях мелодики (#IV, #VI ступені), насичених інструментальних переграх, сольних речитативах, типовому думовому супроводі (тремоляndo, глісандо, імітації мелодичних розспівів).

Не можна оминути ще однієї композиції Г. Китастого – пісні «Грай, кобзарю» на слова Т. Шевченка. Це – своєрідна вокально-інструментальна сюїта тричастинної форми, в основі якої авторська музика та народні інструментальні танцювальні мелодії. Твір змальовує картину козацького відпочинку поміж військовими подіями, коли на перше місце виходили гуляння, веселощі, танці, що й відображає життєрадісний, веселий характер. Композиція, у цілому, надзвичайно звукообразна, містить видовишно-театралізований характер.

Серед творів першого розділу збірника «Вставай, народе» слід особливу увагу звернути на композиції ностальгічно-ліричного характеру, які давно користуються популярністю в концертних програмах виконавців української діаспори. Серед них пісні на слова О. Підсухи «Як давно» та на слова Н. Калюжної «Нагадай, бандуро, співами» (обидві композиції написані для соліста, хору й капели бандуристів). Другий розділ збірки «Вставай, народе» охоплює вокальні твори в супроводі бандури: «Ой червона калинонько» (сл. О. Ільченка), «Вищий, вищий» (сл. М. Пироженка), дитячі пісні патріотичного і ліричного характеру «Йдуть дівчатка і хлоп'ятка», «Пошли нам, Боже» (сл. К. Перелісної), «Весна зимою» (сл. О. Ярового).

У творчому вокально-інструментальному доробку Григорія Китастого для бандури спостерігаємо розмаїття тематики, що відображає як картини природи, так і різноманітні емоційно-психологічні стани душі людини. Як щирий патріот Китастий не цурався і лірично-ностальгічних емоцій, співзвучних його життю і творчості.

Взаємодія літератури й музики у мистецтві української діаспори охоплює складний і багатоманітний процес – від ретрансляції традиційних музично-фольклорних жанрів через шевченкіану, як найбільш виразну ідентифікаційну площину духовності нації, її прагнень та ідеалів, її віри у своє майбутнє, до безпосередньої співпраці композиторів і письменників, музичного втілення літературних текстів. Ці процеси відобразили спільні напрями національного самовизначення митців через сукупні – вербальний (мовний) та інтонаційний (музичний) – ряди. Вони були спрямовані на опоетизування України як бажаної, але далекої й недосяжної Батьківщини; на відображення її історичного минулого як засобу збереження національної пам'яті, як підґрунтя боротьби за її волю і незалежність; на емоційно-психологічні характеристики людини (сприйняття природи, переживання, втрата, ностальгія).

Бандурне мистецтво діаспори виявляє значні композиторські та виконавські здобутки, зокрема, й на основі взаємодії літературної та музичної площин, що значною мірою уможливило збереження давніх кобзарських традицій та розвиток новаційних засад творчості.

Перспективними напрямками дослідження постає аналіз взаємодії інших видів мистецтва – як музичного (вокального, хорового), так і театрального (літературна композиція, інсценізація) – із літературою, у їх жанровій, стильовій та образно-тематичній диференціації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Афоніна О. Коди культури і «подвійне кодування» в мистецтві [монографія]. Київ: НАКККіМ, 2017. 314 с.
2. Дуда Л. Фольклорні жанри та їх трансформація у творчості для бандури: Дис. ... на здобуття канд. мист.: 26.00.01 – теорія та історія культури (мистецтвознавство) / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2016. 289 с.
3. Дундяк І. Українське церковне малярство другої половини ХХ – початку ХХІ століть (особливості функціонування, збереження, трансформації та відродження) [монографія]. Івано-Франківськ, 2019. 408с., 40 іл.
4. Дутчак В. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя ХХ – початку ХХІ століття [монографія]. Івано-Франківськ: Фоліант, 2013. 488 с.+ 72 іл.
5. Дутчак В. Бандурне мистецтво в системі музичної культури української діаспори ХХ – початку ХХІ ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»* / ред. колегія: І. Пасічник, Л. Винар, А. Атаманенко та ін. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. Вип. 23. С. 175–180. URL: <https://histj.oa.edu.ua/assets/files/Dutchak.pdf> (дата звернення: 14.09.2020 р.).

6. Дутчак В. Концепт «метамистецтво» в осмисленні здобутків української діаспори. *Музичне мистецтво ХХ століття: історія, теорія, практика: збірник наукових праць інституту музичного мистецтва Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка* / заг. ред. і упоряд. А. Душного. Дрогобич; Кельце; Каунас; Алмати; Баку: Посвіт, 2019. С. 56–63.
7. Дутчак В. Взаємодія музичної та літературної площини мистецтва української діаспори (на прикладі композиторської творчості для бандури). *Актуальні проблеми народно-інструментального виконавства в Україні: історія та сучасність: зб. наук. пр.* / Рівнен. держ. гуманіт. ун-т, Ін-т мистецтв: редактор-упорядник Л. Горіна. Рівне: Волин. береги, 2019. С. 54–63.
8. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття [монографія]. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2012. 1164 с.
9. Корнієнко В. Гуманітарні комунікативні системи як чинники європейської інтеграції. Україна та Франція: кроскультурний діалог: [монографія]. Київ: НАКККіМ, 2016. 432 с.
10. Кривда Н. Українська діаспора: досвід культуротворення [монографія]. Київ: Академія, 2008. 279 с.
11. Кукуруза Н. Жанри і форми літературної композиції у творчості діячів мистецтв української діаспори. *Мистецтвознавчі записки: зб. наук. праць*. Київ: Міленіум, 2014. Вип. 25. С. 208–214.
12. Курбанова Л. Різновекторна діяльність Павла Маценка в контексті української музичної культури ХХ століття: дис. ... канд. мист.: 26.00.01 – теорія та історія культури (мистецтвознавство) / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2019. 313 с.
13. Макаренко Г. Музика – як метамистецтво в ірраціоналістичній естетиці ХІХ століття: Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.08; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2000. 16 с.
14. Маценка С. Метамистецтво [монографія]. Львів: Априорі, 2017. 120 с.
15. Слоньовська О. Слід невліомого Протея: (міф України в літературі української діаспори 20-х – 50-х років ХХ століття) [монографія] / наук. ред. М. Ільницький. Вид. 2-ге. Івано-Франківськ: Плай; Коломия: Вік, 2007. 684 [2] с.
16. Слоньовська О. Ефект амальгами: Міф України в літературі української діаспори 20 – 50х років ХХ ст. [монографія]. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2016. 584 с.
17. Тимків Б. Мистецтво України та діаспори: дереворізьба сакральна й ужиткова [монографія]. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2009. 206 с.
18. Федорняк Н. Трансформація музичної фольклорної традиції у середовищі української діаспори Північної Америки: історико-виконавський аспект: дис. ... канд. мистецтвозн.: 17.00.03 – музичне мистецтво. Львів: ЛНМА, 2020. 316 с.
19. Челецька М. Інтермецо про літературу з ідеальним слухом. URL: <https://zbruc.eu/node/76291> (дата звернення: 19.09.2020).
20. Яковлев О., Шульгіна В. та ін. Синергетична парадигма простору культури [монографія]. Київ: НАКККіМ, 2014. 400 с.
21. Dutchak V. Methodological principles of complex research of Ukrainian Diaspora Art. *Art criticism: challenges of the XXI century: collective monograph* / A. Dushniy, V. Dutchak, A. Stashevskiy, M. Strenacikova, etc. Lviv; Toruń: Liha-Pres, 2019. P. 25–45.

References

1. Afonina O. Kody kultury i «podviine koduvannia» v mystetstvi [monohrafiia]. Kyiv: NAKKKiM, 2017. 314 s.
2. Duda L. Folklorni zhanry ta yikh transformatsiia u tvorchosti dlia bandury: Dys... na zdobuttia kand. myst.: 26.00.01 – teoriia ta istoriia kultury (mystetstvosnavstvo) / Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka. Ivano-Frankivsk, 2016. 289 s.
3. Dundiak I. Ukrainske tserkovne maliarstvo druhoi polovyny ХХ – pochatku ХХІ stolit' (osoblyvosti funktsionuvannia, zberezheniia, transformatsii ta vidrodzhenniia) [monohrafiia]. Ivano-Frankivsk, 2019. 408 s., 40 il.
4. Dutchak V. Bandurne mystetstvo ukrainskoho zarubizhzhia ХХ – pochatku ХХІ stolit' [monohrafiia]. Ivano-Frankivsk: Foliant, 2013. 488 s.+ 72 il.
5. Dutchak V. Bandurne mystetstvo v systemi muzychnoi kultury ukrainskoi diaspory ХХ – pochatku ХХІ st. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Istorychni nauky»* / red. kolehiia: I. Pasichnyk, L. Wymar, A. Atamanenko ta in. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 2015. Vyp. 23. S. 175–180. URL: <https://histj.oa.edu.ua/assets/files/Dutchak.pdf> (data zvernennia: 14.09.2020 r.).
6. Dutchak V. Kontsept «metamystetstvo» v osmyslenni zdobutkiv ukrainskoi diaspory. *Muzychne mystetstvo ХХ stolittia: istoriia, teoriia, praktyka: zbirnyk naukovykh prats instytutu muzychnoho mystetstva Drohobyt'skoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka* / zah. red. i uporiad. A. Dushnoho. Drohobych; Keltse; Kaunas; Almaty; Baku: Posvit, 2019. S. 56–63.
7. Dutchak V. Vzaiemodiia muzychnoi ta literaturnoi ploschchyny mystetstva ukrainskoi diaspory (na prykladi kompozytorskoi tvorchosti dlia bandury). *Aktualni problemy narodno-instrumentalnoho vykonavstva v Ukraini: istoriia ta suchasnist: zb. nauk. pr.* / Rivnen. derzh. humanit. un-t, In-t mystetstv: redaktor-uporiadnyk L. Horina. Rivne: Volyn. oberehy, 2019. S. 54–63.
8. Karas H. Muzychna kultura ukrainskoi diaspory u svitovomu chasoprostori ХХ stolittia [monohrafiia]. Ivano-Frankivsk: Tipovit, 2012. 1164 s.
9. Korniienko V. Humanitarni komunikatyvni systemy yak chynnyky yevropeiskoi intehratsii. Ukraina ta Frantsiia: kroskulturnyi dialoh: [monohrafiia]. Kyiv: NAKKKiM, 2016. 432 s.
10. Kryvda N. Ukrainka diaspora: dosvid kulturotvorennia [monohrafiia]. Kyiv: Akademiia, 2008. 279 s.
11. Kukuruzha N. Zhanry i formy literaturnoi kompozytsii u tvorchosti diiachiv mystetstv ukrainskoi diaspory. *Mystetstvosnavchi zapysky: zb. nauk. prats*. Kyiv: Milenium, 2014. Vyp. 25. S. 208–214.

12. Kurbanova L. Riznovektorna diialnist Pavla Matsenka v konteksti ukrainskoi muzychnoi kultury XX stolittia: dys. ... kand. myst.: 26.00.01 – teoriia ta istoriia kultury (mystetstvoznavstvo) / Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka. Ivano-Frankivsk, 2019. 313 s.
13. Makarenko H. Muzyka – yak metamystetstvo v irratsionalistychnii estetysi XIX stolittia: Avtoref. dys... kand. filos. nauk: 09.00.08; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. Kyiv, 2000. 16 s.
14. Matsenka S. Metamystetstvo [monohrafiia]. Lviv: Apriori, 2017. 120 s.
15. Sloniovska O. Efekt amalhamy: Mif Ukrainy v literaturi ukrainskoi diaspory 20 – 50 kh rokiv XX st. [monohrafiia]. Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2016. 584 s.
16. Sloniovska O. Slid nevlovymoho Proteia: (mif Ukrainy v literaturi ukrainskoi diaspory 20-kh – 50-kh rokiv XX stolittia) [monohrafiia] / nauk. red. M. Plynyskyi. Vyd. 2-he. Ivano-Frankivsk: Plai; Kolomyia: Vik, 2007. 684 [2] s.
17. Tymkiv B. Mystetstvo Ukrainy ta diaspory: derevorizba sakralna y uzhytkova [monohrafiia]. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria, 2009. 206 s.
18. Fedorniak N. Transformatsiia muzychnoi folklornoï tradytsii u seredovyshchi ukrainskoi diaspory Pivnichnoi Ameryky: istoryko-vykonavskyi aspekt: dys. ... kand. mystetstvozn.: 17.00.03 – muzychne mystetstvo. Lviv: LNMA, 2020. 316 s.
19. Cheletska M. Intermetso pro literaturu z idealnym slukhom. URL: <https://zbruc.eu/node/76291> (data zvernennia: 19.09.2020).
20. Iakovlev O., Shulhina V. ta in. Synerhetychna paradyhma prostoru kultury [monohrafiia]. Kyiv: NAKKKiM, 2014. 400 s.
21. Dutchak V. Methodological principles of complex research of Ukrainian Diaspora Art. *Art criticism: challenges of the XXI century: collective monograph* / A. Dushniy, V. Dutchak, A. Stashevskyi, M. Strenacikova, etc. Lviv; Toruń: Liha-Pres, 2019. P. 25–45.

Отримано: 15.10.2020 р.

Прорецензовано: 02.11.2020 р.

Прийнято до друку: 16.11.2020 р.

e-mail: sonia.mycak@anu.edu.au

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-194-207

Mycak S. Researching Ukrainian Australian literature: towards a literary history. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 194–207.

УДК 94(477).152:83(477)

Sonia Mycak

RESEARCHING UKRAINIAN AUSTRALIAN LITERATURE: TOWARDS A LITERARY HISTORY

The article is devoted to the study of the history of the development of Ukrainian literature in Australia. Analyzing Ukrainian literary life, the author focuses on its diversity. The chronological framework covers the period from the arrival of Ukrainian emigrants in the postwar period to 1991, geographically – Sydney and Melbourne as the most important centers of Ukrainian literary activity, but it is also noted that Ukrainian literature developed in other Australian cities. The article is based on a wide variety of source materials. Special attention is paid not only to the history of literary publications and their authors, but also to the activities of literary and cultural organizations and the role of Ukrainian periodicals in Australia. It is claimed that various organizations and associations were created by the first Ukrainian emigrants in the post-war period, which contributed to the development of the Ukrainian literary world.

Key words: Sydney, Melbourne, writer, Ukrainian literature, literary association, literary magazine, “Novyi Obrii” (New Horizon), bookstore.

Софія Мицак

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АВСТРАЛІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ДО ІСТОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ

Стаття присвячена дослідженню історії розвитку та поступу української літератури в Австралії. Аналізуючи українське літературне життя, авторка робить наголос на його розмаїтті. Хронологічні рамки охоплюють період від прибуття українських емігрантів у післявоєнний час та до 1991 року, географічно – Сідней та Мельбурн як найважливіші центри літературної діяльності українців, але при цьому також зауважено, що українська література розвивалася й в інших австралійських містах. Наукова розвідка написана на основі широкого кола джерельних матеріалів. Особлива увага приділяється не лише історії літературних видань та постатям їхніх авторів, а й діяльності літературно-культурних організацій, вивченню україномовної періодики в Австралії. Розповідається, що саме першими українськими емігрантами у післявоєнний час було створено різні організації та об'єднання, що сприяли популяризації українського літературного слова.

Доведено, що українське літературне життя в Австралії було доволі виразним, структурованим, добре організованим та продуктивним. Воно динамічно розвивалося завдяки безпосередній активній діяльності письменників, книговидавців, публікаціям в існуючих українських газетах, літературних журналах та функціонуванню українських бібліотек і книгарень, проведенню літературних вечорів тощо. Авторкою запропоновано власну схему, що ілюструє її бачення взаємозв'язків у розвитку українського літературного життя в Австралії.

Зазначено, що сприяли процвітанню української австралійської літератури й нелітературні громадські організації. Зокрема, це проявлялося в питаннях фінансування видання книг українських письменників, підготовки та публікації перекладів їхніх творів.

Окремо звертається увага на міжнародні зв'язки. Наприклад, Об'єднанням українських письменників «Слово», що було засновано в Нью-Йорку, час від часу видавалися твори українських письменників в Австралії.

Зауважено, що за кілька років після постання незалежної України з'явилася антологія українсько-австралійської літератури, а українські австралійські письменники почали публікувати свої роботи у часописах України, окремі з них вступили до Спілки письменників України.

Ключові слова: Сідней, Мельбурн, письменник, українська література, літературне об'єднання, літературний журнал, «Новий обрій», книгарня.

In recent years, Ukrainian-Australians have been celebrating 70 years of Ukrainian settlement in Australia, dating from the years when some 21,000 Ukrainians arrived on Australia's shores¹. They immigrated in a single wave as persons displaced through the Second World War and Soviet occupation of their homeland. There were men, women and children, young and old alike, and whilst subjected to Allied attacks, they had been victims of both Nazi and Soviet regimes. Amongst them were enforced slave-labourers, political dissidents, prisoners of war, homeless civilians, and those who had been deported, evacuated or otherwise forced to escape.

Despite challenging conditions, on arrival in Australia, Ukrainians quickly formed a networked community and organised social and cultural institutions and infrastructure. They established cultural and artistic organisations, dance troupes, choirs, theatrical societies, orchestras, women's groups, youth and scouting associations, sporting clubs, co-operatives, learned societies, newspapers and presses. They acquired property and built meeting halls, churches and schools. Community networks spread across Australia, in cities and larger regional centres.

A lively literary life also flourished. Authors, many of whom had begun writing prior to arrival in Australia, wrote largely in their native Ukrainian tongue. They wrote across all genres, producing poetry, prose, novels, plays, memoirs and essays in a wide range of subjects and styles.

The aim of my project² is to research and write a book-length history of Ukrainian literature in Australia; documenting seminal authors and publications and the cultural institutions which allowed for the production, distribution and circulation of literary texts. At first I envisaged that the timeframe to be studied would begin with the post-war arrival of Ukrainian 'displaced persons' and trace the development of Ukrainian writing in Australia up to the present day. However, given the amount of information which began to surface, I altered the scope of the project up to the year 1991, being the year Ukraine achieved independence. This would not only make the study more manageable but conceptually this would be an accurate periodisation, given the momentous shift which then occurred. Post-war arrival in Australia until the collapse of the USSR was a distinct and historic period of community and literary-cultural development, which deserves to be documented in its own right. Decisive and abrupt change occurred with the proclamation of Ukrainian sovereignty in 1991, after which a new phase of creative and communal life developed in connection with an independent Ukraine. I envisage that post-1991 Ukrainian writing in Australia could constitute a worthwhile future project in itself.

The project is not one of literary criticism; it is not a technical literary analysis of individual texts. Instead I take a scholarly book-history approach. I retain a focus on authors and texts; however, I am also compiling an account of literary-cultural organisations (institutions), in order to understand not only *who* (italic – S.M.) wrote and *what* was written, but *how* it was published, distributed and consumed. Firstly, this involves accessing texts and publications. I scan and catalogue bibliographical information of books published in Australia. In this, I am steadily working towards having as complete as possible a record of poems, short stories, novels, plays, anthologies and other publications by Ukrainian-Australian writers. Secondly, it is necessary to analyse Ukrainian-language newspapers and periodicals produced in Australia. These function as both primary and secondary sources in that they both publish and write about literature; over the years, newspapers have functioned as both producers and descriptors of the literature. Thirdly, sources for fieldwork include the archives and records of cultural organisations (held privately, by community organisations, or in State libraries). Fourthly, I undertake interviews with authors, readers and community activists within the Ukrainian-Australian community, although I was already equipped with a certain level of cultural competence and prior knowledge of the community before undertaking the project.

A number of issues have confronted me in this research. Firstly, assessment of newspaper and periodical archives has proven to be a much larger task than expected, partly because there are many years of print to assess but also because the literary activity was more substantial than one would expect. Ukrainian-language newspapers have proven to be an invaluable resource for two reasons: on the one hand, they printed poems and short stories; on the other hand, they reviewed new publications and reported on other

¹ According to official statistics, of the 170,700 refugees who arrived in Australia through the Displaced Persons Mass Resettlement Scheme (1947–1954), 14,500 were Ukrainians, who arrived in the years from 1948 to 1951 [1, p. 43]. However, Eugene Seneta has calculated a higher figure of 21,000, because ethnic Ukrainians could have given their country of birth as Poland, Russia, Austria, Bukovyna, Romania, Ruthenia, Czechoslovakia, Hungary or Germany, due to the changing borders of Ukraine and volatile wartime experiences [6, p. 88]. A significant number were also classified as «stateless» and thus would not have figured within the official number of Ukrainians [5].

² I am grateful for the support of the Ukrainian Studies Foundation in Australia, which is funding this research based at the Centre for European Studies at the Australian National University.

forms of literary activity within the community. This dual literary-journalistic function of both producing literary texts and reporting on literary activity has meant that my study of newspaper archives has been very productive but voluminous. Secondly, significant domestic travel across Australia is necessary in order to develop a national focus. I have prioritised study of the literary culture as it existed in the cities of Sydney and Melbourne, as these were arguably the most important centres of literary activity. However, cultural life thrived within Ukrainian communities in other cities and regional centres, and travel to those sites to undertake fieldwork is the ideal way to investigate the extent of literary activity which existed. Thirdly, whilst Australia's Ukrainian community has been remarkably structured and organisations have been highly interconnected, there exists no centralised community archive, at either a national or state level. This means there has been no single venue or facility in which documents and files could be deposited, meaning that preservation of archival material has been sporadic and dependent upon individuals. Unfortunately, this has resulted in significant loss of documentation. Further to this, archival documents have not on the whole been digitised, making access to them difficult and unpredictable.

Despite these challenges, I have made good progress and found that within the Ukrainian-Australian community a distinct and dynamic literary culture evolved, comprising the following agencies of production: authors, writers' associations, a literary advocate, newspapers and periodicals, literary journals and publishers. Distribution was achieved through booksellers and libraries. Institutions of reception took the form of academic and journalistic literary criticism, and literary education. An audience of readers has also been reached by way of reading clubs and community events.

Considering processes of material production, authors have had several avenues for publication. Community-based newspapers and periodicals played a monumental role. July 1949 saw the appearance of the first Ukrainian-Australian newspaper, *The Free Thought* («Вільна Думка»). Distributed as a weekly, by August of that same year the newspaper was publishing literary works by newly-arrived immigrant writers [4, p. 656]. This newspaper would go on to feature literary pages and even contained a literary supplement for several years. With time, other newspapers were established, such as *Ukrainian Settler in Australia* («Українець в Австралії») which also contained a «literary page».

Literary associations were founded as part of the cultural network in most cities. Arguably the most active writers' association was established in Melbourne in 1954. In 1976 it took the name of «Wasył Symonenko Arts and Literary Club» (Літературно-мистецький клуб імені Василя Симоненка). This Club held «Literary Evenings» (літературні вечори), featuring presentations about prominent Ukrainian writers, past and present, with readings of their work. Over a thirty-year period, this Club organised 102 such events [3]. There were also «Authors' Evenings» («авторські вечори») during which members of the Club read their own work.

The director of the Wasył Symonenko Arts and Literary Club was Dmytro Nytczenko (Дмитро Нитченко). He himself wrote under the pen name of Dmytro Chub (Дмитро Чуб) but perhaps even more importantly, he fulfilled the role of literary advocate. He was conscious of creating and maintaining a tradition of Ukrainian-Australian literature and a community of writers. He was a consistent and key networker who initiated opportunities for recital and publication. He encouraged potential writers and promoted the work of established ones.

One of his most important activities was editing and producing *The New Horizon* («Новий Обрій»), an *Almanac* («Альманах») subtitled *Literature, Art, Cultural Life* («Література, Мистецтво, Культурне життя») published every five years, beginning in 1954. *The New Horizon* was not the first literary journal, as *The Word: Ukrainian Monthly in Australia* («Слово: Український місячник в Австралії»), edited by Eugen Yu Pelenskyj (Євген Ю. Пеленський) had been published in Sydney in 1953. However, *The New Horizon* endured, becoming the most significant journal and record of Ukrainian-Australian literary culture.

Whilst authors could submit work to literary journals and community newspapers, they could also negotiate directly with publishers to have a book published. The first Ukrainian-Australian book published is thought to be *Pislia Oblohy Mista: Noveli* by Volodymyr Rusal's'kyj (Володимир Русальський «Після Облоги Міста: Новели»). The book *Katrusia: A Story* by Jurij Odlyha (Юрій Одлига «Катруся: Оповідання») is also thought to have been published in or before 1951³. Many books would be published in the following decades.

³ Details of the publisher and exact date of publication are not known as neither are shown on the book itself. However, research by Wolodymyr Motyka has ascertained that the book was published in Adelaide some time before 1951. I am indebted to Dr Motyka for the information he has provided (telephone interview 06.6.2016).

Once literary texts were published, there were two modes of distribution. Within the Ukrainian community, churches, schools and local community organisations (known as «Hromady» (громади)) established and maintained small but significant lending libraries. One example is the library of the Ukrainian community in Sydney (Бібліотека Української Громади в Сіднею) which was housed in the Ukrainian community hall (Український Народний Дім) owned by that organisation. The most significant church library was located in Melbourne in the Ukrainian Catholic Cathedral of Saints Peter and Paul (Петра і Павла Св. Апостолів Українська Католицька Катедра). The «Ukrainian Bishop's Library» (Бібліотека Єпископа) had a dedicated space and a sizeable collection of 14,000 volumes by the early 1990s [8, p. 24–25].

Readers purchased books from a variety of booksellers. In Sydney, Petro Serediuk (Петро Середюк) ran a bookstore (Книгарня) located within the premises of the Ukrainian Youth Association (Дім Української Молоді). It was mostly open on Sundays, at which time there was much communal activity. The business was still functioning in the 1990s and Serediuk would run advertisements in the newspaper, *The Free Thought* listing books for sale. Earlier in the literary life of the community, Fokshan Library & Book Supply (Українська Висилкова Книгарня в Австралії), based in Melbourne, functioned as an effective mail-order bookseller. An advertisement which featured on the back cover of the first issue of literary journal *The New Horizon* (1954) showed that the agency sold a wide range of material⁴. A very substantial catalogue was issued annually. Bayda Books, a company established in Melbourne by Yuri Tkacz (Юрій Ткач), exists to this day. It now sells on-line and a sizable catalogue is circulated regularly. Tkacz will often set up a book stall at a community concert, event or bazaar.

The reception of literary texts could to a certain extent be measured through two forms of literary criticism. Firstly, journalistic literary criticism was an effective way of informing the Ukrainian community and potential readers about new work. Volunteer reviewers assessed material and their reviews were published in community newspapers. Secondly, scholarly and critical work was professionally undertaken at two academic centres of Ukrainian Studies established within Australian universities: Monash University in Melbourne and Macquarie University in Sydney. The work of Professor Marko Pavlyshyn (Марко Павлишин) has been invaluable in establishing Ukrainian-Australian literature as a discipline and field of study. Notable also has been the work of Dr Halyna Koscharsky (Галина Кошарська).

Literary education was undertaken through community-run Ukrainian («Saturday») schools, which included Ukrainian-Australian literary material within their syllabi. Looking at the programme of the concert in commemoration of Ukrainian national poet Taras Shevchenko held by the Ukrainian Central School (Українська Центральна Рідна Школа імени Кн. Ольги) in Sydney in 1975, one sees that literary texts written by Ukrainian-Australians featured alongside poetry from Ukraine. One student recited the poem «My native land» («Рідний Край») by Lidiya Hayevs'ka-Denys (Лідія Гаєвська-Денис) whilst five students performed a play written by Wasyl Onufrienko (Василь Онуфрієнко) titled «Learn from your elders» («Вчиться у старших»). The role of community schooling in the promotion of Ukrainian-Australian writing was particularly evident in the so-called *Months of the Ukrainian Press and Book* («Місяці Української преси і книжки»). Each year, the national Ukrainian Central Education Council Australia (Українська Центральна Шкільна Рада) declared July and August to be a two-month campaign («Двомісячник книжки і преси») to promote the Ukrainian printed word, across Australia, in all places where Ukrainians had settled. During these two months, it was expected there would be literary festivals, readings and recitals, together with the sale of books and periodicals to complete private and community library collections [7].

Readers were also reached through reading or book clubs, quite formal organisations that met regularly to read and discuss literature. The Booklovers' Club (Гурток Книголюбів) in Sydney is a good example. It was established in 1976. The Booklovers' Club met regularly in the Ukrainian Community Hall (Український Народний Дім) and held scholarly and critical discussions. Usually a member of the group would present a lecture on an author or text of their choice.

Community events also provided a way for literary texts to be received. Poems in particular, were often recited at concerts and commemorations within the Ukrainian-Australian community. At times authors participated directly in this form of literary reception, by reading their own work. For an example, look to the 30th August 2015, at the concert held in Sydney to commemorate the 24th anniversary of Ukrainian independence. The programme featured two poets reading their own work: Luiba Moskal (Люба Москаль) recited her poem

⁴ Fiction, poetry, religious and scholarly material, textbooks for learning English, dictionaries, children's literature, school textbooks, musical scores, songbooks, patterns of embroidery, maps of Ukraine, books about Ukraine written in English, and subscriptions for many journals and magazines.

«Ukraine» («Україна»), and Anna Dovirak (Анна Довірак) read her poem «Ukraine united» («Україна єдина»). The previous year, the Independence Day concert had featured the work of another Ukrainian-Australian author, Bozhenna Kowalenko (Боженна Коваленко) from Melbourne. Reciter Kateryna Atamaniuk (Катерина Атаманюк) recited Kowalenko's poem «Live, Ukraine» («Живи, Україно»).

How should we understand all these forms of literary activity? How are they interconnected? I would argue that these agencies and institutions relate to each other collectively in the form of a literary field. The following model represents the network of literary institutions and agents of material and symbolic production, distribution and reception. Elsewhere the theoretical genesis of the model has been explained, as it is based on field theory and derived from an existing scheme of the literary field in contemporary Western societies⁵. Using the model to describe the structure and processes of literary production, distribution and reception which constitute the Ukrainian-Australian literary field will give a reliable account of Ukrainian-Australian literary culture and illustrate the ways in which literary texts have been produced, circulated and consumed within the Ukrainian community in Australia.

There are some other factors to consider, in researching the history of Ukrainian literature in Australia.

One is the role non-literary community organisations have played. Cultural organisations within the Ukrainian-Australian community occasionally provided funding for the publication of texts. Although sporadic, such financial subsidies have at times, played an instrumental role. For example, the Ukrainian Studies Foundation in Australia (Фундація Українознавчих Студій в Австралії) published three posthumous collections of poetry by noted author Wasyl Onufrienko (Василь Онуфрієнко): *My Ukraine: Poetry* («Україна Моя: Поезії») (1994); *Guest: Poetry* («Гість: Поезії») (1994); and *Poltava: Poems 1943–56* («Полтава: Поезії 1943–56») (1995). Whilst these volumes were published in Sydney by the Foundation itself, in 1999 the Foundation provided financial support for Ivan Zavada's *The Cursed Herod: Drama in 5 Acts* (Іван Завада «Ірод Окаянний: драматична поема на п'ять дій») to be published in Ukraine.

Translation is another factor to take into consideration. The leader in the field of Ukrainian literary translation in Australia is Yuri Tkacz (Юрій Ткач), who over decades has translated and published book-length works, mainly through his company Bayda Books. Tkacz translated some of Australia's most important Ukrainian writers, notably the works of Dmytro Chub (Дмитро Чуб) (see, for example, *So This Is Australia* and *West of Moscow* published in 1980 and 1983, respectively). Tkacz also went on to translate works of major authors within the Ukrainian diaspora, at the same time looking to the literary culture of Ukraine itself. His oeuvre extended to Soviet Ukrainian fiction of the 1920s and 1930s, and authors of the later Soviet period. Today he makes accessible the work of contemporary authors, playing an unsurpassed role in bringing writers of Ukraine to a diaspora and world audience.

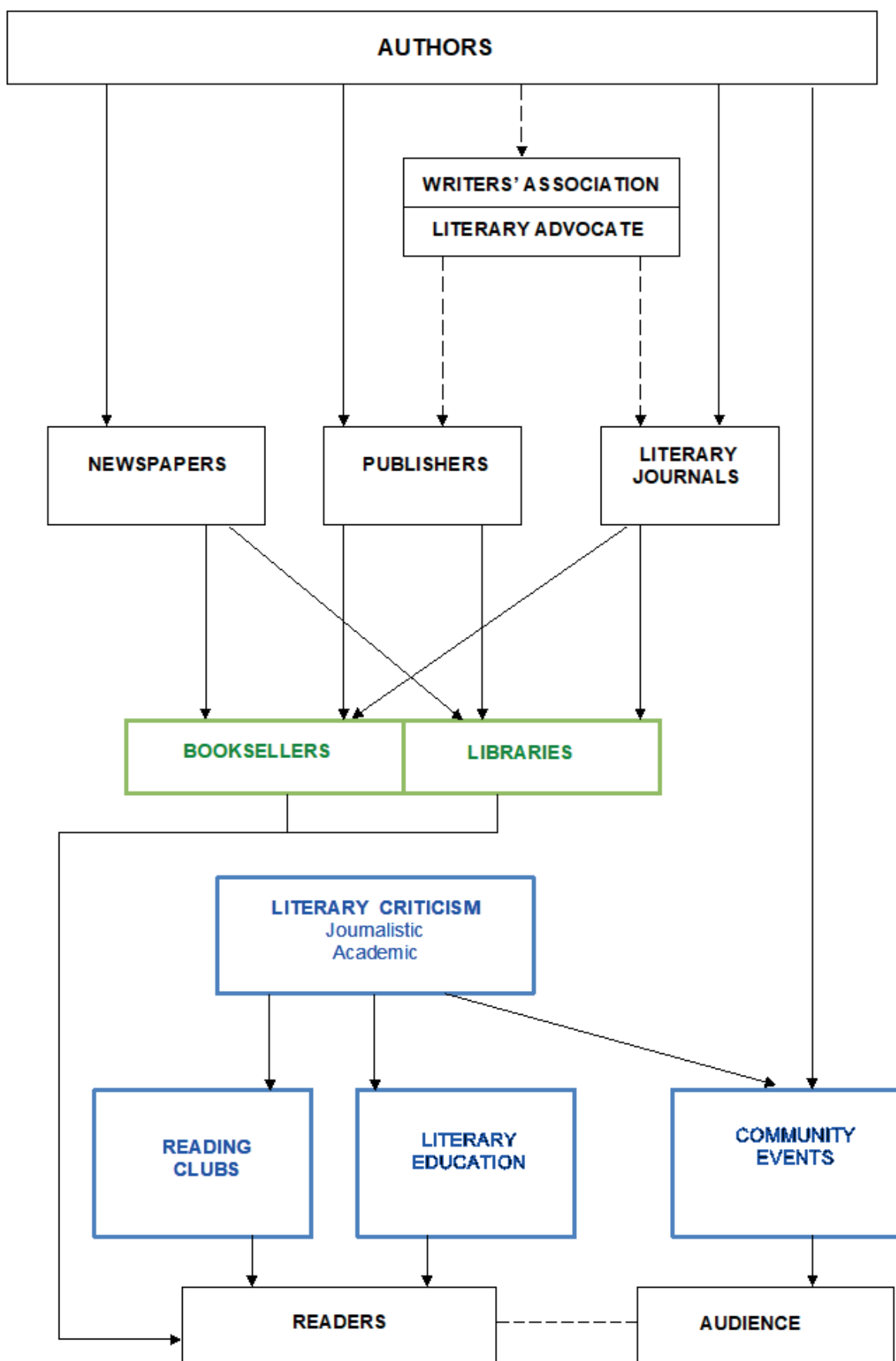
Transnational dynamics should also be taken into account, as international connections have been supportive of Ukrainian-Australian literary culture, through providing additional opportunities for publication and distribution. Transnational dynamics have been of three types to do with the pre-immigration period, the diaspora, and independent Ukraine.

Diasporic networks were established early, in the years immediately before and soon after immigration to Australia. Prior to settlement in Australia, Canada, the United States or South America, 'displaced persons' were under the care of the United Nations' International Refugee Organization (IRO) and housed in refugee camps. Educational and cultural activity was encouraged. *We and the World: Ukrainian Monthly Magazine* («Ми і Світ: Український Місячний Магазин») was an example of a Ukrainian language periodical dedicated to literature. Published in Mittenwald, West Germany, with «United Nations Displaced Persons Authorisation» and sponsored by the International Refugee Organization, it had a print run of 3,000 copies. An earlier literary journal, *Glow* («Заграва») was published by the literary section of the Association of Ukrainian Writers and Journalists in Augsburg 1946, also «With Permission of UNRRA»⁶. Within DP camps, modest publications were circulating. Lidiya Hayevs'ka's *My Dear Children* (Лідія Гаєвська «Любі Мамлята») was an example of a Ukrainian-language book produced within the refugee camp in Ellwangen, West Germany. Looking at such works collectively is integral for understanding the literary, cultural and historical context out of which arose the work of Australian-Ukrainian writers.

On settling in Australia, many authors submitted work to Ukrainian-language newspapers and other

⁵ I employ an institutional approach based on field theory, as exemplified by Dutch scholar Kees van Rees when he schematises the contemporary literary field in Western European countries. For more detail see Mycak 2010 [2].

⁶ United Nations Relief and Rehabilitation Administration.

periodicals produced elsewhere in the diaspora. For some, opportunities extended to full-length books published by reputable international literary associations. In 1954 a group of modernist writers formed a literary association for Ukrainian writers in the diaspora. The «*Word*» *Association of Ukrainian Writers* (Об'єднання Українських Письменників «Слово») was based in New York and amongst other activities, produced a periodical highly regarded within the Ukrainian diaspora. In 1974 this organisation published a collection of satirical and humorous poetry by Melbourne writer Zoya Kohut (Зоя Когут) called *Swirling Smoke: Ukrainian Poems* («Кучерявий Дим: Поезії»).

It was the demise of the Soviet Union and Ukraine's independence that allowed for new connections with the original homeland. Two years after Ukraine achieved sovereignty, an anthology of Ukrainian-Australian literature was published in Kyiv. *Voices of the Homeland from a Far Away Continent: Works of Contemporary Ukrainian Writers of Australia* («Рідні Голоси з Далекого Континенту: Твори сучасних українських письменників Австралії») appeared in 1993. This was the product of a relationship between a Ukrainian journalist Anatolij Mukhajlenko (Анатолій Михайленко), literary advocate Dmytro Nytczenko (Дмитро Нитченко), and a number of Australian benefactors (including Ukrainian-Australian associations, and the authors themselves). Ukrainian-Australian writing began to cross into and circulate within Ukraine's contemporary literary field. Magazines *Kyiv* («Київ») and *Ukraine* («Україна») published poetry and prose by Australian-Ukrainian writers. A number of authors were accepted into the Association of Writers of Ukraine (Спілки Письменників України). Authors began publishing their books in Ukraine, as did Nadia Jarema (Надія Ярема), Hryhorij Vyshnevuj (Григорій Вишневий), Oleksander Lysenko (Олександр Лисенко), Hryhoruj Yevtushenko (Григорій Євтушенко) and Ivan Zavada (Іван Завада). Issue number 9 of *The New Horizon* («Новий Обрій») was published in Poltava in 1993.

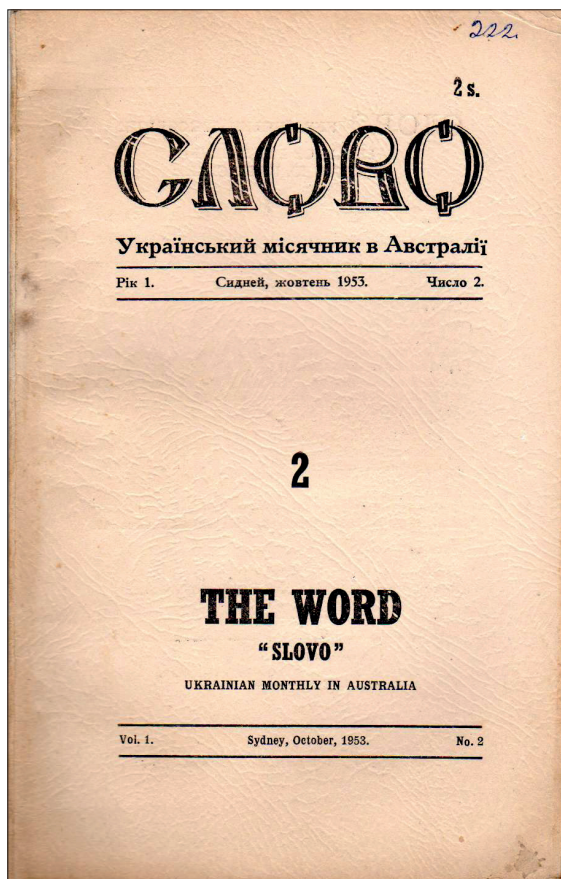
***

Post-war refugees who immigrated to Australia became pioneers in institution-building, as they found no existing Ukrainian community organisations in their new homeland. The first generation of Ukrainian immigrant writers exemplified talent and resourcefulness. Through the creation of their own networks, they published within their ethno-cultural community in Australia, their wider international diaspora and eventually, their original homeland. My research shows that Ukrainian-Australian literary culture has been community-driven, highly organised and structured, productive, dynamic and effective (for a known audience). This research is significant in order to show that Ukrainian-Australians have been dynamic and effective producers of literature, and to document a detailed and lasting record of Ukrainian literary activity in Australia, so that Ukrainian-Australian literature can take a place alongside other book cultures in the literary history of Australia. In conclusion, this project aims to chart the development of what has been a unique literary culture, worthy of acknowledgement for the contribution made to literary and cultural life in Australia and Ukraine.

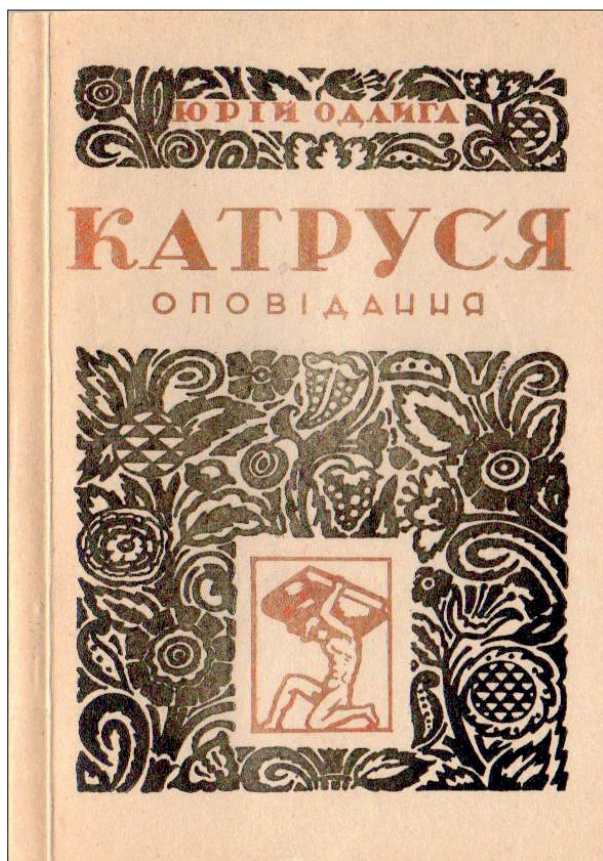
References

1. Kunz E. *Displaced Persons: Calwell's New Australians*. Canberra: Australian National University Press, 1988.
2. Mycak S. A model of multicultural literary production: The Ukrainian-Australian literary field. *Australian Made: A Multicultural Reader* / edited by Sonia Mycak and Amit Sarwal. Sydney University Press, 2010. P. 200–240.
3. Nytczenko D. «Afterword». *The New Horizon*. 1997. № 10. P. 306.
4. Nytczenko D. Literary-publishing Life in Australia: A Bibliographical Survey. *Ukrainians in Australia*. Melbourne: Australian Federation of Ukrainian Organizations, 1998. Vol. 2. P. 656–686.
5. Seneta E. Ukrainians in Australia's Censuses. *Ukrainian Settlement in Australia: Second Conference, Melbourne, 5–7 April, 1985* / edited by Marko Pavlyshyn. Melbourne: Department of Slavic Studies, Monash University, 1986. P. 1–27.
6. Seneta E. Ukrainians in the 1986 Census. *Ukrainian Settlement in Australia: Fourth Conference, Sydney, 22–24 April, 1988* / edited by Ihor Gordijew and Halyna Koscharsky. Sydney: School of Modern Languages, Macquarie University, 1989. P. 88–93.
7. *The Free Thought*. № 27–28 (1023–1024). 13.07.1969. P. 26.
8. *Ukrainians in Australia*. Melbourne: Australian Federation of Ukrainian Organizations, 1998. Vol. 2.

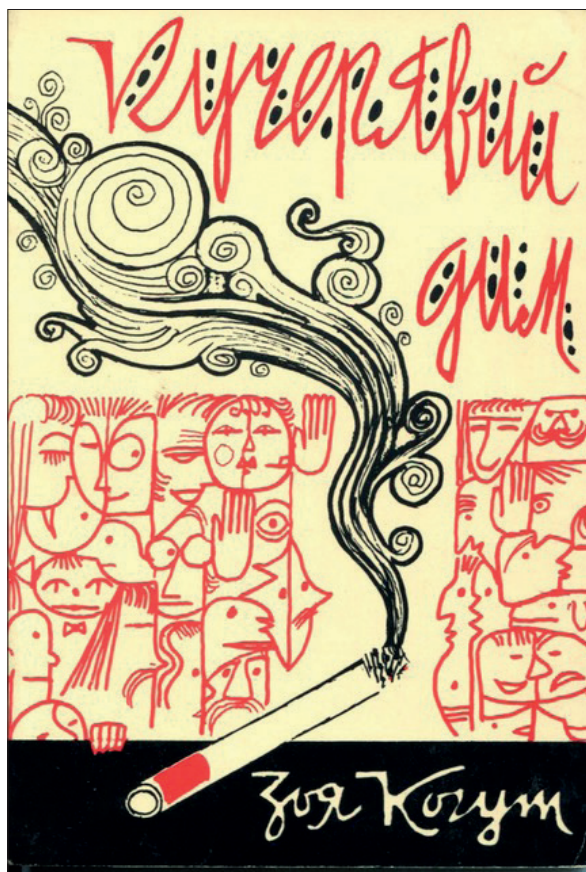

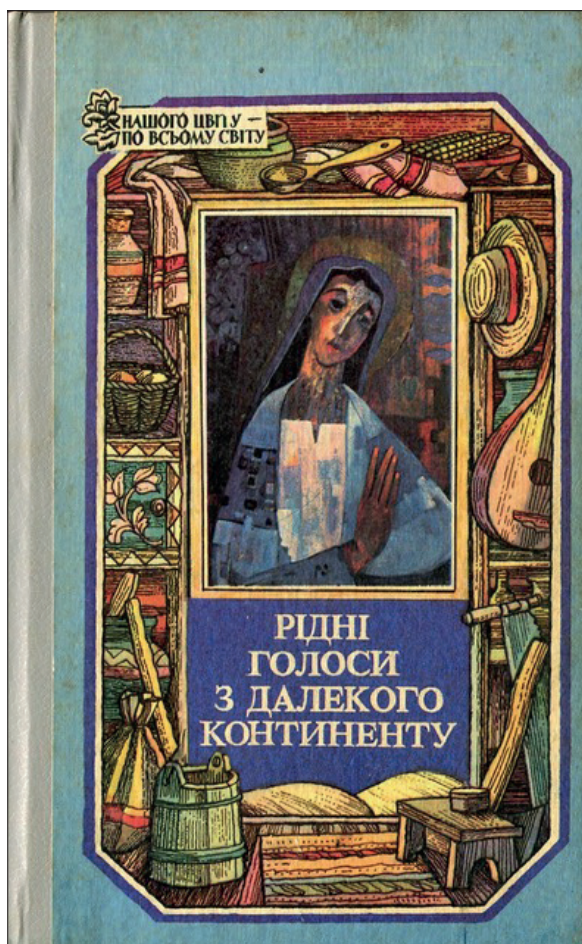
«Literary journals» (Літературні журнали, що видавалися українцями Австралії)

«First books published» (Перші книжкові видання)

«Books published in USA and Ukraine» (Книги надруковані в США і Україні)

П О В І Д О М Л Е Н Н Я

Повідомляю клієнтів, що моя Книгарня при Чирч ст., Лідкомб, тепер у передріздвяний час буде відкрита 4 дні в тиждні: понеділок і середа від 6-ої до 8-ої веч., субота і неділя від 9-ої до 1-ої дня. Маємо великий вибір різдвяних карток, — двомовні: укр. і англійською, або тільки укр. мовою. Також великий вибір карток на різні потреби.

На Різдвяні подарунки для старших родичів маємо ще по кілька примірників таких книжок:

«Вчора, нині, завтра» — вірші вояка УПА, Д. Цяпка	5.00
«Добровільно» — спогади, о. Степан Венгринович	10.00
«Для всіх про все» — гуморески, Клавдія Фольц	8.00
«Доля скитальця», оповідання, Федір Миколаєнко	8.00
«Самотність» — оповідання, Орест Барчинський	7.00
«Здалека до близького» — спогади, Василь Сокіл	30.00
«Така довга ніч» — спогади старого собаки, Василь Сокіл	5.00
«Сміюсь аж плачу» — сатира і гумор, Василь Сокіл	16.00
«Новий Обрій» — альманах ч. 9	14.00
«Під сонцем Австралії» — спогади Д. Нитченко	25.00
«Листи Письменників» — упор. Д. Нитченко	7.00
З найкращими» — спогади, Юрій Борець	25.00
«У мундурах ворога» — спогади, Тарас Гунчак	10.00
«Шляхами віків» — довідник з історії України	10.00
«Що з вами сталося хлопчак», опов., Анатолій Михайленко	10.00
«Заки море перелечу» — вражіння з Австралії, А. Михайленко	10.00
«Рідні голоси з далекої Австралії» — Анатолій Михайленко	12.00
«Україна моя» — вірші, Василь Онуфрієнко	6.00
«Моє життя» — спогади, др. Степан Шухевич	50.00
«З книги мого життя», т. I, II, спогади, Роман Малащук	50.00
«Історія України», т. I і II, Наталя Полонська-Василенко	36.00
«Історія України-Русі», Микола Аркас	30.00
«Історія Українського Війська», т. I і II, Іван Тиктор	26.00

Книжки англ. мовою на подарунки молодим від родичів:

Ukraine, a History — O. Subtelny	45.00
History of Ukraine — Reverend W. Nahayewsky	16.00
UPA, They Fought Hitler and Stalin — Yuriy Jys-Krochmaliuk	25.00
And then there was Glasnost — Vasyl Sokil	18.00
Australia, We Salute You — O. Terlecka and S. Kowalyk	9.50
Hard Times — O. Wyshnia, translated by Yuri Tkach	6.00
On the Fence, Ukrainian prose in Australia, translated by Yuri Tkach	7.00
West of Moscow — Dmytro Chub	6.00
Shevchenko the Man — Dmytro Chub	8.00
New Guinea Impressions — Dmytro Chub	5.00
Castle on the Voday — novel by Serhij Domazar	6.00
Ukraine and Ukrainians — photo album by Peter Kardash	45.00
Ukraine, its History and its Arts — Peter Kardash	50.00

З нагоди Різдвяних Свят на всіх цих книжках 20% знижка. Поштову пересилку платить замовник. Замовлення слати на адресу:

P. SEREDIUK, 15 HOPKINS STREET
WETHERILL PARK NSW 2164
Tel: (02) 605-1827

«Booksellers» (Продаж та розповсюдження книг)

3-90017

**УКРАЇНСЬКА ВИСИЛКОВА
КНИГАРНЯ В АВСТРАЛІЇ**

має постійно на складі книжки такого змісту:
белетристику, поезії, релігійного і наукового змісту,
підручники до навчання англійської мови, словни-
ки, дитячу літературу, шкільні підручники, музич-
ні ноти, пісенники, релігійні образи, портрети, ма-
пи України, взори українських вишивок, а також
книжки про Україну англійською мовою.
Багато журналів і часописів заступає в Австралії
і на них приймає передплату.

Має постійно на складі багато українських платі-
вок, інші спроваджує з Америки на замовлення.

Каталог висилається безплатно.

Пишіть до нас у всіх справах, а ми, якщо не маємо
на складі, то по можливості постараємося спрова-
дити з інших країн.

Писати на адресу:

**FOKSHAN LIBRARY & BOOK SUPPLY,
1 BARWON STREET,
GLENROY, W.9, VICTORIA**

Друковано в друкарні «Єдність», Аделаїда.

Printed by Yednist - - 31 Moore Street, Adelaide

«Booksellers» (Продаж та розповсюдження книг)

1948 thought

Ч. 27-28 (1023-1024) — 13.7.1969.

Двомісячник книжки і преси

Українська Центральна Шкільна Рада проголошує липень-серпень місяцями розповсюдження української книжки і преси в Австралії.

В зв'язку з цим закликаємо всі стейтові Шкільні Ради, Батьківські комітети, вчителів, Громади, організації, зокрема молодечі, Союз Українок та все громадянство підтримати нашу ухвалу, проводячи по всіх стейтах, по всіх місцевостях, де замешкали українці, кампанію поширення українського друкованого слова. Під час Двомісячника радимо влаштовувати свята української книжки і преси з доповідями, мистецькою частиною та продажем книжок, журналів та газет як для дітей, так і для дорослих. В ці місяці мають нагоду поповнити свої книгозбірні всі школи, Громади та всі, хто любить і підтримує своє рідне слово, а також передплатити чи поповнити передплату на журнали та газети.

Наше гасло — українська книжка, журнал та газета мусить бути в кожній українській хаті. Кожна дитина мусить читати (або дорослі для дітей) своє рідне слово.

Організацію та проведення Двомісячника доручаємо членові УЦШР Дм. Нитченкові, на адресу якого просимо прислати всі підсумки не далі, як до 15 вересня 1969 р.

Українська Центральна Шкільна Рада в Австралії.

ЛИПЕНЬ І СЕРПЕНЬ — МІСЯЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ І КНИЖКИ

Йдучи за постановами Української Центральної Шкільної Ради та СУОА — Українська Висилкова Книгарня в Австралії проголошує й цього року, на час двомісячника преси і книжки

20 відсотків знижки

на всі книжки, які зараз є на складі. Знижка дається на замовлення вартості два долари і вище, з тим, що належність за книжки буде надіслана не пізніше як 14 днів після відбору книжок, а останнє замовлення має надійти не пізніше 30 серпня. Кошти пересилки покриває замовлець.

Ми не спромоглися цього року видати новий каталог книжок, але в часі двомісячника постараємося друкувати поповнення до останнього каталога ч. 9 на сторінках преси. Невелика кількість цих каталогів ще є на складі і бажаючи вишлемо безплатно. Запрошуємо використати цю нагоду для доповнення своїх приватних і громадських бібліотек. Замовлення і гроші слати на таку адресу:

**Fokshan Library & Book Supply 16a Prospect Street, GLENROY
Victoria, 3046**

«Literary education» (Популяризація та вивчення української літератури в Австралії)

Уже десятый рік у червні-липні відбуваються в Австралії Двомісячники укр. книжки і преси. За 10 років під час Двомісячників продано літератури та преси більше, як на 35 тисяч доларів. На фсто діти вибирають і купують книжки на святі книжки в Ессендоні (Вікторія) під час одного з Двомісячників. Фото І. Святківський.

139

«Literary education» (Популяризація та вивчення української літератури в Австралії)

Отримано: 18.11.2020 р.

Прорецензовано: 30.11.2020 р.

Прийнято до друку: 07.12.2020 р.

e-mail: odudko@ukr.net

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-208-214

Супронюк О. Фонд відділу зарубіжної україніки НБУВ як джерело для вивчення історії нової української літератури (Ігор Костецький та Олександра Черненко про Василя Стефаника). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 208–214.

УДК 930.2: 94(477).15 : 82(477) (091)

ORCID: 0000-0003-1435-5913

Оксана Супронюк

ФОНД ВІДДІЛУ ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНІКИ НБУВ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ (ІГОР КОСТЕЦЬКИЙ ТА ОЛЕКСАНДРА ЧЕРНЕНКО ПРО ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА)

Стаття присвячена реценції творчості В. Стефаника у дослідженнях вчених українського зарубіжжя. Аналізуються наукові праці з колекції відділу зарубіжної україніки НБУВ таких дослідників, як І. Костецький (Німеччина), О. Черненко (Канада), М. Стех (Канада), які дослідили творчість В. Стефаника у європейському контексті розвитку культури і подали новий погляд на роль і місце В. Стефаника в ньому, приділили увагу розвитку української мови і значення її в історичному процесі формування української самототожності.

Ключові слова: Василь Стефаник, «степанікіана» фонду відділу зарубіжної україніки НБУВ, дослідники українського зарубіжжя, І. Костецький, О. Черненко, М. Стех.

Oksana Suproniuk

BOOK FUND OF THE DEPARTMENT OF FOREIGN UKRAINIAN STUDIES OF THE VNLU AS A SOURCE FOR STUDYING THE HISTORY OF MODERN UKRAINIAN LITERATURE (IHOR KOSTETSKY AND OLEKSANDRA CHERNENKO ABOUT VASYL STEFANYK)

The basis for the study is the book fund of the Department of Foreign Ukrainian Studies of the VNLU, which has become an important information resource for source studies of works by scientists of the Ukrainian diaspora. It gives an opportunity to explore the history and evolution of creative interpretations of Vasyl Stefanyk's cultural heritage.

The article examines the “Stefanykiana” of the Ukrainians abroad, which puts the writer's legacy in the global context. The works of I. Kostetsky, O. Chernenko, and M. Stekh present V. Stefanyk's work for the first time against the background of processes that took place in European cultural and art life at the turn of the century, during the prime era of modernism. Stefanyk's work was discovered by the Poles W. Moraczewski and S. Przybyszewski, who introduced him to their artistic environment and began to translate, print and promote his works. The chief theorist of modernism S. Przybyszewski considered him as a genius and put V. Stefanyk's name next to the most prominent writers of Europe. The Polish critic H. Heschel considered his work as more interesting than the work of the Nobel Laureate W. Reymont.

However, the reception of Stefanyk's works by the Ukrainian Galician community was adverse. There were objective and subjective processes of Stefanyk's rejection from his native Ukrainian environment with its “folk” and “enlightenment” canon (i.e. the writer was to serve the people, write for the people, as well as awaken and develop the people). Stefanyk was an expressionist and a world-class writer who managed to get to the heart of things and phenomena, and portray life and people in a style inherent in European and world writers. The conflict with Ukrainian environment forced him to stop writing. He did not write for 15 years. As a result, the opportunity to bring his own people and literature to the international cultural space and to establish them in world culture was lost. I. Kostetsky believes that the fact that Stefanyk was unable to actualize himself under the pressure of his native Galician environment is one of the most burdensome points of the Ukrainian collective guilt.

Key words: Vasyl Stefanyk, “Stefanykiana” of the Department of Foreign Ukrainian Studies of the VNLU, researchers of Ukrainian abroad, I. Kostetsky, O. Chernenko, M. Stekh.

Кожний письменник приходить в цей світ, щоб сказати нам щось головне про світ, який його оточує, і про нас. Сьогодні згадуємо Василя Стефаника, 150-річчя з дня народження якого будемо відзначати у 2021 році, оскільки ювілей – це завжди привід сказати головне про роль і місце письменника в історії української літератури, осмислити його внесок в розбудову культурного поля України.

Існує велика література в українській еміграції і у Великій Україні, присвячена вивченню і осмисленню творчості В. Стефаника. «Стефаникіана» українського зарубіжжя ставить спадок письменника у світовий контекст.

Як вважає відомий канадський українознавець Марко Стех, знадобилося 70 років, щоб з'явилася адекватна оцінка творчості Стефаника. Він має на увазі працю Олександри Черненко «Експресіонізм у творчості Василя Стефаника», яка вийшла друком у 1989 р. [5].

Але й у попередні історичні періоди було немало інтерпретацій творчості письменника. Фонд відділу зарубіжної україніки (ВЗУ) Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (НБУВ) є важливим джерелознавчим та інформаційним ресурсом репертуару праць вчених української діаспори з різних питань і дає можливість дослідити в нашому випадку еволюцію творчих інтерпретацій культурного спадку Василя Стефаника.

Одним із фундаментальних досліджень про нього є книжка Луки Луціва, американського українознавця, доктора філософії, журналіста, члена НТШ, дослідника, який понад 30 років збирав матеріали про Стефаника і видав її до 100-річного ювілею письменника [4]. Це була «праця всього життя» Л. Луціва, в якій він виклав історію творчого життя В. Стефаника, уникаючи академічного викладу, легким художнім стилем наближаючи його до читача. Луців створив панорамну картину півтора-столітнього історичного шляху української нації та письменства і продемонстрував феномен провісника українського відродження В. Стефаника, звернувши увагу на те, що його твори перебувають у стильовому просторі від реалізму до символізму.

Одне з завдань, яке дослідник ставив перед собою, було викриття ідеологічних спекуляцій, яких зазнавала творчість Стефаника в радянській Україні. Він активно полемізує з радянськими науковцями, розкриваючи ідеологічну упередженість їх досліджень. Але йому притаманна також певна політична світоглядна спрямованість, відстоювання національно-патріотичних засад, які були цілком знівельовані в лещатах тоталітарної системи. То ж полеміка, з якою виступав Л. Луців проти радянських вчених була важливим чинником для подальшого осмислення творчості великого письменника.

Зовсім інакшу, цікаву й контроверсійну концепцію ролі В. Стефаника в історії українського письменства, сформулював Ігор Костецький, видатний німецький українознавець, письменник, перекладач, видавець. В наші дні її пропагує і популяризує у своїх текстах Марко Стех [6, с. 331].

Цю концепцію Костецький виклав у своєму дослідженні «Стефан Георге: особистість, доба, спадщина»¹, що була вступом до першого україномовного зібрання творів уславленого німецького поета-символіста [3]. В ньому подано широкий панорамний огляд розвитку української літератури у зв'язку з загальними європейськими тенденціями розвитку літератури і мистецтва кінця ХІХ – початку ХХ століть. В своєму дослідженні І. Костецький висловив багато цікавих і парадоксальних думок, які були і є до сьогодні предметом жвавих дискусій. Разом з тим, це одна з найбільш глибоких робіт, написаних автором українцем про історію української літератури. Значну увагу в ній приділено і В. Стефанику.

Думки Костецького про мистецтво, про служіння мистця людям були схожі з думками на цю ж тематику В. Стефаника. Проглядаються спільні риси в творчій долі В. Стефаника і І. Костецького. Обоє народилися в один день – (14 травня), обоє творили в переломні моменти в історії культури (Стефаник за зламів ХІХ і ХХ століть, Костецький на зламів середини ХХ ст.), подібними були їх уявлення про те, що митець у своїй творчості повинен служити людству, а не своїй вузьконаціональній «громаді» (всередині якої обоє, кожен у свій історичний час, мали складні стосунки з її членами). Художній стиль їх прозових творів дослідники їх творчості в другій половині ХХ ст. назвали експресіонізмом [2; 8]. Покоління В. Стефаника і покоління І. Костецького були закинуті у цей світ в епоху зламу, коли в результаті світових воєн відбувся розпад картини буття, і стали модними анархія і тотальне неприйняття дійсності. Щоденне існування було пройняте відчуттям вселенської катастрофи. Модернізм в кінці ХІХ ст. став своєрідною епохою відродження, – він рятував світ і людство в

¹ Вперше надруковано в двотомнику «Вибраний Стефан Георге» по-українському та іншими, передусім слов'янськими мовами: у 2 т. /видали І. Костецький, О. Зуєвський. Штутгарт: На горі, 1968–1973.

ньому від повної руйнації, був покликаний відновити втрачений рай людства. Культура залишалася єдиним фундаментом, опорою для творчих особистостей. Митець був покликаний створювати новий світ, спасіння людства було в мистецтві. В. Стефанік і І. Костецький були людьми мистецтва.

З блискучого есею про творчість Стефаніка всередині огляду розвитку української писемності, поданого Костецьким, дізнаємося, що найцікавіший, найбільш насичений період творчого життя Стефанік прожив у Кракові в кінці XIX ст. (де він студіював медицину), коли він мав змогу відчувати мистецьку боротьбу різних напрямів у західноєвропейському літературному контексті, мав можливість формувати власне мистецьке обличчя.

У Кракові його небуденний талант побачив поляк, Вацлав Морачевський, який не лише наполегливо заохочував Стефаніка писати, але й став першим перекладачем його творів. Українець В. Стефанік мав у В. Морачевському одного з найвдячніших своїх поціновувачів, що поставив його творчість в європейський контекст, акцентуючи увагу читача на національних ознаках таланту останнього. А коли новелами захопився провідник польського модернізму Станіслав Пшебишевський і надрукував їх у журналі «*Życie*», то перед молодим прозаїком-новелістом відкрилися двері до міжнародного визнання.

С. Пшебишевський був теоретиком мистецтва і автором ідеологічних трактатів. Його діяльність була епохою в історії польської культури, що тривала одночасно з епохою європейського модерну (1891–1918). Він належав до середовища видатних європейських інтелектуалів і митців, таких як: Кнут Гамсун, Юхан-Август Стріндберг, Ріхард Демель, Едвард Мунк. Його белетристикою зачитувались і в Чехії, і в Російській імперії. Від 1902 р. Всеволод Мейерхольд почав ставити на сцені головні п'єси Пшебишевського («Відвічну казку», за участю Віри Комісаржевської), а наприкінці 1917 р. вийшов на екрани фільм «Сильна людина» за романом Пшебишевського, в якому Мейерхольд сам грав [3, с. 497]. Саме Пшебишевському завдячує українська література тим, що він почав друкувати В. Стефаніка, висловлюючи щире захоплення його творами. Як пише І. Костецький, «Пшебишевський був у нього достеменно закоханий усім розмахом своєї екзальтованої натури» [3, с. 494].

Коли в одному зі своїх дописів, С. Пшебишевський перераховував свої заслуги в ознайомленні поляків з сучасними авторами, він ставив Василя Стефаніка в одному ряду з європейськими письменниками – Едгаром По, Фрідріхом Ніцше, Жорісом-Карлом Гюїсмансом і Отакаром Бржезіною [3, с. 497].

Завдяки середовищу Пшебишевського Стефанік став близьким до кола гуртка «Молода Польща», польських модерністів, в якому розвивалися і утверджувалися нові принципи мистецтва і літератури. Слава його розкочувалася концентричними колами. Крім перекладів польською мовою (Ян Петшицький, Ян Стен (псевдонім Людвіка Брунера), Владислав Оркан) почали виходити переклади російські, німецькі, латиські, словацькі, білоруські [3, с. 496]. Різномовна критика була єдина в своїй оцінці: в Європі з'явилася нова зірка, письменник – великий митець слова, в особі якого молодій українській літературі пощастило збагатитися першорядним талантом. Видатний польсько-єврейський критик Генріх Гешелес назвав Стефаніка першим письменником своєї нації з наскрізь індивідуальним та неповторним мистецьким обличчям, і ставив його творчість вище творів Лауреата Нобелівської премії Владислава Реймонта [3, с. 502].

Захоплені відгуки лунали навіть з несподіваних джерел. Приміром, упереджено налаштований супроти української літератури Максим Горький, став радити досвідченим письменникам читати Стефаніка, аби повчитися, як «коротко, сильно і страшно» пише ця людина [3, с. 497].

На зламі століть Стефанік добився видання трьох збірок емоційно різючих творів в українському оригіналі. І хоч на них позитивно відгукнулися українські письменники, від І. Франка до Лесі Українки, загальна галицька громада поставилася до Стефаніка-письменника, не те, що холодно, а вороже. Йому пояснили, що хоча в тих оповіданнях є талант, але в них нема служби громаді, науки для теперішнього покоління. Як для тих чиновників кінця XIX ст., так і для багатьох сучасних подібних людей, служба громаді означала службу політичним потребам дня. А література мала задовольняти утилітарну функцію носія ідеологічних гасел [5].

Відомо, що в Україні як у кінці XIX ст., так і згодом, панівним був дискурс народницько-просвітнянської літератури з невід'ємною ідеєю служіння народові. «Письменник мав вчити, виховувати, будити його (і це зрозуміло щодо бездержавної, вічно гнобленої нації), то й початкуючий письменник мусив не забувати, що він є слугою народу. Невдала перша спроба із друкуванням його «обра-

зочків» мотивувалась видавцями потребою «служби громаді», відсутністю «науки для теперішнього покоління» у душі традицій [7, с. 184]. У результаті українська література штучно обмежувала себе, перетворившись на літературу «для домашнього вжитку», яка була німою для всіх інших [3, с. 477].

Особливо гостро галицька громада зустріла такі шедеври, як новелу «Новина», в якій Стефаник описав долю батька, що серед злиднів вирішив втопити своїх дітей. Або «Злодій» – про самосуд селян над крадієм. Авторів закидали, що він сіє наклепи на честь і душу галицького селянина.

Сам Стефаник, пригнічений ворожими нападами земляків, заявив, що писати так, як від нього вимагають, він не хоче і не вміє. «Унікаючи тенденційності аж до внутрішньої готовності не писати українською мовою, Стефаник відстоює право митця служити людям, а не громаді, тим самим відстоюючи, загальнолюдський, а не вузькопартійний характер своєї творчості» [1, с. 168].

Цькування з боку громади стало таким болісним для чутливого автора, що через два роки після блискучого дебюту, на вершині його творчих можливостей, він замовк і на довгий час припинив писати.

Він не писав 15 років (1902–1916).

Під тиском свого українського оточення Стефаник віддав себе політиці, став послом до австрійського парламенту, місцевим громадським діячем, але якими ж дрібними і скороминущими були його досягнення на цій ниві в порівнянні з тим, що він міг би зробити в царині культури.

Згодом у Відні, далеко від домашніх критиків, він почав писати знову. Писав і в 1920-тих роках, та вже не повернулася нагода розвернути крила у міжнародному контексті. Адже на думку літературознавців, на початку ХХ ст. він мав неповторну нагоду утвердити себе, а відтак свою мову, літературу і свій народ в світовій культурі.

Таким чином, Стефаник залишився маловідомим автором з невідомого народу. А весь його творчий доробок вкладається в одну невелику книжку. Про це пише Костецький, називаючи Стефаника геніальним письменником і підкреслюючи, що саме Станіславу Пшебишевському він завдячував своїм виходом у світ. Василь Стефаник – «український письменник, який мав усі природні права й усі потрібні амбіції, щоб проштовхнути українську літературу нарешті у світ, і остаточний неуспіх якого належить, до особливо обтяжливих пунктів української колективної провини» [3, с. 487].

На глибокі і вдумливі інтерпретації творів Стефаника довелося чекати аж до 2-ї пол. ХХ ст. в еміграції [5]. Вже згадувана книжка дослідниці з Канади О. Черненко (дружини І. Лисяка-Рудницького), зробила справжній прорив, поставивши письменника у світовий контекст мистецтва. Авторка доводить, що джерела творчості письменника лежать не в народності і реалізмові, як це твердили критики з СРСР, а в модерністичній течії експресіонізму, який тільки почав зароджуватися в Європі в той час, коли молодий Стефаник писав свої твори. «Експресіоністів не цікавили в мистецтві соціальні чи політичні теми, навіть психологія персонажів була другорядною. Твір мистецтва мав бути для них метафізичною візією, яка проникає за поверхню видимості, за міраж предметів, явищ, в суть речей, в сферу духу. Мистець експресіоніст не шукав в мистецтві моралі або краси, бо всі вияви духу вважав рівноцінними, – красу і потворність, добро і зло, життя і смерть. А в людині шукав голої душі, того, що робить нас людьми не в сфері біології, а в царині духовній, що є основою життя. Тому Стефаник вибирав персонажами своїх новел не інтелігенцію, чиї душі захищені за масками освіти і цивілізованості, а простих селян в екстремальних життєвих ситуаціях, які оголювали їх глибинну суть. Він зображав у творах не поверхові суспільні процеси, яких чекали політизовані сучасники, а універсальні дилеми людського буття» [5].

І. Костецький реферує думки з мистецьких трактатів С. Пшебишевського: «Мистецтво не має ніякої мети, воно править за мету саме в собі, править за абсолют, бо відбиває абсолют – душу. [...] Мистець стоїть понад життям, понад світом, є Пан Панів, не загнуданий ніяким законом, не обмежуваний ніякою силою людською». Ще страшніші для всіх народників, просвітян і просто дилетантів слова містяться між цими двома постулатами: «Впливати на суспільство повчально, або морально, розбуджувати в ньому суспільні інстинкти за допомогою мистецтва означає понижувати його, спихати у узвиш абсолюту до нужденної випадковості життя, а мистець, який це робить, не гідний називатися мистцем». І ще: «Мистецтво демократичне, мистецтво для народу це гидке й пласке баналізування засобів, яких уживає мистець, це плебейське уприсупнення того, що з природи речі трудноприсупне» [3, с. 493].

«До творів кожного визначного письменника можна підходити з різних поглядів, – зазначала у своїй книзі О. Черненко, – застосовувати різні літературні методи. Новий критичний підхід призво-

дить до нової інтерпретації. Крім цього, притаманне усім великим творам є те, що кожне чергове покоління знаходить в них для себе щось нове, свіже й актуальне, а це якраз робить їх безсмертними та надає їм вселюдського значення. В українській літературі до творів цього роду належать оповідання В. Стефаника: про це свідчить їх немеркнуча популярність серед українців та численні переклади на чужі мови – польську, чеську, російську, німецьку й англійську». «Щойно коли усвідомимо собі глибоко полісмісловий характер Стефаникових творів, зможемо відкрити в них вселюдські перспективи, їхню універсальну вартість» [8, с. 7–8].

«Одна з головних вад традиційних інтерпретацій полягає в тому, що вони не розглядають дорібку Стефаника на тлі духовости його власної, себто сучасної йому європейської доби. Стефанік був емоційно глибоко зв'язаний з українським селом, з якого він вийшов, але водночас його світогляд був співзвучний з тим світоглядом, що оволодів Європою на переломі 20-го сторіччя, себто з течією експресіонізму. Цей експресіоністичний світогляд наближав Стефаника до передових літературних і мистецьких кіл Заходу, але відчужував його від тодішньої галицької інтелігенції, якій часто було важко зрозуміти його творчість» [8, с. 8]. «Просвітянська діяльність, доступна і корисна для селян, не могла давати високої гуманістичної освіти, а тільки посилювала традиційну народницьку настанову. І саме цю світоглядкову настанову, що пізніше спричинила його конфлікт з галицьким середовищем та його вузькоутилітарним розумінням завдання літератури, мусив Стефанік переборювати усе своє творче життя» [8, с. 30].

О. Черненко приводить важливе спостереження про різницю між польською і українською культурною ситуаціями. Польща ніколи не переживала такого знищення своєї провідної культурної еліти, як Україна. Існування польської мови – основного маркера ідентичності – ніколи не було загрожене. Україна ж переживала постійно жакливі кризи своєї мови через різні укази та заборони її вживати, через процес русифікації. Польський селянин ніколи не вважався остаточним рятівником національної мови. Натомість українські селянські маси, цілком ще пригноблені панщиною, зберігали рідну мову, ліквідовану вже в нижчих і вищих школах та в міській адміністрації, і були єдиними її носіями. З цих причин дуже важко було українській літературі поруч з впливом нових течій романтичного модерного мислення позбутися ідеалізації селян і перебільшеного сантименту до них. «Тим важче було прищепити на український ґрунт нові течії модернізму, який гостро засуджував утилітарність мистецтва» [8, с. 32].

Велич творчості Стефаника, продовжує О. Черненко, – саме в тому, що він зумів створити синтез національних рис з уселюдськими, отже поєднати любов до української людини з модерним світоглядом та з модними на той час засобами мистецького самоствердження. «Точніше: він прищепив експресіонізм на український ґрунт, втілив його в українську народну тематику, до того ж надихав його чаром української природи та фольклору» [8, с. 8].

Своєрідний український характер експресіонізму Стефаника О. Черненко показала у зіставленні з творчістю визначного польського експресіоніста С. Пшебишевського, показала, як мотиви і творчі засоби Стефаника органічно споріднені з творчістю такого модерного письменника як славетний Франц Кафка. Вона знайшла в творах Стефаника світоглядові аналогії з творчістю мистців Вінсента Ван Гога, Едварда Мунка і Огюста Родена, а образно стилістичні аналогії передусім з творчістю відомого німецького поета-експресіоніста Георга Тракля (1887–1914) [8, с. 9].

На думку І. Костецького, «з нього був єдиний український письменник, який жив не у конфлікті з дивацтвами «кінця сторіччя», а, навпаки, був у них своїм, умів їх у себе ввібрати і, собі на вияв, досконало оперувати» [3, с. 488]. Думки про творчу особистість В. Стефаника, висловлені І. Костецьким і О. Черненко, поступово входять в науковий обіг, ними оперують сучасні дослідники. «Можемо із певністю сказати, – вважає Є. Баран, – що в українській літературі початку ХХ ст. Стефанік був одним із небагатьох письменників, у творчості якого таким органічним було поєднання європейського універсалізму (у розумінні повноти духовного і культурного досвіду), із національно-побутовою конкретикою. Обравши цей шлях (з допомогою В. Морачевського), Стефанік прирік себе на свідоме усамітнення і нерозуміння. Найлегший спосіб утримати його в силовому полі патріотичного народництва – проголосити реалістом, співцем «вимираючого села» акцентувати увагу на темі смерті, щоб мати підстави зробити висновок про домінування у його творчості песимістичних настроїв» [1, с. 168].

І. Костецький і О. Черненко доходять висновку, що розвиток української літератури йшов тими самими шляхами, що й європейський, але з деяким запізненням. Тому українську літературу не мож-

на розглядати тільки в українському контексті; її треба досліджувати на тлі загальноєвропейського культурного і літературного процесу.

«Подібно до того, як його земляк з Великої України Микола Ге був одним з предтеч експресіонізму в малярстві, так Стефаник був одним з перших представників цієї течії в літературі. Таким і міг би увійти в історію світової культури. Якби мав підтримку, або якби мав сили піти проти тиску рідного малокультурного середовища. Таким чином, історія поразки Стефаника, яка стала поразкою усього нашого народу, повинна вчити шанувати і визнавати те, що вище від наших обмежених смаків і знань. Навіть якщо воно нам незвичне чи незрозуміле» – коментує цю історію Марко Стех [5].

Отже, підсумок досліджень і висновків І. Костецького, О. Черненко, вчених української діаспори, наступний. Видавши три збірочки своїх творів на початку ХХ ст., Стефаник став зіркою світового масштабу. Він мав всі природні підстави, щоб вивести українську літературу у світ, дати їй ім'я, щоб всім стало відомо, як зветься мова, якою він пише – не «малоруська», не «руська», навіть не «українсько-руська», а – (назвати її. – О.С.) справжнє імення» – українська. Мав підстави зробити Русів місцем паломництва, «перетворити місцевість, де він жив, на осередок, куди писали б, і куди приїздили люди з усіх кінців землі, ділилися б думками й питалися поради» [3, с. 502].

Але... «Він справді повернувся на свою рідну землю, але не так, як від нього сподівалась доля. Русів не став Ясною Полянню. Тепер його (Стефаника. – О.С.) треба відкривати наново. Чого це коштує, знає кожен, хто хоч раз пробував пропагувати українську культуру...» [3, с. 502]. Таку ситуацію Костецький пояснює станом архаїчної свідомості тогочасного українського суспільства.

Костецький вважав В. Стефаника і Леся Українку видатними постатями «світового життєвого театру». В нашому мовно-культурному контексті не реалізувалися безперечно талановиті творці, як Леся Українка (яка, «як рідко хто, була покликана... суцільною істотою обернутись у подію світової літератури»), а ще помітніше Василь Стефаник, «який мав усі природні права й усі потрібні амбіції, щоб проштовхнути українську літературу нарешті у світ» [6, с. 331].

Осмилення теми нездійсненої реалізації В. Стефаника як письменника світового масштабу з-за обмеженості колективного підсвідомого української консервативної і політизованої громади, вчить нас цінувати й оберігати людей, митців, які створюють видатні культурні цінності. Видатні культурні досягнення мають, на думку М. Стеха, для життя народу неспівмірно більше значення, ніж вся політична метушня навколо хоча і нагальних, але тимчасових потреб [5].

У підсумку зазначимо, що, фонд ВЗУ НБУВ є важливим книжковим ресурсом, який репрезентує дослідження рецепції творчого спадку В. Стефаника фахівцями українознавцями з різних країн світу. Вони відчували свою місію – зберігати духовну спадщину України, що перебувала під загрозою в радянській імперії, утверджувати нові погляди на її історію, шукати шляхи нового розвитку літератури й культури. Важливо те, що ці дослідники значну увагу приділяють різним аспектам рецепції творчості письменника і вписують його спадок в український культурний наратив.

В. Стефаник один із тих українських авторів, яких, на думку М. Стеха, в Україні нелегко прочитати наново: так багато на його творчому спадку народницьких і соцреалістичних «ярликів» і стереотипів. Роздуми зарубіжних дослідників дають можливість побачити інші виміри його творчості, презентують творчий спадок у всій його повноті і в світовому культурному процесі, що дуже важливо в новітні часи під час створення нової історії української культури та формування по-справжньому нової української самототожності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баран Є. Художньо-естетичні погляди В. Стефаника (На матеріалі листування із В. Морачевським). *Краківські Українознавчі Зошити*. Т. VII–VIII / 1988–1999: Василь Стефаник і його епоха / під ред. Вол. Мокрого. Краків, 1998. С. 163–169.
2. Барка В. Експресіоністична проза Ігоря Костецького. *Ігор Костецький: Збірник присвячений 50-й річниці з дня народження письменника*. Мюнхен: На горі, 1963–1964. С. 199–205.
3. Костецький І. Стефан Георге: особистість, доба, спадщина. *Тобі належить цілий світ. Вибрані твори* / упоряд. М.-Р. Стех. Київ: Критика, 2005. С. 390–516.
4. Луців Л. Василь Стефаник – співець української землі. Нью-Йорк, Джерзі Сіті: вид-во «Свобода», 1971. 488 с.
5. Стех М. Василь Стефаник. *Очіма культури*. № 66. 19.11.2015. URL: https://www.youtube.com/watch?v=I2Dd_dVMB0 (дата звернення: 1.09.2020).
6. Стех М. Ігор Костецький: начерки до творчого портрета. *Есеїстика в пошуках джерел*. Київ: Пенмен, 2016. С. 222–348.

7. Хороб М. Стефанік-модерніст і сучасна українська мала проза. *Краківські Українознавчі Зошити*. Т. VII–VIII / 1988–1999: Василь Стефанік і його епоха / під ред. Вол. Мокрого. Краків, 1998. С. 181–195.

8. Черненко Олександра. Експресіонізм у творчості Василя Стефаніка. [Нью-Йорк]: «Сучасність», 1989. 280 с. (Бібліотека «Прологу» і «Сучасности». Ч. 188).

References

1. Baran Ye. Khudozhno-estetychni pohliady V. Stefanyka (Na materialy lystuvannia iz V. Morachevskym). *Krakivski Ukrainoznavchi Zoshyty*. Tom VII–VIII/ 1988–1999: Vasyl Stefanyk i yoho epokha / pid red. Vol. Mokroho. Krakiv, 1998. S. 163–169. (Materialy naukovoї konferentsii, orhanizovanoi fundatsiiciu Sv. Volodymyra v Yahellonskomu un-ti, Krakiv, 28–29 travnia 1998 r.).

2. Barka V. Ekspresionistychna proza Ihoria Kostetskoho. *Ihor Kostetskyi: Zbirnyk prysviachenyi 50-y richnytsi z dnia narodzhennia pysmennyka*. Miunkhen: Na hori, 1963–1964. S. 199–205.

3. Kostetskyi I. Stefan Heorhe: osobystist, doba, spadshchyna. *Tobi nalezhyt tsilyi svit. Vybrani tvory / uporiad. M.-R. Stekh*. Kyiv: Krytyka, 2005. S. 390–516.

4. Lutsiv L. Vasyl Stefanyk – spivets ukrainskoi zemli. Niu-York, Dzherzi Syti: vyd-vo «Svoboda», 1971. 488 s.

5. Stekh Marko. Vasyl Stefanyk. *Ochyma kultury*. № 66. 19.11.2015. URL: https://www.youtube.com/watch?v=lZ2Dd_dVMB0 (Last accessed: 01.09.2020).

6. Stekh M. Ihor Kostetskyi: nacherky do tvorchoho portreta. *Eseistyka v poshukakh dzherel*. Kyiv: Penmen, 2016. S. 222–348.

7. Khorob M. Stefanyk-modernist i suchasna ukrainska mala proza. *Krakivski Ukrainoznavchi Zoshyty*. Т. VII–VIII / 1988–1999: Vasyl Stefanyk i yoho epokha / pid red. Vol. Mokroho. Krakiv, 1998. S. 181–195.

8. Chernenko O. Ekspresionizm u tvorchosti Vasyliya Stefanyka. [Niu-York]: «Suchasnist», 1989. 280 s. (Biblioteka «Prolohu» i «Suchasnosty». Ch. 188).

Отримано: 15.10.2020 р.

Прорецензовано: 27.10.2020 р.

Прийнято до друку: 06.11.2020 р.

e-mail: ir4ik87@meta.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-215-219

Накашидзе І. Розвиток української літератури в Аргентині у ХХ ст. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 215–219.

УДК 82:94(477).155

Ірина Накашидзе

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В АРГЕНТИНІ У ХХ СТ.

У статті цілісно досліджується розвиток української літератури в Аргентині відповідно до хвиль еміграції. Наведено короткі відомості про письменників, які проживали постійно (Л. Голоцван, Н. Величковський, К. Бульдин та ін.) чи деякий час (І. Качуровський, О. Драгоманова, О. Керч та ін.) у цій країні. Увагу приділено утворенню українських громадських та мистецьких товариств. Виявлено, що важливу роль у розвитку літератури відіграла перекладацька та видавнича справа.

Ключові слова: хвилі еміграції, україномовна література, товариство «Просвіта».

Iryna Nakashydz

DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LITERATURE IN ARGENTINA IN THE 20TH CENTURY

Argentina is one of the countries that are inhabited by a large number of ethnic Ukrainians. The purpose of this article is to study the development of Ukrainian literature in Argentina. One of the tasks aimed at achieving this goal is the introduction of the names of emigrant writers into scientific circulation.

The arrival of a large number of active and educated people in Argentina in the interwar period (including writers O. Drahomanova, P. Buk, O. Devlad, etc.) led to the emergence of new forms of public life. A large number of literary and art schools, libraries, and reading rooms appeared. An important factor in the preservation of ethnic identity and the development of cultural life was the formation of the Ukrainian Cultural Society "Prosvita" in 1924.

The biggest wave of emigration took place during the postwar period. Writers such as L. Holotsvan, Y. Prylutska-Farni, K. Buldyn, etc. arrived here. At this time Argentina became a real cultural center of Ukrainians. The Society of Artists, Writers and Scholars was formed, uniting almost all cultural figures. In the biography and works of many writers of this period Argentina appears as an "intermediate" point (for example, I. Kachurovsky, O. Kerch, V. Kulish, Yu. Krokhmalyuk-Tys, etc.). Writers from all over the world have long been united by the magazine "Porogy".

Unfortunately, with the death of writers in Argentina (as in the rest of the world), literary life almost subsided. Among the writers of the fourth wave of emigration can be identified I. Voloshchuk.

Translation activity played a significant role. From the beginning of the resettlement, Ukrainian emigrants distributed works of T. Shevchenko, I. Franko, M. Shashkevych, and L. Ukrainka. Many of the writers translated Ukrainian works into Spanish and vice versa.

Thus, literary life in Argentina developed very actively in the 20th century. It was most striking in the postwar period, when a large number of cultural figures emigrated here. The research started in this article is promising for the future, as further detailed study of the features of works of art of Ukrainian-speaking writers in Argentina is required.

Key words: waves of emigration, Ukrainian-language literature, society "Prosvita".

Аргентина є однією з країн, де проживає велика кількість етнічних українців. На сьогодні в цій країні мешкає близько 300 тисяч етнічних українців, більшість з яких розселена у провінціях Буенос-Айрес і Місьйонес.

На думку Т. Богданової і В. Погромського, українська етнічна спільнота в цій країні яскраво ілюструє долю всіх «хвиль» української еміграції [3, с. 82]. Тобто в еміграційному русі українців до Аргентини можна виділити чотири періоди: перший (1897–1914 рр.), другий (1922–1939 рр.), третій (1946–1951 рр.), четвертий (починаючи з 1993 р.) [4]. Критерієм визначення «українськості україн-

ських емігрантів в Аргентині можна вважати формулу приналежності до народу Петра Струве: той, хто бере участь у культурі. «При широкому розумінні останньої українці (адепти «світового українства») – це ті, які беруть зацікавлену участь у культурному, економічному, політичному, науковому та ін. процесі розвитку української нації, народу» [1].

Про українців Аргентини написано не дуже багато. Історію української еміграції в цій країні досліджували насамперед історики діаспори, зокрема, М. Данилишин [5], М. Василик [4], В. Погромський [10], О. Сапеляк [11] та ін. Однією із останніх ґрунтовних праць про українців в Аргентині є книга С. Ціпка «Українці в Аргентині (1897–1950): творення громади» [14]. Науковці розглядали певні аспекти соціальної адаптації українців в Аргентині та збереження їх національно-культурної ідентичності.

Звичайно, дослідники не могли оминати увагою розвиток української літератури у цій країні. Проте більшість з таких досліджень мають довідковий характер, присвячені творчості найбільш відомих постатей (І. Качуровського, Л. Голоцвана) або перекладам класиків української літератури іспанською мовою. Частково відомості про україномовних письменників в Аргентині містяться у фотоальбомі «Українці в Аргентині» [13]. Біографічні відомості про деяких українських митців в Аргентині збрала В. Просалова у книзі «Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості» [12]. Проте вони також не є повними. Досліджень, які б висвітлювали цілісну картину розвитку україномовної поезії в Аргентині на сьогодні немає. Це і зумовлює актуальність цієї наукової розвідки.

Метою статті є вивчення розвитку україномовної літератури в Аргентині. Одним із завдань, спрямованих на досягнення цієї цілі, є введення до наукового обігу імен письменників-емігрантів.

Одним із перших відомих україномовних письменників в Аргентині є *Никифор Блаватний* (1886–1941) – автор п'єс «На шляху до перемоги», «Січовий Стрілець», «Посієш вихор, пожнеш бурю».

У першій половині ХХ ст. до Аргентини приїхало багато культурних діячів, внесок яких у розвиток української спільноти важко переоцінити. Такою постаттю, що вплинула на життя українців в Аргентині була племінниця М. Драгоманова *Оксана Драгоманова* (1894–1966), яка очолила перше жіноче українське товариство в країні. Найбільший її твір «По той бік світу» написаний саме під час проживання в Аргентині. Вона брала участь у складанні українсько-іспанського словника «Перші кроки українця в Аргентині», була активною в громадському житті до свого переїзду до США.

Серед письменників першої половини ХХ ст. варто відзначити наступних діячів. *Пилип Бак* (1886–1956) – письменник, журналіст, засновник однієї з українських шкіл. Він є автором «Щоденника», спогадів про С. Петлюру, В. Самійленка. З Аргентини переїхав до Бразилії, де працював журналістом. *Олексій Запорожець-Девлад* (1854–1923) – прозаїк, етнограф, актор, автор збірки «В одвічній боротьбі», повістей «Гарбузова містерія», «Відсіч». *Отець Василь Зінко* (1922–2008) – письменник, священник. Писав під псевдонімами Володимир Сокальський, Володимир Буженко, Дзюньо. Автор повісті «Пустельник на Зеленому Клині», «Іван Сулима», «Єрейська обнова». У 1994 р. він повернувся в Україну, де присвятив себе церковній службі.

Приїзд до Аргентини у міжвоєнний час великої кількості активних та освічених людей призвів до виникнення нових форм громадського життя. З'явилися організації, що почали керувати громадсько-політичною та культурною сферами, гуртувати навколо себе українських емігрантів та виховувати у них почуття патріотизму [9]. З'явилася велика кількість літературно-мистецьких шкіл, бібліотек, хат-читалень.

Важливим фактором збереження етнічної ідентичності та розвитку культурного життя стало утворення в 1924 р. українського драмгуртка «Молода громада», який пізніше трансформувався в Українське культурне товариство «Просвіта». Воно постійно підтримувало зв'язок із львівським однойменним товариством. «Через нього українські емігранти родом з Західної України замовляли українські книги, видані в Галичині, статті до своїх видань про життя в «Старому Краї», про діяльність товариства «Просвіта», просили допомоги для створення статуту товариства «Просвіта» в Аргентині тощо» [8, с. 85]. З 1928 р. товариство почало видавати газету «Українське слово», яка виходить і сьогодні. «Просвіта» тісно співпрацювала з церквою і поширила свою діяльність на всі центри українського громадського поселення. При філіях були засновані «Рідні школи», танцювальні ансамблі, хори, капели бандуристів тощо. У 1933 р. група просвітян організувала «Українську стрілецьку громаду». Вона заснувала газету «Наш клич», яка виходить і досі. Згодом вона об'єдналася із

«Соколом» в «Організацію державного відродження України» (пізніше – «Відродження»). Товариства «Просвіта» та «Відродження» існують дотепер.

Чи не найбільшою еміграційною хвилею стала післявоєнна. У цей час Аргентина стала справжнім культурним осередком українців, адже тут оселились багато письменників, разом з тим відкрились книжкові видавництва та літературні журнали. Було утворене «Товариство мистців, літераторів і науковців», яке об'єднувало майже всіх діячів культури. Деякий час його очолювала О. Драгоманова.

Саме в цей період українській громаді остаточно вдалося подолати свою організаційну розпорошеність. У 1947 р. під час роботи першого Конгресу українців Аргентини усі національні товариства об'єдналися в Українську центральну репрезентацію (УЦР) – провідну організацію українців в Аргентині, яка визнана аргентинським урядом. УЦР є членом Асоціації зарубіжних громад в Аргентині, яка тісно пов'язана із Національною дирекцією міграції [15, с. 410].

Значну роль як у громадському, так і культурному житті українців в Аргентині післявоєнного періоду відіграв *Євген Онацький* (1894–1979) – публіцист, літературний критик, громадський і політичний діяч. Друкувався під псевдонімами Не-Римлянин, А. Рибалка, Домет, Дометенко. Він є автором багатьох історико-культурних праць, спогадів, зокрема «Сторінки з римського щоденника», «Завзяття чи спокуса самовиправдання», «Записки українського журналіста і дипломата за 1918–1921 рр.», «Портрети в профіль», «З чужого поля». Найважливішою науковою працею Є. Онацького є восьмитомна «Українська мала енциклопедія», надрукована в Буенос-Айресі за сприяння УАПЦ протягом 1957–1967 рр.

Одним з яскравих представників української літератури в Аргентині цього періоду вважають *Леоніда Голоцвана* (1934–2019) – поета, активного популяризатора української культури в Аргентині. Він писав переважно українською мовою, хоча є низка творів іспанською. «Його поезія – це ностальгія за втраченою землею предків, а також заклик земляків до боротьби з поневоловачами в ім'я її свободи і незалежності» [6, с. 203]. Л. Голоцван – член багатьох організацій, зокрема Національної спілки письменників України (з 1992), Асоціації письменників Аргентини (1991), член «Просвіти» та Фондації імені Тараса Шевченка в Аргентині, голова Товариства високошкільників Аргентини. Безперечно, заслуговує вивчення творчість *Нестора Величковського* – новеліста і гумориста, який друкувався під псевдонімом Гриць Романтичний і в своїх сатиричних творах критикував «засмічування української мови еспанізмами» [4, с. 95], *Костя Бульдіна* (1987–1966) – українського різьбляра, скульптора, маляра, дитячого письменника, майстра пригодницької белетристики, який писав під псевдонімами Володимир Коб і Гойдар Кость. В Аргентині він опублікував новели «Ліричний відступ» і «Мій друг Аніф». Про універсальність К. Бульдіна, як відзначав І. Качуровський, ходили анекдоти, зокрема такий: «– Кажуть, Наполеон одночасно вислуховував звіт, диктував наказ і писав спогади... – Е, що там Наполеон. Он у нас Кость Петрович одночасно ліпить статую, малює картину, пише повість, розказує анекдоти і їсть» [13, с. 75].

До грона літераторів належить і *Юлія Прилуцька-Фарні* (1912–2002) – журналістка, викладачка, відома аргентинська поетеса українського походження. Найбільш відомою є її поезія «Батьківщина» («La Patria»), що відображає почуття емігранта. Цікавою є й творчість *Ярослава Назарика-Орлика* (1922–2001) – автора низки патріотичних поезій, серед яких гімн українських емігрантів, присвячений 100-річчю української еміграції. Також у царині літератури досить активно працювали прозаїки Олександр Білосвіт, Григорій Голіян, Ігор Любомирович, поети Микола Шафовал, Володимир Каплун, Ступан Турчин, Юрій Лех, Сергій Симонів, Микола Милусь, іспаномовні поети Лавра Куяк та Федір Коваль.

У біографії та творчості багатьох письменників Аргентина постає «проміжним» пунктом. Звідси у 1950-х рр. багато культурних діячів виїхало до інших країн (у першу чергу до США) через економічну кризу та неможливість знайти роботу. Так, *Анатоль Галан* (1901–1987) спочатку емігрував до Зальцбурга (Австрія). Потім переїхав до Аргентини (1949), де були написані збірка «Пахощі» і драма «Володар Страх», пізніше до США (1956), де став членом Об'єднання українських письменників «Слово». Аргентина стала тимчасовим притулком і для інших відомих письменників. Серед них – *Оксана Керч* (1911–1991) – авторка повістей «Альбатроси», «Наречений», роману «Такий довгий рік», збірки сатиричних творів «Будинок культури». Вона переїхала до США разом із чоловіком *Володимиром Кулішем* (1917–2009) – сином репресованого драматурга М. Куліша. Він є автором повісті «Пацани», п'єси «Ліс шумить», книги спогадів «Слово про будинок “Слово”». Писав під псевдонімами Степан Євин, Серафима Гусочка. У 1961 р. переїхала до США, де мешкав її син, і

Марія Цуканова (1905–1998) – авторка повістей «Святий хутір», «Їхня таємниця», «На грані двох світів»; роману «Проба»; збірок оповідань «Шовкова рукавичка», «Бузковий цвіт»; п'єс «Проліски», «Слава», «Завтра знову зійде сонце»; «Моїх спогадів». Переїхали до США і *Юрій Крохмалюк-Тис* (1904–1994) – автор багатьох історичних розвідок і творів «Симфонія землі», «Рейд у невідоме», «Бої Хмельницького», «Гуерра і Лібертад», повістей «Під Львовом плуг відпочиває», «Життя іншої людини», «Звідун з Чигирини» і «На світанку», фантастичної повісті «К-7», збірки оповідань «Симфонія землі», драми «Не плач, Рахіле» (1952); *Олекса Сацюк* (1909–1960) – дорадник, голова «Товариства мистців, літераторів і науковців», редактор журналу «Пороги», автор повісті «Смертосносці», збірки оповідань «Колоски», «Похмілля богів», «Злат-Жолудь», п'єси «Скрипка на камені»; *Мирослава Ласовська-Крук* (1919) – письменниця, малярка, акторка, громадська діячка, авторка п'єс «Я повернусь», «Віщування старого дуба», «День Мазепи», «Не продам», «Володимир Великий», «Льодолом», повісті «Під чорним небом», роману «Дзвінка молодість»; *Панько Незабудько* (Анатоль Демусь) (1919–2001) – гуморист, сатирик, фейлетоніст (псевдонім – Мікі Сукенсон). Останній перебував у Аргентині в 1950–1956 рр., працював у журналі «Мітла», газетах «Наш клич» та «Українське слово». Автор збірок «У кривому дзеркалі», «Холмські усмішки», «Еміграційні родзинки», «Перо під ребро», «Сатирикон», «Скоморох», «Життя в карикатурах». З Аргентини до Франції переїхала *Ольга Вітошинська* (1908–2000) – письменниця, журналіст, перекладач, історик літератури (псевдонім – Софія Наумович), авторка повістей «Королева», «Непереможний Лев».

Одним із провідних літературних діячів Аргентини був *Ігор Качуровський* (1918–2013) – літературознавець, письменник, громадський діяч, член-засновник Об'єднання українських письменників «Слово», член Наукового товариства імені Тараса Шевченка, член Співки аргентинських письменників і Національної Співки письменників України. Саме із діяльністю І. Качуровського пов'язаний розвиток часопису «Пороги» (1949–1957) в Аргентині. Як зазначає С. Козак: «...на той час це був перший український часопис літературного спрямування не лише у цій південноамериканській країні, а й на всю західну півкулю (Північну та Південну Америки). Бо ж і «Нові дні» (Канада), і «Київ» (США), і «Овід» (Аргентина – США) та інші журнали з'явилися пізніше, вже після «Порогів» [7, с. 138]. Але в 1969 р. І. Качуровський теж переїхав – до Німеччини.

Так як в Аргентині у післявоєнний час утворився досить великий культурний осередок українців, тут друкувалися твори українських поетів та прозаїків з усіх куточків світу. Зокрема, було надруковано твори *Василя Онуфрієнка* (1920–1992) (псевдонім – Гнат Дядюренко), який у 1949 р. переїхав до Австралії, поселився в Сідней. У Буенос-Айресі вийшли друком і поетичні збірки *Михайла Качалуби* (1908–1993) «На струнах серця» і «Тріпотіння крилат», поема *Ірини Дибко-Філіпчак* (1925–2012) «Ахнатон», через що цих поетів помилково відносять до української діаспори в Аргентині, хоча вони не жили у цій країні. У найбільшому літературному журналі «Пороги» друкувалися поети з США та Канади, наприклад, В. Державин, Б. Олександрів, Яр Славутич, Г. Черінь, О. Тарнавський, М. Орест та ін.

На жаль, із відходом в інший світ літературних діячів в Аргентині (як і в решті країн світу) майже затихло літературне життя. Серед письменників четвертої хвилі еміграції (чи не єдиним, про якого є відомості) можна виділити *Ігоря Волощука* (1964), який у роки економічної кризи після розпаду СРСР виїхав до Аргентини. Саме тут були надруковані його перші вірші в газеті «Українське слово». Зараз поет проживає в Україні.

У контексті літературного життя в Аргентині не можна оминати значну перекладацьку діяльність. З початку переселення українські емігранти розповсюджували твори Т. Шевченка, І. Франка, М. Шашкевича, Л. Українки; проводили вечори, присвячені їх пам'яті. Багато із названих вище письменників перекладали твори іспанською мовою. Започаткувало видавничу роботу видавництво «Перемога», де друкувалися твори українських класиків українською та іспанською мовами, зокрема твори Б. Грінченка, О. Кобилянської та ін.

Також перекладали українською мовою твори аргентинських письменників. Так, у перекладі В. Котульського вийшов роман відомого Хорхе Ернандеса «Мартін Фієрро», а в перекладі О. Сацюка вийшов роман Рікардо Гуїральдеса «Дон Сегундо Сомбра» [2]. Широкого визнання набули переклади з української мови іспанською і навпаки М. Шафовала, І. Любомировича, О. Сердюка, І. Качуровського, Л. Голоцвана. Останній став упорядником і перекладачем антології української поезії «Ucrania en la Poesia» (1991).

Таким чином, літературне життя в Аргентині розвивалося дуже активно у ХХ ст. Найбільш яскравим воно було у повоєнний період, коли сюди емігрувала значна кількість культурних діячів. Саме

в цей час утворюються різноманітні товариства та угруповання, які піднесли українську культуру (та літературу зокрема) на якісно новий рівень. Значну роль відіграли створені видавництва, де друкувались україномовні письменники практично з усього світу, паралельно вирувала перекладацька діяльність. На жаль, в Україні ще й досі мало відомостей про цих представників літературного життя. Тому розпочате дослідження є перспективним на майбутнє, адже потребують подальшого детального вивчення особливості художніх творів україномовних письменників в Аргентині.

Список використаних джерел та літератури:

1. Абліцов В., Сімченко Г. Українська діаспора: вчора і сьогодні. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=11132 (дата звернення: 20.09.2020).
2. Атаманюк Ю. Українська діаспора в Аргентині. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/foreign_zmi/12721-ukrayinska-diaspora-v-argentini.html (дата звернення: 10.09.2020).
3. Богданова Т.Є., Погромський В.О. Українська етнічна спільнота в Аргентині наприкінці XX – на початку XXI століття. *Історичний архів*. 2010. Вип. 4. С. 82–86.
4. Василюк М. Українське поселення в Аргентині. Мюнхен: УВУ, 1982. 147 с.
5. Данилишин М. Українці в Аргентині: Монографія про суспільно-організаційне життя української спільноти в Аргентині. Буенос-Айрес, 1979. 392 с.
6. Дибчук Л. Спадщина діячів літератури і мистецтва української діаспори Канади та країн Латинської Америки другої половини XX ст. – початку XXI ст. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*. Київ, 2011. Вип. 16. С. 202–218.
7. Козак С. Журнал «Пороги» (Аргентина): історія, зміст, автори. *Український інформаційний простір*. 2016. Ч. 4. С. 136–142.
8. Кужель Л. Українські календарі (1914–1939) в Аргентині і Бразилії як джерело інформації про західно-українську книгу. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*. 2008. № 1. С. 73–95.
9. Мазипчук М. Українці в Аргентині: як зберегти свою ідентичність в умовах життя іншої країни. URL: <https://gurt.org.ua/articles/21033/> (дата звернення: 14.09.2020).
10. Погромський В.О. Проблема міграції з українських етнічних земель до Аргентини у вітчизняній історіографії. *Історичний архів*. 2011. Вип. 7. С. 76–80.
11. Сапеляк О. Українська спільнота в Аргентині: історико-етнологічний аспект. Львів: Червона калина, 2008. 286 с.
12. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / упоряд. В.А. Просалова. Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. 480 с.
13. Українці в Аргентині: Фотоальбом / упоряд. Н.Д. Прибега. Київ: Мистецтво, 1997. 128 с.
14. Ціпко С. Українці в Аргентині (1897–1950): творення громади. Київ: Дуліби, 2015. 280 с.
15. Ярош О. Формування української діаспори в Аргентині. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2013. Вип. 23–24. С. 406–412.

References

1. Ablitsov V., Simchenko H. Ukrainska diaspora: vchora i sohodni. URL: http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=11132 (Last accessed: 20.09.2020).
2. Atamaniuk Yu. Ukrainska diaspora v Arhentyini. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/foreign_zmi/12721-ukrayinska-diaspora-v-argentini.html (Last accessed: 10.09.2020).
3. Bohdanova T.Ie., Pohromskiy V.O. Ukrainska etnichna spilnota v Arhentyini naprykintsi XX – na pochatku XXI stolittia. *Istorychnyi arkhiv*. 2010. Vyp. 4. P. 82–86.
4. Vasylyk M. Ukrainske poselennia v Arhentyini. Miunkhen: UVU, 1982. 147 s.
5. Danylyshyn M. Ukraintsi v Arhentyini: Monohrafiia pro suspilno-orhanizatsiine zhyttia ukrainskoi spilnoty v Arhentyini. Buenos-Aires, 1979. 392 s.
6. Dybchuk L. Spadshchyna diiachiv literatury i mystetstva ukrainskoi diaspory Kanady ta krain Latynskoi Ameriky druhoi polovyny XX st. – pochatku XXI st. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*. Kyiv, 2011. Vyp. 16. S. 202–218.
7. Kozak S. Zhurnal «Porohy» (Arhentyina): istoriia, zmist, avtory. *Ukrainskyi informatsiinyi prostir*. 2016. Ch. 4. S. 136–142.
8. Kuzhel L. Ukrainski kalendar (1914–1939) v Arhentyini i Brazylui yak dzherelo informatsii pro zakhidnoukrainsku knyhu. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoii biblioteki Ukrainy imeni V. Stefanyka*. 2008. No 1. S. 73–95.
9. Mazypchuk M. Ukraintsi v Arhentyini: yak zberehty svoiu identychnist v umovakh zhyttia inshoi krainy. URL: <https://gurt.org.ua/articles/21033/> (Last accessed: 14.09.2020).
10. Pohromskiy V.O. Problema mihratsii z ukrainskykh etnichnykh zemel do Arhentyiny u vitchyzniani istoriohrafii. *Istorychnyi arkhiv*. 2011. Vyp. 7. S. 76–80.
11. Sapeliak O. Ukrainska spilnota v Arhentyini: istoryko-etnolohichni aspekt. Lviv: Chervona kalyna, 2008. 286 s.
12. Ukrainska diaspora: literaturni postati, tvory, biobibliohrafichni vidomosti / uporiad. V. A. Prosalova. Donetsk: Skhidnyi vydavnychiy dim, 2012. 480 s.
13. Ukraintsi v Arhentyini: Fotoalbom / uporiad. N.D. Prybieha. Kyiv: Mystetstvo, 1997. 128 s.
14. Tsipko S. Ukraintsi v Arhentyini (1897–1950): tvorennia hromady. Kyiv: Duliby, 2015. 280 s.
15. Yarosh O. Formuvannia ukrainskoi diaspory v Arhentyini. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriia*. 2013. Vyp. 23–24. S. 406–412.

Отримано: 05.11.2020 р.

Прорецензовано: 17.11.2020 р.

Прийнято до друку: 25.11.2020 р.

e-mail: ksanyok@ukr.net

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-220-225

Кубік О. Ансамблеве бандурне мистецтво в середовищі української діаспори: культурно-історичні аспекти розвитку. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 220–225.

УДК 94 (477).15 : 78

Ольга Кубік

АНСАМБЛЕВЕ БАНДУРНЕ МИСТЕЦТВО В СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ: КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ

У статті аналізується ансамблева творчість бандуристів діаспори. Висвітлюється історія появи українців-бандуристів на територіях інших континентів, згадується про еміграційні хвилі, які стали поштовхом для розвитку бандурного мистецтва закордоном. Проаналізовано провідні бандурні ансамблі діаспори та їх співпрацю з різноманітними колективами як в діаспорі, так і в Україні. Описано репертуар, інструментарій та їх видозміни у зв'язку з певними історичними подіями. Згадано найвідоміших представників ансамблевого бандурного мистецтва діаспори.

Ключові слова: бандура, ансамбль бандуристів, діаспора, репертуар, капели бандуристів.

Olha Kubik

ENSEMBLE IN THE BANDURA ART IN THE CENTER OF THE UKRAINIAN DIASPORA: CULTURAL-HISTORICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT

The article analyzes the ensemble work of the diaspora bandura players. It is noted that ensemble music has its origins in the so called “kobzarism” in Ukraine. The development of bandura art in the diaspora of the twentieth century occurred differently. This is due to the chronological, spatial, geographical and cultural factors of the countries of the world where the bandura cells were located.

The history of the appearance of Ukrainian bandura players on the territories of other continents is covered, and the emigration waves that became the impetus for the development of bandura art abroad are mentioned. The leading bandura ensembles of the diaspora were analyzed – the Taras Shevchenko Bandura Band (Detroit), the Canadian Bandura Band, the Gnat Khotkevych Bandura Ensemble (Toronto), and the Maiden Bandura Band. P. Orlyk (Detroit), ensemble “Haidamaki”, children’s choir “Golden Strings” and their cooperation with various groups both in the diaspora and in Ukraine. The article also describes the repertoire, tools and their modifications in connection with certain historical events.

It is noted that the Ukrainian theme became the basis for the repertoire of the diaspora bandura players – Ukrainian folk songs, patriotic, Cossack, Duma, spiritual works, carols, works of Ukrainian composers, instrumental melodies and others. The names of famous bandura masters abroad are mentioned. Ensemble performance of non-mainland Ukraine is associated with the names of many artists, including Vasyl Yemets, Mykhailo Teliga, Hryhoriy Kytasty, Hryhoriy Nazarenko, Stepan Hanushevsky, Volodymyr Lutsyv, Viktor Mishalov, Olga Gerasimenko-Oliynyk and Yuriy Oliynyk.

The article mentions the close cooperation of bandura ensembles and representatives of choral and vocal art. The concert life of famous bandura groups of the diaspora and their artistic achievements are described. It is also noted that the ensemble art of the diaspora is currently actively studied by scholars of the diaspora and Ukraine.

Key words: bandura, bandura ensemble, diaspora, repertoire, bandura groups.

Ансамблеве бандурне мистецтво діаспори, як і сольне, розвивалося, як результат діяльності митців-емігрантів з материкової України та під впливом питомих тенденцій розвитку у кожній з країн поселення українців. Ансамблева творчість бандуристів діаспори мала на меті не лише зберегти та продовжувати розвивати ансамблеве мистецтво, а й об'єднувати українців на територіях інших країн. Відповідно до першої трудової хвилі еміграції, мистецькі завдання її представниками не ставилися. Друга хвиля еміграції (1918–1939 рр.) передовсім носила політичний характер. Як результат, її репрезентанти створювали аматорські та професійні хорові колективи, це пришивдишило друк

нотних видань, звукозаписів (Республіканська капела, керівник О. Кошиць). В цей період у діаспорі знайомляться із бандурним мистецтвом А. Кістя, В. Ємця, М. Теліги [1; 12, с. 52]. Ансамблеве музикування бандуристів розвивається в цей період суголосно до традицій хорового багатоголосся. Хорова культура зумовила їх типологію – за складом: однорідні (чоловічі, жіночі) та мішані; кількістю учасників (стосовно розподілу хорових партій). Також хорові колективи послужили прикладом для академічної манери співу та академічних особливостей [9, с. 187].

Третя політична еміграційна хвиля представлена представниками, серед яких було багато діячів культури та мистецтва, педагогів. Вони стали ініціаторами збереження національних традицій та культурних здобутків [12, с. 53]. Бандурне мистецтво цього часу набуває нових тенденцій: створюються вокально-інструментальні гурти міжетнічного формату. Бандурні колективи діяли при школах, церквах, організаціях. Третя хвиля була найбільш потужною за всю історію еміграції [1; 12, с. 53]. Четверта хвиля (1980–1990 рр. й до сьогодні) представлена переважно трудовою еміграцією, яка, проте, долучається до культурно-мистецьких процесів в країнах поселення, зокрема й фестивального руху в українському середовищі [12, с. 54].

Найбільшу та найдинамічнішу українську діаспору вихідці із України зуміли створити на територіях Північної Америки (Канада, США), Західної Європи (Німеччина, Великобританія, Польща), Австралії та ін. [1]. Їх здобутки простежуються в різних напрямках мистецтва, зокрема й бандурного.

Бандурне мистецтво діаспори, в тому числі і ансамблеве, має велику зацікавленість з боку науковців, письменників, наприклад, Улас Самчук [11] присвятив книгу під назвою «Живі струни» (1976) Капелі бандуристів імені Тараса Шевченка. Грунтується вона на усних та письмових спогадах учасників Капели. Частина, яка описує період розвитку бандури до Другої світової війни, містить спогади Й. Панасенка, Г. Назаренка та П. Міняйла [10, с. 27]. Віолетта Дутчак [1] видала монографію під назвою «Бандурне мистецтво українського зарубіжжя ХХ – початку ХХІ століття», у якій ґрунтовно досліджено ансамблеву модель виконавства, творчі портрети провідних колективів, композиторів, диригентів. Їй також належить низка наукових статей стосовно діяльності окремих бандурних колективів діаспори в різні історичні періоди: «Живі струни» Уласа Самчука в контексті джерелознавства бандурного мистецтва (115-літтю від дня народження У. Самчука присвячується) [5], «Діяльність українських бандуристів у міжвоєнній Чехословаччині (20–30 рр. ХХ ст.) як прообраз національних соціокультурних інституцій» [4], «Традиції бандурного мистецтва в Австралії» [7], «Творчість Лесі Українки і бандурне мистецтво української діаспори» [6], «Дискографія Капели бандуристів імені Тараса Шевченка Північної Америки» [3] та інші. Ганна Карась [8] створила типологію навчальних осередків бандуристів, описала співпрацю колективів з громадськими організаціями українців у світі. Віктор Мішалов [10] зробив значний внесок щодо вивчення й популяризації репертуарної частини (відновив багато творів Г. Хоткевича, створив інтернет-сторінки, на яких міститься інформація і про ансамблі бандуристів). Оксана Ваврик досліджувала кобзарські школи в Україні та діаспорі [8, с. 464]. Наталія Федорняк [12] у своїй дисертації звернула увагу на фольклорну традицію, що стала основою і бандурного мистецтва українців діаспори.

Мета статті – комплексно охарактеризувати культурно-історичні етапи становлення бандурних осередків та колективів у світі. Новизну статті визначає хронологічний розгляд історії створення, побутування і концертного життя ансамблевих бандурних колективів діаспори.

Ансамблеве бандурне мистецтво, яке започаткував Гнат Хоткевич (Археологічний з'їзд, 1902 р. м. Харків) активно розвинулося за межами країни у ХХ столітті [10, с. 83; 11, с. 435]. Ансамблевий напрям не лише закріпився, але й став домінуючим. Серед найвідоміших представників у різні історичні періоди – ансамблі та капела Товариства «Кобзар» (Чехословаччина), ансамбль «Бурлака» (Італія – Великобританія), ансамбль бандуристів імені Г. Хоткевича (Австралія), «Гомін степів» (США), капела бандуристів Аргентини, дитячі ансамблі на території Бразилії, колектив «Бандура», ансамбль «Бандура» (Польща), квартет «Кобзарське братство» (Великобританія), дует братів Постоланів, Капела бандуристів імені Тараса Шевченка (м. Детройт) та інші [8, с. 472].

Одним із перших представників еміграції став Василь Ємець (1890–1982) – бандурист, пропагандист академічного виконавства, організатор Першої в історії капели бандуристів (1918 р), яка дала поштовх для професійного академічного ансамблевого виконавства в Україні та світі. Завдяки В. Ємцю бандура була представлена за кордоном як концертний інструмент [2, с. 21; 4; 8, с. 468]. У 1920 р. В. Ємець переїздить до Чехословаччини, де дає концерти для інтернованих українців. Пізніше, при товаристві «Кобзар» митець створює Капелу бандуристів (колектив відвідувало близько

п'ятдесяти чоловік різного соціального становища). У цей період бандурне виконавство було популярним серед української еміграції Чехословаччини. Також бандурист популяризував інструмент на території Франції, Америки [1; 2].

Вагомий внесок у розвиток ансамблевого мистецтва бандуристів зарубіжжя зробив Михайло Теліга (1900–1942) – письменник, бандурист. Він є автором першого в історії бандурного мистецтва друкованого нотного збірника для бандури – «Наша пісня – збірник народніх дум і пісень з проводом бандури» (м. Прага, 1926 р.) [4]. Саме цей збірник дав поштовх до професіоналізації бандурного виконавства в умовах еміграції. Також М. Теліга зініціював створення камерних ансамблів у межах діяльності товариства «Кобзар» у Празі й Подєбрадах [1, с. 91; 2].

Найбільш відомим та концертуючим бандурним колективом в діаспорі стала Капела бандуристів імені Тараса Шевченка. Її витоки пов'язані з першим київським колективом, заснованим В. Ємцем (1918 р.), а у 1941 році вона відновила своє існування та продовжила свою творчість на території Німеччини. Керівником Капели того періоду був Григорій Назаренко. Капеляни пропагували кобзарську пісню для «остарбайтерів», основним завданням стало поширення на окупованих землях репертуару національного змісту [1, с. 106; 2, с. 50; 5]. Була проблема з інструментарієм, оскільки кількість учасників стрімко зростає (від 20 до більше 40 осіб). Завдяки братам Петру і Олександрю Гончаренкам це питання було вирішено. Вони зуміли створити майстерню, де виготовляли інструменти харківського типу і назвали їх «Полтавками» [1, с. 112]. Питаннями щодо конструкцій бандур у діаспорі займалися також майстри-бандуристи – М. Лісковський, С. Ластович-Чулівський, В. Ємець, А. Чорний, Ю. Приймак, Ф. Деряжний та інші [2, с. 13]. Пізніше керівниками капели були: Г. Китастий, В. Божик, І. Задорожний, П. Потапенко, Є. Цюра та ін. [11, с. 415]. Репертуар Капели охоплює твори української національно-патріотичної тематики та обрядові, жартівливі, духовну музику, інструментальні мелодії та інші: «Грай, кобзарю», «Ой, літа орел», «Гей, злітались орли», «Вітер віє», «Журавель», «Дощик», «Від Києва до Лубень» «Дума про Почаївську Божу Матір», «Херувимська», «Байда», «Думи мої, думи мої» [11, с. 363, 397]. Сьогодні колектив успішно працює під керівництвом О. Махлая. Під його керівництвом капела побувала в Україні з концертною програмою, а також видала численні записи [3]. У 2018 році в Києві відбувся історичний концерт Капели бандуристів разом із Національною Капелою бандуристів України імені Г. Майбороди, присвячений сторіччю заснування колективу. У програмі звучали повстанські пісні, шевченківські твори, народні пісні, церковна музика.

Для розвитку бандурного мистецтва за океаном чимало зробив Григорій Китастий (1907–1984) – багаторічний керівник Капели ім. Т. Шевченка, диригент та композитор. Він спрямував всі сили на те, щоб колектив був збережений як культурна українська одиниця в складних умовах післявоєнної Німеччини [2, с. 59]. З 1949 року капела Г. Китастого постійно працює в США (м. Детройт). Здійснює велику кількість турне: як в США, Канаді, так і на території Європи, виступає перед українськими громадами [2, с. 59]. Важливою подією для бандурних ансамблів України та діаспори стало видання збірника творів Г. Китастого «Вставай, народе», у якому представлені вокально-інструментальні твори, більшість із них написані для чоловічої капели бандуристів та мішаного хору в супроводі ансамблю бандур [1, с. 263].

Григорій Назаренко (1902–1996) створив Капелу бандуристів імені М. Леонтовича у Гюсларі (Німеччина) наприкінці 40-вих рр. Колектив мав концерти в англійській, французькій та американській окупаційних зонах. Разом з нею виступали академічні співаки – Г. Манько-Ярошевич, В. Луців та інші. Пізніше хористи Капели долучилися до Національного чоловічого хору, який очолює В. Божик [1, с. 113].

Ансамбль бандуристів «Гомін степів» (1982–1990) заснований у Нью-Йорку при Школі кобзарського мистецтва Юліаном Китастим. Колектив гастролював до Бразилії та Аргентини, мав ряд концертів та був учасником міжнародних фольклорних фестивалів, співпрацював із хоровими колективами – «Боян», «Думка». У репертуарі поєднував традиційні українські твори та сучасні інструментальні композиції [1, с. 169]. Ансамбль «Гайдамаки» (1982) (США) пропагував українські народні пісні, пісні січових стрільців та воїнів УПА. Керівник – В. Васьков [1, с. 163].

Процес фемінізації бандурного виконавства не оминув і представників зарубіжжя. Першим жіночим бандурним колективом у США стала Дівоча капела бандуристок при Осередку СУМА ім. Пилипа Орлика (1956, під керівництвом Петра Потапенка). Майстер Ю. Приймак забезпечив ансамбль інструментами. Домінуючою формою виступів ансамблю стали літературно-музичні композиції на

вірші Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Симона Петлюри, Олександра Олеса, Богдана Лепкого та ін. Капела брала участь у відкритті пам'ятника Т. Шевченкові (м. Вашингтон, 1964 р.) [1, с. 162; 6].

Ансамбль бандуристів імені Гната Хоткевича при організації ОДУМ у м. Торонто (1966) – перший молодіжний ансамбль бандуристів у Канаді, керівник Валентина Родак. Ансамбль тісно співпрацював із чоловічим хором «Бурлака» [1, с. 143].

Відомим колективом зарубіжжя є й Капела бандуристів Канади (1991), яка об'єднує понад 40 виконавців – хористів та бандуристів. Колектив продовжує традиції ансамблевого українського бандурного мистецтва – чоловічий склад капели, методика і практика Г. Хоткевича. Ініціатором її створення та першим керівником був Віктор Мішалов. Капела співпрацювала з хором «Бурлака» [1, с. 150], проводила численні тематичні концерти – «Козацькі пісні» (до 300-річчя смерті гетьмана І. Мазепи та 350-річчя битви під Конотопом), а також підготувала музично-поетичну програму «Слово Тараса», в якій прозвучало ряд композицій на вірші Т. Шевченка [1, с. 152]. Сьогодні капелу очолює Юліан Китастих.

У діаспорі діють і дитячі ансамблі бандуристів. Так, Віра Зелінська організувала в Канаді дитячу капелу «Золоті струни» при соборі Успення Пресвятої Богородиці. У доробку капели три компакт-диски і відеофільм. У 2006 році капела відвідала з концертами Польщу та Україну. Сьогодні справу Віри Зелінської продовжує її дочка – Оксана Зелінська Шевчук [1, с. 153]. Володимир Мота у 60-ті роки організував приватну школу гри на бандурі, в якій навчалися понад 30 учнів різного віку. Кращі учні були залучені до ансамблю (8-10 учасників). Колектив мав численні концерти, запрошувався на телебачення, співпрацював із мішаним хором «Боян» (м. Монреаль) [1, с. 154].

У Польщі ансамблеве бандурне мистецтво впродовж ХХ ст. найкраще проявило себе у концертно-виконавській та педагогічній діяльності. Активно розвиває бандурне виконавство Ольга Попович – співачка, доктор вокалістики. Вона створила ансамбль «Бандура», який побував з концертами в Україні, США, Канаді, Австрії та ін. Також Ольга Попович очолює Товариство «Митуса», яке ініціює проведення багатьох мистецьких імпрез та стало ініціатором проведення Міжнародного фестивалю «Дні бандурової музики» імені Гната Хоткевича [2; 1, с. 139].

Яскравим колективом Великобританії стало «Кобзарське братство», до складу якого входили бандуристи – Юрко Бабчук, Ігор Дучка, д-р Любомир Мазур, Іван Гнилиця. Репертуар склали повстанські, козацькі пісні, українські старовинні канти, українські народні пісні та ін. Колектив – постійний учасник СУБу [1, с. 132]. Серед представників-бандуристів у Великобританії знаним є дует братів Постоланів. М. Постолан створив Школу Кобзарського мистецтва в м. Ноттінгем, впродовж 15-ти років навчав дітей гри на бандурі [1, с. 132].

У Австралії ансамблеве бандурне виконавство представлене творчістю Федора Деряжного, Петра Деряжного, Григорія Бажула та ін. Григорій Бажул (1906–1988) створив у 1964 році Ансамбль бандуристів імені Гната Хоткевича (м. Сідней). Мета ансамблю – пропагування харківського способу гри. Пізніше ансамбль очолив Петро Деряжний і у 1972 році ним було засновано школу гри на бандурі, пізніше її керівниками були В. Мішалов, Є. Кульчицький, М. Кенцало [1, с. 190]. Провідними бандурними колективами Австралії слід вважати: Ансамбль бандуристів імені Г. Китастого, Ансамбль бандуристів імені Лесі Українки, Ансамбль бандуристів «Колорит», група бандуристів «Відгомін» та інші [1, с. 192; 6; 7].

У період сьогодення для бандурного виконавства має неабияке значення творчість Віктора Мішалола (Канада). Це насамперед стосується його наукової роботи та аранжування для бандури. Наприклад, для ансамблю бандуристів він здійснив такі переклади – «Ягілочка» Ф. Колесси, «Невільницький ринок у Кафі», «Одарочка» Г. Хоткевича та інші. Аранжування творів Г. Хоткевича В. Мішалов зробив для харківських бандур (їх виконувала Капела бандуристів імені Т. Шевченка під керівництвом В. Колесника, а також учасники кобзарських таборів [1, с. 256]. Також В. Мішалов видав у 1986 році збірник ансамблевих творів для харківської бандури [12, с. 83].

В Аргентині ансамблеве музикування пов'язане з іменем Йосипа Сніжного, він створив першу школу бандуристів та організував кобзарський квартет [1, с. 182]. У Бразилії, завдяки ініціативі Миколи Досінчука Чорного були куплені інструменти та організовані перші ансамблі: «Гомін України», «Святої Ольги», ансамбль при парохії св. Йосафата [1, с. 183].

Представники четвертої хвилі еміграції – Ольга Герасименко-Олійник, Лариса Ковальчук – представляють у діаспорі досягнення львівської та київської академічних шкіл. Співпраця О. Гераси-

менко-Олійник та Ю. Олійника зумовила появу вагомого концертного репертуару для малих форм бандурних ансамблів та бандури з оркестром. Створено 6 бандурних концертів, які виконувалися у США та Україні: «Американський», «Романтичний», «Екзотичний», «Трипільський», «Нове тисячоліття», «Антифонний» [1, с. 270].

Серед митців тимчасової еміграції помітна діяльність Оксани Герасименко – бандуристки, композиторки, яка у 1983 р. емігрувала на острів Куба, де прожила біля 10 років. Виступала в дуеті з кубинським флейтистом Карлосом Пуї, що стало поштовхом до написання ансамблевих композицій для бандури та флейти «Мелодія блакитного неба», «Соло для флейти». У кубинський період творчості О. Герасименко зробила чималу кількість перекладів гітарної, лютневої, фортепіанної музики латиноамериканських композиторів, аранжування для бандури та гітари, струнного квартету і написала багато власних творів [1, с. 187].

Зіновій Штокалко вважав, що саме козацька історична пісня та дума, маючи героїчний характер, а також кобзарський репертуар зможуть представити світові українську культуру [1, с. 283; 5]. Поява нових бандурних колективів у діаспорі, свідчить, що попит слухачів на українську тематику зростає. Починають співпрацювати представники України та діячі ансамблевого бандурного мистецтва світу. Відгуки про концерти ансамблів бандуристів висвітлені в українськомовній пресі та зарубіжних виданнях. Є чимало відгуків-рецензій на концерти, репертуар [1, с. 285].

Багато творів збереглося і дійшло до нас завдяки звукозаписам. За допомогою них можемо прослідкувати певні моменти: жанри (інструментальний чи вокально-інструментальний), форми (якщо ансамблева – то однорідна чи мішана), репертуар (автентичний фольклор, духовні жанри (канти, псалми), академічна народно-інструментальна музика, твори поп-музики, Word Music, New Age [1, с. 292].

Отже, ансамблеве бандурне мистецтво діаспори розвивалося відповідно до характеру перебігу еміграційних процесів, зумовлених політичними та соціальними історичними подіями. Серед колективів – однорідні (чоловічі, жіночі, дитячі) та мішані ансамблі. Найбільшу кількість колективів спостерігаємо в другій половині ХХ ст., в різних країнах поселення українців. Ансамблі бандуристів функціонують і сьогодні в різних куточках світу, пропагуючи українську культуру. Специфіка бандурної творчості діаспори виявляється у її єдності з кобзарством та новим репертуаром, який виник у результаті поєднання бандурного мистецтва та музики тієї країни, де сформований осередок бандуристів. Важливий вплив на бандурне ансамблеве музикування діаспори мало хорове мистецтво. Кращі ансамблеві колективи зарубіжжя впродовж багатьох років співпрацювали і співпрацюють з відомими хорами світу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дутчак В. Бандурне мистецтво українського зарубіжжя ХХ – початку ХХІ століття: монографія. Івано-Франківськ, 2013. 488 с.
2. Дутчак В., Жовнірович С., Шевченко М. Дзвенить могутньо, святі бандури... До 40-річчя Івано-Франківської муніципальної капели бандуристів. Івано-Франківськ, 2009. 148 с.
3. Дутчак В. Дискографія Капели бандуристів імені Тараса Шевченка Північної Америки. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтва*. Київ, 2019. Т. 2. № 2. С. 173–184. URL: <https://doi.org/10.31866/2616-7581.2.2.2019.187443> (дата звернення: 25.09.2020).
4. Дутчак В. Діяльність українських бандуристів у міжвоєнній Чехословаччині (20–30 рр. ХХ ст.) як прообраз національних соціокультурних інституцій. *Українознавчі студії*. Івано-Франківськ, 2019. № 1. С. 232–246. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/ukrst/article/view/3227> (дата звернення: 08.09.2020).
5. Дутчак В. «Живі струни» Уласа Самчука в контексті джерелознавства бандурного мистецтва (115-літтю від дня народження У. Самчука присвячується). *Вісник Київського національного університету культури і мистецтва*. Київ, 2020. Т. 3. № 1. С. 95–109. URL: <http://musical-art.knukim.edu.ua/article/view/204344> (дата звернення: 01.10.2020).
6. Дутчак В. Творчість Лесі Українки і бандурне мистецтво української діаспори. *Леся Українка в діаспорно-мультимедійному літературознавстві. Німецько-українські зв'язки. Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної конференції в Мюнхені*. Мюнхен; Тернопіль, 2019. С. 82–95. URL: <http://esnuir.eenu.edu.ua/handle/123456789/16227> (дата звернення: 02.10.2020).
7. Дутчак В. Традиції бандурного мистецтва в Австралії. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. Рівне, 2014. Вип. 20 (2). С. 121–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uk_mssh_2014_20%282%29_32 (дата звернення: 21.09.2020).
8. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття. Івано-Франківськ, 2012. 1164 с.

9. Кубік О. Типологія ансамблів у бандурному мистецтві України та діаспори. *Музичне мистецтво XXI століття – історія, теорія, практика: зб. наук. праць інституту муз. мистецтва Дрогобицького держ. пед. унів. ім. І. Франка / заг. ред. та упоряд. А. Душного*. Дрогобич, 2019. С. 183–191.

10. Мішалов В. Культурно-мистецькі аспекти генези і розвитку виконавства на харківській бандурі: дис... канд. мистецтвозн.: 26.00.01 – теорія та історія культури. Харків, 2009. 218 с.

11. Самчук У. Живі струни. Бандура і бандуристи. Детройт, 1976. 376 с.

12. Федорняк Н. Трансформація музичної фольклорної традиції у середовищі української діаспори Північної Америки: історико-виконавський аспект: дис... канд. мистецтвозн.: 17.00.03 – музичне мистецтво. Львів, 2020. 316 с.

References

1. Dutchak V. Bandurne mystetstvo ukrainskoho zarubizhzhia XX – pochatku XXI stolittia: monohrafiia. Ivano-Frankivsk, Foliant. 2013. 488 s.

2. Dutchak V., Zhovnirovych S., Shevchenko M. Dzvenit mohutno, sviati bandury... Do 40-richchia Ivano-Frankivskoi munitsypalnoi kapely bandurystiv. Ivano-Frankivsk, 2009. 148 s.

3. Dutchak V. Dyskohrafiia Kapely bandurystiv imeni Tarasa Shevchenka Pivnichnoi Ameryky. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv*. Kyiv, 2019. T. 2. № 2. S. 173–184. URL: <https://doi.org/10.31866/2616-7581.2.2.2019.187443> (data zvernennia: 25.09.2020).

4. Dutchak V. Diialnist ukrainskykh bandurystiv u mizhvoiennii Chekhoslovachchyni (20–30 rr. XX st.) yak proobraz natsionalnykh sotsiokulturnykh instytutsii. *Ukrainoznavchi studii*. Ivano-Frankivsk, 2019. № 1. S. 232–246. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/ukrst/article/view/3227> (data zvernennia: 08.09.2020).

5. Dutchak V. «Zhyvi struny» Ulasa Samchuka v konteksti dzhereloznavstva bandurnoho mystetstva (115-littiu vid dnia narodzhennia U. Samchuka prysviachuietsia). *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv*. Kyiv, 2020. T. 3. № 1. S. 95–109. URL: <http://musical-art.knukim.edu.ua/article/view/204344> (data zvernennia: 01.10.2020).

6. Dutchak V. Tvorchist Lesi Ukrainky i bandurne mystetstvo ukrainskoi diaspori. *Lesia Ukrainka v diasporomu literaturoznavstvi. Nimetsko-ukrainski zviazky. Zbirnyk naukovykh prats za materialamy Mizhnarodnoi konferentsii v Miunkheni*. Miunkhen; Ternopil, 2019. S. 82–95. URL: <http://esnuir.eunu.edu.ua/handle/123456789/16227> (data zvernennia: 02.10.2020).

7. Dutchak V. Tradytzii bandurnoho mystetstva v Avstralii. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku*. Rivne, 2014. Vyp. 20 (2). S. 121–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uk_msshr_2014_20%282%29_32 (data zvernennia: 21.09.2020).

8. Karas H. Muzychna kultura ukrainskoi diaspori u svitovomu chasoprostori XX stolittia. Ivano-Frankivsk, 2012. 1164 s.

9. Kubik O. Typolohiia ansambliiv u bandurnomu mystetstvi Ukrainy ta diaspori. *Muzychne mystetstvo XXI stolittia – istoriia, teoriia, praktyka: zb. nauk. prats instytutu muz. mystetstva Drohobytskoho derzh. ped. univ. im. I. Franka / zah. red. ta uporiad. A. Dushnoho*. Drohobych, 2019. S. 183–191.

10. Mishalov V. Kulturno-mystetski aspekty henezy i rozvytku vykonavstva na kharkivskii banduri: dys... kand. mystetstvozn.: 26.00.01 – teoriia ta istoriia kultury. Kharkiv, 2009. 218 s.

11. Samchuk U. Zhyvi struny. Bandura i bandurysty. Detroit, 1976. 376 s.

12. Fedorniak N. Transformatsiia muzychnoi folklornoj tradytzii u seredovyshchi ukrainskoi diaspori Pivnichnoi Ameryky: istoryko-vykonavskyi aspekt: dys... kand. mystetstvozn.: 17. 00. 03 – muzychne mystetstvo. Lviv, 2020. 316 s.

Отримано: 15.10.2020 р.

Прорецензовано: 19.11.2020 р.

Прийнято до друку: 26.11.2020 р.

e-mail: Iryna_Yatsiv@meta.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-226-231

Яців І. Збереження традицій релігійно-обрядового мистецтва української західної діаспори в об'єктиві музикознавчих досліджень Мирона Федоріва. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 226–231.

УДК 783:398.1(73=161.2) Ф33: 94(477).15
ORCID: 0000-0001-5775-6448*Ірина Яців*

ЗБЕРЕЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ РЕЛІГІЙНО-ОБРЯДОВОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНСЬКОЇ ЗАХІДНОЇ ДІАСПОРИ В ОБ'ЄКТИВІ МУЗИКОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ МИРОНА ФЕДОРІВА

Стаття присвячена аналізу наукових праць відомого в середовищі української діаспори США музикознавця й публіциста Мирона Федоріва в контексті збереження національних пісенних традицій поза межами етнічної території. Наведено відомості про найважливіші теоретичні здобутки вченого в галузі музикознавства і визначено місце та значення діяльності культурно-громадського діяча й науковця в історії музичної та хорової культури України та західної діаспори.

Ключові слова: діаспора, традиція, реформа, церковний спів, українська культура, музикознавець, М. Федорів.

Iryna Yatsiv

PRESERVATION OF THE TRADITIONS OF RELIGIOUS-RITUAL ART OF THE UKRAINIAN WESTERN DIASPORA IN THE OBJECT OF MUSICAL RESEARCHES BY MYRON FEDORIV

The article is devoted to the analysis of scientific works of the well-known in the Ukrainian diaspora musicologist and publicist Myron Fedoriv in the context of preservation of the national song traditions outside ethnic territory. It provides information about the most important theoretical achievements of the scientist in the field of musicology, and defines the place and significance of activity of the cultural public figure and scientist in the history of musical and choral culture of Ukraine and the western diaspora.

The aim of the article is the analysis of Myron Fedoriv's musicological heritage in the context of conservation problems of the national song and choral tradition in the cultural environment of the Ukrainian emigration.

Research methods are based on biographical, culturological, and musicological approaches, with the help of which theoretical analysis, synthesis and systematization of data from archival sources and literature were carried out within the framework of the research problem, as an evidence base for solving the goal

Results. Myron Fedoriv is a Ukrainian composer, publicist and musicologist who lived in the United States most of his life. He left a large amount of musical material and theoretical works in the history of Ukrainian choral culture, so he stopped the destruction of song traditions and samples of canonical liturgical singing in the Ukrainian churches in the diaspora. In his works, M. Fedoriv wrote that the singing tradition is the basis of the Ukrainian national spiritual culture, and therefore it should be preserved in the Ukrainian Catholic Church in America. As a result, the musicological heritage of M. Fedoriv is very valuable for the history of the Ukrainian musical culture of the twentieth century. M. Fedoriv was the guardian of the traditions of Ukrainian song culture and choral music in the art of the Ukrainian diaspora in the United States. Thus, his activity deserves a more detailed study.

Novelty. For the first time scientific musicological works by M. Fedoriv are presented as a theoretical and methodological basis in the process of preserving the national singing traditions in the Ukrainian Western Diaspora.

Key words: diaspora, tradition, reform, church singing, Ukrainian culture, musicologist, M. Fedoriv.

Історично склалося, що розвиток української культури відбувався на перехресті соціальних ідеологій та мистецьких шляхів різних культур. Однак, процес тотального нищення національної пам'яті й культурно-духовних надбань, що кореняться у багатовікових традиціях нашого народу вдалося зупинити завдяки старанням світового українства.

Процес еміграції українського народу набув найбільшого масштабу з часу входження українських земель до складу Російської та Австрійської імперій, однак, під час третьої, головним чином політичної хвилі еміграції, з України виїхала найчисленніша кількість представників української творчої інтелігенції. За кордоном, іммігранти почувалися соціально й політично втевленими, що дозволило їм здійснювати супротив багатолітній денаціоналізації інтелектуальних й мистецьких здобутків й створити сприятливий для піднесення української культури клімат.

Відтак, сьогодні для науковців різних галузей гуманітаристики актуальною темою пізнання залишається аналіз культуротворчих аспектів мистецької діяльності представників діаспори, як приклад яскравого вираження найважливіших ідентитетів нації в умовах інокультурного середовища.

Проблема збереження національної пісенної традиції в богослужбо-музичній культурі української діаспори США знайшла своє відображення в художньо-мистецькій діяльності ще однієї яскравої персоналії ХХ століття, вихідця із Галичини – Мирона Олексійовича Федоріва¹ (1907–1996).

Несправедливо забутий вдома, за океаном відомий в професійних культурно-мистецьких колах, він входив до числа високопрофесійних музикантів й шанованих в науковому товаристві музикознавців. Тривалий час інформацію про життя та творчість митця можна було почерпнути лише зі сторінок україномовних часописів та періодики США, зокрема з газет «Свобода» [5; 6; 8; 9; 10], «Philadelphia Daily News» [14], «The Philadelphia Inquirer» [15]; журналу «Визвольний шлях» [1; 4].

Після проголошення в Україні незалежності, зі зняттям табу на опрацювання архівних матеріалів й документальних джерел, що детермінують роль і значення діяльності українців зарубіжжя, окремі віхи життя та творчості митця знайшли своє відображення в наукових працях Ганни Карась [2; 3], Тетяни Прокопович [7].

Однак, попри існуючі науково-документальні джерела, що засвічують широке коло проявів пасіонарності митця в різних іпостасях, аналіз музикознавчих теоретичних здобутків М. Федоріва як віддзеркалення націєтворчих інтенцій і інструмент збереження національних традицій досі не отримав наукового висвітлення, що й зумовило вибір теми дослідження.

Мета статті – аналіз музикознавчої спадщини Мирона Федоріва в контексті проблеми збереження національної пісенно-хорової традиції в культурному середовищі української еміграції.

Як і в справі висвітлення правдивих сторінок історії національного державотворення України політичний режим ХХ століття послідовно намагався знівелювати найяскравіші здобутки української культури й перспективи розвитку наукової бази українознавчих студій. Але все ж, синергія зусиль інтелектуальної еліти української діаспори заклала міцні підвалини для розвитку цілої гілки самостійних дисциплін культурологічної та мистецтвознавчої проблематики.

Визначним науковим проривом в рамках досліджень української медієвістики й музичного джерелознавства стали музикознавчі розвідки М. Федоріва: тритомник «Василіянські церковні наспіви» (1961 р.), «Напрявні праці літургійної комісії для українського церковного співу й церковних практик» (1968 р.), «Обрядові співи Української Церкви Галицької землі» (1983 р.), «Українські Богослужбові Співи з історичного й теоретичного огляду» Т. 3 (1997 р.) [5].

Варто зазначити, що зреалізувати свої плани митцю вдалося за результатами скликаної у 1966 році в Римі конференції єпископату УКЦ, що відбувалася під орудою Верховного Архієпископа Йосипа Сліпого в рамках однієї з найбільш знакових подій в історії Католицької Церкви – Другого Ватиканського Собору. При Єпархіях УКЦ тоді було створено Літургійні комісії, зокрема при Чиказькій кафедрі штату Іллінойс, США, до неї, як фаховий музикознавець увійшов й М. Федорів. Комісії мали на меті вирішення цілого ряду проблем у справі реформування церковно-співочої справи й практики літургійного служіння в українських церквах діаспори [2, с. 58–59].

¹ *Мирон Федорів* (с. Криве, Тернопільська область). У 1926–1933 рр. перебував на навчаннях у василіянських монастирях Галичини. Музичну освіту митець здобув у Варшавській консерваторії (1935), Віденській вищій музичній школі та Зальцбургській консерваторії (1942–1944). В 1945 році М. Федорів емігрував до США, де продовжив навчатися на музичних факультетах у «Чикаго Космополітен Скул» та Філадельфійському університеті (1950). Викладав у Василіянській Колегії в Стенфорді, в Музичній школі в Чикаго, на курсах в Денвері й Філадельфії. Також він був диригентом декількох хорових колективів (чоловічого хору «Сурма», з 1979 року – хору Сестер Василіянок Провінції Христа Чоловіколюбця у Філадельфії). Як культурно-громадський діяч входив до складу Спілки Української Молоді Америки (СУМА), Громадського Комітету Українців (ГКУ), Організації Українського Визвольного Фронту (ОУВФ). М. Федорів є автором багатьох творів в жанрі духовної й світської музики, зокрема циклів пісень «Сальви мальви» на слова Т. Курпіти (1967 р.), «Сім струн» на слова Лесі Українки (1971 р.), «Збірник чоловічих співів Закарпатської Церкви» (1982 р.), «Молебні пісні до Матері Божої» (1995 р.) та ін. [5; 6; 15].

Відтак, «Обираючи шлях реформіста, митець консервативного характеру мислення не може вийти за рамки традиції, а звідси – спрямовує свою роботу на кристалізацію та впорядкування творчого досвіду минулих поколінь. До цієї праці [...] залучає збирацьку діяльність, науково-теоретичну основу та композиторську творчість, які й складають невід’ємний комплекс його творчих намірів» [7, с. 56].

У своїх працях музикознавець формулює перед собою цілу низку завдань, одночасно з суто науковим інтересом у висвітленні напрацювань. Узагальнюючі теоретичні висновки, за словами М. Федоріва, стануть «...занотованим свідоцтвом для майбутнього, з нашого церковного життя в минулому, з його багатого творчістю, високою музичною культурою та посиленою практикою» [12, с. 7].

Перший крок до покращення ситуації в церковно-співочій практиці української церкви позначився виданням в 1961 році в Римі на прохання Протоконсультора Курії оо. Василян о. Гліба Кінаха збірки галицьких церковних наспівів, тритомника «Василянські церковні наспіви». Із власних занотованих матеріалів й записів ще з часів перебування на Батьківщині, М. Федорів зважаючи на специфіку канонічного церковного ритуалу створює музичний матеріал відповідно до повного циклу річного кола богослужінь і, як зазначає Г. Карась: «...у кожному творі автор намагається пояснити прикметні риси церковної музики українського обряду, доповнюючи їх настановами щодо виконання й виконання під час богослужіння. Авторські зауваження мають науково-пізнавальне та виконавсько-практичне значення, а тому корисні не лише для регентів церковних хорів, але й для дослідників українського релігійного мистецтва» [3, с. 727]. Тим самим М. Федорів намагався вирішити проблеми практично повної відсутності друкованих нотних зразків традиційних галицьких наспівів, які до того часу проіснували лише в усному переданні серед дяків й священників.

В рамках виконання основних директив Чиказької Літургійної комісії М. Федорів, як активний учасник був захоплений ідеєю створити «суто українське історично-теоретичне підножжя для нашого церковного співу» [12, с. 7], й відповідно до цього націлював свою теоретичну роботу, зокрема його праця «Напрявні праці літургійної комісії для українського церковного співу й церковних практик» (1968 р.) за великою затребуваністю, без змін перевидавалася під назвою «Віднова, реформа чи злет до справжнього українського обряду за формою і змістом» (1971 р.).

У своїх працях автор визначає першочергові завдання для успішної реалізації реформ церковного співу в середовищі української діаспори, таких як-от:

1) відновити чистоту зразків культових жанрів й збереження мелодико-стильових особливостей музики в канонах ритуальних відправ Західної та Східної України;

2) здійснити пошук нових форм та універсалізацію різновидів української пісенної традиції греко-католицького обряду в хоровій практиці українських церков еміграції;

3) для фахових музикантів, диригентів й композиторів здійснити обробку музичної літератури, заранжувати або власними композиторськими творами в межах національної музичної традиції збагатити видавництво нотного репертуару для різних типів і видів хорових колективів й менших співочих груп (ансамблів, квартетів тощо);

4) використовувати в музичному репертуарі надбання української церковної музики минулих епох, як першорядного, поданого на базі дотеперішніх цінних надбань корифеїв українського музичного мистецтва;

5) об’єднати зусилля церковнослужителів, священнослужителів, висококваліфікованих спеціалістів з метою піднесення української хорової музики через залучення митців з високим рівнем професіоналізму й талановитої молоді, як учасників церковних хорів;

6) провести аналіз й удосконалити підбір методів і форм підвищення мистецько-професійної підготовки й рівня художньо-естетичної освіченості дяків, хормейстерів й артистів хору;

7) виробити практичні схеми (стандарти) для Богослужбових відправ й спростити в структурі традиційно правлені види Богослужінь, таких як: Вечірня, Утренья, Парастас, Постних Відправ, Воскресних ін.

Втім, жвавий науковий диспут й хвилю усестороннього зацікавлення викликала поява кожної наступної праці музикознавця. Так з серії видань підготовчого періоду для відзначення 1000-ліття хрещення Руси-України (988–1988 р.) в США, Канаді та Європі за підтримки Сестер Чину св. Василя Великого в 1983 році, у Філадельфії виходить у світ музикознавча робота М. Федоріва, що отримала назву «Обрядові співи Української Церкви Галицької Землі». І як зазначає сам автор у передмові до видання: «...їх ціль була ширша, бо ще й архівальна, щоб лишилася як матеріал для дослідників

нашої церковної культури; а в теперішнім часі, щоб послужили вони як підручний матеріал для дяківських курсів, церковних диригентів [...] для вищого мистецького показу стилізованої церковної пісенності» [12, с. 7].

Основні теоретичні положення та матеріали дослідження оприлюднилися автором на 312-ти сторінках друкованого тексту, в яких музикознавець розкриває етапи розвитку церковного мистецтва, сакральної музики і співу. Структура дослідження включає такі компоненти: вступ (широкий коментар з докладним поясненням церковних напівів в контексті традиції Української Католицької Церкви Галицької землі), три розділи та загальні висновки.

У першому є введення – коментар автора із зазначенням джерельної бази дослідження й подано: загальний огляд історії становлення церковного співу від найдавніших часів й до сучасності; дефініцію спеціально вживаних в церковному співі термінів й назв; інформацію про напрями, школи, представників, дослідників і записувачів церковного хорового співу на Україні від початків й аж до найновіших часів.

Другий розділ – зібраний, упорядкований самим композитором нотний матеріал, зразки літургійних співів, частини Служби Божої св. Василя Великого («Велика Ектенія», «Святий Боже» «Єдинородний Сину», «Вірую», «Отче наш» і т. д.) й навіть окремі музичні приклади заупокійного богослужіння Галицької Церковної Провінції й такі, що збереглися й побутували в українських еміграційних церквах. Третій розділ – теоретична частина наукової праці М. Федоріва в перекладі англійською мовою [9].

І навіть на схилі літ, як ревний захисник традицій богослужбової національної культури, М. Федорів не припиняє трудитися на музикознавчій ниві. Знеможений віком, він готує нове видання – «Українські Богослужбові Спів з історичного й теоретичного огляду». По закінченню, в епілозі цієї роботи автор напише: «...підготував я цю працю як третій том до мого кодексу обрядових наспівів Української Церкви Галицької Землі. Вона вимагала багато більше зразків із наших занотованих наспівних надбань та ширших до них коментарів. Та це значно побільшало б об'єм праці і кошти видання [...] та є надія, що й ця праця побачить світ Божий, бо потрібна вона як інформативний запис про український церковний спів нашої Церкви, а в ній – навчальним інституціям для духовного доросту та церковних співців» [13, с. 141].

І хоч посмертно, у 1997 році ревне бажання музикознавця здійснилося – за сприяння видавничих органів Української Католицької Церкви, під патронатом Сестри Марії Вернанди Аркатин, ЧСВВ книгу було видано в Україні.

Структура дослідження «Українські Богослужбові Спів з історичного й теоретичного огляду» складається із двох частин: перша (в ній три розділи) – історичні нариси розвитку Богослужбових співів й церковної музики. У першому розділі автор досліджує спів, як складову первісної обрядової системи на Сході (Сирія, Візантія); древні інокультурні впливи на церковну музику; архаїчні форми й структуру пісенної творчості; обрядову спадщину в Українській церкві і т.д. Другий розділ – це етапи формування церковного співу на українських теренах, від початків (монгольська і по-монгольська доба й до XV–XVI ст.), також у цьому розділі автором подані зразки нотної графіки й розглядається різновиди нотного письма (нотації: знаменна, ірмологічна, квадратна, мензурна та ін.). У третій розділ першої частини своєї наукової розвідки М. Федорів вміщує такі теми: український церковний спів в часах Берестейської унії; реформа церковного співу у православної Церкві; церковний спів у Західній та Східній Україні та ін.

Друга частина (вміщує два розділи) – це музично-теоретичні підвалини до розуміння структури музичних форм існуючих різновидів Богослужбових піснеспівів та їх нотні приклади. У першому розділі другої частини аналізуються види і типи музичних звукорядних систем й ладів (монодичні – маломісткі, пентатоніка, тетра хорди; натуральні семиступеневі: гексахорди, лади української музики і т.д.). Розділ другий розкриває проблеми: форм українського церковного співу; техніки творення церковних наспівів; потреби реформи церковного співу, інше. Також є загальні висновки, список літератури та нотних джерел. Загальний обсяг дослідження 143 сторінки.

У висновках М. Федорів переконливо визначає, що «мусимо [...] прийняти тезу, що сучасний церковний наш спів – це типово український, перетоплений літами стихією українського духа, чи пак спільним генієм на наш, нам питомий [...] бо спів наш серед обрядової сім'ї за візантійським походженням зовсім відмінний від співів Східних Церков» [13, с. 140].

Відтак, третій том, «Українські Богослужбові Співи з історичного й теоретичного огляду» є науково-теоретичним узагальненням й систематичним продовженням серії раніше виданих Літургійною комісією праць автора, а його структурна побудова, назви розділів та підрозділів висвітлюють основні напрямки роботи музикознавця – історіографію української музичної культури, етномузикологію, фольклористику.

Значення одержаних музикознавцем теоретичних результатів в одній із своїх статей в науково-літературному часописі «Визвольний шлях» надає відомий у середовищі української діаспори співак, хоровий диригент, публіцист і музичний критик Роман Кухар: «Наш видатний музиколог, першорядний знавець української церковної музики, провів у справі запису та збереження богослужбових співів рідної Церкви в Україні гідну подиву роботу, ледве посилену для науковців Музичної академії. [...] Цю працю важко переоцінити, зважаючи на всі оті безповоротні втрати, що їх зазнала наша Церква через брак послідовних записів скарбів нашої церковної музичної культури. [...] Проф. Мирон Федорів посвятив більшу частину свого творчого життя врятуванню перлин нашої церковно-музичної культури, збереженню повноти рідного обрядового співу [...] На нашу думку, праця М. Федоріва належить до тих, що мають переломний характер у суспільно-національній та релігійній культурі народу» [4].

Здійснюючи детальний аналіз процесів функціонування національних традицій в релігійній творчості митців-емігрантів таку оцінку музикознавчій діяльності М. Федоріва в своєму дослідженні дає Т. Прокопович: «...опрацювання канонічних жанрів у межах національної традиції та її практичне використання у церквах української діаспори додає до релігійного змісту культових жанрів типово народну маніфестацію. Значення такої праці має не лише суто церковне завдання, але й виражає культурно-національну основу українських емігрантів» [7, с. 67].

Таким чином, зважаючи на історичні та суспільні обставини, що склалися після Другої світової війни, продовжуючи свою професійну діяльність вже за кордонами Батьківщини, М. Федорів, як людина високого рівня самосвідомості й справжній патріот зумів зупинити деструкційний процес нищення культурних цінностей народу, що найповніше виявляються через плекання традицій українського богослужбового співу.

Свої ідеї, принципи й погляди в галузі реформування церковного хорового співу й практики християнських літургійних обрядів в середовищі української діаспори М. Федорів втілював як композитор і музикознавець. На основі власного досвіду й скрупульозного студіювання історичних джерел й спеціалізованої літератури він створив «кодекс українських богослужбових співів» [10], відтак, музикознавча спадщина митця репрезентована цілою низкою фундаментальних праць, тематичні напрями яких відображали: музично-естетичні, історико-теоретичні аспекти й системно-концептуальні підходи у вивченні національної музичної культури.

Звертаючи особливу увагу на проблеми поступового зникнення духовно-пісенної традиції в еміграції автор тритомника «Василіянські церковні наспіви» (1961 р.), «Напрявні праці літургійної комісії для українського церковного співу й церковних практик» (1968 р.), «Обрядові співи Української Церкви Галицької землі» (1983 р.), «Українські Богослужбові Співи з історичного й теоретичного огляду» (1997 р.) прагнув сформувати у молодого покоління українців жагу до вивчення і збереження кращих зразків хорової спадщини української культури. Професійний підхід у збереженні ідентичності був означений такими основними положеннями у роботах музикознавця: акумулювати сили Української Католицької Церкви, разом із композиторами, диригентами й професійними музикознавцями сформувати теоретико-методичний базис (видавництво підручників та книг з історії і теорії богослужбового співу, східнохристиянського і українського церковного мистецтва, основи віровчення і богослов'я, Богослужбовий устав і т.д.) й бібліотеку нотного матеріалу для підготовки фахівців з церковного співу (дяків, хормейстерів й артистів хору); використовувати й опиратися в музичній практиці церкви на здобутки національної музичної культури, видатних українських композиторів; всебічно долучати підростаюче покоління до служіння церкві задля творення особливого культурного простору й розвою рідної духовної та музичної культури в боротьбі зі штучно насадженим комплексом «меншовартості» українського народу.

Відтак, серед кола науковців і спеціалістів, естетів та поціновувачів українського хорового співу постать Мирона Федоріва на сторінках історії української діаспори вочевидь набуває непересічного значення й мистецької ваги, адже непереможне бажання максимально зберегти мовно-стильові особливості української релігійної музики стало екзистенціальним виміром творчої діяльності митця довжиною в життя.

Список використаних джерел та літератури:

1. [Б. п.] Гаряче бажання св. пам. Мирона Федоріва звершилось. *Визвольний шлях*. Лондон; Київ: Українська інформаційна служба, 1999, лип. Кн. 09 (618). С. 1141–1142.
2. Карась Г. Музикознавча діяльність Мирона Федоріва на полі реформування церковного співу в контексті Декретів Ватиканського Собору. *Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство*. Івано-Франківськ, 2012–2013. Вип. 26–27. С. 58–62.
3. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття: монографія. Івано-Франківськ: Тіповіт, 2012. 1164 с.
4. Кухар Р. На сторожі збереження нашої богослужбової-пісенної культури. *Визвольний шлях*. Лондон; Київ: Українська інформаційна служба, 1996, квіт. Кн. 4 (577). С. 506–507.
5. Кухар Р. Про автора нових видань церковної музики. *Свобода*. 1994. 12 лист. № 216. С. 2.
6. Кухар Р. Провідний сподвижник церковної музики. *Свобода*. 1997. 23 січ. № 15. С. 2.
7. Прокопович Т. Функціонування національної традиції у релігійному мистецтві української діаспори другої половини ХХ століття: дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.01 / Рівненський держ. гум. ун-т. Рівне, 2001. 185 с.
8. Сембрат І. Праця, що заслуговує на увагу. *Свобода*. 1988. 25 бер. № 57. С. 2.
9. Соловій М. Неоціненна книга про обрядові співи нашої церкви. *Свобода*. 1984. 14 вер. № 176. С. 2.
10. Тодорів Б. Св. п. М. Федорів – композитор і музиколог. *Свобода*. 1998. 4 бер. № 42. С. 6.
11. Федорів М. Напрямні праці літургічної комісії для українського церковного співу й церковних практик. Чикаго: Накладом Літургічної Комісії при Укр. Кат. Єпархії св. о. Миколая в Чикаго, 1968. 64 с.
12. Федорів М. Обрядові співи української церкви Галицької Землі. Ч. I. Український відділ. Ч. II. Літургічні. Філадельфія, Па: Видання Сестер Чину св. Василя Великого, 1983. 294 с.
13. Федорів М. Українські Богослужбові Співи з історичного й теоретичного огляду. Т. III. Івано-Франківськ, Нова Зоря, 1997. 143 с.
14. Deaths. Myron Michael Fedoriv. *Philadelphia Daily News*. Philadelphia, Pennsylvania. 1996. Dec. 27. С. 28.
15. Myron Michael Fedoriv. Musician and author, 89. *The Philadelphia Inquirer*. Philadelphia, Pennsylvania. 1996. Dec. 27. P. 11.

References

1. [B. p.] Hariache bazhannia sv. pam. Myrona Fedoriva zvershylos. *Vyzvolnyi shliakh*. London; Kyiv: Ukrainka informatsiina sluzhba, 1999. Iyp. Kn. 09 (618). S. 1141–1142.
2. Karas H. Muzykoznavcha diialnist Myrona Fedoriva na poli reformuvannia tserkovnoho spivu v konteksti Dekretiv Vatykanskooho Soboru. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Mystetstvoznnavstvo*. Ivano-Frankivsk, 2012–2013. Vyp. 26–27. S. 58–62.
3. Karas H. Muzychna kultura ukrainkoii diaspory u svitovomu chasoprostori XX stolittia: monohrafiia. Ivano-Frankivsk: Tipovit, 2012. 1164 s.
4. Kukhar R. Na storozhi zberezhennia nashoi bohosluzhbovoi-pisennoi kultury. *Vyzvolnyi shliakh*. London; Kyiv: Ukrainka informatsiina sluzhba, 1996. kvit. Kn. 4 (577). S. 506–507.
5. Kukhar R. Pro avtora novykh vydan tserkovnoi muzyky. *Svoboda*. 1994. 12 lyst. № 216. S. 2.
6. Kukhar R. Providnyi spodyzhnyk tserkovnoi muzyky. *Svoboda*. 1997. 23 sich. № 15. S. 2.
7. Prokopovych T. Funktsionuvannia natsionalnoi tradytsii u relihiinomu mystetstvi ukrainkoii diaspory druhoi polovyny XX stolittia: dys. ... kand. mystetstvoznnavstva: 17.00.01 / Rivnenskyi derzh. hum. un-t. Rivne, 2001. 185 s.
8. Sembrat I. Pratsia, shcho zasluhovuie na uvahu. *Svoboda*. 1988. 25 ber. № 57. S. 2.
9. Solovii M. Neotsinenna knyha pro obriadovi spivy nashoi tserkvy. *Svoboda*. 1984. 14 ver. № 176. S. 2.
10. Todoryv B. Sv. p. M. Fedoryv – kompozytor i muzykoloh. *Svoboda*. 1998. 4 ber. № 42. S. 6.
11. Fedoryv M. Napriamni pratsi liturhichnoi komisii dlia ukrainkooho tserkovnoho spivu y tserkovnykh praktyk. Chikaho: Nakladom Liturhichnoi Komisii pry Ukr. Kat. Yeparkhii sv. o. Mykolaia v Chikaho, 1968. 64 s.
12. Fedoryv M. Obriadovi spivy ukrainkoii tserkvy Halytskoi Zemli. Ch. I. Ukrainskyi viddil. Ch. II. Liturhichni. Fildelfiia, Pa: Vydannia Sester Chynu sv. Vasyliia Velykoho, 1983. 294 s.
13. Fedoryv M. Ukrainski Bohosluzhbovi Spivy z istorychnoho y teoretychnoho ohliadu. T. III. Ivano-Frankivsk, Nova Zoria, 1997. 143 s.
14. Deaths. Myron Michael Fedoriv. *Philadelphia Daily News*. Philadelphia, Pennsylvania. 1996. Dec. 27. S. 28.
15. Myron Michael Fedoriv. Musician and author, 89. *The Philadelphia Inquirer*. Philadelphia, Pennsylvania. 1996. Dec. 27. P. 11.

Отримано: 16.11.2020 р.

Прорецензовано: 25.11.2020 р.

Прийнято до друку: 01.12.2020 р.

e-mail: anastasiia.kheleniuk@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-232-239

Хеленюк А. Колекція Міртали Пилипенко в музеї історії Національного університету «Острозька академія». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 31. С. 232–239.

УДК 069.5:94(477).15

Анастасія Хеленюк

КОЛЕКЦІЯ МІРТАЛИ ПИЛИПЕНКО В МУЗЕЇ ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Стаття присвячена колекції скульптур відомої американської мисткині українського походження Міртали Пилипенко, що експонується в Музеї історії Національного університету «Острозька академія». У публікації здійснено спробу дати комплексний аналіз колекції в загальному контексті творчості Міртали, здійснити періодизацію творчої біографії скульпторки та розкрити її внесок у розвиток українського мистецького життя другої половини ХХ ст.

Ключові слова: митці української діаспори, Музей історії НАУОА, скульптури, мистецькі колекції, Міртала Пилипенко, виставки.

Anastasia Kheleniuk

MIRTALA PYLYPENKO'S COLLECTION IN THE MUSEUM OF HISTORY OF THE NATIONAL UNIVERSITY OF OSTROH ACADEMY

Special attention in this article is paid to the analysis of art collection of the Ukrainian artist from abroad Mirtala Pylypenko at the Museum of Ostroh Academy. In 1997 the Museum of history of the Ostroh Academy was founded. A great contribution to its development process was made by Ukrainians from abroad. They supported the museum, sent interesting exhibits, and joined in museum projects. Nowadays the museum has valuable art collections, among which sculptures of the well-known Ukrainian artist Mirtala Pylypenko.

Mirtala Pylypenko was born in Ukraine. During World War II she emigrated, and since 1947 she has been living and working in the USA. She graduated from the Boston Museum's Art School and Tufts University in Boston. Mirtala's sculptures are not just artworks, but a profound philosophical and original vision of the world. She showed her talent not only in sculpture and art photography, but also in poetry – her poetic collections "Verses", "Rainbow Bridge", "Road to Oneself" have been published in various languages. Mirtala received acclaim in the US and Europe in the 1970s – 1980s. Since the early 1990s her works have been known in Ukraine, where the artist held a series of solo exhibits and presentations.

Mirtala presented one collection of her works to the National University of Ostroh Academy. Now it is one of the most valuable collections in the university museum. As a sculptor with a long exhibiting career, Mirtala has combined images of her sculptures with her poems, creating a single whole, which is greater than its parts. Mirtala's collection of sculptures is monumental, philosophic and gracious. However, at the same time, it is sunny and brings back the life-asserting symbols of eternal space and time. The artist has spent most of her life across the ocean (in the USA), but her soul remains tied to Ukraine.

Mirtala Pylypenko is an extraordinary figure in the Ukrainian art. And now, many generations of university students have an opportunity to get acquainted with her unique talent. It is important that sooner or later, Ukraine reveals its artists. Therefore, the museum tries to return and represent the Ukrainian diaspora art and history in museum collections in order to create a single Ukrainian cultural space.

Key words: Ukrainian diaspora artists, Museum of NUOA, sculptures, art collections, Mirtala Pylypenko, exhibitions.

Музей історії Національного університету «Острозька академія» функціонує з 1997 року, об'єднує шість експозицій та декілька колекцій. Формування музейного комплексу університету було поступовим. По мірі появи експонатів, реставрації та музеєфікації приміщень, до складу музею НАУОА увійшли: експозиція іконопису, яку розмістили у відреставрованому храмі XVIII ст., експозиція історії приміщень сучасної академії; підземелля монастиря капучинів та підземна мистецька

галерея. Музей також володіє низкою колекцій: колекція стародруків та рідкісних книг; мистецька колекція, що формується з творів сучасних українських митців; етнографічна колекція, яку сформовано за результатами етнографічної практики студентів спеціальності «Культурологія» та приватна колекція М.Г. Жулинського, яка містить багатий етнографічний матеріал, а також цінну збірку рідкісної україніки.

Серед мистецького зібрання музею НаУОА особливе місце займає колекція скульптур відомої американської мисткині українського походження Міртали Пилипенко. Ця стаття є спробою здійснити комплексний аналіз зібрання в загальному контексті творчості скульпторки.

На жаль, на сьогодні відсутнє ґрунтовне мистецтвознавче дослідження, яке б комплексно висвітлювало біографію та увесь творчий доробок Міртали. Найбільш повним висвітленням її творчого шляху є монографія «Міртала Пилипенко. Скульптор і поет», що побачила світ у 2007 р. [7]. Важливими, для аналізу творчості скульпторки, є альбоми з репродукціями її робіт та поезією – «Втілені думки» [13] та «Іскри думок» [12]. Цінну інформацію з біографії Міртали містять спогади її матері – Тетяни Кардиналовської, що з доповненням були опубліковані у 2017 р. у Києві [4]. Загалом, бібліографія статей та рецензій, присвячених творчості Міртали українською, російською та англійською мовами налічує понад 46 позицій [7, с.124]. В основному – це публікації в українській та американській періодиці, присвячені певним мистецьким подіям за участі Міртали або ж аналізу її віршованих збірок. Важливий джерельний матеріал до біографії скульпторки зберігається у Центральному державному архіві зарубіжної україніки. На сайті установи розміщена онлайн-виставка, основу якої склали 43 документи з ф. 68 «Колекція документів щодо повернення в Україну творчої спадщини громадсько-політичних, культурних та наукових діячів української діаспори», довідково-інформаційного (бібліотечного) фонду та документів із колекції Міртали Пилипенко, що наразі перебувають на етапі науково-технічного опрацювання. Хронологічно документи виставки охоплюють період з 1929 року до сьогодні [3]. Для аналізу мистецького середовища, в якому формувалася Міртала як митець важливими є дослідження мистецтвознавиці Г. Новоженець-Гаврилів [10; 11]. Крім того, цінний матеріал, що висвітлює українське мистецьке життя в діаспорі розміщено на сторінках часопису «Нотатки з мистецтва», що виходив з 1960 по 1990 рр. у Філадельфії. Попри наявність певної кількості досліджень та матеріалів, присвячених творчості Міртали, її мистецька колекція в НаУОА вперше стає окремою темою наукової публікації.

Міртала Пилипенко народилася в 1929 р. в Харкові в родині відомого українського літератора, журналіста, громадського діяча Сергія Володимировича Пилипенка (1891–1934) та Тетяни Михайлівни Кардиналовської (1899–1993) – педагога, перекладача, громадської і культурно-освітньої діячки. Сергій Пилипенко активно працював як організатор українського літературного життя: обіймав керівні посади у видавництвах «Книгоспілка», ДВУ, був головою літературної організації «Плуг», в останні роки життя працював директором Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка. У 1933 р. Сергій Пилипенко був заарештований та звинувачений в тому, що «був активним учасником української контрреволюційної організації» [6, с. 32]. Родину письменника – дружину Тетяну та доньок Асю та Мірталу вислано за межі України на 10 років без права повернення. Мірталі на той час було чотири роки. Фактично з цього моменту, життя майбутньої скульпторки та її родини супроводжувалося постійними випробуваннями: нелегальне повернення із заслання, німецька окупація, примусовий вивіз до Німеччини, перебування в таборах в Італії, загроза репатріації, еміграція до Англії, а звідти – до США.

Попри значні життєві труднощі, завдяки титанічним зусиллям матері, Міртала та її сестра Ася (в майбутньому відома вчена-філолог) отримали добру освіту. Ще в молоді роки Міртала захопилася скульптурою. Про це є згадки в книзі спогадів матері Міртали, Тетяни Кардиналовської: «Міртала пішла шляхом мистецтва, відчувши поклик до скульптури ще в біженські часи в Італії. У таборі Аверса люди часом діставали подарунки від Червоного Хреста, і одного разу ми продали подаровану білизну місцевим італійцям. На ці несподівані перші гроші купили квитки до Неаполя і там розшукали музей античної скульптури. На Мірталу він справив велике враження, і вона навіть зробила малюнки деяких скульптур» [4, с. 282].

З 1947 р. родина Міртали проживала у США. Тут вона змогла отримати художню освіту в школі мистецтв при Бостонському університеті. Важливий момент біографії мисткині – стипендія на творчу подорож до Європи, де вона вдосконалювала свій професіоналізм в ательє відомого скульптора Осипа Цадкіна та в школі мистецтв Ля Гранд Шомієр (Париж, Франція). Його авторитет в історії

скульптури беззаперечний – він працював у період утвердження модернізму, стояв у витоків зародження кубістичної скульптури та здійснив вагомий внесок у розвиток європейського мистецтва першої половини ХХ ст. Вплив ідей видатного скульптора на творчість Міртали може стати предметом окремого мистецтвознавчого дослідження.

Після повернення з Європи Міртала продовжила навчання в США, у Тафтському університеті, і отримала звання бакалавра мистецтв. Деякий час працювала викладачем на курсах скульптури, а згодом повністю присвятила себе творчості. В цей же час вона почала писати вірші, які часто супроводжують її скульптурні твори. Вона стала використовувати своє ім'я як творчий псевдонім, тому у нашій публікації теж використовуємо її ім'я без прізвища.

За своє насичене творче життя Міртала здобула визнання у мистецькому світі США, а згодом і в Україні. Твори Міртали експонуються на багатьох персональних і групових виставках у США, Канаді, Франції, її бронзові скульптури прикрашають більше 200 приватних колекцій, а також експонуються в різних музеях. Поява колекції її робіт в Національному університеті «Острозька академія» (далі – НаУОА) пов'язана, насамперед, з тим, що Міртала, як і багато діячів українського походження, вирішила підтримати Острозьку академію, долучитися до процесу її відродження та подарувала університету 15 своїх скульптурних робіт, виконаних у бронзі. Таке рішення Міртала прийняла після зустрічі з ректором НаУОА проф. Ігорем Пасічником та тривалого спілкування з директором Інституту досліджень української діаспори НаУОА проф. Аллою Атаманенко. Процес передачі скульптур був надзвичайно складним, тривав два роки та був реалізований завдяки сприянню Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України під керівництвом Юрія Савчука [15, с. 113–114].

У колекції НаУОА представлені скульптури з двох тематичних серій: «Мандали» та «Втілені думки». Це роботи Міртали, створені нею за останні 30 років. Незважаючи на значну хронологічну різницю створення представлених робіт, колекція сприймається цілісно, скульптури дають нам змогу зрозуміти глибоку сутність скульпторки, її настрої та «поспілкуватися» з нею. В комплексі – це ціла розмова, яку Міртала веде з нами через свої роботи. Така незмінність стилю і, водночас, новаторство в кожній окремій роботі в першу чергу пов'язані із метою, яку ставить перед собою Міртала: «Кожна моя скульптура – це втілення нового кроку на моєму внутрішньому шляху. Вона невід'ємна від мого життя і може бути вчителем і цілителем» [7, с. 54].

При аналізі та осмисленні творчості Міртали важливо знати і розуміти, за яких умов формувалася її творча манера. Здобуття американської та європейської мистецької освіти стало основою її формування як американського митця. Її творчість суголосна мистецьким тенденціям, що розвивалися в цей період у США. Період 1960–70-их рр., означений в її творчості експериментом та пошуком власного стилю. Каталоги та альбоми з її скульптурами дозволяють зробити таке припущення. В колекції НаУОА зберігається дві роботи, датовані 1964 р. – «Міський краєвид» та «Солодке безділля». Це ще період її навчання в Тафтському університеті. Проте в них уже закладено абстрактний і водночас символічний зміст, що стане основним засобом виразності авторки. Як стверджує вона сама: «...моя скульптура «гуманістична», присвячена темі людського існування. Тому абстрактна форма була б для цього неадекватною, проте вона допомагає створювати довкілля для людських постатей... ці постаті схематичні, стилізовані, позбавлені анатомічних деталей, і їхня поза висловлює психологічний стан або ситуацію, в якій вони знаходяться. Абстраговане довкілля також схематичне і стилізоване і часто натякає на природу або архітектурні споруди» [7, с. 54]. Скульптура «Міський краєвид» виконана у поєднанні бронзи та каменю, текстура якого слугує єдиним фоном та водночас символом міського пейзажу. Обриси будинків та людські постаті стилізовані, виконані в бронзі. Автор у скульптурі ніби наслідує живописця, який зафіксував мить із буденного життя людей у місті. Тут немає жодної відсилки до конкретної місцевості чи епохи, швидше спроба створити скульптурний образ міста через прості стилізовані форми та символи.

Іншою роботою з ранньої творчості Міртали є маленька скульптура «Солодке безділля», назва якої відсилає до популярного італійського крилатого виразу *Dolce far niente*¹, який був часто інтерпретований та використовувався в літературі та живописі, як символ спокійного, безтурботного проведення часу, відпочинку. Цікаво, що Міртала спробувала інтерпретувати цей вираз через скульптурну форму, де, в притаманній їй манері, додала символічності і філософського трактування цьому

¹ Італійський крилатий вираз, що означає «солодке безділля», насолоду від відсутності справ.

сюжету. Стилїзована постать, яка, зливаючись із гіллям дерева, створює єдину цілісну композицію, замкнену в умовне коло, наштовхує нас на думку, що *Dolce far niente* може бути трактоване і як час медитації, роздумів та заглиблення у себе.

Із самого початку Міртала пішла шляхом створення власної символічної художньої мови. Її активна творчість припадає на 1970–80-ті роки і Міртала, обравши напрямом своєї роботи скульптуру, потрапила у вир постмодерністських трансформацій у мистецтві. У другій половині ХХ ст. художні засоби, притаманні скульптурі, були кардинально переосмислені, в цей час митці часто вдаються до абсолютного іншого трактування скульптури, часто діаметрально протилежного до класичного уявлення про цей вид мистецтва. Створення тривимірних об'єктів із готових матеріалів, надання їм функцій арт-об'єкту, взаємодія форми із простором, в якому вона розміщена, домінування ідеї над формою та багато інших нових якостей ввібрала в себе категорія «скульптура», утворивши настільки різноманітну сукупність явищ, що опинилася на межі своїх можливостей [14]. Аналізуючи трансформації цього виду мистецтва у другій половині ХХ ст., російська дослідниця Ксенія Подольська відмічає: «Модерністська тенденція до аналізу мови форми, пошуки нових художніх рішень і надалі постмодерністський інтерес до повсякденності, прагнення до інтеграції мистецтва і життя призвели до того, що кордони видів мистецтва знайшли відчутну пластичність... Все частіше з'являються роботи, які, хоча вони зараховані до виду мистецтва скульптури, неможливо розглядати і аналізувати з позицій класичного мистецтвознавства. Очевидно, для скульптурних творів, створених в ХХ – на поч. ХХІ століття, потрібні не тільки прийоми, характерні для аналізу та інтерпретації інших видів мистецтва, а й міждисциплінарні підходи, пов'язані з іншими галузями знання: філософією, естетикою, літературознавством, психологією, соціологією, культурологією, релігієзнавством тощо» [14]. Ця теза є дуже важливою для розуміння підходу, який дозволить трактувати та аналізувати роботи Міртали. Обравши для свого самовираження форму скульптури, Міртала, як і багато митців того часу, повністю відійшла від ідеї відображення реальності, натомість, максимально використала можливості скульптури для «перетворення думки у форму» [12, с. 6]. Вона стверджує: «Як для більшості митців, мій мистецький шлях був довгим – від вивчення технічних засобів до пошуків свого власного, особистого вислову. Зрештою єдиною метою моєї праці стало висловлювання моєї внутрішньої суті шляхом символів мистецтва як мови душі» [12, с. 124]. Таким чином, її творчість може бути одним із прикладів трансформації ролі скульптури як виду мистецтва у ХХ ст., переосмислення митцями її функцій. Ці зміни загалом були притаманні й українському мистецькому середовищу у США. З цього приводу дослідниця українського мистецького життя в діаспорі Г. Новоженець-Гаврилів відзначає: «Ситуація в американському суспільстві заохочувала розвиток нових поглядів на проблеми мистецтва. Перебування в самому центрі мистецького світу викликало зміну естетичних координат творчості українських митців. Оселившись у мегаполісах, вони підсвідомо рухалися від «сільської» до «міської» культури, пропонуючи у своїй творчості нові формально-пластичні ходи. Урбанізація викликала появу нових мистецьких форм, співзвучних із духом часу та середовищем. Заохочені духом експериментаторства, українські митці діаспори рушили назустріч змінам у сфері художньої форми, акцентуючи увагу на проблемах «чистого мистецтва», пластичних і колористичних засадах, намагалися формальними засобами передати рух, ритм, світло, простір, час» [11].

Формально Міртала не належала до кола українських митців США, принаймні нам не вдалося знайти інформацію про її виставки, чи творчу біографію у друкованому органі Об'єднання Митців Українців в Америці «Нотатках з мистецтва». Її творчість була більш тісно пов'язана з американським мистецьким життям, про що свідчить 13 персональних та участь у 29 групових виставках у провідних музеях та галереях США. Проте умови її творчості цілком відповідають тим, у яких працювали українські митці-емігранти. Задачі, сформульовані мистецтвознавцем Євгеном Блакитним не були чужими і для творчого пошуку Міртали: «Сьогоднішній світ переживає великий потрясіння, прагне до стабільності, до відзискання людством втрачених основ, до віри в незаперечні та абсолютні цінності життя. В мистецтві намічається корінний злам. Від митців вимагається пізнання життя, таких художніх засобів, що творили б з життям нерозривне ціле, своєрідну духовну єдність, служили б справі збереження моралі і здорового духу, як сили, що дає змогу існувати. Для українських митців на еміграції, це означає збереження своєї духовності, тяглості мистецької традиції, культури, – всього того, чого пануючим режимом позбавлені українські митці на Батьківщині. Кожному народові притаманне своє власне світовідчужання, відмінне від інших народів. Проте світовідчужттю,

світосприйманню кожного народу є притаманні риси, що є спільні і для інших народів. Коли ці риси виявляють себе в житті якогось народу, його мистецтві – тоді це мистецтво набирає значіння загальнолюдського, хоч воно не позбавлене національної самобутності» [1, с. 5–6].

У творчості Міртали 1970-х років максимально проявляють себе риси, згадані Є. Блакитим. В цей час її захоплює процес самопізнання, заглиблення у свої внутрішні духовні потреби, вивчення терапевтичної та, навіть, зцілюючої функції мистецтва. Вона багато подорожує світом: «Європа, Австралія, Японія, Єгипет, Індія, що вплинуло на її світогляд, свідомість і мистецтво» [4, с. 283]. Можемо припустити, що значний вплив на Мірталу того часу здійснив і її чоловік – Іцхак Бентов, відомий винахідник, езотерик, автор теорій та медитативних практик, що базувалися на досягненні енергетики всесвіту, у своїх книгах він пропагував новий погляд на свідомість людини та її безмежні можливості. У передмові до книги «Переслідування дикого маятника: про механіку свідомості» він, зокрема, вказував: «Я намагаюся побудувати модель Всесвіту, яка задовольнить потребу у всебічній картині того, що таке наше існування» [16]. Книга Бентова «Життя як маятник» постійно перевидається та перекладена багатьма мовами. Міртала не лише поділяла погляди свого чоловіка, але й сприяла їх популяризації: разом із ним читала лекції, була редактором, упорядником та, навіть, співавтором його книг. Звичайно, це не могло не позначитись і на її творчості. В цей час з'являється серія її робіт та віршів, які вона об'єднала під назвою «Космічні видіння».

У колекції НАУОА зберігається сім робіт з цього циклу. Пошук духовної гармонії через форму бачимо і у коротких словесних поясненнях авторки до кожної скульптури, які разом із віршем створюють повний спектр для сприйняття мистецького твору – як візуально, так і через текст. «Існує дивне протиставлення між твердою, статичною, «застиглою в часі» якістю скульптури і текучими та мінливими, невловимими образами, створеними словами, що пливають у часі. Разом ці дві художні форми створюють одне ціле, більше за його частини», – писала Міртала [12, с. 6]. «Лотос» – мінімалістична бронзова робота, що зображує квітку лотоса, розташовану в об'ємній формі, яка символізує земну і небесну сфери, водночас, уособлює прагнення людини до духовного зростання: «Духовний ріст, як лотос, починається в темряві і тягнеться до сонця...» [12, с. 140]. Філософське трактування потойбічної реальності, глибини всесвіту та роздуми над цим авторка втілює у роботі «Зустріч»: замкнене коло, розділене на дві площини, що символізують різні реальності та дві постаті, що об'єднані жестом простягнутих рук, символізують «зустріч зі своїм вищим Я поза порогом між двома реальностями» [12, с. 144]. Часто у своїх роботах Міртала вдається до символу спіралі, яку трактує в роботі «Шлях до себе» як космічну енергію, рух, еволюцію, стремління від множинності до єдності, «її центр – вихід із матеріального у потойбічне» [12, с. 146]. «Ідучи у глиб себе, як у скульптурі «Шлях до себе», я відчуваю зв'язок із глибинною суттю кожної людини, і тоді мистецтво стає безпосереднім діалогом, духовним спілкуванням», – зазначає скульпторка [7, с. 54]. У роботі «Стремління» авторка використовує форму спіралі для відображення «невідворотного потягу до джерела» [12, с. 152]. Спіраль як символ всесвіту, жертвний вогонь та дві постаті, одна з яких звернена до неба, а інша покійно схиляє голову, композиційно об'єднані в роботі «Два приношення», в якій Міртала лаконічно втілює проблему людського вибору, прийняття свого життя, акцентуючи на двох ставленнях: «Дай мені!» та «Нехай буде воля твоя». Використовуючи геометричні форми та стилізовані людські постаті у скульптурі «Звідки і куди» Міртала передає ідеї зародження життя, думки, появи чогось із уявного у реальному: «...від потенційного стану до матеріального. З Неба до Землі, від кола до квадрату» [12, с. 160]. Ідея духовної свободи втілена у скульптурі «Індивідуалізація» – окрилена постать відривається у вертикальному польоті від інших, згрупованих у замкнутій сфері. У роботі «Втілення» авторка використовує накладання порожнього та цілісного кіл, на фоні яких відображені постаті, які символізують рух від одного стану до іншого: «Мандорла² – площа існування, де матерія і дух сполучаються. Створена перетинанням Землі і Неба» [12, с. 134].

Одна із скульптур, що зберігається в колекції НАУОА, стала символом важливої міжнародної події – першого Форуму українських та ізраїльських громадських діячів, що відбувся у вересні 1992 року в Ізраїлі. Скульптура «Міст над прірвою» дуже оптимістична – дві схематичні постаті, що стоять по різні боки прірви, об'єднані між собою через простягнуті руки. Вона може символізувати як єднання двох людей, так і народів, спорідненість душ та подолання труднощів. Ставши символом форуму, робота Міртали проілюструвала важливу міжнародну подію. «Скульптура Міртали «Міст

² Мандорла – (від італ. mandorla «мигдалина») – в християнському і буддійському мистецтві особлива форма німбу, саяво овальної форми, витягнуте у вертикальному напрямі.

над безоднею» – взірць мистецької майстерності, а також позачасова емблема двох народів, які беруться за руки, щоб побудувати краще майбутнє» – стверджує відомий лінгвіст і культуролог, професор Єврейського університету в Єрусалимі Вольф Москович [9].

Тема подолання безодні як символу непорозуміння, несприйняття, відчуження присутня теж у роботі «Голос у пустелі». Велика вервиця людських постатей, що символізують людство опиняється на краю прірви, яку неможливо подолати. З іншого боку – самотня постать, яка символізує лідера, провідника, що не в стані порозумітися з натовпом. Безодня, яка становить центр композиції ділить скульптуру на дві умовні площини і задає настрій усій роботі, змушуючи глядача замислитись над темою порозуміння, шляху та долі людства.

Урбанізаційні процеси другої половини ХХ ст. активно впливали на творчість митців. Ріст міст-мегаполісів змінює свідомість та поведінку людей. Проблеми, пов'язані з урбанізацією митці переносять у художній простір, у зв'язку з цим зароджується урбанізм як окремий напрямок у мистецтві, що зображує життя великих міст. Міртала не була осторонь цих процесів, у своїй роботі «Місто», вона вдало відтворила проблеми урбанізації, відособлення людей, зміну їх життєвих умов. Апелюючи до форми бджолиних сот, скульпторка показала одну з ключових проблем життя людини у мегаполісі – самотність, стриманість, байдужість. Стилізовані людські постаті, замкнені кожна в своїй соті, яскраво ілюструють як місто змінює психологічний стан людини.

Важливий етап у творчості Міртали – це презентація її робіт та візит в Україну в 1991 р. З цього моменту можемо говорити про своєрідне «повернення» творчості мисткині на Батьківщину. Такий процес входження українського мистецтва діаспори в загальноукраїнський культурний контекст після настання незалежності Г. Новоженець влучно окреслює як «явище рееміграції» [10, с. 37]. Аналізуючи культурно-мистецькі процеси в діаспорі, дослідниця відзначає: «Емігранти першої та другої еміграційної хвилі підтримувати контакти з батьківщиною, натомість емігранти третьої хвилі виявились абсолютно відірваними від неї. Відтак, утворені дві гілки українського мистецтва кілька десятиліть практично не взаємодіяли між собою» [10, с. 37].

У 1991 р., у Львові, а потім у Києві, відбулися перші виставки Міртали в Україні. Символічно, що у столиці України скульптури були представлені в Музеї Т.Г. Шевченка, у витоків заснування якого стояв батько Міртали – Сергій Пилипенко. У перший рік незалежності виставка самотньої американської скульпторки спричинила суспільний резонанс, адже це були перші кроки, коли західне мистецтво, далеке та невідоме широкому загалу, було офіційно представлено в державному музеї. У каталозі виставки відзначено: «Виставка скульптур Міртали відкривається вперше. Хочеться вірити, що роботи митця зацікавлять широке коло глядачів своєю самотністю і глибоким філософським змістом як носії Добра та високої Духовності котрих у теперішній час нам усім бракує» [8].

Після виставки в Києві, Міртала включається в культурно-мистецьке життя України. Вона передає колекцію своїх скульптур Українському дому в Києві, бере участь у відкритті меморіального музею Сергія Пилипенка у Харкові, куди теж передає свої роботи. Згодом, колекції скульптур Міртали з'явилися також у Національному музеї у Львові та Національному університеті «Києво-Могилянська академія».

Окремо варто згадати про участь скульпторки у 1998 р. в конкурсі на кращий монумент Незалежності в Києві. Спеціально для конкурсу Міртала створила скульптуру «Україна – Фенікс – Лелека», яка стала важливим етапом у її творчій біографії, адже темою її роботи стала Україна. Талант мисткині лаконічною символікою розкривати глибинні змісти прекрасно втілений в композиції: обриси полум'я і лелеки – це тризуб, лелека – традиційний символ України, розірване коло навкруги умовного тризуба символізує визволення України, що відродилась і постала як Фенікс із попелу [7, с. 60]. На жаль, ця робота не була обраною за результатами конкурсу. Її бронзова модель зберігається сьогодні в колекції НаУОА. Можемо припустити, що для скульпторки ця робота стала однією з ключових на певному етапі творчості – моментом зближення з Україною і внутрішнього «повернення» на Батьківщину. Важкі спогади, смерть батька та поневіряння не відвернули Мірталу від України. Вона відвідала Харків, квартиру, де жила до арешту батька, згадуючи про ці моменти, вона писала: «Звільнення душі, очищення життя від тягаря минулого. Все прийняти, все зрозуміти і простити, і тоді шлях вперед лежить відкритий, без тіні, до світла» [7, с. 25]. Вона повернулася в Україну своєю творчістю та зробила свій внесок у духовне відродження української культури.

Хоча Міртала не є скульптором-монументалістом, кожна з її робіт легко уявити в міському просторі. Потенційну монументальність скульптур Міртали відзначало багато критиків та мистецтво-

знавців, часто це зауважують і відвідувачі Музею НаУОА. З нагоди 25-ї річниці відродження Острозької академії на території новозбудованого корпусу НаУОА було встановлено шість збільшених копій скульптур Міртали. Серед них і «Україна – Фенікс – Лелека», яка символізує відродження і яскраво ілюструє, в тому числі, відродження академії та її стрімкий розвиток після 380 років забуття.

Міртала створила не лише власний стиль. Її творчість об'єднала філософію різних культур та народів, духовні переживання людини та людства з матеріальними та сакральними темами, світ реальний та невидимий. Це той випадок, коли творчість митця є інтернаціональною, доступною для розуміння всім без винятку глядачам, бо їх об'єднують глобальні теми, представлені простою, на перший погляд, символікою. Вдивляючись, відчитуючи кожну роботу Міртали глядач поступово «вивчає» цей особливий мистецький текст, поєднаний з текстом поетичним, адже іншою гранню творчості Міртали є її поезія. Часто назви віршів перегукуються з назвами скульптурних робіт, утворюючи всебічний образ людини як індивіда та людства в цілому. На виставці кожну скульптуру супроводжує вірш. Так у комплексі образу і слова глядач відчитує та відкриває для себе глибини світогляду мисткині, поринає у роздуми про нашу суть, безмежний простір та вічний час. У фондовій збірці музею зберігаються також поетичні збірки Міртали. Цікаво, що поетичні твори Міртали, написані трьома мовами, аналізували кілька десятків літературознавців. Відомий сучасний американський славіст Даніель Ляферр'єр свого часу захистив магістерську дисертацію на дослідженні особливостей поезики та тематики віршів Міртали. Дослідники вважають, що її поезія «по праву може бути зарахована до найкращих зразків філософської лірики» [5]. Мистецько-філософський світогляд Міртали відображений і в серії фотографій виконаних мисткинею, що зберігаються у фондовій збірці Музею НаУОА та частково представлених у колекції. Експозицію гармонійно доповнюють також невеликі за розміром металеві скульптури «мандали» та ювелірні прикраси ручної роботи – витончені кулони, що теж є мініатюрними копіями її скульптур.

Колекція відкрита для відвідувачів з 2011 р. За цей час книга відгуків заповнена щирими подяками та враженнями від експозиції. Часто відвідувачі вказують, що відкривають для себе творчість закордонних митців, яка довгий час для них була невідомою і пишуться талантом своїх земляків. Знайомство українців в Україні з творчістю митців діаспори це важливий процес, який дає змогу наблизити розуміння багатогранності явища закордонного українства, осмислити ту роль, яку відіграють українці діаспори в процесі розбудови та збереження української держави. Опинившись за межами рідної землі інтелектуали, громадські діячі, митці, інтегруючись у нове суспільство нових країн, не лише зберігали свою ідентичність, а й пропагували Україну у світі. Робили це по-різному: своїми працями та винаходами, творчістю та активною громадською позицією, участю в науковому чи політичному житті країн, в яких проживали. Як і науковці, українські митці діаспори створювали імідж України у світі, а їх роботи стали частиною світової мистецької спадщини. Творча біографія Міртали Пилипенко є яскравим цьому прикладом. Отримавши мистецьку освіту в США, вона успішно реалізувала себе в американському мистецькому світі, а з 1991 р. її творчість стала відомою та доступною і в Україні. Колекції її робіт, що зберігаються в різних українських музеях, в тому числі в НаУОА, не лише популяризують її творчість, а й зацікавлюють творчою спадщиною українських митців діаспори, сприяють процесу включення їх доробку до історії українського мистецького розвитку, що є важливою складовою для об'єднання та розуміння єдиного українського культурного простору, цілісної української культури.

Список використаних джерел та літератури:

1. Блакитний Є. Творчий шлях українських мистців. *Нотатки з мистецтва*. Філадельфія, 1981. № 21. С. 5–6.
2. Ващук Л. Творчість українських митців за кордоном: джерелознавчий огляд документів ЦДАЗУ. *Архіви України*. Київ, 2018. № 1. С. 118–134.
3. Документальна онлайн виставка «Міртала Пилипенко: втілені думки». URL: <https://tsdazu.archives.gov.ua/archives/2756> (дата звернення: 6.11.2020).
4. Кардиналовська Т. Невідступне минуле. З продовженням, написаним доньками Тетяни Асею і Мірталю. Від темряви до світла. Київ, 2017. 381 с.
5. Корсун Л. Скульптура та поезія Міртали: презентації монографії Міртали Пилипенко у Нью-Йорку та Філадельфії. *Час і події*. 2008. № 18. URL: <http://www.chasipodii.net/article/3003/?vsid=040067543ce11ae55eb2b2b33fa4b7d8> (дата звернення: 6.11.2020).
6. Мельників Р. Пилипенко Сергій: нарис життя і творчості. *Пилипенко Сергій. Вибрані твори*. Київ: Смолоскип, 2007. 887 с.
7. Міртала Пилипенко. Скульптор і поет / ред. Ася Гумецька. Нью-Йорк: Місіонер, 2007. 134 с.

8. Міртала. Скульптура. Каталог виставки. Київ, 1991. 10 с.
9. Москович В. Скульптура як символ українсько-єврейської зустрічі URL: <https://ukrainianjewishencounter.org/uk/%D1%81%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D0%BF%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D1%8F%D0%BA-%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B2%D0%BE%D0%BB-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%B5/> (дата звернення: 10.11.2020).
10. Новоженець Г. Образотворче мистецтво української діаспори 1940–1970 років: поліваріантність художнього досвіду. Львів: Кальварія, 2015. 280 с.
11. Новоженець-Гаврилів Г. Мистецтво діаспори: від традицій української графіки – до модерних графічних форм. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. Харків, 2014. № 4–5. С. 81–84.
12. Пилипенко М. Іскри думок. [поезія, скульптура: альбом]. Київ: Київ-Париж-Дакар, 2017. 178 с.
13. Пилипенко Міртала. Втілені думки: поезія – скульптура. Львів: Місіонер, 2004. 200 с.
14. Подольская К. Трансформация скульптуры как вида искусства во второй половине XX – начале XXI века. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. URL: http://scjournal.ru/articles/issn_1997-292X_2017_12-2_39.pdf (дата обращения: 14.11.2020).
15. Тихенко О. Повернення культурної спадщини української діаспори (за документами ЦДАЗУ). *Архів України*. Київ, 2018. № 5–6. С. 109–116.
16. Stalking the Wild Pendulum, by Itzhak Bentov. URL: https://archive.is/20130128131555/http://www.merrynjose.com/artman/publish/article_99.shtml#selection-163.0-163.44 (Last accessed: 11.11.2020).

References

1. Blakentyi Ye. Tvorchy shliakh ukrainskykh myststiv. *Notatky z mystetstva*. Filiadelfia, 1981. № 21. S. 5–6.
2. Vashchuk L. Tvorchist ukrainskykh mytstiv za kordonom: dzhereloznavchy ohliad dokumentiv TsDAZU. *Arkhivy Ukrainy*. Kyiv, 2018. № 1. S. 118–134.
3. Dokumentalna onlain vystavka «Mirtala Pylypenko: vtileni dumky». URL: <https://tsdazu.archives.gov.ua/archives/2756> (data zvernennia: 6.11.2020).
4. Kardynalovska T. Nevidstupne mynule. Z prodovzhenniam, napysanym donkamy Tetiany Aseiu i Mirtaloiu. Vid temriayu do svitla. Kyiv, 2017. 381 s.
5. Korsun L. Skulptura ta poeziia Mirtaly: prezentatsii monohrafii Mirtaly Pylypenko u Niu-Yorku ta Filadelfii. *Chas i podii*. 2008. № 18. URL: <http://www.chasipodii.net/article/3003/?vsid=040067543ce11ae55eb2b2b33fa4b7d8> (data zvernennia: 6.11.2020).
6. Melnykiv R. Pylypenko Serhii: narys zhyttia i tvorchosti. *Pylypenko Serhii. Vybrani tvory*. Kyiv: Smoloskyp, 2007. 887 s.
7. Mirtala Pylypenko. Skulptor i poet / red. Asia Humetska. Niu-York: Misioner, 2007. 134 s.
8. Mirtala. Skulptura. Katalog vystavky. Kyiv, 1991. 10 s.
9. Moskovych V. Skulptura yak symvol ukrainsko-yevreiskoi zustrichi. URL: <https://ukrainianjewishencounter.org/uk/%D1%81%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D0%BF%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D1%8F%D0%BA-%D1%81%D0%B8%D0%BC%D0%B2%D0%BE%D0%BB-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D1%94%D0%B2%D1%80%D0%B5/> (data zvernennia: 10.11.2020).
10. Novozhenets H. Obrazotvorche mystetstvo ukrainskoi diaspory 1940–1970 rokiv: polivariantnist khudozhnoho dosvidu. Lviv: Kalvariia, 2015. 280 s.
11. Novozhenets-Havryliv H. Mystetstvo diaspory: vid tradytsii ukrainskoi hrafiky – do modernykh hrafichnykh form. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv*. Kharkiv, 2014. № 4–5. S. 81–84.
12. Pylypenko M. Iskry dumok. [poeziia, skulptura: albom]. Kyiv: Kyiv-Paryzh-Dakar, 2017. 178 s.
13. Pylypenko Mirtala. Vtileni dumky: poeziia – skulptura. Lviv: Misioner, 2004. 200 s.
14. Podol'skaya K. Transformatsiya skul'ptury kak vida iskusstva vo vtoroy polovine XX – nachale XXI veka. *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kul'turologiya i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki*. URL: http://scjournal.ru/articles/issn_1997-292X_2017_12-2_39.pdf (data obrashcheniya: 14.11.2020).
15. Tykhenko O. Povnennia kulturnoi spadshchyny ukrainskoi diaspory (za dokumentamy TsDAZU). *Arkhivy Ukrainy*. Kyiv, 2018. № 5–6. S. 109–116.
16. Stalking the Wild Pendulum, by Itzhak Bentov URL: https://archive.is/20130128131555/http://www.merrynjose.com/artman/publish/article_99.shtml#selection-163.0-163.44 (Last accessed: 11.11.2020).

Отримано: 16.10.2020 р.

Прорецензовано: 29.10.2020 р.

Прийнято до друку: 11.11.2020 р.

e-mail: mprociv@ukr.net

DOI: 10.25264/2409-6806-2020-31-240-245

Проців М. Зіновій Штокалко (Бережан). Невідомий... Незнаний... Незвіданий... Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острог, 2020. Вип. 31. С. 240–245.

УДК 929 : 94(477).15

Микола Проців**ЗИНОВІЙ ШТОКАЛКО (БЕРЕЖАН).
НЕВІДОМИЙ... НЕЗНАНИЙ... НЕЗВІДАНИЙ...**

У статті розглядається діяльність відомого бандуриста, поета-модерніста, студентського діяча та лікаря, доктора медицини, учня Бережанської гімназії Зіновія Штокалка. Увагу акцентовано на його перебуванні у Німеччині та США: навчання та професійна діяльність лікаря, студентські справи, творчість та концертна діяльність бандуриста. Уточнено біографію на підставі оригінальних документів із фондів Бережанського краєзнавчого музею та приватних колекцій.

Ключові слова: Штокалко, Бережанська гімназія, Львів, Німеччина, США, навчання, бандура, лікар, концерт, студент.

Mykola Protsiv**ZINOVY STOKALKO (BEREZHAN).
UNKNOWN... UNDISCOVERED... UNEXPLORED...**

The article considers the activities of the famous bandura player, modernist poet, student activist and doctor, doctor of medicine, and student of Berezhany gymnasium – Zinovy Shtokalko (Berezhany). Who is he? His father's genes to some extent determined the life path of his son Zinovy. In my subjective opinion, I defined them as follows: Doctor. Bandurist! Writer... Artist? .. Punctuation rather shows my understanding of Zinovy Shtokalko as of today. Attention is focused on his stay in Germany (study at the Ludwig-Maximilian University in Munich; public activities in the field of international student movement led by the Ukrainian student community, the Foreign Students Associations; edition of weekly issue "Students news" & its publications, poetic creativity and concert activity of a bandura player) and the USA (professional activity as a doctor; concert and artistic activity of a bandura player, preservation and popularization of bandura art; literary work). Based on original documents from the funds of Berezhany Museum of Local Lore and private collections, some aspects of the biography have been clarified (period of study at the Lviv Medical Institute, arrival in the USA, performances as a bandura player in the USA). According to the research results, the catalog "Zinovy Shtokalko (Berezhany) and his family in the Berezhany Museum of Local Lore and in private collections" was published. It includes 358 original photos, letters, books, documents and objects. All of that covers quite a wide time range (1891–2020). "Geographical" coverage is the following: Berezhany, Brody, Kalne, Lviv, Sokal, Munich, Canada, Germany, USA... Research continues: unrecognized photos, negatives and photo albums, unread letters from the family, manuscripts of Zinovy's father – priest Pavel Shtokalko, and documents in the archives of various institutions are awaiting processing.

Key words: Zinovy Shtokalko, Brzezany Gymnasium, Lviv, Munich, New York, Germany, USA, training, bandura, doctor, concert, student, catalog.

Про Зіновія Штокалка (Бережана) пишуть як про лікаря, бандуриста. Менше згадують як про поета-модерніста, студентського діяча, художника... Останніми роками зріс інтерес до нього: з'явилися публікації «Штокалко Зіновій (1920–1968, Україна США)» [2, с. 112–119], «Ідеальна проєкція до майбутнього» [1, с. 418–421], науковців Марії Євгенєвої (Тернопіль), Віолетти Дутчак, Ганни Карась (Івано-Франківськ), Андрія Горняткевича (Канада). У рамках підготовки до відзначення 100-річчя від дня народження Зіновія Штокалка у Тернополі відбулося відкриття Року бандури в Тернопільській області, у Бережанському краєзнавчому музеї виставка та погашення спеціальним штемпелем пам'ятного конверта. Автором було виголошено доповіді на кількох конференціях: «Зіновій Штокалко (Бережан) – Лікар. Бандурист! Письменник... Художник?...» (Кременець,

«Діалог двох культур», 2019 р.), «Зіновій Штокалко – учень Бережанської гімназії (за матеріалами Державного архіву Тернопільської області та приватного зібрання)» [8, с. 24–32], «Особові фонди Бережанського краєзнавчого музею та приватні колекції як джерела біографічних досліджень: Зіновій Штокалко» (Київ, Шістнадцяті Біографічні читання, 8 жовтня 2020 р.).

У публікаціях трапляються неточності, пов'язані з багатьма недослідженими моментами життя та творчості Зіновія Штокалка. Мало відомо про перебування в Німеччині. Є «білі плями» в його життєписі американського періоду (1952–1968).

У статті на підставі огляду матеріалів із фондів Бережанського краєзнавчого музею та приватних колекцій йдеться про маловідомі факти та документи життя та творчості, уточнення деяких біографічних моментів. Усі ці документи увійшли в каталог «Зіновій Штокалко (Бережан) і його родина в Бережанському краєзнавчому музеї і приватних колекціях» [4].

Зіновій Штокалко (псевдонім Зіновій Бережан) народився 25 травня 1920 р. в с. Кальне (нині Козівського району на Тернопільщині) в родині священника Павла Штокалка, який був творчою натурою – автор збірок поезій релігійної тематики, байок, історичних оповідань для дітей, п'єс. Зіновій закінчив Бережанську гімназію в 1938 р. Потім навчався у Львівському університеті та Львівському медичному інституті. Від 1944 – у Німеччині. Медичні студії закінчив у Мюнхені (1951). Емігрував до США (1952). Працював у лікарні Метрополітен, згодом – на дільниці у Брукліні. Автор наукових статей з етіології новоутворень та лікування злоякісних пухлин.

Штокалко відомий також як визначний виконавець дум на бандурі, соліст і член управи Капели бандуристів ім. Шевченка в Америці. Зібрав та опрацював понад 300 дум і балад, козацьких, стрілецьких, повстанських та інших пісень. Автор «Кобзарського підручника», збірника п'єс для бандури «Кобза», багатьох пісень і дум, історично-теоретичної праці про бандуру. Залишив звукозаписи козацьких та інших дум у супроводі бандури.

Зіновій Штокалко писав поезії і новели. Автор книги «На окраїнах ночі» [3]. Також він виявив себе як митець-графік. Сам ілюстрував збірку «На окраїнах ночі». Помер 28 червня 1968 р. в Нью-Йорку (США).

У колі його друзів і знайомих: Василь Барка, Богдан Бойчук, Андрій Горняткевич, Григорій Китастих, Ігор Костецький, Григорій Костюк, Євген Маланюк, Марія Струтинська, Мирон Сурмач, Юрій Шевельов ...

На світлинах Зіновій Штокалко поруч з Богданом Лепким, Василем Барвінським...

Сотні наукових і популярних публікацій в ЗМІ. Про нього писали Ігор Костецький, Петро Одарченко, Соломія Павличко, Василь Подуфалий, Улас Самчук, Валерій Шевчук... Билини в його записах вивчають у школах [25].

Хто ж він – Зіновій Штокалко (Бережан)? Батьківські гени в деякій мірі визначили життєві дороги Зіновія. Я на свій суб'єктивний погляд визначив їх так: Лікар. Бандурист! Письменник... Художник?.. Розділові знаки показують радше моє розуміння Зіновія Штокалка на сьогодні.

Лікар. Після закінчення Бережанської гімназії Зіновій вступив на математично-природничий факультет Львівського університету, бо польська влада відмовила йому у вступі на лікарський факультет цього університету. На початку 1940 року став студентом Львівського медичного інституту (дата видачі студентського квитка – 25 лютого 1940 р.). Однак через початок Другої світової війни перервав навчання. Потрапив до табору для переміщених осіб у Міттенвальді. У 1945 р. вступив на медичний факультет Мюнхенського університету, який закінчив у 1950 р. Після захисту докторської дисертації «Zur Biochemie der Karzinogenese», Зіновій Штокалко емігрував до США в 1952 р. Там працював у лікарні та мав приватну практику у Нью-Йорку, здобув визнання у професійній медичній сфері як лікар-онколог, дерматолог, фахівець з біохімії та акупунктури. З. Штокалко – автор наукових розробок і статей про етимологію новоутворень та лікування злоякісних пухлин.

Бандурист! Ігор Костецький в «Українській трибуні» (США) опублікував невеличку статтю про Зіновія Штокалка, кілька уривків з якої потім увійшло до «На окраїнах ночі»: «Ця молода людина, Зіновій Штокалко, має ще один Божий дар. Вона здатна зачарувати аудиторію, що раптом переноситься з нашої пливкої сучасності у вже затвердлу в пергаменті листів і козацьких літописів епоху. Людина-бандурист» [3, с. 147]. У Бережанах він навчався гри на бандурі в Юхима Клевчуцького, а потім продовжував навчання у Львові. У США він відомий як визначний виконавець дум на бандурі, соліст і член управи Капели бандуристів ім. Шевченка в Америці. Там став автором історико-теоретичної праці про бандуру, кобзарство «Кобзарський підручник» [27].

Письменник... Цю грань життя Зіновія Штокалка варто показувати, використовуючи цитату Соломії Павличко: «Костецький опублікував книжку Зиновія Бережана «На окраїнах ночі» в 1977 році у співпраці з Богданом Бойчуком. Це була перша (й остання) публікація покійного вже автора. Насправді він називався Зиновій Штокалко, й під цим іменем його знали в певних колах еміграційної інтелігенції як бандуриста. Крім того, Бережан мав медичну освіту й кар'єру і професійним письменником ніколи себе не вважав. За винятком кількох віршів, написаних у 60-х, уся його спадщина датована (так само Костецьким) другою половиною 40-х років із 1950-м включно. За винятком другого числа «Хорса», яке в світ не вийшло, хоч, за словами Костецького, було готове, Бережан не пробував публікуватися. Кілька його каліграм у перекладі Елізабет Котмаєр друкувалися німецькою мовою. Всі твори Бережана вмістилися в невеликому томі обсягом менше 200 сторінок» [7].

Перші свої поезії «Die Spinne» («Павук») і «Ernte» («Жнива») Зиновій Штокалко опублікував у німецькому перекладі Елізабет Котмаєр в антології сучасної української лірики «Виноград відновлення» [31]. У 1969 р. вийшов збірник сучасної української поезії «Координати». До нього увійшло шість поезій Зиновія Бережана: «Пісня про Юрія Переможця», «Лист», «Журба», «Дощ і самотність», «Перелетіла птаху вата хата», «Павук» [5, с. 215–221], вперше опублікованих українською мовою.

Художник?.. Зиновій Штокалко також виявив себе як митець-графік. Відомі кілька малярських робіт студентських років, зокрема, сюрреалістичний автопортрет олівцем, написаний в Україні. У моїй колекції є копія автопортрету (1952 р.), яку він надіслав матері в Бережани. Чітко відчитується «З.Ш. 1952. Автопортрет». Авторську збірку «На окраїнах ночі» З. Штокалко ілюстрував особисто.

На жаль, тема «Штокалко – художник» – малодосліджена. На сьогодні його роботи знаходяться в приватних зібраннях в Україні, Канаді та США.

Роки перебування З. Штокалка у Німеччині (орієнтовно 1944–1952 рр.) недостатньо досліджені. Цей складний період життя Зиновія Штокалка розпочався із вимушеної роботи у шпиталі й перебуванням у таборі переміщених осіб. Навчаючись на медичних студіях Мюнхенського університету, розгорнув широку громадську діяльність, був організатором літературних вечорів і диспутів, головою Української студентської громади, редагував тижневик «Студентські вісті». Мені не вдалося з'ясувати точний час прибуття Штокалка в Німеччину. У моїй колекції є цікавий лист до матері, відправлений ним 18 січня 1947 р. з американської зони DP у Німеччині. Цей лист спочатку потрапив до родини в Канаді, а вже звідти – в Бережани [6]. З конверта відомо одну із адрес перебування в Німеччині: München, Ramersdorf, Führichstrasse, 53, Bavaria US Zone. У довіднику студентів Мюнхенського університету на зимове півріччя 1945/1946 навчального року є запис «Schtokalko Sinowij, M., Führichstl. 53» [30]. Є примітка: «Перша адреса стосується квартири в університеті, друга – домашньої адреси. Якщо друга адреса відсутня, квартира також знаходиться за адресою університету». У записі про Штокалка друга адреса відсутня.

Цікаво, що така ж адреса редколегії «Студентського вісника»: München, (Ramersdorf) Führichstr. 53, П. St. (Führichschule) [21, с. 12].

Зіновій Штокалко виступав із лекціями, про що писали «Студентські вісті»: «У вівторок З. Штокалко провів другу з числа гутірку з циклю «Як вчитися». Тема другої гутірки: «Як користати з наукової літератури» [21, с. 10].

У грудні 1946 р. як голова Міжнародного студентського об'єднання – Асоціації студентів іноземців (Foreign Students Association) Зиновій Штокалко відкривав другі загальні збори, в яких взяли участь делегації 11-и студентських національних груп [23]. Він виступив із розлогім звітом, з якого дізнаємося, що З. Штокалко очолив Foreign Students Association 4 квітня 1946 р. [23, с. 7].

Очоливши Мюнхенську українську студентську громаду, при якій заснував так звану «Групу суспільного гуманізму». Став автором «Світоглядної платформи та Статуту Студентської Ідеологічної «Групи суспільного гуманізму». Маю копію цього документу з автографом: «Зіновій Штокалко (автор)» [9]. У часописі «Студентські вісті» була опублікована його велика стаття «На шляху світоглядних шукань» [28, с. 10–14].

Німецький період у житті Штокалка був надзвичайно продуктивним, він пише поезію і прозу, малює, виступає з бандурою перед українцями у таборах переселенців Регенсбург, Міттенвальд (таборах DP), стає учасником Капели бандуристів імені Тараса Шевченка під керівництвом Григорія Китастого, спілкується з харківськими бандуристами, зокрема з учнем Гната Хоткевича Григорієм Бажулом. У часописі «Українська трибуна» публікує статтю про капелу «Кобзарське мистецтво»

[26]. Друкується в часописі «Студентські вісті», зокрема: «Про морську мандрівку бандури» [22] «Бандура робить пропаганду» [19, с. 15–16].

Медичні студії в університеті Людвіга Максиміліана завершив захистом дисертації та отриманням диплома доктора медицини (1951).

Невеличка замітка в американському часописі «Свобода» від 28 лютого 1952 р. «дає» нам точну дату прибуття Зіновія Штокалка у США: «НОВІ ІМПІРАНТИ. Дня 2-го березня приїдуть до Нью Йорку кораблем «Дженерал Тейлор» на ашуранси ЗУАДКомітету такі особи...». Далі в переліку з понад 50-и осіб знаходимо: «Штокалко Зеновій, Рут» [10, с. 4]. Мені не відомо ім'я «спонсора» від ЗУДАК (Злучений Український Американський Допомоговий Комітет) Зіновія Штокалка і його дружини Рут, який опікувався перебиранням подружжя з Німеччини до США, але вже 3-го березня у газеті «Daily News from New York» була світлина Зіновія Штокалка і Рут з бандурами [29]. Ще одна замітка була в іншому часописі – поки що не вдалося встановити газету за вирізкою. Але текст там цікавий: «Дивна музика лунає від цих двох бандур, привезених на кораблі «Генерал Тейлор» Зіновієм Штокалком та його дружиною-актрисою Рут. Інструмент, який вона тримає в руках, має 200 років. Доктор Зіновій Штокалко один з найкращих у Європі у справі раку, надіється знову продовжити цю справу в Америці».

Зіновій Штокалко відразу включився в життя української громади. Вже 4 червня в часописі «Свобода» було таке оголошення: «ПЕРШИЙ РАЗ В ІСТОРІЇ ВИЙШЛА (на платівці) ціла козацька дума про МАРУСЮ БОГУСЛАВКУ, як її співали Укр. Козаки в 16-тім столітті. Наспівав і сам награв Бандурист СИНОВІЙ ШТОКАЛКО. Хочете її почути, зайдіть до Сурми або пишіть по спеціальний каталог на платівки» [11, с. 4].

Вже 4 липня Зіновій Штокалко виступає у концерті на честь делегатів та гостей п'ятого Конгресу Американських Українців у Нью-Йорку, який організувала Комісія Організації Американсько-Української Молоді [12, с. 3]. Після цього концерту Штокалко мав ще кілька сольних виступів, про що сповіщав часопис «Свобода» [13, с. 3].

Зіновій Штокалко швидко влився в життя лікарської громади. Українське Лікарське Товариство в Америці 27 вересня влаштувало своїми силами в залах Українського літературно-мистецького клубу в Нью-Йорку Товариський вечір мистецького слова і музики, в програмі якого було читання літературних творів, солоспіви, скрипкове соло, бандура та ін. Мистецькі твори лікарів були виконані ними самими або їхніми родинами. У цьому вечорі брав участь і З. Штокалко [14, с. 1].

Як член Українського Лікарського Товариства Північної Америки (відділ метрополії Нью-Йорк) брав активну участь в житті організації: 27 січня 1962 р. на сходах членів Товариства він виступив з рефератом «Біохімічні процеси мозку та психоактивні речовини» [15, с. 3], а в 1965 р. взяв участь в акції – замість індивідуальних святочних побажань разом з іншими лікарями пожертвував по десять доларів на Український Католицький Університет в Римі [16, с. 3].

На сторінках часопису «Свобода» і після смерті Зіновія Штокалка (1968 р.) знаходимо публікації про нього. Повідомлення про смерть було на першій сторінці: «Помер д-р Зіновій Штокалко. Нью Йорк. Минулої п'ятниці, 28-го червня, в Коледжовому шпиталі в Брукліні помер на 49-му році життя відомий наш лікар-громадянин, д-р Зіновій Штокалко. Поза своєю лікарською професією, д-р Штокалко із великим замилюванням займався грою на бандурі і перед роками виступав на концертах. Залишив в рукописі історію бандури. Похорон відбувся в понеділок, 1-го липня» [17, с. 1].

Про Зіновія Штокалка пам'ятають в українських колах. 28-29 листопада 1970 р. в Нью-Йорку відбувся IV з'їзд українських письменників в екзилі. У статті-анонсі Остап Тарнавський писав: «Об'єднання «Слово» зазнало великих, незаступних втрат за останніх 15 років: відійшли від нас наші члени, що спільно будували наше об'єднання і репрезентували українську літературу за кордоном» [18, с. 2]. Поряд з іменами Івана Багряного, Євгена Маланюка, Оксани Лятуринської, Зенона Тарнавського було згадано Зіновія Штокалка.

У лютому числі часопису «Свобода» за 1971 рік Петро Одарченко дає глибокий аналіз альбому звукозаписів «О, думи мої» – за редакцією С. Максим'юка та з його нотатками про бандуриста (українською й англійською мовами). Мистецьке оформлення М. Григор'єва, видання «Сурми» [19, с. 4].

Літературно-мистецький клуб в Нью-Йорку проводив 22 грудня 1972 р. вечір пам'яті «Зіновій Штокалко – лікар, поет, бандурист». Зі словом про З. Штокалка виступали: Богдан Геруляк, Левко Майстренко, Михайло Черешньовський. У концертній частині звучали думи і композиції З. Штокалка у звукозаписах [20, с. 5].

Зіновій Штокалко – яскравий приклад успішного українця в діаспорі. Чимало мені вдалося дослідити, та залишилися питання, неточності, протиріччя, білі плями... Тому й назва така: «Зіновій Штокалко. Невідомий... Незнаний... Незвіданий...». Чекають на опрацювання нерозпізнані світлини, неопрацьовані листи, рукописи батька Зіновія – отця Павла Штокалка.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бережанська гімназія. Сторінки історії. Ювілейна книга / упор. Надія Волинець. Бережани; Тернопіль: Джура, 2007. 1028 с., 7,5 арк. іл.
2. Бережанські гімназисти. Медики та природодослідники. Історико-краєзнавчі нариси / Автор проекту Ярослав Проців, керівник проекту Галина Проців, упор. Микола Проців. Тернопіль: Джура, 2006. 180 с.
3. Зіновій Бережан. На окраїнах ночі: вибрані тексти / упор. Ігор Костецький, Б. Бойчук. Штутгарт; Нью-Йорк, 1977. 238 с.
4. Зіновій Штокалко (Бережан) і його родина в Бережанському краєзнавчому музеї і приватних колекціях. Каталог / уклад. Микола Проців; Бережанський краєзнавчий музей. Бережани, 2020. 40 с.
5. Координати. Антологія сучасної української поезії на заході. Т. II / упор. Богдан Бойчук, Богдан Рубчак. Мюнхен: Видавництво «Сучасність», 1969. 490 с.
6. Лист Зіновія Штокалка до матері. 18 січня 1947 р. Лист родини Гулід з Канади до Ольги Штокалко від 2 лютого 1947 р. [Приватна колекція Миколи Проціва].
7. Павличко С. Зіновій Бережан – дискурс невдачі. *Теорія літератури*. Київ: Основи, 2002. С. 364–367.
8. Проців М. Зіновій Штокалко – учень Бережанської гімназії (за матеріалами Державного архіву Тернопільської області та приватного зібрання). *Бережанська гімназія. Сторінки історії. Матеріали VIII наукової конференції з міжнародною участю, м. Бережани, 17 вересня 2020 р.* / упор. Наталія Бойко. Бережани, 2020. С. 24–32.
9. Світоглядна платформа та Статут Студентської Ідеологічної «Групи суспільного гуманізму». Копія. [Приватна колекція Миколи Проціва].
10. *Свобода*. 1952. № 048, 28 лютого. С. 4.
11. *Свобода*. 1952. № 143, 4 червня. С. 4.
12. *Свобода*. 1952. № 170, 1 липня. С. 3.
13. *Свобода*. 1952. № 179, 11 липня. С. 3.
14. *Свобода*. 1952. № 259, 30 вересня. С. 1.
15. *Свобода*. 1962. № 008, 13 січня. С. 3.
16. *Свобода*. 1965. № 239, 24 грудня. С. 3.
17. *Свобода*. 1968. № 124, 2 липня. С. 1.
18. *Свобода*. 1970. № 208, 13 листопада. С. 2.
19. *Свобода*. 1971. № 026, 9 лютого. С. 4.
20. *Свобода*. 1972. № 234, 20 грудня. С. 5.
21. *Студентські вісті*. 1946. Ч. 1, 17 квітня. С. 12.
22. *Студентські вісті*. 1946. Ч. 20.
23. *Студентські вісті*. 1946. Ч. 24-25, 6 жовтня. С. 7.
24. *Студентські вісті*. 1946. Ч. 27, 20 жовтня. С. 15–16.
25. Українські билини: Історико-літературне видання східнослов'янського епосу / упорядкування, передмова, післяслово, примітки та обробка українських народних казок і легенд на билинні теми В. Шевчука; Малинки Б. Михайлова. Київ: Веселка, 2003. 247 с.
26. Штокалко З. Кобзарське мистецтво. *Українська трибуна*. 1947. Ч. 29 (53). 27 квітня.
27. Штокалко З. Кобзарський підручник / ред. А. Горняквич. Едмонтон; Київ: Вид-во Канадського інституту українських студій. 1992. 346 с.
28. Штокалко З. На шляху світоглядних шукань. *Студентські вісті*. 1947. Ч. 1(35), січень-лютий. С. 10–14.
29. *Daily News from New York*. New York, 1952. March 3. № 37.
30. Universität München. Studenten Verzeichnis. Winter Halbjahr 1945/46 (Semester A 1946). URL: https://epub.ub.uni-muenchen.de/9738/1/pvz_lmu_1945_46_wise.pdf (Last accessed: 10.09.2020).
31. Weinstock der Wiedergeburt: Moderne ukrainische Lyrik. Mannheim; Kessler, 1957. 116 s.

References

1. Berezhanska himnaziia. Storinky istorii. Yuvileina knyha / upor. Nadiia Volynets. Berezhany; Ternopil: Dzhura, 2007. 1028 s., 7,5 ark. il.
2. Berezhanski himnazysty. Medyky ta pryrododoslidnyky. Istoryko-kraieznavchi narysy / Avtor proektu Yaroslav Protsiv, kerivnyk proektu Halyna Protsiv, upor. Mykola Protsiv. Ternopil: Dzhura, 2006. 180 s.
3. Zinovii Berezhan. Na okrainakh nochi: vybrani teksty / upor. Ihor Kostetskyi, B. Boichuk. Shtutgart; Niu-York, 1977. 238 s.
4. Zinovii Shtokalko (Berezhan) i yoho rodyna v Berezhanskomu kraieznavchomu muzei i pryvatnykh kolektsiiah. Katalog / uklad. Mykola Protsiv; Berezhanskiy kraieznavchyy muzei. Berezhany, 2020. 40 s.
5. Koordynaty. Antolohiia suchasnoi ukrainskoi poezii na zakhodi. T. II / upor. Bohdan Boichuk, Bohdan Rubchak. Miunkhen: Vydavnytstvo «Suchasnist», 1969. 490 s.
6. Lyst Zinoviia Shtokalka do materi. 18 sichnia 1947 r. Lyst rodyny Hulid z Kanady do Olhy Shtokalko vid 2 liutoho 1947 r. [Pryvatna kolektsiia Mykoly Protsiva].
7. Pavlychko S. Zynovii Berezhan – dyskurs nevдахi. *Teoriia literatury*. Kyiv: Osnovy, 2002. S. 364–367.

8. Protsiv M. Zinovii Shtokalko – uchen Berezhanskoi himnazii (za materialamy Derzhavnoho arkhivu Ternopil'skoi oblasti ta pryvatnoho zibrannia). *Berezhanska himnaziia. Storinky istorii. Materialy VIII naukovoï konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu, m. Berezhany, 17 veresnia 2020 r.* / upor. Nataliia Boiko. Berezhany, 2020. S. 24–32.
9. Svitohliadna platforma ta Statut Studentskoi Ideolohichnoi «Hrupy suspilnoho humanizmu». Kopiiia. [Pryvatna kolektsiia Mykoly Protsiva].
10. *Svoboda*. 1952. № 048, 28 liutoho. S. 4.
11. *Svoboda*. 1952. № 143, 4 chervnia. S. 4.
12. *Svoboda*. 1952. № 170, 1 lypnia. S. 3.
13. *Svoboda*. 1952. № 179, 11 lypnia. S. 3.
14. *Svoboda*. 1952. № 259, 30 veresnia. S. 1.
15. *Svoboda*. 1962. № 008, 13 sichnia. S. 3.
16. *Svoboda*. 1965. № 239, 24 hrudnia. S. 3.
17. *Svoboda*. 1968. № 124, 2 lypnia. S. 1.
18. *Svoboda*. 1970. № 208, 13 lystopada. S. 2.
19. *Svoboda*. 1971. № 026, 9 liutoho. S. 4.
20. *Svoboda*. 1972. № 234, 20 hrudnia. S. 5.
21. *Studentski visti*. 1946. Ch. 1, 17 kvitnia. S. 12.
22. *Studentski visti*. 1946. Ch. 20.
23. *Studentski visti*. 1946. Ch. 24-25, 6 zhovtnia. S. 7.
24. *Studentski visti*. 1946. Ch. 27, 20 zhovtnia. S. 15–16.
25. Ukrain'ski bylyny: Istoryko-literaturne vydannia skhidnoslovianskoho eposu / uporiadkuvannia, peredmova, pisliaslovo, prymitky ta obrobka ukraïnskykh narodnykh kazok i lehend na bylynni temy V. Shevchuka; Maliunky B. Mykhailova. Kyiv: Veselka, 2003. 247 s.
26. Shtokalko Z. Kobzarske mystetstvo. *Ukraïnska trybuna*. 1947. Ch. 29 (53). 27 kvitnia.
27. Shtokalko Z. Kobzarskyi pidruchnyk / red. A. Horniatkevych. Edmonton; Kyiv: Vyd-vo Kanad'skoho instytutu ukraïnskykh studii. 1992. 346 s.
28. Shtokalko Z. Na shliakhu svitohliadovykh shukan. *Studentski visti*. 1947. Ch. 1(35), sichen-liutyi. S. 10–14.
29. *Daily News from New York*. New York, 1952. March 3. № 37.
30. Universität München. Studenten Verzeichnis. Winter Halbjahr 1945/46 (Semester A 1946). URL: https://pub.ub.uni-muenchen.de/9738/1/pvz_lmu_1945_46_wise.pdf (Last accessed: 10.09.2020).
31. Weinstock der Wiedergeburt: Moderne ukrainische Lyrik. Mannheim; Kessler, 1957. 116 s.

ДЖЕРЕЛА

Оксана Бризгун-Соколик
Торонто, Канада

РЕГЕНСБУРГ ТАБІР ДіПі 1945–1949 «УКРАЇНА В МІНІАТЮРІ» (Спомини)¹

Після закінчення Другої Світової Війни 1945 р. в Німеччині опинилося велике число українців. По волі і по неволі. Це були головно біженці від і зі советського раю, молодь насильно вивезена німцями на фізичну працю, вивезена до проти-літакової оборони т.зв. «при фляку», полонені з німецьких, а потім і американських та британських таборів, втікачі військово-полонені Української Національної Армії, щасливці, які пережили концентраційні табори і інші.

Хочу із спогадів і документів про це трошки розповісти.

Наша родина жила довгі роки в Братиславі, Словаччина. В 1944 р. батьки відновили словацькі пашпорти. Можна було їхати тільки до Німеччини і Мадярщини та назад...

Кінцем березня 1945 р. покинули все. Тато, практикуючий лікар, роздобув десь віз із коником, яким не вмів провадити... На віз дали трохи харчів і найкращі речі, і загрузили. Підійшла чужа людина. Пан Чучман, утікач з Галичини. Запропонував провадити коником, якщо возьмемо його речі на віз. Пропозицію прийняли з найбільшою радістю... Хоч Німеччина вже розсипалася, на границі вимагали пашпорти. Німецька дисципліна була до кінця. Переїхали границю на захід 30.03.1945. По дорозі нужда, бомбардування, втікачі, авта, вози, голодне і обдерте німецьке військо, поміж ними багато калік, поранених... Ночували в стодолах, на дворі, на возі...

Доїхали до Вегшайду (Wegscheid) 16.04.1945 (19 днів, 375 км). Дістали дозвіл осісти в недалекому селі Лакен (Lacken). Там зустріли втікачів-українців зі всіх частин України. Лакен був в американській зоні, але на самій границі зі советською. Рішаємо їхати далі на захід. Мусіли дістати американський дозвіл для подорожі. Military Government of Germany в Пассау (Passau) видав посвідку/дозвіл рухатися від 23 червня до 5 липня. Наш напрям був Регенсбург, бо була вістка, що там українці гуртуються. Тільки два тижні можна було бути в дорозі. То ж поспішали...

Люди з'їздилися зі всіх кінців до більших центрів. Творилися осередки, одним з них став **Регенсбург**. Місто в той час було четверте найбільше в Баварії, і мало коло 100,000 населення. В часі війни там були літакова фабрика Мессершмідт, і нафтова рафінерія. Збомбардовані обидві, але місто не було зруйноване.

Біженці масово сходилися, шукали помочі, поради. Відчувалася потреба зорганізуватися.

В Регенсбурзі два ідеалісти-ентузіясти, о. Богдан Ганушевський та інж. Дмитро Тромса, бажаючи допомогти тисячам українців у біді, відважилися піти до військового управління США. Вони ризикували навіть ув'язненням. На чолі управління, на їх щастя, був повний виrozumіння американець підполковник Яромір Поспішіл. Порадив написати листа в тій справі. Тут долучився до них о. др. Юліян Катрій і втрійку написали листа та щасливо дістали дозвіл організувати комітет допомоги. Так повстав **Український Обласний Допомоговий Комітет** – УОДК, а о. др. Катрій був зв'язковим поміж комітетом і військовою управою США. Метою комітету було координувати релігійну, громадську та культурну діяльність українців. Комітет дістав приміщення в місті в Дрезден банку.

Полковник Поспішіл дав потім подібні дозволи всім етнічним групам, що опинилися в такій же ситуації.

Оксана Соколик.
Торонто (Канада), 1992 р.

¹ Зі «Споминами» п. Оксана Бризгун-Соколик виступила 23 вересня 2020 р. на VIII Міжнародній науковій конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження» у Національному університеті «Острозька академія». При публікації зберігасмо авторський правопис.

Комітет одержав від влади **документ**-в'яснення, що українців не можна репатріювати примусово. У листі було виразно сказано, що ті, які не хочуть повертатися додому, не є «переміщеними» особами. Письмо скоро рознеслося по цілій Німеччині і було порятунком від насильного репатріювання «на рідину». Все ж таки, НКВД-исти виловлювали «своїх». Бувші громадяни ССРСР часто рятували себе фальшивими документами, вивчаючи галицькі звороти та місцевості, з яких вони «походять», для доказу, що вони не з ССРСР.

Управі Комітету вдалося скоро полагодити **харчування**. Порозумівшись з німецькими чинниками, працівники в комітеті діставали для біженців харчові картки. Німці не були задоволені, бо в той час був брак усього, вони також мусіли користати з харчових карток, але мусіли згодитися. Два місяці після капітуляції українці чудом створили їдальню тоді, як всі німецькі були ще позакривані. Тут новоприбулі до міста українці могли перекусити і дістати всі інформації дальшого перебування.

Кінчалося літо, виникла проблема **шкільництва**. Завдяки старанням о. Б. Ганушевського, військове управління дало дозвіл організувати школи і Український Технічно-Господарський Інститут – УТГІ, який переїхав з Праги з ректором проф. Борисом Іваницьким.

Наука в гімназії і народній школі почалася 2-го вересня в приміщеннях УОДК в Дрезден банку. Тут не змістився УТГІ і дістав приміщення на дунайському острові. Вже 6-го вересня відбулися сходи батків і створився Батківський Кружок.

Там також відкрилася амбулаторія, де лікарі безкоштовно допомагали потребуючим.

В міжчасі зібралось в Регенсбурзі і околицях багато втікачів і полковник Поспішіл зарядив мешканцям **оселі Гангофер Зідлунг** виїхати з оселі і там поселити біженців. (Мешканці були бувші робітники недалеких збомбардованих фабрик, і тепер не працювали. Оселя в тім часі називалася Herman Goering Siedlung). Німці не хотіли вступитися, Поспішіл вислав на них танки.

Оселя – це були ряди-«бльоки» будинків по чотири мешкання, кожне мало три кімнати і кухню. Нашій родині з чотирьох осіб дісталася в однім помешканні одна кімната, в другій мешкала родина Стародубів з двома донями, маленьку кімнату дістав проф. Комарецький. Варили ми по черзі. Проф. Комарецький харчувався в їдальні для самітніх. Нам приписали до кухні нового мешканця. Молодого хлопця. Він не мав приватности, а ми мали проблеми з куховаренням. Після протестів і прохань його забрали.

Вживання. Опалювали деревом та вугіллям від United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA), а потім від International Refugee Organization (IRO). За посередництвом тих організацій ми діставали харчі – «керпакети» з Америки, які ділили за чергою по ब्लюках. Окрім хліба, сушеної ярини та конзерв харчі були невивстаючи. Спеціально відчувався брак товщу, м'яса, свіжої ярини та овочів. Тут на вазі золота були кава, чай, папіроси та чоколяда з керпакетів, за яку вимінювалися харчі у німців. Вони цих продуктів не мали і були дуже охочі їх набути. І так багато з нас ходили в близькі села і міняли нероз у постійних бауерів найкращі продукти для відживлення, головно яєчка, молоко та масло.

Також діставали з Америки уживаний одяг та обув. Дістали і коци, з яких у потребі шили плащі. Використовували і знайдені парашути на блюзочки та жакети. Пороли старі светрики і виплітали з вовни нові. Пороли старі шкарпетки і нитками цирували ті, що носили.

Знайшлися «підприємці», що гонили скрито самогон по пивницях. Американці радо це міняли на каву, чай, чоколяду, папіроси та «райхсмарки» (німецькі гроші). За «райхсмарки» від американців вони купували у німців нереєстровані старі корови, воли, свині, по ночах різали і на другий день продавали свіже м'ясо. Наша поліція це не дуже бачила, американська і німецька поліція строго карала, то було ризиком. Ми їх називали «паскарі», а їхні заняття – «паскуванням». Їхні продукти були дорогі.

Старі кооператори «з краю» заснували кооперативи. Дбали не про свою кишеню, а про загальне добро. Продавали голки, нитки і що могли роздобути.

Американці завели **працю з оплатою**. Всі старалися працювати, щоб заробити «американські таборові гроші». Створилися майстерні, як наприклад шевська, трикотарська, кравецька, забавок..., курси шиття, англійської мови, «долмечерства» (курси перекладачів), першої допомоги і подібні. Працівники майстерень та викладачі курсів діставали посвідки затрудування українським комітетом і платню.

Табір був **самоуправною одиницею**. Спочатку під опікою УНРРА, потім ІРО. Була Таборова Рада, Провірна Комісія, командант табору і управа та Таборовий Суд.

У половині листопада 1945 р. зголосив свої відвідини полковник військ НКВД і голова **репатріаційної комісії** у Регенсбурзі, Фоменко. На другий день прийшов з п'ятьма поліцейськими НКВД. Згадує

о. Ганушевський, цитую: «*Увійшли до моєї канцелярії, позасідали передо мною за моїм працівним столом. Присутні з УОДК були мтр. Кліш і інж. Тромса. Почалися закиди, «що за інструкціями американців ми діємо проти Советського Союзу», подавали видумані докази проти допомогової акції...*» і т. д. В грудні військове управління США розв'язало УОДК. Видно США не хотіло дражнити советів, знаючи, що і так всі скоро переїдуть у різні краї. Був втрачений легальний ґрунт. Бюро переїхало на оселю і під назвою **Обласне Представництво Української Еміграції** – ОПУЕ почало діяти в силі можливостей.

Медицина опіка. На оселі, на поверсі великого шкільного будинку, опинилися **лікарі та шпиталь**. Амбулаторія в місті працювала далі для нетаборян. Були родинні лікарі і спеціалісти. Робили також малі операції. Поважні випадки засилялися до міста, де в таборовому шпиталі головним хірургом був др. Віктор Андрієвський. Не знаю, як було з лікарствами, але наша шкільна товаришка Надія Мулярчук дістала стрептококове запалення горла і з браку ліків померла.

Провалилися в місті шеститижневі **медсестерські курси**, здобувався стаж «Nursaid». Після того хто хотів, міг вчитися далі: 8 інтензивних місяців і 5 практики, здобувався стаж медсестри.

Учителі, лікарі, медсестри і под. заробляли вже «таборові доляри».

Релігія. Греко-католики дістали церкву св. Віта коло табору. Православні в місті стару історичну церкву «Улріхскірхе». Були церковні хори, співав в церкві і шкільний хор. Святкувалися традиційні свята. В школі на наші свята не було науки.

Молодь не могла бути без жартів та збитків. І так одного разу хлопці нашого шкільного хору домовилися і замість «Осанна во вишні» заспівали «Оксана на вишні»... Я була одинока Оксана в хорі і мало не провалилася під землю...

Зустріч українців зі всіх частин України та з різними віроісповіданнями спричинювала, як ми тоді називали жартом, «мішані подружжя»...

Священники жили дружньо. Відправлялися спільні молебні з нагоди державних свят та важливих річниць. Також співжиття втікачів з різних частин України було до великої міри гармонійне. Доказом є хоч би те, що два ентузіясти-основники табору були один з УССР, а другий з Галичини.

Поліція. Бажаючі зголошувалися добровольцями на 2-тижневі **курси поліцаїв**, які провадили поліцаї американської армії. Були також окремі вишколи на підстаршин та старшин. Охорона табору була потрібна, бо НКВД-исти полювали на наших людей, щоб вивозити «на рідину». Табір не був огорожений. З одного боку дорога у місто, з іншого – мешканеві доми німців, а решта – відкрите поле та дорога до села.

Шкільництво. 18-го грудня школи з міста перейшли на оселю, спочатку наука гімназії була в бурсі, потім розмістилася на долішньому поверсі шкільного будинку, де вже була народня школа і де створився і садочок. (На другому поверсі були лікарі і шпиталь).

У моїй 7-ій гімназіяльній класі було 16 учнів і один студент заочно. У нас було 3-ох зі жевніцької гімназії в Чехії, я з Братислави, декілька самітніх, що дітьми були вивезені до протилетунської оборони – «при фляку», декілька з родинами. Рівень знання з різних шкіл був нелегкою проблемою учителям навіть після оцінок вступних іспитів.

Вчилися українською мовою. Предмети науки: чотири мови – українська, німецька, англійська та латина. Крім мов було 13 предметів, між ними – історія, математика, фізика, хемія, релігія і т.д. Директором гімназії був Микола Величко. Учителі були знамениті, як наприклад о. др. Ю. Катрій, др. Євген Гурко, Євген Маланюк і інші. В книзі про Регенсбург є список 33 професорів, 6 матур та 88 матурантів. Свідоцтва були тримовні: по-українськи, німецьки та англійськи. Матури були повноправні. Для прикладу: в Торонті мене прийняли з тим документом без проблем на Торонтонський університет.

Часто з браку шкільних підручників ми діставали на циклостилі друковані праці наших учителів.

Самітні студенти мешкали в **бурсах** для студентів-сиріт і студентів, яких батьки мешкали поза містом.

Ми відбували прогулянки до історичних місць Регенсбурга, найстаршого міста на Дунаї, колись давно за римлян званого Ратісбона. Також по Дунаї до славних Валгалли та Бефраунгсгалли.

Настрій у нас був радісний, ми могли вчитися, свобідно рухатися, одяг виношували до останньої ниточки, ніхто не звертав увагу «на моду», але на естетику одягу так. Ми були щасливі, не були голодні, не були під бомбами, мали щовечора **те саме своє ліжко**...

Була зорганізована **Музична школа**, з концертами – т.зв. «пописами», річними іспитами. Голова іспитової комісії др. Зіновій Лисько приїздив з іншого DP табору. Діставали ми двомовні свідоцтва з оцінкою та печаткою і підписами «UNNRA* DISTRICT 3* AREA TEAM 1046*».

Вправляли ми на піані в музичній школі за поділом годин – по черзі. Наука в школі була від 8-ої до 1-ої, то ж часу на науку, вправи, мандрівки, розвагу було доволі. Особисто я знайшла можливість вправляти на піані в місті у німців по три години денно за чоколяду та папіроси, що тривало чотири години з дорогою до міста і назад. І так мені вдалося після вступного іспиту стати студенткою Гендел Консерваторії в Мюнхені, куди за дозволом школи, доїздила щочетверга, пропускаючи цілоденну науку. Рано три години, переважно переповненим поїздом до Мюнхена, увечорі три години назад часто стоячи. Але все це якось не відчувалося. Хотілося вчитися, вірилося в краще майбутнє...

Оксана Соколик.
Регенсбург (Німеччина), 1947 р.

Молодечі організації. Були дві молодечі організації: **Пласт** та **СУМ**. Також таємнича «підпільна» організація зі строгою дисципліною. Знаю, бо мої шкільні товаришки та товариші належали до неї, намовляли і мене. За відмову належати з браку часу, хлопці дістали наказ зі мною не говорити, мене бойкотувати. Було цікаво: вхожу рано до кляси, на мій привіт відповіддю є мовчанка...

До Пласту належали майже всі гімназисти. Ми мали сходи, веселі і поважні ватри, мандрівки, прогулянки по Дунаю, пластові проби, табори, їздили на табори до інших осередків, і до нас приїздили пластуни. Наш гурток, дівчата з нашої і ще одної кляси, називався «Сороки» (були досить крикливі), опікуном був о. Б. Ганушевський. Ми були учасниками Ювілейного Свята 35-ліття Пласту в Міттенвальді 1947 р., I-ого Пластового Конгресу в Ашаффенбурзі 1948 р., навіть вдалося трьом юнакам без паспорту – «на чорно», поїхати на Пластове Джемборі в Муассан у Франції в 1947р.! Після повороту вони носили широкі пластові капелюхи! – а ми заздрили...

Пластуни-сеньйори видавали неперіодичний журнал «Сеньйорська Ватра».

Знамениті основники і провідники Пласту в таборі були скаутмайстер проф. Борис Іваненко та о. Богдан Ганушевський.

Молодь у СУМ була не така чисельна як Пласт, але активна, з подібними заняттями. Одним з їхніх досягнень було видання цінної книжки Григорія Ващенко: «Виховання Волі і Характеру».

Спорт. Створилося **Українське Спортове Товариство «СІЧ»**. Відбувалися змагання кошиківки, відбиванки, пінг-понгу, копаного м'яча, шахів. Спершу поміж собою, а потім поміж іншими таборами, також з німецькими дружинами. Спортовий виряд ми діставали від УНРРА, ІМКА (УМСА), а часом і від війська. Знаряддя не було.

Відбувалися «Дні Фізичної Культури», пластуни складали іспити «фізичної вправності», навіть відбулася ДіПі Олімпіада в 1948 р. В гімназії була руханка два рази в тиждень, нами найулюбленіший предмет! (Дівчат вчила моя сестра Леся).

Для провідників літніх таборів в 1947 р. були **курси «Program Leader»** під патронатом УНРРА та ІМКА.

Культурне життя. Заснувався **Український Літературно-Мистецький Клуб**. Відбувалися доповіді, концерти, кінофільми, концерти хорів, а їх було кілька на оселі, «жива газета» і інше. Ставили «Наталку Полтавку», «Запорожця за Дунаєм», «Антигону», «Катерину», «Народного Малахія» і т.д. Приїздили запрошені гості з інших таборів: Йосип Гірняк з театром, скрипаль Володимир Цісик, знаменитий піаніст Борис Максимович.

З Мюнхенської опери Орест Руснак, з опери в Грац Василь Матіяш та інші. Концерти відбувалися в місті в «Нойгавсзалі». В. Матіяш був пластун і пластуни нашої оселі зорганізували йому окремий концерт в таборі, з чого були дуже задоволені старші особи, яким тяжко було дістатися на концерти до міста.

Концерт Капелі Бандуристів ім. Тараса Шевченка з табору в Інгольштадт з диригентом Володимиром Божиком та мистецьким керівником Григорієм Китагим дали чотири концерти в місті з великим успіхом. Американці і німці були захоплені співом.

Відбувся балетний вечір. Школа примабалеріни Валентини Переяславець з Києва поставила «Степову Царівну» на музику В. Божика. Газета «Міттелбайріше Цайтунг» подала: «Повні мистецької насолоди танки...».

Відбувалися і спільні концерти національних груп в таборі. Вже в 1946 р. був перший міжнародній фестиваль для американського війська, щоб їх познайомити з нашими різними культурами.

Найбільшим проектом і успіхом нашої культури поміж чужинцями був **«Тиждень Української Культури»** в березні 1948 року. Давали самостійні концерти співаки Орест Руснак, Клавдія Таранова, піаніст Борис Максимович, був Балетний вечір, Концерт Українських Хорів, Капеля Бандуристів ім. Тараса Шевченка, при піані – Роман Стецура. Всі концерти відбувалися в місті в «Нойгавсзали».

Одночасно в Die Kunsthalle Regensburg відбувалася цілий місяць березень мистецька виставка. В ній взяло участь 35 мистців з різних таборів ДіПі, поміж ними Яків Гніздовський, Олекса Булавицький, Сергій Литвиненко, Михайло Мороз, Василь Кричевський і інші. Було виставлено 136 картин та скульптур. Залишився двомовний каталог (німецька і англійська мова) з історією сучасного українського мистецтва. В почесному Комітеті виставки були американський полковник А.Л. Кемпбел – військовий командант Регенсбурга, Алфонс Гайс – майор міста, канадець Іван Панчук² – голова Центрального Допомогового Комітету в Лондоні та інші.

На відкритті виставки Народного Мистецтва були полковник А.Л. Кемпбел, директор округи ІРО Р. Блекмур, голова ІРО Шапіро та інші.

Видавництво. Мали друкарню. Роздобули українські черенки з підсоветської зони чудом два письменники – Леонід Полтава і Леонід Лиман, які в місті Плауен працювали в українській друкарні перед приходом советів.

Видавничою діяльністю займалося кілька установ. З них найактивніша була **Видавнича Спілка «Українське Слово»**... Його управителем був Юліян Тарнович, потім – мешканець Торонта.

Були тижневики «Українське Слово» та «Слово». Виходили Бюлетені, афіші. Друкувалося багато книжок, спершу обережно, кількасторінкові, а потім вже поважні об'ємом книжки. «Захар Беркут» Франка, «Чорне озеро» Гжицького, «На уходах» Чайківського, «Зоряний хлопчина» Оскара Вайлда і навіть підручники, як наприклад «Підручник крою і шиття», «Самовчитель еспанської мови» і подібне.

З друкуванням було нелегко. Був брак книжкового паперу, навіть на «чорному ринку» не можна було його дістати. Друкувалося на газетнім папері. Був брак чорнила і вкінці треба було з тяжкою бідною діставати дозвіл від американських властей. До книжки треба було подати дозвіл, як наприклад: «Permitted by Authority of Military Government».

На списку в книзі про Регенсбург є список 41 друкованих праць, понад чотири тисячі сторінок друку. Книжки були в ціні 5-8 марок, один американський папірос на чорному ринку був 5 марок... Значить, за 1-2 папіроси можна було набути книжку. Тираж 5-8 тисяч розходився до півроку.

Таборова пошта. Регенсбурзький табір був перший, що в 1947 р. випустив поштові марки. Табір мав свою **пошту**, яка діяла тільки на оселі. Марки були мистецькі, в гарних кольорах, виконані мистцями Мироном Білінським, Антоном Малюцою, Святославом Гординським. Напис на марках двомовний: «Таборова Пошта» та «Camp Post Regensburg». Вийшло кілька серій, разом 34 марки, в ціні 5 пфенігів до 3 марок.

Репатріяція і «Скрінінги». Були **«скрінінги»** – де нас розпитували про наше минуле та наші плани-надії. Були і відвідини **репатріяційної комісії**, приходили енкаведисти в супроводі американців.

На конференції Рузвельт – Черчіль – Сталін в Ялті, ще до закінчення війни в лютім 1945 р., була прийнята постанова про репатріяцію. Загальне бажання і надія у чужинців була, що всі хочуть повертатися додому.

Були протести, вияснювання, трагедії, самогубства, демонстрації, насильне виловлювання. Вже згадуваний Фоменко почав свою людоловлю. Нас у таборі повідомили, що: *«завтра приїде репатріяційна комісія і буде приходити два рази в тиждні, щоб організувати людей для повороту «на рідину».* Просимо людей...» і так далі.... Приїхав НКВД-ист зі секретаркою в супроводі двох американців. Від оселі був один представник. Один американець представив всіх і відійшов, другий залишився. Довго чекали, згадував наш свідок, пробували розбити мовчанку і нарешті з'явився молодий чоловік. «Слава Ісусу Христу!»... НКВД-ист почервонів, але опанував себе.... По відході була знову мовчанка і врешті американець сказав, що то страта часу і рішив покінчити. Більше не приїздили.

² Ім'я подано згідно програми виставки Тижня Української Культури (Регенсбург, березень 1948 року). У програмі допущено помилку, оскільки Центральне Українське Допомогове Бюро в Лондоні очолював сотник Богдан Панчук з Канади (уточнення – О.С.).

Потім робили зустріч всіх представників репатріації з різних таборів з НКВД-истом вищої ранги. Там відбулася ціла «революція» на різних мовах і НКВД-ист мусів відійти.

Але страх за життя і страх за друзів зумів знайти вихід. Фальшиві документи! Нагло всі були зі Стрия, Тернополя... І інших міст Галичини. Мешканці тих міст їх вчили відповіді, як би їх розпитувалися про ті місця і так багато колишніх горожан СРСР були врятовані.

Мої батьки, т.зв. «старі емігранти», обидвоє лікарі, виїхали з незалежної держави України в січні 1919-го року з «Місією Червоного Хреста по Евакуації Полонених» до Нойгаммеру, в той час у Німеччині, де були табори полонених. Симон Петлюра призначив медичний персонал цієї місії опікуватися українськими полоненими царської армії і привезти їх в Україну. Хоч батьки народилися в 1890-их роках, в тодішній царській Росії, на всякий випадок і вони також стали втікачами зі Стрия.

Дорога до Канади. Нарешті держави почали нас запрошувати. Пропонували різні праці. Наприклад Бельгія шукала до копалень вугілля, Канада – молодих дівчат на домашню прислугу, мужчин до дроворубства, всіх на ферми та до буряків... І ми хапалися за всяку можливість. Вимогами нашої родині підходила Аргентина і ми зголосилися. В міжчасі, не пригадую як, скомунікувалися мої батьки зі своїми близькими друзями із Закарпаття, інж. Володимиром та Франею Косар в Канаді. Вони посередництвом УНО (Українського Національного Об'єднання) запросили нас до Канади. Ми були щасливі, бо хоч їхали в незнане, але когось знали...

Треба було знову переходити «скрінінг». Кожний ішов до скрінінгової комісії особисто. Батьків і сестру, яка народилася в Німеччині 1920 р., пропустили. Мене, а я народилася в Чехословаччині, тримали довго, аж батьки попали в паніку. Член комісії, чеський жид, правдоподібно член комісії від СРСР, мене переконував, що я там ходила до школи, я там народилася, моє місце віддати державі те, що я дістала... І взагалі, пощо мені їхати за океан, як Чехословаччина чекає на мене... Нарешті я перемогла і вичерпана прийшла до рідних.

І тоді медичний перегляд. Найприкріше і понижуюче було, як шукали, чи маємо воші...

Нас, досить велику групу, завезли тягаровими автами до Бремена, а звідти до Куксгафен, де примістили в колосальній залі, мабуть літаковій гангарі. Ліжка поздовж стіни, кожний шукав місце, де влізе вся родина разом... Кожний з нас дістав по два коци на дорогу. Щоночі ми мали проблему, як панство Білоуси з нашого табору, низенькі, кругленькі учителі народної школи, сплячи на спині немилосердно хропіли... Молодь щовечора збирала каштани і ми їх котили попід їхні ліжка і те та-рахкотіння на якийсь час їх заспокоювало, а нам давало можливість заспати...

Нарешті наш корабель «Скитія» нас запросив на борт. Дивне було почуття, як Європа зникла на горизонті... Сумно, тяжко, сльози з'явилися в очах... і великий запитник та надія на майбутність.

Та довго не прийшлося роздумувати. Треба було розміститися.

Глибоко внизу, у великій залі поділеній на половину, в одній половині були жінки, в другій мужчини. Нормальні пасажири мали каюти. Поверхові ліжка досить тісно коло себе поміщували велику кількість колишніх ДіПістів. Виїхавши незадовго у відкритий океан, груднева погода дала себе в знаки. Нами немилосердно качало. Їдальня була постійно порожня.

Нарешті земля! Галіфакс. Нас викликали, перевіряли, «чи ми є ми»... Дали по 5 доларів на особу (для нас колосальний масток!), сказали, де є поїзд, до якого нам треба було всісти і давайте собі раду, як хто може... Більше нами не цікавилися... Це було 20-го грудня 1948 року, після трьох і пів років таборового життя і мандрів у незнане.

Табір у Регенсбурзі став найбільшим в американській зоні. В роках 1945–47 мав коло 5,000 населення, з того коло 1,000 неукраїнців. З часом зменшувався і остаточно був закритий. Тих, що ще ніде не виїхали, перевели до інших таборів.

Зустрічі. На закінчення хочу сказати, що ми – гімназисти з Регенсбурга, а тепер з Канади та Америки, по якомусь часі зорганізувалися листовно і рішили відбувати щорічно зустрічі на оселі «Союзівка» недалеко Нью-Йорку. Туди приїздило і багато негімназистів ради приемних зустрічей з давніми знайомими. Там було рішено видати книгу фактів, документів, споминів.

Книжка про Табір ДіПі. Спільним зусиллям книжка «Регенсбург» вийшла в 1985 р., з побажаннями вже полковника Яромира Поспішіла у додатку чеською мовою: *Приєї Вам успех у Вашім подніку!* Книга має 684 сторінок і бажаючі можуть там знайти багато цікавих інформацій про наш табір ДіПі, включно зі статтею про давні торговельні контакти Регенсбурга з Києвом.

Підсумки.

- Війна кінчилася. Ми живі!
- Ми втікали перед надходячою советською армією до американської зони в Німеччині.
- Призначені пункти, де з'їздилися втікачі, скоро перетворилися в громади та стали таборами втікачів і переміщених людей – Displaced Persons Camps, DP camps.
  - Були зорганізовані своїми провідниками, а також самими втікачами, щоб спільно охороняти себе перед репатріацією, перед безнадією творити своє майбутнє, перед монотонністю щоденного життя. Як наслідок такого стану почали засновувати церкви, організації самопомочі, школи, організації молоді, театральні групи, спортові клуби, та інші аспекти церковного, культурного та розвагового життя.
    - В багатьох випадках це були копії організацій, які існували в Україні перед війною.
    - Спочатку окупаційні власті дивилися на це з побоюванням, бо знали, що чим більша у втікачів безнадія, тим скорше схочуть повертатися додому і скорше буде діяти процедура репатріації.
    - Пізніше це було толеровано, бо політику репатріації замінила політика переселення. То ж організоване життя було заохочуване, аж до власної охорони, пошти, самоурядування і т.д.
    - І так наш табір ДіПі в Регенсбурзі можна вкінці назвати «Україною в Мініятюрі».

РЕЦЕНЗІЇ

---

e-mail: nazar.martyniuk@oa.edu.ua

Мартинюк Н. Рецензія: Kolańczuk A. *Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym Drugiej Rzeczypospolitej / Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu. Przemyśl, 2017. 396 s. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острог, 2020. Вип. 31. С. 255–256.*

Назар Мартинюк

РЕЦЕНЗІЯ:

Kolańczuk A. *Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym Drugiej Rzeczypospolitej / Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu. Przemyśl, 2017. 396 s.*

Явище закордонного українства є феноменальним в українській історії та культурі. Українці, створювані ними установи та громадські об'єднання в різних державах світу неодноразово були предметом наукових студій. Ця тематика не втрачає своєї актуальності й на сучасному етапі. Загалом життя та діяльність представників української нації в інших країнах є свого роду мостом між цими країнами та Україною, що допомагає знайти спільні точки дотику в історії, культурі, політиці тощо. Це безумовно є корисним для налагодження взаємозв'язків та контактів, крім того, в окремих випадках дії української громади (в т.ч. й в історичній ретроспективі) можна розглядати з позицій публічної дипломатії.

Позитивною та знаковою подією вважаємо появу монографії відомого польського історика українського походження, одного з провідних українських діячів у Польщі Олександра Колянчука «Українські політичні емігранти в науковому, культурному, суспільному та господарському житті Другої Речі Посполитої» (пол. – «Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym Drugiej Rzeczypospolitej»).

Після поразки Української революції 1917–1921 рр. багато українців опинилися поза межами своєї Батьківщини, зокрема чимало з них емігрували до Польщі. Саме звідти вони пізніше виїхали до різних європейських держав, дехто – за океан – до держав Американського континенту. Проте, значна кількість українців все ж залишилась проживати в Другій Речі Посполитій. Більш того, на її теренах у міжвоєнний період діяли владні органи Української Народної Республіки в екзилі. Центрами екзильного осідку були Тарнів (1921–1923) та Варшава (1924–1940)¹. Через об'єктивні історичні обставини втративши офіційний статус, вони продовжували існувати, але вже *de facto*. Один із президентів Державного центру УНР М. Лівницький писав: «Головним, одначе, тереном діяльності уряду була все таки Польща з уваги на таку обставину: в Польщі перебувала аж до 1939 року найбільша частина української військової і цивільної еміграції і під Польщею опинилися чисто українські землі з понад 7-ма мільйонами українського населення»². У польській столиці також відбувалися з'їзди української еміграції (15–18 серпня 1923 р.; 29–31 грудня 1928 р.; жовтень 1937 р.).

У книзі О. Колянчук веде мову про те, що українці залишили помітний слід у суспільно-політичному, економічному та науковому житті Польщі. Історик особливий наголос робить на тому, що завдяки їхнім старанням створювалися та активно розвивалися різноманітні установи (наприклад, однією з найпомітніших був Український науковий інститут у Варшаві).

Книга розпочинається зі вступного слова засновника та директора Південно-Східного Наукового Інституту в Перемишлі, відомого історика, поляка та щирого друга України Станіслава Стемпєня. Основна частина складається з трьох розділів: у першому розповідається про «дорогу» українських емігрантів до Польщі; другий присвячено опису їхнього «нового життя» там; третій розділ охоплює лівову частину книги та висвітлює життєві сценарії (біограми) українських емігрантів, котрі працювали в Другій Речі Посполитій. Надалі наведено додатки, в яких подано відомості про діяльність

¹ Крім Варшави, ще одним центром УНР у той час був Париж. Зокрема, це пояснювалося і тим, що з жовтня 1924 р. у французькій столиці оселився Симон Петлюра.

² Див.: Лівницький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. Мюнхен; Філадельфія: Видавництво «Українське інформаційне Бюро», 1984. С. 21.

нащадків українських емігрантів. Наявні перелік скорочень, список використаних джерел та літератури, післямова, що також належить авторству С. Стемпеня.

Варто віддати належне О. Колянчуку, адже йому вдалося висвітлити 165 біографічних нарисів, які переважно супроводжуються портретами-ілюстраціями. Серед героїв описів – політики, науковці, митці, лікарі, солдати тощо. Важливим є згаданий автором факт, що після розгортання подій першого вересня 1939 р. та подальшого розгортання Другої світової війни, багато українців, перебуваючи в лавах польської армії, боролися проти гітлерівської Німеччини, а також вояків Червоної армії. З огляду на наявні біографи, рецензована праця в цій частині перетворюється на своєрідний довідник, що, водночас, додає важливу інформацію про окремі сторінки історії української еміграції в Польщі на персональному рівні.

Історія українсько-польських відносин сповнена злетами та багатьма драматичними епізодами. Монографія О. Колянчука вносить нові відтінки до розуміння розвитку двосторонніх взаємин. Вона буде корисною для прочитання не лише науковцям, співробітникам дипломатичної служби, викладачам та студентам закладів вищої освіти, а й цікавою для ознайомлення широкому читацькому загалу. Книга призначена для польського читача, що робить її можливим важливим внеском у розуміння суспільством Польщі історії власної української меншини. Опис змісту книги українською, зроблений автором, уможливує стисле ознайомлення з її змістом українськомовного читача.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Антонюк Тетяна Дмитрівна – доктор історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (м. Київ).

Антонова Вікторія Дмитрівна – провідний бібліограф відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (м. Київ).

Атаманенко Алла Євгенівна – доктор історичних наук, професор, декан факультету міжнародних відносин, директор НДЦ «Інститут досліджень української діаспори імені професора Любомира Винара» Національного університету «Острозька академія» (м. Острог).

Атаманенко Віктор Борисович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії ім. проф. М.П. Ковальського Національного університету «Острозька академія» (м. Острог).

Бойко Наталія Іванівна – аспірантка ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ).

Бризгун-Соколик Оксана – почесна голова Світової Федерації Українських Жіночих Організацій, громадська діячка (м. Торонто, Канада).

Воронова Марія Юріївна – аспірантка кафедри історії ім. проф. М.П. Ковальського Національного університету «Острозька академія» (м. Острог).

Дзира Олеся Іванівна – кандидат історичних наук, завідувач відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (м. Київ).

Дутчак Віолетта Григорівна – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри музичної україністики та народно-інструментального мистецтва ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ).

Железняк Микола Григорович – кандидат філологічних наук, директор Інституту енциклопедичних досліджень НАН України (м. Київ).

Іщенко Олександр Сергійович – кандидат філологічних наук, заступник директора з наукової роботи Інституту енциклопедичних досліджень НАН України (м. Київ).

Клинова-Дацюк Галина Дмитрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне).

Кондакова Тетяна Олегівна – магістр, учасниця Парламентарної програми «Канада-Україна» (м. Київ).

Кравець Данило Михайлович – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, асистент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів).

Кубік Ольга Євгенівна – аспірантка ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ).

Мартинюк Назар Анатолійович – магістр історії, магістр із міжнародних відносин, науковий співробітник НДЦ «Інститут досліджень української діаспори імені професора Любомира Винара» Національного університету «Острозька академія» (м. Острог).

Матанова Таня – доктор філософії, головний асистент в Інституті етнології та фольклористики з Етнографічним музеєм при Болгарській академії наук (м. Софія, Болгарія).

Мицак Софія Степанівна – доктор філософії Університету Нового Південного Уельсу, науковий співробітник Фондації українознавчих студій в Австралії та Центру європейських студій Австралійського національного університету (м. Сідней, Австралія).

Накашидзе Ірина Сергіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Дніпровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна (м. Дніпро).

Окабе Йошіхіко – доктор економічних наук, професор Університету Кобе Гакуїн, президент Асоціації українців Японії (м. Кобе, Японія).

Піскун Валентина Миколаївна – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу джерелознавства новітньої історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (м. Київ).

Потульницький Володимир Арнольдович – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу зарубіжних джерел Інституту української археографії та джерелознавства НАН України (м. Київ).

Потульницький Георгій Володимирович – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу джерелознавства нової історії України Інституту української археографії та джерелознавства НАН України (м. Київ).

Проців Микола Павлович – заступник директора з наукової роботи Бережанського краєзнавчого музею (м. Бережани).

Рибачок Ірина Олександрівна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії ім. проф. М.П. Ковальського, науковий співробітник НДЦ «Інститут досліджень української діаспори імені професора Любомира Винара» Національного університету «Острозька академія» (м. Острог).

Розовик Олеся Дмитрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри україністики Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (м. Київ).

Романенко Олена Валеріївна – кандидат політичних наук (PhD), молодший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (м. Київ).

Сеник Ярослав Пилипович – науковий співробітник відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (м. Львів).

Срібняк Мілана Ігорівна – студентка магістратури історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ).

Супрунюк Оксана Костянтинівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (м. Київ).

Темірова Надія Романівна – доктор історичних наук, професор кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця).

Хеленюк Анастасія Анатоліївна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії ім. проф. М.П. Ковальського та кафедри культурології та філософії Національного університету «Острозька академія», директор Музею історії НаУОА (м. Острог).

Яців Ірина Володимирівна – аспірантка ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ).

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
СЕРІЯ «ІСТОРИЧНІ НАУКИ»**

ВИПУСК 31

Головний редактор *Володимир Трофимович*
Відповідальна за випуск *Ірина Рибачок*
Комп'ютерна верстка *Наталії Крушинської*
Художнє оформлення обкладинки *Катерини Олексійчук*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 30,22. Наклад 100 пр. Зам. № 16–21.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «Times New Roman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Виготовлено ФОП Свинарчук М. В.
Тел. (+38068) 68 35 800, e-mail: 35800@ukr.net.